

Algo va de Stan a Pedro. **Parèmies populars a les traduccions romaneses integrals del *Quijote***

Joan Fontana i Tous

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Departament de Filologia Romànica
Programa de Doctorat: *Tradicions i Crisis*.

*ALGO VA DE STAN A PEDRO. PARÈMIES POPULARS A LES
TRADUCCIONS ROMANESES INTEGRALS DEL QUIJOTE*

Joan FONTANA i TOUS

Director: José Enrique GARGALLO GIL.

Tutora: Anna Maria MUSSONS i FREIXAS.

*A la nostra vital, inevitable Romània (El Vendrell,
Remanzàs, București, Sarceada...); tot un món de
romanços i històries de la vora el cor.*

1. ÍNDEX

1. ÍNDEX	1
2. RESUM.....	7
3. <i>A L'OMBRA DE LES PARÈMIES EN FLOR</i>	9
4. <i>ALGO VA DE PAREMIA A PAREMIA</i>	11
5. ESTRUCTURA DE LES FITXES.....	17
5.1. CONTINGUT.....	17
5.2. ASPECTES FORMALS	20
6. OBJECTIUS	27
7. FITXES DE LES PARÈMIES POPULARS DEL <i>QUIJOTE</i>	29
– <i>A buen salvo está el que repica</i>	29
– <i>A buen servicio, mal galardón</i>	31
– <i>A dineros pagados, brazos quebrados</i>	32
– <i>A Dios rogando y con el mazo dando</i>	34
– <i>A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro</i>	38
– <i>A idos de mi casa y qué queréis con mi mujer, no hay responder</i>	41
– <i>A los dos que Dios junta no podrá separar el hombre</i>	43
– <i>A mal viento va esta parva</i>	44
– <i>A otro perro con ese hueso</i>	46
– <i>A pecado nuevo, penitencia nueva</i>	48
– <i>A quien Dios quiere bien, la casa le sabe</i>	49
– <i>A quien se humilla, Dios le ensalza</i>	52
– <i>Al buen callar llaman Sancho</i>	54
– <i>Al buen entendedor, pocas palabras</i>	58
– <i>Al buen pagador no le duelen prendas</i>	63
– <i>Al cielo, el cual del estiércol sabe levantar los pobres, y de los tontos hacer discretos</i>	67
– <i>Al enemigo que huye, hacerle la puente de plata</i>	69
– <i>Algo va de Pedro a Pedro</i>	72
– <i>Allá se lo haya cada uno con su pecado</i>	75
– <i>Allá se lo hayan, con su pan se lo coman</i>	77
– <i>Allá van leyes do quieren reyes</i>	79
– <i>Allá van leyes, etcétera</i>	81
– <i>Allá van reyes do quieren leyes</i>	81

– <i>Ándeme yo caliente, y ríase la gente!</i>	82
– <i>Antes hoy que mañana</i>	84
– <i>Antes se ha de perder por carta de más que de menos</i>	86
– <i>Antes se toma el pulso al haber que al saber</i>	88
– <i>Aquí morirá Sansón, y cuantos con él son!</i>	90
– <i>Aún la cola falta por desollar</i>	92
– <i>Aunque la traición aplace, el traidor se aborrece</i>	94
– <i>Aunque tiene oídos para oír, no tiene lengua para hablar</i>	96
– <i>Bien vengas mal, si vienes solo</i>	98
– <i>Buen corazón quebranta mala ventura</i>	100
– <i>Cada oveja con su pareja</i>	102
– <i>Cada uno case con su igual</i>	105
– <i>Cada uno es artífice de su ventura</i>	107
– <i>Casadla con su igual</i>	109
– <i>Con la iglesia hemos dado</i>	110
– <i>Con su pan se lo coma y allá se lo haya</i>	111
– <i>Cuando a Roma fueres, haz como vieres</i>	112
– <i>Cuando Dios amanece, para todos amanece</i>	115
– <i>Cuando la cabeza duele, todos los miembros duelen</i>	117
– <i>Cuando te dieran la vaquilla acudas con la soguilla</i>	120
– <i>Cuando te dieran la vaquilla, corre con la soguilla</i>	123
– <i>Cuando viene el bien, mételo en tu casa</i>	124
– <i>Cuidados ajenos matan al asno</i>	126
– <i>Dádivas quebrantan peñas</i>	129
– <i>De amigo a amigo, la chinche, etc</i>	132
– <i>De la abundancia del corazón habla la lengua</i>	135
– <i>De los desagradecidos está lleno el infierno</i>	137
– <i>De noche todos los gatos son pardos</i>	139
– <i>De paja y de heno</i>	141
– <i>Debajo de mala capa suele haber buen bebedor</i>	143
– <i>Del dicho al hecho hay gran trecho</i>	146
– <i>Del dolor de la cabeza han de participar los miembros</i>	149
– <i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i>	150
– <i>Detrás de la cruz está el diablo</i>	153
– <i>Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra</i>	155

–	<i>Dime con quién andas, decirte he quién eres</i>	160
–	<i>Dios, que da la llaga, da la medicina</i>	164
–	<i>Donde las dan las toman.....</i>	166
–	<i>Donde menos se piensa se levanta la liebre</i>	168
–	<i>Donde no piensa, salta la liebre.....</i>	171
–	<i>Donde reina la envidia no puede vivir la virtud.....</i>	172
–	<i>Donde una puerta se cierra, otra se abre.....</i>	174
–	<i>El abad de donde canta yanta.....</i>	175
–	<i>El abad, de lo que canta yanta.....</i>	177
–	<i>El asno, hablando a lo grosero, sufre la carga, mas no la sobrecarga</i>	178
–	<i>El buey suelto bien se lame</i>	180
–	<i>El comenzar las cosas es tenerlas medio acabadas</i>	182
–	<i>El consejo de la mujer es poco, y el que no le toma es loco.....</i>	184
–	<i>El pan comido y la compañía deshecha.....</i>	186
–	<i>El poeta nace</i>	188
–	<i>El principio de la sabiduría el temor de Dios.....</i>	190
–	<i>El que hace un vaso hermoso también puede hacer dos y tres y ciento</i>	192
–	<i>El que luego da, da dos veces</i>	195
–	<i>El que no madruga con el sol, no goza del día</i>	197
–	<i>El que ve la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo</i>	200
–	<i>El vino demasiado ni guarda secreto ni cumple palabra.....</i>	204
–	<i>En cada tierra su uso</i>	208
–	<i>En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos</i>	210
–	<i>En salvo está el que repica.....</i>	210
–	<i>Entré desnudo, y desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i>	210
–	<i>Espantose la muerta de la degollada</i>	211
–	<i>Está ya duro el alcazel para zampoñas.....</i>	214
–	<i>Ha de ser mal para el cántaro.....</i>	216
–	<i>Haceos miel, y comeros han moscas.....</i>	217
–	<i>Haceos miel, y paparos han moscas</i>	220
–	<i>Has de temer a Dios, porque en el temerle está la sabiduría.....</i>	220
–	<i>Hombre apercebido, medio combatido</i>	221
–	<i>Hoy por tí y mañana por mí.....</i>	224
–	<i>Júntate a los buenos, y serás uno de ellos</i>	226
–	<i>La alabanza propia envilece</i>	228

–	<i>La codicia rompe el saco.....</i>	232
–	<i>La culpa del asno no se ha de echar a la albarda.....</i>	236
–	<i>La diligencia es madre de la buena ventura.....</i>	238
–	<i>La fuerza es vencida del arte.....</i>	240
–	<i>La honra puédela tener el pobre, pero no el vicioso.....</i>	242
–	<i>La ingratitud es hija de la soberbia.....</i>	244
–	<i>La lengua queda y los ojos listos.....</i>	246
–	<i>La letra con sangre entra.....</i>	248
–	<i>La mejor salsa del mundo es la hambre.....</i>	251
–	<i>La muerte [...] con igual pie pisaba las altas torres de los reyes como las humildes chozas de los pobres.....</i>	255
–	<i>La sangre se hereda y la virtud se aquista.....</i>	259
–	<i>La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua.....</i>	261
–	<i>La verdad adelgaza y no quiebra.....</i>	264
–	<i>Las alas de la hormiga.....</i>	265
–	<i>Las paredes tienen oídos.....</i>	266
–	<i>Las propias alabanzas envilecen.....</i>	268
–	<i>Más vale el buen nombre que las muchas riquezas.....</i>	269
–	<i>Más vale pájaro en mano que buitre volando.....</i>	272
–	<i>Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos.....</i>	279
–	<i>Más vale un toma que dos te daré.....</i>	282
–	<i>[Más valía...] el pájaro en la mano que el buitre volando.....</i>	284
–	<i>Más valía un toma que dos te daré.....</i>	284
–	<i>Muera Marta, y muera harta.....</i>	285
–	<i>Nadie diga «desta agua no beberé».....</i>	287
–	<i>Nadie nace enseñado.....</i>	290
–	<i>Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana.....</i>	292
–	<i>Ni quito rey ni pongo rey [...], sino ayúdome a mí, que soy mi señor.....</i>	296
–	<i>No deis consejos a quien no os los pide.....</i>	298
–	<i>No es la miel para la boca del asno.....</i>	300
–	<i>No es la miel, etcétera.....</i>	303
–	<i>No es oro todo lo que reluce.....</i>	304
–	<i>No es posible que esté continuo el arco armado.....</i>	307
–	<i>No hay camino tan llano [...] que no tenga algún tropezón o barranco.....</i>	309
–	<i>No hay padre ni madre a quien sus hijos le parezcan feos.....</i>	312

–	<i>No hay regla sin excepción</i>	315
–	<i>No hemos conocido el bien hasta que le hemos perdido</i>	316
–	<i>No os metáis donde no os llaman</i>	318
–	<i>No pidas de grado lo que puedes tomar por fuerza</i>	321
–	<i>No pierdas por carta de más ni de menos</i>	323
–	<i>No se ganó Zamora en un hora</i>	324
–	<i>No se ha de mentar la soga en casa del ahorcado</i>	326
–	<i>No se toman truchas</i>	329
–	<i>No son todos los tiempos unos</i>	332
–	<i>No todos los tiempos son unos</i>	333
–	<i>Nunca la lanza embotó la pluma, ni la pluma la lanza</i>	334
–	<i>Nunca lo bueno fue mucho</i>	336
–	<i>Pagan a las veces justos por pecadores</i>	338
–	<i>Para mi santiguada que no me han de echar dado falso</i>	341
–	<i>Para todo hay remedio, si no es para la muerte</i>	343
–	<i>Por la uña se saca el león</i>	345
–	<i>Por su mal le nacieron alas a la hormiga</i>	347
–	<i>Quien busca el peligro perece en él</i>	350
–	<i>Quien canta sus males espanta</i>	353
–	<i>Quien las sabe las tañe</i>	355
–	<i>Salíos de mi casa y qué queréis con mi mujer</i>	356
–	<i>Sé dónde me aprieta el zapato</i>	357
–	<i>Si al palomar no le falta cebo, no le faltarán palomas</i>	361
–	<i>Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro</i>	363
–	<i>Si el ciego guía al ciego, ambos van a peligro de caer en el hoyo</i>	365
–	<i>Si tal vez me sucede que me den la vaquilla, corro con la soguilla</i>	367
–	<i>Sólo se vence la pasión amorosa con huilla</i>	368
–	<i>Su San Martín se le llegará como a cada puerco</i>	370
–	<i>Tantas veces va el cantarillo a la fuente</i>	373
–	<i>Tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera</i>	378
–	<i>Tanto más agrada [la mentira] cuanto tiene más de lo dudoso y posible</i>	379
–	<i>Tanto monta cortar como desatar</i>	381
–	<i>Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos</i>	383
–	<i>Tanto vales cuanto tienes</i>	383
–	<i>Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales</i>	384

–	<i>Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar</i>	387
–	<i>Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte</i>	388
–	<i>Todo lo cubre y tapa la gran capa</i>	389
–	<i>Tras la cruz está el diablo</i>	390
–	<i>Tripas llevan corazón, que no corazón tripas</i>	391
–	<i>Tripas llevan pies, que no pies a tripas</i>	392
–	<i>Un abismo llama a otro y un pecado a otro pecado</i>	393
–	<i>Un asno cargado de oro sube ligero por una montaña</i>	394
–	<i>Un buen corazón quebranta mala ventura</i>	395
–	<i>Un palo compuesto no parece palo</i>	396
–	<i>Una golondrina sola no hace verano</i>	399
–	<i>Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza</i>	405
–	<i>Viva la gallina, aunque con su pepita</i>	407
–	<i>Viva la gallina, aunque sea con su pepita</i>	408
–	<i>¿Y dónde hallastes vos ser bueno el nombrar la sogá en casa del ahorcado?</i>	409
8.	PER A UNA TRADUCCIÓ PAREMIOLÒGICA	411
	8.1. BON VENTI PARÈMIA NOVA	411
	8.2. QUI TÉ L'EINA, FA FEINA (CRITERIS PER A UNA TRADUCCIÓ PAREMIOLÒGICA)	413
	8.2.1. EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM	414
	8.2.2. EQUIVALÈNCIA AD SENSUM	415
	8.2.3. ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS	416
	8.2.4. ANOSTRAMENT AD LITTERAM	417
	8.2.5. ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE	418
	8.2.6. QUANDOQUE HOMERUS	420
	8.2.6.1. ERROR	420
	8.2.6.2. OMISSIÓ	420
9.	CONCLUSIONS	421
	BIBLIOGRAFIA	425
	ANNEXOS	439
	ANNEX 1: EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM	441
	ANNEX 2: EQUIVALÈNCIA AD SENSUM	445
	ANNEX 3: ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS	447
	ANNEX 4: ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE	449
	ANNEX 5: ANOSTRAMENT AD LITTERAM	457
	ANNEX 6: QUANDOQUE HOMERUS	471

2. RESUM

En aquesta tesi, pretenem analitzar com s'ha traduït una selecció significativa (el 52%) de les parèmies populars (també anomenades clàssiques) del *Quijote* a les dues versions romanescs integrals (afaiçonades a partir de l'original castellà), que, a dia d'avui, n'existeixen (Ion FRUNZETTI / Edgar PAPU, 1965; Sorin MĂRCULESCU, 2007 [2005]). Per a això, ens basem en el corpus fraseològic de l'obra cervantina establert pels reputats paremiòlegs Jesús CANTERA ORTIZ DE URBINA, Julia SEVILLA MUÑOZ i Manuel SEVILLA MUÑOZ (2005).

Després de confessar la magdalena proustiana del treball (“3. *A l'ombra de les parèmies en flor*”), una breu introducció (“4. *Algo va de Paremia a Paremia*”) justifica la tria del corpus entre els nombrosos estudis centrats en les unitats fraseològiques. A continuació, abans d'esbossar a grans trets els objectius de l'estudi (“6. Objectius”), comentem la metodologia emprada (“5. Estructura de les fitxes”) en el nucli de la tesi, és a dir, en la redacció de 146 fitxes quixotesques (“7. Fitxes de les parèmies populars del *Quijote*”), que, entre variants de la parèmia de referència i/o repeticions d'algun refrany al text quixotesc, contempla un total de 202 parèmies populars. A cada fitxa, es procura, en primer lloc, ubicar la parèmia cervantina en els reculls hispànics, així com buscar-li, quan escau, referents romànics, i, àdhuc, anglesos, però, sobretot, l'objectiu principal rau en analitzar ambdues traduccions romanescs en base a les dades espigolades als diversos reculls paremiològics d'aquesta llengua.

En la darrera part del treball, gràcies a la informació aplegada al llarg de les fitxes, elaborem una proposta personal amb un seguit de criteris per a una traducció paremiològica, bo i basant-nos en les característiques del corpus estudiat (“8. Per a una traducció paremiològica”). Finalment, en base a aquesta anàlisi, mirem d'escatir (“9. Conclusions”) quin d'aquests criteris va seguir cada traductor a l'hora de traslladar al romanès les parèmies del millor refranyer literari de la literatura hispànica, el *Quijote*.

3. A L'OMBRA DE LES PARÈMIES EN FLOR

En l'article «Traducciones rumanas de la obra de Cervantes», Tudora ȘANDRU-MEHEDINȚI (2004) ens assabenta que, en el cas del *Quijote*, malgrat les nombroses temptatives dutes a terme:

“La historia de las traducciones rumanas del *Quijote* consigna otros intentos, numerosos a lo largo del tiempo, pero en su gran mayoría se trata de ediciones abreviadas o reelaboradas, especialmente para jóvenes y niños, realizadas sin duda a través del francés (prueba de ello es el nombre del protagonista, Quichotte)” (ȘANDRU-MEHEDINȚI, 2004: p. 262).

De fet, la primera versió integral¹, intitulada *Don Quijote de la Mancha*², correspon a Ion Frunzetti (1918-1985), encarregat de traduir tant la primera part com els versos de tota l'obra³, i a Edgar Papu (1908-1993), traductor de la segona part. En el breu comentari al que representa una gota menyspreable fita traductològica per a la cultura romanesa, ȘANDRU-MEHEDINȚI (2004: p. 264-265) no s'està de destacar-ne el següent:

“Otra virtud que trasciende es la equivalencia de los dichos y refranes que tanto encanto dan al *Quijote*, sobre todo en boca del escudero Sancho Panza. Es verdad que también bajo este aspecto el rumano se halla en una situación privilegiada, por sus concordancias y semejanzas múltiples con el español en el campo de la paremiología”.

És de justícia reconèixer que la gènesi de la present tesi rau tant en l'anterior comentari com en l'anunci, pas intranscendent, amb què es clou l'article:

“Por fin, una noticia reciente de destacada importancia: el mismo Sorin Mărculescu está preparando una nueva edición rumana del *Quijote*, que se publicará en 2005 a manera de homenaje y que será sin duda, a su vez, la versión rumana definitiva de la inmortal novela del Príncipe de las letras españolas” (ȘANDRU-MEHEDINȚI, 2004: p. 266).

¹ Tal com ens indica la *Nota asupra ediției* ['Nota sobre l'edició'] (1965: I, p. 5): “Această versiune a celor două părți ale romanului «DON QUIJOTE», pentru prima dată tradusă integral în românește din originalul spaniol, a fost lucrată după ediția critică a lui Francisco Rodríguez Marín: EL INGENIOSO HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA, Madrid, Ediciones de «La Lectura», 1922” ['Aquesta versió de les dues parts de la novel·la «DON QUIJOTE», per primera vegada traduïda integralment en romanès a partir de l'original castellà, ha estat elaborada seguint l'edició crítica de Francisco Rodríguez Marín: EL INGENIOSO HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA, Madrid, Ediciones de «La Lectura», 1922'].

² Publicat en dos volums a Bucarest el 1965, sota l'ègida de l'*Editura pentru literatură universală*.

³ Segons l'anteriorment esmentada *Nota asupra ediției* ['Nota sobre l'edició'] (1965: I, p. 5): “Partea întâia a fost tradusă de Ion Frunzetti, căruia-i aparține și traducerea versurilor din ambele părți. [/] Partea a doua a fost tradusă de Edgar Papu” ['La primera part ha estat traduïda per Ion Frunzetti, al qual també correspon la traducció dels versos d'ambdues parts. [/] La segona part ha estat traduïda per Edgar Papu'].

En efecte, la saludada traducció de Sorin Mărculescu, apareguda l'any 2005, no va trigar pas gaire a obtenir prestigiosos reconeixements, com ara els premis de la Societat d'Editors o de la Unió d'Escriptors de Romania.

Aprofitant-nos, doncs, de l'existència de dues traduccions integrals romaneses de prestigi⁴, separades per un lapse de quatre decennis, ens proposem d'espigolar-hi una selecció significativa de parèmies populars⁵ quixotesques i analitzar-ne el tractament en cadascuna de les dues versions esmentades, per tal de veure quins recursos despleguen els nostres tres traductors a l'hora d'enfrontar-se amb l'incommensurable tresor paremiològic de l'obra mestra cervantina, batalla filològica de què esperem sortir airosos, i no pas esventats, risc, tal volta, ben difícil d'evitar per a qui malda de: *A se bate cu mori de vînt*⁶ ['Lluitar amb molins de vent'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 249, n. 7404).

⁴ Acabem d'esmentar l'èxit de la traducció de Mărculescu, avalada per diversos guardons. Quant a la traducció de Frunzetti i Papu, tingueu en compte que, després de la publicació inicial l'any 1965 a l'*Editura pentru literatură universală*, es va reeditar l'any 1987, en quatre volums (núm. 1271-1274), a la mítica col·lecció *Biblioteca pentru toți* ['La biblioteca per a tots'], la qual conforma l'imaginari cultural (ens atreviríem a dir que, fins i tot, domèstic) d'unes quantes generacions de romanesos. Així doncs, el prestigi com a hispanistes i coneixedors de la llengua espanyola per part dels tres traductors queda completament demostrat.

⁵ Vegeu què entenem per "parèmies populars" al capítol intítulat "*Algo va de Paremia a Paremia*".

⁶ Amb la nota explicativa: "Adică cu protivnici săi greutăți închipuite" ['És a dir amb contrarietats o dificultats imaginades']; i al·lusió a l'equivalent francès: *Se battre contre les moulins à vent* (2004 [1899]: III, p. 250, n. 7404). D'altra banda, si volguéssiu aprofundir en aquest fraseologisme, us resultaria imprescindible el llibre de Wolfgang MIEDER (2006): "*Tilting at Windmills*". *History and Meaning of a Proverbial Allusion to Cervante's Don Quixote*. Burlington, Vermont: "Proverbium" in cooperation with the Department of German and Russian. The University of Vermont.

4. ALGO VA DE PAREMIA A PAREMIA

Amb una rastellera d'unitats paremiològiques que conté cent denominacions en castellà¹; vet aquí com SEVILLA (1988: p. 8-9) enceta un llibre que pretén acostar-se conceptualment a les parèmies espanyoles i franceses. Permeteu-nos vessar un altre rajolí d'aigua al vi, bo i portant a col·lació el primer paràgraf amb què COMBET (1996: p. 11) encetava l'article intítulat «Los refranes: origen, función y futuro»: “Nunca se acaba con el tema de los refranes. Pese a todo lo que ya se ha dicho, quedan todavía dudas sobre su origen, su función y su formación”. Amb aquests dos “venerands” exemples, no volem sinó subratllar la dificultat d'esbrinar les característiques, i, en conseqüència, establir els límits de les diferents unitats fraseològiques.

A fi de no navegar a la deriva, a l'hora de circumscriure amb claredat el corpus de treball, nosaltres també ens “hemos basado en la obra utilísima de Jesús Cantera Ortiz de Urbina, Julia Sevilla Muñoz y Manuel Sevilla Muñoz (2005), titulada *Refranes, otras paremias y fraseologismos en Don Quijote de la Mancha*”² (CHACOTO, 2008: p. 98). Parem atenció al títol, ja que resulta d'allò més alligador: d'una banda, amb la formulació *Refranes, otras paremias*³, es destaca el fet que els refranys formen part d'un grup més ampli anomenat parèmies. D'altra banda, amb l'afegitó *y fraseologismos*, els autors palesen que les parèmies (amb els refranys inclosos) i els fraseologismes no van pas al mateix sac (per bé que sí al mateix graner). A tall d'exemple, vegem la següent definició, urpada de MORVAY (2001: p. 71):

“La fraseología es una disciplina lingüística, que se ocupa de las unidades léxicas denominadas unidades fraseológicas (UFs), fraseologismos o frasemas a los cuales que [*sic*] el hablante común y corriente – y también muchos especialistas – se refieren con la ayuda de diferentes términos tradicionales como *modos de decir, modismos, dichos, giros, expresiones (idiomáticas), idio(ma)tismos, locuciones y frases hechas, frases proverbiales* etc.”.

Un cop escatit l'àmbit fraseològic, ens convindria endinsar-nos en el paremiològic, per bé que SEVILLA (1993: p. 15) enceti un article de referència, en què malda per classificar i definir les parèmies espanyoles, de la següent manera: “Uno de los grandes escollos con el que se enfrenta todo aquel que se adentra en el mundo paremiológico es la maraña conceptual que reina por

¹ Nòmina extreta, al seu torn, d'un article de José GELLA ITURRIAGA (1977): «Datos para una teoría de los dichos», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XXXIII, p. 119-128.

² Igualment, per citar-ne un altre exemple, JERŠIN (2009: p. 184) reconeix que, per al seu treball sobre la traducció dels refranys de Sancho Panza a l'italià i a l'eslovè, “La base de la terminología y del corpus de refranes ha sido la monografía *Refranes, otras paremias y fraseologismos en Don Quijote de la Mancha* de Jesús Cantera Ortiz de Urbina, Julia Sevilla Muñoz y Manuel Sevilla Muñoz”.

³ Així com la família de Gerald Durrell (1925-1995) formava part de la fauna circumdant en el reeixit títol: *My Family and Other Animals* (1956).

doquier”. Vint anys després, el 2013, la doctora Sevilla, juntament amb el doctor Carlos Alberto Crida, va publicar un article que pretenia actualitzar⁴ i ampliar⁵ el de 1993, bo i oferint-nos una classificació més clara i detallada de les diferents parèmies. Això no obstant, en primer lloc, a fi de començar la casa pels fonaments, i no pas per la teulada, caldria cercar una definició escaient al concepte ‘parèmia’:

“Una paremia^[6] es una unidad fraseológica (UF) constituida por un enunciado breve y sentencioso, que corresponde a una oración simple o compuesta, que se ha fijado en el habla y que forma parte del acervo socio-cultural de una comunidad hablante”⁷ (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 106).

Les comparacions poden ser odioses, però, a voltes, ben necessàries. Fixem-nos que la definició de MORVAY (2001: p. 71) i la que acabem d’esmentar coincideixen a posar al sac de les *unidades fraseológicas* tant els fraseologismes com les parèmies; és per això que, a fi d’esvair dubtes, caldrà filar més prim:

“Las paremias y los fraseologismos son dos tipos de unidades fraseológicas bien diferenciadas^[8] entre sí: las paremias son enunciados sentenciosos y los fraseologismos son

⁴ Com palesen els autors al resum inicial (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 105), el problema plantejat vint anys enrere (a SEVILLA, 1993) segueix vigent: “Sin embargo, la definición y clasificación de las paremias sigue planteando problemas, por su compleja naturaleza, por el uso incorrecto que con frecuencia se hace del término «paremia» y por la ausencia de una terminología aceptada de forma unànime por la comunidad lingüística”.

⁵ Pareu esmentat al fet que l'article de 1993, agafat amb posterioritat per nombrosos autors com a canó paremiològic hispànic, es proposava, en un principi, d'establir vincles entre parèmies espanyoles i franceses.

⁶ Per pouar des dels orígens, tinguem en compte que “El vocablo *paremia* proviene del griego clásico: *παροιμία*, cuyo significado sigue siendo en griego moderno el de *refrán* o *proverbio*, que ya tenía en la Antigüedad. [...] está conformada por *παρά* + *οἶμη* [= junto a/durante + el canto/poema/recitado]; es decir, era algo que integraba el canto, parte de su letra, del poema cantado o recitado” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 106). Tanmateix, per a la comunitat científica, el mot ha esdevingut “un neologismo reciente, usado por los especialistas, que da nombre, además, a la revista dirigida por Julia Sevilla Muñoz, creada en 1993, y cuyo principal objetivo es «abarcar de forma global el estudio de las fórmulas de la sabiduría popular»” (TORRES, 2013: p. 90-91). En efecte, quan la Dra. Julia Sevilla Muñoz va començar a aprofundir en aquestes *fórmulas de la sabiduría popular*, va considerar oportú “buscar un término genérico que permitiera definir y distinguir los distintos enunciados estables. El análisis sémico de los distintos enunciados sentenciosos nos condujo a *paremia*, procedente del griego *παροιμία*. Tras estudiar sus rasgos, concluimos que es el archilexema del campo sapiencial, por ser el enunciado breve y sentencioso, de forma estable y memorizado en competencia” (SEVILLA, 2008b: p. 241). En aquest sentit, i, en clau francesa, segons RĂDULESCU (2013: p. 55): “Dans la majorité des cas, la *parémie* constitue une sorte de mot-valise qui enregistre une avalanche de termes plus ou moins synonymes (proverbe, dicton, maxime, sentence, adage, aphorisme, axiome, locution proverbiale, formule gnomique, unité phraséologique, figement phraséologique, etc.) et qui pose de sérieux problèmes aux linguistes amateurs de taxonomies, parce que les frontières en sont fragiles”.

⁷ Si voleu aprofundir en la taxonomia i les característiques comunes de les parèmies, consulteu-ne les pàgines 106-107.

⁸ SEVILLA / ARROYO (1993: p. 254) manifestaven: “Los fraseologismos engloban las «expresiones pluriverbales, fijas e idiomáticas que no forman oración cabal y funcionan como elemento oracional (adjetivo, adverbio,...)»”; i, d'altra banda, hi afegien: “los fraseologismos no poseen el carácter sentencioso de las paremias, ni su complejidad sintáctica, ni su condensación semántica; tampoco contienen la fuerte lección moral caracterizadora de las paremias y, en su mayoría, no forman oración cabal” (SEVILLA / ARROYO, 1993: p. 257). Per desgràcia, i d'això plora la criatura, els límits no són sempre tan clars; a tall d'exemple, la *frase proverbial*, que MORVAY (2001: p. 71) considerava un tipus de fraseologisme, SEVILLA / CRIDA (2013: p. 112), en canvi, la col·loquen al prestatge de les parèmies, concretament, a les *Paremias de origen anónimo y uso preferentemente popular*, tot fornint-nos-en la següent definició: “La frase proverbial es una paremia de origen anónimo –en su inmensa mayoría– y de uso popular, cuya estructura es generalmente unimembre, sin elementos mnemotécnicos, con potencial presencia de elementos jocosos, basado en la

combinaciones estables de dos o más palabras que funcionan como elementos oracionales”⁹
(SEVILLA, 2005: p. 126).

Bo i tornant a l'article de Sevilla / Crida, els autors hi classifiquen les parèmies en dos grans grups: *Paremias de origen conocido y uso preferentemente culto*¹⁰, dividides, al seu torn, en *El proverbio*¹¹ i *El aforismo*¹²; i *Paremias de origen anónimo y uso preferentemente popular*¹³, és a dir: *El refrán*, *La frase proverbial*, *[La] Locución proverbial* i *El dialogismo*. Arribats, doncs, al *refrán*¹⁴, començaran noves dificultats, per tal com:

“La definición del refrán^[15] es uno de los principales problemas a los que se enfrenta cualquier paremiólogo. En el *Quijote*, Cervantes plantea y resuelve esta cuestión con cuatro definiciones que se van matizando” (RODRÍGUEZ, 2008b: p. 207).

Per ordre d'aparició, vet aquí les quatre definicions esmentades: “no hay refrán que no sea verdadero, porque todos son sentencias sacadas de la misma experiencia, madre de las ciencias todas”¹⁶ (I, Cap. 21, p. 243); “Hay un refrán en nuestra España, a mi parecer muy verdadero, como todos lo son, por ser sentencias breves sacadas de la lengua y discreta experiencia”¹⁷ (I, Cap. 39, p. 494); quant als dos últims fragments, ambdós de la segona part del *Quijote*¹⁸,

experiencia y con valor de verdad universal”; a l'hora de distingir-la del *refrán*, podríem assenyalar que es tracta de “paremias populares desprovistas de elementos mnemotécnicos y de supresiones léxicas” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 15).

⁹ A títol informatiu, vet aquí un exemple de *paremia*, i un altre de *fraseologismo*, calaix de sastre en què inclourem tant les *locuciones* com les *expresiones*: “las paremiias son enunciados sentenciosos insertados en el discurso («De tal palo, tal astilla»), mientras que las locuciones son elementos oracionales no sentenciosos que se diluyen en el discurso («meter la pata» – «has metido la pata al decir esto»). Con el tiempo surgirá un apelativo que reemplazará a la denominación *expresiones*. Nos referimos a los *fraseologismos*” (SEVILLA, 2008b: p. 241).

¹⁰ “Entendemos por *paremia de origen conocido* el enunciado sentencioso extraído de un texto o de un hecho, el cual participa de las características generales de las paremiias y cuyo uso actual puede ser culto o popular” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 108).

¹¹ “El proverbio es un enunciado sentencioso de origen conocido, cuyas características son la procedencia culta, la antigüedad, el tono grave, la gradación idiomática, la potencial variación y el uso preferentemente culto” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 109).

¹² “El aforismo es un enunciado sentencioso de origen conocido, cuyas características son la procedencia culta, el potencial conocimiento del autor, el tono grave, el alto grado de fijación interna, la gradación idiomática, la escasa variación y el uso preferentemente culto” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 109).

¹³ “Entendemos por *paremia de origen anónimo* el enunciado sentencioso, por lo general de uso popular, el cual participa de las características generales de las paremiias, pero cuyo origen nos es desconocido son [*sic*] el *refrán*, la *frase proverbial*, la *locución proverbial*, el *dialogismo*” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 110).

¹⁴ Si voleu aprofundir en l'etimologia i evolució del mot *refrán*, us recomanem consultar COLÓN (2010: p. 15-16).

¹⁵ En efecte, el refrany genera tot tipus de definicions, des de les més monumentals: “verdaderos monumentos del idioma” (MARTÍNEZ KLEISER, 1989 [1953]: p. xvii); a les més d'anar per (la bodega de) casa: “És el vi ranci d'una vella collita” (SOLIU, 1986: p. 209). Per a una fascinant volta a la semàntica diacrònica del *refrán*, no en vuitanta dies, sinó en trenta-tres pàgines, vegeu TOMASSETTI (2008: p. 269-301).

¹⁶ “La famosa frase de Don Quijote dirigida a Sancho se convierte en el refrán más citado de la obra (con más de una decena de miles de apariencias [*sic*] en Internet); son pocos los paremiólogos y aficionados de refranes que no hayan tenido la tentación de acudir a ella para ilustrar la universalidad de esas creaciones paremiológicas” (TARNOVSKA, 2008: p. 270); de guisa ben similar, la mateixa TARNOVSKA (2005: p. 287) manifestava, tres anys abans, que l'esmentada frase “tiene casi trece mil (!) referencias en Internet (www.google.com)”.

¹⁷ Mots pronunciats pel pare del Cautivo; pel que fa a les tres aparicions restants, provenen de llavis del protagonista.

¹⁸ No esdevindrà balder apuntar a peu de pàgina que el prohomo de la paremiologia mexicana, Herón Pérez Martínez, “distingue dos tipos de refraneros: «los refraneros-acervo» y «los refraneros-literatura» (por ejemplo, *El Quijote y La Celestina*)” (CHACOTO, 2008: p. 98, n. 2). Mentre el primer grup, el conformen “libros moralizantes que contienen, en

serveixen alhora tant de definició com de “teoría sobre el buen uso de las paremias” (SEVILLA, 2005: p. 119): “los refranes son sentencias breves, muchas veces los traes tan por los cabellos, que más parecen disparates que sentencias” (II, Cap. 43, p. 1064), i “los refranes son sentencias breves, sacadas de la experiencia y especulación de nuestros antiguos sabios, y el refrán que no viene a propósito antes es disparate que sentencia” (II, Cap. 67, p. 1287). D’aquests fragments quixotescs, sembla partir AMADES (2008 [1933]: p. 13) a l’hora de definir, no només el refrany, sinó la paremiologia en general, la qual, al seu juí, seria:

“La ciencia que estudia les frases consagrades i acceptades per un llarg ús, que contenen una màxima moral, sentència sàvia, reflexió filla de l’experiència, un consell aplicat a un ordre qualsevulla de la vida, un gir i una forma especial d’expressió, de conceptes precisos i determinats, rep el nom de *paremiologia*”.

De retorn a CANTERA *et alii* (2005), aquests divideixen el “Corpus fraseològic de *Don Quijote de la Mancha*” en cinc parts: (1) *Paremias clásicas* (p. 49-116), (2) *Máximas y sentencias* (p. 117-131), (3) *Frases hechas. Expresiones. Locuciones. Modismos. Idiotismos* (p. 133-172), (4) *Saludos. Exclamaciones. Juramentos* (p. 173-178), i (5) *Latinismos* (p. 179-189). En el nostre treball, ens centrarem en el primer grup, les parèmies clàssiques o populars, que “incluyen los refranes^[19], las frases proverbiales^[20], los dialogismos^[21], los wellerismos^[22] y las expresiones proverbiales^[23]” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 49):

“Dentro de las paremias populares y clásicas, el grupo más numeroso es el de los refranes, en su mayoría de contenido moral pues conciernen a la vida afectiva y ética de los

forma sentenciosa, máximas del habla cotidiana de las cuales se desprende una moraleja” (PÉREZ MARTÍNEZ, 1996: p. 128), és a dir, diccionaris o llibres d’ensenyaments morals; el segon està integrat per aquells que “no sólo recogen y ponen a circular refranes sino que los insertan en un discurso, por lo general literario, con sus correspondientes contextos situacionales y funciones discursivas” (PÉREZ MARTÍNEZ, 1996: p. 134). I, ben entès, dins d’aquest segon grup, l’autor, com palesa SEVILLA (2005: p. 122), “asigna un lugar privilegiado a *Don Quijote de la Mancha*. Así lo afirmó en una conferencia pronunciada en el año 2000 sobre la obra cervantina: «*El Quijote*, pues, puede ser asumido no sólo como uno de los refraneros de la tradición hispánica, sino como el primero y más notable de los refraneros literarios». La conferència a què al·ludeix Sevilla s’intitulava *La argumentación paremiológica en el Quijote*, i fou pronunciada el 22 d’abril de l’any 2000 a la Universidad Autónoma del Estado de México, en el marc del *Coloquio Internacional sobre el Quijote*.

¹⁹ Per citar-ne una definició, profusament adjectivada, el refrany seria “un tipo de enunciado popular, breve, sentencioso, basado en la experiencia, antiguo, con elementos mnemotécnicos, repetitivo, de estructura cerrada, general, metafórico, verdadero, práctico, jocoso, engastado, agudo, universal, bímembre y autóctono” (HERNANDO, 2010: p. 166).

²⁰ “La frase proverbial es una paremia de origen anónimo –en su inmensa mayoría– y de uso popular, cuya estructura es generalmente unimembre, sin elementos mnemotécnicos, con potencial presencia de elementos jocosos, basado en la experiencia y con valor de verdad universal” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 112).

²¹ “El dialogismo es una paremia de origen anónimo y uso popular, de estructura oracional bímembre o trimembre, el cual se presenta como microtexto narrativo, en el que el discurso dialogado es fundamental” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 112).

²² La frontera entre el dialogisme i el wellerisme no sempre és diàfana. Per espigolar-ne més detalls, vegeu les fitxes quixotesques: *A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro* (I, Cap. 50, p. 627), i *Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra* (II, Cap. 67, p. 1287).

²³ Enteneu-hi *locuciones proverbiales*; és a dir: “una paremia en tanto en cuanto posee carácter de enunciado sentencioso” (SEVILLA / CRIDA, 2013: p. 112).

individuos en su relación con los demás; por este motivo, de ahora en adelante, nos referiremos al grupo de las paremias con el término ‘refrán’^[24] como voz englobadora de todas ellas” (GARCÍA YELO / GARCÍA JOVE, 2008: p. 146).

En aquesta breu bornada per les unitats fraseològiques, no hem maldat pas de posar ordre en, l’encara avui, embullat garbuix paremiològic²⁵, sinó, simplement, d’esbossar uns breus apunts que justifiquin la tria del corpus paremiològic en què es fonamenta el present estudi.

²⁴ A efectes terminològics, emprarem indistintament, al llarg del nostre estudi, els mots *parèmia* i *refrany*, bo i eludint la denominació *proverbi*, la qual, tanmateix, resulta la més habitual en d’altres llengües, com ara el francès (*proverbe*), l’italià (*proverbio*) o el romanès (*proverb*). Conseqüentment, quan haguem d’afrontar traduccions del romanès al català, els *proverbe* esdevindran *refranys*. Per a més detalls sobre les similituds i diferències entre *refrán* i *proverbio*, us remetem a l’article de MUNTEANU (2007: p. 470). D’altra banda, no oblidem que SEVILLA / CRIDA (2013: p. 109) col·loquen el *proverbio*, ensems amb l’*aforismo*, a la lleixa de les *Paremias de origen conocido y uso preferentemente culto*, bo i definint-lo talment: “El proverbio es un enunciado sentencioso de origen conocido, cuyas características son la procedencia culta, la antigüedad, el tono grave, la gradación idiomática, la potencial variación y el uso preferentemente culto”. En un article anterior, la professora Sevilla Muñoz distingia *refrán* i *proverbio* talment: “El *refrán* es una paremia popular y el *proverbio* posee mayor carga filosófica, forma no tan popular, carácter culto y grave” (SEVILLA, 2008b: p. 247).

²⁵ A tall d’exemple, llegiu el següent comentari de TARNOVSKA (2005: p. 286, n. 1): “No voy a entrar en aclaraciones terminológicas sobre los rasgos distintivos de los representantes de la paremiología española —refranes, frases proverbiales, proverbios, locuciones proverbiales, dichos, adagios, máximas, apote[g]mas, sentencias, dialogismos, wellerismos, etc.— porque, aunque hay muchos estudios sobre el tema, sus rasgos distintivos no se han podido identificar de manera concluyente”. D’altra banda, si bé nosaltres ens hem centrat en la realitat paremiològica hispànica, que és la que ens interessa de cara a les unitats fraseològiques del *Quijote*, no perdem de vista que qui no té un all, té una ceba, atès que, per exemple, en italià, la terminologia tampoc no és gota unitària, com deduïm d’aquest breu apunt, d’innocència només aparent: “il proverbio — o, come meglio amiamo dire, il *detto proverbiale* o *detto paremiaco* (DP) —” (FRANCESCHI, 1999: p. 4).

5. ESTRUCTURA DE LES FITXES

5.1. CONTINGUT

La part central d'aquesta tesi, en què incloem 146 fitxes, corresponents a 202 refranys quixotescs (entre variants i/o repeticions), aborda el 52%¹ de parèmies populars, o clàssiques, de l'obra mestra cervantina, totes elles incloses a CANTERA *et alii* (2005: p. 49-116). Per tal d'agilitzar-ne la consulta, i, parant esment a les diverses informacions que s'hi contenen, hem maldat perquè totes les fitxes seguissin un esquema, en la mesura del possible, prou unitari.

En primer lloc, cadascuna s'encapçala amb el refrany quixotesc objecte d'estudi, bo i especificant-ne parts, capítols i pàgines de referència, sempre que les diferents aparicions de la parèmia coincideixin formalment. En el cas en què la parèmia es presenti en dues o més variants, les ordenarem alfabèticament² i les esmentarem totes on així els correspongui, tot remetent el lector a la primera variant, sota la qual trobarà la corresponent fitxa. Així doncs, per exemple, la parèmia *Detrás de la cruz está el diablo*, que apareix als capítols 33 i 47 de la segona part (p. 990 i 1101), compta amb la variant *Tras la cruz está el diablo* (I, Cap. 6, p. 86); en aquest cas, optem per redactar la fitxa a l'empara de la primera variant esmentada, la qual, convé destacar-ho, ostenta la prioritat alfabètica, però no pas discursiva. D'altra banda, la segona variant apareixerà esmentada on alfabèticament li toqui, bo i recordant al lector la primera variant alfabètica, on trobarà la pertinent fitxa. D'aquesta manera, evitem dues o més fitxes "bessones", alhora que informem de l'apartat en què es tracta cada variant³.

La parèmia quixotesca, que ens serveix de títol identificador de cada fitxa, es completa, quan escau, amb una nota a peu de pàgina en què transcrivim els comentaris que en contingui l'original quixotesca⁴. Tot seguit, després de dues línies en blanc, citem la traducció de Ion FRUNZETTI o Edgar PAPU (1965); en aquest sentit, cal aclarir que Frunzetti s'ocupa de la traducció de la primera part, mentre que Papu ho fa de la segona, a excepció de tots els versos de l'obra, que corren a càrrec de Frunzetti, tal com s'indica en la *Nota asupra ediției* [*Nota*

¹ Calculat i debatut, el percentatge exacte és d'un 52'21518987341772%, que correspon a 165 parèmies populars de les 316 indexades per Cantera *et alii*. El ball de números entre aquestes 165 parèmies i les 146 fitxes esmentades obeeix al fet que les variants d'una parèmia no disposen de fitxa pròpia sinó que es troben sota un mateix epígraf.

² No és balder aclarir que seguim un ordre alfabètic, basat no pas en la seqüència de lletres, sinó en la de paraules; en conseqüència, la parèmia *A quien se humilla, Dios le ensalza* precedeix *Al buen callar llaman Sancho*, per tal com, a l'hora d'establir-ne l'ordre, no prenem en consideració *A quien*, sinó *A* respecte a *Al*.

³ En aquest sentit, potser el cas més llampant sigui el de la fitxa recollida sota la variant *Antes se ha de perder por carta de más que de menos* (II, Cap. 17, p. 840), la qual inclou tres variants més: *En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos* (II, Cap. 33, p. 996); *No pierdas por carta de más ni de menos* (II, Cap. 71, p. 1312), i *Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos* (II, Cap. 37, p. 1024).

⁴ Recordem que el nostre original correspon a l'edició de 2004, a càrrec de l'Institut Cervantes, dirigida per Francisco Rico.

sobre l'edició'] que en precedeix la traducció: “*Ion Frunzetti*, căruia-i aparține și traducerea versurilor din ambele părți” [*Ion Frunzetti*, al qual pertany també la traducció dels versos d'ambdues parts'] (1965: I, p. 5). Així doncs, un refrany com ara *De amigo a amigo, la chinche, etc.* (II, Cap. 12, p. 786), que figura a la segona part del *Quijote*, sagnat a mitja pàgina, i que, probablement, té l'origen en “el estribillo de una letrilla”⁵, no el considerarem obra de Papu, com semblaria lògic, sinó de Frunzetti.

A la línia següent, entre claudàtors i cometes simples, segueix la traducció literal en català⁶ de la versió romanesa de Frunzetti o Papu; a sota mateix, hi figura la traducció de la parèmia quixotesca, tal com apareix a la versió de Sorin MĂRCULESCU (2007 [2005]), i, a la línia posterior, com en el primer cas, la corresponent traducció literal en català. A més d'això, cal esmentar que, quan en la traducció romanesa consta alguna nota a peu de pàgina referida a la parèmia estudiada, la copièm, i traduïm, també a peu de pàgina, bo i remetent-hi a través d'una crida situada darrere la citació de pàgina⁷.

Quan una parèmia castellana apareix diverses vegades en la mateixa variant, com, per exemple, en el cas de *Al buen pagador no le duelen prendas* (II, Cap. 14, 30, 34, 59 i 71, p. 804, 956, 1000, 1214 i 1312, respectivament), en citem totes les aparicions, tot separant-les amb una línia en blanc, la qual cosa ens permet individuar les opcions que han triat per a cadascuna de les variants les dues traduccions romaneses, que, malgrat la repetició formal de l'original quixotesc, no sempre coincideixen.

Després de dues línies en blanc, comença el redactat de la fitxa, que podríem dividir en dues parts canòniques: la primera, de carés explicatiu, combina, al seu torn, dos tipus de fonts bibliogràfiques: estudis sobre els refranys del *Quijote*, que ens aporten explicacions teòriques de cada parèmia (o refranys castellans d'àmbit més general on podem d'altres parèmies castellanes equivalents), i traduccions integrals de l'obra mestra cervantina a diferents llengües romàniques. Pel que fa a aquesta bibliografia, i per tal d'emmarcar la tesi en un context panromànic, ens hauria agradat qui-sap-lo consultar dues traduccions quixotesques en cadascuna de les llengües neollatines; això no obstant, en gallec ens hem hagut de conformar amb l'única que n'existeix, i, pitjor encara, pel que fa a d'altres llengües com ara el nostre estimat friülà, l'occità, el sard..., ens hem vist constrets a obviar-les, per tal com no disposen de cap traducció quixotesca. Per sort, el nostre afany d'obtenir-ne dues traduccions ha estat

⁵ Vegeu la nota 24 (II, Cap. 12, p. 786).

⁶ A fi d'apropar al lector l'original romanès, la traducció pretén ser el més fidel possible. En no pocs casos, recorrem als parèntesis per traslladar aspectes morfològics o gramaticals que en català no farien sentit, o bé per afegir a la traducció catalana algun matís que, en romanès, no hi figura.

⁷ En molt comptades ocasions, en lloc d'esmentar-la a peu de pàgina, l'aprofitem per encetar la fitxa. Vegeu, per exemple, *Antes se toma el pulso al haber que al saber* (II, Cap. 20, p. 872).

recompensat, amb certa facilitat, tant en portuguès, com en francès i italià; i, quant al català, ultra les traduccions de Joaquim CIVERA (1969) i Antoni BULBENA (2005), ambdues en la variant catalana del Principat, no hem vençut pas la temptació de submergir-nos en l'impagable mallorquí de principis de segle XX que mossèn Ildefonso RULLAN (2005 [1905]) descabdella en una dolcíssima bresca lingüística. En resum, hem buidat deu traduccions integrals del *Quijote*, en un total de cinc llengües romàniques⁸. Per altra part, si a la mateixa fitxa apareguessin dues o més variants castelleses d'una única parèmia quixotesca, a l'hora d'esmentar-ne una solució romànica, i a fi d'evitar confusions, especifiquem a quin capítol es troba la citada versió, per tal que el lector sàpiga a quina de les variants originals correspon.

Un cop explicat el significat de la parèmia quixotesca i, si escau, després d'haver-la relacionada amb d'altres parèmies o traduccions quixotesques d'àmbit romànic, ens endinsem en la segona part canònica de la fitxa, dedicada al món romanès. En aquest apartat, intentem escatir si les traduccions proposades per Frunzetti, Papu i Mărculescu gaudeixen de tradició paremiològica en els diferents reculls romanesos emprats⁹, i, d'altra banda, no ens estem de proposar d'altres solucions equivalents, o de comentar alguna particularitat lingüística, al nostre entendre destacable, de les dues traduccions romaneses protagonistes.

Evidentment, l'estructura model dessús descrita es pot veure, en alguns casos, alterada per mor de la claredat i de la coherència expositives, o bé quan la informació espigolada, ja sigui per abundància o escassetat, ens impel·leixi a efectuar-hi un capgirell¹⁰.

⁸ Entenguí's que considerem el mallorquí d'Ildefonso Rullan com a integrant d'un més genèric "català".

⁹ Si bé la tesi s'emmarca en un context romànic, ens han estat d'allò més útils un diccionari anglès, francès i romanès de refranys equivalents (FLONTA, 1992a); un altre recull de parèmies similars en anglès, castellà, portuguès i romanès (FLONTA, 1992b); i un tercer diccionari de parèmies angleses i romaneses comparades (MILLIO, 1999). En aquests tres casos, tot i que la llengua de Shakespeare s'allunyi del nostre objectiu, no oblidem esmentar la parèmia anglesa de referència a peu de pàgina, excepte quan citem aquestes obres, precisament, a peu de pàgina, cas en què prescindim de la parèmia anglesa a fi de no atapeir la nota amb massa informació.

¹⁰ Vegeu, per exemple, la fitxa del refrany: *Antes se toma el pulso al haber que al saber* (II, Cap. 20, p. 872); en què partim d'una interessant nota a peu de pàgina urpada de la traducció romanesa de 1965.

5.2. ASPECTES FORMALS

A l'hora de presentar els diferents textos o parèmies espigolats arreu de la bibliografia, vagi per endavant que, en la majoria de casos, hem prioritzat el criteri filològic al pragmàtic, de tal manera que les citacions respectin fidelment l'original. Així doncs, transcrivim les majúscules i minúscules tal com hi figuren, encara que, a vegades, quan inserim la citació en la nostra frase, la inicial del primer mot esmentat no s'hi adigui. Vegem-ne un exemple, extret de la fitxa *Allá se lo hayan, con su pan se lo coman* (I, Cap. 25, p. 298):

“Tant en una ocasió com en l'altra, «**EI**¹¹ dicho equivale a desentenderse de un asunto, pero no de los beneficios de tan celebrado manjar en el refranero» (LEYVA, 2004: p. 38)”.

Pel que fa a les citacions de textos, s'esmenten entre cometes dobles¹², tot seguint la font d'on s'extreuen (per tant, gairebé sempre, en rodona), i, quan el passatge espigolat ultrapassa les tres línies, preferim citar-lo, per regla general, en un paràgraf a part (sagnat per davant i per darrere i amb un cos de lletra 10)¹³.

L'esmentada fidelitat filològica a l'original cedeix al pragmatisme i a la claredat expositiva quan es tracta de citar refranys quixotescs, llurs traduccions romàniques o qualsevulla tipus de parèmia, casos en els quals fem sistemàticament la cursiva i la majúscula inicial¹⁴, encara que no figuri així a l'original consultat¹⁵; com en el cas d'ambdós diccionaris de Calciu¹⁶, CALCIU *et alii* (1979) i CALCIU / SAMHARADZE (2005²), en què les parèmies se citen sempre amb minúscula a l'inici. Així doncs, a tall d'exemple, vegem-ne el *modus operandi* a l'hora d'encercar l'equivalent del refrany *Algo va de Pedro a Pedro* (I, Cap. 47, p. 598) a la traducció francesa de FANLO (2010 [2008]: I, p. 637-638), en què se'ns presenta talment:

¹¹ La negreta és nostra.

¹² Al llarg de tot el treball seguim la següent jerarquia: “«»”; la qual respectem i adaptem de les fonts consultades, per tal com aquestes, a voltes, empen cometes simples dins de cometes dobles; combinació que, de cara a un treball de certa amplitud, com ara aquest, ens semblaria prou confusionista. Només en el cas de fonts romaneses, com ara ambdues traduccions quixotesques, respectem les cometes emprades („“), tot i que, a l'hora d'afaiçonar-ne la traducció catalana, respectem el criteri general dessus esmentat.

¹³ Vegeu, a guisa d'exemple, l'inici de la fitxa: *Al buen entendedor, pocas palabras* (II, Cap. 37, p. 1024); o bé de: *Al buen callar llaman Sancho* (II, Cap. 43, p. 1067).

¹⁴ Als reculls de FLONTA (1992a i 1992b) i MILLIO (1999), la parèmia anglesa de referència se cita amb el/s mot/s clau en majúscula. Com que, aquests refranys ultraromànics, els esmentem a simple títol informatiu, considerem que poden ser útils a hipotètics lectors d'aquesta tesi, i, per tant, ens decantem per respectar l'esmentada característica tipogràfica, bo i formulant, això sí, tota la parèmia en cursiva i sense negreta (característica, aquesta negreta, d'ambdós reculls de Flonta).

¹⁵ Menció a part mereix el recull de CARTALEANU *et alii* (2007), en què les parèmies romaneses apareixen en negreta i majúscula, format que trasludem a cursiva i minúscula (excepte la inicial del refrany).

¹⁶ Tal com demostren els dos reculls d'aquest autor, en citem els cognoms amb barra inclinada quan es tracta de dos coautors (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²); ara bé, quan entren en joc tres o més autors, optem per esmentar-ne només el primer (CALCIU *et alii*, 1979).

“Attention à votre façon de parler, monsieur le barbier, ce n’est pas tout de faire des barbes et tous les Pedro ne se ressemblent pas! Je le dis parce que nous nous connaissons tous, et moi on ne me la fait pas!”.

En aquests casos, n’espigolem el text que ens interessa i, com que el fragment urpat coincideix amb una parèmia o traducció parèmica, la presentem amb majúscula inicial i cursiva; per tant: *Tous les Pedro ne se ressemblent pas!*

Nogensmenys, optem per la rodona, les cometes i el respecte a les majúscules o minúscules de l’original quan en aquest figuren dues o més parèmies seguides: “Legile bat încotro vor regii/se fac după placul regilor; legea-i după cum o fac domnii”¹⁷, o “esto no es cuenta mía; esto no me atañe; ni entro ni salgo; ni mío es el trigo, ni mía es la cibera y muela quienquiera; cada uno va a su avío y yo voy al mío”¹⁸. Altres vegades, encara que només es tracti d’un únic refrany, aquest apareix salpebrat per alguna intervenció externa del compilador, que ens convida a emprar el criteri dessús esmentat. Vegem el següent exemple, extret del diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 708, s.v. *oală*): “Ajunge un ciomag (o bîță *sau* o măciucă) la un car de (*sau* cu) oale” [‘Basta un garrot (una clava o una porra) a un carro de (o amb) olles’]; la parèmia se’ns ofereix amb dues variants entre parèntesis, fet que no suposaria cap problema a l’hora de citar-la en cursiva i sense cometes, però, a més a més, els autors hi esquitxen un parell de *sau* [‘o’], que, evidentment, corresponen a intervencions alienes. En ambdós casos presentats, no ens esperona altra comesa que la coherència, de tal manera que, bo i considerant que aquest tipus de parèmies ratllen, quan no s’hi immisceixen clarament, l’esfera del comentari o la glossa, ens decantem per aplicar-hi el tractament habitual de les citacions textuals, no pas el de les parèmiques.

Aquest criteri formal, l’apliquem a parèmies singulars o bé a refranys que afegeixen alguna altra variant per mitjà de parèntesis (o de barres inclinades, com veurem encontinent): *Haïna (haïnele)*^[19] *face pe om* [‘El vestit (els vestits) fa l’home’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 182, núm. 7163); o, si fóssiu del parer contrari i consideréssiu que els hàbits no fan pas la persona: *Haïnele nu fac pe om (omul)*^[20] *maï de trébă* [‘Els vestits no fan a l’home (l’home) més com cal’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 180, núm. 7160).

Tal com anteriorment apuntàvem, l’ús de la barra inclinada no es limita a separar els dos coautors d’una publicació: CAMPOS / BARELLA (1998) o BOTEZATU / HÂNCU (2003³); la

¹⁷ Urpem l’exemple de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 566, s.v. *ley*). D’altra banda, si us n’interessés la traducció, heus-la aquí: “Les lleis piquen contra d’on volen els reis/es fan segons el voler dels reis; la llei és segons com la fan els senyors”.

¹⁸ Tirallonga espigolada a CALCIU *et alii* (1979: p. 101, s.v. *băga*).

¹⁹ La negreta és nostra.

²⁰ Ídem.

transcrivim sempre que figuri als originals consultats, ja sigui a l'hora d'esmentar dues o més possibilitats dins d'una mateixa parèmia: *Știința nu aduce pagubă/nu cere de mâncare*²¹; o bé quan l'autor ens hi indica el final de vers o hemistiqui²², com ara al recull de MILLIO (1999: p. 364, núm. 3084c; p. 365, núm. 3092b): “*Azi joacă ursul la voi, / Mâine va juca la noi* [‘Avui balla l’ós a casa vostra, / Demà ballarà a casa nostra’]”. D'altra banda, i, a fi d'evitar confusions, marquem amb una barra inclinada entre claudàtors el canvi de línia a l'original (en el cas de parèmies o textos versificats), com ara: *Ochi au și nu văd, [/] urechi au și nu aud*²³; o bé: “Spuneți-mi ce-i dreptatea? – Cei tari se îngrădiră [/] Cu-averea și mărirea în cercul lor de legi”²⁴. En darrer lloc, a la traducció catalana d'un text o parèmia romanesos, que presentem entre claudàtors i cometes simples, a voltes oferim dues possibles traduccions, bo i separant-les amb l'esmentada barra inclinada, com ara en el següent exemple: “*Orbul cu întrebare a nimerit Vașcăul* [‘El cec amb pregunta/preguntant ha fet cap a Vașcău’] (MUNTEAN, 1967: p. 300, núm. 5875)”.

Un altre aspecte formal que pot sobtar, en el cas de les obres que numeren les parèmies, és l'absència de punt després dels milers en tots els reculls a excepció del *Refranero general ideològic* de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]); en aquest sentit, hem optat per respectar la puntuació de l'original, de tal manera que, posem per cas, CABALLERO (1970) se citarà com segueix: “(CABALLERO, 1970: p. 91, núm. 1117^[25])”; mentre que, MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]), d'aquesta altra faisó: “(MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 641, núm. 56.146^[26])”. Això no obstant, potser el cas més curiós resulti el *Dizionario dei proverbi* de BOGGIONE / MASSOBRIO (2004), en el qual l'àmplia compartimentació dels refranys en temes, subtemes, subtemes de subtemes *et caetera* aconsegueix que el número de referència de la parèmia *Le dita della mano non sono tutte eguali* esdevingui un dilatat “IV.2.2.27.g.I”²⁷. Per últim, ens fem ressò de la divisió en deu centúries a *La Philosophía vulgar* de MAL LARA (2013 [1568]); així doncs, esmentarem amb números romans, i abans del número de pàgina, la centúria a què pertany l'esmentada parèmia, com, per exemple: “**X**^[28], p. 1365, núm. 72”. Tenint en compte la canònica divisió de l'obra i, d'altra banda, que l'exemplar de Mal Lara de què disposem està

²¹ Exemple extret de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 817, s.v. *saber*), que es podria traduir talment: “El saber no fa cap mal/no demana menjar”.

²² Resulta curiós el cas d'ARTHABER (1929: p. 344, núm. 674), el qual, per marcar aquesta separació, empra la barra vertical, que, nosaltres, ben entès, reproduïm fidelment: *Cuando te dieren la vaquilla, / Acorre con la soguilla*.

²³ Parèmia que pouem a MUNTEAN (1967: p. 288, núm. 5627), i de la qual us oferim la següent traducció: “Tenen ulls i no (hi) veuen, [/] tenen orelles i no (hi) senten”.

²⁴ Versos 11 i 12 de la poesia de Mihai Eminescu (1850-1889) *Împărat și proletar* [‘Emperador i proletari’], que urpem de la pàgina 264 del volum *Mihai Eminescu - Opera poetică*, publicat a Bucarest per l'Editura Semne l'any 2007. La traducció correspondria a: “Digueu-me què és la justícia? – Els poderosos es posaren d'acord [/] Amb la riquesa i la importància en llur cercle de lleis”.

²⁵ La negreta és nostra.

²⁶ Ídem.

²⁷ Per tant, la citació íntegra de la font bibliogràfica serà la següent: “BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 171, núm. IV.2.2.27.g.I)”.

²⁸ La negreta és nostra.

editat en un únic volum, no considerem que aquest tipus de numeració pugui generar gaire maldecaps.

Manta vegada espigolem parèmies romaneses (i, en menor grau, castellanès, italianes, franceses, etc.) gairebé idèntiques; tanmateix, per mínima que sigui la diferència (com ara la separació entre hemistiquis, la grafia, la puntuació o hesitacions ortogràfiques, la majoria de vegades, en el cas del romanès, entre *î* i *â*²⁹), ens atenim fidelment a l'original. En aquest sentit, la monumental obra de Iuliu Zanne (deu volums publicats entre 1895 i 1912), adquirible en edició facsímil des de principis del segle XXI, ens assegura, en gairebé tots els casos, una versió tipogràficament ben particular que no coincideix amb cap altre dels reculls consultats, els quals podríem titllar de més “moderns”. Acabat aquest excurs, heus aquí un exemple urpat de la fitxa quixotesca *A pecado nuevo, penitencia nueva* (I, Cap. 30, p. 388):

“*Pecatul vechiu aduce osîndă nouă* [‘El pecat vell duu càstig nou’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 69, núm. 15484); *Păcatul vechi aduce osîndă nouă* (MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6031); *Păcatul vechi aduce osândă nouă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218)”.

N’hi haurà prou amb una mirada sumària per observar-hi una única parèmia presentada sota tres variants formals diferents. En aquests casos de coincidència lèxica, com comentarem a continuació, n’oferim la traducció catalana després del primer refrany. Sense deixar l’anterior exemple, fixem-nos que les parèmies s’hi citen per ordre cronològic, criteri que també seguim quan es tracta d’una variant idèntica espigolada en diferents reculls, com ara en el següent exemple, que no ens veiem amb cor de callar:

“*Tăcerea e de aur*^[30] (ZANNE, 2003 [1897]^[31]: II, p. 765, núm. 6093; MUNTEAN, 1967: p. 370, núm. 7134; GHEORGHE, 1986: p. 338, núm. 351; MILLIO, 1999: p. 34, núm. 281a; p. 63, núm. 524b; p. 236, núm. 1973a; p. 317, núm. 2695 i 2696; p. 335, núm. 2827; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 61; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 261, núm. 2403)”.

Observeu com, en el cas en què la parèmia es repeteixi dins del mateix recull, per exemple a Millio, citem les pàgines (i, en conseqüència, la numeració dels refranys) per ordre d’aparició.

²⁹ Recordem que, només des de 1993, és normatiu escriure *î* a principi i final de mot, i *â* a interior de paraula. En conseqüència, parant esment a l’ampli ventall cronològic en què s’emmarquen els reculls romanesos consultats, les vacil·lacions esdevenen ben nombroses.

³⁰ A continuació de la parèmia romanesa, no hi apareix la traducció catalana (‘El silenci és d’or’), com seria esperable, per tal com a la fitxa de procedència, *Al buen callar llaman Sancho* (II, Cap. 43, p. 1067), ja s’hi esmenta després d’altres variants formals precedents.

³¹ Fixeu-vos com, en el cas de reedicions d’obres clàssiques, prenem com a referència la primera data de publicació, motiu pel qual el recull de Zanne figura al primer lloc d’aquest elenc bibliogràfic, puix que ens guiem per l’any 1897, no pas pel 2003, any de publicació de l’edició facsímil de què disposem.

Tenint en compte que el nostre treball no s'adreça a especialistes en romanès, traduïm sistemàticament totes les parèmies, mots o expressions en aquesta llengua esmentats al llarg de la tesi. Això no obstant, intentem casar aquest criteri filològic amb el pragmàtic; és a dir que, d'una tirallonga de parèmies romaneses idèntiques (si no fos per algunes vacil·lacions formals que no afecten la unicitat del mot transmès), en traduïm únicament el primer refrany:

“*Cine n'a gustat amarul* [/] *Nu scie ce e zaharul* [‘Qui no ha tastat l’amarg [/] No sap què és el sucre’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 440, núm. 8064); *Cine n-a gustat amarul* [/] *nu știe ce e zaharul* (MUNTEAN, 1967: p. 90, núm. 2031; MILLIO, 1999: p. 386, núm. 3263); *Cine n-a gustat amarul* [/] *Nu știe ce a* [sic] *zaharul* (HINȚESCU, 1985: p. 56, núm. 485); *Cine n-a gustat amarul, / Nu știe ce e zaharul* (MILLIO, 1999: p. 217, núm. 1820a; p. 265, núm. 2229); *Cine n-a gustat amarul, nu știe ce e zaharul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 201); amb la variant *Cine n-a gustat amarul, nu știe ce e dulcele* [‘el dolç’] (HINȚESCU, 1985: p. 186, núm. 3600)”.

Altres vegades, com ja observem en el darrer exemple de l’anterior tirallonga, en què apareix *dulcele* [‘el dolç’] en comptes de *zaharul* [‘el sucre’], es produeix alguna novetat significativa en la parèmia original (un mot nou, un sintagma...), que no oblidem traduir, bo i evitant, com sempre, repeticions innecessàries:

“*Ferește-mă Doamne de prieteni, că de dușmani mă feresc eu* [‘Guarda’m(,) Senyor(,) dels amics, que dels enemics em guardo jo’] (MUNTEAN, 1967: p. 174, núm. 3618); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă feresc eu* (FLONTA, 1992a: p. 92, núm. 621; 1992b: p. 108, núm. 624; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 207); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni că de dușmani mă păzesc singur* [‘em defenso sol’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 341, s.v. *dușman*; p. 376, s.v. *feri*); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni că de dușmani mă feresc/păzesc singur* [‘em guardo/defenso sol’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 54, s.v. *amigo*); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă feresc eu/mă păzesc singur* [‘em guardo jo/em defenso sol’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 136, núm. 1188); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă voi păzi singur* [‘em defensaré sol’] (MILLIO, 1999: p. 125, núm. 1059a); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă voi păzi singur/știu eu* [‘sé jo (com encarregar-me’n)’] (MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1207)”.

En la línia del que anomenàvem repeticions innecessàries, evitarem farcir el text amb mant “[sic]”. A tal efecte, respectarem la grafia original dels reculls de MAL LARA (2013 [1568]), COVARRUBIAS (1977 [1611]), CORREAS (2000 [1627]), *Autoridades* (1984 [1726-1739]), COLL (1874), ZANNE (2003-2004 [1895-1912]) o de la traducció de RULLAN (2005 [1905]), puix que es tracta d’obres anteriors al segle XX, o del primer quart de segle. D’aquesta manera, el refrany de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 870, s.v. *pierna*): *Estender la pierna hasta do llegare la*

sávana; el transmetrem tal com figura a l'original i, alhora, evitarem estigmatitzar-lo, en aquest cas, amb dos “[sic]”, un darrere d'*estender* i un altre després de *sávana*.

Per acabar, quan citem el DEX (*Dicționarul explicativ al limbii române* [‘El Diccionari explicatiu de la llengua romanesa’]), o d’altres diccionaris romanesos en línia³², en respectem la grafia original i, per tant, encara que el romanès no disposi d’accent gràfic, formulem la paraula tal i com es troba al web³³; en conseqüència: “DEX (s.v. *lúntre*)”. D’altra banda, prenent d’exemple aquesta mateixa font bibliogràfica, els números volats darrere la paraula esmentada corresponen a les diferents accepcions del mot; així doncs, en el cas de *pagubă*:

“**PĂGUBĂ**, *pagube*, s. f. **1.** Pierdere materială suferită de cineva sau adusă cuiva; stricăciune care provoacă o pierdere, o daună. [...] **2.** Fig. Știrbire, pierdere a calității, a valorii unui lucru; prejudiciu moral”.

Si ens volem referir al primer sentit, “Pierdere materială suferită de cineva sau adusă cuiva; stricăciune care provoacă o pierdere, o daună” [‘Pèrdua material patida per algú o ocasionada a algú; destrossa que provoca una pèrdua, un dany’], ho assenyalem talment: “DEX (s.v. *págubă*¹)”; mentre que, si ens decantem pel significat figurat de la segona accepció, “Știrbire, pierdere a calității, a valorii unui lucru; prejudiciu moral” [‘Perjudici, pèrdua de la qualitat, del valor d’una cosa; dany moral’], ho marcarem de la següent manera: “DEX (s.v. *págubă*²)”.

³² Tots consultables a: <http://www.dexonline.ro>.

³³ A dreta llei, al web, el mot hi apareix en negreta i majúscula. Com ja comentàvem a propòsit del recull de CARTALEANU *et alii* (2007), optem, bo i maldant de facilitar la consulta de les fitxes al nostre possible lector, per la minúscula i cursiva.

6. OBJECTIUS

Primerament, el nostre estudi té com a objectiu afaiçonar 146 fitxes quixotesques, és a dir, una xifra que correspon a més de la meitat de parèmies populars presents al *Quijote*, segons el corpus indexat al recull de CANTERA *et alii* (2005); per ser exactes, s'hi tracten 165 parèmies populars de les 316 que aplega l'esmentat corpus fraseològic de referència. Aquestes fitxes volen proporcionar informació per entendre el sentit i situar l'evolució de cada refrany quixotesc, el qual, a voltes, es completarà o glossarà per mitjà d'alguna variant, repicó i/o parèmia similar present a reculls hispànics posteriors.

D'altra banda, analitzarem la fortuna paremiològica de les opcions escollides en ambdues traduccions romaneses, bo i aprofitant, si escau, l'avinentesa per proposar-hi d'altres alternatives que n'hem espigolat als diferents reculls en romanès. La citació sistemàtica, així com el respecte a les fonts consultades, transcrivint-ne escrupolosament qualsevulla peculiaritat ortogràfica, procura aplegar un substanciós material paremiològic (sobretot, en romanès i en castellà, així com, potser en menor mesura, en italià, francès, portuguès, anglès, català i gallec), de cara a possibles treballs de paremiologia comparada, que poden fàcilment ultrapassar l'àmbit estricte del *Quijote*.

A partir de les dades recollides a les fitxes quixotesques, elaborarem una proposta de criteris per a una traducció paremiològica, que aplicarem al corpus estudiat. Gràcies a aquesta classificació *ad hoc*, mirarem de posar en relleu el demble traductològic d'ambdues versions romaneses (la de 1965 i la de 2007 [2005]), així com les divergències existents en una mateixa edició, la de 1965, atès que, en aquest cas, cada part correspon a un traductor diferent (mentre que Frunzetti s'ocupà de la primera, Papu s'encarregà de la segona). Finalment, la major o menor funcionalitat dels esmentats criteris de traducció paremiològica demostrarà si, més enllà de l'àmbit d'acció en què es mou la present tesi (és a dir, les traduccions al romanès del *Quijote*), la nostra proposta resulta aplicable a d'altres treballs que combinin la paremiologia amb la traductologia.

7. FITXES DE LES PARÈMIES POPULARS DEL *QUIJOTE*

A buen salvo está el que repica (II, Cap. 31 i 43, p. 967 i 1064)

(II, Cap. 31, p. 967¹)

Mă aflu la adăpost, așa cum se află totdeauna cel ce trage clopotele de primejdie (PAPU, 1965: II, p. 284)

[‘Em trobo a recer, així com es troba sempre el que toca les campanes a sometent’]

Cine trage clopotul a foc e sub oboroc (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 264)

[‘Qui toca la campana a foc està sota cobert’]

(II, Cap. 43, p. 1064)

Cine trage clopotul a primejdie, acela la bun adăpost se găsește (PAPU, 1965: II, p. 379)

[‘Qui toca la campana a sometent, aquell en bon recer es troba’]

Cine trage clopotul a foc e sub oboroc (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350)

[‘Qui toca la campana a foc està sota cobert’]

En salvo está el que repica (II, Cap. 36, p. 1018)

Cine trage clopotul a primejdie acela se află la adăpost (PAPU, 1965: II, p. 333)

[‘Qui toca la campana a sometent aquell es troba a recer’]

E sub oboroc cine trage clopotul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 307)

[‘Està sota cobert qui toca la campana’]

“Alude a una costumbre de los pueblos marineros o de ciertos pueblos de montaña. Cuando se prevé tormenta o mal tiempo, el alguacil o el sacristán hace sonar la campana de la iglesia, para poner sobre aviso a los pescadores en la mar, o a los pastores en la montaña. De este modo se les recomienda que se pongan a cubierto y en lugar seguro o que regresen a la aldea. Este refrán se utilizaba para recriminar a quien presume de consejero, no teniendo él a [*sic*] ningún problema” (CALLES, 2006: p. 282, núm. 964).

En el mateix sentit, segons CANTERA *et alii* (2005: p. 78), aquesta parèmia “Se dice para significar que es fácil decir cómo, en caso de peligro^[2], se han de portar los demás estando él en sitio seguro^[3]. Cabe recordar que en los pueblos se suelen anunciar los fuegos y otros peligros mediante el toque de las campanas de la iglesia”. Ben mirat, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 905, s.v. *repicar*) ja advertia: “En las costas de la mar descubren desde las torres quando ay enemigos, y al punto el que está allí tañe a rebato, y éste no tiene peligro^[4], porque está

¹ Amb la nota (II, Cap. 31, p. 967, n. 41): “«Pase lo que pase, yo no tengo por qué preocuparme»; es frase hecha”.

² D'altra banda, LEYVA (2004: p. 11) amplia el toc de campanes a gaies circumstàncies: “El dicho, tomado de la costumbre de voltear las campanas para anunciar un acontecimiento –bueno o malo– a los habitantes de un pueblo, afecta al que las repica por el mero hecho de no poder estar en ambos sitios”.

³ Igualment, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 306, núm. 3009) afirmen que el refrany “Nota la facilidad del que reprende a otro el modo de portarse en las acciones peligrosas, estando él en seguro o fuera del lance”; i ETXABE (2001: p. 179) glossa que la parèmia “Reprende al que, estando a salvo o convenientemente arropado, critica la actitud o reacción de quienes se encuentran desguarnecidos frente a una situación de peligro”.

⁴ No endebades, BODINI (2005 [1957]: II, Cap. 31, p. 842; Cap. 43, p. 931) tradueix la parèmia quixotesca com a: *A chi consiglia non gli duole il capo*, i *Il sano consiglia bene il malato*; i, si encara ho voleu més clar, amb mots de RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 36, p. 214), traductor mallorquí del *Quijote*: *Teng sa pélla pe 's manig*.

encastillado en la torre”⁵.

Observem que les traduccions romaneses es basen en versions prou literals, de les quals destaquem el sintagma *sub oboroc* [‘sota cobert’], emprat per Mărculescu en tots tres casos. El DEX (s.v. *oboroc*²) ens l’esmenta en una expressió amb diferents variants: “A *pune* (sau a *ascunde*, a *ține* etc.) *ceva sub obroc* [sic] = a feri ceva de vâzul lumii, a ține ascuns, a ascunde bine ceva” [‘Posar (o *amagar*, *mantenir* etc.) quelcom a recer = protegir quelcom dels ulls de la gent, mantenir amagat, amagar bé quelcom’]; les quals CALCIU *et alii* (1979: p. 712, s.v. *oboroc*) tradueixen per: “Guardar algo tapado (escondido, bajo siete llaves *sau* con siete candados)”.

Nogensmenys, el diccionari espanyol-romanès de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 795, s.v. *repicar*) inclou el refrany quixotesc⁶ i el tradueix de dues guises: *Cine trage clopotul a primejdie, acela la bun adăpost se găsește* [‘Qui toca la campana a sometent, aquell en bon recer es troba’], coincident amb la traducció de Papu per al Cap. 43; i *Paza bună trece primejdia rea*⁷ [‘La bona protecció passa el mal perill’]; versió *ad sensum* ben representada als reculls romanesos consultats: *Paza bună trece primejdia rea* (MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6023; HINȚESCU, 1985: p. 131, núm. 2243; MILLIO, 1999: p. 73, núm. 605; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218); o, en la variant de ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 849, núm. 18745): *Paza bună păzesce primejdia rea* [‘La bona protecció protegeix (d)el mal perill’].

⁵ També ETXABE (2001: p. 179) considera: “Para comprender el sentido de estos refranes, conviene recordar que, antiguamente, en algunas pequeñas poblaciones, se tocaban las campanas para avisar de la inminencia de un peligro”.

⁶ Per a gran sort nostra, el diccionari de Calciu / Samharadze inclou, entre els exemples citats, un gavadal de parèmies extretes del *Quijote*, i marcades, expressament, amb l’abreviació *DQ*. Tal volta avançant esdeveniments, no ens estem pas d’apuntar que, en la gran majoria dels casos, la traducció escollida, o una de les traduccions triades, recull la versió oferta per Papu / Frunzetti el 1965.

⁷ Refrany que CALCIU *et alii* (1979: p. 753, s.v. *pază*) tradueixen pel ben conegut: *Hombre precavido vale por dos*.

A buen servicio, mal galardón (II, Cap. 66, p. 1277⁸)

Bună slujbă, rea răsplată (PAPU, 1965: II, p. 588)

[‘Bona feina, mala recompensa’]

La slujire bună, răsplată rea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 539)

[‘A servei bo, recompensa dolenta’]

El nostre refrany “Hace referencia a la conducta de quien paga con ingratitud los favores recibidos” (LEYVA, 2004: p. 12), i “Amonesta a quienes no saben agradecer un buen servicio recibido” (ETXABE, 2001: p. 4). Si bé sense coma separant ambdós hemistiquis, el retrobem a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 621, s.v. *galardón*), i, amb un curiós afegitó inicial, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 339, núm. 3311): *A uso de Aragón, a buen servicio, mal galardón*⁹. D’altra banda, a la traducció francesa del *Quijote*, obra de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 547-548), la parèmia esdevé una glossa ben aclaridora: *Un bon service trouve une pauvre récompense*.

Papu, amb l’ús de l’estructura “adjectiu + substantiu, adjectiu antònim + substantiu” (és a dir, l’original quixotesc sense la preposició inicial), sembla seguir un paradigma paremiològic romanès, present, per exemple, al refrany *Bună casă, rea tocmeală* [‘Bona casa, mal acord’] (HINȚESCU, 1985: p. 46, núm. 262). La solució de Papu, també la donen per bona CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 838, s.v. *servicio*), els quals l’empren com a única traducció del refrany castellà. En el cas de Mărculescu, fixem-nos que no elimina la preposició inicial i canvia l’ordre dels dos adjectius i els dos substantius, bo i mantenint el paral·lelisme entre hemistiquis. Quant al mot *răsplată*, cal observar que, a més del sentit de ‘recompensa, paga’, pel qual ens hem decantat en aquest cas, també posseeix el de ‘càstig’¹⁰. De fet, una parèmia romanesa ben coneguda es basa en l’ambivalència del terme: *După faptă și răsplată*¹¹ [‘Després de l’acció també (la) recompensa/(el) càstig’] (NODEX: s.v. *răsplată*).

⁸ Amb la nota (II, Cap. 66, p. 1277, n. 15): “En algunas versiones el proverbio termina (o a veces empieza) con *A fuer de Aragón o como en Aragón*, palabras que DQ calla por gentileza, suya o de C., hacia la tierra cercana”.

⁹ Acompanyat de la glossa: “Contra la ingratitud”.

¹⁰ Segons el DEX (s.v. *răsplată*), pot significar: “Ceea ce se face sau se dă cu scopul de a recompensa pe cineva pentru o acțiune săvârșită; recompensă” [‘Allò que es fa o es dona amb l’objectiu de recompensar algú per una acció acomplerta; recompensa’]; però també: “Acțiune prin care se pedepsește o faptă; pedeapsă primită de cineva pentru faptele săvârșite” [‘Acció per la qual es castiga una acció; càstig rebut per algú per les accions acomplertes’].

¹¹ Amb l’aclariment: “Orice faptă are urmări corespunzătoare” [‘Tota acció té (les) conseqüències corresponents’].

A dineros pagados, brazos quebrados (II, Cap. 71, p. 1313¹²)

La plăcinte înainte, la război înapoi (PAPU, 1965: II, p. 623)

[‘Als pastisssets davant, a la guerra darrere’]

La arvuna plătită, mâna scrântită (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571)

[‘A (la) bestreta pagada, la mà torçada’]

Segons aquest refrany, és aconsellable no pagar a la bestreta, ja que: *Chi paga innanzi è servito dopo* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1162); o, si ho volem més ampliat: *Paga adelantada paga viciada ò qui paga endevant está mal servit, ò music pagat tòca malament* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 379); on l’últim component de la terna, en efecte, respon al ben conegut refrany català: *Músic pagat no fa bon so*¹³ (BULBENA, 2005: p. 821); que, en castellà, podem arribar a centrar en un tipus ben concret de músic: *Tamborilero pagado hace mal son* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 552, núm. 48.248). D’altra banda, a CALLES (2006: p. 257, núm. 874) espigolem una lleugera variant de l’original quixotesc: *A dineros dados, brazos quebrados*; la qual s’acompanya de la següent glossa:

“Recomendación para gentes que tengan asalariados o trabajadores. El refranero supone que el trabajo debe pagarse cuando la obra esté concluida, y nunca antes, porque cuando el obrero ha cobrado no pone ningún interés en su tarea y puede abandonarla en cualquier momento”¹⁴.

Finalment, resulta curiós veure com la versió que VISCONDES (2002: p. 666) n’ofereix, *Merenda feita, companhia desfeita*, equival, a dreta llei, no pas a aquest refrany, sinó a un altre, també de carés quixotesc, que retrobarem més endavant¹⁵: *El pan comido, y la compañía deshecha*.

A semblança del francès *Argent versé, bras cassé*¹⁶ (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 681), també Mărculescu opta per una traducció literal, bo i ajudant-se de la rima *plătită* [‘pagada’] – *scrântită* [‘torçada’]. Tanmateix, sembla tractar-se d’una neoparèmia, per tal com no apareix en cap dels reculls consultats. Ben al contrari succeeix amb l’opció de Papu, que espigolem arreu: *La plăcinte [/] înainte [/] și la război [/] înapoi* [‘Als pastisssets [/] davant [/] i a la guerra [/]

¹² A peu de pàgina figura la nota (II, Cap. 71, p. 1313, n. 23): “«Después de cobrar, todo son excusas para no hacer lo acordado»; refrán”.

¹³ Refrany que, evidentment, no manca al recull d’Amades *Refranys musicals* (1983: p. 101), acompanyat de la següent glossa: “Aconsella no pagar cap feina o altra cosa per endavant, puix que mai no es fa tan bé, ni resulta tan perfecte”. També en castellà: *Copla pagada tiene mal son* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 552, núm. 48.247).

¹⁴ Molt adient al carés laboral de la glossa resulten les dues parèmies amb què Calles la clou: *Mozo pagado, el brazo quebrado*, i *Jornal adelantado, brazos quebrados*.

¹⁵ Vegeu la fitxa del refrany: *El pan comido, y la compañía deshecha* (II, Cap. 7, p. 745).

¹⁶ Vegeu els refranys castellans: *A dineros pagados, brazos cansados* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 552, núm. 48.240), i *A dineros tomados, brazos quebrados* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 552, núm. 48.238).

darrere’] (MUNTEAN, 1967: p. 229, núm. 4518); *La plăcinte înainte și la război înapoi* (HINȚESCU, 1985: p. 102, núm. 1539). Fins i tot amb una variant a la primera part: *La pomană, [/] năvală, [/] și la război [/] înapoi* [‘A (l’)almoïna, [/] invasió, [/] i a (la) guerra [/] darrere’] (MUNTEAN, 1967: p. 229, núm. 4520); que se’ns amplia amb una conclusió moral en: *La război, [/] înapoi, [/] și la pomană, [/] navală, [/] parcă nu prea vine la socoteală* [‘A (la) guerra, [/] darrere, [/] i a (l’)almoïna, [/] invasió, [/] sembla que no acaba de quadrar’] (MUNTEAN, 1967: p. 230, núm. 4532). Per acabar, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 165, núm. 1457), que també citen, *mutatis mutandis*, la traducció de Papu (*La plăcinte – înainte, la război – înapoi*), hi afegeixen la següent glossa: “Unii sunt viteji la masă și fricoși în alte situații. Se spune despre cei care se retrag de la o afacere, dacă nu văd chilipirul” [‘Alguns són valents a taula i porucs en d’altres situacions. Es diu dels que es retiren d’un afer, si no hi veuen ganga’].

A Dios^[17] *rogando y con el mazo dando* (II, Cap. 35 i 71, p. 1011 i 1316)

(II, Cap. 35, p. 1011)

La ceruri rugi rostești, iar cu ciocanul tot lovești (PAPU, 1965: II, p. 327)

[‘Als cels precés adreces, mentre que amb el martell no pares de picar’]

Roagă-te la Dumnezeu și dă-i maiul greu (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302)

[‘Prega a Déu i fum-li fort al mall’]

(II, Cap. 71, p. 1316)

Pe lângă rugăciuni, mai trebuie să dai și din mîini (PAPU, 1965: II, p. 626)

[‘A part d’oracions, també cal que t’hi posis’]

La Dumnezeu roagă-te și cu maiul bate-te (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573)

[‘A Déu prega i amb el mall baralla’t’]

“Aviendo de ofrecerme a una obra no menos difícil que provechosa para mí y para todos los estados de los hombres, no se pudo escoger otro refrán, en los que tienen en su lugar y título la señal de Dios, que el presente, porque está elegantemente compuesto de dos oraciones, que cada una declara maravillosamente lo que en cualquier obra ha de hazer, en servicio de Dios, el hombre. Assí, tomé este refrán como símbolo de todos mis trabajos en esta declaración de tan varias materias, para poner delante assí mi trabajo como el mucho provecho que se puede seguir de proseguir mi intento; el qual, aunque no llegasse a su fin tan deseado —como espero en Dios que llegará—, no dexaré de merescer con la voluntad, que en las grandes cosas basta declararse”.

Amb aquesta apologia del clàssic *ora et labora*¹⁸, Juan de MAL LARA (2013 [1568]: I, p. 439, núm. 1) enceta *La Philosophía vulgar*, obra de referència ineludible, quant a la paremiologia hispànica, que no ha passat pas desapercebuda a ulls d’autors com ara IRIBARREN (1974⁴: p. 568), MARÍN (2003: p. 8-9) o CALLES (2006: p. 70-71¹⁹), els quals pouen de la doble llegenda recollida per MAL LARA (2013 [1568]: I, p. 442, núm. 1):

“Dizen que un carretero llevaba un carro cargado y que se le quebró en el camino por donde venía sant Bernardo, a quien se llegó por la fama de la sancta vida que hazía, y rogóle que Dios, por su intercesión, le sanasse el carro. El sancto dizen que le dixo: «Yo lo rogaré a Dios, amigo, y tú, entre tanto, da con el mazo». Otros dizen que fue el dicho de un entallador que avía de hazer ciertos bultos y, con «Dios quiera que se hagan» no ponía la mano en ellos, hasta que le dixo su padre: A Dios rogando y con el mazo dando. Donde bien será que en principio de toda obra os encomendéis a Dios, pero no encomendar la obra a Dios, que Él por milagro la haga”.

¹⁷ Per a una llarga tirallonga de parèmies comparades en castellà i italià, amb Déu de protagonista, vegeu BARRADO (2011: p. 208-217).

¹⁸ Juan de Mal Lara en pren la variant: *A Dios rogando y con el mazo dando*.

¹⁹ Calles, tot siguiu dit, remet la menció a “Juan Mal de Lara”.

El nostre refrany, segons LEYVA (2004: p. 15), “Equivale al pensamiento místico de san Benito^[20] *ora et labora* y aconseja unir el trabajo a la oración^[21], suponiendo así que con la ayuda divina el esfuerzo dará por resultado el bien que se busca con empeño”. De faisó prou similar, ROMERO (2001²: p. 17, núm. 20) ens apunta:

“Este refrán y muchos otros configuran una sana teología popular. Contra el peligroso quietismo, falsamente providencialista, del que se abandona descuidando el trabajo, aconseja poner, como san Ignacio de Loyola, todos los medios humanos como si no existieran los divinos, en lugar de esperar todo de los recursos divinos como si nada lograrán los humanos”.

La parèmia, l’espigolem des de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 913, s.v. *rogar*): *A Dios rogando y con el maço dando*²²; o CORREAS (2000 [1627]: p. 10, núm. 142): *A Dios rogando, y con el mazo dando*²³; fins a, per exemple, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 135, núm. 1338²⁴), que es fan ressò de la variant de Correas; o bé ETXABE (2001: p. 10): *A Dios rogando y con el mazo dando*²⁵. D’altra banda, CASADO *et alii* (1998: p. 43²⁶) relacionen la parèmia amb l’italià *Aiutati, che Dio ti aiuta*²⁷, i el francès *Aide-toi et le Ciel t’aidera*²⁸; refrany, aquest darrer, que ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 735, núm. 17956) no negligeix²⁹ a propòsit del romanès: *Ajută-te, și cerul te va ajuta* [‘Ajuda’t, i el cel t’ajudarà’]; recollit per MUNTEAN (1967: p. 27, núm. 731) sota la forma: *Ajută-te și cerul te va ajuta*. A més, aprofitarem el català *Déu diu: ajuda’t, que t’ajudaré* (BULBENA, 2005: Cap. 71, p. 823) per enllaçar-lo amb el francès *Aide-toi, Dieu*

²⁰ Aprofitem l’esment a Sant Benet per treure a col·lació, OLMOS (1998² [1940]: p. 14) mediante, la santa que moria perquè no moria (i, tanmateix, acabà immortalment morta): “decía Santa Teresa de Jesús: «Confíemos en Dios, como si todo lo hiciera Él y procedamos como si todo se debiese a nuestro esfuerzo». A cuantos hacen lo posible, Dios nunca niega su auxilio, ya que su ayuda y nuestra voluntad se complementan”.

²¹ Segons *Autoridades* (s.v. *Dios*): “se da a entender se deben hacer las diligencias necesarias para el logro y consecución de alguna cosa, al mismo tiempo que se pide a Dios con ruegos y oraciones”.

²² Amb la glossa: “devenos hazer de nuestra parte lo que nos fuere posible y suplicar a Dios que nos ayude”.

²³ CABALLERO (1970: p. 237, núm. 3340) ja ens adverteix que es tracta d’un “Refrán que inserta Correas: hay que poner esfuerzo personal si queremos que Dios nos ayude”. Al seu torn, Correas l’acompanya de la següent glossa: “El mazo es de los oficios de fuerza, de hacer carretas y poner los arcos a las cubas. Quiere decir que nosotros obremos y nos ayudará Dios; y no queramos que nos sustente holgando”. Quant a l’esment del *mazo*, tingueu en compte que en gallec, per exemple, l’eina esmentada s’adapta a la realitat agrícola d’aquell tocom: *A Deus pregando e co arado arando* (ARIAS *et alii*, 2005 [1992]: II, p. 356 i 679).

²⁴ Les autores anoten: “Aconseja hacer de nuestra parte cuanto es posible para el logro de nuestros deseos sin esperar que Dios haga milagros”. Així mateix, JUNCEDA (1991: p. 216) en recull la mateixa variant, bo i acompanyant-la del següent comentari: “No basta –dice el refrán– con pedir ayuda a Dios para nuestras necesidades; es preciso que cada cual, en la medida de sus fuerzas, ponga de consuno en el empeño lo mejor de sí mismo”.

²⁵ Segons Etxabe: “Enseña que el esfuerzo personal es el mejor medio para alcanzar un objetivo o terminar una tarea. No suele ser práctico esperar la ayuda divina ni la de terceras personas”.

²⁶ La variant transmesa pels autors coincideix amb la quixotesca i s’acompanya de la glossa: “Se debe pedir ayuda a Dios, pero[,] a la vez, debemos poner todo lo que esté de nuestra parte. Dios no podrá sacar del estado de embriaguez a quien no tiene intención de dejar de beber”.

²⁷ Certament, *Chi s’aiuta, Dio l’aiuta* (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 71, p. 1164), i *Aiútati che il ciel t’aiuta* (VIAN / COZZI, 1960: II, Cap. 35, p. 278). A títol anecdòtic, NAVARRO (1999: p. 162) relaciona la ja esmentada parèmia de CORREAS (2000 [1627]: p. 10, núm. 142) amb el refrany de *I Malavoglia: Aiutati che t’aiuto*. Finalment, si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes més, vegeu SARDELLI (2008: p. 242).

²⁸ Opció que Fanlo també comparteix: *Aide-toi et le Ciel t’aidera* (FANLO, 2010 [2008]: II, Cap. 35, p. 352), i *Aide-toi, le Ciel t’aidera* (FANLO, 2010 [2008]: II, Cap. 71, p. 683).

²⁹ Per bé que amb *ciel* en lloc de *Ciel*.

t'aidera; refrany que ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 656, núm. 15164) agermana amb: *Dumneḏeḓ dă, numaḓ trebuḓe să dai și tu cu mâna* ['Déu dóna, només cal que tu t'hi posis']; el segon hemistiqui del qual ens evoca clarament la solució de Papu per al capítol 71, en què apareix el fraseologisme *A da din mâini* ['Posar-s'hi'], definit, segons el DEX (s.v. *mână*), com a: "a face eforturi pentru obținerea unui lucru, a se strădui, a-și da osteneala" ['fer esforços per a l'obtenció d'una cosa, esforçar-se, escarrassar-se']. El refranyer romanès relaciona aquest esforç amb la celestial ajuda: *Dă din mâni și cerul 'ți va ajutá* ['Posa-t'hi i el cel t'ajudarà'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 233, núm. 3745); *Dă din mâini și ceru-ți va ajuta* (MUNTEAN, 1967: p. 133, núm. 2873); *Dă din mâini, și cerul îți va ajuta* (MILLIO, 1999: p. 130, núm. 11151³⁰); *Dă din mâini, și ceru-ți va ajuta* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 164); o bé amb l'ajut diví: *Dă din mâini, și Dumnezeu îți va ajuta* ['Posa-t'hi, i Déu t'ajudarà'] (MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1208d³¹); per tal com: *Dumnezeu dă, numaḓ trebuḓe să dai și tu din mâna*³² ['Déu dóna, només cal que tu també t'hi posis'] (MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1209e³³); i, ben entès, en una situació límit, encara ens hi hem d'escarrassar més, com demostra el dialogisme: — *Scapă-mă, Dómne!* [/] — *Dă din mâni, Române*³⁴ ['— Salva'm, Senyor! [/] — Posa-hi de la teva part, Romanès'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 284, núm. 13961).

D'altra banda, a semblança de la màxima benedictina dessus esmentada, en romanès també s'aconsella: *Rógă-te și lucră*³⁵ ['Prega i treballa'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 540, núm. 17199); *Roagă-te și lucră* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 42, núm. 308); parèmia que podem ampliar en la popular variant: *Rógă-te la (lui) Dumneḏeḓ [/] Și muncește tot mereḓ* ['Prega a Déu [/] I no paris de treballar'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 564, núm. 17284); *Roagă-te lui Dumnezeu, [/] Și muncește tot mereu* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 50, núm. 384); *Roagă-te lui Dumnezeu [/] și muncește tot mereu* (MUNTEAN, 1967: p. 333, núm. 6461); *Roagă-te lui Dumnezeu și muncește tot mereu* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 162). En efecte, les altures només ens ajudaran si acompanyem el prec del nostre treball: *Când rogi pe Dumnezeu, muncește; [/] Că atunci te miluește* ['Quan pregues a Déu, treballa; [/] Que llavors s'apiada de tu'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 50, núm. 385); o bé: *Când omul se silește, și Dumnezeu îl ajutá* ['Quan l'home s'esforça, també Déu l'ajuda'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 101); i, de fet, l'ajuda serà proporcional al treball realitzat: *Cum îi lucrà, așa ți-a da Dumnezeu* ['Com treballaràs, així et donarà Déu'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 42, núm. 310). Gràcies a les anteriors parèmies, es palesa que *Dumnezeu dă, dar nu aduce acasă* ['Déu

³⁰ FORTUNE helps him that is willing.

³¹ GOD gives the milk, but not the pail.

³² Noteu, malgrat el sentit idèntic, el singular *mână* ['mà'] en lloc de *mâini* ['mans'].

³³ GOD helps them that help themselves.

³⁴ Amb la glossa: "Ajută-te singur, nu așteptă scăparea ta de la alții" ['Ajuda't sol, no esperis la teva salvació dels altres'].

³⁵ O, en català: *Cal pregar i alhora treballar* (CIVERA, 1969: Cap. 35, p. 529).

dóna, però no duu a casa'] (MUNTEAN, 1967: p. 154, núm. 3312; MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1208b³⁶; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 161; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 608, s.v. *mazo*). Estirant el fil de l'anterior premisa, arribem a la representació paremiològica més nombrosa, la qual combina l'ajuda divina amb algun tipus de continent que Déu –entre el poc i massa la mesura passa– no es mostra pas disposat a omplir, com ara el sarró: *Dumneḏeuḑ dă omuluḑ, dară (dar) în traistă nu'ḑ bagă*³⁷ ['Déu dóna a l'home, però (però) al sarró no li fica'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 657, núm. 15165); *Dumnezeu dă omului, dar în traistă nu-i bagă* (MUNTEAN, 1967: p. 155, núm. 3314; MILLIO, 1999: p. 183, núm. 1548d³⁸; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 161; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 608, s.v. *mazo*); parèmia que MILLIO (1999: p. 143, núm. 1208a³⁹) amplia talment: *Dumnezeu dă, dar nu îḑi bagă în gură/traistă* ['Déu dóna, però no et fica a la boca/sarró']. Fem constar que l'opció bucal es troba a ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 658, núm. 15169): *Dumneḏeuḑ îḑi ['et'] dă, dar nu 'ḑi bagă în gură*. Altres tipus de continents poden ésser el sac: *Dumneḏeuḑ îḑi dă, dar în sac nu'ḑi bagă* ['Déu et dóna, però al sac no et fica'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 657, núm. 15167); o bé la bossa: *Dumneḏeuḑ dă dar nu bagă în pungă* ['Déu dóna però no fica a la bossa'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 657, núm. 15166); variant que MILLIO (1999: p. 183, núm. 1548c⁴⁰) combina amb la *miorítica*⁴¹ cleda: *Dumnezeu îḑi dă, dar nu-ḑi bagă în pungă/dar în obor nu-ḑi bagă* ['Déu et dóna, però no et fica a la bossa/però a la cleda no et fica']. Això no obstant, ja des de ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 658, núm. 15168) n'espigolem, separadament, la variant ovina: *Dumneḏeuḑ dă, dar (da) ['(però)'] în obor nu bagă; Dumnezeu dă, dar în obor nu bagă* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 28, núm. 186); *Dumnezeu dă, dar în obor nu-ḑi bagă* (MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1208c⁴²).

³⁶ *GOD gives the milk, but not the pail.*

³⁷ Zanne relaciona aquest refrany amb el francès: *Dieu donne le bœuf et non les cornes.*

³⁸ *HE THAT GAPES till he is fed, well may wait until he be dead.*

³⁹ *GOD gives the milk, but not the pail.*

⁴⁰ *HE THAT GAPES till he is fed, well may wait until he be dead.*

⁴¹ Vegeu la fitxa del refrany: *Aún la cola falta por desollar* (II, Cap. 2, p. 702).

⁴² *GOD gives the milk, but not the pail.*

A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro (I, Cap. 50, p. 627⁴³)

Adio, să ne vedem sănătoși, cum cic-a zis un orb altuia! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 659)

[‘Adéu, que ens veiem amb salut, com diuen que va dir un cec a un altre!’]

Adio și la bună vedere, cum i-a zis un orb altuia (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 541)

[‘Adéu i a bon reveure, com li va dir un cec a un altre’]

Segons l’apunt de LEYVA (2004: p. 16): “A Dios equivale al actual *adiós* de despedida. El juego de palabras desemboca en una ironía recurrente al equivocar el sentido de la acción –vámonos– por otra imposible para quien la expresa”. A més, l’autor relaciona el refrany quixotesc amb una altra parèmia de carés similar: *Adiós y nos vemos; y eran dos ciegos*⁴⁴; la qual documentem a CORREAS (2000 [1627]: p. 10, núm. 147) en la forma: «A Dios y veámonos». *Y eran dos ciegos*. D’altra banda, convé esmentar que ens trobem davant d’un *wellerismo*⁴⁵; en aquest sentit, CANTERA *et alii* (2005: p. 14) argumenten:

“Considerados por algunos también dentro del grupo de los refranes dialogados, existen enunciados que añaden una apostilla irónica a su forma dialogada: «A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro» (Sancho, I 50). Para distinguirlos de los denominados dialogismos, se los llama *wellerismos*^[46], por el personaje Sam Weller^[47], el «Sancho Panza» de la obra de Charles Dickens *Papers Pickwick* que utiliza con frecuencia enunciados de este tipo”.

A l’article «El *wellerismo* en la tradición paremiológica española», ORERO (1997: p. 459-464) ens n’apunta l’estructura típica, de carés ternari (1997: p. 460):

⁴³ Amb la nota (I, Cap. 50, p. 627, n. 37): “Es fórmula popular que se emplea cuando no se está dispuesto a escuchar más razones en una discusión. No está claro quién pronuncia la siguiente réplica, al parecer del canónigo, que entonces hablaría de *tú* a Sancho”.

⁴⁴ I, potser estirant un xic massa el fil, també troba similituds amb l’orgullós comiat vital d’un ataconador madrileny: *¡Adios, Madrid, que te quedas sin gente!*

⁴⁵ N’urpem la següent definició de GARCÍA BORRÓN (1998-1999: p. 39), el qual, al seu torn, l’espigolà de Combet: “proverbio escenificado que presenta una incongruencia lógica. La sorpresa viene dada por la inadecuación del sentido de lo dicho con la situación en que se dice”.

⁴⁶ Vegeu l’article de GARCÍA BORRÓN (1998-1999: p. 39-54), anteriorment esmentat, en què l’autor ens ofereix dues llistes d’allò més útils: d’una part, l’elenc de “Wellerismos de Pickwick”, en la traducció castellana (per desgràcia, sense indicació de pàgina) publicada a Planeta el 1980 (p. 40-43); i, d’altra banda, el llistat de “Wellerismos del Refranero general ideológico español” (p. 43-54) de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]).

⁴⁷ Tot i que ara no sigui el moment d’allargar-s’hi gaire, no ens estarem d’esmentar l’article de BOQUERA (1996: p. 79-86), intitulat «La traducción al español de paremias en *The Pickwick Papers*: los *wellerismos*». Per citar-ne un exemple (1996: p. 84), quan l’enllustrador Sam Weller apareix en escena al desè capítol, i una criada el convida a netejar, en primer lloc, un determinat parell de sabates, exclama: “No, no; reg’lar rotation, as Jack Ketch said, wen he tied the men up”; *wellerisme* per al qual l’autora, després de comentar-ne diverses traduccions anteriors, ens en proposa la següent: “No, no; por turno riguroso, como decía el verdugo Jack Ketch mientras ponía la soga al cuello a los condenados”. Per altra part, bo i aprofitant que els tres volums taronges de la biblioteca *A tot vent* d’Edicions Proa que corresponen a la traducció “pickwickiana” de Josep Carner (en la segona edició, publicada a Barcelona el 1970) formen part indeleble del paisatge visual de la nostra biblioteca paterna, no resistim la temptació, un cop més, d’acaronar-ne el primer volum per extreure’n la traducció afaiçonada pel Príncep dels poetes: “No, no; l’un darrera l’altre, com deia Jack Ketch als mestres que havia de penjar” (p. 163).

“La estructura del wellerismo es triádica. La primera parte consta de un proverbio, un refrán o una expresión idiomática. La segunda parte es una identificación del hablante, y la tercera es la identificación de la situación creando ésta una expresión irónica con resultado humorístico. En inglés esta tercera parte normalmente es un juego de palabras o «pun»”⁴⁸.

Tanmateix, la nostra parèmia, l’aprofita l’autora (1997: p. 462) per exemplificar els wellerismes que manquen de tercera part, és a dir que es limiten a una expressió idiomàtica (*A Diós y veámonos*), i a la identificació del parlant (*como dijo un ciego a otro*). Ara bé, no ens sembla gota forassenyat considerar l’esment del receptor (*a otro [ciego]*) com a “pun” característic de la tercera part dels wellerismes, per tal com en la circumstància que tant l’emissor com el receptor de la frase siguin orbs –i més encara quan no descobrim fins al darrer mot la ceguesa del segon– rau, al nostre parer, la gràcia de la parèmia.

Pel que fa a les traduccions romaneses, és evident, ja des dels primers mots, que topen amb un escull insalvable: el joc de paraules entre *A Dios* i *Adiós* queda ben allunyat de la inexistent relació que, en romanès, podem establir entre *La Dumnezeu* [‘A Déu’], i *Pa* [‘Fins després’] o *La revedere* [‘A reveure’]. És per això que tant Frunzetti com Mărculescu es decanten per la forma *Adio* [‘Adéu’], similar a l’original castellà, per bé que, en romanès, d’un marcat sentit vexatori, com ens palesa el DEX (s.v. *adío*): “Rămas bun (pentru totdeauna), rămâi cu bine” [‘Comiat (per sempre), adéu-siau’]; i, d’una altra banda, la parèmia *Adio, și un praj [sic] verde!* [‘Adéu, i un porro verd!’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 195, núm. 9493); *Adio, și un praz verde!* (MUNTEAN, 1967: p. 15, núm. 371); *Adio și-un praz verde!*⁴⁹ (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 176); que Zanne, per si encara en romanía algun dubte, glossa talment: “Adică du-te, că nu te doresc” [‘És a dir vés-te’n, que no et vull’]. Tenint en compte que, en italià, el sentit d’*Addio* és igualment injuriós, no sorprèn que BODINI (2005 [1957]: I, p. 556) hagi creat una disjuntiva entre l’*Addio* definitiu i el cordial *a rivederci*: *Addio, o a rivederci, come disse un cieco a un altro*⁵⁰. En romanès, quant al quixotesc *veámonos* (equivalent del qual era l’*a rivederci* que acabem d’esmentar), ambdós traductors opten per solucions ben genuïnes; en el cas de Frunzetti, *să ne vedem sănătoși*⁵¹ [‘que ens veiem amb salut’]; i, en el de Mărculescu, *la bună vedere* [‘a bon reveure’], que el DEX (s.v. *vedere*) marca com a regionalisme i defineix com a

⁴⁸ L’autora il·lustra l’explicació amb el wellerisme: *Algo es algo, dijo un calvo, al encontrarse con un peine [sin púas]*; i el desglossa talment: “La primera parte del wellerismo «Algo es algo» alberga el refrán, proverbio o expresión idiomática. La segunda parte «dijo un calvo» [...]. La tercera parte «al encontrarse con un peine [sin púas]», es la que caracteriza al wellerismo. Es la parte que converge al hablante y al proverbio en una situación –normalmente– inverosímil o incongrua generando siempre una situación humorística”.

⁴⁹ A títol anecdòtic, apuntarem que RUSU-PĂSĂRIN (2006: p. 29) subtitula l’article dedicat a “23 ianuarie” [‘23 de gener’] de la següent manera: “Prazul, ceapa oltenilor” [‘El porro, la ceba dels d’Oltènia’]; escrit que no oblidia cloure amb l’esmentada parèmia: “Prazul e o distincție, iar oltenii nu uită formule de rămas bun: *Adio... și-un praz verde!*” [‘El porro és una distinció, i els d’Oltènia no obliden fórmules de comiat: *Adéu... i un porro verd!*’].

⁵⁰ Si voleu comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes més, vegeu SARDELLI (2008: p. 242).

⁵¹ Certament, en romanès, resulta ben habitual acomiadar-se amb la salutífera expressió: “Sănătate!” [‘Salut!’].

“formulă de salut la despărțire” [‘fórmula de salutació en el comiat’]. Al nostre torn, no ens acomiadarem pas sense esmentar l’afegitó de l’impersonal *cică*⁵² [‘diuen’], amb què Frunzetti aconsegueix allunyar un grau més la tradició oral d’aquest engegador wellerisme.

⁵² Posats a dir, direm que el DEX (s.v. *cică*) n’apunta la següent etimologia: “[se zi]ce că” [‘es diu que’].

A idos de mi casa y qué queréis con mi mujer, no hay responder (II, Cap. 43, p. 1068)

(II, Cap. 43, p. 1068)

La „ieși afară“ sau la „ce-ai de împărțit cu nevastă-mea?“, n-ai ce să mai răspunzi (PAPU, 1965: II, p. 382)

[‘A «surt a fora» o a «què et duus entre mans amb la meva dona?», no hi ha resposta que et valgui’]

Cui zice cară-te din casa mea și ce-ai cu nevastă-mea nu-ncape răspuns (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352)

[‘A qui diu fot el camp de casa meva i què tens amb la meva dona[,] no hi val resposta’]

Salíos de mi casa y qué queréis con mi mujer (II, Cap. 43, p. 1068)

La „ieși afară“ sau la „ce-ai de împărțit cu nevastă-mea?“ (PAPU, 1965: II, p. 382-383)

[‘A «surt a fora» o a «què et duus entre mans amb la meva dona?»’]

Cară-te din casa mea și ce-ai cu nevastă-mea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353)

[‘Fot el camp de casa meva i què tens amb la meva dona’]

“Mientras la primera de estas sentencias da a entender la indiscutible autoridad del dueño de la casa ante quien la pone en duda, la segunda denuncia sin ambages la desairada postura de quien se ha extralimitado^[53] con las normas hospitalarias y abusado de la amistad. Son, por tanto, dos planteamientos definitivos unidos por una intención tajante para señalar la sustancia de un reproche ante el que solo cabe abandonar el campo e irse «con la música a otra parte»”.

Vet aquí la glossa de LEYVA (2004: p. 17), que coincideix, en essència, amb la de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 83, núm. 803): “Significa que al que manda o reconviene con autoridad y evidente derecho no se le puede replicar”; i la d’ETXABE (2001: p. 16): “Con este refrán se recomienda no contestar ni replicar a quien tiene poder, derecho o autoridad para mandarnos”; autors que concorden a l’hora de recollir la nostra parèmia en la variant: *A «idos de mi casa» y «qué queréis con mi mujer» no hay que responder*.

En romanès, les traduccions d’ambdós passatges (recordem que el segon reprèn el primer poques línies després, i, en tot cas, dins la mateixa al·locució de Sancho), en absència d’equivalents precisos, advoquen per la literalitat. Això no obstant, opcions com la de RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 43, p. 245): *Pren el portante; a ca teua tens sas feinas*⁵⁴, ens traslladen a l’òrbita d’una altra parèmia quixotesca: *No os metáis donde no os llaman* (II, Cap. 62, p. 1241), que comentarem en el seu moment. Bo i tornant a la que suara ens ocupa, en voldríem destacar

⁵³ Segons la glossa d’OLMOS (1998² [1940]: p. 15): “Supone este refrán intención bastarda en el merecedor de tamaño reproche, cuya respuesta, dignamente, no es otra que marcharse. También puede interpretarse como reconocimiento a la autoridad del marido en el hogar”.

⁵⁴ A la mateixa pàgina, en la segona aparició de la parèmia, Rullan opta per la lleu variant: *Pren el portante, y a ca teua tens sas feinas*.

el pas de rosca que Mărculescu realitza en interpretar el *salíos* quixotesc per mitjà d'un descaradament exhortatiu *cară-te* ['fot el camp']; que, no en va, CALCIU *et alii* (1979: p. 166, s.v. *căra*) tradueixen talment: “¡vaya!, ¡vete de aquí!, ¡fuera!, ¡largo (de aquí)!, ¡quítate de aquí (*sau* de en medio)!, ¡lárgate!, ¡quita allá!”.

*A los dos que Dios junta no podrá separar el hombre*⁵⁵ (II, Cap. 21, p. 881⁵⁶)

Pe doi pe care Dumnezeu îi unește nu poate omul să-i despartă (PAPU, 1965: II, p. 198)

[‘Els dos que Déu (els) uneix no pot l’home separar-los’]

Pe cei pe care Domnul îi unește omul nu va putea să-i despartă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 186⁵⁷)

[‘Els que Déu (els) uneix l’home no podrà separar-los’]

Vet aquí els reverenciabls mots que don Quijote pronuncia per tallar de soca-rel l’enverinada disputa entre el burlat Camacho i l’enginyós Basilio, la indústria del qual acaba de conquerir l’anelhada mà de la xamosa Quiteria. L’efecte de la parèmia entre els presents es remunta al seu origen bíblic, apuntat per nombrosos estudiosos, com ara CANTERA *et alii* (2005: p. 50) o CABALLERO (1970: p. 205-206). Certament, a l’*Evangelium secundum Matthaëum* (XIX, 6) espigolem: *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet*⁵⁸; admonició que, en romanès, sona talment: *Ce a împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă*⁵⁹ [‘El que ha ajuntat Déu, que l’home no ho separi’]. Aquesta versió, confrontada amb les de Papu i Mărculescu, ens palesa la voluntat d’aquests darrers per tal d’oferir-nos una traducció prou literal de la parèmia cervantina. En aquest sentit, i posats a esmentar-ne les divergències, observem com Papu formula el quixotesc *no podrá* en present, *nu poate* [‘no pot’], mentre que Mărculescu, tot i mantenir aquest acord de temps verbal respecte a l’original, prescindeix del *dos* castellà, en una opció que, fins a cert punt, l’acosta a la fórmula bíblica romana dessús citada.

ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 633-690, núm. 15088-15291), al capítol XII (“Credințe, obiceiuri” [‘Creences, costums’]) del seu mai prou lloat recull paremiològic, refereix més de dos-cents exemples amb *Dumneḏeu* [‘Déu’]. D’entre aquests, suara, només ens n’interessaria un: *Ce a legat Dumneḏeu, omul să nu deslege* [‘El que ha unit Déu, que l’home no ho desuneixi’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 661, núm. 15177); parèmia que es contextualitza en l’àmbit matrimonial amb la següent glossa: “Să ȃice maĩ ales despre cãsătorii” [‘Es diu sobretot dels casaments’].

⁵⁵ Si voleu comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 243).

⁵⁶ Acompanyat amb la nota (II, Cap. 21, p. 881, n. 42): “Palabras calcadas del Evangelio de San Mateo, XIX, 6: «Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet»”.

⁵⁷ S’indica a peu de pàgina la procedència bíblica del refrany (2007: II, p. 186, n. 355): “Cf. *Matei*, 19, 6”.

⁵⁸ Segons la traducció catalana que ens ofereix *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla: “Allò que Déu ha unit, que l’home no ho separi” (p. 440).

⁵⁹ Traducció de Dumitru Cornilescu, afaïxonada l’any 1924, i consultable en línia a: <http://biblia.resursecrestine.ro/>.

*A mal viento va esta parva*⁶⁰ (II, Cap. 68, p. 1293⁶¹)

Afurisit vînt mai bate în cuprinsul ăsta! (PAPU, 1965: II, p. 604)
[‘(Un) vent endimoniat segueix bufant fort en aquesta contrada!’]
Rea vielişte suflă-n vraful ăsta (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 554⁶²)
[‘Mala ventada bufa en aquesta pila’]

A fi de contextualitzar la parèmia, recorrem a CANTERA *et alii* (2005: p. 50): “Sorprendidos don Quijote y Sancho Panza por una cuadrilla de diez hombres de a caballo y otros cuatro o cinco de a pie, fueron apresados por éstos y conducidos con muy malos modales hacia un castillo. Fue entonces cuando, para sus adentros, dijo Sancho esta frase”. Així doncs, podem clamar als quatre vents que es tracta d’un refrany “con que se da a entender que un negocio, pretensión o granjería no va por buen camino” (CABALLERO, 1970: p. 298, núm. 4225).

En les traduccions romàniques, hi ha qui, com en la versió de Mărculescu –no així en la de Papu, que no situa l’acció a l’era, sinó en una contrada més vaga–, intenta mantenir la referència agrícola del text original, com ara els francesos DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 562): *Ce grain est exposé à mauvais vent*; o l’italià BODINI (2005 [1957]: II, p. 1144): *Brutto vento c’è sull’aia*⁶³. Això no obstant, la majoria de traductors n’eliminen la batuda i romanen amb l’atziac vent; n’esmentem exemples en portuguès, català, francès i, en darrer lloc, en italià, llengua en què el vent pren un nom ben concret ensems que temible: *Não é bom o vento que sopra* (VISCONDES, 2002: p. 655); *Mal vent corre per ací* (BULBENA, 2005: p. 806); *Mauvais vent sur l’aire* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 658), i *Tira vento di tramontana* (VIAN / COZZI, 1960: II, p. 517). Amb un referent del tot divers, permeteu-nos esmentar, i esventar, una de les innombrables troballes paremiològiques de la traducció de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 367): *Mala llana te ’s pòrc*.

Com abans apuntàvem, els traductors romanesos s’han decidit per una versió literal que, en el cas de Papu, augmenta la dolenteria del vent, bo i titllant-lo d’“afurisit” [‘endimoniat’]; i, d’altra banda, també en subratlla la persistència amb l’expressió “mai bate” [‘segueix bufant fort’]. Més enllà d’aquestes versions prou acostades a l’original, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p.

⁶⁰ Mot, avui en dia, relegat a l’àmbit agrícola, que COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 855, s.v. *parva*) defineix de la següent guisa: “La mies que tiene el labrador en la era trillada y recogida en un montón, antes de ablentarla y apartar la paja del grano”.

⁶¹ Amb la nota (II, Cap. 68, p. 1293, n. 34): “«mies trillada, preparada para aventar»; la frase es proverbial. Si hay *mal viento* («viento que hace remolinos o a rachas»), el grano y la paja no se separan o no caen en el montón”.

⁶² MĂRCULESCU (2007: II, p. 554, n. 954) apunta: “Expresie proverbială [‘Expressió proverbial’]: «A mal viento va esta parva», derivată din practica străveche a vânturării cerealelor. Am echivalat-o cu termenii româneşti corespunzători. «Vielişte»: suflare puternică a vântului [‘derivada de la pràctica ancestral d’esventar els cereals. L’he relacionada amb termes romanesos equivalents. «Vielişte»: cop fort de vent’”.

⁶³ Segons el TRECCANI (s.v. *aia*): “Area contigua alla casa rurale, di solito pavimentata in pietra, in mattoni o con un battuto di cemento, sulla quale si esegue la manipolazione e l’essiccazione dei prodotti agricoli”.

941, s.v. *viento*) tradueixen l'híbrid *A buen/mal viento va la parva*, per *Treaba merge bine/prost* ['L'afer va bé/malament']. En la mateixa línia hiperonímica, NEAGU *et alii* (2008: p. 613, s.v. *viento*), basant-se també en *A buen*^[64] / *mal viento, va la parva*, n'ofereixen un seguit d'equivalents d'àmbit general: "Merge bine / rău; a pornit pe un drum bun / prost; a început bine / prost" ['Va bé / malament; ha agafat un bon / mal camí; ha començat bé / malament'].

⁶⁴ Malgrat que en aquest recull se'n transcriu el sentit literal, no cal perdre de vista que el *buen viento* pot ser marcadament irònic, com ens demostra COLL (1874: p. 55, núm. 75): "En el mismo sentido [Sancho] pudiera haber dicho irónicamente, *A buen viento va la parva*, que es como generalmente se dice".

A otro perro con ese hueso (I, Cap. 32, p. 408⁶⁵)

Asta să i-o spui lui mutu! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 428)

[‘Això(,) digues-li-ho al mut!’]

La alt câine cu osul ăsta (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 343⁶⁶)

[‘A un altre gos amb aquest os’]

“Con este castizo dicho se suele rechazar alguna oferta que encierra una trampa^[67] bajo su apariencia apetitosa. Normalmente, quien tiene la intención de colar mercancía averiada, [*sic*] la disimula bajo afeites y aires de «ganga», pero eso mismo nos ha de hacer examinar con detenimiento «el hueso» que nos ofrecen, no sea que se nos atragante” (ROMERO, 2001²: p. 23, núm. 36).

Per la seva banda, DOVAL (1995: p. 14) ens n’aclareix la referència canina: “Alude a la ingenuidad de los perros que corren tras cualquier hueso, o cosa que se le parezca, aunque éste sea en realidad piedra o, como ocurre en la actualidad, plástico”. La parèmia, ja l’esmenta COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 864, s.v. *perro*): *A otro perro con esse huesso*; i CORREAS (2000 [1627]: p. 29, núm. 586) la completa amb un afegitó: *A otro perro con ese güeso, que éste ya está roído*. Com a refrany equivalent, ROMERO (2001²: p. 23, núm. 36) i LEYVA (2004: p. 19) recullen: *A otro burro con esa albarda*.

Tenint en compte que la nostra parèmia quixotesca “Enfatiza que no se cree lo que se le cuenta” (CABALLERO, 1970: p. 114, núm. 1505), i “Expresa desdén y desprecio de una opinión que estimamos engañosa, falsa o amañada” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 20), el límit amb la interjecció és ben fi⁶⁸. Certament, CALCIU *et alii* (1979: p. 95, s.v. *barbă*) l’empren, entre d’altres breus expressions interjectives, com a traducció de *Barbă!*⁶⁹: “¡mentira!, ¡bola!, (*fam.*) ¡miau!; ¡a otro perro con ese hueso!; (*Am.*) ¡es un globo!”.

De les dues traduccions romaneses, la de Frunzetti, l’encerquem tant a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 713, s.v. *perro*⁷⁰) com a CALCIU *et alii* (1979: p. 648, s.v. *mut*⁷¹; p. 946, s.v. *spune*⁷²), autors, aquests darrers, que ens n’ofereixen, respectivament, els següents equivalents castellans:

⁶⁵ Amb la nota (I, Cap. 32, p. 408, n. 41): “Locución que se usa para indicar que uno no se deja engañar”.

⁶⁶ MĂRCULESCU (2007: I, p. 343, n. 603) en recorda l’original: “Locuțiune proverbială semnificând refuzul de a te lăsa înșelat [‘Locución proverbial que al·ludeix al refús de deixar-se enganyar’]: «A otro perro con ese hueso»”.

⁶⁷ De fet, segons LEYVA (2004: p. 19): “El refrán respira cierto enfado por parte de quien lo aplica, pues se ve tratado despectivamente por su fe ciega, especialmente si lo dicen autores reconocidos”.

⁶⁸ Pensem, per exemple, en la traducció de VIAN / COZZI (1960: I, p. 368): *Questa è buona!*

⁶⁹ Agafem ben bé pels pèls la coincidència semàntica entre aquesta expressió romanesa i una de catalana ben nostrada, amb què, espontàniament, traduiríem el refrany quixotesc: *Demà, m’afaitaràs!* (DIEC: s.v. *afaitar*).

⁷⁰ Amb el pronom neutre inicial entre parèntesis: *(Asta) să i-o spui lui mutu!* [‘(Això) digues-li-ho al mut!’].

⁷¹ Coincident amb la forma de Frunzetti.

⁷² Ídem.

“eso es (una) grilla, cuéntaselo a tu tía⁷³”; a otro perro con ese hueso, cuéntaselo a tu abuela”, i “¡cuéntaselo a Rita (a su abuela *sau* a su tío)!; ¡a otro perro con ese hueso!”. A això encara caldria afegir: “Spune-i lui mutu!” [‘Digues-li al mut!’], que CALCIU *et alii* (1979: p. 89, s.v. *ba*) treuen a col·lació com a glossa de les expressions *Bă că chiar!* i *Ba aia-i vorbă!*⁷⁴. Quant a Mărculescu, es decanta per una traducció literal, bo i obviant una versió genuïnament romanesa⁷⁵, alhora que de característiques similars a l’original quixotesc: *Dă-i altuia să roadă osul ăsta* [‘Dóna-li a un altre que el rosegui(,) aquest os’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 713, s.v. *perro*); que, en efecte, CALCIU *et alii* (1979: p. 738, s.v. *os*) recullen i comparen, en primer lloc, amb la parèmia que ens ocupa: “a otro perro con este hueso; la vieja raposa con lazo no se toma; pájaro viejo no entra en jaula”. No deixem de banda el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 713, s.v. *perro*), per tal com hi espigolem dues alternatives més: *Ai greșit adresa!* [‘Has errat l’adreça!’]; que, un cop més, ja apareixia a CALCIU *et alii* (1979: p. 24, s.v. *adresă*) amb els següents equivalents: “¡estás equivocado; (*fam.*) ¡a otro perro con ese hueso!”. En segon lloc, se’ns proposa l’expressió *Fugi de acolo/de-aici/încolo!* [‘Fuig d’allí/d’aquí/cap allí!’]. Per la seva part, CALCIU *et alii* (1979: p. 216, s.v. *colo*) inclouen *Fugi colo!*, amb el nostre refrany com a única traducció; l’expressió *Dă-o încolo!* (1979: p. 271, s.v. *da*), aquesta volta, amb diferents traduccions: “¡vamos, anda!; ¡qué (*sau* allá) va!; ¡hala!; ¡a otro perro con ese hueso!”; i també el doble fraseologisme “Fugi de acolo! (*sau* încolo!)” (1979: p. 398-399, s.v. *fugi*), amb una bona tirallonga de versions equivalents en castellà: “¡(vamos) anda!; ¡ni hablar!, ¡ni pensarlo!, ¡allá va!, ¡hala! (*pr. a-la*); ¡esa es grilla!; ¡quita (de ahí)!; ¡déjate de cosas!; ¡a otro perro con ese hueso!; ¡límpiate que estas [*sic*] de huevo!; ¡pare el carro!; ¡apaga y vamos!; ¡ca, hombre!, ¡no me vengas con tonterías!, (*fam.*) ¡miau!”.

⁷³ Així mateix ho ha traduït CIVERA (1969: p. 205): Això, *conteu-ho a la vostra tia*; i, de faisó més genèrica, ultra l’àmbit familiar, RULLAN (2005 [1905]: I, p. 212): *Que hu conti a un altre*; i BODINI (2005 [1957]: I, p. 349): *Questa raccontatela a qualcun altro*.

⁷⁴ Amb la traducció: “¡cuéntaselo a tu tía (*sau* a Rita)!; ¡están verdes!”.

⁷⁵ De fet, per a una situació quotidiana tan important com la de rebatre un comentari o oferta que, sota l’aparença de benefici, ens acabaria perjudicant, no cal dir que els equivalents romanesos (que són els que suara ens interessin) esdevenen ben nombrosos. Només cal consultar, a tall d’exemple, el diccionari en línia romanès-anglès *ro-en.ro* (<http://ro-en.gsp.ro/inDEX.php?d=e&q=Tell+it+to+the+marines%21>) per trobar, a més de l’opció de Frunzetti, d’altres equivalents, com ara: *Fugi cu ursul!* [‘Fuig amb l’ós!’]; *Fugi cu ursul, că sperii copiii!* [‘Fuig amb l’ós, que espantes la mainada!’]; *Las-o mai moale!* [‘Pren-t’ho amb més calma!’], o *Lasă brașoavele!* [‘Deixa’t de falòrnies!’]. És per això que, a fi de no navegar a la deriva, així com per evitar que el lector ens envii a dida, ens hem cenyit a les expressions romaneses en què s’al·ludia al nostre refrany castellà de referència.

A pecado nuevo, penitencia nueva (I, Cap. 30, p. 388⁷⁶)

Altă greșeală, altă canoneală (FRUNZETTI, 1965: I, p. 409)

[‘Un altre error, un altre patiment’]

La păcat nou, penitență nouă (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 326)

[‘A pecat nou, penitència nova’]

El refrany castellà aclareix que cada falta rep la seva corresponent pena, en consonància al Dret comú, el qual adverteix que ningú no pot ser condemnat dos cops per un mateix delict: *non bis in idem*. Quant a les traduccions romaneses, mentre Mărculescu opta per una traducció literal de la parèmia original, Frunzetti la desvincula de l'àmbit religiós⁷⁷ i es limita a assenyalar que qualsevol error (sigui del tipus que sigui) redundarà en un nou patiment. Resulta curiós observar el caient d'ambdues traduccions, que ben bé passarien per refranys romanesos originals (només cal observar la variant bímembre de Frunzetti, amb paral·lelisme sintàctic i rima entre hemístiquis), tot i que no encertem a documentar-los en cap recull.

Això no obstant, si ens entestem a seguir la via del pecat, acabarem desembocant en el conegut *Păcatul vechiu aduce rușine nouă* [‘El pecat vell duu vergonya nova’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 376, núm. 10861); *Păcatul vechi aduce rușine nouă* (MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6032; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 160); amb una variant, més propera al refrany quixotesco, ja que conté *osândă* [‘càstig’] en lloc de *rușine* [‘vergonya’]: *Păcatul vechiu aduce osândă nouă* [‘El pecat vell duu càstig nou’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 69, núm. 15484); *Păcatul vechi aduce osândă nouă* (MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6031); *Păcatul vechi aduce osândă nouă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218). Una segona variant, *Păcat vechiu, pomană nouă* [‘Pecat vell, ofrena nova’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 69, núm. 15485), deixa clares les diferències entre la parèmia del *Quijote*, que, a un nou pecat, li aplica un nou càstig, i les tres variants esmentades, en què un únic pecat, antic i no resolt, plana sobre nostre com una espasa de Dàmocles, bo i lliurant-nos a nous càstigs o vergonyes noves, o, fins i tot, com en la darrera variant, obligant-nos a dedicar-li ara i adés un sens fi d'estrenes.

⁷⁶ Acompanyat de la nota (I, Cap. 30, p. 388-389, n. 68): “Es fórmula de refrán, pero sin duda está relacionado con la vida religiosa”. A continuació, la nota s'embrancha en un apunt llarguíssim sobre la trentena de línies que la segona edició impresa de Juan de la Cuesta hi insereix.

⁷⁷ Citem, de guisa ben impenitent, el *Tesoro* de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 861, s.v. *penitencia*), d'on espigolem: “Este sacramento se llama segunda tabla después del naufragio, porque así como el que en una tormenta ha perdido el navío tiene necesidad de asirse a alguna tabla para no ahogarse, así el que en la tormenta del pecado perdió la inocencia baptismal tiene necesidad del sacramento de la penitencia para no ahogarse en el profundo del infierno”.

A quien Dios quiere bien, la casa le sabe (II, Cap. 43, p. 1066-1067⁷⁸)

Dumnezeu știe el casa celuia pe care-l îndrăgește (PAPU, 1965: II, p. 381)

[‘Déu sap ell la casa del que agafa afecte’]

Cine-i de Dumnezeu iubit casa i-a sporit (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 351-352⁷⁹)

[‘Qui és per Déu estimat la casa li ha augmentat’]

Segons MAL LARA (2013 [1568]: I, p. 445, núm. 2), “entendemos d’este refrán que Dios no se guía por los sitios y puestos de las casas. No es menester que te pongas en medio de las plaças para que te venga a hallar la merced de Dios. En un rincón, en lo más escondido, proveerá tu necesidad^[80] y te buscará”. Per altra banda, LEYVA (2004: p. 23), a part d’apuntar que la nostra parèmia “viene a decir que a los benditos de Dios todo les sale bien^[81], incluso con poco esfuerzo”, proposa una reduplicació de l’adverbi: “Parece que, salvando la redundancia, el refrán debería decir: «A quien Dios quiere bien, la casa bien le sabe»”. Ben al contrari, sense cap dels adverbis reclamats per Leyva, és la variant d’*Autoridades* (s.v. *casa*^[82]), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 136, núm. 1348^[83]) o ETXABE (2001: p. 52): *A quien Dios quiere, la casa le sabe*. L’omnipotència divina^[84], la demostra MAL LARA (2013 [1568]: II, p. 574, núm. 57), bo i afirmant: *Quando Dios quiere, en sereno llueve*. Així doncs, quan es tracti d’afavorir una persona estimada, Déu serà capaç de tot i més^[85]: *A quien Dios bien quiere, durmiendo le llueven los bienes* (ETXABE, 2001: p. 51); *A quien Dios quiere bien, el viento le junta la leña*^[86] (ETXABE, 2001: p. 52); *A quien Dios quiere bien, se le cae la sopa en la miel* (ETXABE, 2001: p. 52); o, fins i tot, estrambòtic miracle zoològic, *A quien Dios quiere bien, la perra le pare lechones*^[87] (ETXABE, 2001: p. 52); *A quien Dios quiere bien, la perra le pare puercos*^[88] (CORREAS, 2000 [1627]: p. 33, núm. 674); parèmia que CORREAS (2000 [1627]: p. 56, núm.

⁷⁸ Acompanyat de la nota (II, Cap. 43, p. 1067, n. 30): “«el que es afortunado, [sic] no tiene de qué preocuparse»; refrán”.

⁷⁹ Amb l’apunt (2007: II, p. 352, n. 630): “Proverb: «A quien Dios quiere bien, la casa le sabe»”.

⁸⁰ En una línia similar, OLMOS (1998² [1940]: p. 23) afirma: “Significa que Dios bendice, protege, inspira y orienta a los que bien quiere, y hasta en la adversidad y en la tribulación, les concede ánimos para trocar en bienandanzas los mismos males terrenos”.

⁸¹ No endebades, CABALLERO (1970: p. 252, núm. 3557) opina que es tracta d’un “Refrán que pondera lo que vale la suerte”.

⁸² Amb l’apunt: “con que se da a entender, que el que es afortunado, no necessita de hacer diligéncias, pues las conveniencias se le vienen sin buscarlas”.

⁸³ Amb la glossa: “Da a entender que al que es afortunado se le vienen las conveniencias a la mano sin que se fatigue en solicitarlas”.

⁸⁴ Per *omnipotència divina*, hi entenem la referida exclusivament a Déu, per tal com: *Cuando Dios no quiere, los santos no pueden* (COLL, 1874: p. 136, núm. 172).

⁸⁵ I palesarà l’enraonada traducció portuguesa de VISCONDES (2002: p. 539): *Mais vale quem Deus ajuda que quem muito madruga*.

⁸⁶ FLONTA (1992b: p. 117, núm. 673) n’esmenta la variant portuguesa: *A quem Deus ajuda o vento lhe junta a lenha*; i encara una altra de propina: *Ao afortunado até os galos lhe põem ovos*.

⁸⁷ L’autor remarca que el refrany “Alude a que todo le sale bien a quien tiene buena suerte”.

⁸⁸ Amb la variant: *A quien Dios quiere bien, la perra le pare lechones*; que ARTHABER (1929: p. 269, núm. 524) relaciona amb l’italià: *A chi ha fortuna, il bue gli fa un vitello*; i amb el francès: *A l’homme heureux son boeuf lui fait des veaux*. La parèmia italiana es troba a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 4, núm. 36). D’altra banda, si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 243).

1208) es permet de passar infaustament a passiva: *Al desdichado, las puercas le paren perros*⁸⁹. Sense deixar el món animal, en alguns casos, l'ajuda divina serà rebuda a través de la diminuta i, nogensmenys, diligent formiga: *A quien Dios quiere bien, la hormiga le va a buscar* (MAL LARA, 2013 [1568]: I, p. 471, núm. 26; CORREAS, 2000 [1627]: p. 32, núm. 673); *A quien Dios quiere bien, la hormiga le va á buscar* (COLL, 1874: p. 136, núm. 172); *A quien Dios quiere bien, la hormiga a buscarle vien* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 32, núm. 673); *A quien Dios bien quiere, la hormiga a buscarle viene* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 32-33, núm. 673); en resum: *Quien está en ventura*¹⁹⁰¹, *hasta la hormiga le ayuda* (COLL, 1874: p. 136, núm. 172). Tornant a la parèmia de referència, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 314, s.v. *casa*) respecta l'original cervantí, mentre que CORREAS (2000 [1627]: p. 32, núm. 671 i núm. 672) l'acompanya de dos possibles repicons, que en subratllen el cas contrari: *A quien Dios quiere bien, la casa le sabe y el hogar también*; y *a quien mal, la casa y el hogar*, i *A quien Dios quiere bien, la casa le sabe*; y *a quien mal, ni la casa ni el hogar*.

Per a la parèmia quixotesca, el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 187, s.v. *casa*) proposa dues traduccions romaneses, que resumeixen prou bé el punt de vista global d'aquest refranyer pel que a la nostra parèmia respecta: *Când te ajută Dumnezeu îți merg toate* ['Quan t'ajuda Déu et ponen totes'], i *Cine are noroc reușește în toate* ['Qui té sort se(n) surt en tot']. En el primer cas, queda clar que: *Cuî Dumneđu vre a ță dă, și pe feréstră ți țipă* ['A qui Déu vol donar-li, fins i tot per la finestra el crida'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 651, núm. 15146); i no cal dir que l'amor diví resulta incontestable, per tal com: *Când ți dă Dumneđu nici dracul n'are ce ți face* ['Quan li dóna Déu(,) ni el dimoni no hi té res a fer'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 650, núm. 15142); *Cînd ți dă Dumnezeu, nici dracul n-are ce-i face*⁹¹ (MUNTEAN, 1967: p. 105, núm. 2322); *Cînd ți dă Dumnezeu, nici dracu' n-are ce-i face* (HINȚESCU, 1985: p. 62, núm. 612). Quant a les possibilitats pragmàtiques d'aquest ajut, no resulten gota menyspreables: *Dumnezeu cînd îți ajută [/] și ferul se face plută* ['Déu quan t'ajuda [/] fins i tot el ferro es torna rai'] (MUNTEAN, 1967: p. 154, núm. 3310); *Dumnezeu cînd îți ajută și ferul se face plută* (FLONTA, 1992a: p. 99, núm. 672⁹²; 1992b: p. 117, núm. 673⁹³); o bé: *Daca vré Dumneđu și turétcă (turuétcă) se face*⁹⁴ ['Si (ho) vol Déu fins i tot (la) canya de la bota (canya de la bota) es fa/pot fer aparèixer'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 651, núm. 15143); *Dacă vrea Dumnezeu și tureatcă se face* (MUNTEAN, 1967: p. 131, núm. 2828). El segon cas canvia l'advocació divina

⁸⁹ I de sentit similar a la parèmia proposada: *Quien ha de ser burro de carga, del cielo le cae la albarda* (ETXABE, 2001: p. 347); o bé: *Si monta un circo, le crecen los enanos* (ETXABE, 2001: p. 377).

⁹⁰ Vet aquí el sentit de la traducció catalana de BULBENA (2005: p. 652): *Aquell qui és afortunat, tot li ix bé*.

⁹¹ RĂDULESCU (2013: p. 65, núm. 8) ens n'ofereix la següent traducció literal al francès: "Quand Dieu lui en donne, même le diable n'a que faire"; així com dues parèmies equivalents: *Quand la chance vous sourit, c'est pour de bon*, i *Celui que Dieu aide, nul / même le diable ne peut nuire*.

⁹² *Whom GOD will help, nothing does harm (none can hinder)*.

⁹³ *Whom GOD loves, his bitch brings forth pigs*.

⁹⁴ Amb la glossa: "Dacă ai noroc din desculț umbli în cizme" ['Si tens sort(,) de descalç passes a caminar amb botes'].

per la de *noroc* ['sort'], mot que el DEX (s.v. *noróc*¹) defineix talment: “Soartă, ursită, destin (favorabil)” [‘Sort, fat, destí (favorable)’]; certament, CALCIU *et alii* (1979: p. 698, s.v. *noroc*), a l’hora de traduir la parèmia quixotesca, es decanten per “numa (*sau* tot) de noroc să se plîngă omul” [‘que només (*o* sempre) de la sort es lamenti l’home’⁹⁵]; la segona variant d’aquest refrany híbrid, l’espigolem a MUNTEAN (1967: p. 376, núm. 7278): *Tot de noroc să sa plîngă omul* [‘Que sempre de la sort es lamenti l’home’]. Tanmateix, i malgrat l’anterior deix d’ironia, no costa pas gaire constatar que, per més bé que li vagin les coses, *Omul cât trăiește de noroc se plînge* [‘L’home tot el temps que viu de la sort es lamenta’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 159); i de res serveix aconsellar-li directament: *Numai de noroc să nu te plîngi* [‘Només de la sort no et lamentis’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 159). No voldríem cloure aquesta fitxa sense assegurar-nos que la diferència entre l’home sortós i dissortat romanguí clara; a aquest efecte, vegeu com es comporta el foc en mans d’un o d’un altre: *La omul cu noroc fierbe oala fără foc* [‘A l’home amb sort (li) bull l’olla sense foc’] (FLONTA, 1992b: p. 117, núm. 673⁹⁶); en canvi: *La omul fără noroc [/] și condacul ia foc* [‘A l’home sense sort [/] fins i tot al mànec se li cala foc’] (MUNTEAN, 1967: p. 228, núm. 4501).

⁹⁵ Dit altrament, si ens permeteu una glossa *ad hoc*: “Tant de bo que l’home només de tenir massa sort s’hagi de lamentar!”.

⁹⁶ *Whom GOD loves, his bitch brings forth pigs.*

A quien se humilla, Dios le ensalza (I, Cap. 11, p. 132⁹⁷)

Pe cel care se umilește Dumnezeu îl înalță (FRUNZETTI, 1965: I, p. 154)

[‘Al que es rebaixa Déu l’exalça’]

Pe cine se smerește, Dumnezeu îl înalță (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 103⁹⁸)

[‘A qui s’humilia, Déu l’exalça’]

“La escena, en mitad del bosque, nos muestra a Don Quijote sobre «un dornajo⁹⁹ que vuelto del revés le pusieron», presidiendo la rústica mesa de los cabreros, cuyos manteles eran unas pieles de oveja. En esta situación, «quedábase Sancho en pie para servirle la copa, que era hecha de cuerno»” (LEYVA, 2004: p. 25).

Vet aquí el moment en què don Quijote, pronunciant aquest refrany “y asiéndole por el brazo, le forzó a que junto dél se sentase” (I, Cap. 11, p. 132). Com bé assenyala OLMOS (1998² [1940]: p. 24): “Es sentencia de la Sagrada Escritura”; circumstància que no desaprofitava per a un dels seus habituals circumloquis morals: “cuya exactitud atestigua la Historia. Nadie tan humilde como los Santos y ninguno como ellos tan exaltado e inmortalizado. Porque Dios hace siempre que la humildad tenga su premio”. Tornant a la *Bíblia*, les fonts d’on la nostra parèmia pota són l’*Evangelium secundum Lucam*, per partida doble, (XIV, 11): “Quia omnis, qui se exaltat, humiliabitur; et, qui se humiliat, exaltabitur”¹⁰⁰; i (XVIII, 14): “qui se exaltat, humiliabitur; et, qui se humiliat, exaltabitur”¹⁰¹; i l’*Evangelium secundum Matthaeum* (XXIII, 12): “Qui autem se exaltaverit, humiliabitur; et, qui se humiliaverit, exaltabitur”¹⁰². Ben interessant resulta la traducció portuguesa de VISCONDES (2002: p. 72): *Quem mais se humilha mais se exalta*; on aquesta humiliació és directament proporcional a l’exaltació posterior, sense –dit sigui de passada– manifesta intervenció divina.

D’altra banda, les traduccions romaneses reprenen el ressò bíblic amb dues mínimes diferències: l’ús del relatiu *cel care* [‘el que’], en el cas de Papu, i de *cine* [‘qui’], en el de Mărculescu; i, en segon lloc, l’alternança entre el verb *a se umili*, que el DEX (s.v. *umil*²) defineix talment: “A adopta o atitudine de supunere, de smerenie față de cineva sau de ceva” [‘Adoptar una actitud

⁹⁷ Amb la glossa (I, Cap. 11, p. 132, n. 14): “Frase del Evangelio de Lucas (XIV, 11) que se refiere precisamente a los invitados a un banquete”.

⁹⁸ MĂRCULESCU (2007: I, p. 103, n. 217) n’indica l’origen bíblic: “Cf. Luca, 14, 11: «Cel care se smerește pe sine va fi înălțat» [‘El que se sotmet a si mateix serà exalçat’]”.

⁹⁹ LEYVA (2004: p. 25, n. 40) no s’està d’explicar-nos a peu de pàgina el significat d’aquest mot: “Especie de artesa, pequeña y redonda, que sirve para dar de comer a los cerdos, para fregar o para otros usos”.

¹⁰⁰ Segons l’esslomada *Sacra Bibbia* de què disposem a Remanzàs (Friül), publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Perché chi si esalta sarà umiliato, e chi si umilia sarà esaltato” (p. 1116). Noteu que, als reculls actuals, la parèmia hi ha penetrat en la variant: *Chi si umilia sarà esaltato, chi si esalta sarà umiliato* (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 151, núm. 1651; BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 569, núm. IX.26.1.4). D’altra banda, si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 243).

¹⁰¹ Ídem: “perché chi si esalta sarà umiliato, e chi si umilia, sarà esaltato” (p. 1120).

¹⁰² Ídem: “Chi si esalta sarà umiliato, e chi si umilia sarà esaltato” (p. 1069).

de submissió, d'humiliació davant d'algú o quelcom']; i el verb *a se smeri*: “A avea o atitudine umilă, modestă, supusă, plină de respect” [‘Tenir una actitud humil, modesta, sotmesa, plena de respecte’] (DEX: s.v. *smeri*). Gràcies a aquestes definicions, que, per *a se smeri*, recorren a *umilă* [‘humil’], i, quan es tracta de *a se umili* [‘rebaixar-se’], a *smerenie* [‘humiliació’], la similitud semàntica resulta evident.

Al buen callar llaman Sancho (II, Cap. 43, p. 1067¹⁰³)

Leitã Sancho, care știe atît de bine șã tacã (PAPU, 1965: II, p. 382)

[‘Pastat a Sancho, que tan bé sap callar’]

Tãcerii de aur i se zice Sancho (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352¹⁰⁴)

[‘Al silenci d’or(,) se li diu Sancho’]

“Es explicación común que el origen del dicho proviene del romance del Cid^{105]} y se referiría a don Sancho II^{106]}, que guardó silencio ante la decisión de Fernando el Magno^{107]} de repartir sus estados. Aunque muchos estudiosos sostienen esta tesis, Iribarren demuestra cómo el origen se desvela con claridad cuando descubrimos que «Sancho» es una corruptela de «santo»^{108]}, por lo que en origen se trataría de una máxima moral: «al buen callar llaman santo»” (ROMERO, 2001²: p. 33, núm. 61).

Máxima moral que COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 272, s.v. *callar*) recull en la variant: *Al bien callar llaman santo*. Per tal d’ampliar la solució¹⁰⁹ que ens apuntava Romero, heus aquí un passatge fonamental de CORREAS (2000 [1627]: p. 54, núm. 1148¹¹⁰):

“Algunos, porque no entienden el misterio de Sancho, dicen: «Al buen callar llaman Santo»; pero no es menester mudar la letura antigua, sino saber que Sancho, aunque por una parte es nombre propio, por otra significa santo, porque salió de «*Sanctus*», como pecho de «*pectus*», derecho de «*directus*», duecho de «*doctus*», en los cuales y otros muchos «ct» las mudaron en «ch». Demás desto, en la lengua española, usamos mucho la figura «paronomasia», que es semejanza de un nombre a otro, porque para dar gracia con la alusión y ambigüedad a lo que decimos, nos contentamos y nos basta parecerse en algo un

¹⁰³ Amb la nota (II, Cap. 43, p. 1067, n. 39): “Sancho elige un refrán para aplicarlo con ironía a su propia persona”.

¹⁰⁴ MĂRCULESCU (2007: II, p. 352, n. 634) apunta: “Sancho alege un proverb aplicabil lui însuși [‘Sancho escull un refrany aplicable a si mateix’]: «Al buen callar llaman Sancho»”.

¹⁰⁵ CANDÓN / BONNET (1993: p. 188) es fan ressò d’aquests versos: “quien te la quitare, fija [/] la mi maldición le caiga. [/] Amén, amén, dicen todos, [/] sino don Sancho que calla. [/] [...] [/] Juramento tiene fecho [/] sobre la cruz de su espada, [/] antes de la medianoche [/] de tenérsela quitada”.

¹⁰⁶ En tot cas, com apunta CALLES (2006: p. 14, núm. 11): “No debe confundirse este Sancho con el buen escudero de Don Quijote”.

¹⁰⁷ “Y cuando el rey *Magno*, próximo a morir, otorgaba testamento en presencia de sus herederos, maldiciendo de antemano a quien, según temía, llegase a despojar a su hija Doña Urraca de la ciudad de Zamora, es fama (y así nos lo certifica el Poema del Cid) que «amén, amén» dijeron todos los presentes menos Sancho II, que guardó hosco silencio. Y en verdad que los hechos ulteriores abonarían cumplidamente aquel mutismo del ambicioso monarca” (JUNCEDA, 1991: p. 9).

¹⁰⁸ També segons DOVAL (1995: p. 9): “parece probado que, en realidad, se trata de una frase proverbial de origen muy antiguo que, al parecer, es una deformación popular de la frase original *Al buen callar lo llaman santo*, que expresa la misma idea de que ser comedido en el uso de las palabras es una [*sic*] hábito de comportamiento que sólo reporta beneficios”. Nogensmenys, LEYVA (2004: p. 29) afirma: “El dicho se remonta a Sancho II el Fuerte (1037-1072), rey de Castilla y León”; però no esmenta en cap moment la més que possible deformació popular entre *santo* i *Sancho*.

¹⁰⁹ Solució que CAMPOS / BARELLA (1998: p. 65, núm. 622), prenent com a base el refrany quixotesco, resumeixen talment: “El origen de este refrán es incierto. Hay quienes se inclinan por la explicación histórica, suponiendo a distintos Sanchos esta cualidad, y otros —y parece lo más probable— suponen que Sancho es nombre común, por santo, bueno, etc.”.

¹¹⁰ El qual opta per la parèmia: *Al buen callar, llaman Sancho*; amb el repicó: *al bueno bueno, Sancho Martínez*.

nombre a otro para usarle por él; y así decimos: «Es de Durango», para decir que es duro, apretado y escaso; y que «está en Peñaranda» una cosa, para decir que está empeñada; y que «es ladrillo», para llamar a uno ladrón”.

Amb aquests apunts preliminars, deixem de banda la controvertida genètica de la parèmia per passar al seu sentit, el qual sí que no genera cap mena de dubte, per tal com es tracta d'un "Refrán que aconseja evitar las palabras inútiles y necias" (CABALLERO, 1970: p. 253, núm. 3568), i "Recomienda prudencia y moderación en el hablar"¹¹¹ (ETXABE, 2001: p. 25¹¹²). OLMOS (1998² [1940]: p. 16) hi afegeix: "No olvidemos que «nunca nos arrepentimos de lo que no decimos»"¹¹³, ahora que hi lliga "otro refrán: «la palabra es plata; el silencio es oro»". Aquest darrer, citat per Olmos, concorda amb el romanès: *Vorba e de argint, tăcere e de aur*¹¹⁴ ['La paraula és d'argent, el silenci és d'or'] (GHEORGHE, 1986: p. 338, núm. 351; MILLIO, 1999: p. 342, núm. 2886¹¹⁵); *Vorba-i de argint, tăcere-i de aur* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 145); o bé, del dret i del revés: *Tăcere e de aur, cuvântul* ['el mot'] *de argint*¹¹⁶ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1001, s.v. *tăcere*), i *Cuvântul e de argint, tăcere e de aur* (MILLIO, 1999: p. 267, núm. 2254b¹¹⁷). Sense l'hemistiqui corresponent a l'argentat discurs, vet aquí una omnipresent parèmia que Mărculescu ha tingut ben present a l'hora d'afaiçonar la seva traducció: *Tăcere e de aur* (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 765, núm. 6093; MUNTEAN, 1967: p. 370, núm. 7134; GHEORGHE, 1986: p. 338, núm. 351; MILLIO, 1999: p. 34, núm. 281a¹¹⁸; p. 63, núm. 524b¹¹⁹; p. 236, núm. 1973a¹²⁰; p. 317, núm. 2695¹²¹ i 2696¹²²; p. 335, núm. 2827¹²³; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 61; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 261, núm. 2403); no així Papu, el qual renuncia a la preuada mineralitat de Sancho, ben palesa, com vèiem, al refranyer romanès, i, en canvi, prefereix subratllar la semblança¹²⁴ entre *tăcere* ['el silenci'] i Sancho. Per la seva banda, el *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes*, a propòsit del nostre refrany, opta per la

¹¹¹ En aquest sentit, MAL LARA (2013 [1568]: X, p. 1318, núm. 27) afirma: "La moderación del callar diremos en el refrán *Al buen callar llaman Sancho*".

¹¹² En aquesta pàgina, Etxabe recull tant: *Al buen callar llaman Sancho*; com *Al buen callar llaman santo*.

¹¹³ Penediment ben present també al refranyer romanès: *Nici odată nu te veî căi că ai tăcut* ['Mai no et penediràs d'haver callat'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 824, núm. 18562); *Nici odată nu te veî căi că ai tăcut* (MUNTEAN, 1967: p. 268, núm. 5219; MILLIO, 1999: p. 236, núm. 1973c; p. 267, núm. 2254a); o bé: *Mai bine să-ți pară rău că ai tăcut decât că ai zis* ['Millor que et sàpiga greu haver callat que haver parlat'] (MILLIO, 1999: p. 236, núm. 1973b).

¹¹⁴ Ens sembla qui-sap-lo interessant l'apunt transmès per GHEORGHE (1986: p. 339, núm. 351), i pouat a l'obra de Zanne, segons el qual aquest refrany circularia només a les ciutats i estaria agafat del francès. Tanmateix, Gheorghe hi afegeix encontinent que el Dr. E. M. Cristea el va recollir al poblet de Sinersig, a Ardeal. Pel que fa al suposat calc francès, heus aquí l'equivalent en aquesta llengua (GHEORGHE, 1986: p. 338, núm. 351): *La parole est d'argent, le silence est d'or*; acompanyat de les versions italiana, castellana, i portuguesa per partida doble: *La parola è d'argento, il silenzio è d'oro*; *La palabra es de plata, pero el silencio es de oro*; *A palavra é de prata e o silêncio é de ouro*, i *Prata é o bom falar e oiro o bom calar*.

¹¹⁵ *SPEECH is silver, silence golden*.

¹¹⁶ Amb dues traduccions al castellà: "en boca cerrada no entran moscas; siembra quien habla y recoge quien calla".

¹¹⁷ *MORE have repented speech than silence*.

¹¹⁸ *A good BESTILL/be still is worth a groat*.

¹¹⁹ *CLOSE mouth catches no flies*.

¹²⁰ *LEAST said, soonest mended*.

¹²¹ *QUIETNESS is a great treasure*.

¹²² *QUIETNESS is best*.

¹²³ *SILENCE is golden*.

¹²⁴ El significat de l'adjectiu *leită* ['pastat'], segons el NODEX (s.v. *leít*), és: "Care se aseamănă perfect; foarte asemănător" ['Que s'assembla perfectament; molt semblant'].

versió: *Cine tace merge-n pace*¹²⁵ [‘Qui calla va en pau’], coincident amb CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 164, s.v. *callar*) i FLONTA (1992a: p. 194, núm. 1333¹²⁶; 1992b: p. 230, núm. 1329¹²⁷); i ben similar a HINȚESCU (1985: p. 58, núm. 551): *Cine tace [/] Merge în pace*; i MUNTEAN (1967: p. 96, núm. 2168): *Cine tace, [/] merge-n pace*. D’altra banda, si tenim en compte que *Tótă pasērea pe limba (sa) eș pīere (pere)*¹²⁸ [‘Tot ocell per la seva (seva) llengua mor (mor)’] (ZANNE, 1895: I, p. 583, núm. 2268), res esdevindrà més melós que el silenci: *Tăcerea [/] e ca mierea*¹²⁹ [‘El silenci [/] és com la mel’] (MUNTEAN, 1967: p. 370, núm. 7133); *Tăcerea [/] E ca mierea* (HINȚESCU, 1985: p. 152, núm. 2705); *Tăcerea e ca mierea* (GHEORGHE, 1986: p. 338, núm. 351; MILLIO, 1999: p. 63, núm. 524c¹³⁰; p. 271, núm. 2290b¹³¹; p. 317, núm. 2696a¹³²; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 261, núm. 2403); *Tăcerea ca mierea* (HINȚESCU, 1985: p. 218, núm. 4375); així doncs, després de l’anterior tirallonga, no en roman cap dubte: *Tăcerea aduce dulcēță* [‘El silenci duu dolçor’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 144, núm. 9528).

El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 164, s.v. *callar*) presenta una triple parèmia: *Tăcerea e de aur/e ca mierea/nu sparge capul*¹³³ [‘El silenci és d’or/és com la mel/no captrenca’]; en què, a les dues primeres variants ja esmentades, se n’hi afegeix una tercera: *Tăcerea nu sparge capul* [‘El silenci no captrenca’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 144, núm. 9527; FLONTA, 1992b: p. 230, núm. 1329¹³⁴; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 223). Ben al contrari, *Gura [/] aduce ura* [‘La boca [/] duu l’odi’] (MUNTEAN, 1967: p. 186, núm. 3848); *Gura aduce ura* (HINȚESCU, 1985: p. 198, núm. 3888; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 93); i *Gura farfara / Te dă de belea* [‘La boca xerraire / Et dóna maldecaps’] (MILLIO, 1999: p. 117, núm. 995e¹³⁵); mentre que, en canvi, *Gura tăcută nu umblă bătută*¹³⁶ [‘La boca callada no acaba apallissada’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 50). Queda, doncs, palès que la paraula a destemps ens pot ocasionar greus maldecaps, per tal com: *Cine nu-și păzește limba, să-și păzească capul*

¹²⁵ Consultable a través del següent enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58159&Lng=13>.

¹²⁶ *SILENCE does seldom harm.*

¹²⁷ Ídem.

¹²⁸ Amb un popular ressò aquàtic en castellà (ETXABE, 2001: p. 323): *Por la boca muere el pez*; per bé que, com en romanès, la parèmia també pot prendre alta volada: *Por el pico muere el pajarico* (ETXABE, 2001: p. 322).

¹²⁹ De fet, també la llengua podria convertir-se en un dolçíssim aliat, però, segons com, també en el pitjor enemic: *Dușmanul cel mai aproape omului este limba și prietenul cel mai dulce tot ea* [‘L’enemic més proper a l’home és la llengua(.) i l’amic més dolç(.) sempre ella’] (MUNTEAN, 1984: p. 317, núm. CLXXX).

¹³⁰ *CLOSE mouth catches no flies.*

¹³¹ *MUM is counsel.*

¹³² *QUIETNESS is best.*

¹³³ No atzarosament, el refrany més usat amb el verb *a sparge* [‘trencar’] també es relaciona amb la testa: *Adevărul umblă (de multe ori) cu capul spart* [‘La veritat tomba (manta vegada) amb el cap trencat’]; parèmia que, a tall d’exemple, per esmentar-ne la font més antiga i la més moderna, figura a ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 483, núm. 16959): *Adevărul umblă cu capu spart*, i a CUCEU (2008: p. 32, núm. 34): *Adevărul umblă de multe ori cu capul spart*.

¹³⁴ *SILENCE does seldom harm.*

¹³⁵ *FEW words are best.*

¹³⁶ Salutífera admonició que ens recorda el lema bàsic de l’*Omertà*, codi d’honor de la màfia siciliana: *Passu longu e vucca curta*. A tall d’exemple, l’esmentat lema apareix al best-seller *El último Catón* de Matilde Asensi (p. 449, n. 41), editat a Barcelona per Planeta el 2012⁵.

[‘Qui no té cura de la seva llengua, que tingui cura del seu cap’] (MILLIO, 1999: p. 195, núm. 1644¹³⁷); i, en conseqüència: *Cine-și păzește limba își păzește capul* [‘Qui té cura de la seva llengua té cura del seu cap’] (MUNTEAN, 1967: p. 96, núm. 2161). En aquest sentit, Christopher Marlowe (1564-1593) no anava gens lluny d’osques quan feia exclamar al seu Faust: “Be silent, then, for danger is in words”¹³⁸.

A l’hora d’establir què és millor, no hi ha dubte: *Bine ’i a vorbi, dar mai bine a tăce; numaï să scii cându ’i vreme*¹³⁹ [‘Està bé parlar, però millor callar; sàpigues només quan (n’)és l’hora’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 742, núm. 17992); per tal com: *Vorba își are și ea vremea ei* [‘La paraula també té ella la seva hora’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 814, núm. 6350); *Vorba își are și ea vremea ei* (MUNTEAN, 1967: p. 420, núm. 8021), i *Cea mai mare învățătură, să știe oricine când să tacă din gură* [‘La lliçó més gran, que cadascú sàpiga quan mantenir la boca tancada’] (MILLIO, 1999: p. 267, núm. 2254c¹⁴⁰). Cal, doncs, tenir en compte el següent: *De multe ori tăcerea e mai bună decât răspunsul* [‘Moltes vegades el silenci és millor que la resposta’] (HINȚESCU, 1985: p. 193, núm. 3771); aleshores, *Ori zi ceva mai bun decât tăcerea, ori taci*¹⁴¹ [‘O digues quelcom millor que el silenci, o calla’] (HINȚESCU, 1985: p. 129, núm. 2197); perquè, no endebades, *Omul are două urechi și o limbă: de două ori mai multe să auzim decât să vorbim* [‘L’home té dues orelles i una llengua: perquè escoltem dues vegades més que no parlem’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 45); talment com feia l’avi Julià: *escoltar, veure i callar*¹⁴² (AMADES, 1983: p. 140). A tall de conclusió, si Cesare Pavese (1908-1950) afirmava que “Tacere è la nostra virtù”¹⁴³, i ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 901, núm. 19225), en una màxima extreta de Dimitre Cantemir (1673-1723), *Tăcerea capul filosofii este* [‘El silenci és el cap/començament de la filosofia’], el nostre *Sancho* del *buen callar* quixotesec, en romanès, tindrà un nom ben eloqüent: *Tac mă cheamă* [‘Callo em dic’] (MUNTEAN, 1967: p. 369, núm. 7112).

¹³⁷ *HE THAT STRIKES with his tongue must ward with his head.*

¹³⁸ Vers que figura a la pàgina 152 del recull *Marlowe’s Plays and Poems*, a cura de M.R. Ridley, editat a Londres per Everyman’s Library l’any 1967. Pel que fa a la traducció castellana de l’esmentat vers: “Silencio, pues, que en las palabras está el peligro”, l’espigolem de l’edició de Julio César Santoyo i José Miguel Santamaría, intitulada *La trágica historia de la vida y muerte del doctor Fausto*, publicada a Càtedra l’any 1984 (p. 162).

¹³⁹ Si ho volem en la traducció catalana de CIVERA (1969: p. 561): *De callar a temps, en diuen Sanxo.*

¹⁴⁰ *MORE have repented speech than silence.*

¹⁴¹ Segons MILLIO (1999: p. 187, núm. 1575): *Cine nu știe să tacă nu știe nici să vorbească* [‘Qui no sap callar tampoc no sap parlar’].

¹⁴² De guisa no pas gaire diversa, Poloni, el camarlenc hamletia, aconsella al seu fill Laertes: “Give every man thine ear, but few thy voice” (citació extreta de la pàgina 1935 de les *William Shakespeare Complete Works*, editades per The Modern Library a Nova York l’any 2007). Segons la traducció de Salvador Oliva, publicada a Barcelona per Vicens Vives l’any 2005: “Presta l’orella a tots, però la veu, a pocs” (p. 29).

¹⁴³ Mots inclosos a la poesia *I mari del Sud* (1930), que enceta el recull *Lavorare stanca* (publicat el 1936).

Al buen entendedor, pocas palabras (II, Cap. 37, p. 1024)

Doar n-o să vînd castraveți la grădinar! (PAPU, 1965: II, p. 340)

[‘Ni que vengués cogombres al jardiner!’]

Cui înțelege bine, vorbe puține (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 313¹⁴⁴)

[‘A qui entén bé, poques paraules’]

“Cuéntase que un día cierto menesteroso quiso llegar hasta el cardenal Mazarino, primer ministro de Luis XIV, para hacerle saber «en dos palabras» la penuria que padecía. Solicitaba la entrevista por intermedio de un amigo del privado, y éste, después de dudarlo bastante, consintió en recibir al peticionario a condición de que, conforme prometía, expresase sus deseos no más que «en dos palabras». Ajustada, pues, en tales términos la audiencia, penetró el hombre en el gabinete del cardenal y no dijo sino:

– Hambre, frío...

Mazarino le oyó imperturbable y, volviéndose hacia su secretario, dispuso:

– Comida, ropas...

La entrevista había terminado. Como se ve, con el mejor éxito y ajustada por entero al refrán^[145]” (JUNCEDA, 1991: p. 240-241).

Amb l’ anterior exemple es palesa que la nostra parèmia “Señala que los inteligentes entienden bien las sugerencias, avisos y advertencias sin necesidad de repetírselas mil veces. Porque a los que son torpes y burros hay que explicarles claramente lo que se les quiere decir; pero los avisados^[146] comprenden las cosas con una leve indicación” (CALLES, 2006: p. 126, núm. 426). Respecte a les diferències entre la forma quixotesca i la que empren avui en dia, LEYVA (2004: p. 30) afirma: “El dicho se modernizó con la supresión del artículo y el añadido de un apéndice, quedando así: «A buen entendedor, pocas palabras bastan»”; variant en què el verb final resulta ben entenedor¹⁴⁷ i, per tant, *A buen entendedor, pocas palabras* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 236, núm. 21.458; ETXABE, 2001: p. 3); o, fins i tot, davant un sagaç interlocutor, *A buen entendedor, con media palabra basta* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 236, núm. 21.462). Això no obstant, la variant que més sovinteja al refranyer és: *A buen entendedor, breve*

¹⁴⁴ Amb la remissió (II, p. 313, n. 560) al refrany original: “Proverb: «Al buen entendedor, pocas palabras»”.

¹⁴⁵ Refrany que l’ autor recull sense article: *A buen entendedor, pocas palabras*.

¹⁴⁶ Per explicar el refrany, CANDÓN / BONNET (1993: p. 184) porten a col·lació el següent fragment de l’*Oráculo manual y arte de prudencia* de Baltasar Gracián (1601-1658): “Arte era de artes saber discurrir; ya no basta, menester es adivinar, y más en desengaños. No puede ser entendido el que no fuere buen entendedor. Hay zahoríes del corazón y linceos de las intenciones; las verdades que más nos importan vienen siempre a medio decir, recíbanse del atento a todo entender: en lo favorable, tirante la rienda a la credulidad; en lo odioso, picarla”.

¹⁴⁷ De fet, ROMERO (2001²: p. 14, núm. 9) transmet el refrany en la forma: *A buen entendedor, pocas palabras (bastan)*; bo i glossant-lo amb la següent explicació: “Refrán de estirpe antiquísima, pues ya los latinos sentenciaban aquello de *intelligenti, pauca* («a los inteligentes, pocas cosas, pocas palabras», pues lo cogen todo al vuelo). Es propio de seres inteligentes el comprender por indicios y el no necesitar siempre la evidencia. De este modo se evita muchas veces decir cosas en demasía, que se pueden comprometer a quien las refiere. Al tiempo, con esta frase se halaga el ego del oyente, pues a nadie le sabe mal que le tengan por listo. Motivo por el cual algunos, aun sin entender lo que se les insinúa con el refrán, dejan de preguntar con tal de no pasar por ignorantes”.

hablador (CORREAS, 2000 [1627]: p. 5, núm. 32; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 236, núm. 21.460; GHEORGHE, 1986: p. 301, núm. 300; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 148, núm. 1478¹⁴⁸; ETXABE, 2001: p. 3¹⁴⁹).

I, tanmateix, per més que vulguem ensenyorir-nos de la lliçó pràctica d'aquesta parèmia, no n'hi haurà pas prou amb mitja paraula per resseguir-la al refranyer romanès, el qual, d'antuvi, estableix la capacitat d'entesa en un únic mot: *O singură vorbă e de ajuns celui ce va să te înțelegă* ['Amb una sola paraula en té prou el que et vol entendre'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 847, núm. 18732); *O singură vorbă e de ajuns celui ce va să te înțeleagă* (MUNTEAN, 1967: p. 302, núm. 5925; FLONTA, 1992a: p. 237, núm. 1640¹⁵⁰; 1992b: p. 283, núm. 1646¹⁵¹); *O singură vorbă e de ajuns celui ce va (vrea) să (te) înțeleagă* (GHEORGHE, 1986: p. 300, núm. 300); *O singură vorbă e de ajuns celui ce va să te înțeleagă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218); *O singură vorbă e de ajuns celui ce vrea să (te) înțeleagă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 379, s.v. *entendedor*). Això no obstant, a voltes es pot fer de més (no pas de menys), bo i doblant la paraula: *Omului cu minte îi ajung două cuvinte* ['A l'home amb seny(,) li basten dos mots'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 256, s.v. *cuminte*¹⁵²; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 379, s.v. *entendedor*); o bé amb un nombre indeterminat, per bé que exigü: *Celui care înțelege îi ajung puține cuvinte* ['Al que entén(,) li basten pocs mots'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 379, s.v. *entendedor*); *Celui înțelept, puțin îi e destul*¹⁵³ ['A l'intel·ligent, poc li és suficient'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 379, s.v. *entendedor*). En d'altres casos, es posa en relleu la capacitat comprensiva del *buen entendedor* a través de la ben odiosa comparació amb el *neînțelegător* ['dur de clepsa']: *La cel ce înțelege, un cuvânt îndestul, iar la neînțelegător, mii și sute în zadar* ['A aquell que entén, un mot (és) suficient, mentre que al dur de clepsa, milers i centenars (de mots són) endebades'] (MILLIO, 1999: p. 118, núm. 996Ic¹⁵⁴); o, encara més sovint, amb el *nebun*¹⁵⁵ ['boig']: *De puține vorbe înțeleptul înțelege, iar cel nebun nici cînd*

¹⁴⁸ Amb l'apunt: "«Advierte que el sujeto capaz y de buen entendimiento comprende fácilmente lo que se le quiere decir.» Modernamente suele decirse solo la primera parte del refrán para hacer una advertencia sin emplear palabras ofensivas, o para aludir a una cosa que no se quiere declarar de manera expresa".

¹⁴⁹ L'autor glossa el refrany talment: "La persona que es inteligente no necesita demasiadas explicaciones. En ocasiones se usa, omitiendo la segunda parte, para referirse a algo que no se quiere decir directamente".

¹⁵⁰ A *WORD to a wise man is enough*. Flonta esmenta l'equivalència francesa: *À bon entendeur il ne faut qu'une parole*.

¹⁵¹ A *WORD to a wise man is enough*. L'autor estableix vincles amb el castellà: *A buen entendedor, breve hablador*.

¹⁵² Calciu *et alii* en donen tres traduccions: "a buen entendedor con pocas palabras basta; a buen entendedor...; al buen entendedor pocas palabras bastan". Noteu que la segona opció coincideix amb el títol de l'obra de Candón / Bonnet.

¹⁵³ Compareu-ho amb la parèmia llatina *Intelligenti pauca* ['A l'intel·ligent (basten) poques paraules', en la traducció de l'autor] (PERIS, 2001: p. 94, núm. 1403).

¹⁵⁴ *Few WORDS to the wise suffice*.

¹⁵⁵ Literalment "no bo", però no pas en sentit moral, sinó, com potser diríem en una catalana *pars ex toto*, "que no hi és tot". El savi que hi contrasta, l'ensopeguem en el francès: *Le sage entend a demi-mot* (GHEORGHE, 1986: p. 300, núm. 300); i, en el català, *A savi poques noves basten* (GHEORGHE, 1986: p. 301, núm. 300).

urechile i le spargi [‘Amb poques paraules l’intel·ligent (ho) entén, mentre que el boig ni quan(,) les orelles(,) les hi reventes’] (FLONTA, 1992b: p. 284, núm. 1654¹⁵⁶); *De puține vorbe (cuvinte)* [‘(mots)’] *înțeleptul înțelege, iar cel nebun nici când urechile i le spargi* (FLONTA, 1992a: p. 239, núm. 1649¹⁵⁷); *Din puține vorbe înțeleptul înțelege, iar cel nebun nici când urechile i le spargi* (MILLIO, 1999: p. 118, núm. 996IIa¹⁵⁸); en conseqüència, com a sospir final de gratitud ensems que de resignació, serveixi la parèmia: *Ferice de acela cărui îi spui o vorbă și pricepe zece și vai de acela cărui îi spui zece și nu pricepe nici una* [‘Feliç (d’)aquell a qui (li) dius una paraula i (en) comprèn deu i ai d’aquell a qui li’n dius deu i no (n’)entén cap’] (MUNTEAN, 1967: p. 174, núm. 3626); *Ferice de acela căruia îi spui o vorbă și pricepe zece și vai de acela căruia îi spui zece și nu pricepe nici una* (GHEORGHE, 1986: p. 300, núm. 300).

Així com una paraula, o àdhuc mitja, en castellà i en el millor dels casos, és suficient per al bon entenedor, igualment: *Calului bun, numai o lovitură îi este destul* [‘Al bon cavall, només un cop li és suficient’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 17, núm. 87); *La calul cel bun,* [‘Al cavall bo,’] [/] *o lovitură numai îi este destul* (MUNTEAN, 1967: p. 223, núm. 4399); *La calul cel bun, o lovitură îi este destul* (MILLIO, 1999: p. 208, núm. 1758¹⁵⁹); *La calul cel bun, o lovitură numai îi este îndestul* (MILLIO, 1999: p. 118, núm. 2996IIe¹⁶⁰). Les similituds semàntiques entre aquesta parèmia i la quixotesca són tan paleses que ambdues s’arriben a combinar en una mateixa entitat bimembre: *Pentru un cal bun e destul o lovitură, pentru omul înțelegător o vorbă* [‘Per a un bon cavall és suficient un cop, per a l’home comprensiu(,) una paraula’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 553, núm. 7563); *Pentru un cal bun e destul o lovitură, [/] pentru omul înțelegător o vorbă* (MUNTEAN, 1967: p. 313, núm. 6119); *Pentru un cal bun e destul o lovitură, pentru omul înțelegător o vorbă* (GHEORGHE, 1986: p. 300, núm. 300). Així mateix, però suara sense deixar canya dreta, amb un exemple que, parant esment als nostres seculars antecedents ceràmics, ens esfereeix només de pensar-hi: *Ajunge un cîomag la un car de ôle*¹⁶¹ [‘Basta un garrot a un carro d’olles’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 9, núm. 8902); refrany que CALCIU *et alii* (1979: p. 708, s.v. *oală*) també relacionen amb: *A buen entendedor, pocas*

¹⁵⁶ *Few WORDS to the wise suffice.* L’autor aprofita per esmentar el castellà: *A buen entendedor, pocas palabras*, i el portuguès: *A bom entendedor, poucas palavras*; parèmia que GHEORGHE (1986: p. 300, núm. 300) completa amb la variant: *A bom entendedor meia palavra basta (poucas palavras)*; la qual, al seu torn, i sense l’afegitó final entre parèntesis, és la versió escollida per VISCONDES (2002: p. 518). Igualment, suara en mallorquí, *Un bon entenedor ab mitja paraula en te pròu* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 219).

¹⁵⁷ *Few WORDS to the wise suffice.* Flonta treu a col·lació el francès: *À bon entendeur peu de paroles*; que GHEORGHE (1986: p. 300, núm. 300) completa amb dues variants més: *A bon entendeur demi-mot (peu de paroles, il ne faut qu’une parole)*.

¹⁵⁸ *FEW words the wise suffice.*

¹⁵⁹ *A good HORSE should be seldom spurred.*

¹⁶⁰ *Few WORDS to the wise suffice.*

¹⁶¹ ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 11, núm. 8902) cita d’altres equivalents romànics en portuguès, francès i italià: *A bon entendedor poucas palavras*; *A bon entendeur demi-mot*, i *A buon intenditor poche parole*; refrany, aquest darrer, que coincideix amb el proposat per SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 1, núm. 7), BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 292, núm. VI.5.4.1) i GHEORGHE (1986: p. 300, núm. 300), el qual encara n’hi afegeix un altre: *Al savio poche parole bastano*.

palabras, i *A buen entendedor con pocas palabras basta*¹⁶², si bé ens en procuren una versió més ampliada: “Ajunge un ciomag (o bîță *sau* o măciucă) la un car de (*sau* cu) oale” [‘Basta un garrot (una clava *o* una porra) a un carro de (*o* amb) olles’].

Finalment, no podem pas obviar la sorprenent versió de Papu: *Doar n-o să vînd castraveți la grădinar!* [‘Ni que vengués cogombres al jardiner!’]; la qual s’allunya completament de les parèmies vistes fins ara, tot optant per una construcció exclamativa, introduïda per *Doar n(u)* [‘Només no’, literalment], que trobem en d’altres expressions similars, com ara: *Doar n’am mâncat păstrăvi* [‘Ni que hagués menjat truites (de riu)’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 70, núm. 9093); amb la glossa: “Doar n’am înebunit ca să fac cutare lucru” [‘Ni que m’hagués tornat boig per fer tal cosa’]; o bé: *Doar n’am mâncat ciuperci* [‘Ni que hagués menjat bolets’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 528, núm. 8380); *Doar n-am mâncat ciuperci*¹⁶³ (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 206); que Zanne glossa talment: “Nu sunt nebun să fac cutare lucru” [‘No estic boig per fer tal cosa’]. Una vegada aclarida la fórmula inicial, ens interessa esbrinar el sentit del fraseologisme *A vinde castraveți la grădinar*¹⁶⁴ [‘Vendre cogombres al jardiner’] (MUNTEAN, 1967: p. 48, núm. 1262; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 83); *A vinde grădinarului* [‘al jardiner’] *castraveți* (HINȚESCU, 1985: p. 179, núm. 3442); que s’expressa negativament quan s’aconsella: *Nu vinde castraveți la grădinar* [‘No venguis cogombres al jardiner’] (MILLIO, 1999: p. 150, núm. 1271b¹⁶⁵); *Nu-i vinde* [‘No li venguis’] *castraveți grădinarului* (MILLIO, 1999: p. 67, núm. 555b¹⁶⁶); *La grădinar să nu vinzi castraveți* [‘Al jardiner no venguis cogombres’] (MILLIO, 1999: p. 404, núm. 3408c¹⁶⁷); *La grădinar, castraveți să nu vinzi* (MILLIO, 1999: p. 131, núm. 1124a¹⁶⁸); amb la possibilitat de doble fructificació: *Nu vinde castraveți/pepeni la grădinar* [‘No venguis cogombres/melons al jardiner’] (MILLIO, 1999: p. 350, núm. 2962d¹⁶⁹); *Nu vinde pepeni la grădinar* (MILLIO, 1999: p. 67, núm. 555c¹⁷⁰; p. 131, núm. 1124b¹⁷¹). En efecte, CALCIU *et alii* (1979: p. 424, s.v. *grădinar*) tradueixen l’esmentat fraseologisme *Nu vinde castraveți grădinarului*, amb el castellà *No se viende miel al colmenero*,

¹⁶² En el cas que ens ocupa, massa tangencial ens sembla la relació que CALCIU *et alii* (1979: p. 83, s.v. *auzi*) estableixen amb la parèmia d’origen bíblic (vegeu l’*Evangelium secundum Matthaeum*, XIII, 9: “Qui habet aures, audiat”): *Cine are urechi de auzit, să audă* [‘Qui té orelles per sentir(-hi), que (hi) senti’]; la qual tradueixen, primerament, per: *El que tiene oídos para oír, oiga*; però també amb el nostre: *Al buen entendedor pocas palabras bastan*. El mateix fenomen es produeix amb el refrany: *Cine are urechi să audă* [‘Qui té orelles(.) que (hi) senti’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1069, s.v. *ureche*); en què, a la proposta: *El que tiene oído, oiga*; s’hi afegeix: *Al buen entendedor, pocas palabras bastan*. El pes de la tradició religiosa i l’existència d’equivalents en totes les llengües que hi pouden ens han aconsellat no endinsar-nos en un àmbit, semànticament proper, ben cert, però, tanmateix, formalment i etimològica, ben divers.

¹⁶³ Aquesta variant, amb signe exclamatiu al final, OPRICA (2013: p. 138) la tradueix literalment com a: “¡Que yo sepa, no he comido setas!”; i la interpreta amb la parèmia castellana: *Verdes las han segado*.

¹⁶⁴ O, en el mateix sentit, *A vinde flori grădinarului* [‘Vendre flors al jardiner’] (HINȚESCU, 1985: p. 179, núm. 3441).

¹⁶⁵ *Learn your GOODMAN to make milk kail.*

¹⁶⁶ *A COOK is not to be taught in their own kitchen.*

¹⁶⁷ *YOU must not teach fish to swim.*

¹⁶⁸ *An old FOX needs learn no craft.*

¹⁶⁹ *TEACH the dog to bark.*

¹⁷⁰ *A COOK is not to be taught in their own kitchen.*

¹⁷¹ *An old FOX needs learn no craft.*

igual com, i ara de nou en romanès, *Să nu vinzi apă la sacagiu* [‘No venguis aigua a l’aiguader’] (MILLIO, 1999: p. 67, núm. 555d¹⁷²), que el DEX (s.v. *sacagiu*) inclou en la variant *A vinde apă la sacagiu*¹⁷³ [‘Vendre aigua a l’aiguader’]; amb la següent explicació: “a încerca să dai cuiiva un lucru pe care îl are din belșug; a încerca să înveți (sau să înșeli) pe cineva mai priceput (sau mai șiret) decât tine” [‘provar de donar a algú quelcom que té amb escreix; provar d’ensenyar (o d’enganyar) a algú més instruït (o més espavilat) que tu’]. Abans d’abandonar el cogombrar, vet aquí algunes parèmies que en completen el sentit amb un repicó final: *Vinde castraveți la grădinar, și lui îi inima acră*¹⁷⁴ [‘Ven cogombres al jardiner, i ell n’està fart i cuit’] (MUNTEAN, 1967: p. 415, núm. 7921); *La grădinar castraveți să nu vinzi, că inima lui e acră de ei* [‘Al jardiner no venguis cogombres, que n’està fart i cuit’] (HINȚESCU, 1985: p. 101, núm. 1513); *Umblă la grădinar castraveți să vînză [!] Și lui de dînșii îi este acră rînza*¹⁷⁵ [‘Va al jardiner a vendre cogombres [!] I ell està fart i cuit de menjar-ne’] (HINȚESCU, 1985: p. 158, núm. 2859); de manera que, fart i cuit de cogombres, no és estrany que maldi per desfer-se’n: *Nu vinde castraveți grădinarului, cînd el îi aruncă peste gard* [‘No venguis cogombres al jardiner, quan ell els llança per sobre la tanca’] (MUNTEAN, 1967: p. 283, núm. 5582).

¹⁷² A COOK is not to be taught in their own kitchen.

¹⁷³ Aquest fraseologisme, al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 886, s.v. *sacagiu*), es tradueix de faisó impagable: *Llevar hierro a Vizcaya*.

¹⁷⁴ En romanès, literalment, es diu que, per mor de tants cogombres, *inima* [‘el cor’] del jardiner s’ha tornat *acră* [‘agre’].

¹⁷⁵ *Inima* [‘el cor’] dels dos anteriors refranys aquí es converteix en *rînza* [‘la panxa’], terme popular per referir-se a l’estómac.

Al buen pagador no le duelen prendas (II, Cap. 14, 30, 34, 59 i 71, p. 804, 956, 1000, 1214 i 1312)

(II, Cap. 14, p. 804¹⁷⁶)

Bunul platnic nu se sperie de nici un zălog (PAPU, 1965: II, p. 126)

[‘El bon pagador no s’espanta de cap penyora’]

Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 122¹⁷⁷)

[‘Al bon pagador(,) les penyores no li dolen’]

(II, Cap. 30, p. 956¹⁷⁸)

Pe bunul platnic chezășia nu-l doare (PAPU, 1965: II, p. 274)

[‘Al bon pagador(,) la fiança no li dol’]

Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 254¹⁷⁹)

[‘Al bon pagador(,) les penyores no li dolen’]

(II, Cap. 34, p. 1000)

Pe bunul platnic zălogul nu-l doare (PAPU, 1965: II, p. 317)

[‘Al bon pagador(,) la penyora no li dol’]

Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292¹⁸⁰)

[‘Al bon pagador(,) les penyores no li dolen’]

(II, Cap. 59, p. 1214)

Pe bunul platnic zălogul nu-l sperie (PAPU, 1965: II, p. 525)

[‘Al bon pagador(,) la penyora no l’espanta’]

Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 482)

[‘Al bon pagador(,) les penyores no li dolen’]

(II, Cap. 71, p. 1312)

Bunul platnic, [sic] de nici un zălog nu se sperie (PAPU, 1965: II, p. 622)

[‘El bon pagador(,) de cap penyora no s’espanta’]

Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 570)

[‘Al bon pagador(,) les penyores no li dolen’]

Tal com anota ETXABE (2001: p. 26), el nostre refrany “Expresa que el que está dispuesto a pagar lo que debe^[181] no tiene ningún inconveniente en dejar las pruebas o anticipos que se le pidan”. Aquesta bestreta, o *prenda* en el text quixotesc:

“es lo que se da o hace en señal, prueba o demostración de una cosa. Y quien así procede, en el estricto mundo de las transacciones comerciales, garantiza el cumplimiento de la

¹⁷⁶ Amb l’apunt a peu de pàgina (II, Cap. 14, p. 804, n. 20): “«Al que tiene razón, no le importa comprometerse»; es refrán aún usado”.

¹⁷⁷ Acompanyat de la nota (2007: II, p. 122, n. 264): “Proverb: «Al buen pagador no le duelen prendas», frecvent [‘frequentment’] citat în *DQII*, 30; 34; 59”.

¹⁷⁸ Amb una nota (II, Cap. 30, p. 957, n. 8) s’aclareix que, tant aquesta expressió com la següent, *En casa llena presto se guisa la cena*, “Son dos refranes”.

¹⁷⁹ Amb la remissió (2007: II, p. 254, n. 465): “Vezi [‘Vegeu’] II, 14”.

¹⁸⁰ A peu de pàgina es recorda (2007: II, p. 292, n. 519): “Proverb deja [‘ja’] citat în II, 14 și [‘i’] II, 30”.

¹⁸¹ En el mateix sentit, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 268, núm. 2618) apunten: “Da a entender que el que quiere cumplir con lo que debe, no repugna dar cualquiera seguridad que le pidan”. Mots similars a la traducció de CIVERA (1969: p. 497): *A qui vol complir amb el seu deure, no li sap greu donar tota mena de seguretats*; la qual presenta un caient més de glossa que no pas de refrany.

palabra dada. Es decir, quien está en disposición de pagar lo que debe^[182], no tiene inconveniente alguno en ofrecer todo tipo de pruebas de su buena voluntad” (LEYVA, 2004: p. 31).

En resum, i clar i, en aquest cas, català: *Qui ha fet avuy farà demà*¹⁸³ (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 14, p. 80). En romanès, observem la unívoca traducció *platnic* per al castellà *pagador*. Certament, és sota aquest substantiu que el DEX (s.v. *plátnic*) recull l’expressió “*Bun (sau rău) platnic = persoană care își îndeplinește bine (sau rău) obligațiile bănești, care plătește ușor și la timp (sau greu și cu întârziere)*” [‘*Bon (o mal) pagador = persona que compleix bé (o malament) les seves obligacions monetàries, que paga amb facilitat i a temps (o amb dificultat i amb retard)*’]; així mateix, també el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 850, s.v. *rău*) inclou l’exemple “*Rău platnic*”, bo i traduint-lo per “*moroso*”, i el de “*Reputație de bun platnic*”, que equivaldria a “*crédito*” (1979: p. 865, s.v. *reputație*). Altres parèmies romaneses opten, en canvi, pel substantiu *datornic*¹⁸⁴ [‘deutor’], com ara: *De la un datornic rău nu vei lua nimic decât la poarta raiului* [‘D’un mal deutor no rebràs res fins a la porta del paradís’] (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3090); *De la un datornic rău nu vei lua nimic decât la puntea* [‘el pont’] (*poarta*) *raiului* (GHEORGHE, 1986: p. 188, núm. 150); *De la un datornic rău nu vei lua nimic decât la poarta raiului* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 205). D’altra banda, a partir del refrany: *De la un rău platnic și cu cenușa după vatră să te mulțumești* [‘D’un mal pagador(,) tingues-ne ben bé prou amb la cendra de la llar de foc’] (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3093); arribem a una variant que introduirà un concepte clau en el refranyer romanès (i no només) a l’hora de tractar la figura del mal pagador: *De la un rău platnic, și cu cenușa după vatră sau cu un sac de paie* [‘o amb un sac de palla’] *să te mulțumești* (HINȚESCU, 1985: p. 76, núm. 937); *De la rău platnic, și cu cenușa de pe vatră (sau un sac de paie) să te mulțumești* (GHEORGHE, 1986: p. 188, núm. 150). Així doncs, *Dě la un datornic rău ș’un sac de paie este bun*¹⁸⁵ [‘D’un mal deutor fins i tot un sac de palla va bé’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 262, núm. 11825); *De la un datornic rău ș-un sac de paie este bun* (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3091); *De la un datornic râu [sic] ș-un sac de paie este bun* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 205); *De la un rău plătitor*^[186], *primește și un sac de paie* [‘D’un mal pagador, rep(-ne) fins i tot un sac

¹⁸² Igualment, OLMOS (1998² [1940]: p. 16) anota: “Quien está dispuesto a pagar lo que debe, no rehusa dar garantía. Deudor que así no procede no merece confianza”.

¹⁸³ El *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58161&Lng=1>) ens ofereix una parèmia francesa de construcció, a primera vista, desraonada, que, tanmateix, té tota la raó del món: *Qui paie ses dettes s’enrichit*.

¹⁸⁴ Noteu l’ús del del sufix *-nic*, tant en el cas de *platnic*, “el que ha de pagar”, com en el de *datornic*, “el que ha de donar”.

¹⁸⁵ ZANNE (2004 [1900]: V, p. 263, núm. 11825) relaciona aquesta parèmia amb el francès: *D’un mauvais débiteur et payeur [l] Prends paille et foin pour ton labeur*; vincle que també estableix GHEORGHE (1986: p. 188, núm. 150): *De mauvais débiteur et payeur/Prends paille et foin pour ton labeur*; alhora que n’afegeix dues més: *De mauvais payeur prend-on la paille, i D’un mauvais payeur on tire ce qu’on peut*.

¹⁸⁶ Tercer substantiu en discòrdia, juntament amb *platnic* [‘pagador’] i *datornic* [‘deutor’], a l’hora d’al·ludir a la persona de qui obtenir el retorn del préstec esdevé tasca gairebé infactible. Hem optat per donar-ne la mateixa

de palla'] (HINȚESCU, 1985: p. 76, núm. 936). Ultra la palla, l'esmentat sac pot contenir elements d'igual valor: *De la un datornic rău e bine să iei și-un sac de pleavă (tărîțe, paie)* ['D'un mal deutor va bé prendre('n) fins i tot un sac de boll (segons, palla)']. Tornant a la palla, la quantitat retornada es pot veure considerablement augmentada: *De la un rēũ platnic primesce și un car de paie* ['D'un mal pagador rep(-ne) fins i tot un carro de palla'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 502, núm. 12536); vet aquí una variant que combina ambdues mesures: *De la un datornic rău (e bine) și-un sac (car) de paie este bun* ['D'un mal deutor (va bé) fins i tot un sac (carro) de palla està bé'] (GHEORGHE, 1986: p. 188, núm. 150). A més de les versions franceses dessus citades, GHEORGHE (1986: p. 188, núm. 150) espigola altres equivalents romànics, que uneixen el (mal) pagador i la (mala) paga, és a dir el segó o la palla: en portuguès, *De ruim pagador, em farelos*¹⁸⁷ *recebe*; en castellà, *Del mal pagador siquiera en pajas; Del mal pagador aunque sea en paja*¹⁸⁸; en català, *Del mal pagador, gra o palla*¹⁸⁹; o, en italià, *Da cattivo debitor/Togli paglia per lavor*¹⁹⁰.

Sense menció expressa al deutor ni al préstec o quantitat tornada, d'altres parèmies es concentren en les que, a dreta llei, podríem anomenar "excuses de mal pagador", com ara aquesta: *Când ți dai ți fată iépa, când ți ceri (cei) ți móre mánzul*¹⁹¹ ['Quan li dónes(.) li pareix l'euga, quan li demanes (demanes)(.) li mor el poltre'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 243, núm. 11769); *Cînd ți dai, ți fată iapa, și cînd ți ceri, ți moare mánzul* (HINȚESCU, 1985: p. 62, núm. 611); *Când ți dai, ți fată iapa; când ți ceri, ți moare mánzul* (MILLIO, 1999: p. 382, núm. 3224b¹⁹²); *Când ți dai, ți fată iapa, când ți ceri, ți moare mánzul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 96). En clau vacuna, la transposició, o no presenta diferències: *Când ți dai fată vaca, când ți ceri (cei) (i) móre vițelul* ['Quan li dónes(.) li pareix la vaca, quan li demanes(.) (li) mor el vedell'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 244, núm. 11770); o bé canvia lleugerament la formulació: *Când se împrumută ți fată vaca, și când întórce împrumul ți móre vițelul*¹⁹³ ['Quan se li fa el préstec(.) li pareix la vaca, i quan torna el préstec(.) li mor el vedell'] (ZANNE, 2004 [1900]: V,

traducció que *platnic, pagador*, parant esment, no tant a la diferència de sufix, com a la coincidència de l'arrel, derivada en ambdós casos del verb *a plăti* ['pagar'].

¹⁸⁷ Segons el DPLP (s.v. *farelo*¹): "Parte mais grosseira que fica na peneira depois de se peneirar a farinha (ex.: farelo de trigo)".

¹⁸⁸ Parèmia recollida per ETXABE (2001: p. 114), amb d'altres de similars: *A mala paga, siquiera en pajas* (ETXABE, 2001: p. 40); *La mala paga, aunque sea en paja* (ETXABE, 2001: p. 219).

¹⁸⁹ Vegeu PARÉS (1999: p. 424, núm. 176).

¹⁹⁰ Amb coma entre hemistiquis a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 189, núm. 2045): *Da cattivo debitor, toglia paglia per lavor*. A títol anecdòtic, NAVARRO (1999: p. 168) relaciona la parèmia quixotesca amb el refrany de *I Malavoglia: Chi dà acconto non è cattivo pagatore*.

¹⁹¹ Amb la següent nota (2004 [1900]: V, p. 244, núm. 11769): "Pentru cel rēũ de plată. Când ți dai nu'1 măi ține pămîntul de bucurie, și când ți cei, la termen, nicî să te vadă în ochi de supărare" ['Per a qui ronseja a pagar. Quan li dónes està més content que un gínjol, i quan li demanes, a termini, no et vol ni veure d'enuig']; i l'esment a la parèmia castellana: *Quien presta, no cobra; y si cobra, no todo; y si todo, no tal; y si tal, enemigo* [sic] *mortal*.

¹⁹² *WHEN I LENT I was a friend; / WHEN I asked, I was unkind*.

¹⁹³ Bo i recordant la parèmia castellana, anteriorment esmentada: *Quien presta, no cobra; y si cobra, no todo, y si todo, no tal; y si tal, enemigo* [sic] *mortal*.

p. 335, núm. 12034); *Cînd se împrumută îi fată vaca, și cînd întoarce împrumutul, îi moare vițelul* (HINȚESCU, 1985: p. 63, núm. 637).

***Al cielo, el cual del estiércol sabe levantar los pobres, y de los tontos hacer discretos (II, Cap. 51, p. 1144*¹⁹⁴)**

Cerului, care știe să-i ridice din gunoaipe pe săraci și din nerozi să facă firoșcoși (PAPU, 1965: II, p. 457¹⁹⁵)

[‘Al cel, que sap aixecar dels fems els pobres i dels babaus fer(-ne) saberuts’]

Cerului, care știe să-i ridice pe săraci din gunoi și să facă din tonți discernători (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 420¹⁹⁶)

[‘Al cel, que sap aixecar els pobres del(s) fem(s) i fer dels tanoques discernidors’]

Entre els nostres llibres de referència, l’únic que esmenta aquesta parèmia és CANTERA *et alii* (2005: p. 72¹⁹⁷), bo i relacionant-la amb els tres refranys següents: *El cielo manda en el suelo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 120, núm. 10.767); *Dios hace todo lo que le place*¹⁹⁸, i *Dios sus gracias reparte donde quiere y más le place* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 204, núm. 18.575). L’origen del primer hemistiqui, *Al cielo, el cual del estiércol sabe levantar los pobres*, cal cercar-lo en dues fonts bíbliques, el *Liber Primus Samuelis* (II, 8): “suscitat de pulvere egenum et de stercore elevat pauperem”¹⁹⁹; i el *Liber Psalmorum* (CXIII [CXII], 7): “Suscitans de terra inopem, de stercore erigens pauperem”²⁰⁰.

Pel que fa a la segona part del refrany, *y de los tontos hacer discretos*, es tracta d’una creació cervantina *ad hoc*, que, quant a la traducció romanesa del darrer mot, *discretos*, ens dóna prou joc, com ja intuïem d’altres versions romàniques, com ara el francès *per[s]picaces* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 498), l’italià *saggi* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1002; VIAN / COZZI, 1960: II, p. 392), o el català *homes savis i discrets* (BULBENA, 2005: p. 706); traduccions, totes elles, que ultrapassen l’estricta àmbit de la discreció. En efecte, en romanès, cap dels traductors no ha optat per *discret*, sinó *-dalle stalle alle stelle-* per una veu popular i una creació pròpia: Papu emprà *firoșcos*²⁰¹ [‘saberut’], que, com el DER (s.v. *firoșcós*) ens indica, es tracta d’una

¹⁹⁴ Acompanyada de la nota (II, Cap. 51, p. 1144, n. 16): “Es traducción de un texto bíblico”.

¹⁹⁵ PAPU (1965: II, p. 457, n. 1) ens apunta: “Aluzie la un pasaj din psalmul CXII: «Suscitans a terra inopem et de stercore erigens pauperem». («Care ridică pe cel neputincios de la pământ, și înalță din gunoaipe pe cel sărman».)” [‘Al-lusió a un passatge del psalm CXII: «Suscitans a terra inopem et de stercore erigens pauperem». («Que aixeca el necessitat de terra, i alça dels fems el pobre»)].

¹⁹⁶ MĂRCULESCU (2007: II, p. 420, n. 735) rebla l’anterior nota amb una nova referència: “Traducere a unui text biblic: «Suscitat de pulvere egenum, et de stercore elevat pauperem» («El ridică pe cel sărac din pulbere și din gunoi pe cel lipsit», I *Samuel* [I *Regi*], 2, 8 [7]) sau: «Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem [sic]» («Cel ce scoate din țărână pe cel sărac și ridică din gunoi pe cel sărman», *Psalmi*, 112 [113], 7)” [‘Traducció d’un text bíblic «Suscitat de pulvere egenum, et de stercore elevat pauperem» («Ell aixeca el pobre de la pols i dels fems el necessitat», I *Samuel* [I *Reis*], 2, 8 [7]) o: «Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem [sic]» («El que treu de la pols el pobre i aixeca del(s) fem(s) el miserable», *Psalmi*, 112 [113], 7)’.]

¹⁹⁷ Sota la forma: *El cielo, del estiércol sabe levantar los pobres, y de los tontos hacer discretos*.

¹⁹⁸ En realitat, la font que Cantera *et alii* esmenten per a aquesta parèmia, “*M.Kl.* 18589 [=MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 204, núm. 18.589]”, correspon a: *Dios lo que quiera ha de hacer, sin que valga esperar ni temer*. El següent refrany (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 204, núm. 18.590), en canvi, semblaria adiuere-s’hi més: *Sólo Dios hace todo lo que le place*.

¹⁹⁹ Amb el següent equivalent en italià, segons la *Sacra Bibbia*, publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Dalla polvere il misero rialza, [/] dagl’immondi rifiuti eleva il mendico” (p. 271).

²⁰⁰ Ídem: “Innalza il misero dalla polve, [/] dal fango il povero solleva” (p. 663).

²⁰¹ CALCIU *et alii* (1979: p. 383, s.v. *firoșcos*) en donen una única traducció: “sabiente”.

“Formație umoristică, pe baza lui *filosof* plecând probabil de la o pronunțare **firosof*, (cf. *filosof*), combinat cu (*din*) *fire scos* «dezechilibrat; nebun»” [‘Formació humorística, basada en *filosof*(,) que probablement deriva d’una pronunciació **firosof*, (cf. *filosof*), combinat amb (*din*) *fire scos* «desequilibrat, foll»’]. Per la seva banda, Mărculescu ginya, a partir del verb *a discerne* [‘discernir’], el substantiu *discernător* [‘discernidor’], inexistent als diccionaris romanesos consultats.

Al enemigo que huye, hacerle la puente de plata (II, Cap. 58, p. 1208)

Vrăjmaşului ce-o ia la sănătoasa să-i faci o punte de argint! (PAPU, 1965: II, p. 520)

[‘A l’enemic que escampa la boira(,) fes-li un pont d’argent!’]

Duşmanului fugind fă-i pod de argint (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 477)

[‘A l’enemic fugint(,) fes-li pont d’argent’]

“Es menester despejar una vía de salida para que el enemigo derrotado pueda retirarse. No se trata sólo de cortesía castrense o de buen espíritu de lucha. También es una medida de prudencia^[202], pues en muchas ocasiones quien tiene ganado y bien ganado un combate, guiado por la saña quiere no sólo vencer, sino destrozar al contrincante^[203]. De este modo obliga al enemigo, abocado a la muerte, a luchar denodadamente ya que no tiene forma de huir. De manera que muchas victorias se trocan en humillantes derrotas. Es mejor dejar siempre al adversario, incluso en una discusión, una honorable^[204] posibilidad de retirada, no vaya a ser que saque fuerzas de flaqueza y nos amargue la victoria”.

Així glossa ROMERO (2001²: p. 18, núm. 21) el refrany *Al enemigo que huye, puente de plata*; el qual, a semblança de la formulació quixotesca –si bé sense verb explícit–, espigolem a CORREAS (2000 [1627]: p. 57, núm. 1215): *Al enemigo, si huye, la puente de plata*²⁰⁵; o a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 146, núm. 1451): *Al enemigo que huye, la puente de plata*²⁰⁶; quant a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 518, s.v. *enemigo*), ens n’ofereix una variant encara més simplificada: *Al enemigo[,] la puente de plata*. La fortuna romànica de la nostra parèmia, ens la demostra, per exemple, l’stendhaliana *Madame Louise de Rênal*²⁰⁷, quan afirma: “Moi aussi je dirai à mon mari que j’ai reçu une lettre anonyme, et qu’il faut à l’instant te faire un pont d’or, trouver quelque prétexte honnête, et sans délai te renvoyer à tes parents”. De fet, ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 395, núm. 16624) ens dóna, com a equivalent al romanès *Inimicului care se duce, fă-i pod* [‘A l’enemic que se’n va, fes-li pont’], el francès *Il faut faire un pont d’or à l’ennemi qui fuit*²⁰⁸; on observem una revalorització del metall emprat en la

²⁰² Al seu torn, JUNCEDA (1991: p. 45) apunta que “será siempre decisión prudente facilitar al adversario que flaquea un portillo de escape en lugar de extremar con él los rigores de la derrota. El consejo, obviamente, resulta por entero trasladable a cualquier género de disputa civil, y de ahí sin duda la pervivencia que goza este viejo refrán en el lenguaje de todos los días”.

²⁰³ Segons la glossa de CANDÓN / BONNET (1993: p. 303): “En ocasiones conviene facilitar la huida al enemigo. Dícese cuando se procura allanar las dificultades que pueda encontrar un adversario, en primer lugar por ser una ventaja para el vencedor, y también para evitar el ensañamiento a que puede dar lugar su derrota”.

²⁰⁴ En aquest sentit, ÁLVAREZ (2008: p. 24) ens apunta que el refrany “Aconseja que debe proporcionarse al enemigo una salida honrosa, sin menoscabo de su dignidad”.

²⁰⁵ Correas hi afegix dues variants més: *Al enemigo, si vuelve la espalda, la puente de plata*, i *Al enemigo que huye, habelle la puente de plata*.

²⁰⁶ Les autores apunten: “Enseña que en ciertas ocasiones conviene facilitar la huida al enemigo, o el desistimiento de quien nos estorba”.

²⁰⁷ STENDHAL (1964): *Le rouge et le noir*. Paris: Garnier-Flammarion, p. 141.

²⁰⁸ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 60, núm. 1195). També a CARTALEANU *et alii* (2007: p. 129, núm. 1132) se cita la variant francesa, si bé en traducció romanesa: *Inimicului care fugе trebuie să-i faci pod de aur* [‘A l’enemic que fuig(,) li has de fer pont d’or’].

construcció del pont (or) en comparació al castellà i romanès (argent). D'altra banda, també es mostren coincidents amb el francès les dues traduccions italianes: *A nemico che fugge, ponti d'oro*²⁰⁹ (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1062; VIAN / COZZI, 1960: II, p. 445).

Com acabem de veure, aquesta màxima marcial, atribuïda²¹⁰ al *Gran Capitán*, Gonzalo Fernández de Córdoba (1453-1515), militar espanyol al servei dels Reis Catòlics, a través de l'anecdolari que n'esbossa Melchor de Santa Cruz de Dueñas a la *Floresta española de apotegmas y sentencias* (1584) (IRIBARREN, 1974⁴: p. 567; LUJÁN, 1993²: p. 10-11), aconsella donar totes les facilitats a l'enemic perquè s'escapi²¹¹; si ho voleu clar i català: *A l'enemic qui fuig, mostra-li la dreuera* (BULBENA, 2005: p. 751); o, amb un refrany ben nostrat, *De's que fuig: bon vent y barca nòva* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 323).

A l'hora de buscar la parèmia de referència²¹² als diferents reculls romanesos, la hi trobem ben representada: *Inimicului care se duce, fã-i pod* ['A l'enemic que se'n va, fes-li pont'] (MUNTEAN, 1967: p. 201, núm. 4050); *Inamicului care se duce fã-i pod* (GHEORGHE, 1986: p. 222, núm. 198; MILLIO, 1999: p. 124, núm. 1057²¹³); *Inamicului care se duce, fã-i pod* (FLONTA, 1992a: p. 68, núm. 459²¹⁴; 1992b: p. 80, núm. 459²¹⁵); *Inamicului fugãtor sã-i faci pod* ['A l'enemic fugitiu fes-li pont'] (HINȚESCU, 1985: p. 93, núm. 1330); *Dușmanului* ['A l'enemic'] *care se duce, fã-i pod* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 206); *Dușmanului care se duce fã-i pod* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 129, núm. 1132). Resulta digne de menció el fet que en romanès no s'especifiqui el material del pont i, cas d'embranchar-nos en la recerca paremiològica d'algun pont d'argent, acabaríem desembocant en l'expressió *A'ï așterne un pod de argint* ['Preparar-li un pont d'argent'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 264, núm. 13899); *A-i așterne un pod de argint* (MUNTEAN, 1967: p. 22, núm. 592); ben llunyana del nostre objectiu, ja que, com glossa Zanne, significa: "A ajunge la un scop prin banî saũ mituirî" ['Arribar a un objectiu per mitjà de diners o suborns']. Queda clar, doncs, que, tant a Papu com a Mărculescu, l'afegitó *de argint* esdevé de collita pròpia. En el cas de Mărculescu, l'argent és l'únic que el diferencia del

²⁰⁹ Talment a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 10, núm. 114) i a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 392, núm. VIII.6.5.1). Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 222, núm. 198) ens n'apunta una variant singular: *A nemico che fugge ponto (ponti) d'oro*.

²¹⁰ ÀLVAREZ (2008: p. 25-26), per la seva banda, destaca "la antigüedad de la idea que expresa, que tratadistas militares como el italiano Vegetio (siglo V) o el historiador Julio Frontino (siglo I) atribuyen a Escipión el Africano: «Escipión el Africano dijo... Al enemigo no se le debe conceder sólo un camino para la huida, sino también hacérsela segura»".

²¹¹ Segons una glossa a la traducció portuguesa de VISCONDES (2002: p. 611): "Dar facilidades para escapar".

²¹² Recordeu la parèmia de ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 395, núm. 16624): *Inimicului care se duce, fã'ï pod*; que citàvem a l'inici de la fitxa i que suara, per no enfarfegar-la massa, esmentem a peu de pàgina.

²¹³ *Make/Build a bridge of gold/silver for the FLYING enemy*.

²¹⁴ *For a flying ENEMY make a golden (silver) bridge*. L'autor hi relaciona la parèmia francesa: *À l'ennemi qui s'enfuit il faut faire un pont d'or*.

²¹⁵ *For a flying ENEMY make a golden (silver) bridge*. Amb al·lusió als refranys castellans: *Al enemigo que huye, puente de plata*, i *Al enemigo, si vuelve la espalda, la puente de plata*; i als portuguesos: *A inimigo que foge, ponte de prata*, i *Ao inimigo que te vira a espalda, ponte de prata*.

refrany romanès documentat, mentre que Papu tendeix vers altres viaranys, bo i canviant *pod* per *punte*, i emprant, en lloc de *a fuge*, la popular expressió *A o lua la sănătoasa*, que el DEX (s. v. *sănătos*) defineix com a “A o lua la fugă, a pleca repede pentru a nu păți ceva” [‘Tocar el dos, marxar ràpidament per no sortir-ne escaldat’]; i, d’altra banda, el diccionari romanès-castellà de CALCIU *et alii* (1979: p. 586, s.v. *lua*) tradueix en un impagable enfilall de frases fetes: “poner los pies en polvorosa, tomar las de Villadiego, tomar la del humo (*sau* del cuervo), ahuecar el ala (*sau* las alas); apretar los talones, tomar el olivo”²¹⁶. A tall de conclusió, apuntem, suara sense pont, una darrera parèmia que ens participa una faisó més protocolària d’aviar el nostre enemic: *Vrăjmașul când ș-arată spatele*^[217], *bate’l cu aur în spate* [‘L’enemic(.) quan mostra la seva esquena, tusta’l amb or²¹⁸ a l’esquena’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 480, núm. 16951); *Vrăjmașul când și-arată spatele bate-l cu aur în spate* (GHEORGHE, 1986: p. 222, núm. 198; FLONTA, 1992a: p. 68, núm. 459²¹⁹; 1992b: p. 80, núm. 459²²⁰).

²¹⁶ Si realitzem l’experiment a la inversa, és a dir en diccionaris (en aquest cas, de frases fetes) castellà-romanès, l’expressió *A o lua la sănătoasa* esdevé l’equivalent de “Poner alguien (los) pies en polvorosa/tierra de por medio; coger/tomar alguien las de Villadiego; salir alguien por pies/piernas; levantar el vuelo” (PISOT *et alii*, 2002: p. 361); o “Coger / tomar las (calzas) de Villadiego” (NEAGU *et alii*, 2008: p. 614), i “Poner pies en polvorosa” (NEAGU *et alii*, 2008: p. 475).

²¹⁷ L’acció de girar cua, per bé que amb el pont ben present, apareix, per exemple, al castellà: *Al enemigo si vuelve la espalda, la puente de plata* (GHEORGHE, 1986: p. 223, núm. 198); o al portuguès: *Ao inimigo que fuge (que te vira a espalda), ponte de prata* (GHEORGHE, 1986: p. 222, núm. 198).

²¹⁸ Per si l’expressió no fos prou entenedora, Zanne hi introdueix la següent glossa: “Adică când fuge, dă’i ajutor să fugă” [‘És a dir quan fugi, ajuda’l a fugir’].

²¹⁹ *For a flying ENEMY make a golden (silver) bridge*. L’autor hi relaciona la parèmia francesa: *À l’ennemi qui s’enfuit il faut faire un pont d’or*.

²²⁰ *For a flying ENEMY make a golden (silver) bridge*. Amb al·lusió als refranys castellans: *Al enemigo que huye, puente de plata*, i *Al enemigo, si vuelve la espalda, la puente de plata*; i als portuguesos: *A inimigo que fuge, ponte de prata*, i *Ao inimigo que te vira a espalda, ponte de prata*.

Algo va de Pedro a Pedro (I, Cap. 47, p. 598²²¹)

Una-i Stan când era golan și alta-i Stan ajuns căpitan (FRUNZETTI, 1965: I, p. 630)

[‘Una cosa és Stan quan era vagabund i una altra és Stan arribat a capità’]

Nu-i la fel Pedro cu Pedro (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 515-516²²²)

[‘No és el mateix Pedro que Pedro’]

“Sancho Panza no se anda por las ramas –es un decir– para dejar bien claro que él es quien es y que no quiere que lo confundan con otro. Eso mismo significa el dicho, y «cada cual, en su corral» o «cada uno en su casa y Dios en la de todos», formas de establecer distancias y preservar la intimidad” (LEYVA, 2004: p. 36).

Certament, ens trobem davant d’un “Refrán que da a entender que hay diferencia^[223] de un sujeto a otro”²²⁴ (CABALLERO, 1970: p. 142, núm. 2002). En la formulació quixotesca, espigolem la parèmia a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 279, núm. 2743²²⁵) i a ETXABE (2001: p. 31²²⁶), el qual hi afegeix el següent apunt: “Un refrán similar amplía aún más la distancia entre la forma de ser de las personas: *Mucho va de Pedro a Pedro*”. Aquesta variant que ens proposa Etxabe apareix tant a CORREAS (2000 [1627]: p. 535, núm. 1242) com a MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 198, núm. 17.941), autor que ens presenta la parèmia amb un repicó final: *Mucho va de Pedro a Pedro, porque el uno es malo y el otro es bueno* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 198, núm. 17.942); i, fins i tot, amb un afegitó inicial: *Yo Pedro, y tú Pedro, mucho va de Pedro a Pedro* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 198, núm. 17.943). Pel que fa a la fortuna del nom propi, LUJÁN (1993²: p. 48) afirma:

“No olvidemos que hay unos nombres que aparecen de una manera arbitraria y sin un origen rigurosamente histórico en los modismos y refranes. En el caso de Pedro, por ejemplo, podríamos multiplicar las citas con Pedros anónimos, Peros y Pericos”²²⁷.

Una mirada encuriosida a les diverses traduccions romàniques posarà de relleu diferents versions. Comencem amb les que respecten la doble menció del nom propi *Pedro*, bo i adaptant-lo a la respectiva llengua, com ara els dos traductors italians: *Fra Pietro e Pietro c’è differenza*

²²¹ Amb la nota (I, Cap. 47, p. 598, n. 40): “«aunque parezcamos iguales, hay diferencia entre nosotros», refrán”.

²²² MĂRCULESCU (2007: II, p. 516, n. 836) apunta: “Proverb: «Algo va de Pedro a Pedro»”.

²²³ Segons COLL (1874: p. 85, núm. 114): “Con este refrán expresamos la diferencia que va de un sugeto á otro, y suele usarse contra los que nos creen capaces de hacer lo que hacen ellos ú otras personas”.

²²⁴ I, a voltes, en un mateix individu, com afirma el primer vers del famós sonet d’Ugo Foscolo (1778-1827): “Non son chi fui: però di noi gran parte”.

²²⁵ Amb la glossa: “Da a entender que hay diferencia de un sujeto a otro”.

²²⁶ L’autor ens indica que el refrany “Enseña que todas las personas son diferentes entre sí”.

²²⁷ Aquest nom, en efecte, resulta habitual entre personatges proverbials com ara criats, pastors, mandrosos, babaus, bonifacis, cornuts, etc. Per a més detalls sobre el particular, recomanem l’estudi de Margit FRENK «Mucho va de Pedro a Pedro (polisemia de un personaje proverbial)», publicat a *Scripta philologica: in honorem Juan M. Lope Blanch* (coord. per Elisabeth LUNA TRAILL), a càrrec de la Universidad Nacional Autónoma de México, el 1991 (III, p. 203-220).

(BODINI, 2005 [1957]: I, p. 532), i *Da Pietro a Pietro ci corre* (VIAN / COZZI, 1960: I, p. 528); o bé, en català, CIVERA (1969: p. 313): *Alguna diferència hi ha de Pere a Pere*. Un segon grup opta per esmentar una única vegada el nom propi; així, en portuguès: *Um Pedro e outro não são iguais* (SERRAS, 2005: p. 294); o, en francès: *Tous les Pedro ne se ressemblent pas!* (FANLO, 2010 [2008]: I, p. 638); d'altres, en canvi, prefereixen substituir un dels dos noms propis, com el francès: *Il y a quelque différence à faire de Pierre à Paul* (OUDIN / CASSOU, 2002 [1949]: p. 565); o bé tots dos en benefici d'un altre nom: *De Juan a Juan hi ha un camp gran* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 293). Per últim, hi ha qui es decanta per una solució més general sense cap personatge concret: *Não há só basbaques^[228] no mundo* (VISCONDES, 2002: p. 315). Així doncs, a tall de resum, pensem que el *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes*, com a hiperònim parèmic del refrany quixotesc, ens proposa un entenedor: *No todos somos iguales²²⁹*; o, si ho volem en italià, tot aprofitant aquesta època eminentment “digital”: *Le dita della mano non sono uguali²³⁰* (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 212, núm. 2297).

En romanès, mentre Mărculescu opta per mantenir el *Pedro* quixotesc, Frunzetti es decanta per *Stan*, un dels noms propis més presents en aquest refranyer²³¹, a semblança del *Pedro* castellà. A propòsit de *Stan*, ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 321, núm. 14080) ens en fa avinent el significat: “Om pățit, cu experiență” [‘Persona treballada, amb experiència’]; a partir del qual desemboquem en l’habitual epítet *Stan Pățitul* [‘Stan el Treballat’], que, segons DUȚĂ (1997: p. 329, núm. 3973), “Este porecla unui om care a trecut prin multe și căpătând experiență poate da sfaturi altora” [‘És el renom d’una persona que n’ha passat moltes i(,) havent(-ne) adquirit experiència(,) pot donar consells als altres’]. De l’esmentat epítet arribem al següent fraseologisme: *A fi Stan Pățitul* [‘Ser Stan el Treballat’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 317, núm. 14076²³²); *A fi Stan-Pățitul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 180); *Este* [‘És’] *Stan pățitul* (HINȚESCU, 1985: p. 84, núm. 1126); i, de l’anterior fraseologisme, als següents refranys: *La orice treabă, [/] Pe Stan pățitul întrebă* [‘Per a qualsevol tasca, [/] A Stan el treballat pregunta’] (HINȚESCU, 1985: p. 102, núm. 1533); *Mai multe știe Stan Pățitul, decât toți cărturarii* [‘(En) Sap més Stan el Treballat, que tots els erudits’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 57); parèmia, aquesta darrera, que no ens ha de sorprendre gota, per tal com: *Cine a pățit multe știe multe* [‘Qui (n’)ha patit molt(es) (en) sap molt(es)’] (MUNTEAN, 1967: p. 84, núm. 1898; MILLIO, 1999: p. 7, núm. 47a²³³); i, per tant, *Omul pățit e mai învățat* [‘L’home treballat està més ensenyat’] (MUNTEAN, 1967: p. 297, núm. 5810).

²²⁸ Segons el diccionari en línia DPLP (s.v. *basbaque*): “Que ou aquele que pasma de tudo”.

²²⁹ Consultable en línia a: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=58197&Lng=0>.

²³⁰ En la versió de BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 171, núm. IV.2.2.27.g.I): *Le dita della mano non sono tutte eguali*.

²³¹ Vegeu ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 313-321, núm. 14064-14080).

²³² Amb la glossa: “Să Țice despre un om care a pățit multe în viața lui și prin urmare știe multe, e om cu judecată” [‘Es diu d’una persona que ha patit molt a la seva vida i per tant (en) sap molt(es), és persona amb seny’].

²³³ *AFTER-WIT is dear bought*.

Si seguim estirant el fil de la versió proposada per Frunzetti, hi individuarem tres mots clau: *Stan*, *golan* ['vagabund'] i *căpitan* ['capità']; dels quals, els dos primers, amb els antecedents dessús esmentats, semblen pressuposar-se recíprocament: *Stan* seria un pobre diable que, a causa de la seva escassetat material, hauria de gruar-se el dia a dia; a favor d'aquest raonament, heus aquí la parèmia exclusiva: *Orî Stan, orî căpitan* ['O Stan, o capità'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 297, núm. 9838; 2004 [1901]: VI, p. 314, núm. 14066); *Ori Stan, ori căpitan* (HINȚESCU, 1985: p. 129, núm. 2192); i, si anem un punt més enllà, com en la versió de Frunzetti, el nostre *Stan* d'avui demà pot esdevenir capità: *Ađi Stan, mâine căpitan* ['Avui Stan, demà capità'] (ZANNE, 1895: I, p. 10, núm. 36²³⁴); *Ađi Stan, mâine căpitan* (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 314, núm. 14067); *Azi Stan, [/] mîne căpitan* (MUNTEAN, 1967: p. 49, núm. 1288).

Cloem aquesta fitxa amb una altra proposta paremiològica, envalentits per la següent glossa: "Arată deosebirea între trébă și trébă, între lucru și lucru" ['Mostra la diferència entre feina i feina, entre cosa i cosa'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 562, núm. 7615); la qual correspon al refrany: *Nu ı̄ numai un câne scurt de códă* ['No hi ha només un gos curt de cua']; fàcilment localitzable en d'altres variants: *Nu e numai un câine scurt de coadă* (PANN, 1982 [1847]: p. 390; MUNTEAN, 1967: p. 273, núm. 5349; HINȚESCU, 1985: p. 119, núm. 1947); *Nu-i numai un câine scurt de coadă* (MILLIO, 1999: p. 104, núm. 887²³⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003: p. 38); *Nu-i doar* ['solament'] *un câine scurt de coadă* (MILLIO, 1999: p. 376, núm. 3180²³⁶). Així doncs, si algú gosés preguntar-nos: *Nuamă un câine scurt de códă?* ['Només un gos curt de cua?'] (ZANNE, 1895: I, p. 363, núm. 1453), hauríem d'aclarir-li que *Hi ha més dies que llonganisses*²³⁷, per bé que, aquestes, no les emprem pas per lligar cap caní d'exígua extremitat.

²³⁴ Amb la glossa: "Ađi soldat de rând, mâine căpitan. De ađi până mâine starea omului se pôte schimba în bine, saũ în rău" ['Avui soldat ras, demà capità. D'avui per demà l'estat de la persona es pot canviar cap a bé, o cap a mal'].

²³⁵ *In EVERY country dogs bite.*

²³⁶ *WHAT chances to one man, may HAPPEN to all men.*

²³⁷ PARÉS (1999: p. 61, núm. 89) n'esmenta unes quantes variants, la més generosa de les quals hi afegeix un doble repicó: *més setmanes que botifarres i més anys que capellans.*

Allá se lo haya cada uno con su pecado (I, Cap. 22, p. 267)

Să-și vadă fiecare de păcatele lui! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 287)

[‘Que es miri cadascú els seus pecats!’]

Vază-și fiecare de păcatele lui (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 220)

[‘Miri’s cadascú els seus pecats’]

“Para tratar de justificar su absurdo proceder de liberar a los galeotes, Don Quijote, aun reconociendo que eran castigados por sus fechorías, alega esta razón de que «Allá se lo haya cada uno con su pecado» y lo explica con estas palabras: «Dios hay en el cielo que no se descuida de castigar al malo, ni de premiar al bueno, y no es bien que los hombres honrados sean verdugos de los otros hombres, no yéndoles nada en ello»” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 53).

D’una manera més pagana, podríem convertir la parèmia en: *Allá se lo aya Marta con sus pollos* (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 791-792, s.v. *Marta*); *Allá se lo haya con sus pollos Marta* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 75, núm. 1625); *Allá se lo haya Marta con sus pollos* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 75, núm. 1625; ETXABE, 2001: p. 33²³⁸); o, tal com ens indiquen CANTERA *et alii* (2005: p. 53), “Recuérdese: «Cada palo aguante su vela» (expresión marinera^[239])”; refrany que, en efecte, si ens atenim a la glossa de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 271, núm. 2652), s’adiu perfectament al refrany de referència: “Da a entender que cada uno debe sufrir lo que le corresponda o merezca”. Tot estirant una punta més el fil de l’esmentada vela, arribem a l’equivalència romana proposada per CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 684, s.v. *palo*): *Fiecare să suporte/tragă consecințele* [‘Que cadascú (en) suporti/tregui les conseqüències’]; també recollida en el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 227, s.v. *consecință*²⁴⁰), com a equivalent als castellans: “cada uno aguante (afrente *sau* cargue con) las consecuencias; (*fam.*) cada palo aguante su vela”.

En romanès, més enllà de la pecaminosa via quixotesca, seguida per ambdós traductors²⁴¹, no hi ha dubte que *Cinstea-i cum și-o face omul* [‘L’honor és com se’l fa l’home’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55); és a dir que *Cine ce face lui își face* [‘El que cadascú fa(,) a ell s’ho fa’]

²³⁸ Amb la glossa: “Aconseja no inmiscuirse en lo que no nos incumbe”.

²³⁹ Expressió marinera en castellà, però no pas en italià, llengua que, com recull el *Refranero Multilingüe* del Centro Virtual Cervantes (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58304&Lng=8>), opta per la solució: *Ogni legno ha il suo tarlo* [‘corc’]; parèmia que espigolem tant a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 363, núm. 3950) com a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 82, núm. II.7.1.26).

²⁴⁰ Amb la formulació: “Fiecare să suporte (*sau* să tragă) consecințele” [‘Que cadascú (en) suporti (*o* (en) tregui) les conseqüències’].

²⁴¹ Amb una única diferència entre ells, que rau en la forma de subjuntiu del verb *a vedea* [‘veure’]: l’estàndard *să-și vadă* [‘que es miri’] (Frunzetti), i una variant més imperativa, *vază-și* [‘miri’s’] (Mărculescu), sense el preceptiu *să*, introductor del subjuntiu, i amb una alternança entre *d* i *z*, tret gens sorprenent si parem esment a un derivat com ara *prevăzător* [‘previsor’].

(MILLIO, 1999: p. 186, núm. 1569²⁴²), per tal com: *Fie-care măgar cu povara lui* ['Cada ase amb la seva càrrega'] (ZANNE, 1895: I, p. 540, núm. 2103); *Fiecare măgar cu povara lui* (HINȚESCU, 1985: p. 87, núm. 1185); o, si ho voleu en el mallorquí de RULLAN (2005 [1905]: I, p. 129), *Cada ú de 's seu pa farà sopas*.

²⁴² *HE THAT HURTS another hurts himself.*

***Allá se lo hayan, con su pan se lo coman* (I, Cap. 25, p. 298)**

Să le fie de bine, și într-un ceas bun! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 319)

[‘Ja s’ho faran, i en bona hora!’]

Asta le e strachina, cu pâinea lor să și-o-ntingă (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 246²⁴³)

[‘Aquest és el seu bol, amb el seu pa se’l suquin’]

***Con su pan se lo coma y allá se lo haya* (II, Prólogo, p. 673²⁴⁴)**

Să-i fie de bine și de-asta să aibă parte (PAPU, 1965: II, p. 11)

[‘Ja s’ho farà i d’això (en) gaudeixi’]

Mănânce-și-l pe pâine și să-i fie de bine (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 11²⁴⁵)

[‘Mengi-s’ho amb pa i ja s’ho farà’]

En el primer cas, “Cervantes pone este refrán en boca de Sancho para significar que a él le tiene sin cuidado si la reina Madásima estaba o no amancebada con el maestro Elisabat”; i, en la segona aparició, ho fa “al referirse al autor del segundo *Don Quijote*” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 61). Tant en una ocasió com en l’altra, “El dicho equivale a desentenderse de un asunto, pero no de los beneficios de tan celebrado manjar en el refranero” (LEYVA, 2004: p. 38). A l’hora d’explicar l’expressió *Con su pan se lo coma*, IRIBARREN (1974⁴: p. 198²⁴⁶) la compara, precisament, amb els mots que en completen la parèmia quixotesca: *¡Allá él!, ¡Allá se las haya!* o *¡Allá se las entienda!*²⁴⁷. En aquesta línia, CABALLERO (1970: p. 91, núm. 1117²⁴⁸) glossa per separat ambdues locucions²⁴⁹; així doncs, *Allá se lo hayan* “se usa para denotar que uno no quiere tener participación en alguna cosa, o que se separa del dictámen [*sic*] de otro por temer mal efecto”; i, amb *Con su pan se lo coman*, “uno da a entender la indiferencia con que mira el medro, la conducta o resolución de otra persona”; expressió que, sota la variant *Con su pan se lo coma*²⁵⁰, recullen tant COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 848, s.v. *pan*), com CORREAS (2000 [1627]: p. 185, núm. 973²⁵¹). Pel que fa a les traduccions romàniques, si bé n’hi ha que diuen pa

²⁴³ L’autor fa constar (2007: I, p. 246, n. 464): “În text [‘Al text’]: «Allá se lo hayan, con su pan se lo coman»”.

²⁴⁴ Amb la nota a peu de pàgina (II, Prólogo, p. 673, n. 4): “«allá él, a mí no me importa en absoluto»; son tres frases hechas”. Tres, i no pas dues, car la nota també al·ludeix a l’anterior “castíguele su pecado”.

²⁴⁵ MĂRCULESCU (2007: II, p. 11, n. 13) apunta: “În text [‘Al text’]: «con su pan se lo coma», expresie proverbială [‘expressió proverbial’]”.

²⁴⁶ L’autor (1974⁴: p. 198-199) esmenta el treball de León Medina «Frasas literarias afortunadas» (*Revue Hispanique*, tomo XX. París, 1909), segons el qual la frase podria provenir de la faula d’Iriarte intitulada *El elefante y otros animales*, de la qual cita els següents versos: “A todos y a ninguno [/] mis advertencias tocan: [/] Quien las siente se culpa; [/] el que no, que las oiga [...] Y pues no vituperan [/] señaladas personas, [/] quien haga aplicaciones [/] con su pan se lo coma”. Tanmateix, aclareix que, al seu juí, “Iriarte no hizo más que popularizar una frase muy vieja en nuestra lengua”.

²⁴⁷ Expressions molt en consonància, per exemple, amb la traducció de CIVERA (1969: Cap. 25, p. 145): *Ells mateixos, ja s’apanyaran*.

²⁴⁸ A propòsit de la parèmia quixotesca, Caballero ens recorda el refrany *Allá se lo haya Marta con sus pollos*, i la font d’on el poua, CORREAS (2000 [1627]: p. 75, núm. 1625).

²⁴⁹ De fet, també OLMOS (1998² [1940]: p. 18) agafa com a referència *Allá se las hayan*: “Equivale a desentenderse de un asunto. Concuerta con este refrán: «Con su pan se lo coman»”.

²⁵⁰ També a *Autoridades* (s.v. *comerse*), amb la glossa: “Phrase con que se da a entender que alguno posee o tiene alguna cosa con mala fe, o dice y obra algo que no es justo ni razonable, y que por conseqüencia no se le aprueba ni envidia, poruqe [*sic*] no puede tener buen paradero”.

²⁵¹ Correas també recull la forma plural: *Con su pan se lo coman*.

al pa, com ara DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 11): *Qu'il ronge sa croûte, et n'en demande pas plus*; també n'hi ha d'altres que li donen una utilitat ben determinada, per exemple, RULLAN (2005 [1905]: I, p. 148-149): *Que de 's seu pa farán sopas*²⁵²; producte final que pot obviar l'anterior matèria prima, cas de BODINI (2005 [1957]: II, p. 587): *Si cuocchia col proprio brodo*^[253] *e buon pro gli faccia*.

El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 685, s.v. *pan*), per a l'expressió *Con su pan se lo coma*, ens proposa quatre possibles solucions romaneses; la primera proposta, *Treaba lui*²⁵⁴ ['Feina seva'], i la quarta, *Să-i fie de bine!* [literalment, 'Que li vagi bé!'], es combinen en l'opció de CALCIU *et alii* (1979: p. 111, s.v. *bine*): *Să-i fie de bine (treaba lui)*, que s'acompanya de les traduccions "allá él; allá se las haya (*sau* entienda)". Bo i aprofitant aquest fraseologisme, no ens sembla gota anodí remarcar l'abisme existent entre la locució que acabem d'esmentar, *Să-i fie de bine* (o l'opció plural, *Să le fie de bine*, emprada per Frunzetti a la primera part), i l'expressió *Să vă*^[255] *fie de bine!*, és a dir: *¡Que (le) aproveche!* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 378, s.v. *fi*). Quant a la tercera proposta de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 685, s.v. *pan*), *Îl privește*²⁵⁶ ['El concerneix'], CALCIU *et alii* (1979: p. 815, s.v. *privi*) la reblen amb un signe d'exclamació i la tradueixen, tot just, per *¡Con su pan se lo coma!*²⁵⁷ En darrer lloc, *Să fie la el (acasă)!* ['Que s'estigui a casa seva!'], en el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 14, s.v. *acasă*), l'encerquem sense parèntesis ni signe exclamatiu, i amb quatre possibles traduccions: "allá él; con su pan se lo coma; allá se las haya (*sau* entienda)". Als quatre equivalents romanesos proposats, encara podríem afegir-n'hi un altre: *Să se spele pe cap cu el* ['Que s'hi renti el cap']; el qual CALCIU *et alii* (1979: p. 939, s.v. *spăla*) interpreten amb el ben conegut *Con su pan se lo coma*.

En ambdues traduccions de Mărculescu, hi destaquem la presència del *pan* original; en el primer cas, acompanyat de *strachina* ['el bol'], recipient que cal rostar. Les traduccions de Frunzetti i Papu, d'altra banda, procuren mantenir-ne el sentit de faisó més lliure; Frunzetti, per exemple, introdueix al segon hemistiqui una locució que espigolem al DEX (s.v. *ceas*): (*Să fie*) *într-un ceas bun!* ['(Que sigui) en bona hora!']; amb la següent explicació: "formulă prin care se urează cuiva sucees [*sic*] când întreprinde ceva" ['fórmula amb què es desitja a algú èxit quan emprèn alguna cosa'].

²⁵² Solució gairebé idèntica a la que esmentàvem al final de l'anterior fitxa.

²⁵³ Brous que VISCONDES (2002: p. 154-155) reinventa, bo i entrant de ple en l'àmbit escatològic: *Os outros lá se avenham; e se maus caldos mexerem, tais os bebam*.

²⁵⁴ En aquest sentit *menefreghista*, fixem-nos en la primera part de les traduccions d'LOUDIN / CASSOU (2002 [1949]: p. 280): *C'est affaire à eux, je ne mange point de ce pain*; i de BODINI (2005 [1957]: I, p. 249): *Fatti loro! E se li sbrighino da sé*.

²⁵⁵ L'exemple citat es formula en segona persona del plural (coincident amb el tractament de cortesia de vostè). En el cas d'adreçar-nos per mitjà de vós o de tu, caldria canviar-ne el pronom: *Să-ți fie de bine!*

²⁵⁶ Expressió que, juntament amb la de *Treaba lui* ['Feina seva'], poc abans esmentada, ens recorda la versió de FANLO (2010 [2008]: I, p. 323): *Ça les regarde, c'est leur affaire*.

²⁵⁷ Darrere el signe d'exclamació, optem per no col·locar-hi cap punt a fi d'evitar l'estrident contacte de dos punts seguits.

Allá van leyes do quieren reyes (II, Cap. 37, p. 1023)

Dreptatea celui tare este lege peste țară (PAPU, 1965: II, p. 339)

[‘La justicia del fort és llei al país’]

Mersul legilor e după voia regilor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 311)

[‘La marcha de les lleis és segons la voluntat dels reis’]

Allá van leyes, etcétera (I, Cap. 45, p. 573)

Așa-i când se-ntoarce roata legii... (FRUNZETTI, 1965: I, p. 605)

[‘Així és quan gira la roda de la llei...’]

Mersul legilor... (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 494)

[‘La marcha de les lleis...’]

Allá van reyes do quieren leyes (II, Cap. 5, p. 728)

Așa-i soarta regilor, după placul legilor (PAPU, 1965: II, p. 56)

[‘Així és el destí dels reis, segons el voler de les lleis’]

Mersul regilor e după voia legilor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 57)

[‘La marcha dels reis és segons la voluntat de les lleis’]

A propòsit del refrany quixotesc *Allá van reyes do quieren leyes*, la traducció gallega d’ARIAS *et alii* (2005 [1992]: II, p. 65, n. 7) creu necessari apuntar que es tracta d’una “Inversión do dito «Alá van leis onde queren reis», orixinado na institución por Alfonso VI do rito romano cando o pobo quería o mozárabe”; una explicació més aviat exígua que ens permetem d’ampliar per ploma d’IRIBARREN (1974⁴: p. 570):

“Coinciden muchos autores en que este proverbio se originó en España cuando el rey don Alfonso VI, accediendo a los deseos del Papa Gregorio VII y a la persuasión de su primera esposa la reina doña Inés, mandó sustituir el rito gótico o mozárabe por el romano.

Los españoles se opusieron a la novedad y acudieron al duelo o Juicio de Dios. Verificóse este el Domingo de Ramos del año 1077, y aunque el caballero que defendía el rito mozárabe venció al que defendía el oficio romano, el rey no quiso darse por vencido y desde el año siguiente se introdujo en los reinos de Castilla y León el oficio romano. Conquistada en 1085 la ciudad de Toledo, quiso el rey, a instancias de su segunda esposa doña Constanza, desterrar de ella el rito mozárabe. Los toledanos se opusieron a la innovación; recurrieron a la *prueba del fuego*, echando a las llamas ambos oficios; y aunque en la prueba venció nuevamente el mozárabe, el rey mandó suprimir este, lo que dio origen al proverbio: *Allá van leyes do quieren reyes*”²⁵⁸.

²⁵⁸ CORREAS (2000 [1627]: p. 76, núm. 1636) ho explica de la següent manera: “La Historia grande del Cid dice que tuvo principio este refrán en el rey don Alfonso, que ganó a Toledo, porque pretendía la reina que se usase el rezado romano en España como en Francia, y se dejase el mozárabe de San Isidoro. Resistió el clero, y remitióse el caso a batalla de dos caballeros, y venció el de la parte del mozárabe; con todo esto, porfió la reina, y volvióse a remitir a juicio de fuego: que echasen dos misales en una gran hoguera; y echados, saltó fuera el romano, como echado vencido fuera de la estacada; quedó el mozárabe en medio, sano, haciéndole plaza el fuego. Con todo, insistieron los reyes y mandaron usar el romano a disgusto de todos; y dijeron: «Allá van leyes, do quieren reyes». I encara hi afegeix: “Bien puede ser, y es creíble, que sea el refrán más antiguo, y se acomodase entonces tan al propio”.

Amb aquests mots, queda palès que el refrany “Se dice para significar que las personas con poder pueden ser propensas interpretar [sic] la ley²⁵⁹ a su conveniencia acomodándola a su propio interés”²⁶⁰ (CANTERA *et alii*, 2005: p. 54).

“Nel mezzo del cammin di [sua] vita”, Dante s’encaparrava amb la pregunta “Le leggi son, ma chi pon mano ad esse?”²⁶¹ (*Purgatorio*, XVI, v. 97), ben conscient que *Le leggi si volgono dove i regi vogliono* (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 385, núm. VIII.5.1.32.I.); o, dit sigui en romanès: *Legea — ca pâanza de păianjen: tăunul o sparge, iar musca se prinde* [‘La llei — com la teranyina: el tàvec la trenca, mentre que la mosca s’(hi)enganxa’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 36 i 139). Així mateix, sense deixar de banda les parèmies romaneses: *Legea ’i după cum o fac domniū* [‘La llei és segons com la fan els senyors’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 379, núm. 12179); *Legea-i după cum o fac domnii* (MUNTEAN, 1967: p. 235, núm. 4636); *Legea-i cum o fac domnii* (HINȚESCU, 1985: p. 202, núm. 3988). O també, bo i substituint *legea* [‘la llei’] per *dreptatea*²⁶² [‘la justícia’]: *Dreptatea ’i cum o fac domniū* [‘La justícia és com la fan els senyors’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 282, núm. 11887); *Dreptatea-i cum o fac domnii* (MUNTEAN, 1967: p. 153, núm. 3289; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 148); *Dreptatea o fac domnii* [‘La justícia(,) la fan els senyors’] (MILLIO, 1999: p. 263, núm. 2219b²⁶³).

Un cop d’ull a les versions romaneses dels refranys castellans ens mostrarà com Mărculescu manté la mateixa estructura en les tres parèmies: *Mersul legilor/regilor e după voia regilor/legilor* [‘La marxa de les lleis/dels reis és segons la voluntat dels reis/de les lleis’]. Per la seva banda, Frunzetti²⁶⁴ (traductor de la primera part) i Papu (traductor de la segona) no coincideixen en les seves versions; filant encara més prim, Papu –com dèiem, responsable de la segona part del *Quijote*– tampoc respecta el joc de paraules entre *leyes* i *reyes* dels capítols 5 i 37: en el primer cas, declina la reialesa en favor de *dreptatea celui tare* [‘la justícia del fort’],

²⁵⁹ Per tant, “Se utiliza esta frase para constatar que la ley se aplica de forma arbitraria, según los deseos del gobernante de turno” (CANDÓN / BONNET, 1993: p. 305).

²⁶⁰ Igualment, segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 204, núm. 2023): “Da a entender que los poderosos quebrantan las leyes, acomodándolas o interpretándolas a su gusto”; i, amb mots ben semblants, si bé destacant l’antipopularitat de les decisions, ETXABE (2001: p. 33): “Da a entender que las personas poderosas tienen la capacidad de quebrantar o modificar las leyes a su antojo y en contra, muchas veces, de la opinión general”. Així doncs, “al menos en su sentido lato, el refrán mantiene su vigencia como clamor desalentado hacia cualquier forma arbitraria de poder” (JUNCEDA, 1991: p. 191).

²⁶¹ No en va, BODINI (2005 [1957]: II, Cap. 37, p. 892) tradueix la parèmia del *Quijote* talment: *Chi comanda fa le leggi*; que, en versió catalana, quedaria: *Qui mana comanda* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 37, p. 218). I, de manera prou més gràfica a l’ensem que gastronòmica: *Qui te sa pella pe ’s manig fa ’na s’ òli ahont vòl* (RULLAN, 2005 [1905]: I, Cap. 45, p. 278).

²⁶² Noteu la convergència d’ambdós mots a la traducció de PAPU (1965: II, p. 339): *Dreptatea celui tare este lege peste țară* [‘La justícia del fort és llei al país’].

²⁶³ *MIGHT is/overcomes right*.

²⁶⁴ La seva opció, i, més concretament, el sintagma *roata legii* [‘la roda de la llei’], ens duu al magí *roata lumii* [‘la roda del món’], present, per exemple, al refrany: *Așa e roata lumii, unii suie, alții coboară* [‘Així és la roda del món, uns pugen, altres baixen’] (MUNTEAN, 1967: p. 42, núm. 1107).

mentre que, en el segon, sí que es decanta per *soarta regilor* ['el destí dels reis']. Per acabar, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 566, s.v. *ley*) tradueixen la nostra parèmia inicial (II, Cap. 37, p. 1023) amb tres variants, la darrera de les quals trobàvem profusament representada als reculls romanesos consultats: “Legile bat încotro vor regii/se fac după placul regilor; legea-i după cum o fac domnii” [‘Les lleis piquen contra d’on volen els reis/es fan segons el voler dels reis; la llei és segons com la fan els senyors’]. A tall de conclusió, permeteu-nos dos versos extrets de la poesia de Mihai Eminescu (1850-1889) *Împărat și proletar* [‘Emperador i proletari’]: “Spuneți-mi ce-i dreptatea? – Cei tari se îngrădiră [/] Cu-averea și mărirea în cercul lor de legi”²⁶⁵ [‘Digueu-me què és la justícia? – Els poderosos es posaren d’acord [/] Amb la riquesa i la importància en llur cercle de lleis’].

***Allá van leyes, etcétera* (I, Cap. 45, p. 573)**

Vegeu ***Allá van leyes do quieren reyes* (II, Cap. 37, p. 1023)**

***Allá van reyes do quieren leyes* (II, Cap. 5, p. 728)**

Vegeu ***Allá van leyes do quieren reyes* (II, Cap. 37, p. 1023)**

²⁶⁵ Els versos 11 i 12 de l’esmentada poesia, els urpem de la pàgina 264 del volum *Mihai Eminescu - Opera poetică*, publicat a Bucarest per l’Editura Semne l’any 2007.

*Ándeme yo caliente, y ríase la gente!*²⁶⁶ (II, Cap. 50, p. 1138²⁶⁷)

Las' să rîdă fitecine, mie doar să-mi fie de bine (PAPU, 1965: II, p. 450)

[‘Deixa que rigui qui sigui, a mi(,) només que em vagi bé’]

Meargă-mi mie bine și rîdă toți de mine! (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414²⁶⁸)

[‘Em vagi(,) a mi(,) bé i riguin tots de mi!’]

La fama del nostre refrany es deu, en gran part, al següent fragment d’una corranda, obra de Luis de Góngora (1561-1627), que nosaltres pouem d’IRIBARREN (1974⁴: p. 564):

“Traten otros del gobierno
del mundo y sus monarquías
mientras gobiernan mis días
mantequillas y pan tierno;
y las mañanas de invierno
naranjadas y aguardiente,
y ríase la gente...”²⁶⁹.

Quant al seu sentit, recorrem als mots de CALLES (2006: p. 239, núm. 807): “Con este refrán se da a entender la poca importancia que se da a los comentarios o habladurías^[270] de la gente, en especial, cuando se tiene una buena posición o se realizan trabajos que a uno le interesan. Recomienda actuar conforme a las ideas personales sin tener en cuenta la opinión ajena”²⁷¹; en conseqüència, “El refrán proclama la independencia frente a los convencionalismos –la comodidad y los gustos personales antes que el criterio impuesto–” (LEYVA, 2004: p. 41). Als reculls emprats, l’encerquem en la forma quixotesca a CORREAS (2000 [1627]: p. 87, núm. 1864); sense coma a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 269, s.v. *calentura*) i ETXABE (2001: p. 45); en la variant *Ande yo caliente*^[272] y *ríase la gente*, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 166, núm. 1656²⁷³) i CASADO *et alii* (1998: p. 17²⁷⁴); i en la versió *Ande yo caliente, ríase la gente*, a ETXABE (2001: p. 45²⁷⁵).

²⁶⁶ Refrany d’allò més exacte, almenys pel que fa al primer hemistiqui, tenint en compte que la present fitxa fou redactada durant la canícula de l’any 2013.

²⁶⁷ Amb la nota (II, Cap. 50, p. 1138, n. 43): “«no me importa nada lo que digan de mí, si hago lo que quiero»; es frase hecha, célebre por una letrilla de Góngora”.

²⁶⁸ El traductor ens indica (II, p. 414, n. 726): “Expresie idiomătică [‘Expressió idiomàtica’]: «Ándeme yo caliente, y ríase la gente», devenită celebră ca refren al unei compoziții satirice a lui Góngora [‘esdevinguda célebre com a tornada d’una composició satírica de Góngora’]: «Traten otros del gobierno»”.

²⁶⁹ També ROMERO (2001²: p. 36, núm. 70) esmenta la gongorina corrandia; així com JUNCEDA (1991: p. 213), del qual espigolem aquest apunt: “Sabido es hasta qué punto los dictados de la moda determinan por lo común nuestra conducta, con mengua, muchas veces, de hábitos y prendas de valor acreditado”.

²⁷⁰ Segons OLMOS (1998² [1940]: p. 20): “Encarece el poco o ningún caso que se debe hacer de murmuraciones o hablillas injustificadas; esto es, la indiferencia hacia la opinión ajena, a trueque de la comodidad propia”.

²⁷¹ L’autor no s’oblida de citar la corrandia de Góngora que popularitzà el refrany.

²⁷² Aprofitem per esmentar l’anatòmica precisió de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 421) a l’hora d’evitar el fred: *S’en rie qui voudra, pourvu que j’aie les pieds au chaud*. No endebades, les àvies ens repetien sempre que el fred entra per dalt (el cap) o per baix (els peus).

²⁷³ Amb la glossa: “Se aplica al que prefiere su gusto o su comodidad al bien parecer”.

Pel que fa al romanès, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 59, s.v. *andar*), a partir de l'híbrid *Ande/Ándeme yo caliente y ríase la gente*, ens ofereixen uns quants equivalents, que també inclouen, *mutatis mutandis*, la versió de Papu: *Las să rãdã fitecine, mie doar să-mi fie bine* ['Deixa que rigui qui sigui, a mi(,) només que em vagi bé']. Per començar, dues solucions (2005²: p. 59, s.v. *andar*) que no espigolem a cap altra font: *Eu să fiu sănãtos și lasã lumea să rãdã* ['Estigui jo sa i deixa que la gent rigui'], i *Eu să fiu bine, chiar de-or rãde de mine* ['Estigui jo bé, encara que es riguin de mi']; el qual ens recorda la versió quixotesca italiana de BODINI (2005 [1957]: II, p. 996): *Purché stia bene^[276] io, dicano quel che vogliono*. Quant als tres següents equivalents, a l'anterior diccionari de Calciu *et alii*: *Nu-i frumos dar e sănãtos* ['No és bonic però és sa'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 397²⁷⁷, s.v. *frumos*; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 59, s.v. *andar*); *Zicã lumea ce-o vrea!* ['La gent que digui el que vulgui!'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 589²⁷⁸, s.v. *lume*; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 59, s.v. *andar*), i *Lasã lumea să vorbească!* ['Deixa que la gent parli!'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 589²⁷⁹, s.v. *lume*; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 59, s.v. *andar*). Si reblem aquesta darrera possibilitat amb un repicó, arribarem al cap del carrer, és a dir a una parèmia escaient "Pentru cei care fac ce le place, fără a se îngrijì de părerea altora" ['Per als que fan allò que els agrada, sense cuidar-se de l'opinió dels altres']; vet aquí la glossa de ZANNE (2003 [1897]: II, p. 839, núm. 6469) al refrany: *Lasã lumea să vorbescã [/] Numã puica să'mã trãiescã* ['Deixa que la gent parli [/] basta que la polla em visqui']; parèmia que tampoc no descuren ni MUNTEAN (1967: p. 230, núm. 4540), ni BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 211): *Lasã lumea să vorbească, [/] numai puica să-mi trãiascã*. Ras i curt, si ens permeteu cloure aquesta fitxa amb la jaculatòria versió quixotesca de BULBENA (2005: p. 703): *Val més fer enveja que llàstima*.

²⁷⁴ Els autors inclouen el següent comentari: "Hay que despreciar los convencionalismos y acomodar las cosas al gusto propio. No hay que hacer caso del qué dirán". A més a més, relacionen la parèmia amb dos refranys romànics, un en francès i un altre en italià: *Fais ce que dois, advienne que pourra*, i *Fa il dovere e non temere*. Gosem suposar que, entre les fonts emprades, s'hi compta també ARTHABER (1929: p. 230, núm. 450), al recull del qual apareixen la parèmia francesa i la italiana d'ídèntica faisó; pel que fa al referent castellà, Arthaber el transmet talment: *Ande yo caliente / Y ríase la gente*.

²⁷⁵ Etxabe glossa així el refrany: "Se aplica a la persona que concede más importancia al bienestar que a las apariencias"; alhora que recorda la corranda de Góngora que n'impulsà l'ús fins al punt que no pocs arribaren a creure (erròniament, com demostren els refranys anteriors a ell) que el poeta cordovès n'era l'inventor.

²⁷⁶ Mentre que l'altra traducció quixotesca emprada per a l'italià, la de VIAN / COZZI (1960: II, p. 386), no es limita a *stare bene*, ans apunta a més altes esferes: *Finché io starò da papa, rida pure la gente*.

²⁷⁷ Amb coma entre hemistiquis, i al·lusió al castellà: *Vaya yo caliente y ríase la gente*; és a dir, la variant del refrany quixotesc més habitual avui en dia.

²⁷⁸ El diccionari esmenta la parèmia: *¡Ande yo caliente y ríase la gente!*

²⁷⁹ Sense signe d'exclamació. A continuació, es recorda el castellà: *Ande yo caliente y ríase la gente*.

Antes hoy que mañana (II, Cap. 50, p. 1138)

Să se-nîmple asta azi (PAPU, 1965: II, p. 450)

[‘Que passi això avui’]

Mai degrabă azi decât mâine (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414)

[‘Abans avui que demà’]

Ben pocs avis o pares no deuen haver maldat per inculcar a la mainada que *Tréba de astă-đi nu o lăsa pe mâine*²⁸⁰ [‘La feina d’avui no la deixis per demà’] (ZANNE, 1895: I, p. 13, núm. 49); tot oposant-se a la vagarosa *sponsio* del corb²⁸¹, del bec del qual no surt altre mot que *cras* [‘demà’, en llatí]: *Din gura corbului n’auđi de cât „Cra«!* [sic] [‘De la boca del corb no sents més que «Cra»!’] (ZANNE, 1895: I, p. 436, núm. 1723); *Din gura corbului n-auzi decât „cra“!* (HINȚESCU, 1985: p. 79, núm. 992). Avui en dia, tal com ens informa VIZCARRONDO (2008: p. 334), la parèmia quixotesca ha sofert una ampliació, bo i derivant en la forma: *No dejes para mañana lo que puedas hacer hoy*; la qual espigolem, per exemple, a ETXABE (2001: p. 282²⁸²).

En el cas que ens ocupa, Papu resol la traducció amb una fórmula desiderativa, en què desapareix la temporalitat futura, mentre que Mărculescu opta per una traducció *ad litteram* que no apareix als reculls consultats, on sí que trobem l’esmentat consell ancestral en d’altres variants: *Lucrul de astăzi nu-l lăsa pentru mâine* [‘La feina d’avui no la deixis per demà’] (HINȚESCU, 1985: p. 105, núm. 1619); *Lucrul de astăzi nu-l lăsa pe mâine* (MILLIO, 1999: p. 21, núm. 169²⁸³; p. 316, núm. 2685b²⁸⁴); *Lucrul de astăzi nu-l lăsa pe mâine* (MUNTEAN, 1967: p. 239, núm. 4731; GHEORGHE, 1986: p. 283, núm. 278); *Lucrul de azi nu-l lăsa pe mâine* (MILLIO, 1999: p. 278, núm. 2338b²⁸⁵; p. 299, núm. 2532b²⁸⁶); *Lucrul de azi nu-l lăsa pentru mâine* (MILLIO, 1999: p. 377, núm. 3187d²⁸⁷); *Nu lăsa pe mâine ce poți face astăzi/azi* [‘No deixis per demà el que pots fer avui’] (MILLIO, 1999: p. 278, núm. 2338a²⁸⁸); *Nu lăsa pe mâine ce poți face azi* (MILLIO, 1999: p. 298, núm. 2532a²⁸⁹; p. 316, núm. 2685a²⁹⁰; p. 377, núm. 3187c²⁹¹; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 64, s.v. *antes*); o *Nu lăsa pe mâine*, [sic] *ce poți face (ceea ce ai de făcut, să faci) astăzi* [‘No deixis per demà(,) el que pots fer (allò que has de fer, fer) avui’] (GHEORGHE, 1986: p. 283, núm. 278). Fins i tot, si som a les acaballes del dia, és preferible fer via al més aviat possible i no refiar de l’endemà: *Lucrul de*

²⁸⁰ Vegeu, per citar-ne un exemple, l’italià: *Oggi stesso anziché domani* (BODINI, 2005: II, p. 996).

²⁸¹ CALCIU *et alii* (1979: p. 1113, s.v. *vreme*) citen la parèmia: *Mai este vreme și mâine*; que tradueixen “scarlett-o’hariament” com a: *Mañana será otro día*.

²⁸² Amb la glossa: “Aconseja puntualidad en el cumplimiento de las obligaciones”.

²⁸³ *AS good do it at first than last*.

²⁸⁴ *Never PUT off till to-morrow what you can do to-day*.

²⁸⁵ Ídem.

²⁸⁶ *ONE hour TO-DAY is worth two to-morrow*.

²⁸⁷ *WHAT MAY be done at any time will be done at no time*.

²⁸⁸ *NEVER put off till to-morrow what you can do to-day*.

²⁸⁹ *ONE hour TO-DAY is worth two to-morrow*.

²⁹⁰ *Never PUT off till to-morrow what you can do to-day*.

²⁹¹ *WHAT MAY be done at any time will be done at no time*.

seară nu-l lăsa pe dimineața [sic] [‘La feina de la tarda no la deixis per al matí’] (MUNTEAN, 1967: p. 239, núm. 4732); *Lucrul de seară nu-l lăsa pentru dimineață* (GHEORGHE, 1986: p. 283, núm. 278); parèmia que ens recorda la traducció portuguesa: *Antes fosse hoje do que amanhã pela manhã*²⁹² (VISCONDES, 2002: p. 575).

Així doncs, sense especificar dies concrets, i com a regla general: *Mai bine mai devreme decât prea târziu* [‘Millor aviat que massa tard’] (MILLIO, 1999: p. 36, núm. 302²⁹³); o *Vremea de astăzi n-o lăsa pentru mâine, că nu știi până mâine ce o să se întâmple* [‘El dia d’avui no el deixis per demà, que no saps fins demà què passarà’] (MILLIO, 1999: p. 377, núm. 3187a²⁹⁴); o encara: *Orice trebuie să fie făcut astăzi și se lasă pe mâine, fără vreme este* [‘Tot el que s’ha de fer avui i es deixa per demà, (ja) no s’hi és a temps’] (MILLIO, 1999: p. 377, núm. 3187b²⁹⁵). Perquè sabem prou bé que feina feta no fa destorb i que tot el que puguem enllestir hodiernament ens deixarà més lleure per a la resposta del corb, demà: *Vui fos i demà festa* (BULBENA, 2005: p. 703).

²⁹² Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 283, núm. 278) ens recorda la parèmia lusa: *Não deixes (guardes) para amanhã o que podes fazer hoje*; que posa en relació amb d’altres exemples en italià: *Quel che puoi far oggi, non rimandare a domani*; i en francès: *Ne renvoie (remets) pas au lendemain (à demain) ce qui peut être fait aujourd’hui; Ne remettez jamais au lendemain ce que vous pouvez faire le jour même; Tout ce qui peut être fait un autre jour, le peut être aujourd’hui, i Ne remets pas à demain les affaires.*

²⁹³ *BETTER EARLY than late.*

²⁹⁴ *WHAT MAY be done at any time will be done at no time.*

²⁹⁵ Ídem.

Antes se ha de perder por carta de más que de menos (II, Cap. 17, p. 840²⁹⁶)

(II, Cap. 17, p. 840)

[Că]-i mai bine să joci pe-o carte prea mare decât pe una prea mică (PAPU, 1965: II, p. 161)

[‘[Que] és millor jugar una carta massa gran que una massa petita’]

E preferabil să pierzi pe o carte în plus decât pe una în minus (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 153)

[‘És preferible perdre per una carta de més que per una de menys’]

En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos (II, Cap. 33, p. 996²⁹⁷)

Cînd îi vorba de curtenie mai bine-i să sări peste șa decât să te poticnești (PAPU, 1965: II, p. 312)

[‘Quan es tracta de cortesies és millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’]

În curtenii e mai bine să pierzi cu o carte mai mare decât cu una mai mică (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 288)

[‘En les cortesies és millor perdre amb una carta més gran que amb una més petita’]

No pierdas por carta de más ni de menos (II, Cap. 71, p. 1312²⁹⁸)

Ca să nu pierzi nici pe-o carte prea mare, nici pe una prea mică (PAPU, 1965: II, p. 622)

[‘Perquè no perdís ni per una carta massa gran, ni per una massa petita’]

Ca să nu pierzi cu o carte mai mult sau mai puțin (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 570)

[‘Perquè no perdís amb una carta (de) més o (de) menys’]

Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos (II, Cap. 37, p. 1024²⁹⁹)

Mai bine-i să sări peste șa decât să te poticnești (PAPU, 1965: II, p. 340)

[‘És millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’]

Pierzi la fel de bine cu o carte mai mult ca și cu o carte mai puțin (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 313)

[‘Perds igual de bé amb una carta (de) més com també amb una carta (de) menys’]

“La expresión³⁰⁰ está tomada de diversos juegos de naipes populares en España en distintas épocas, entre ellos el más moderno de las siete y media, en que el jugador puede perder una baza o bien por quedarse con escasa puntuación y no atreverse a pedir otra carta (*pecar por carta de menos*) o bien, como suele ser lo más común, por arriesgarse a pedir más cartas y pasarse (*pecar por carta de más*)” (DOVAL, 1995: p. 155).

Tanmateix, i malgrat l’unívoc referent lúdic, cal distingir en les quatre parèmies quixotesques dos sentits diversos: d’una banda, el dels refranys dels capítols 17 i 33, i, d’altra banda, el dels capítols 37 i 71. En el primer cas, tal com afirma BULBENA (2005: Cap. 17, p. 507): *Val més perdre’s per massa que no per poc*; que, dit sigui en romanès: *Mai bine să întreacă decât să nu ajungă* [‘Millor que sobri que no que no n’hi hagi prou’] (MUNTEAN, 1967: p. 247, núm. 4835);

²⁹⁶ Amb l’apunt (II, Cap. 17, p. 840, n. 57): “«más vale excederse que quedarse corto» (II, 33, 996; 71, 1312); la frase es corriente y procede del juego del quince o de la veintiuna”.

²⁹⁷ A peu de pàgina (II, Cap. 33, p. 996, n. 60): “«es preferible excederse antes que quedarse corto»; véase II, 17, 840, n. 57”.

²⁹⁸ Amb la remissió (II, Cap. 71, p. 1312, n. 19) a: “Véase II, 17, 840, n. 57”.

²⁹⁹ Vet aquí l’explicació que acompanya la parèmia (II, Cap. 37, p. 1024, n. 16): “«tanto da pasarse como quedarse corto»; compárese con II, 17, 840, n. 56 [*sic*]; 33, 996, n. 60, donde el matiz es distinto”.

³⁰⁰ Doval es refereix a l’expressió: *Pecar por carta de más, o de menos*.

o *Mai bine să prisosească decât să lipsească* [‘Millor que n’hi hagi de més que no que falti’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 186, s.v. *carta*); per tal com: *De ce-i mult nimeni nu se plânge* [‘Del que (n’)hi ha molt(,) ningú no es lamenta’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 186, s.v. *carta*). No endebades, tant ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 174, núm. 9412) com MUNTEAN (1967: p. 213, núm. 4302), afirmen, respectivament: *In vasu mare intră și mult și pușintel*³⁰¹ [‘A l’atuell gran entra tant molt com poquet’], i *În vasul mare intră și mult și pușintel*. La segona tongada (parèmies dels capítols 37 i 71), en canvi, en blasma no només la mancança, sinó també l’excés, i, per tant, “Aconseja como norma de conducta rehuir los extremos y no pecar por exceso ni por defecto. Se aplica habitualmente a los vicios, a los deseos y, en general, a todo tipo de tentaciones”³⁰² (ETXABE, 2001: p. 320); glossa que ultrapassa clarament l’àmbit lúdic, com demostren les següents traduccions en portuguès i català: *Tanto se perde por mais como por menos* (SERRAS, 2005: Cap. 37, p. 475), i *No et perdis per massa, així com per massa poc* (BULBENA, 2005: Cap. 71, p. 821); dues versions que es mouen en l’àmbit de la morigeració, tan dilecta als clàssics, com, per exemple, ens palesa Ovidi (*Metamorphoseon*, II, v. 137) en aquest final d’hexàmetre: “Medio tutissimus ibis”³⁰³.

D’altra banda, de les vuit traduccions romaneses que es posen en joc, sis es limiten a traduir l’original quixotesc; en canvi, les versions de Papu per als capítols 33 i 37 contenen un referent ben divers: *Mai bine-i să sări peste șa decât să te poticnești* [‘És millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’]. Vet aquí una interpretació que posa en relleu la positivitat de l’excés i que, per tant, va com anell al dit a la parèmia original *En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos* (Capítol 33), però no pas al quixotesc *Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos* (Capítol 37), en què hauríem d’entendre, seguint la metàfora hípica proposada per Papu, que tan dolent seria no arribar a la sella com saltar-hi per sobre.

³⁰¹ Zanne completa aquesta parèmia amb un altre refrany: *Maï bine să prisosescă decât să fie lipsă* [‘Millor que n’hi hagi de més que no que (en) manqui’].

³⁰² També CAMPOS / BARELLA (1998: p. 82, núm. 800), a propòsit de la parèmia *Por carta de más o de menos se pierden los juegos*, “Aconseja huir de los extremos viciosos”. D’altra banda, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 312, s.v. *carta*) ens n’ofereix més detalls: “Pecar por carta de más o por carta de menos, quando, o se excede, o no se llegó al justo; es tomado del juego del quinze o del ventiuno”. I, finalment, IRIBARREN (1974⁴: p. 142) ens acaba d’ensenyar les cartes: “El juego del *Veintiuno* o la *veintiuna* a que alude Covarrubias era el juego de naipes con el cual el héroe cervantino *Rinconete* se ganaba la vida en mesones y ventas”. En l’esmentat joc de cartes, “gana quien hace 21 o se acerca más a ellos sin pasar” (DRAE: s.v. *veintiuna*).

³⁰³ L’admonició es completa talment: “*Altius egressus caelestia tecta cremabis, [/] inferius terras; medio tutissimus ibis*”. Agafem al vol la traducció que Consol Barrueco afaïçonà dels tres primers llibres de *Les Metamorfosis* (Barcelona: Editorial Irina, 1990): “Si pugés massa amunt cremaràs els palaus celestes, si vas massa avall(,) les terres; pel mig aniràs molt més segur” (p. 71).

Antes se toma el pulso al haber que al saber (II, Cap. 20, p. 872)

Te-ntreabă toți mai mult ce ai decît ce știi (PAPU, 1965: II, p. 190³⁰⁴)

[‘Et pregunten tots més el que tens que el que saps’]

Lumea întâi ia pulsul averii și-apoi pe cel al științei (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179)

[‘La gent primer pren el pols al tenir i després al del saber’]

“În original [‘A l’original’]: «*antes se toma el pulso al haber que al saber*» («mai degrabă te pipăie la avere decît la știință»), inversarea vechiului [‘(la) inversió de l’antic’] «*más vale saber que haber*» («mai mult valorează știința decît averea»). Infantele don Juan Manuel, în introducerea cunoscutului său [‘L’infant don Juan Manuel, en la introducció del seu conegut’] *Libro de los castigos* (*Cartea pedepselor*), scrie [‘escriu’]: «... *cierto es que el saber puede guardar el haber, et el haber non puede guardar el saber*» («...e sigur că știința poate păstra averea, dar averea nu poate păstra știința»). «*El sabio puede ser rico, más el rico no compra ciencia*», spune și un cântec popular vechi, ce începe cu [‘diu també una vella cançó popular, que comença amb’]: «*Más vale saber que haber*»... Între vremea infantelui, însă, și cea a lui Cervantes, averea a înfrînt știința [‘Entre l’epoca de l’infant, però, i la de Cervantes, la riquesa ha vençut el saber’]” (FRUNZETTI³⁰⁵, 1965: II, p. 190, n. 2).

En efecte, com també apunta CABALLERO (1970: p. 203, núm. 2838), “el adagio lo dice al revés: «*Más vale saber que haber*»”; parèmia que recullen CAMPOS / BARELLA (1998: p. 314, núm. 3078³⁰⁶), ETXABE (2001: p. 260³⁰⁷), i que CORREAS (2000 [1627]: p. 507, núm. 630) rebla amb un repicó: *Más vale saber que haber, para no menester*; així doncs, resultaria fàcil deduir que *Del saber viene el haber* (ETXABE, 2001: p. 116³⁰⁸). Nogensmenys, Sancho estrafà el refrany a la seva conveniència, encaterinat amb les “abundantes espumas” (II, Cap. 20, p. 872) de Camacho, més que no pas amb l’“aguachirle” (II, Cap. 20, p. 872) de Basilio. No endebades, LEYVA (2004: p. 43) el compara amb una altra parèmia, ahora que l’acompanya amb un nou escantell de la filosofia de Sancho:

“El refrán equivale a «tanto tienes, tanto vales»^[309], ejemplo de injusticia social en cuanto a valoración humana se refiere. «Sobre un buen cimiento se puede levantar un buen edificio,

³⁰⁴ En aquest cas, l’interessantíssim contingut de la nota a peu de pàgina que acompanya el refrany ens constreny, si més no moralment, a esmentar-la a l’inici de la fitxa.

³⁰⁵ Atribuïm la nota a Frunzetti, i no pas a Papu, com semblaria escaient, per tal com en la *Notă asupra ediției* (1965: II, p. 7) se’ns informa que: “Notele critice, filologice și istorice sînt alcătuite, pentru întreaga ediție, de *Ion Frunzetti*” [‘Les notes crítiques, filològiques i històriques, les ha elaborat, per a tota l’edició, *Ion Frunzetti*’].

³⁰⁶ Amb la glossa: “Enseña que debe preferirse la ciencia a la riqueza”.

³⁰⁷ L’autor apunta: “Valora los conocimientos por encima de los bienes materiales”.

³⁰⁸ Etxabe anota que el refrany: “Señala que el conocimiento y la información son fuentes de riqueza”.

³⁰⁹ OLMOS (1998² [1940]: p. 20) també aprofita aquesta parèmia en la seva glossa: “Dice que se tiene en más el dinero que el saber. Semejante a éste es: «tanto tienes, tanto vales», refrán que sólo aceptan las generaciones decadentes”. Per a més informació, aconsellem consultar la fitxa del refrany: *Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872).

y el mejor cimient y zanja del mundo es el dinero»^[310], sentencia en otra ocasi3n Sancho Panza”.

Seguint, doncs, aquest raonament, vet aqu3 una par3mia que, a cop segur, Sancho subscriuria a ulls clucs (i boca ben badada): *El que dijo que saber vale m3s que tener, un borracho debió de ser* (MART3NEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 641, n3m. 56.146).

En roman3s, si b3 3s cert que *Dac3 ai avere, to3i te omenesc*³¹¹ [‘Si tens riquesa, tots t’honoren’] (HIN3ESCU, 1985: p. 190, n3m. 3710), no 3s menys veritat la seg3ent pregunta ret3rica: *Ce po3i face dac3 ai bani 3i n-ai minte?* [‘Qu3 pots fer si tens diners i no tens enteniment?’] (HIN3ESCU, 1985: p. 52, n3m. 392); *Ce po3i face, dac3 ai bani 3i n-ai minte?* (BOTEZATU / H3NCU, 2003³: p. 86). D’altra banda, tamb3 hi ha qui, de guisa una punta m3s radical, es decanta per la mancan3a tant de *saber* com de *tener*: *Omul, c3nd are avere, n-are minte, c3nd are minte, n-are avere; mai cuminte e c3nd n-are nimic* [‘L’home, quan t3 riquesa, no t3 enteniment, quan t3 enteniment, no t3 riquesa; m3s assenyat 3s quan no t3 res’] (MUNTEAN, 1984: p. 324, n3m. CCLXXXXVII).

Pel que fa a les versions romaneses, conv3 destacar la troballa d’ambd3s traductors a l’hora d’introdu3r una omnipotent pres3ncia externa, la qual, conven3uda de l’hegemonia del tenir front al saber, est3 formada per *to3i* [‘tothom’] (Papu), o per *lumea* [‘la gent’] (M3rculescu). L’esmentat afegit3, ben ent3s, no fa sin3 justificar la prefer3ncia –tal volta l’obligaci3– de no pensar contra corrent. Per altra part, la par3mia castellana *M3s vale ciencia que renta* (MART3NEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 651, n3m. 56.884) ens recorda que el mot roman3s *3tiin33*, emprat per M3rculescu, t3 dos significats b3sics: ‘saber’ i ‘ci3ncia’; en el primer cas, que 3s el que suara ens ocupa, pensem que el fam3s refrany *El saber no ocupa lugar* (ETXABE, 2001: p. 167) en roman3s es formula talment: *3tiin3a nu aduce pagub3/nu cere de m3ncare* [‘El saber no fa cap mal/no demana menjar’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 817, s.v. *saber*).

³¹⁰ Vegeu II, Cap. 20, p. 864.

³¹¹ Per a m3s exemples romanesos, insistim a adre3ar-vos a la fitxa: *Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872).

Aquí morirà Sansón, y cuantos con él son! (II, Cap. 71, p. 1314)

Aci o să piară Samsón [sic] și toți câți sînt de partea lui! (PAPU, 1965: II, p. 623)

[‘Aquí perirà Samsó i tots els que estan de la seva part!’]

Aici va muri Samson și câți cu el, sodom! (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571³¹²)

[‘Aquí morirà Samsó i tots els que estan amb ell, munió!’]

El *Liber Iudicum* narra la vida de Samsó, des del naixement (XIII, 24) fins a la gloriosa mort final (XVI, 31), que és, precisament, el passatge que suara ens interessa: bo i aprofitant que els filisteus s’havien aplegat al temple per oferir un gran sacrifici al seu déu Dagon i celebrar-hi una festa, Samsó es va repenjar sobre les dues columnes centrals que l’aguantaven i, després de cridar “Moriatur anima mea cum Philistim!”³¹³ (*Liber Iudicum*: XVI, 30), en va provocar l’ensulsida. Vet aquí l’origen del refrany quixotesc, el qual “Se usa para indicar que ha llegado el momento en que es preciso arrostrar el mayor peligro sin reparar en las consecuencias” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 316, núm. 3104); glossa que pertany a la parèmia *Aquí morirà Sansón con todos los filisteos*³¹⁴, i que coincideix, *mutatis mutandis*, amb la versió adoptada per un dels traductors italians: *Muoia Sansone e tutti i Filistei!* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1162). En honor a la veritat, cal dir que CAMPOS / BARELLA (1998: p. 316, núm. 3106) citen, ben poc després, el refrany: *Muera Sansón y cuantos con él son*; remetent a la glossa del número 3104, que acabem d’esmentar. Tampoc no manquen els traductors que opten per una traducció *ad sensum*, bo i negligint la referència bíblica, com ara, i ben curiosament, el prevere RULLAN (2005 [1905]: II, p. 379): *Que tot se perdi barca y bolitx*³¹⁵.

Ara, però, tornem a tocar de peus a terra; Samsó apareix a Zanne per partida doble i, tanmateix, en una única parèmia. En efecte, al capítol XI, intitulat “Țărî, orașe, nume proprii” [‘Països, ciutats, noms propis’], el nom *Samson* (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 295) ens remet al següent capítol, dedicat a “Credințe, obiceiuri” [‘Creences, costums’], en el qual es recull la frase feta A

³¹² MĂRCULESCU (2007: II, p. 571, n. 978) apunta: “Expresia își are originea în Biblie [‘L’expressió té el seu origen en la Bíblia’]: «Moriatur anima mea cum Philistinim», *Judecătorii* [‘Llibre dels Jutges’], 16, 30 («Mori, suflete al meu, cu Filistenii» [‘«Mor, ànima meva, amb els Filisteus»’])”.

³¹³ “Que mori jo amb tots els filisteus!”, segons l’exemplar de la Bíblia de què disposem: *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰). Barcelona, Editorial Cruïlla, p. 139.

³¹⁴ Parèmia que DOVAL (1995: p. 15-16) aprofita per explicar-nos la figura de Samsó en un generós fragment que no considerem balder d’incloure’l a peu de pàgina: “Alude a la figura històrica de Sansón, duodécimo juez de Israel. Este personaje legendario, dotado de una enorme y proverbial fuerza, se distinguió en la lucha contra los invasores filisteos, matando a muchos de ellos. Enamorado de una mujer llamada Dalila, ésta descubrió que el secreto de su fuerza residía en sus cabellos, por lo que, vendida a los enemigos, se los cortó. Gracias a ello, los filisteos pudieron apresar a Sansón. Para estar más seguros de haberle derrotado, sus verdugos le cegaron y le pusieron a trabajar moviendo la rueda de un molino en Gaza. Con motivo de una festividad religiosa, fue llevado al templo de Dagón y atado a unas columnas para que el pueblo lo pudiera conocer. Milagrosamente, Sansón recobró su prodigiosa fuerza y, tirando de sus propias cadenas, consiguió derribar los pilares del edificio, que se derrumbó matando —según el relato de sus hazañas que nos ha llegado contenido en el bíblico *Libro de los Jueces*— a más de tres mil filisteos”. A l’anterior explicació, l’autor hi afegeix aquesta glossa: “Frase proverbial que se usa para indicar que ha llegado el momento en que es preciso arrostrar el mayor peligro, sin reparar en las consecuencias”.

³¹⁵ El DCVB (s.v. *bolitx*) ens aclareix que, a Mallorca, *barca i bolitx* significa “tot el conjunt d’una cosa”.

avé puterea lui Samson [‘Tenir la força de Samsó’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 145, núm. 15734), amb la variant *A fi tare ca Samson*³¹⁶ [‘Ser fort com Samsó’], i acompanyada de la glossa “Pentru omul fórt puternic” [‘Per a l’home molt fort’]. Amb aquest hàpax paremiològic, no és estrany que, als nostres traductors, no els hagin quedat altres tornes que improvisar una traducció de la parèmia quixotesca. En el cas de Mărculescu, l’originalitat arriba al final quan ens sorprèn amb el mot col·loquial (d’origen eslau) *sodom* [‘munió’], que li permet donar un caient parèmic a la seva versió a través de la rima interna³¹⁷ amb *Samson*.

³¹⁶ Aprofitem per recordar l’altre *Sansón* del *Quijote*, el menut batxiller Sansón Carrasco, i és que, en mots d’EISENBERG (1993: p. 78): “Cervantes, creativo con los nombres, da el nombre de Sansón a un hombre pequeño”. Per la seva banda, i, no endebades, el fabulista Grigore Alexandrescu (1838-1907) tria el nom *Samson* per a un “dulău de curte ce latră foarte tare” [‘masti de jardí que borda molt fort’] a la faula *Cîinele și cățelul* [‘El gos i el gosset’].

³¹⁷ Un procediment prou habitual en Mărculescu; vegeu, per exemple, la traducció: *Nici Zamora n-a fost cucerită într-o clipită* [‘Ni Zamora no va ser conquerida en un batre d’ulls’], que correspon al quixotesc: *No se ganó Zamora en un hora* (II, Cap. 71, p. 1313).

Aún la cola falta por desollar (II, Cap. 2, p. 702)

Abia acum vine grosul (PAPU, 1965: II, p. 34)

[‘Tot just ara ve el gruixut’]

Mai e de jupuit și coada (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 36³¹⁸)

[‘Encara hi ha per escorxar (també) la cua’]

Aún le falta la cola por desollar (II, Cap. 35, p. 1013³¹⁹)

De-acum abia începe greul (PAPU, 1965: II, p. 329)

[‘A partir d’ara tot just comença el difícil’]

I-a mai rămas coada de jupuit (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 303³²⁰)

[‘Encara li ha quedat la cua per escorxar’]

El fet que MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 198, núm. 17.960) col·loqui el refrany *Andar, andar: el rabo está por desollar* dins l’apartat “Dificultades” ja sembla indicar-nos que la parèmia quixotesca “Es un símil que se refiere a la operación de quitar el pellejo o la piel a los animales y a la dificultad de desollar la cola”³²¹ (IRIBARREN, 1974⁴: p. 249). Així doncs, “Alude a los asuntos, al parecer resueltos, que todavía ofrecen dificultades” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 25). Certament, les dificultats que encara romanen per afrontar no són pas les més falagueres, ans al contrari; segons CANTERA *et alii* (2005: p. 56), el refrany “Se dice para significar que aún queda por hacer lo más difícil”³²²; glossa ratificada per aquestes dues traduccions, en portuguès i en italià: *Falta ainda o rabo, que é o pior de esfolar*³²³ (VISCONDES, 2002: Cap. 2, p. 362), i *Manca la coda che è la più [sic] difficile da scuoiare*³²⁴ (VIAN / COZZI, 1960: II, Cap. 2, p. 28).

Pel que fa al romanès, el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 322, s.v. *desollar*) ens ofereix dues possibles solucions prou coincidents, tal com ens tenen acostumats els autors, amb les versions de Papu: *Abia acum vine grosul/greul* [‘Tot just ara ve el gruixut/difícil’], i *Greul (de) abia urmează/începe* [‘El difícil tot just ve ara/comença’]. Un altre diccionari, el de CALCIU *et alii* (1979: p. 427, s.v. *greu*³), esmenta els refranys *Greul abia începe* [‘El difícil tot just comença’], i *A rămas ce e mai greu* [‘Ha quedat el que és més difícil’]; dels quals dona l’esperada versió castellana: “Aún queda (está *sau* falta) el rabo por desollar”.

³¹⁸ Amb la següent explicació a peu de pàgina (II, p. 36, n. 64): “Adică mai e de trecut hopul cel mai greu” [‘És a dir(.) encara s’ha de superar l’obstacle més difícil’].

³¹⁹ Acompanyat de la nota (II, Cap. 35, p. 1013, n. 52): “Le quedan por cumplir los últimos detalles”, referida a Montesinos, el qual “se está en su cueva [...] esperando su desencanto”.

³²⁰ Amb la següent glossa (II, p. 303, n. 543): “Adică i-au mai rămas de rezolvat câteva amănunte nu tocmai ușoare” [‘És a dir(.) encara li han quedat per resoldre uns detalls no precisament fàcils’].

³²¹ Igualment, segons DOVAL (1995: p. 19), “alude al antiguo oficio de los desolladores de animales que solían acabar su tarea quitando el pellejo o la piel de la cola o rabo, lo cual no era precisamente lo más fácil, sino todo lo contrario”.

³²² No endebades, DOVAL (1995: p. 19) ens apunta que “la frase se aplica a aquellas operaciones que, a punto de ser finalizadas, aún exigen un último esfuerzo para acometer una labor que, además, es de las más difíciles de todas. Se suele usar para hacer ver que hasta ahora todo va bien, pero que aún queda lo más difícil de todo y que, por tanto, no conviene descuidarse”.

³²³ Amb una explicació a peu de pàgina (II, Cap. 2, p. 362, n. 1): “Quer dizer que ainda falta acabar o final de tudo”.

³²⁴ Segons LAPUCCI (1983: p. 159), que en recull la variant *La coda è la più dura a spellare*, “È usato soprattutto in senso figurato: la parte finale della faccenda è sempre la più difficile. In senso proprio avverte che spellare l’animale presenta tali difficoltà che solo un esperto può spellarne la coda”.

No voldríem deixar de comentar el refrany de ZANNE (1895: I, p. 154, núm. 591): *Maï e un dël și o vale* [‘Encara hi ha un turó i una vall’]; que posa de manifest l’horitzó espacial romanès que el filòsof Lucian Blaga (1895-1961) tan reveladorament batejà com a *Spațiul mioritic* [‘L’espai “miorític”³²⁵’] a l’assaig *Trilogia culturii*³²⁶ [‘La trilogia de la cultura’] (1944). Partint de la marcada verticalitat d’Occident (pensem, a tall d’exemple, en una espigada catedral gòtica) i de la no menys manifesta horitzontalitat d’Orient (posem per cas, un camp amb tot d’estàtues de Buda, completament idèntiques, fins a pèrdua de vista), Blaga proposa, a mig camí, la síntesi romanesa d’ambdós extrems: l’espai “miorític”, compost per una alternança infinita de valls i turons³²⁷; espai que al·ludeix a la transhumància, vital i sentimental, del pastor romanès en contínua peregrinació, allunyat de casa i els seus. No és aquest el lloc, ni el moment, d’allargar-nos-hi gaire més, més encara quan la parèmia quixotesca apuntava una gran dificultat final, no pas una successió infinita de petits obstacles perfectament idèntics. Per cloure el tema, permeteu-nos deixar constància que aquesta divisió maniquea de l’espai físic romanès es troba ben present al refranyer; així doncs, algú que és més ruc que un sabatot: *Nu scie nîcî la dël, nîcî la vale* [‘No sap (res) ni al turó, ni a la vall’] (ZANNE, 1895: I, p. 155, núm. 594); mentre que, ben entès, qui té uns quants dits de front: *Scie și la dël și la vale* [‘(En) Sap tant al turó com a la vall’] (ZANNE, 1895: I, p. 155, núm. 595).

³²⁵ És a dir, el marc pastoral, tan característic de certes zones de Romania, sobretot al nord, on es desenvolupa la balada popular *Miorița* [‘L’anyelleta’]. Vegeu la fitxa del refrany: *Cada oveja con su pareja* (II, Cap. 19 i 53, p. 855 i 1164).

³²⁶ La segona part de l’esmentat estudi s’intitula, precisament, *Spațiul mioritic*. Si en voleu consultar una reedició actual, vegeu-ne, sobretot, les pàgines 157-172 del volum publicat a l’editorial Humanitas (Bucarest, 2011).

³²⁷ Ondulació que, en romanès, s’explicita per mitjà del mot *plai*; segons el DEX (s.v. *plai*²): “Regiune de munte sau de deal aproape plană, acoperită în general cu pășuni” [‘Regió de muntanya o de turó gairebé plana, coberta generalment amb pastures’].

***Aunque la traición aplace, el traidor se aborrece* (I, Cap. 39, p. 502)**

Iubesc trădarea, dar urăsc pe trădători (FRUNZETTI, 1965: I, p. 528³²⁸)

[‘Estimo la traïció, però odio els traïdors’]

Deși trădarea place, trădătorul e detestat (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 429³²⁹)

[‘Encara que la traïció agrada, el traïdor és detestat’]

Alexandru Lăpușneanul traditoribus non praemiat. Vet aquí com hauríem d’extrafer la citació clàssica³³⁰ per adaptar-la a l’exemple literari romanès que, al nostre parer, més s’adiuria al caient d’aquesta parèmia. Ens referim a *Alexandru Lăpușneanul* (1840), narració històrica de Constantin Negruzzi (1808-1868), que ens narra la tornada al país, i al govern de Moldàvia (1564-1568), d’Alexandru Lăpușneanul. El fet d’haver estat foragitat una vegada del tron de Moldàvia permet al protagonista saber de quin peu calcen els boiars que (*mirabile dictu*) el reben amb els braços oberts. D’entre aquests nobles destaca l’innoble Moțoc, qui s’ofereix en tot i per tot al nou senyor, el qual l’acull i se n’aprofita fins que li convé, és a dir fins que el poble, fart dels abusos de Lăpușneanul, es rebel·la i, tot cercant un cap de turc, pensa en l’execrable Moțoc i exigeix: “Capul lui Moțoc vrem!” [‘Volem el cap de Moțoc!’]. Les raons de Moțoc per salvar la vida es basen en el qualitatiu: “Eu sînt boier mare; ei sînt niște proști!” [‘Jo sóc un gran boiar; ells són uns babaus!’]; tanmateix, Lăpușneanul les rebutja amb el tan lacònic com immortal: “Proști, dar mulți” [‘Babaus, però molts’]; i se sotmet ufanos a la voluntat del poble. Una vegada més, la nostra narració “Señala que el traidor es despreciado incluso por quien se beneficia de sus traiciones” (ETXABE, 2001: p. 231), per tal com “Cometida la traición, el traidor no interesa y suele molestar al mismo señor a quien sirvió, y es frecuente que se deshaga de aquél con cualquier pretexto³³¹. Es el sino de los traidores a los cuales el refrán alude” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 26). Ras i curt, primer en castellà i, després, encara més clar en italià: *El rey ama la traición; mas al que la hizo, no*³³² (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p.

³²⁸ Refrany acompanyat de la nota (I, p. 528, n. 4): “«*Que aunque la traición aplace, el traidor se aborrece*» (literal : Chiar dacă trădarea convine, trădătorul este vrednic de ură [‘Encara que la traïció convingui, el traïdor és digne d’odi’])”.

³²⁹ Amb la següent nota (I, p. 429, n. 719): “Forma uzuală a proverbului e [‘La forma usual del refrany és’]: «La traición aplace, y no el que la hace» («Trădarea place, nu și cel care-o face»)”.

³³⁰ Al·ludim al cèlebre *Roma traditoribus non praemiat* que el cònsol Servili Escipió va engaltar als assassins a traïdoria de Viriat (Àudax, Ditalc i Minurus, enviats lusitans que tenien com a objectiu arribar a un acord de pau amb els romans) instants abans de fer-los executar.

³³¹ Vegeu, per exemple, l’anècdota de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 973, s.v. *trayción*), que relata la mala fi d’“un hombre llamado Domingo” que serví el rei don Alonso, fill del rei don Sancho, durant el setge de la fortalesa de Zorita (Càceres), i a qui buidaren els ulls com a premi a la traïció. L’esmentat Domingo, reduït a “Dominguejo”, no pateix un tracte gaire més falaguer en la versió de JUNCEDA (1991: p. 107-108): “el rey de Castilla dictó a la par dos disposiciones respecto a Dominguejo: una que, en premio al servicio prestado como buen vasallo, se le diesen «ciertos maravedíes de juro», y otra que, en tanto criado traidor, le fuesen amputados los pies y las manos”.

³³² A part del refrany quixotesca i aquest de Martínez Kleiser, apuntem que LEYVA (2004: p. 48) esmenta: *La traición place, mas no el que la hace*; i ens el glossa així: “Supone el desprecio del que el sicario se hace acreedor después de cumplir la orden recibida. Este sentimiento inicial desemboca en animadversión e incluso temor, por lo que la vida del traidor pelagra”. L’esmentada parèmia, amb *aplace* en lloc de *place*, també és recollida per CAMPOS / BARELLA (1998: p. 316, núm. 3286), i acompanyada del següent comentari: “Enseña que aun aquel a quien aprovecha la traición desprecia al traidor y desconfía de él”.

187, núm. 17.000), i *Il tradimento va bene, ma il traditore fa schifo* (BODINI, 2005 [1957]: I, p. 440).

El diccionari d'aforismes, expressions, màximes, proverbis i dites de Victor Duță recull dos testimonis literaris imprescindibles. En primer lloc, Duță es fa ressò de la millor obra de teatre romanesa –al·ludim, ben entès, a *O scrisoare pierdută*³³³ ['Una carta perduda'] (1883) de Ion Luca Caragiale (1852-1912)– quan cita els mots, ja proverbials, d'un dels personatges, Tache Farfuridi (advocat i membre de diferents comissions i comitès polítics): *Trădare să fie, dar s-o știm și noi!*... ['Que hi hagi traïció, però que també ho sapiguem nosaltres!...'] (DUȚĂ, 1997: p. 350, núm. 4256). Com comprovarem encontinent, no serà balder recórrer a un original de l'obra per citar el fragment més *in extenso*: “Trădare să fie (*cu oarecare emoție*) dacă o cer interesele partidului, dar s-o știm și noi... De aceea eu totdeauna am repetat cu străbunii noștri, cu Mihai Bravul și Ștefan cel Mare³³⁴: iubesc trădarea (*cu intenție*), dar urăsc pe trădători...”³³⁵ ['Que hi hagi traïció (*amb certa emoció*) si la demanen els interessos del partit, però que també ho sapiguem nosaltres... Per això jo sempre he repetit amb els nostres avantpassats, amb Miquel el Valent i Esteve el Gran: estimo la traïció (*amb intenció*), però odió els traïdors']. Així doncs, ens adonem que encara no havíem acabat de descabdellar el fil: els darrers mots de Farfuridi recorden els que Plutarc posà en boca de Juli Cèsar i que, segons DUȚĂ (1997: p. 350, núm. 4257), foren (un cop passats pel sedàs romanès): *Îmi place trădarea, dar urăsc pe trădător* ['M'agrada la traïció, però odio el traïdor']. Resulta d'allò més sorprenent que Duță n'improvisi una traducció i no s'aferrí a la versió de Farfuridi (entengui's Caragiale) que ha esdevingut proverbial. Tant és així que Frunzetti, a l'hora de traduir la parèmia quixotesca, es permet una picada d'ull³³⁶ al gran clàssic romanès, respectant-ne, fins i tot, el plural *trădători* ['traïdors'], en comptes de l'original quixotesc *traidor*, que Mărculescu, en canvi, sí que respecta en la seva opció de traduir literalment la parèmia.

³³³ El nostre benivolgut professor Virgil Ani ens ha insistit manta vegada en la inadequació del títol, que, al seu juí, hauria de reformular-se en *O scrisoare rătăcită* ['Una carta extraviada'], no pas *pierdută* ['perduda'], per tal com l'esmentada carta s'acaba retrobant al final de l'obra.

³³⁴ Encara que la menció a *Mihai Bravul* (més conegut com a *Mihai Viteazul*) i *Ștefan cel Mare* obeeixi a criteris purament emfàtics (àdhuc teatrals, ens atreviríem a dir), no ens estem d'apuntar que Miquel el Valent (1558-1601) fou el primer que aconseguí, el 1600, la unió de Moldàvia, Transilvània i Valàquia sota un únic poder; per la seva part, Esteve el Gran (1433-1504) va governar Moldàvia durant gairebé cinquanta anys (1457-1504) i va destacar per la seva destresa a l'hora de defensar la regió contra els enemics otomans, hongaresos i polonesos. No endebades, el Papa Sixt IV l'anomenà *Athleta Christi*.

³³⁵ Fragment extret de les *Opere alese* (1972) de Ion Luca CARAGIALE (București: Editura Cartea Românească, II, p. 170).

³³⁶ Llicència que també es permeten CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 901, s.v. *traidor*), per bé que a la mateixa pàgina (s.v. *traición*) ens n'ofereixen una altra traducció: *Iubim trădarea, dar îl urăm pe trădător* ['Estimem la traïció, però (l')odiem el traïdor'].

Aunque tiene oídos para oír, no tiene lengua para hablar (II, Cap. 62, p. 1239)

Măcar că are urechi să audă, nu are limbă să grăiască (PAPU, 1965: II, p. 551)

[‘Encara que té orelles per sentir(-hi), no té llengua per expressar-se’]

Chiar dacă are urechi de auzit, nu are limbă de vorbit (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 505)

[‘Tot i que té orelles per sentir(-hi), no té llengua per parlar’]

Don Antonio Moreno, abans de confiar-se a don Quijote, vol assegurar-se que tot el que es dirà el nostre heroi “lo ha de dipositar en los últimos retretes del secreto”. Aquest s’apressa a jurar-ho i, per a més seguretat, pronuncia l’esmentada parèmia, gràcies a la qual don Antonio pot “trasladar lo que tiene en su pecho [...] y hacer cuenta que lo ha arrojado en los abismos del silencio”, per tal com don Quijote, en mots de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 340), *Te oreyas per escoltar y llengo per callar*. La font del refrany, la pouem a dos passatges bíblics, concretament al *Liber Psalmorum* (CXV, 5-7): “Os habent et non loquentur, [/] oculos habent et non videbunt. [/] Aures habent et non audient, [/] nares habent et non odorabunt. [/] Manus habent et non palpabunt, [/] pedes habent et non ambulabunt; non clamabunt in gutture suo”³³⁷; i, en segon lloc, al mateix *Liber Psalmorum* (CXXXV, 16-17): “Os habent et non loquentur, [/] oculos habent et non videbunt. [/] Aures habent et non audient; [/] neque enim est spiritus in ore ipsorum”³³⁸. Es tracta d’una parèmia que, entre tots els reculls castellans consultats, només hem estat capaços de trobar al nostre llistat de referència: CANTERA *et alii* (2005: p. 56).

Bo i passant al romanès, ZANNE (2003 [1897]: II, p. 178, núm. 3472) relaciona el refrany *Gură are și gura nu i se aude* [‘Té boca i la boca no se li sent’], aplicat als babaus, o, ben al contrari, als prudents que no gosen parlar en determinades circumstàncies, amb la traducció del *Salteri* (1673) de Sant Dosoftei (1624-1693, pel que fa a la vida terrena): “Gură aŭ și nu pot să grăiască, [/] Cu ochi sînt și nu pot să zărescă, [/] Urechî aŭ și nu pot să audzâ, [/] Nice aburî nu le ăste ’n budzâ...,”³³⁹ (2003 [1897]: II, p. 179, núm. 3472). A partir dels versos centrals d’aquest passatge (*Liber Psalmorum*, CXXXV, 16-17), MUNTEAN (1967: p. 288, núm. 5627) n’elabora la següent parèmia: *Ochi au și nu văd, [/] urechi au și nu aud* [‘Tenen ulls i no (hi) veuen, [/] tenen orelles i no (hi) senten’]. D’altra banda, la principal diferència entre les versions de Papu i Mărculescu rau en la guisa d’expressar la finalitat dels òrgans sensorials esmentats (orelles i llengua); mentre el primer opta pel subjuntiu: *să audă* [‘per sentir(-hi)’] i *să grăiască* [‘per expressar-se’]; el segon es decanta pel supí: *de auzit* [‘per sentir(-hi)’] i *de vorbit* [‘per parlar’].

³³⁷ Segons la *Sacra Bibbia*, publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Hanno la bocca e non parlano, [/] hanno gli occhi ma non ci vedono, [/] han gli orecchi ma non ascoltano, [/] han le nari ma non odorano. [/] Con le lor mani non palpano, [/] con i lor piedi non camminano, [/] non dan suono con la lor gola” (p. 663).

³³⁸ En aquest cas, la traducció que ens ofereix l’esmentat exemplar de la *Sacra Bibbia* és la següent: “Hanno la bocca e non parlano, [/] hanno gli occhi ma non ci vedono [/] hanno gli orecchi e non sentono, [/] non c’è fiato nella bocca loro” (p. 673).

³³⁹ Versos que corresponen al *Liber Psalmorum* (CXXXV, v. 16-17), esmentats dessús, juntament amb la traducció italiana.

Convé notar que la rima *auzit - vorbit* s'hauria produït igualment si Mărculescu hagués mantingut l'opció lèxica de Papu, és a dir el verb *a grăi* ['expressar-se'], el supí del qual seria *de grăit* ['per expressar-se']; forma que trobem a la següent parèmia, acompanyant tot just el supí *de auzit* ['per sentir(-hi)']: *Multe, multe să auzi și puține să grăiești (că urechi de auzit două ai dobândit, iar gură de grăit numai una)*³⁴⁰ ['Moltes, escolta('n) moltes i digues(-ne) poques (que orelles per sentir(-hi) dues (n')has rebut, i boca per expressar-te només una)'] (MILLIO, 1999: p. 36, núm. 303a³⁴¹). En una variant *ad sensum* de l'anterior parèmia, observem el canvi de *a auzi* ['sentir(-hi)'] per *a asculta*³⁴² ['escoltar'], i, d'altra banda, de *a grăi* ['expressar-se'] per *a vorbi* ['parlar'], coincident, aquest darrer, amb la tria de Mărculescu: *Două urechî și o gură [/] Ți-a lăsat buna natură. [/] Multe, multe să ascuți, [/] Dar puține să vorbesci*³⁴³ ['Dues orelles i una boca [/] T'ha deixat la bona natura. [/] Perquè moltes, moltes (n')escoltis, [/] Però (de) poques (en) parlis'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 460, núm. 4762).

³⁴⁰ I, tanmateix, malgrat tan sàvia admonició: *O gură numaî are omul și urechî două, dar d'împotrivă mai mult grăiesce de cât ascultă* ['Només una boca té l'home i(,) d'orelles(,) dues, però en canvi diu més que no escolta'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 169, núm. 3423); amb la glossa: "Arată năravul omenilor și ne îndemna a urmă împotrivă" ['Mostra el vici dels homes i ens exhorta a contrarestar-lo'].

³⁴¹ *BETTER to play with the EARS than with the tongue*. Altres variants de la mateixa parèmia es poden consultar a la p. 201, núm. 1694c; p. 300, núm. 2542b; o a la p. 366, núm. 3102b.

³⁴² Malgrat això, la frontera entre ambdós verbs a voltes esdevé ben tènue, com ens demostra MILLIO (1999: p. 33, núm. 264; p. 93, núm. 784): *Pântecele gol nu are urechi (de auzit)* ['La panxa buida no té orelles (per sentir[-hi])'], i *Pântecele gol n-are urechi de ascultat* ['per escoltar'].

³⁴³ Per a més exemples d'aquest carés, us adrecem a la fitxa quixotesca: *La lengua queda y los ojos listos* (I, Cap. 4, p. 68).

***Bien vengas mal, si vienes solo* (II, Cap. 55, p. 1178)**

Bun venit, năpastă, dacă vii singură (PAPU, 1965: II, p. 491)

[‘Benvinguda, calamitat, si véns sola’]

Vino sănătos, necazule, dacă vii singur (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 451)

[‘Vine amb salut, infortuni, si véns sol’]

Si tenim en compte que *Um mal nunca vem só*³⁴⁴ (VISCONDES, 2002: p. 596), desitjarem que el que ens visita sigui únic i, posats a demanar, tolerable, “que ya es algún consuelo saber que el mal es bueno, que no trae tras sí otros males”³⁴⁵ (MAL LARA, 2013 [1568]: V, p. 868, núm. 92); perquè, altrament, “*abyssus*, [sic] *abyssum invocat*, y vienen encadenados los males, y juntos, los bienes sueltos y esparcidos” (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 215, s.v. *bien*). En la mateixa línia, LEYVA (2004: p. 53) argumenta que la parèmia “implica la sospecha de que un mal llama a otro y que las calamidades se encadenan para sumarse a la desgracia”³⁴⁶. Per tant, *Bun venit răului ce vine singur* [‘Benvinguda al mal que ve sol’] (MILLIO, 1999: p. 15, núm. 122b³⁴⁷), i, perquè a hom no succeeixi que *Fuge de un rău și dă peste altul* [‘Fuig d’un mal i topa amb un altre’] (MUNTEAN, 1967: p. 180, núm. 3758), resultarà molt més assenyat: *Cînd dintr-un rău vrei să treci în alt rău, rămîi mai bine cu cel dintîi, cu care te-ai deprins* [‘Quan d’un mal vols passar a un altre mal, millor que et quedis amb el primer, amb el qual t’has acostumat’] (MUNTEAN, 1967: p. 103, núm. 2295).

La traducció de Papu és recollida per CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 588, s.v. *mal*): *Bun venit, năpastă, dacă vii singură*.³⁴⁸ Cal destacar-hi l’ús de l’eslavisme *năpastă* [‘calamitat’], que augmenta considerablement les dimensions del mal original³⁴⁹. Mărculescu, per la seva banda, afegeix un irònic *sănătos* [‘amb salut’] a la seva adaptació d’una parèmia ben coneguda: *Vino, necazule, dar vino singur* [‘Vine, infortuni, però vine sol’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 411, núm. 16693); *Vino necazule, dar vino singur* (MUNTEAN, 1967: p. 416, núm. 7933); *Vino, necazule, dar vino singur!* (MILLIO, 1999: p. 15, núm. 122a³⁵⁰).

A tall de conclusió, no ens estarem pas d’invocar la protecció divina: *Doamne ferește de altă* [sic] *rău mai mare* [‘Déu guarda(’ns) d’un altre mal més gran’] (HINȚESCU, 1985: p. 194, núm. 3800), o *Doamne ferește de mai rău* [‘Déu guarda(’ns) de més mal’] (HINȚESCU, 1985: p. 194,

³⁴⁴ Vegeu la fitxa del refrany: *Un mal llama a otro* (I, Cap. 28, p. 362). Fem notar que la similitud entre parèmies aconseguí que VISCONDES (2002: p. 188 i 596) les traduí ambdues de la mateixa guisa.

³⁴⁵ Comentari a la variant: *Bien vengas, mal, si vienes solo*.

³⁴⁶ Semblantment, a OLMOS (1998² [1940]: p. 29): “Porque los males suelen ir acompañados de otras calamidades”; i a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 213, núm. 2101): “Da a entender que una desventura no suele ser única”.

³⁴⁷ *Welcome, evil, if thou comest ALONE*.

³⁴⁸ Darrere el signe d’exclamació, optem per no col·locar-hi cap punt a fi d’evitar l’estrident contacte de dos punts seguits.

³⁴⁹ La primera accepció del DEX (s.v. *năpăstă*¹) és, precisament, “nenorocire mare” [‘desgràcia gran’].

³⁵⁰ *Welcome, evil, if thou comest ALONE*.

núm. 3801). Com hem observat dessús, més val mal conegut que desgràcia per conèixer, ja que l'absència de mals en convida l'aparició immediata, amb una virulència de pronòstic qui-sap-lo difícil, quan no reservat: *Rău cu rău, [/] dar mai rău fără rău* ['Malament amb (un) mal, [/] però pitjor sense (cap) mal'] (MUNTEAN, 1967: p. 330, núm. 6417); *Rău cu rău, dar mai rău fără rău* (MILLIO, 1999: p. 18, núm. 147I³⁵¹; p. 26, núm. 205a³⁵²); *Ieși rău / Din pârau, / Că-i mai rău / Fără rău* ['Malament (si) surts / Del rierol, / Que és pitjor / Sense mal'] (MILLIO, 1999: p. 26, núm. 205b³⁵³). Comptat i debatut, tal com ens proposen CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 588, s.v. *mal*) per a la parèmia quixotesca: *Ferească Dumnezeu de mai rău* ['Guardi('ns) Déu de més mal'].

³⁵¹ ANY, good Lord, before none!

³⁵² Better BAD than bout/without.

³⁵³ Ídem.

***Buen corazón quebranta mala ventura* (II, Cap. 10, p. 764)**

Inima, de-i oțelită, sfarmă nenorocu-n pripă (PAPU, 1965: II, p. 90)

[‘El cor, si és fort com l’acer, destrossa l’infortuni de seguida’]

Inima bună nenorocu-l îmbună (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 89³⁵⁴)

[‘El bon cor(,) l’infortuni(,) l’esmena’]

***Un buen corazón quebranta mala ventura* (II, Cap. 35, p. 1012)**

O inimă bună biruie năpasta (PAPU, 1965: II, p. 328)

[‘Un bon cor venç la calamitat’]

Inima bună nenorocu-l îmbună (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 303³⁵⁵)

[‘El bon cor(,) l’infortuni(,) l’esmena’]

Segons LEYVA (2004: p. 54), es tracta d’una “Exhortación, en ambos casos, al buen ánimo^[356] con que se han de afrontar las cuestiones arduas de la vida, toda vez que el apocamiento aleja el éxito de cualquier empresa”. Així doncs, la parèmia palesa “que cuando uno tiene buen ánimo y coraje puede sobrellevar cualquier adversidad o revés de la fortuna”³⁵⁷ (ROMERO, 2001²: p. 52, núm. 120). En idèntica forma quixotesca³⁵⁸, bo i acompanyant-la de l’apunt “Que el esfuerzo la vence”³⁵⁹, la recull CORREAS (2000 [1627]: p. 132, núm. 334); així com també MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 236, núm. 21.494³⁶⁰), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 105, núm. 1049³⁶¹), ETXABE (2001: p. 70³⁶²) o ARTHABER (1929: p. 323-324, núm. 634), el qual l’aprofita per relacionar-la amb l’italià: *Cuor forte rompe cattiva sorte*³⁶³; amb el corresponent hiperònim parèmic en francès i italià: *Rien n’est impossible*, i *Nulla c’è d’impossibile*³⁶⁴; o, fins i tot, amb la categòrica frase de Napoleó I: “Impossible n’est pas un mot français”.

Pel que fa al refranyer romanès, una cerca al volum de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 258, s.v. *corazón*) ens donarà com a resultat la primera versió de Papu, amb una lleugera variant

³⁵⁴ MĂRCULESCU (2007: II, p. 89, n. 190) n’apunta la parèmia original: “Proverb: «Buen corazón quebranta mala ventura»”.

³⁵⁵ Amb l’apunt (2007: II, p. 303, n. 542): “Un buen corazón quebranta mala ventura”.

³⁵⁶ Estintolant-se en el *buen ánimo*, OLMOS (1998² [1940]: p. 29-30) s’esplaià: “Es decir, el buen ánimo favorece el feliz éxito de las empresas, tanto como lo entorpecen la pusilnamidad y el apocamiento. A este género pertenece: «la fortuna ayuda a los audaces». Los cobardes e indecisos no han escrito ninguna página en la Historia”.

³⁵⁷ L’autor aprofita la glossa quixotesca per enllaçar-hi una reflexió que ens sembla d’allò més actual i inspirada: “No deben de estar muy de acuerdo los brujos, astrólogos y adivinadores del futuro, pues tienen su negocio en el miedo que los demás albergan hacia «la mala ventura», así que[,] si hiciéramos más caso a este refrán, las artes adivinatorias no resultarían nada rentables”.

³⁵⁸ Ens referim a la variant del capítol X, sense article inicial.

³⁵⁹ Glossa que ens recorda CABALLERO (1970: p. 180, núm. 2480).

³⁶⁰ Amb el breu apunt: “Ánimo vence”.

³⁶¹ Amb dues glosses *ad hoc*: “Quien tiene ánimo valeroso vence las dificultades e incluso la mala suerte”, i “Exhorta a no descaecer en los infortunios, porque con el ánimo se hacen más tolerables, y aun suele enmendarse o evitarse la desgracia”.

³⁶² L’autor apunta: “Anima a actuar con valentía y decisión ya que de este modo se vencen las dificultades y la mala suerte”; ahora que, en la mateixa pàgina 70, ens ofereix dues parèmies similars: *Buen conorte vence mala ventura*, i *Buen esfuerzo quebranta mala ventura*.

³⁶³ Així el recullen BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 522, núm. IX.18.4.7); a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 188, núm. 2042), en la variant: *Cuore forte rompe cattiva sorte*.

³⁶⁴ Així mateix a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 354, núm. 3857).

formal: *Inima de-i oțelită, sfarmă nenorocu-n pripă* [‘El cor(,) si és fort com l’acer, destrossa l’infortuni de seguida’]. Aprofitem per assenyalar que, en el segon cas, Papu es decanta per una opció completament diferent: *O inimă bună biruie năpasta* [‘Un bon cor venç la calamitat’]; per la seva banda, Mărculescu, en ambdós casos, empra la mateixa versió: *Inima bună nenorocu-l îmbună* [‘El bon cor(,) l’infortuni(,) l’esmena’]; la qual palesa l’esforç d’oferir-li una pàtina paremiològica per mitjà de la rima *bună* [‘bon’] – *îmbună* [‘esmena’]. D’altra part, el diccionari de FLONTA (1992b: p. 134, núm. 760³⁶⁵) ens ofereix el següent equivalent al primer referent quixotesc: *Nu-ți este puterea cât îți este vrerea* [‘No t’és la força com t’és la voluntat’]; que ensopeguem exactament igual a PANN (1982 [1847]: p. 370) i HINȚESCU (1985: p. 209, núm. 4152). ZANNE (2003 [1897]: II, p. 683, núm. 5727) ens la transmet sota la forma: *Nu ’ți este puterea [/] Cât îți este vrerea*; i ens l’explica talment: “Voința omului întrece adese-orî puterile lui” [‘La voluntat³⁶⁶ de l’home sovint supera les seves forces’]. Quant a d’altres reculls, hi espigolem una variant en dos hemistiquis: *Nu-ți este puterea [/] cât îți este vrerea* (MUNTEAN, 1967: p. 282, núm. 5567); o bé la normalització de la primera parèmia citada: *Nu-ți este puterea cât îți este vrerea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 240; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 214, núm. 1917).

³⁶⁵ *Nothing is impossible to a willing HEART (mind)*. Amb al·lusió, ultra la ja esmentada parèmia quixotesca, al refrany lusità: *O bom coração quebranta má ventura (vontade)*. Estranyament, per al mateix refrany anglès de pertença, FLONTA (1992a: p. 113, núm. 757) recull el francès: *À coeur vaillant rien d'impossible*; però, en canvi, per al romanès, escull una traducció literal: *La mintea cutezătoare totul e posibil* [‘A la ment atrevida tot és possible’]; opció marcada per un asterisc, a fi d’assenyalar que, davant la impossibilitat de trobar-li un equivalent romanès, ha calgut recórrer a la traducció literal de l’original.

³⁶⁶ Seguint un criteri etimològic, optem per traduir tant *voință* (del verb *a voi* [‘voler’]) com *vrere* (del verb *a vrea* [‘voler’]) amb un únic substantiu: *voluntat*.

Cada oveja con su pareja (II, Cap. 19 i 53, p. 855 i 1164)

(II, Cap. 19, p. 855³⁶⁷)

Fitece^[368] *mioară cu-a ei perechioară* (PAPU, 1965: II, p. 175)

[‘Cada anyella amb la seva parelleta’]

Fiecare oaie cu perechea sa e (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 166³⁶⁹)

[‘Cada ovella amb la seva parella és’]

(II, Cap. 53, p. 1164)

Fiecare mioară cu-a ei perechioară (PAPU, 1965: II, p. 477)

[‘Cada anyella amb la seva parelleta’]

Fiecare oaie cu perechea sa e (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438³⁷⁰)

[‘Cada ovella amb la seva parella és’]

Els diferents traductors romànics del *Quijote* es veuen en la disjuntiva d’oferir al possible lector una versió del refrany *ad litteram*³⁷¹ o bé *ad sensum*³⁷². Bona prova d’aquest dilema, n’és el cas de BODINI, el qual, primerament, opta per *Pari cerca pari*³⁷³ (2005 [1957]: II, Cap. 19, p. 740), si bé a continuació es decanti per *La pecora con la pecora* (2005 [1957]: I, Cap. 53, p. 1021). La parèmia quixotesca s’amara d’un tint matrimonial que “Recomienda las uniones entre personas de igual condición”³⁷⁴ (ETXABE, 2001: p. 74), per tal com “Los casamientos entre individuos de distinta clase social suelen acarrear muchos sinsabores a las familias”³⁷⁵ (OLMOS, 1998² [1940]: p. 30). Tanmateix, la glossa de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 262, núm. 2581) trasllada la parèmia a un àmbit social molt més genèric: “Enseña que cada uno se contenga en su estado, igualándose solo con los de su esfera”; formulació que es repeteix a CALLES (2006: p. 39, núm. 109), a l’hora d’explicar el refrany *Cada pardal con su igual*³⁷⁶:

“El refranero popular recomienda establecer relaciones sociales entre iguales^[377]. Porque es muy común que los subordinados envidien o vituperen al superior y éste desprecie a sus

³⁶⁷ La parèmia va acompanyada de la nota (II, Cap. 19, p. 855, n. 19): “El refrán sigue siendo bien conocido”. De tan conegut, MAL LARA (2013 [1568]: III, p. 662, núm. 57) l’esmenta de passada, bo i compromentent-se a comentar-lo més endavant, promesa que, per desgràcia nostra, mai no durà a terme.

³⁶⁸ Variant popular de *fiecare* [‘cada’]. Vegeu el DEX (s.v. *fitecé*).

³⁶⁹ Fent-se ressò de la nota anterior, MĂRCULESCU (II, Cap. 19, p. 166, n. 328) apunta: “Proverb usual și azi [‘Refrany habitual encara avui’]: «Cada oveja con su pareja»”.

³⁷⁰ Amb el següent particular a peu de pàgina (II, Cap. 53, p. 438, n. 760): “Proverb: «Cada oveja con su pareja.»”.

³⁷¹ Vegeu, per exemple, els dos traductors francesos consultats: *Chaque brebis avec sa pareille* (DE ROSSET / CASSOU, 2006 [1949]: p. 164 i 446), i *À chaque brebis son mouton* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 185 i 519).

³⁷² Vegeu, posem per cas, VIAN / COZZI (1960: II, p. 147 i 408): *Ogni simile col suo simile*, i *Ognuno con il suo simile*; que ens recorden l’opció italiana del refrany quixotesc proposada per CASADO *et alii* (1998: p. 89): *Ogni suo simili [sic] ama il suo simile*.

³⁷³ Parèmia que GHEORGHE (1986: p. 147, núm. 100) amplia fins a: *Pari con pari bene sta e dura*; i aprofita per relacionar-la, entre d’altres, amb el refrany quixotesc.

³⁷⁴ Vegeu la fitxa del refrany quixotesc: *Cada uno case con su igual* (II, Cap. 19, p. 855).

³⁷⁵ En aquest sentit, LEYVA (2004: p. 56) afirma: “La creencia según la cual los matrimonios entre personas de distinta clase social suelen traer malas consecuencias, [sic] tiene su bandera en este refrán”.

³⁷⁶ Refrany que, dit sigui de passada, MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 448, núm. 39.111) col·locava sota la categoria “Igualdad entre cónyuges”.

³⁷⁷ Així mateix, segons ROMERO (2001²: p. 59, núm. 137), el refrany quixotesc: “Sugiere que cada uno se encuentra mejor con sus iguales, con «su gente». Se suele utilizar cuando se ha vivido una mala experiencia, al rodearse de gente con la que no se sintoniza plenamente”.

inferiores. Para evitar los disgustos que proporcionan las relaciones desiguales, los refranes han establecido que cada cual tenga trato con personas y gentes de su misma categoría social, económica o laboral”.

Ambdós autors romanesos han preferit la traducció literal, per bé que amb una diferència prou significativa: Papu rejoveneix l’ovella en anyella³⁷⁸, i es treu de la màniga un diminiu de *pereche* [‘parella’] per obtenir-ne *perechioară* [‘parelleta’], i, en conseqüència, també la rima amb *mioară* [‘anyella’]. Mărculescu, en canvi, respecta l’ovella original (amb aquest meravellós mot romanès, *oaie*, afaçonat només per quatre vocals gràfiques, totes elles diferents), i, a fi d’encabir-hi una rima, remata la parèmia amb un tal volta forçat *e* [‘és’], que, això sí, es beneficia de la pronunciació amb “i” epentètica de totes les formes del verb *a fi* [‘ser’] amb “e” inicial. Abans de girar full, tornem un instant a *mioară* per recalcar que, en la tria de Papu, s’hi amaga, conscientment o inconscient, una raó folklòrica de pes: la poesia anònima més popular de la literatura romanesa, existent en centenars de formes i variants arreu dels territoris de parla romanesa, no duu altre títol, ni té altra protagonista, que *Miorița*³⁷⁹ [‘L’anyelleta’], monument anònim tan important “încât s’au făcut comparări cu Divina Commedia și mulți îl socotesc ca momentul inițial al oricărei culturi autohtone”³⁸⁰ [‘que s’han fet comparacions amb (la) Divina Commedia i molts el consideren el moment inicial de qualsevulla cultura autòctona’].

Més enllà d’aquestes dues traduccions literals, que no individuem en cap dels reculls consultats –a excepció del diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 676, s.v. *oveja*), el qual registra la comentada versió de Papu–, el refranyer romanès ens ofereix, en primer lloc, la metàfora del sac escagassat que necessita un pedaç *ad hoc*: *După sac și peticul* [‘Segons el sac(,) també el pedaç’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 344, núm. 7703); refrany que es matisa amb la glossa (III, p. 347, núm. 7703): “Când doi inși se potrivesc, măi ales soții”³⁸¹ [‘Quan dos individus tenen afinitat, sobretot esposos’]. Vet aquí d’altres variants de la mateixa parèmia: *Tot sacul își găsește petecul* [‘Tot sac troba el seu pedaç’] (MUNTEAN, 1967: p. 377, núm. 7309; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111); *Tot sacu-și găsește petecu(l)* (HINȚESCU, 1985: p. 220, núm. 4414); *Cum e sacul și peticul* [‘Com és el sac(,) també (ho és) el pedaç’] (HINȚESCU, 1985: p. 68, núm. 747); *Fiecare* [‘Cada’] *sac își găsește petecul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 109). Per cloure’n la tirallonga, CALCIU *et alii* (1979: p. 885, s.v. *sac*) encara ens n’ofereixen la variant: *Fiecare*

³⁷⁸ Anotarem que, segons el DEX (s.v. *mioară*), l’anyella de Papu és una: “Oaie tânără de la vârsta de 1 an până la 2 ani” [‘Ovella jove des de l’edat d’1 any a 2 anys’].

³⁷⁹ Comentaris com el de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 842, s.v. *oveja*), que també esmenta el refrany quixotes, ens fan encara més entenedor el protagonisme folklòric d’aquest animal i no pas de cap altre: “Animal mansueto, del qual tenemos grandísimos provechos para la vida humana, como a todos consta”.

³⁸⁰ Mots de George CĂLINESCU que extraiem de la seva immortal *Istoria literaturii române (de la origini până în prezent)* [‘(La) història de la literatura romanesa (dels orígens fins al present)’] (București: Editura Semne, 2003 [1941], p. 62).

³⁸¹ I, ultra la glossa, s’acompanya d’un equivalent francès i un altre d’italià: *Tel pied, tel soulier*, i *Qual piede, tale scarpa*.

sac cu peticul său [‘Cada sac amb el seu pedaç’]; la qual, en efecte, tradueixen com el refrany castellà de partença. Sense abandonar encara la indústria tèxtil, tinguem també en compte que *Cum e acul și cojocul* [‘Com és l’agulla(,) també (ho és) la pellissa’] (MUNTEAN, 1967: p. 119, núm. 2636), i serveixi per seguir nodrint esperances l’afirmació que, més tard o més d’hora: *Tot acul își află gaura lui* [‘Tota agulla (es) troba el seu forat’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111). Un altre referent amb el mateix sentit, i que espigolem arreu, és el que al·ludeix al revòlver del turc: *Cum e (îi) turcu(l) și pistolu(l)* [‘Com és el turc(,) també (ho és) la pistola’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 415, núm. 14356); *Cum e turcul și pistolul*³⁸² (MUNTEAN, 1967: p. 120, núm. 2647; HINȚESCU, 1985: p. 68, núm. 752); *Cum e turcul, și pistolul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 137); *Cum îi turcul, și pistolul* (CARTALEANU et alii, 2007: p. 101, núm. 858). De manera més general, i sense entrar en delicades referències veïnals, el refranyer romanès sentència que: *Cei ce se potrivesc [/] lesne se-mprietenesc* [‘Els que tenen afinitat [/] fàcilment fan amistat’] (MUNTEAN, 1967: p. 76, núm. 1747); *Cei ce se potrivesc lesne se împrietenesc* (HINȚESCU, 1985: p. 51, núm. 371); *Cei ce se potrivesc, lesne se-mprietenesc* (GHEORGHE, 1986: p. 146, núm. 100); o bé que: *Cine se aseamănă se adună* [‘(Els) Qui s’assemblen s’ajunten’] (MUNTEAN, 1967: p. 94, núm. 2115; GHEORGHE, 1986: p. 146, núm. 100).

³⁸² CALCIU et alii (1979: p. 783, s.v. *pistol*) esmenten el refrany, tot i que amb una traducció prou allunyada del sentit original: *Colas* [sic] y *nabos, para en una son entrambos*. Cerquem l’explicació del refrany castellà a ÈTXABE (2001: p. 66), el qual, sota la variant *Berzas y nabos, para en una son entrambos*, ens en demostra el sentit hostil: “Hace referencia a las personas de malas intenciones o cualidades que se unen y llegan a acuerdos entre sí para llevar a cabo alguna empresa”.

Cada uno case con su igual (II, Cap. 19, p. 855)

(II, Cap. 19, p. 855)

Să se căsătorească fiecare doar cu unul pe potriva lui (PAPU, 1965: II, p. 175)

[‘Que es casi cadascú només amb un d’igual a ell’]

Fiecare să se căsătorească cu cel de-o potrivă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 166)

[‘Que cadascú es casi amb l’igual’]

Casadla con su igual (II, Cap. 5, p. 726)

Mărit-o mai bine cu unul pe potriva ei (PAPU, 1965: II, p. 54)

[‘Millor que la maridis amb un d’igual a ella’]

Mărit-o cu unul de-o seamă cu ea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55)

[‘Marida-la amb un de semblant amb ella’]

Quan Ovidi, improvisant una epístola de la despitosa Deianira a Hèracles, afirmava: “Siqua uoles apte nubere, nube pari”³⁸³ (*Heroides*, IX, v. 32), no feia sinó reprendre la sàvia admonició d’Èsquil: “Era un savi, sí, un savi, el primer que en el seu esperit sospesà i amb la seva llengua formulà, [*sic*] que «casar-se dins el seu braç» és el que val més de molt, i quan s’és menestral, no pretendre unes noces entre gent aviciada per la riquesa o ensuperbida pel llinatge!”³⁸⁴. Dit sigui en castellà: *Casa con tu igual*³⁸⁵, y no te irá mal (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 448, núm. 39.112); *Casa tu hijo con tu igual y no dirán de ti mal* (MAL LARA, 2013 [1568]: III, p. 657, núm. 57); *Si quieres bien casar, casa con tu yqual*³⁸⁶ (MAL LARA, 2013 [1568]: V, p. 865, núm. 88); *Si quieres bien casar, casa con tu igual*³⁸⁷ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 742, núm. 584; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 448, núm. 39.103); o, fins i tot: *Casar y compadrear, cada cual con su igual* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 159, núm. 391; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 448, núm. 39.106; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 89, núm. 875³⁸⁸). Així mateix, en romanès, també se’ns aconsella: *Să ’ți ieți nevastă de potriva ta* [‘Pren-te muller igual a tu’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 501, núm. 10427); *Să-ți iei nevastă de potriva ta* (HINȚESCU, 1985: p. 144, núm. 2533). Aprofitem l’ anterior parèmia per apuntar que la locució preposicional

³⁸³ Segons la traducció d’Adela M.ª Trepai i Anna M.ª de Saavedra a la Fundació Bernat Metge (1927: Barcelona, p. 45): “si vols maridar-te bé, marida’t amb un igual”.

³⁸⁴ El fragment pertany als versos 887-893 del *Prometeu encadenat*. N’urpem la versió de Carles Riba, publicada al segon volum de les *Tragèdies* d’Èsquil a la Fundació Bernat Metge (1933: Barcelona, p. 87).

³⁸⁵ Citem, si bé de passada, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 730, s.v. *igual*), que també recull el “Proverbio: «Cada qual, ca*se [*sic*] con su igual»”.

³⁸⁶ Ens permetem de repescar bona part de la glossa de Mal Lara: “aunque muchas vezes se repita, muchas vezes es menester dezillo, porque muchas vezes se yerra y piensa cada uno subir casando con mayor que él y cae. Y para alcançar una cosa tan excelente como bien casar, razón es que sea puesto en obra tan buen aviso, que sea con su igual en estado, linage, tierra, costumbres, affectiones, riquezas, de tal manera que no aya entre ellos notable desigualdad para que se sigan enojos y aquella tan mala palabra que después viene a entrar en ellos, que es malcasados” (p. 865-866).

³⁸⁷ DUȚĂ (1997: p. 74, núm. 763) transcriu la següent frase de M. Mitchel: *Nu sunt fericite decât căsătoriile între oameni care se aseamănă* [‘No són feliços més que els casaments entre persones que s’assemblen’]. En aquest sentit, CORREAS (2000 [1627]: p. 144, núm. 68) aconsella: *Cada cual con su igual trate y se case*.

³⁸⁸ Amb la glossa: “Enseña a mantenerse cada cual en su esfera, sin aspirar a más ni descender a menos”.

*pe potriva*³⁸⁹ (present en ambdues traduccions de Papu) s'acostuma a acompanyar de genitiu i significa: “la fel cu, asemănător cu, egal cu” [‘igual a, semblant a, idèntic a’] (DUDA, 2007: p. 182, s.v. *potrivă*); a Mărculescu n’observem la variant (concretament, una locució adverbial) *de-o potrivă*, mentre que, en el segon exemple (II, p. 55), aquest mateix autor es decanta per *de-o seamă cu*³⁹⁰, d’idèntic significat.

El refranyer romanès ens ofereix d’altres exemples que no es desmarquen gens ni mica dels postulats anteriors, ja sigui des d’un punt de vista estètic: *Să-ți iei nevastă de casă, [/] nici urîtă, nici frumoasă* [‘Pren-te muller de casa, [/] ni lletja, ni bonica’] (MUNTEAN, 1967: p. 344, núm. 6695); o, a voltes, geogràfic: *Decît frumoasa din sat strein, mai bine sluta din satul tău* [‘Més que la bonica de(l) poble estranger, millor l’estrafeta del teu poble’] (MUNTEAN, 1967: p. 138, núm. 2986); o bé, *last but not least*, la crematística visió ageogràfica: *De n-ai bani, nu lua fată cu zestre, ca să nu-ți zică: taci tu, să vorbesc eu* [‘Si no tens diners, no prenguis noia amb dot, perquè no et digui: calla tu, que parlo jo’] (HINȚESCU, 1985: p. 77, núm. 948).

³⁸⁹ El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 510, s.v. *igual*) esmenta l’exemple: “La casó con su igual”, que tradueix com a: “A măritat-o cu unul pe potriva ei” [‘La va maridar amb un d’igual a ella’]. Permeteu-nos fer notar l’equivalència existent entre romanès i català pel que fa als verbs *a (se) căsători* – *casar(-se)* i *a (se) mărita* – *maridar(-se)*, als quals encara podríem afegir *a (se) însura* – *(a)mullerar(-se)*.

³⁹⁰ Vegeu DUDA (2007: p. 213, s.v. *seamă*).

Cada uno es artífice de su ventura (II, Cap. 66, p. 1276)

Fiştecare e meşterul bunei lui ursite (PAPU, 1965: II, p. 587)

[‘Cadascú és l’artífex del seu bon fat’]

Fiecare îşi e artizanul propriei sale sorţi (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 538³⁹¹)

[‘Cadascú s’és l’artesà del seu propi destí’]

La informació que ja ens venia apuntada per la nota a peu de pàgina de Mărculescu es detalla més profusament en aquesta altra de FANLO (2010 [2008]: II, p. 639, n. 1³⁹²): “Sentence connue, attribuée à Appius Claudius par l’*Épître à César* du Pseudo-Salluste (1, 1, 2): « Mais les faits montrent la vérité de ce que dit Appius dans ses poèmes, que chacun est l’artisan de sa propre fortune »”. En el context quixotesc, el refrany “Se lo dice don Quijote a Sancho para dar a entender que las cosas que nos ocurren no suelen venir por casualidad” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 58). Es tracta, així doncs, d’una sentència que “Se endereza contra los que fían a la suerte los buenos éxitos, cuando en realidad somos lo que queremos y labramos nuestra ventura con el libre ejercicio de una voluntad tenaz y constante”³⁹³ (OLMOS, 1998² [1940]: p. 30).

El diccionari de Calciu / Samharadze inclou informació pertinent sota dos mots: en primer lloc, el substantiu *artífice* els serveix per amollar el refrany *Cada cual es el artífice de su propia suerte*, bo i vinculant-hi la versió romanesa *Fiecare este făuritorul propriului său destin* [‘Cadascú és l’artífex del seu propi destí’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 89, s.v. *artífice*). D’altra banda, a recer del nom *ventura* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 934, s.v. *ventura*), espigolem el nostre refrany quixotesc acompanyat de les següents traduccions: *Norocul e (după) cum şi-l face omul* [‘La sort és (tal) com se la fa la persona’]; *Fiecare îşi croieşte*^[394] *singur norocul* [‘Cadascú és teixeix sol la sort’], i *Fiştecare e meşterul bunei lui ursite* [‘Cadascú és l’artífex del seu bon fat’]. Com es pot fàcilment observar, la darrera parèmia obeeix a la traducció de Papu. Quant a la primera, són nombrosos els testimonis que el refranyer romanès ens brinda, començant per la variant de CARTALEANU *et alii* (2007: p. 201, núm. 1782): *Norocul e cum şi-l face omul*, que s’acompanya de la glossa: “Anihilează importanța sorții, trecând succesele și insuccesele pe seama fiecăruia” [‘Aniquila la importància del destí, passant els èxits i els fracassos al càrrec de cadascú’]; aquesta mateixa variant, també l’espigolem tant a MILLIO

³⁹¹ Amb la següent explicació (II, Cap. 66, p. 538, n. 916): “Este vorba de o formulare a lui Claudius Appius cel Orb, care s-a răspândit prin intermediul unei scrisori a lui Pseudo-Sallustius” [‘Es tracta d’una formulació d’Api Claudi el Cec que es va difondre per mitjà d’una carta de Pseudo-Sallustius’].

³⁹² L’esmentada nota correspon a la traducció francesa: *Chacun est l’artisan de sa propre fortune*.

³⁹³ I continua en uns termes que preferim anotar a peu de pàgina: “La suerte, en general, es una frase en que se escudan los holgazanes o fracasados. No he tenido suerte... dicen. El hombre honrado y laborioso, en su esfera, siempre tiene suerte”.

³⁹⁴ Metàfora que ens recorda un refrany que suara ens ve com anell al dit: *Fie-care pentru sine* [‘Croitor de pâne [‘Cadascú per a si (mateix) [‘] Teixidor de pa’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 49, núm. 9017); *Fiecare este* [‘és’] *croitor de pîine pentru sine* (HINȚESCU, 1985: p. 87, núm. 1183). Zanne hi relaciona la parèmia llatina: *Quisquis faber fortuna[e]*.

(1999: p. 97, núm. 815a³⁹⁵; p. 130, núm. 1115c³⁹⁶) com a CALCIU *et alii* (1979: p. 698, s.v. *noroc*), els darrers dels quals la tradueixen de la següent faisó: “Viene ventura a hombre que la procura (*sau* a quien se la procura), cada uno es artífice de su fortuna (*sau* ventura)”. Prosseguim amb d’altres variants ben similars: *Norocu ‘i după cum și-l face omul* [‘La sort és (tal) com se la fa la persona’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 420, núm. 16724); *Norocu-i după cum și-l face omul* (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5274; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 159); *Norocu-i (după) cum și-l face omul* (GHEORGHE, 1986: p. 278, núm. 271); parèmia que el darrer autor relaciona amb el refrany quixotesc³⁹⁷ i amb el francès: *Chacun est artisan de sa fortune*; o l’italià: *Ognuno è artefice della propria fortuna*³⁹⁸. En una o altra variant, l’anterior parèmia romanesa no expressa altra cosa que: *Adesea norocul și-l face omul singur* [‘Sovint el destí se’l fa la persona sola’] (MILLIO, 1999: p. 97, núm. 815b³⁹⁹); *Adeseori norocul și-l face omul singur* (MILLIO, 1999: p. 130, núm. 1115b⁴⁰⁰); per tal com: *Fiecare este stăpîn pe capul lui* [‘Cadascú és responsable (del que passi) al seu cap’] (MUNTEAN, 1967: p. 175, núm. 3643); *Fiecare e stăpîn pe capul lui*⁴⁰¹ (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 137, núm. 1200); és a dir que: *Ești stăpîn pe capul tău [/] ori la bine, ori la rău* [‘Ets responsable (del que passi) al teu cap [/] o per a bé, o per a mal’] (MUNTEAN, 1967: p. 165, núm. 3466). Pensem, doncs, a tall de conclusió, que no només el destí (santa paraula!) rau a les nostres mans, sinó que cada acte –cada “fet”– que realitzem ens repercuteix positivament o negativa: *Cine face [/] lui își face* [‘Qui fa [/] a ell es fa’] (MUNTEAN, 1967: p. 87, núm. 1976); *Cine face, [/] lui își face, [/] cine dă, [/] lui își dă* [‘qui dóna, [/] a ell es dóna’] (MUNTEAN, 1967: p. 87, núm. 1977).

Quant a les traduccions romaneses, caldria esmentar-ne tres detalls: l’ús del més rar *fiștecare*, en lloc de *fiicare* [‘cada’], en el cas de Papu. Segonament, la tria de *mășter*⁴⁰² (Papu) i d’*artizan*⁴⁰³ (Mărculescu). I, en darrer lloc, l’alternança entre *ursită* [‘fat’] i *soartă* [‘destí’], de sentit prou semblant, com ens demostren les definicions que el DEX ens n’indica: “Destin, soartă; fatalitate” [‘Destí, sort; fatalitat’] (DEX: s.v. *ursít*²), i “Forță supranaturală despre care se crede că hotărăște irevocabil, fatal, toate acțiunile și întâmplările din viața oamenilor; destin, fatalitate, noroc, scrisă, ursită” [‘Força sobrenatural de la qual es creu que decideix irrevocablement,

³⁹⁵ EVERY man is the ARCHITECT of his own fortune.

³⁹⁶ FORTUNE helps him that is willing.

³⁹⁷ En la forma: Cada uno es (el) artífice de su fortuna (ventura).

³⁹⁸ Parèmia que SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 369, núm. 4014) recullen en la variant: *Ognuno è artefice del proprio destino*.

³⁹⁹ EVERY man is the ARCHITECT of his own fortune.

⁴⁰⁰ FORTUNE helps him that is willing.

⁴⁰¹ Amb la següent explicació: “Replică dată de cei pe care alții încearcă să-i povățuiască, să-i învețe minte” [‘Rèplica donada per aquells a qui d’altres intenten aconsellar, alliçonar’].

⁴⁰² Segons el DEX (s.v. *mășter*¹): “Persoană care are și practică o meserie” [‘Persona que té i practica un ofici’].

⁴⁰³ La definició del DEX (s.v. *artizán*) és la següent: “Persoană care execută produse de artizanat, meșteșugar care lucrează cu artă” [‘Persona que executa productes d’artesanat, artesà que treballa amb art’].

fatalment, totes les accions i els esdeveniments de la vida de les persones; destí, fatalitat, sort, averany, fat'] (DEX: s.v. *soártă'*).

***Casadla con su igual* (II, Cap. 5, p. 726)**

Vegeu ***Cada uno case con su igual* (II, Cap. 19, p. 855)**

*Con la iglesia hemos dado*⁴⁰⁴ (II, Cap. 9, p. 759⁴⁰⁵)

De biserică am dat (PAPU, 1965: II, p. 85)

[‘Amb l’església hem topat’]

De biserică am dat (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 84⁴⁰⁶)

[‘Amb l’església hem topat’]

“Frase^[407] supuestamente extraída de *El ingenioso hidalgo Don Quijote* de Cervantes, aunque la cita está trastocada en forma y fondo^[408]. En el capítulo IX de la 2ª parte de aquella obra, aquél en que Don Quijote y Sancho Panza llegan a El Toboso en busca del palacio de Dulcinea, la frase que figura es: «Con la iglesia hemos dado, Sancho». Ese cambio de verbo y el hecho de que la palabra «iglesia» aparezca en minúsculas hacen cierta la opinión de que, en aquella ocasión, Cervantes no introdujo en ella una crítica velada a la Iglesia^[409]. Todo hace pensar que, a diferencia de como suele ser utilizada la frase, en aquella ocasión sólo expresaba una circunstancia física de chocar contra el muro de la iglesia de El Toboso, expresando, eso sí, temor porque, confundidos por la oscuridad, estaban pisando el camposanto de la iglesia, pues por entonces era costumbre colocar los cementerios ante los atrios de los templos” (DOVAL, 1995: p. 264).

Per al *dado* de l’original, CABALLERO (1970: p. 179, núm. 2463) proposa: “O tropezado, topado”; variant que, com hem vist, és posterior a l’obra cervantina i posseeix una intencionalitat⁴¹⁰ que no té res a veure amb l’original quixotesc, en el qual ens trobem davant

⁴⁰⁴ Si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 242).

⁴⁰⁵ Amb la nota (II, Cap. 9, p. 759, n. 12): “«hemos tropezado con el edificio de la iglesia», el mayor del pueblo y, por eso, de fácil confusión con el imaginario alcázar de Dulcinea. Con la variante *topado* por *dado*, se ha convertido en frase proverbial para indicar un enfrentamiento con cualquier tipo de autoridad a la que puede resultar problemático contradecir”.

⁴⁰⁶ MĂRCULESCU (2007: II, p. 84, n. 180) apunta: “În text: «Con la iglesia hemos dado, Sancho.» Enunțul trebuie înțeles literal, fără a-i atribui lui Cervantes intenții secundare. Și totuși propoziția, desfigurată, a stărnit valori de interpretări esoterice și anticlericale. Sub o variantă ușor modificată (*topado* [< topar «a se ciocni, a se izbi»] în loc de *dado*), enunțul a căpătat valențe proverbiale, exprimând confruntarea cu o instituție dificil sau riscant de contrazis” [‘Al text: «Con la iglesia hemos dado, Sancho.» L’enunciat cal entendre’l literalment, sense atribuir(-li) a Cervantes segones intencions. I tanmateix la proposició, desfigurada, ha provocat multitud d’interpretacions esotèriques i anticlericals. Amb una variant lleugerament modificada (*topado* [< topar «colpejar-se, xocar»] en lloc de *dado*), l’enunciat ha assumit matisos proverbials, que expressen l’enfrontament amb una institució que difícilment o arriscada es pot contradir’].

⁴⁰⁷ L’ autor es refereix a: “Con la Iglesia hemos topado”.

⁴⁰⁸ En aquest sentit, LUJÁN (1993²: 50) afirma: “Las gentes sustituyeron el dado con el topado y le atribuyeron una segunda intención que, a buen seguro, Cervantes no se propuso jamás”. I, més endavant: “No obstante, desfigurada de como la escribió Cervantes ha venido a significar que no es conveniente que en los asuntos de uno se interpongan la Iglesia y sus ministros, a pesar de que nada de ello estuviera en la intención de Cervantes. Aún más que esto, se ha convertido para muchos en la insinuación de que es peligroso tropezar con la Iglesia, y con sus intereses, por su fuerza, su poder y su solapada intención”.

⁴⁰⁹ Vet aquí la primera part de la glossa *ad hoc* d’OLMOS (1998² [1940]: p. 31-32): “Si bien Don Quijote pronunció estas palabras al encontrarse de noche con Sancho ante el templo parroquial del Toboso, han adquirido la categoría de refrán en que se alude a los obstinados en atacar a la Iglesia, negando su carácter divino. La Historia está empedrada de tumbas cavadas por la Iglesia para sus perseguidores. De las persecuciones sale siempre la Iglesia más pura y mejor afianzada. La promesa del Divino Fundador: «las puertas del infierno no prevalecerán contra ella», se ha cumplido y se cumplirá hasta el fin del mundo”. Amén.

⁴¹⁰ Per exemple, segons LEYVA (2004: p. 65): “El dicho, desvirtuado, aún se viene repitiendo con esta intencionada versión: «Con la iglesia hemos topado», en el sentido de tropezar o embarazarse en algo por algún obstáculo, dificultad o falta que se advierte”.

d'una frase afirmativa sense cap mena de segona intenció, com argumenta RIQUER (2003: p. 179):

“Ya puede verse que esta frase está perfectamente acomodada a lo que ocurre y que lo que ocurre no puede ser más lógico, pues en todo pueblo el edificio de más «bulto» y que hace más sombra es la iglesia, que por estar en el centro y en la plaza mayor se encuentra aunque no se busque”⁴¹¹.

Per subratllar la fortuna de què gaudeix, encara avui en dia, la parèmia pseudoquixotesca *Con la Iglesia hemos topado*, creiem que n'hi haurà prou amb la següent anècdota, ocorreguda el mes de juliol de 2012, en el marc d'una visita guiada pel monumental casc antic de Salamanca: durant el recorregut, la nostra guia, Yolanda Huertas Cabezas⁴¹², no només va treure a colació el refrany, sinó que ens n'argumentà l'origen bo i basant-se en la peripècia del carro funerari, el qual, a l'hora de girar l'estreta cantonada de la *calle de Jesús* (no endebades també anomenada *calle del Ataúd*), on s'hi ubicava una església, picava no poques vegades contra els murs del sacre recinte, circumstància que els duia a certificar l'accident amb el ja conegut (en aquest cas, en minúscula): *Con la iglesia hemos topado*.

Quant al refranyer romanès, si voleu topat amb l'església, us aconsellem de consultar ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 486-493, núm. 14591-14624), amb parèmies que tracten la presència paremiològica del mot *biserică* ['església'] de guisa ben diversa a la derivació postquixotesca. D'altra banda, resulta curiós observar que tant Papu com Mărculescu (aquest segon amb una pertinent explicació en nota a peu de pàgina) coincideixen en traduir l'enunciat original de la mateixa guisa: *De biserică am dat* ['Amb l'església hem topat']; bo i emprant una expressió, *A da de ceva* ['Topar amb alguna cosa'], que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 895, s.v. *topar*) ens ofereixen en forma personal, “Ai dat de ceva?”, a través d'un altre context quixotesc⁴¹³: “¿Has topado algo?”.

Con su pan se lo coma y allá se lo haya (II, Prólogo, p. 673)

Vegeu *Allá se lo hayan, con su pan se lo coman (I, Cap. 25, p. 298)*

⁴¹¹ Fragment que IRIBARREN (1974⁴: p. 477), urpant-lo d'una edició òbviament anterior a la que posseïm nosaltres, no s'oblida d'esmentar.

⁴¹² A qui agraïm la gentilesa i celeritat a l'hora de completar l'anècdota amb detalls que ens fugien de la memòria.

⁴¹³ La frase en qüestió es troba al capítol 29 de la segona part (p. 952).

***Cuando a Roma fueres, haz como vieres* (II, Cap. 54, p. 1169⁴¹⁴)**

Cu șchiopul de te însoțești, să șchiopătezi te-obișnuiești (PAPU, 1965: II, p. 481)

[‘Del coix si t’acompanyes, a coixejar t’acostumes’]

La Roma de ești, fă ce zărești (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 442⁴¹⁵)

[‘A Roma si ets, fes el que lluques’]

“Refrán^[416] muy usual y que aconseja adaptarse^[417] cada cual al modo de ser y a las costumbres del país donde se halle^[418]. Debe de provenir del refrán antiguo *Cuando a Roma fueres, haz como vieres*, el cual, a su vez, es una traducción en forma proverbial del verso vulgar latino^[419]: *Cum Romae fueris [/] Romano vivito more*^[420]” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 557).

ETXABE (2001: p. 96), després d’esmentar la parèmia cervantina⁴²¹, inclou la següent observació: “La mayoría de las variantes de este refrán, entre ellas las utilizadas en la actualidad, han perdido la referencia a Roma: *Allá donde fueres, haz lo que vieres; Donde fueres, haz como vieres*^[422]; *Donde quiera que fueres, haz como vieres; Por donde fueres, haz como vieres*; y *Ve do vas, y como vieres así haz*^[423]”; variants a les quals encara podríem afegir-ne un parell més que pouem a CORREAS (2000 [1627]: p. 236, núm. 479; p. 806, núm. 92): *Do fueres, harás como vieres*, i *Ve do fueres, y haz como vieres*.

Quant al romanès, TEODORESCU-KIRILEANU (1923: p. 58, núm. 469) ens recomana: *Să te porți cum cere locul — unde te găsești —; nu cum știi* [‘Porta’t com demana el lloc — on et trobes —; no com saps’]; i, d’altra banda, el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 336, s.v. *duce*) —a

⁴¹⁴ Refrany acompanyat de la glossa (II, Cap. 54, p. 1169, n. 27): “Adaptación en forma de refrán del proverbio latino «Cum Romae fueris, romano vivito more»”.

⁴¹⁵ Amb l’apunt (II, p. 442, n. 768): “«A Roma fueres, haz como vieres», sau, mai în general [‘o, de manera més general’]: «Do fueres, harás como vieres», adaptare a proverbului latinesc [‘adaptació del refrany llatí’]: «Cum Romae fueris, romano vivito more»”.

⁴¹⁶ Iribarren en comenta la variant: *A donde fueres, haz como vieres*.

⁴¹⁷ És a dir, “acomodarse a las costumbres del lugar que se visita, evitando llamar la atención” (LEYVA, 2004: p. 70). En aquest sentit, OLMOS (1998² [1940]: p. 36) hi afegeix: “Es ridículo pretender singularizarse y llamar la atención. Así proceden los insensatos”. També Dante sembla ser del mateix parer, segons els versos en què afirma: “ne la chiesa [/] coi santi, e in taverna coi ghiottoni” (*Inferno*: XXII, v. 14-15); afortunada expressió que SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 270, núm. 2944) converteixen en parèmia: *In chiesa coi Santi e in taverna coi ghiottoni (bricconi)*. A tall anecdòtic, heus aquí la traducció sagarriana del passatge dantesc segons el volum publicat per la barcelonina Editorial Alpha el 1955: “amb els sants [/] al temple, i amb els farts a la taverna!” (p. 260).

⁴¹⁸ En poques paraules, indica “la conveniencia de amoldarse al ambiente” (CABALLERO, 1970: p. 278, núm. 3933).

⁴¹⁹ Com COLL (1874: p. 140, núm. 175) ja bé anotava: “Es traducción de un conocido proverbio latino”.

⁴²⁰ ARTHABER (1929: p. 597, núm. 1190) l’esmenta en la variant: *Si fueris Romae, Romano vivito more; [/] Si fueris alibi, vivito sicut ibi*; alhora que el vincula amb una parèmia francesa, amb una d’italiana, i, ben entès, amb la nostra parèmia quixotesca de partença (que ens estem de citar): *Il faut vivre a Rome comme a Rome, i Quando a Roma vai, fa come vedrai*; refrany que SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 422, núm. 4616) ens presenten en versió futura: *Quando a Roma andrai, fa come vedrai*.

⁴²¹ Que acompanya de la següent glossa: “Recomienda a las personas que sean respetuosas y se adapten a las costumbres y normas de los lugares que visiten”.

⁴²² El qual es troba a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 196, núm. 1957), amb la glossa: “Advierte que cada uno debe acomodarse a los usos y estilos del país donde se halla”.

⁴²³ A CORREAS (2000 [1627]: p. 806, núm. 93), amb una mínima diferència: *Ve do vas; como vieres, así haz*.

semblança de la solució catalana *Allà on vagis fes com vegis* (CIVERA, 1969: p. 619)– aconsella: *Oriunde te duci, poartă-te după obiceiu locului* [‘On sigui que vagis, porta’t segons el costum del lloc’]; admonició que, a l’hora de traduir-la en castellà, Calciu *et alii* resolen en els ben coneguts: “a donde fueres (*sau înv.* [‘o arcaic’] cuando a Roma fueres) haz como vieres”. El nostre refrany també els serveix (1979: p. 120⁴²⁴, s.v. *bordei*), juntament amb “cuantas cabezas, tantos pareceres; en cada tierra su uso y en cada casa su costumbre”, per traduir la parèmia *Cîte bordeie atîtea obiceie* [‘Tants casots(,) tants costums’], que correspon, sense coma, a la traducció que PAPU (1965: II, p. 85) escollí per al refrany, també quixotesca, *En cada tierra su uso* (II, Cap. 9, p. 760). Ja que parlàvem de Papu, no ens deixa pas indiferents la seva versió (ben allunyada de la literalitat de Mărculescu, el qual, tanmateix, es beneficia de la rima entre els verbs *eşti* [‘ets’] – *zăreşti* [‘lluques’]), a bastament representada, *mutatis mutandis*, al refranyer romanès: *Cu şchiopu-ntr-un loc şezi, [/] Te-nveţi să şchiopetezi* [‘Amb el coix en un (mateix) lloc seus, [/] Aprens a coixejar’] (PANN, 1982 [1847]: p. 54); *Cu şchiopu-ntr-un loc (de) [‘(si)’] şezi, [/] Te-nveţi să şchiopătezi* (HINŢESCU, 1985: p. 70, núm. 793); o, amb companyia plural: *Cu şchiopii* [‘Amb els coixos’] *la un loc de şezi, te înveţi să şchiopătezi* (FLONTA, 1992a: p. 42, núm. 291⁴²⁵; 1992b: p. 49, núm. 282⁴²⁶). Si Papu al·ludia a les nefastes conseqüències de sovintejar el coix, i, el refranyer, de la tràgica deriva que s’origina en seure-s’hi a la vora, imagineu-vos la catàstrofe que pot comportar el fet de viure plegats: *Cu şchiopul împreună de veî lăcui, te ’nveţi şî tu a şchiopătă* [‘Amb el coix juntament si viuràs/vius, aprens tu també a coixejar’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 720, núm. 5887); *Cu şchiopul împreună de vei locui, te-nveţi şî tu a şchiopăta* (MUNTEAN, 1967: p. 123, núm. 2720; MILLIO, 1999: p. 177, núm. 1502a⁴²⁷; FLONTA, 1992a: p. 42, núm. 291⁴²⁸; 1992b: p. 49, núm. 282⁴²⁹); *Cu şchiopul împreună (de) vei locui, te-nveţi şî tu a şchiopăta* (MILLIO, 1999: p. 178, núm. 1503b⁴³⁰; p. 265, núm. 2233b⁴³¹); o, en plural, i amb més raó encara: *Cine cu şchiopii locuieşte se-nvaţă a şchiopăta* [‘Qui amb els coixos viu aprèn a coixejar’] (MILLIO, 1999: p. 219, núm. 1835a⁴³²). Ara bé, aquest perill no només es limita als coixos, per tal com: *Cine trăeşte cu chiorii se învaţă a se uita cruciş* [‘Qui viu amb els bornis aprèn a mirar guerxo’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 521, núm. 5046); *Cine trăieşte cu chiorii se-nvaţă a se uita cruciş* (MILLIO, 1999: p. 265, núm. 2233c⁴³³); *Cine trăieşte cu chiorii învaţă a se uita cruciş* (MILLIO, 1999: p. 178, núm. 1503a⁴³⁴).

⁴²⁴ El mateix exemple, si bé amb coma entre hemistiquis, i les mateixes traduccions castellanes apareixen a la pàgina 709, s.v. *obicei*.

⁴²⁵ *He that dwells next door to a CRIPPLE will learn to halt.*

⁴²⁶ Ídem.

⁴²⁷ *HE THAT dwells near a CRIPPLE will learn to halt.*

⁴²⁸ *He that dwells next door to a CRIPPLE will learn to halt.*

⁴²⁹ Ídem.

⁴³⁰ *HE THAT lives with CRIPPLES learns to limp.*

⁴³¹ *MOCKING is catching.*

⁴³² *IF thou with him that HALTES doest dwell, / To learn to halt thou shalt full well.*

⁴³³ *MOCKING is catching.*

⁴³⁴ *HE THAT lives with CRIPPLES learns to limp.*

Acabem amb un exemple límit quan es freqüenten els bornis o bé els mancats de fluïdesa oratòria: *Cu chiorii chioarești, cu gângavii gângăvești* [‘Amb els bornis et tornes borni, amb els tartamuts tartamudeges’] (MILLIO, 1999: p. 178, núm. 1503c⁴³⁵; p. 265, núm. 2233a⁴³⁶).

⁴³⁵ Idem.

⁴³⁶ *MOCKING is catching.*

*Cuando Dios amanece, para todos amanece*⁴³⁷ (II, Cap. 49, p. 1118-1119⁴³⁸)

Cînd Dumnezeu luminează de ziuă, pentru toți luminează (PAPU, 1965: II, p. 431)

['Quan Déu clareja⁴³⁹, per a tots clareja']

Când Dumnezeu luminează de ziuă, luminează pentru toți (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 397⁴⁴⁰)

['Quan Déu clareja, clareja per a tots']

“La sentencia con que Sancho quiere mostrarse conciliador llama también a la igualdad de todos, rasero medido por un sol divinizado que sale para ricos y pobres” (LEYVA, 2004: p. 71). Segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 137, núm. 1356): “«Enseña que debemos comunicar^[441] nuestros bienes y felicidades a los demás»^[442]. También significa que los bienes fundamentales de la vida son gratuitos”. Si espigolem el refrany a CORREAS (2000 [1627]: p. 195, núm. 1224), ens adonarem que de la formulació quixotesca, amb directa intervenció divina⁴⁴³, passem a una sentència impersonal: *Cuando amanece, para todos amanece*⁴⁴⁴ (2000 [1627]: p. 194, núm. 1193); i, finalment, desemboquem en l’astre que, divinament o física, ens il·lumina: *Cuando el sol sale, para todos sale* (2000 [1627]: p. 198, núm. 1282; ETXABE, 2001: p. 98). Aquesta solaritat és precisament l’elecció d’alguns traductors del *Quijote*⁴⁴⁵, com ara, en portuguès, o, doblement, en català: *O sol brilha para todos* (VISCONDES, 2002: p. 565); *Quan ix el sol, ix per tothom qui el vol* (BULBENA, 2005: p. 691), i *Es sòl surt per tots* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 278); possibilitats a bastament representades en el refranyer romanès, en el qual l’astre rei també surt per a tothom⁴⁴⁶, o, altrament dit: *E loc sub soare pentru toți* ['Hi ha lloc sota el sol per a tothom'] (MILLIO, 1999: p. 348, núm. 2940b⁴⁴⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 12; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 850, s.v. *sol*); i, per tant: *Sórele nu rësare numaï pentru un*

⁴³⁷ Si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 244).

⁴³⁸ Amb la nota (II, Cap. 49, p. 1119, n. 17): “Refrán para recalcar la igualdad de los hombres”.

⁴³⁹ Segons el DEX (s.v. *luminá*), l’expressió *A se lumina de ziuă*, coincident en ambdós traductors romanesos, significaria “a se face ziuă” ['fer-se de dia']. És per això que, tant al primer hemistiqui del refrany, com al segon (en què manca la precisació *de ziuă* ['de dia']), hem optat pel català *clarejar*.

⁴⁴⁰ MĂRCULESCU (2007: II, p. 397, n. 707) recorda l’original: “Proverb: «Cuando Dios amanece, para todos amanece»”.

⁴⁴¹ En aquest mateix sentit, ETXABE (2001: p. 96) anota: “Anima a comunicar a los demás nuestras buenas nuevas y nuestras alegrías. También se usa para enseñar que los bienes fundamentales son universales y no requieren desembolso”.

⁴⁴² També, segons *Autoridades* (s.v. *Dios*): “nos amonesta a usar liberal y partidamente de los bienes que Diós nos da, a imitación suya”.

⁴⁴³ Detall pas balder en la glossa d’OLMOS (1998² [1940]: p. 36-37): “Dios, como buen padre, amanece, hace que salga el sol y que descienda la lluvia para todos, porque todos son hijos suyos. ¿Por qué no hemos de vivir como hermanos? ¡Tan fácil como sería, cumpliendo todos los Mandamientos de la Ley de Dios...! En el pecado llevamos la penitencia”. Dit queda.

⁴⁴⁴ Parèmia que ETXABE (2001: p. 96) recull en la variant: *Cuando amanece, para todo el mundo amanece*.

⁴⁴⁵ No pas els dos traductors romanesos que opten per mantenir la presència divina de l’original amb versions gairebé idèntiques.

⁴⁴⁶ No voldríem pas ennuvolir la jornada, però, tanmateix, ens veiem obligats a esmentar, encara que sigui a peu de pàgina, alguns refranys que palesen les limitacions solars; d’aquests, ens centrem en els espigolats al recull de HINȚESCU: *Soarele de e soare și tot nu poate încălzi lumea toată* ['El sol(.) per sol que sigui(.) i no pot escalfar tothom'] (1985: p. 148, núm. 2613); *Soarele, că-i soare, și tot nu poate încălzi lumea toată* ['El sol, que és sol, i amb tot no pot escalfar tothom'] (1985: p. 216, núm. 4328), i *Soarele și iar nu poate să le încălzească toate* ['El sol(.) i tanmateix no ho pot escalfar tot'] (1985: p. 216, núm. 4330).

⁴⁴⁷ *The SUN shines on both sides of the hedge. (The SUN shines/strikes upon all alike).*

om [‘El sol no surt només per a una persona’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 421, núm. 6811); *Soarele nu răsare numai pentru un om* (MUNTEAN, 1967: p. 350, núm. 6832; FLONTA, 1992b: p. 242, núm. 1397⁴⁴⁸; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 12; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 252, núm. 2311). Si el sol surt per a tothom, en deduirem que no estableix cap mena de diferència ètica i, en conseqüència: *Soarele încâlzește pe toată lumea, și pe buni și pe răi* [‘El sol escalfa tothom, tant els bons com els dolents’] (FLONTA, 1992a: p. 203, núm. 1397⁴⁴⁹); *Soarele încâlzește pe toată lumea (și pe buni, și pe răi)* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 251, núm. 2310). CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 850, s.v. *sol*) ens ofereixen una parèmia híbrida: *Soarele încâlzește și pe buni și pe răi/pe toată lumea* [‘tant els bons com els dolents/tothom’]; la primera part de la qual descobrim en diversos autors: *Sórele încâldeșce și pē buni și pē rēi* [‘El sol escalfa tant els bons com els dolents’] (ZANNE, 1895: I, p. 74, núm. 270); *Soarele încâlzește și pe buni și pe răi* (MUNTEAN, 1967: p. 350, núm. 6831; FLONTA, 1992b: p. 242, núm. 1397⁴⁵⁰; MILLIO, 1999: p. 348, núm. 2940a⁴⁵¹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 12); *Soarele îi* [‘els’] *încâlzește și pe buni și pe răi* (MILLIO, 1999: p. 347, núm. 2939b⁴⁵²).

⁴⁴⁸ *The SUN shines upon all alike (everywhere)*. Parèmia que s’acompanya de dos refranys castellans: *El sol sale para todo el mundo*, i *Cuando el sol sale, para todos sale*; i de dos lusitans: *O sol quando nasce é para todos*, i *Quando o sol nasce [sic] é para todos*.

⁴⁴⁹ *The SUN shines upon all alike (everywhere)*. Acompanyat de dues parèmies franceses: *Le soleil luit pour tout le monde*, i *Le soleil brille partout*.

⁴⁵⁰ *The SUN shines upon all alike (everywhere)*. Parèmia que s’acompanya de dos refranys castellans: *El sol sale para todo el mundo*, i *Cuando el sol sale, para todos sale*; i de dos lusitans: *O sol quando nasce é para todos*, i *Quando o sol nasce [sic] é para todos*.

⁴⁵¹ *The SUN shines on both sides of the hedge. (The SUN shines/strikes upon all alike)*.

⁴⁵² *The SUN is never the worse for shining on a dunghill*.

Cuando la cabeza duele, todos los miembros duelen (II, Cap. 2, p. 699)

Cînd te doare capul, te dor și toate celelalte mădule (PAPU, 1965: II, p. 32)

[‘Quan et fa mal el cap, també et fan mal tots els altres membres’]

Când te doare capul, te dor toate mădulele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 34)

[‘Quan et fa mal el cap, et fan mal tots els membres’]

Del dolor de la cabeza han de participar los miembros (II, Cap. 3, p. 708)

La durerea capului trebuie să ia parte toate mădulele (PAPU, 1965: II, p. 39)

[‘Al mal de(l) cap han de prendre part tots els membres’]

Din durerile capului trebuie să se împărtășească și mădulele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 41)

[‘Dels mals de(l) cap han de participar també els membres’]

El primer dels refranys, que MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 214, núm. 19.523) recull en la variant *Cuando duele la cabeza, todos los miembros duelen*, “Lo dice don Quijote como aclaración a Sancho que manifestaba no entender lo que acababa de decir en latín: *Quando caput dolet, etcétera*” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 61-62); és a dir, sense deixar-hi res per sobreentès: *Quando caput dolet, caetera membra dolent*. A part de físicament⁴⁵³, “puede usarse también para expresar que cuando los superiores obran mal, se resienten los inferiores” (COLL, 1874: p. 106, núm. 135); per tant, s’aplica “en sentido metafórico[,] a la autoridad^[454], la cual, si abdica de sus deberes, induce a los súbditos a que no los cumplan. Nada desmoraliza tanto a los gobernados como los escándalos y francachelas de los gobernantes” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 37).

Pel que fa al segon refrany quixotesca, ARTHABER (1929: p. 681, núm. 1355) el vincula amb el castellà: *Si enferma la cabeza, todos los miembros languidecen*; amb el francès: *A qui la tête fait mal, souffre par tout le corps*; i amb l’italià: *Quando la testa duole, tutte le membra languono*⁴⁵⁵; parèmia que ZANNE (2003 [1897]: II, p. 36, núm. 2884) esmenta⁴⁵⁶ a propòsit del romanès: *Capul când te dore, tot trupul bolesce* [‘El cap(,) quan et fa mal, tot el cos (s’)emmalalteix’]. Amb petites diferències formals, espigolem l’anterior refrany a diversos reculls: *Capul cînd te doare, tot trupul bolește* (MUNTEAN, 1967: p. 69, núm. 1595; FLONTA, 1992a: p. 111, núm. 744⁴⁵⁷; 1992b: p. 132, núm. 747⁴⁵⁸); *Capul când te doare, tot trupul bolește*

⁴⁵³ Circumstància en què, segons CORREAS (2000 [1627]: p. 267, núm. 500), el millor remei és menjar quelcom: *El dolor de cabeza, el comer la endereza*.

⁴⁵⁴ Així mateix, LEYVA (2004: p. 73): “En sentido metafórico, cabeza es autoridad y, si se duele, a todos los sometidos a su dictado dolerán las consecuencias. El pueblo siempre paga la mala gestión de los gobernantes”.

⁴⁵⁵ Així mateix a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 432, núm. 4731) i a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 380, núm. VIII.4.5.1.5.e.I.).

⁴⁵⁶ A dreta llei, el considera un refrany toscà que transmet sota la forma: *Quando 'l capo duole, tutte le membro* [sic] *languono*.

⁴⁵⁷ *When the HEAD aches, all the body is the worse*. L’autor esmenta el francès: *À qui la tête fait mal, souffre par tout le corps*.

⁴⁵⁸ *When the HEAD aches, all the body is the worse*. Amb correspondència a tres parèmies castellanques: *Cuando la cabeza duele, los pies mal sostienen*; *Si enferma la cabeza, todos los miembros languidecen*, i *Del dolor de la cabeza han de participar los miembros*; i una en portuguès: *Quando a cabeça não regula, quem o paga é o corpo*.

(BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 122); a les quals encara caldria afegir la variant de MILLIO (1999: p. 200, núm. 1685a⁴⁵⁹; p. 378, núm. 3195a⁴⁶⁰): *Când capul bolește, tot trupul pătimește* [‘Quan el cap emmalalteix, tot el cos (en) pateix’].

Tal i com afirma MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 214, núm. 19.524): *En doliendo la cabeza, hasta los pies flaquean*. No endebades, en el refranyer romanès, resulta cabdal la dependència dels peus respecte del cap (o de tot el cos, com hem vist a l’anterior paràgraf, però no pas de la resta de *mădulare* [‘membres’], solució literal per què han optat Papu i Mărculescu en les quatre traduccions); com a botó de prova, heus aquí com CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 154, s.v. *cabeza*) tradueixen el refrany *Cuando duele la cabeza, todos los miembros duelen: Unde/Când/Dacă nu e cap, vai de picioare*⁴⁶¹ [‘On/Quan/Si no hi ha cap, ai de les cames’]; parèmia ben representada en diferents variants (si bé sempre amb l’acabament *vai de picioare* [‘ai de les cames’]), la majoria introduïdes amb l’adverbi *unde* [‘on’]: *Unde nu e cap, vai de picioare* [‘On no hi ha cap, ai de les cames’] (PANN, 1982 [1847]: p. 147 i 305; MUNTEAN, 1967: p. 399, núm. 7621; HINȚESCU, 1985: p. 159, núm. 2893); *Unde nu-i cap, vai de picioare*⁴⁶² (CALCIU *et alii*, 1979: p. 148, s.v. *cap*⁴⁶³; FLONTA, 1992a: p. 110, núm. 737⁴⁶⁴; 1992b: p. 130, núm. 738⁴⁶⁵; MILLIO, 1999: p. 395, núm. 3337⁴⁶⁶ i 3342a⁴⁶⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55); a través de l’híbrid *Unde/Dacă nu-i cap* [‘On/Si no hi ha cap’], *vai de picioare* (MILLIO, 1999: p. 246, núm. 2070a⁴⁶⁸), passem a la variant amb *dacă* [‘si’], la qual és precisament l’escollida per ZANNE (2003 [1897]: II, p. 34, núm. 2848): *Dacă nu e (i) cap, văi dē picere (picíore)*⁴⁶⁹ [‘Si no hi ha (hi ha) cap, ai de les cames (cames)’]; *Dacă nu e cap, vai de picioare* (MILLIO, 1999: p. 200, núm. 1688a⁴⁷⁰; p. 378, núm. 3195d⁴⁷¹); noteu una última parèmia en què HINȚESCU (1985: p. 71, núm. 826) posa en relleu no pas l’absència de cap, sinó

⁴⁵⁹ *The grief of the HEAD is the grief of griefs.*

⁴⁶⁰ *WHEN the head ACHES, all the body aches.*

⁴⁶¹ Per bé que, en romanès, el mot *picior* tant pot significar ‘peu’ com ‘cama’ (vegeu SALA, 2010: p. 94 i 158; on l’autor ens explica que el llatí *pes*, en romanès, va desaparèixer en favor de *petiolus* < *picior*), nosaltres, dins el context romànic, ens decantem per la primera opció. Només cal pensar, a tall d’exemple, en el francès: *Les jambes pâtissent pour la tête* (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 36, núm. 2848); o bé en aquell refrany català que, a casa nostra, tantes vegades ens etzibaven (i no pas mancats de raó): *Qui no té memòria ha de tenir cames* (PARÉS, 1999: p. 222, núm. 1578).

⁴⁶² Dit sigui de passada, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 270, núm. 2492) ofereixen una altra solució al lloc de *picioare* [‘peus’]: *Unde nu-i cap, vai de picioare/coadă!* [‘peus/cua!’].

⁴⁶³ Amb al·lusió a: “donde no hay cabeza tiene que haber pie, quien no tiene memoria ha de tener pie (sau tenga pierna)”.

⁴⁶⁴ *A forgetful HEAD makes a weary pair of heels*. Amb dos refranys francesos: *Quand on n’a pas de tête, il faut avoir des jambes*, i *À mauvaise tête bonnes jambes*.

⁴⁶⁵ *A forgetful HEAD makes a weary pair of heels*. L’autor hi relaciona dues parèmies castellanques: *Donde no hay cabeza tiene que haber pie*, i *Quien no tiene memoria ha de tener pie*; i una de portuguesa: *Cabeça que não tem juízo, quem o paga é o corpo*.

⁴⁶⁶ *Little WIT in the head makes much worse for the heels.*

⁴⁶⁷ *WOE to the mule that sees not the/her master.*

⁴⁶⁸ *LITTLE wit in the head makes much work for the feet.*

⁴⁶⁹ ZANNE (2003 [1897]: II, p. 36, núm. 2848) recorda el francès: *Les jambes pâtissent pour la tête*.

⁴⁷⁰ *Your HEAD will never save your legs.*

⁴⁷¹ *WHEN the head ACHES, all the body aches.*

de contingut: *Dacă n-ai în cap, vai de picioare* ['Si no tens (res) al cap, ai de les cames']. Amb l'anterior tirallonga hem demostrat que *Capul duce picîorele* ['El cap duu les cames'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 34, núm. 2847); *Capul duce picioarele!* (MILLIO, 1999: p. 378, núm. 3195e⁴⁷²); per tant, qualsevol infirmació del cap repercutirà en les cames, les quals hauran de mirar de suplir-la com bonament puguin: *Capul bolând dă de lucru picioarelor* ['El cap tocat dóna feina a les cames'] (MILLIO, 1999: p. 201, núm. 1688b⁴⁷³; p. 247, núm. 2070b⁴⁷⁴); permeteu-nos, doncs, que ens n'apiadem: *Vai de picîorele cari pórtă cap nebun* ['Ai de les cames que porten (un) cap boig'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 74, núm. 9114); *Vai de picioarele care poartă cap nebun* (MUNTEAN, 1967: p. 410, núm. 7829; MILLIO, 1999: p. 395, núm. 3342b⁴⁷⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55). Això no obstant, també hi ha qui no es refia gens ni mica de les cames que depenen d'un cap que no toca ni quarts ni hores; en aquest cas, no esdevé gens retòric exclamar: *Când capul e putred, ce să ne așteptăm de la picioare?!* ['Quan el cap està podrit, què hem d'esperar de les cames?!'] (MILLIO, 1999: p. 378, núm. 3195b⁴⁷⁶).

⁴⁷² *WHEN the head ACHES, all the body aches.*

⁴⁷³ *Your HEAD will never save your legs.*

⁴⁷⁴ *LITTLE wit in the head makes much work for the feet.*

⁴⁷⁵ *WOE to the mule that sees not the/her master.*

⁴⁷⁶ *WHEN the head ACHES, all the body aches.*

***Cuando te dieren la vaquilla acudas con la soguilla* (II, Cap. 41, p. 1045)**

De capeți mioara, strînge-i frînghioara (PAPU, 1965: II, p. 360)

[‘Si aconseguixes l’anyella, estreny-li la sogueta’]

Dacă ți se dă de dar văcuța, dă fuga cu frânghiuța (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 332)

[‘Si se’t dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall’]

***Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla* (II, Cap. 4, p. 720⁴⁷⁷)**

Cînd îți pică vreo vițea, fugi cu funia după ea (PAPU, 1965: II, p. 50)

[‘Quan et cau del cel alguna vedella, corre-li al darrere amb la corda’]

Dacă-ți dă de dar văcuța, dă fuga cu frânghiuța (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 51⁴⁷⁸)

[‘Si se’t dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall’]

(II, Cap. 50, p. 1138)

Cînd ești dăruiet cu-o vacă, fugi cu funia de-o înșfacă (PAPU, 1965: II, p. 451)

[‘Quan se’t regala una vaca, corre(-hi) amb la corda per tal d’aferrar-la’]

Dacă-ți dau de dar văcuța, dă fuga cu frânghiuța (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414)

[‘Si se’t dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall’]

***Si tal vez sucede que me den la vaquilla, corro con la soguilla* (II, Cap. 62, p. 1238)**

Dacă-mi pică o vițea, fug cu funia după ea (PAPU, 1965: II, p. 549)

[‘Si em cau del cel una vedella, li corro al darrere amb la corda’]

Dacă mi se-ntâmplă uneori să-mi aducă cineva văcuța, dau fuga cu frânghiuța (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 504)

[‘Si alguna vegada em passa que algú em dugui la vaqueta, (hi) faig una correguda amb el sogall’]

Segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 988, s.v. *vaca*), que en recull la variant⁴⁷⁹ *Quando te dieren la vaquilla acude con la soguilla*, el nostre refrany “quiere dezir que quando os prometieren algo, no dilatéys el recibir la merced y regalo, como sea en tiempo y en saçón y que no parezca se pide por justicia”. En mots d’OLMOS (1998² [1940]: p. 38): “Encarece que se acepte lo que generosamente y de buen grado⁴⁸⁰ se nos ofrece. Tan descortés resulta tomar lo que no nos dan como rehusar lo que se nos brinda sinceramente”. Per conèixer-ne l’origen, recorrem⁴⁸¹ a ROMERO (2001²: p. 103, núm. 265⁴⁸²): “Según parece, el refrán procede de la costumbre que existía, en muchos pueblos castellanos y del resto de España, de correr por las calles con novillos atados por una soga, de la que los mozos tiraban por divertimento”. Per altra

⁴⁷⁷ Amb la nota (II, Cap. 4, p. 720, n. 43): “Con este refrán y el siguiente [*Cuando viene el bien, mételo en tu casa*] se da entender que «cuando se presente la ocasión, aprovéchate». El refrán también figura en II, 41, 1045; 50, 1138, y 62, 1238”.

⁴⁷⁸ MĂRCULESCU (2007: II, p. 51, n. 106) indica: “Două proverbe conținând amândouă îndemnul de a te folosi de prilejul oferit [‘Dos refranys que contenen ambdós l’exhortació a beneficiar-se de l’avinentesa que es presenta’]: «Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla» și [‘i’] «Cuando viene el bien, mételo en tu casa»”.

⁴⁷⁹ Així com també CORREAS (2000 [1627]: p. 207, núm. 1454): *Cuando te dieren la vaquilla, acude con la soguilla*.

⁴⁸⁰ En efecte, també LEYVA (2004: p. 75) ens indica que “el refrán aboga por aceptar de buen grado lo que nos ofrecen”.

⁴⁸¹ Vegeu també IRIBARREN (1974⁴: p. 584), font d’on reconeix pouar Romero.

⁴⁸² Ultra la nota genètica, l’autor manifesta que la nostra parèmia “recomienda prestar la máxima diligencia a las ocasiones favorables”.

banda, ETXABE (2001: p. 102⁴⁸³) apunta: “El refrán mata dos pájaros de un tiro^[484]: recomienda, por un lado, aceptar cuanto se nos dé y, por otro, no desaprovechar las oportunidades^[485]”.

Exemples que recorden la formulació condicional del capítol 62 (p. 1238), els trobem a CORREAS (2000 [1627]: p. 746, núm. 685): *Si te dieren la vaquilla, acude con la soguilla*; i a ETXABE (2001: p. 381): *Si te dan la vaquilla, acude con la soguilla*. A part dels exemples que protagonitza la *vaquilla*, el refranyer castellà palesa la conveniència de tenir una *soguilla* a l’abast, per tal com no només se’ns pot presentar l’oportunitat de lligar-hi la *vaquilla* quixotesca, sinó d’altres animals de granja, com ara la cabra: *Cuando te dieren la cabrilla, acorre con la soguilla* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 207, núm. 1452); *Cuando te dan la cabrilla, corre con la soguilla* (ETXABE, 2001: p. 102), i *Cuando te dan la cabriella, acorre con la soguilla* (CALLES, 2006: p. 284, núm. 977a); o la truja: *Cuando te dieren la cochinilla, acorre con la soguilla* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 207, núm. 1452), i *Cuando te dieren la cochinilla, acorre con la soguilla* (CALLES, 2006: p. 284, núm. 977); o, fins i tot, l’ovella: *Cuando te dieren la oveja, toma la cuerda y vay por ella*⁴⁸⁶ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 207, núm. 1453). Fixem-nos que, en romanès, l’animal protagonista, per a Mărculescu, és sempre la *văcuță*⁴⁸⁷ [‘vaqueta’], mentre que Papu alterna dues vedelles⁴⁸⁸ (*vițea*, en singular), amb una anyella (*mioară*) i una vaca (*vacă*). D’altra banda, per tal de retenir el present ofert, Mărculescu se serveix d’una *frânghiuță* [‘sogall’], la qual, amb un canvi de sufix, a Papu esdevé *frânghioară* [‘sogueta’]; o bé, en tres dels casos, *funie* [‘corda’]. Sigui un o altre animal, i es miri d’aferrar-lo per mitjà d’una corda o bé d’un sogall, les vuit traduccions romaneses coincideixen en l’esforç d’afaiçonar una forma paremiològicament plausible, basada en una rima, la qual, en el primer hemistiqui, recau sempre en l’animal; així, per a Mărculescu: *văcuța* [‘la vaqueta’] – *frânghiuța* [‘el sogall’]; mentre que, per a Papu: *mioara* [‘l’anyella’] – *frânghioara* [‘el sogall’], *vițea* [‘vedella’] – *ea* [‘ella’], i *vacă* [‘vaca’] – *înșfacă* [‘aferra’]. Observeu, en els últims dos exemples de Papu, com el traductor es veu constret a emprar l’animal sense l’article determinat

⁴⁸³ A partir de la parèmia: *Cuando te dieren la vaquilla, acude con la soguilla*. CAMPOS / BARELLA (1998: p. 343, núm. 3336) esmenten el mateix refrany, bo i acompanyant-lo de la següent glossa: “Así nos aconseja no despreciar lo que nos den, aun cuando nos parezca desmedrado y mezquino, como también aprovechar la ocasión, por el riesgo de que no vuelva”.

⁴⁸⁴ Durant la nostra estada al Friül, voldríem recordar la doctora Lídia Anoll, la qual es planyia del referent, de carés bèl·lic o cinègic, d’aquesta expressió en les diferents llengües romàniques: *Matar dos pardals d’un tret; Prendere due piccioni con una fava; Faire d’une pierre deux coups*, etcètera. Consti, doncs, en acta, que l’equivalent friülà, d’allò més pràctic, però gota bel·ligerant, seria: *Fâ un viaç e doi servizis*.

⁴⁸⁵ Així mateix, JUNCEDA (1991: p. 238) opina: “es grave cosa dejar pasar la oportunidad cuando se presenta, puesto que no suele ofrecerse dos veces”.

⁴⁸⁶ També en la traducció gallega d’ARIAS *et alii* (2005 [1992]: II, p. 489): *Cando che dean a ovella, colle a corda e vai por ela*.

⁴⁸⁷ Opció escollida, entre d’altres, per SERRAS (2005: Cap. 62, p. 569): *Se alguma vez sucede que me dêem a vaquinha, ato-a bem atadinha*; o FANLO (2010 [2008]: II, Cap. 41, p. 389): *Si on te donne la vachette, mets-lui vite la cordelette*.

⁴⁸⁸ Animal present a les traduccions portugueses de VISCONDES (2002: Cap. 41, p. 528): *Em te dando uma vitela vai logo por ela*; i SERRAS (2005: Cap. 41 i 50, p. 484 i 524): *Quando te derem a bezerra apressa-te a tê-la presa*; i a la francesa de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: Cap. 4, p. 47): *Lorsqu’on te donnera la génisse, cours lui mettre au cou la cordelette*.

(traint, doncs, l'original castellà), ja que la corresponent forma articulada, *vițea* [‘la vedella’] i *vaca* [‘la vaca’], respectivament, en dificultaria qui-sap-lo la rima al segon hemistiqui.

Si seguim estirant, no pas el fil, sinó el sogall, per fer-nos ben nostra la *vaquilla* quixotesca, arribarem al recull de CALLES (2006: p. 158-159, núm. 533), autor que relaciona la parèmia de referència amb una altra que suara ens va com anell al dit: *Cuando te dieren el anillo, pon el dedillo*⁴⁸⁹. Cal destacar, igualment, el volum d'ARTHABER (1929: p. 344, núm. 674⁴⁹⁰), en què es vincula el refrany *Cuando te dieren la vaquilla, / Acorre con la soguilla* al que acabem d'esmentar per ploma de Calles. A més a més, també RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 4, p. 28) opta pel referent digital a l'hora de traduir l'original cervantí: *En donarte s' anell, es dit dins ell*⁴⁹¹; i, encara més interessant, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 62, s.v. *anillo*) ens ofereixen una primera solució romana per a la parèmia *Cuando te dieren el anillo, pon el dedillo*: *Nu trebuie să scapi (niciodată) ocazia* [‘No has de deixar escapar (mai) l'ocasió’]; refrany romanès que, per tancar el cercle, CALCIU *et alii* (1979: p. 715, s.v. *ocazie*) interpreten amb tres parèmies diferents: *A la ocasión la pintan calva*; *Cuando te dieran la vaquilla, corre con la soguilla*, i *Cuando te dieran el anillo, pon el dedillo*⁴⁹². Tornant al recull de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 928, s.v. *vaquilla*), observem com tres de les quatre solucions proposades per a la parèmia quixotesca coincideixen amb Papu: *Când îți pică vreo vițea, fugi cu funia după ea* [‘Quan et cau del cel alguna vedella, corre-li al darrere amb la corda’] (solució de Papu per al capítol 4); *Când ești dăruit cu-o vacă, fugi cu funia de-o înșfacă* [‘Quan se't regala una vaca, corre(-hi) amb la corda per tal d'aferrar-la’] (que Papu empra en el capítol 50), i *De capeți mioara, strânge-i frânghioară* [‘Si aconseguixes l'anyella, estreny-li el sogall’] (versió que apareix al capítol 41). La quarta opció que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 928, s.v. *vaquilla*) ens apunten, *Du-te cu sacul când îți fâgăduie purcelul* [‘Ves amb el sac quan et promet(en) el garrí’], gaudeix d'un llarg recorregut al refranyer romanès, si bé ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 382, núm. 16565), el qual el cita talment: *Du-te cu sacul, când îți fâgădue purcelul*; hi afegeix una glossa que ens fa caure l'ànima als peus: “În băția de joc, celui care crede că i se va da

⁴⁸⁹ El refrany es troba, *mutatis mutandis*, a CORREAS (2000 [1627]: p. 206, núm. 1450): *Cuando te dieren el anillo, pára el dedillo*; i, en la mateixa variant de Calles, a ETXABE (2001: p. 102), del qual podem la següent glossa: “Aconseja aprovechar las oportunidades que se presentan para casarse. Por extensión, invita a aceptar los retos a los que se han de enfrentar las personas a lo largo de su vida”.

⁴⁹⁰ Dins el marc romànic, no deixen d'interessar-nos les variants francesa i italiana: *Celui à qui on donne, ne choisit pas*, i *Se ti gettano la fune, e tu lega la vacca*; parèmia, aquesta darrera, que espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 473, núm. 5185).

⁴⁹¹ Traducció per a la qual RULLAN (2005 [1905]: II, p. 232) es decanta novament al capítol 41, si bé amb petites variants formals: *En donar-te s' anell es dit dins ell*.

⁴⁹² En diversos reculls, dessus esmentats, com ara el d'ARTHABER (1929: p. 344, núm. 674) o el de CALLES (2006: p. 158-159, núm. 533), vèiem la relació entre la parèmia original i aquesta última. Amb un xic més de marrada, a cop segur que, com en la traducció de VISCONDES (2002: Cap. 4, p. 370), hauríem arribat a l'arxiconegut: *A cavalo dado não se olha o dente*. Nogensmenys, les solucions dels reculls consultats i la voluntat, si ens ho permeteu, de no estirar més la ploma que el refrany, ens han aconsellat de prescindir-ne. Tanmateix, per a una primera aproximació, us adreçem al *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes*: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58047&Lng=0>.

ceea ce i s'a fãgãduit" ['Com a mofa, a aquell que creu que se li donarà el que se li ha promès']. Amb mínimes diferències formals: *Du-te cu sacul când îți fãgãduie purcelul* (MUNTEAN, 1967: p. 157, núm. 3373; FLONTA, 1992a: p. 173, núm. 1180⁴⁹³; 1992b: p. 205, núm. 1192⁴⁹⁴), i *Du-te cu sacul, când îți fãgãduie purcelul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 206; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 129, núm. 1134). A tall de conclusió, i independentment de l'animal ofert o de la vàlua de l'anell promès, no perdem de vista una lliçó ben vitalista: *Quan ne passen, fan de bon aplegar* (BULBENA, 2005: Cap. 4, p. 428); o bé: *A coisa dada não faças má cara* (SERRAS, 2005: Cap. 4, p. 343); per tal com, tard o d'hora, arriba la maltempsada: *Al bon dia dar-li entrada, i esperar la nuvolada* (BULBENA, 2005: Cap. 50, p. 703).

Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla (II, Cap. 4 i 50, p. 720 i 1138)

Vegeu ***Cuando te dieren la vaquilla acudas con la soguilla (II, Cap. 41, p. 1045)***

⁴⁹³ *When the PIG is proffered, hold up the poke.* Acompanyat del francès: *Celui à qui on donne, ne choisit pas.*

⁴⁹⁴ *When the PIG is proffered, hold up the poke.* Flonta al·ludeix a una parèmia en castellà: *Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla*; i a dues en portuguès: *Quando te derem o porquinho, acode logo com o baracinho*, i *Quando te derem a vaca, vem logo com a corda.*

Cuando viene el bien, mételo en tu casa (II, Cap. 4, p. 720)

Cînd îți iese norocul în cale, prinde-l și ferecă-l (PAPU, 1965: II, p. 50)

[‘Quan et surt la bona sort a l’encontre, pren-la i encadena-la’]

Dacă dai de bine, bagă-l în casă la tine (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 51)

[‘Si topes amb el bé, fica’l a casa teva’]

El temps rúfol ja vindrà quan hagi de venir, de manera que, suara, el més assenyat serà, bo i reprenent la cloenda de l’anterior fitxa, *Al bon dia dar-li entrada i esperar la nuvolada* (BULBENA, 2005: p. 428); o, si ho volem en una versió un bri més participativa, *Cuant sa cera cau es hòra de coirla* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 28). La parèmia⁴⁹⁵, doncs, “Nos enseña a no despreciar la buena suerte”⁴⁹⁶ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 44, núm. 417), i, dit sigui en portuguès amb un joc de paraules ben bonic, *Guarda bem o bem que te vem* (SERRAS, 2005: p. 343). En aquest sentit, ROMERO (2001²: p. 98, núm. 250) aprofita la variant *Cuando el bien pasa, mételo en casa* per oferir-nos la següent glossa: “La buena fortuna debemos cogerla al vuelo. Puede tratarse de «un tren que no para dos veces», por eso hay que estar despierto y atento”.

Mărculescu tradueix gairebé al peu de la lletra la parèmia original; en realitat, només es permet traslladar una part del dinamisme del bé que s’aproxima al destinatari humà que, en el seu cas, hi topa, és a dir que, en certa mesura, li surt a l’encontre, tal com també manifesta la versió de Papu, recollida al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 128, s.v. *bien*) com a traducció del refrany que ens ocupa. A més a més, Papu interpreta el *bien* per *noroc*⁴⁹⁷ [‘bona sort’], i, tractant-se de tan gaia avinentesa⁴⁹⁸, considera convenient “aferrar-la”, *stricto sensu*, o sigui no limitar-se a prendre-la sinó fins i tot immobilitzar-la amb cadenes. I ja que parlem de lligar, no volem deixar passar el següent consell crematístic: *Cînd îți intră paraua*^[499] *în mîină, leag-o cu zece noduri* [‘Quan t’entra el xavo a la mà, lliga’l amb deu nusos’] (MUNTEAN, 1967: p. 105, núm. 2329); o amb nou nusos, en comptes de deu: *Cînd îți intră paraua în mîină, leagă-o cu nouă* [‘nou’] *noduri* (HINȚESCU, 1985: p. 62, núm. 615); consell que, a VISCONDES (2002: p. 370), compta amb una variant ornitològica: *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar*⁵⁰⁰. Bo i tornant, emperò, al romanès, i a tall de conclusió, vet aquí una constatació empírica que tal

⁴⁹⁵ Vegeu les dues variants que ens aporta MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 538, núm. 47.026 i 47.027): *Cuando el bien pasa, mételo en tu casa*, i *Cuando el bien pasa, mételo en tu casa, y cierra la puerta para que no se vaya*.

⁴⁹⁶ Cristianament, OLMOS (1998² [1940]: p. 38) ens aconsella: “Debemos aceptar y bendecir el bien que Dios nos envía”; i el relaciona amb un altre refrany quixotesc: *Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla*.

⁴⁹⁷ Segons el DEX (s.v. *noróc*¹): “Soartă, ursită, destin (favorabil)”; tres sinònims de destí (favorable).

⁴⁹⁸ Pensem en la parèmia: *Norocul e oricînd binevenit* [‘La bona sort és en qualsevol moment benvinguda’]; que CALCIU *et alii* (1979: p. 698, s.v. *noroc*) tradueixen per: *Nunca es tarde si la dicha es buena*.

⁴⁹⁹ Vegeu les traduccions de Papu esmentades a la fitxa del refrany quixotesc: *Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872).

⁵⁰⁰ Vegeu la fitxa del refrany: *Más vale pájaro en mano que buitres volando* (I, Cap. 31, p. 397; II, Cap. 12 i 71, p. 783 i 1316).

volta ens deixi glaçats: *N'am vëđut ómenĩ murind de cald* ['No he vist persones morint de calor'] (ZANNE, 1895: I, p. 16, núm. 58); parèmia que Zanne resumeix amb aquesta glossa: "Binele nu póte să ne aducă nicĩ un rëũ, binele nu strică nicĩ odată" ['El bé no ens pot dur cap mal, el bé no fa mai nosa'].

Cuidados ajenos matan al asno (II, Cap. 13, p. 796⁵⁰¹)

Ca să-ți scapi vecinul, îți ucizi asinul (PAPU, 1965: II, p. 119)

[‘Per escapar del teu veí, mates el teu ase’]

Grijile altora îl omoară pe măgar (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115⁵⁰²)

[‘Les cures dels altres (el) maten l’ase’]

“El descuido de los propios intereses a favor de los ajenos perjudica a quien así procede, con lo que se refuerza el dicho según el cual «la caridad bien entendida empieza por uno mismo^[503]»” (LEYVA, 2004: p. 77). Segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 115, núm. 1151) i ETXABE (2001: p. 104), que inclouen la parèmia quixotesca als seus reculls, el refrany “Censura a los entremetidos” i “Se usa para reprender al entrometido”, respectivament; vet aquí perquè la traducció italiana de VIAN / COZZI (1960: II, p. 99) opta per un directe: *Va a cercare gatte da pelare*. Certament, la intrusió aliena es desaconsella, fins i tot, quan no manca de bona voluntat:

“Aunque el ajeno se ofrezca con gran generosidad, los asuntos domésticos es mejor solucionarlos en casa. El refrán dice que los cuidados del que no es dueño «matan al asno», y es que, por mejor intención que tenga, nunca depositará todo el cuidado que pone aquel a quien pertenecen las cosas” (ROMERO, 2001²: p. 108-109, núm. 280).

Segons CORREAS, els *cuidados ajenos*, no només *matan al asno* (2000 [1627]: p. 212, núm. 1571), sinó que, en singular, *Cuidado ajeno, de pelo cuelga*; i *Cuidado ajeno, cuelga de pelo* (2000 [1627]: p. 212, núm. 1569); o, en el pitjor dels casos: *Cuidado ajeno, no cuelga ni aun de pelo* (2000 [1627]: p. 212, núm. 1569). No endebades, ARTHABER (1929: p. 373, núm. 733⁵⁰⁴) relaciona la nostra parèmia amb *Mal ajeno de pelo cuelga*.

D’altra banda, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 281, s.v. *cuidado*) ens ofereixen, per al refrany *¡Cuidados ajenos mataron al asno!*, la proteica parèmia *Nu-ți băga/vârî nasul/nu te băga/amesteca unde nu-ți fierbe oala* [‘No fiquis/posis el teu nas/et fiquis/t’entremetis on no et bull l’olla’]; que analitzarem a propòsit de la parèmia quixotesca *No os metáis donde no os llaman* (II, Cap. 62, p. 1241), la qual PAPU (1965: II, p. 553) traduí talment: *Nu-ți mai vîrî nasul unde nu-ți fierbe oala* [‘No segueixis posant el teu nas on no et bull l’olla’]. Igualment, CALCIU

⁵⁰¹ Amb la nota (II, Cap. 13, p. 796, n. 37): “Refrán dicho de los que se meten en lo que no les concierne y terminan sufriendo las consecuencias”.

⁵⁰² L’ autor (II, p. 115, n. 247) n’indica l’original: “Proverb: «Cuidados ajenos matan al asno»”.

⁵⁰³ Refrany que OLMOS (1998² [1940]: p. 40) també esmenta al final de la seva glossa: “Se cumple este refrán con los que descuidan los propios intereses, con perjuicios graves, por interferir en negocios ajenos. La caridad bien entendida empieza por uno mismo”.

⁵⁰⁴ Amb els equivalents en italià i francès (p. 372): *Del mal d’altri l’uomo guarisce, e del proprio muore*, i *Mal d’autrui n’est que songe*. La parèmia italiana apareix a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 441, núm. IX.6.5.13), i, sense coma, a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 196, núm. 2125).

et alii ens ofereixen, per a la mateixa parèmia (per bé que sense signes d'exclamació), dues solucions: “a se amesteca (a-și vîrî nasul *sau* a se băga) unde nu-i fierbe oala” [‘entremetre’s (posar el nas o ficar-se) on no li bull l’olla’] (1979: p. 708, s.v. *oală*), i *Nu te amesteca în treburile altuia* [‘No t’entremetis a les feines d’altri’] (1979: p. 45, s.v. *amesteca*). Abans de deixar aquest diccionari, ens mancaria per esmentar la variant *Cuidados ajenos al asno matan*, que els autors tradueixen amb el tragicòmic *Copilul cu mai multe moașe rămîne cu buricul netăiat* [‘El nen amb més d’una llevadora roman amb el melic sense tallar’] (1979: p. 132, s.v. *buric*); ben present, en diferents variants, al refranyer romanès: *Copilul cu multe moașe* [‘amb moltes llevadores’] *rămîne cu buricul netăiat* (MILLIO, 1999: p. 104, núm. 889a⁵⁰⁵); *Copilul cu moașe multe rămîne cu buricul netăiat* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 132); *Copilul cu două moașe* [‘dues llevadores’] *rămîne cu buricul netăiat* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 238); *Unde sînt moașe mai multe* [/] *Rămîne bietul băiat* [/] *Cu buricul netăiat* [‘On hi ha més d’una llevadora [/] Roman el pobre noi [/] Amb el melic sense tallar’] (PANN, 1982 [1847]: p. 200⁵⁰⁶; HINȚESCU, 1985: p. 160, núm. 2910); *Unde sunt moașe multe rămîne copilul cu buricul netăiat* [‘On hi ha moltes llevadores roman el nen amb el melic sense tallar’] (HINȚESCU, 1985: p. 222, núm. 4463); parèmia que, en la variant de MUNTEAN (1967: p. 400, núm. 7658) pot prendre un tràgic desenllaç⁵⁰⁷: *Unde sînt moașe multe moare (rămîne) copilul cu buricul netăiat* [‘On hi ha moltes llevadores mor (roman) el nen amb el melic sense tallar’]; infortuni pel qual ZANNE (2004 [1900]: V, p. 429, núm. 12322) es decanta: *Copilu* [sic] *cu móșe multe móre cu buricul ne-tăiat* [‘El nen amb moltes llevadores mor amb el melic sense tallar’].

Tot seguit, gràcies al *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes*, arribem a la solució *Câinele îmbătrânește de drum, iar nebunul de grija altora*⁵⁰⁸ [‘El gos envelleix per culpa del camí, mentre que el boig per culpa de la cura d’altri’]; heus-ne aquí les parèmies corresponents

⁵⁰⁵ *EVERYBODY’S business is nobody’s business*. L’autora, després de la parèmia esmentada, n’ofereix quatre més que no ens estem de recollir a peu de pàgina, per tal com, si bé similars, no hi hem trobat cap vinculació amb la parèmia quixotesca (o variants): *Unde cântă cocoși mulți, acolo întârzie a se face ziuă* [‘On canten molts galls, allí triga a fer-se de dia’]; *Unde-s mulți popi rămâne copilul nebotizat* [‘On hi ha molts mossens roman el nen sense batejar’]; *Unde vezi că mulți poruncesc, acolo orânduilele cu totul lipsesc* [‘On veus que molts manen, allí el bon ordre manca del tot’], i *Unde-s prea multe bucătărese iese mîncarea prea sărată sau rămâne nesărată* [‘On hi ha massa cuineres surt el menjar massa salat o roman sense sal’].

⁵⁰⁶ Amb el seu habitual *modus operandi* (o, més ben dit, *modus delectandi*), Pann amolla una tirallonga de refranys per il·lustrar una història; en aquest cas, i a la mateixa pàgina, la parèmia esmentada s’acompanya d’altres, que, si bé ens estem de desenvolupar per considerar que s’allunyen massa del nostre objectiu, sí que creiem de justícia citar a peu de pàgina: *Pîntre mumă, pîntre moașe, [/] Pruncu-a râmās fără boașe* [‘Entre la mare, entre les llevadores, [/] El nadó ha romàs sense botons (testicles)’]; *Unde sînt două cumnate, [/] Casele-s nemăturate* [‘On hi ha dues cunyades, [/] Les cases queden sense escombrar’]; *Corabia cu doi cîrmaci se îneacă* [‘El navili amb dos timoners s’enfonsa’], o bé: *Unde cîntă cocoși mulți, acolo întârzie a se face ziuă* [‘On canten molts galls, allí triga a fer-se de dia’]. Per a aquesta darrera parèmia, vegeu la nota anterior.

⁵⁰⁷ Comptat i debatut, també la traducció de Papu n’és prou, de tràgica, per tal com, bo i intuïnt el patiment, i conseqüent mort, de l’ase, si queda en mans del veí, prefereix no dilatar-ne l’agonia i matar-lo ell mateix.

⁵⁰⁸ Correspon al castellà *Cuidados ajenos mataron al asno* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58421&Lng=13>).

que n'hem pogut espigolar: *Cîinele îmbătrînește de drum, iar* ['mentre que'] *nebunul de grija altora* (PANN, 1982 [1847]: p. 377; HINȚESCU, 1985: p. 60, núm. 582); *Cânele îmbătrânesce de drum, și* ['i'] (*iar*) *nebunul de grija altora* (ZANNE, 1895: I, p. 369, núm. 1484); *Cîinele îmbătrînește de drum și (iar) nebunul de grija altora* (MUNTEAN, 1967: p. 100, núm. 2251); *Cânele îmbătrânește de drum și (iar) nebunul de grija altora* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 31).

***Dádivas quebrantan peñas* (II, Cap. 35, p. 1011)**

Darurile sparg și stîncile (PAPU, 1965: II, p. 327)

[‘Els regals trenquen fins i tot les roques’]

Plocoanele sfarmă stîncile (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302)

[‘Els obsequis rompen les roques’]

“Poderoso caballero
es don Dinero^[509].

Madre, yo al oro me humillo,
él es mi amante y mi amado,
pues de puro enamorado,
de continuo anda amarillo;
que pues doblón o sencillo,
hace todo cuanto quiero,
poderoso caballero
es don Dinero”.

Vet aquí “la famosa *letrilla satírica* de Quevedo de 1603” (CANDÓN / BONNET, 1993: p. 173), en què el poeta “señala el nacimiento ilustre de don Dinero^[510], en las Indias (el oro procedente de América en los siglos XVI y XVII), e indica sus continuos tratos con jueces, el amor que le tienen las damas y otras agudezas del genial escritor” (CALLES, 2006: p. 148, núm. 492). Pel que fa al refrany quixotesc “Pondera la eficacia de los obsequios para rendir la voluntad de nuestros prójimos” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 40) i “Da a entender que con los dones o presentes se suelen vencer las mayores repugnancias”⁵¹¹ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 121, núm. 1175). A voltes, es pot acompanyar del següent repicó: *Dádivas quebrantan peñas y hacen venir a la greña*⁵¹² (ROMERO, 2001²: p. 112, núm. 291). Dit en romanès, de manera ben succinta, i amb el benefici de la rima: *Darea*^[513] [/] *vede marea* [‘El regal [/] veu la mar’] (ZANNE, 2004 [1900]:

⁵⁰⁹ Tornada que va fer fortuna com a refrany, tal com ho demostren, posem per cas, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 59, núm. 557) o ETXABE (2001: p. 319): *Poderoso caballero es don dinero*.

⁵¹⁰ Ara bé, segons JUNCEDA (1991: p. 242): “El dinero ha tenido siempre dudosísima reputación, especialmente entre aquellos que no lo poseen”.

⁵¹¹ COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 443, s.v. *dar*) encara fila més prim, i en subratlla la celeritat: “Y porque el autor, tratando de la palabra dádiva, nos remite a esta de dar y sólo dize que dádivas quebrantan peñas, el común adagio dize: «La presta dádiva haze su efecto doblado»”.

⁵¹² Acompanyat d’aquesta nota: “La largueza y la generosidad tienen un doble efecto, paradójicamente. Por un lado, resulta evidente que «quebrantan peñas», es decir, derriban suspicacias y reticencias, producen alegría, favorecen a las personas y generan gratitud en quien las recibe. En cambio, también pueden provocar el efecto contrario, pues hay quien se halla en necesidad y el hecho de que el alguien venga en su socorro lo toma como una humillación y, en lugar de mostrarse agradecido al donante, le guarda rencor por tener más que él. Asimismo ante un acto de generosidad puede surgir la envidia en un tercero que no tuvo la liberalidad de realizarlo y no es extraño que éstos propaguen infamias acerca de los generosos, atribuyéndoles segundas intenciones en sus actos liberales”.

⁵¹³ A diferència de la sintètica formulació del refrany quixotesc i de les parèmies romanescs que citarem a continuació, CIVERA (1969: p. 529) decideix allargassar les inicials *dádivas*: *Les cosas que hom dóna graciosament esberlen les penyes*.

V, p. 251, núm. 11789); *Darea vede marea* (MILLIO, 1999: p. 265, núm. 2236f⁵¹⁴); *Darea [/] Umple marea* [‘El regal [/] Omple la mar’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 252, núm. 11790); *Darea umple marea*⁵¹⁵ (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 65); *Darea [/] Trece marea* [‘El regal [/] Passa la mar’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 252, núm. 11791; HINȚESCU, 1985: p. 73, núm. 858). Tres variants que s’agrupen en una única parèmia: *Darea [/] trece (umple, vede) marea* [‘El regal [/] passa (omple, veu) la mar’] (MUNTEAN, 1967: p. 132, núm. 2849); *Darea trece (umple, vede) marea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 238).

A l’hora de comentar el nostre refrany, LEYVA (2004: p. 78) no s’està d’esmentar el quevedà, i ja esmentat, “Poderoso caballero es Don Dinero”⁵¹⁶, a semblança del romanès *Aurul deschide raiul* [‘L’or obre el paradís’] (ZANNE, 1895: I, p. 116, núm. 437); *Aurul deschide raiul* (MUNTEAN, 1967: p. 47, núm. 1236); amb estructura bimembre, gràcies a una segona part ja esmentada: *Aurul deschide raiul, și darea trece marea* [‘L’or obre el paradís, i el regal passa la mar’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 440, núm. 6916). Si l’or ens permet accedir al paradís, quines portes no obrirem amb claus forjades de tan preuat metall! *Cu cheie de aur orice uși poți deschide* [‘Amb clau d’or totes les portes pots obrir’] (MUNTEAN, 1967: p. 117, núm. 2588); *Cu cheie de aur orice ușă* [‘qualsevol porta’] *poți deschide* (MILLIO, 1999: p. 23, núm. 180b⁵¹⁷). I, esclar, acabem on començàvem, al paradisiac tocom: *Cu chei de aur și de argint se deschid porțile raiului* [‘Amb claus d’or i d’argent s’obren les portes del paradís’] (MUNTEAN, 1967: p. 117, núm. 2589); factible edèn a base de regals: *Dar din dar se face raiul* [‘(De) regal en regal es fa el paradís’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 163). Ben mirat, i àdhuc sense clau, si parem esment a la crematística equivalència entre diners i regals (“tanto abre, abre tanto...”), *Banul deschide ușile fără chei* [‘El(s) diner(s) obre(n) les portes sense claus’] (MILLIO, 1999: p. 23, núm. 180c⁵¹⁸), i *Darurile găsesc întotdeauna ușile deschise* [‘Els regals troben sempre les portes obertes’] (MILLIO, 1999: p. 50, núm. 419⁵¹⁹).

A falta d’àuries claus, podem passar, això sí, sempre amb la mateixa matèria prima, a mesures més expeditives: *Sula de aur, zidurile pătrunde* [‘L’alena⁵²⁰ d’or(,) els murs travessa’] (ZANNE,

⁵¹⁴ MONEY answers all things.

⁵¹⁵ Vet aquí la traducció que donen del refrany quixotesca CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 287, s.v. *dădiva*).

⁵¹⁶ El traductor mallorquí del *Quijote*, RULLAN (2005 [1905]: II, p. 210), també empra una imatge ben gràfica: *Qui paga que mani feinas, y qu’han d’untar sas corriolas perque vajan llisas*.

⁵¹⁷ An ASS laden with gold would enter the gates of any city. (An ASS laden/loaded with gold will go lightly uphill/overtakes everything).

⁵¹⁸ Ídem.

⁵¹⁹ A BRIBE will enter without knocking.

⁵²⁰ Segons el DIEC (s.v. *alena*): “Eina de sabater, composta d’un ferro amb una punxa molt fina i d’un mànec de fusta, que serveix per a foradar, cosir i repuntar”.

2004 [1901]: VII, p. 941, núm. 19720); *Sula de aur zidul pătrunde*⁵²¹ [‘L’alena d’or el mur travessa’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 638, núm. 10813); que es completa amb un esborronador consell de caient moral: *Sula de aur zidul pătrunde, și lăcomia își vinde nêmul și moșia* [‘L’alena d’or el mur travessa, i la cobdícia es ven la nissaga i les propietats’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 640, núm. 17571); *Sula de aur zidurile pătrunde [i] și lăcomia [i] își vinde neamul și moșia* (MUNTEAN, 1967: p. 353, núm. 6896). Ultra l’alena, també espigolem un altre instrument d’or, l’espasa, que, gràcies a la força, *lato sensu*, d’aquest material, tallarà molt més que no pas la de ferro: *Sabia de aur taie mai mult de cât cea de fier* [‘L’espasa d’or talla més que la de ferro’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 576, núm. 10647); *Sabia de aur taie mai mult decât cea de fier* (HINȚESCU, 1985: p. 140, núm. 2440); *Sabia de aur taie mai tare / bine* [‘més fort / bé’] *decât cea de fier* (HINȚESCU, 1985: p. 215, núm. 4282); *Sabia de aur taie mai tare decât cea de fier* (MUNTEAN, 1967: p. 336, núm. 6489); *Sabia de aur taie mai tare decât cea de fier* (MILLIO, 1999: p. 182, núm. 1538⁵²²; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111).

Malgrat l’ampli ventall paremiològic que acabem de resseguir, sorprèn veure com ambdós traductors romanesos opten per transcriure literalment l’original castellà. Les *dádivas* quixotesques, en el cas de Papu, esdevenen *daruri* [‘regals’], mot ben representat als refranys romanesos citats dessús, mentre que Mărculescu decideix conferir-li una pàtina reculada amb l’eslavisme *plocon*, encara vigent avui en dia⁵²³, però, que, en origen, es referia al “Dar omagial intrând în obligațiile vasalilor către Poartă sau ale supușilor către curtea domnească sau către stăpânul moșiei” [‘Regal d’homenatge que entrava en les obligacions dels vassalls vers la Porta⁵²⁴, o dels súbdits vers la cort reial o vers l’amo de les propietats’] (DEX: s.v. *plocón*).

⁵²¹ Zanne afirma que es tracta de l’únic cas en què va ser capaç d’establir, sense cap mena de dubte, l’adopció d’un refrany estranger. Concretament, l’introduïdor en va ser Miron Costin (1630-1691), que el va traduir del polonès. Ben poc després, un altre cronista, Dimitrie Cantemir (1673-1723), ja l’empra amb normalitat.

⁵²² *HE THAT FIGHTS with silver arms, is sure to overcome.*

⁵²³ Emprat familiarment com a regal “făcut adesea pentru un serviciu, o favoare” [‘fet sovint per un servei, un favor’] (DEX: s.v. *plocón*).

⁵²⁴ La Porta o la Sublim Porta: al·lusió a l’imperi Otomà.

De amigo a amigo, la chinche, etc. (II, Cap. 12, p. 786⁵²⁵)

Ortac, ortac, dar fără ghimpe-n ochi! (FRUNZETTI⁵²⁶, 1965: II, p. 110)

[‘Col·lega, col·lega, però sense punxa a l’ull!’⁵²⁷]

Praf în ochi între prieteni etc. (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 107⁵²⁸)

[‘Pols a l’ull entre amics etc.’]

ROMERO (2001²: p. 116, núm. 300), que compara el nostre refrany amb *De puta a puta, taconazo*⁵²⁹, el glossa talment:

“Vuelve a mostrar el refranero su rostro más pícaro. Recuerda que, a menudo, la extrema intimidad lleva a tratarse sin ninguna consideración. Es el reverso de la solidaridad entre los que son de la misma condición, pues esa misma igualdad lleva a ser especialmente duro y cruel con los semejantes”.

Per la seva banda, LEYVA (2004: p. 81) considera que la parèmia dóna a entendre “el mal comportamiento de quien se proclama incondicional pero traiciona la amistad^[530] cuando le conviene”⁵³¹. El referent quixotesc, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 436, s.v. *chinche*) ens el completa i ubica: *De amigo a amigo, chinche en el ojo*. Per desgràcia, les molèsties oculars⁵³² que l’amistat genera no es limiten únicament a la *chinche*; CAMPOS / BARELLA (1998 : p. 19, núm. 175), a propòsit de la parèmia *De amigo a amigo, agraz en el ojo*, comenten⁵³³: “El agraz, la chispa, la sangre, la chinche, etc., vienen a representar las ingratitudes que a veces se reciben de los que se dicen amigos”. En efecte, la parèmia que acabem de citar, també l’espigolem a CORREAS (2000 [1627]: p. 220, núm. 119) i ETXABE (2001: p. 107); mentre que amb la variant

⁵²⁵ Amb la nota (II, Cap. 12, p. 786-787, n. 24): “Puede ser el estribillo de una letrilla, no identificada, basado en el refrán «De amigo a amigo, chinche en el ojo», que se usaba para avisar que no se debe confiar en los que se dicen amigos”.

⁵²⁶ Si bé es tracta de la segona part del *Quijote*, n’atribuïm la traducció a Frunzetti i no pas a Papu, bo i basant-nos en la *Notă asupra ediției* [‘Nota sobre l’edició’] inicial: “*Ion Frunzetti*, căruia-i aparține și traducerea versurilor din ambele părți” [‘*Ion Frunzetti*, al qual pertany també la traducció dels versos d’ambdues parts’] (1965: I, p. 5).

⁵²⁷ El substantiu masculí *ochi* coincideix formalment en singular i plural, de manera que no és possible, en el context actual, esbrinar-ne el nombre. Ara bé, seguint l’original quixotesc, optem per la versió singular *ull*, tant en la traducció de Frunzetti com en la de Mărculescu.

⁵²⁸ MĂRCULESCU (2007: II, p. 107, n. 228) indica a peu de pàgina: “Probabil refren într-un cântec (*letrilla*), preluat dintr-un proverb care veștejește falsele prietenii: «De amigo a amigo, chinche en el ojo» (literal: «Între prieten și prieten, ploșniță-n ochi») [‘Possible tornada d’una cançó (*letrilla*), agafada d’un refrany que blasma les falses amistats: «De amigo a amigo, chinche en el ojo» (literalment: «Entre (un) amic i (un altre) amic, xinxa a l’ull’]”.

⁵²⁹ Sobre aquest refrany, Romero anota: “pretende señalar más bien que entre maleantes o personas de dudosa reputación no se suele dar auténtica amistad sino complicidad momentánea que se disipa en el momento en que los intereses de los compañeros entran en colisión con los propios”. Conflicte d’interessos, que, si ens permeteu el comentari, no es dóna pas únicament “entre maleantes o personas de dudosa reputación”.

⁵³⁰ Tal com afirma CABALLERO (1970: p. 186, núm. 2564): “Y quiere decir que al mayor amigo se le engaña”.

⁵³¹ L’autor acaba afirmant: “Tal y como aparece en el texto, se supone estribillo de alguna copla popular en tiempos de Cervantes”.

⁵³² O no només oculars, com demostra la traducció francesa de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 103), bo i jugant amb el fraseologisme *Avoir la puce à l’oreille* (és a dir, *Estar a l’aguait*): *Entre amis les plus sûrs, la puce est à l’oreille...*

⁵³³ Alhora que també glossen: “Enseña que no se debe confiar demasiado en todos los que se venden por amigos”.

chispa (o *chispe*): *De amigo a amigo, chispe en el ojo* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 220, núm. 119), i *De amigo a amigo, chispa en el ojo* (ETXABE, 2001: p. 107). Pel que fa a la *sangre*: *De amigo a amigo, sangre en el ojo*⁵³⁴ (ETXABE, 2001: p. 107). Als referents proposats per Campos / Barella, encara podríem afegir-hi la *chinilla* o *chinela*: *De amigo a amigo, chinilla en el ojo*, i *De amigo a amigo, chinela en el ojo* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 219, núm. 118). A més a més, alguns dels anteriors exemples poden presentar *compadre* en comptes d'*amigo*, com ara: *De compadre a compadre, chinche en el ojo* (ETXABE, 2001: p. 109); *De compadre a compadre, sangre en el ojo* (ETXABE, 2001: p. 109), o *De compadre a compadre, chinilla en el ojo*⁵³⁵ (MAL LARA, 2013 [1568]: X, p. 1301, núm. 6). A tall (mai més ben dit) de conclusió, valgui la punyent traducció catalana de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 70): *Amig leal y derrera un pam de punyal*⁵³⁶.

Pel que fa a les traduccions romaneses, destaquem el fet que, si bé la molèstia se centra sempre a l'ull (*ochi*), la gènesi divergeix de les opcions castellanes: Frunzetti l'atribueix a *ghimpe* ['punxa'], mentre que Mărculescu a *praf* ['pols']. A més, noteu com Frunzetti recull l'*amigo* quixotesca amb el regionalisme *ortac*, que el DEX (s.v. *ortác*) defineix així: “Tovarăș (de drum, de muncă etc.); camarad; *p. ext.* prieten” [‘Col·lega (de viatge, de treball etc.); company; *p. ext.* amic’]. Com que les versions de Frunzetti i Mărculescu no puen, ni gaudeixen de posterior continuïtat al refranyer romanès, ens veiem abocats a encercar-hi alguna altra solució; vet aquí la nostra proposta per al cas actual: *Tu dicită că'mi voiescî binele, [/] Și mă 'nghimpî ca albinele* [‘Tu dius que em desitges (tot) el bé (del món), [/] I em piques com les abelles’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 501, núm. 17036); com apunta Zanne, es tracta d'una parèmia “Pentru prietenul falș și viclén” [‘Per a l'amic fals i astut’]. Amb mínimes diferències formals, el refrany es presenta a d'altres volums: *Tu zici că-mi voiești binele și mă-nghimpi ca albinele* (PANN, 1982 [1847]: p. 295); *Tu zici că-mi voiești binele [/] și mă-nghimpi ca albinele* (MUNTEAN, 1967: p. 383, núm. 7426); *Tu zici că-mi voiești binele [/] Și mă-nghimpi ca albinele* (HINȚESCU, 1985: p. 157, núm. 2830).

Gràcies a la traducció italiana de VIAN / COZZI (1960: II, p. 92): *Dagli amici ci guardi Iddio...*; ço és, el primer hemistiqui, en primera persona plural, del conegut refrany *Dagli amici mi guardi Iddio, che dai nemici mi guardo io*⁵³⁷ (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 191, núm. 2074), arribem encontinent al romanès: *Feresce-mă, Dómne, de prietenî, că de dușmanî*

⁵³⁴ Amb l'apunt: “Una más de las frecuentes recomendaciones sobre la prudencia que debemos mantener con los amigos”.

⁵³⁵ Segons l'autor: “Aplicase a los que, en el interés, cargan de mal a su compañero, como dize en otro refrán: *De amigo a amigo, chinche, etc.* Y parece mejor letra *china en el ojo*”; passatge del qual es fa ressò IRIBARREN (1974⁴: p. 51).

⁵³⁶ Versió que sembla justificar una de les parèmies preferides de la nostra àvia Antonieta: *Qui té amics, té fatics; qui té amigues, té fatigues*.

⁵³⁷ A ARTHABER (1929: p. 447, núm. 884), en la variant: *Dagli amici mi guardi Dio. [/] Che dai nemici mi guardo io*. En el cas de BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 283, núm. VI.2.7.8): *Dagli amici mi guardi Dio, che dai nemici mi guarderò io*.

mă voi păzi singur (sciū să mă păzesc, sciū a mă păzi) [‘Guarda’m, Senyor, dels amics, que dels enemics em defensaré sol (sé defensar-me, sé defensar-me)’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 460, núm. 16869); que, no endebades, es compara a dues parèmies (2004 [1901]: VII, p. 461, núm. 16869), la francesa *Dieu me garde de mes amis, je me garderai de mes ennemis*, i la italiana *Da chi mi fido, mi guardi Dio, da chi non mi fido, mi guardaro* [sic] *io*. No cal dir que un consell d’aquesta índole (amb el prec a la intervenció divina) es troba profusament documentat al refranyer romanès: *Ferește-mă Doamne de prieteni, că de dușmani mă feresc eu* [‘Guarda’m(,) Senyor(,) dels amics, que dels enemics em guardo jo’] (MUNTEAN, 1967: p. 174, núm. 3618); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă feresc eu* (FLONTA, 1992a: p. 92, núm. 621⁵³⁸; 1992b: p. 108, núm. 624⁵³⁹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 207); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni că de dușmani mă păzesc singur*⁵⁴⁰ [‘em defenso sol’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 341, s.v. *dușman*; p. 376, s.v. *feri*); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni că de dușmani mă feresc/păzesc singur*⁵⁴¹ [‘em guardo/defenso sol’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 54, s.v. *amigo*); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă feresc eu/mă păzesc singur* [‘em guardo jo/em defenso sol’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 136, núm. 1188); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă voi păzi singur* [‘em defensaré sol’] (MILLIO, 1999: p. 125, núm. 1059a⁵⁴²); *Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă voi păzi singur/știu eu* [‘sé jo (com encarregar-me’n)’] (MILLIO, 1999: p. 143, núm. 1207⁵⁴³). L’últim exemple de la tirallonga canvia la tradicional forma inicial d’adreçar-se a la divinitat per una altra no menys fructífera: *Apară-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani știu eu* [‘Protegeix-me, Senyor, dels amics, que dels enemics sé jo (com encarregar-me’n)’] (MILLIO, 1999: p. 135, núm. 1151⁵⁴⁴).

⁵³⁸ *God defend me from my FRIENDS; from my enemies I can defend myself*. Acompanyat del francès: *Dieu me garde de mes amis, je me garderai de mes ennemis*.

⁵³⁹ *God defend (deliver) me from my FRIENDS; from my enemies I can (will) defend myself*. L’autor cita dues parèmies en castellà: *De los amigos me guarde Dios; que de los enemigos me guardaré yo*, i *De quien me fío, Dios me guarde; de quien no me fío, me guardaré yo*; i una en portuguès: *Deus me defenda do amigo, que do inimigo me defendo eu*.

⁵⁴⁰ Amb al·lusió al castellà: *Del agua mansa libreme Dios que de la brava me libro yo*.

⁵⁴¹ Els autors donen el romanès com a traducció del refrany: *De mis amigos me libre Dios, que de mis enemigos me libro yo*.

⁵⁴² *A FOE is better than a dissembling friend*.

⁵⁴³ *GOD defend/deliver me from my friends, I’ll keep myself from my enemies. (GOD defend me from my friends, from my enemies I can/will defend myself)*.

⁵⁴⁴ *Save a man from his FRIENDS, and let him to struggle with his enemies*.

De la abundancia del corazón habla la lengua (II, Cap. 12, p. 788)

Din preaplinul inimii grăiește și limba (PAPU, 1965: II, p. 112)

[‘De l’abundància del cor s’expressa també la llengua’]

Din prisosul inimii vorbește limba (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 109)

[‘De l’abundor del cor parla la llengua’]

VISCONDES (2002: p. 401, n. 1) ens informa que el refrany “É do Evangelho de São Mateus, XII, 34”⁵⁴⁵ i FANLO (2010 [2008]: II, p. 118, n. 1) hi afegeix que també es troba a “Luc 6, 45”⁵⁴⁶. Es tracta, doncs, d’una sentència bíblica⁵⁴⁷ que “denota que, por lo común, se habla mucho de aquello que sentimos hondamente”⁵⁴⁸ (IRIBARREN, 1974⁴: p. 620). El mateix autor del comentari, Iribarren (que parla de la parèmia en un article no pas intítulat amb el refrany castellà, sinó amb *Ex abundantia cordis...*), cita un altre refrany prou semblant, ensems que aclaridor: *No dice más la lengua que lo que siente el corazón*.

El volum II de ZANNE (2003 [1897]) conté el quart capítol, intítulat “Omul și organele sale” [‘L’home i els seus òrgans’], en què es dediquen les pàgines 199-216 (parèmies número 3581-3675) a *inimă*, i, de la pàgina 217 a la 232 (parèmies número 3678-3741), a *limbă*. En aquestes trenta-tres pàgines (i més de cent cinquanta parèmies), *inimă* i *limbă* coincideixen en dos refranys: *Inima o aú pe limbă*⁵⁴⁹ [‘El cor el tenen a la llengua’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 200, núm. 3582), utilitzat per a aquell que “Spune tot ce gândesce, tot ce are pe inimă” [‘Diu tot el que pensa, tot el que té al cor’]; i, d’altra banda, una parèmia dedicada als bocamolls: *Inima și limba sunt de o palmă una de alta* [‘El cor i la llengua estan a un pam l’una de l’altra’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 200, núm. 3585).

Si encerquem la parèmia quixotesca al *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes*⁵⁵⁰, hi ensopegarem la solució *Ce are în (pe) inimă, are și pe buze* [‘El que té a (en) el cor, (ho) té també als llavis’]; acompanyada de dos fraseologismes que l’esmentat web inclou en l’apartat de variants: *A avea (a fi cu) inima aproape de gură* [‘Tenir (estar amb) el cor a prop de la

⁵⁴⁵ “Ex abundantia enim cordis os loquitur” (*Evangelium secundum Matthaeum*: XII, 34). Segons la traducció romanesa, consultable en línia a www.ebible.ro, “din prisosul inimii vorbeste limba [sic]”.

⁵⁴⁶ “Ex abundantia enim cordis os eius loquitur” (*Evangelium secundum Lucam*: VI, 45). Segons la traducció romanesa, consultable en línia a www.ebible.ro, “din prisosul inimii vorbeste gura [sic]”.

⁵⁴⁷ Així ens ho palesa ROMERO (2001²: p. 122, núm. 316): “En esta ocasión el refranero manifiesta la raigambre católica de la cultura hispana, pues la dicción castellana de este dicho es literalmente la traducción de las palabras de Cristo en el Evangelio de san Mateo (12, 34), tal como las vertiera en latín san Jerónimo: *Ex abundantia cordis os loquitur*. Esta regla de oro sirve para penetrar en las intenciones y en lo profundo de quien habla (en su «corazón») a través de la observación de sus palabras”.

⁵⁴⁸ El profit que Leyva va extreure de l’obra d’Iribarren es fa palès en casos com ara aquest, en què glossa: “Sentencia con que se denota que, por lo común, se habla mucho de aquello de que el ánimo está muy penetrado” (LEYVA, 2004: p. 83). En aquest sentit, SOLIU (1986: p. 158) ens en recorda l’expansiva versió catalana: “«La boca parla d’allò que sobreix del cor», diu l’Evangeli”.

⁵⁴⁹ Zanne acompanya la parèmia romanesa amb la francesa: *Avoir le cœur à la bouche*.

⁵⁵⁰ Vegeu l’enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58451&Lng=13>.

boca']; que espigolem tant a MUNTEAN (1967: p. 6, núm. 107) com a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 120); i *A nu avea inima departe de gură* ['No tenir el cor lluny de (la) boca']; que, en aquest cas, evoquem de HINȚESCU (1985: p. 174, núm. 3274).

Sense deixar de banda les fonts romaneses, qui sí que recullen la parèmia bíblica, en versió castellana, són CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 9, s.v. *abundancia*): “*de la abundancia del corazón habla la boca* din prisosul inimii vorbește gura, inima când se-nvesește fața înflorește [‘de l’abundor del cor parla la boca, el cor quan s’alegra la cara floreix’]”. Dos trets ens criden l’atenció: en primer lloc, que no tracten el refrany com a extret del *Quijote* (ja que, en tal cas, s’haurien vist constrets a canviar *boca* per *lengua*), i, en segon lloc, el fet que la primera traducció correspongui, fora del detall que acabem d’esmentar, a la versió de Mărculescu.

Per acabar, CASADO *et alii* (1998: p. 33) inclouen equivalents del refrany quixotesco (és a dir, amb *lengua*, no pas amb la *boca* que traduiria l’os original d’ambdues citacions bíbliques) en francès, *De l’abondance du cœur, la bouche parle*⁵⁵¹, i en italià, *Per l’abbondanza del cuor, la bocca parla*; la primera de les quals coincideix amb la traducció francesa de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 104): *La bouche parle de l’abondance du cœur*⁵⁵²; i la segona, recollida per ARTHABER (1929: p. 176, núm. 345⁵⁵³), recorda la italiana de VIAN / COZZI (1960: II, p. 93): *Dall’abbondanza del cuore parla la lingua*⁵⁵⁴.

⁵⁵¹ Sense coma a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 37, núm. 644).

⁵⁵² L’altra traducció francesa del *Quijote* consultada, n’ofereix la versió: *C’est le trop-plein du cœur qui fait parler la langue* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 118). Hi fem notar l’expressió *le trop-plein du cœur*, que concorda amb el *preaplinul inimii* de Papu.

⁵⁵³ Autor que, dit sigui de passada, relaciona el refrany italià amb el francès: *De l’abondance du coeur la bouche parle*.

⁵⁵⁴ BODINI (2005 [1957]: II, p. 681), en canvi, el tradueix per: *La bocca parla quando il cuore è gonfio*.

De los desagradecidos está lleno el infierno (II, Cap. 58, p. 1205)

De nerecunoscători geme iadul (PAPU, 1965: II, p. 517)

[‘De desagraïts es plany l’infern’]

Infernul este plin de nerecunoscători (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 474)

[‘L’infern és ple de desagraïts’]

El nostre refrany, segons ROMERO (2001²: p. 118, núm. 306⁵⁵⁵), “Calibra que de todos los que pueblan el Averno, el número de los que practicaron la ingratitud es altísimo”. Al seu torn, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 736, s.v. *infierno*) anota: “También se toma muchas vezes esta palabra infierno por el lugar de los dañados y condenados al fuego eterno”; que és, precisament, el sentit que suara ens interessa. El Cant XXXIV de l’*Inferno* dantesc s’endinsa al cercle més pregon i pecaminós del con invertit, l’anomenada *Giudecca*, en (des)honor a Judes Iscariot⁵⁵⁶, menyspreable paradigma dels desagraïts, o, altrament dit, d’aquells que traeixen els seus benefactors. També LEYVA (2004: p. 84) apunta: “El pecado de la ingratitud mueve a Don Quijote⁵⁵⁷ a señalarlo como el mayor de cuantos se puedan cometer”. D’altra banda, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 126, núm. 1230) n’esmenten un altre factor: “Se vitupera la ingratitud y se nota que es muy frecuente”. En aquesta direcció temporal, s’orienta la citació que fa DUȚĂ (1997: p. 224, núm. 3596) de l’Estagirita: “Ce îmbătrânește iute? Recunoștința” [‘Què envelleix de seguida? L’agraïment’]; per bé que, segons el proteic Nicolae Iorga (1871-1940), “Recunoștința e înainte de toate o datorie către tine” [‘L’agraïment és abans de res una obligació vers tu’] (DUȚĂ, 1997: p. 224, núm. 3595).

Al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 302, s.v. *desagradecido*), s’hi inclou el refrany original, traduït amb la planyívola versió de Papu; ara bé, tot seguit, s’hi afegeix de collita pròpia *Recunoștința e floare rară* [‘L’agraïment és flor estranya’]; parèmia molt en consonància amb la reflexió aristotèlica dessús citada. Tenint, doncs, en compte la gravetat del pecat, i la seva freqüència, no és estrany que *Ușor ajungă la iad*⁵⁵⁸ [‘Fàcilment arribes a l’infern’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 15, núm. 15337); puix que, per més eixabuc que s’hi produexi, *Nică iadul, nică mușerea, nică pămîntul secetos nu țice: «Ajunge!»* [‘Ni l’infern, ni la dona, ni la terra àrida no diu(en): «Prou!»’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 15, núm. 15336).

En romanès, per a ‘infern’, existeix el doblet⁵⁵⁹ *iad*⁵⁶⁰, d’origen eslau⁵⁶¹, i *infern*⁵⁶², neologisme

⁵⁵⁵ Romero ens presenta dues parèmies: *De desagradecidos está el mundo lleno*, i *De desagradecidos está el infierno lleno*.

⁵⁵⁶ “«*Quell’anima là sù c’ha maggior pena*», [l] disse l maestro, «è Giuda Scariotto»” (*Inferno*, XXXIV, v. 61-62).

⁵⁵⁷ Vegeu la fitxa d’un altre refrany quixotesca de sentit similar: *El pan comido y la compañía deshecha* (II, Cap. 7, p. 745).

⁵⁵⁸ Seguit de la glossa: “Rêul ușor se face; e greș să fii om de trébă” [‘El mal fàcilment es fa; és difícil ser (una) persona com cal’].

⁵⁵⁹ I, així mateix, per a ‘paradís’, també comptem amb *rai* (eslavisme) i *paradis* (neologisme llatí).

de clara arrel llatina. És lògic, doncs, parant esment a la “novetat” d'*infern*, que, en el camp paremiològic, el mot escollit sigui *iad*. Així ens ho demostren, per exemple, PISOT *et alii* (2002: p. 263, s.v. *infierno*), que tradueixen *infierno* per *iad*, i, sobretot, el mestre Zanne, el qual, en el dotzè capítol, dedicat a “Credințe, obiceiuri” [‘Creences, costums’], hi inclou *iad* (2004 [1901]: VII, p. 14-16, núm. 15336-15341), però no pas *infern*. D’acord amb això, no hauríem d’excloure que la tria de Mărculescu, *infern* en lloc de *iad*, no obeeixi a una picada d’ullet al referent dantesc que esmentàvem a l’inici.

⁵⁶⁰ DEX (s.v. *iad*): “(În credința creștină) Loc în care sufletele păcătoșilor ar fi supuse la chinuri veșnice” [‘(En la fe cristiana) Lloc en què les ànimes dels pecadors estarien sotmeses a turments eterns’]. D’altra banda, el DER (s.v. *iád*) en postula l’etimologia a partir del mitològic, i mític, Hades grec.

⁵⁶¹ Vegeu SALA (2010: p. 206).

⁵⁶² DEX (s.v. *inférn*): “Loc unde sălășluiesc sufletele celor păcătoși, după moarte, supuse la chinuri veșnice” [‘Lloc on viuen les ànimes dels (que han estat) pecadors, després de la mort, sotmesos a turments eterns’].

*De noche todos los gatos son pardos*⁵⁶³ (II, Cap. 33, p. 990)

Noaptea toate mîțele^[564] *sînt sure* (PAPU, 1965: II, p. 306-307)

[‘De nit tots els gats són bruns’]

Noaptea toate mîțele par sure (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283)

[‘De nit tots els gats semblen bruns’]

Des de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 829, s.v. *noche*) fins a ETXABE (2001: p. 117⁵⁶⁵), passant per *Autoridades* (s.v. *noche*⁵⁶⁶) o CAMPOS / BARELLA (1998: p. 250, núm. 2488⁵⁶⁷), el refrany quixotesco, sense cap variant significativa, ens mostra un ample recorregut. Quant al sentit de la parèmia, “es que la noche^[568] desvanece a la vista todos los colores. En el sentido metafórico, como la muerte es la noche de la vida, en ella todos se igualan, desapareciendo dignidades y diferencias sociales” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 44).

Si observem les equivalències romaneses, tant Papu com Mărculescu, malgrat la divergència entre ‘ésser’ i ‘semblar’, coincideixen en la color que adopta la nocturna gatada: *sur*, adjectiu (en les parèmies, en la forma femenina plural, *sure*) que, segons el diccionari romanès-castellà de CALCIU *et alii* (1979: p. 976, s.v. *sur*), significa “gris, gríseo, grisáceo, rucio, pardo^[569]”. Afegim-hi que els dos traductors francesos, d’una banda, i els dos italians, d’altra banda, arriben a solucions cromàticament idèntiques: *De nuit tous chats sont gris* (DE ROSSET / CASSOU, 2006 [1949]: p. 288); *La nuit tous les chats sont gris*⁵⁷⁰ (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 328); i *Di notte*

⁵⁶³ Segons MORVAY (2001: p. 77), aquest és un d’aquells refranys que “podríamos considerar europeismos ya que se usan en varias lenguas en forma idéntica o muy similar”.

⁵⁶⁴ Cal esmentar que, en romanès, *mâță* té gènere femení (vegeu FONTANA, 2009: p. 408-409). Tanmateix, com que es tracta, juntament amb *pisică*, de l’apel·latiu felí més emprat, independentment del sexe, ens ha semblat que el caient de la nostra llengua es veuria trait si respectàvem l’original. Així doncs, hem preferit optar per la variant genèrica masculina. En aquest sentit, i al nostre parer, l’origen del refrany català *Paga, que és gata* ens ve a donar la raó: “Uns estudiants afamats anaven pels hostals amb un sac, dintre del qual portaven una gata. Arribada l’hora de pagar, com que no duien diners, feien una proposició a l’hostaler: si endevinava què duien en aquell sac, li pagarien el doble de l’import del que havien menjat, i, si no ho endevinava, fóra ell qui pagaria a ells. Abans de fer la juguesca, ja havien procurat de fer miolar la gata. L’hostaler acceptava la proposta, i deia que el que hi havia era un gat; llavors els estudiants feien pagar l’hostaler, tot exclamant alegrement: *Paga, que és gata*” (AMADES, 1985 [1951]: p. 179).

⁵⁶⁵ Amb coma després de *noche*, i la glossa: “Se emplea cuando una circunstancia, como es la falta de luz o de claridad, iguala y asemeja las cosas o las personas distintas entre sí, u oculta o atenúa sus defectos y diferencias”.

⁵⁶⁶ Amb la glossa: “Modo de hablar del estilo familiar, con que se explica que con la obscuridad de la noche, o falta de luz, es fácil dissimular las tachas de lo que se vende o se comercia”.

⁵⁶⁷ Segons les autores: “Explica que con la obscuridad de la noche o con la falta de luz es fácil disimular las tachas de lo que se hace, vende o comercia”. Vegeu-ne una glossa gairebé idèntica a BARSANTI (2006: p. 182).

⁵⁶⁸ No endebades, ROMERO (2001²: p. 128, núm. 332), a propòsit del nostre refrany, afirma: “La noche, como podemos comprobar, no sale bien tratada por el refranero, pues es ocasión de sufrir muchos engaños. Para tomar cualquier resolución, mejor la luz del día”.

⁵⁶⁹ Cromàticament, segons LEYVA (2004: p. 86): “Pardo es color de tierra y parda la piel del oso común, intermedio entre blanco y negro, con tinte rojo amarillento, y más oscuro que el gris. El pelaje de los gatos puede ser blanco, gris, pardo, rojizo o negro, tonos que con el ocaso nocturnal se igualan”.

⁵⁷⁰ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 33, núm. 549). Al recull de CASADO *et alii* (1998: p. 51), amb coma després de *nuít*, i relacionada amb l’original quixotesco, així com amb l’italià: *Al buio tutti i gatti son bigi*. També a ARTHABER (1929: p. 291, núm. 569), ultra la parèmia cervantina, s’esmenta la variant francesa de Fanlo i, quant a l’italià, una versió en clau femenina que ens recorda la dessús esmentada anècdota extreta del recull d’Amades: *Al buio tutte le gatte sono bigie*. Amb *son* en lloc de *sono*, aquesta parèmia, la retrobem a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 619, núm. X.7.6.1.1). Finalment, SEVILLA (1999: p. 99) relaciona l’esmentada parèmia francesa amb el refrany quixotesco de referència (si bé amb coma després de *noche*), i l’italià: *Al buio tutti i gatti son grigi*.

*tutti i gatti son bigi*⁵⁷¹ (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 863); *Di notte tutti i gatti sono bigi* (VIAN / COZZI, 1960: II, p. 261).

Ara bé, la referència felina no apareix a les fonts romaneses consultades, a excepció de MILLIO (1999: p. 9, núm. 63⁵⁷²; p. 380, núm. 3206a⁵⁷³), que n'acaba d'ennegrir el pelatge: *Noaptea toate pisicile sunt negre*. En efecte, la nit ho acaba enfosquint tot, tant gats com no gats, fet que, en una dimensió metazoològica, significa que: *A las foscas tots som iguals* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 197). Així doncs, no ens ha de sorprendre que el refranyer romanès hagi tendit a d'altres solucions, ja siguin dins del mateix domini animal, com ara: *Nóptea tótă (orî-ce) vaca ı̂ négră* ['De nit tota la vaca és negra'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 414, núm. 6770); *Noaptea toată vaca-i neagră* (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5268; GHEORGHE, 1986: p. 277, núm. 270; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 18); o bé, que es deixi guiar per l'aforisme estètic –que no escauria perdre mai de vista– *De nit tots som igualment bonics* (CIVERA, 1969: p. 517): *Nóptea și hîdele 's frumóse* ['De nit fins i tot les lletges com un pecat són boniques'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 414, núm. 6769); *Noaptea și hîdele-s frumoase* (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5267; GHEORGHE, 1986: p. 277, núm. 269); *Noaptea și hîdele sunt frumoase* (MILLIO, 1999: p. 380, núm. 3206b⁵⁷⁴). A més d'aquestes dues variants, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 200, núm. 1777) encara en citen una altra: *Toanta, la lumânare, pare floare* ['La beneita, a (la llum de) l'espelma, sembla flor']; refrany que s'acompanya de la següent glossa: “Atunci când vizibilitatea e redusă, percepția poate fi eronată. Atenționază asupra posibilității de a ne înșela la o primă impresie, fără un examen atent” [‘Llavors quan la visibilitat és reduïda, la percepció pot ser errònia. Adverteix de la possibilitat de confondre'ns en una primera impressió, sense un examen atent’]. Curiosament, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 200, núm. 1777) acaben citant la traducció (a partir del català⁵⁷⁵) *Noaptea toate pisicile sunt negre* ['De nit tots els gats són negres'], així com la versió oferta per MILLIO (1999: p. 9, núm. 63; p. 380, núm. 3206a), qui sap si no influïda per les parèmies angleses: *All cats are grey in the dark*, i *When candles are out, all cats are grey*.

⁵⁷¹ “Di colore grigio cenere” (TRECCANI: s.v. *bigio*). Amb aquesta, i d'altres variants, a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 202, núm. 2201): *Di notte (Al buio) tutti i gatti sono grigi (bigi, neri)*.

⁵⁷² *ALL CATS are grey in the dark*.

⁵⁷³ *WHEN CANDLES are out, all cats are grey*.

⁵⁷⁴ Ídem.

⁵⁷⁵ Parèmia esmentada, fins i tot, al recull romanès de GHEORGHE (1986: p. 278, núm. 270): *De nits tots els gats són negres*.

De paja y de heno (II, Cap. 3 i 33, p. 712 i 990)

(II, Cap. 3, p. 712⁵⁷⁶)

Ori cu paie, ori cu fîn, burdihanul tot e plin (PAPU, 1965: II, p. 42)

[‘O amb palla, o amb fenc, la tripa sempre és plena’]

Cu fân și paie cu hurta (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 44)

[‘Amb fenc i palla a betzef’]

(II, Cap. 33, p. 990)

Ori cu paie, ori cu fîn, de umplut tot o umpli (PAPU, 1965: II, p. 307)

[‘O amb palla, o amb fenc, d’omplir ho acabes omplint’]

Cu paie și fân (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283)

[‘Amb palla i fenc’]

Tal com ens indiquen alguns traductors⁵⁷⁷ en diferents notes a peu de pàgina, la parèmia original disposa d’un segon hemistiqui que en perfila el sentit: *De palha ou de feno, a pança cheia* (VISCONDES, 2002: p. 366, n. 3); *De paille et de foin, le ventre est plein* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 45, n. 1), o *Di paglia e di fieno, il ventre pieno*⁵⁷⁸ (VIAN / COZZI, 1960: II, p. 34). També LEYVA (2004: p. 87) ens ho mira d’aclarir: “En ambas citas, el refrán queda incompleto bien porque se daba por sabido, bien por olvido –voluntario^[579]– de Cervantes, y a los puntos suspensivos de Don Quijote hay que añadir, pues, «el pancho^[580] lleno»”; i ho arrodoneix amb la següent explicació: “El dicho viene a significar que lo importante es satisfacer el apetito sea como quiera”⁵⁸¹; observació que, al nostre torn, ens permetem de completar amb els mots d’ETXABE (2001: p. 118): “Antes hay que satisfacer el estómago que el paladar; o dicho de otro modo, antes está saciar el apetito que comer los manjares favoritos”⁵⁸². I, per si encara no hagués quedat prou clar, *Tot lo que no mata engreixa*⁵⁸³ (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 24).

Una consulta⁵⁸⁴ al *Refranero Multilingüe*, allotjat al *Centro Virtual Cervantes*, ens permet localitzar ràpidament el refrany *De paja o heno*^[585], *el vientre lleno*; al qual complementa una

⁵⁷⁶ Amb aquesta nota (II, Cap. 3, p. 712, n. 55): “Refrán con que se aludía a cosas de poca sustancia”.

⁵⁷⁷ Un traductor portuguès, SERRAS (2005: p. 340), sembla anar ben lluny d’osques: *Muita parra, etc*; és a dir, la primera part de l’expressió *Muita parra e pouca uva*, que, segons el diccionari en línia DPLP (s.v. *parra*), significa: “Muitas palavras e poucas obras”.

⁵⁷⁸ Acompanyada de la sorprenent glossa: “Ossia non se ne ha mai abbastanza”. L’altra traducció italiana del *Quijote* que hem consultat subratlla la prioritat d’omplir el ventrell: *Di paglia o di fieno purché il ventre sia pieno* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 617).

⁵⁷⁹ LEYVA (2004: p. 87, n. 32) explica aquest adjectiu suspecte per mitjà de la següent nota: “Decimos voluntario porque tal vez el autor quiso evitar la redundancia de «pancho», «Sancho» y «Panza», siendo estas últimas voces nombre y apellido del escudero de Don Quijote. Curiosamente, el refrán aparece incompleto en las dos citas”.

⁵⁸⁰ CANTERA *et alii* (2005: p. 65) en recullen tres variants amb *vientre* en comptes de *pancho*.

⁵⁸¹ Amb una glossa ben similar, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 268, núm. 2624) afirmen: “Indica que lo que importa es satisfacer el apetito sea como quiera, a falta de lo que se apetece”.

⁵⁸² Segons l’apunt de CASTILLO (1996: p. 45): “no cabe duda de que más que a la calidad [el refrán] aluda a la cantidad de alimentos, tema de gran interés en nutrología, ya que está bien probado que la alimentación no es problema exclusivo de riqueza de vitaminas ni de equivalencia de calorías ni otros coeficientes, sino que necesita un cierto volumen de alimento para poder realizar la digestión gastro-intestinal, así como la evacuación, por eso los alimentos sintéticos en forma de pastillas o inyectables ni pueden ser administrados más que transitoriamente como pasa en los náufragos y paracaidistas”.

⁵⁸³ Refrany al qual, a la zona del Vendrell, no ens estem mai d’afegir el repicó: *o, si no, ajuda a créixer*.

⁵⁸⁴ Consultable en línia a: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=58472&Lng=0>.

explicació ponderativa del poc valor de “la paja o el heno, considerados alimentos vegetales para los animales de poco valor nutritivo”.

En romanès, espigolem (mai més ben dit) la parèmia *Pîntecele se umple și cu paie și cu fân* [‘La panxa s’omple tant amb palla com amb fenc’] (MUNTEAN, 1967: p. 320, núm. 6243); *Pîntecele se umple și cu paie și cu fân* (MILLIO, 1999: p. 310, núm. 2627e⁵⁸⁶); i, si del que es tracta és de comentar-ne les traduccions, en destacarem, en la de Papu, el mot *burdihan*, variant de *burduhan*, que, segons el DEX (s.v. *burduhán*), significa “(Pop.) Stomacul animalelor rumeğătoare” [‘L’estòmac dels animals remugants’], i, per extensió, “burtă” [‘panxa’]. D’altra banda, també subratllem l’expressió de Mărculescu *cu hurta*, que DUDA (2007: p. 102, s.v. *hurta*) registra com a pròpia de les regions de Moldàvia i Bucovina, i que ens explica amb una altra expressió, *cu grămada* [‘a gavadals’].

⁵⁸⁵ No és aquest l’únic refrany en què coincideixen ambdós elements vegetals. Vegeu, per exemple, *En año bueno el grano es heno; en año malo la paja es grano* (LEYVA, 2004: p. 87); o bé: *Caballo de heno, caballo de nada; caballo de paja, caballo de campaña* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 93, núm. 8.290).

⁵⁸⁶ *POOR folk are glad of porridge.*

Debajo de mala capa suele haber buen bebedor (II, Cap. 33, p. 994⁵⁸⁷)

Adesea sub o mantie roasă se ascunde un strașnic băutor (PAPU, 1965: II, p. 311⁵⁸⁸)

[‘Sovint sota una capa ratada s’amaga un formidable bevedor’]

Sub cojoc răpănos dai de băutor vârtos (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 287⁵⁸⁹)

[‘Sota pellissa ronyosa topes amb (un) bevedor robust’]

“No fiarse de las apariencias y no juzgar a través de ellas son dos recomendaciones que aparecen permanentemente en el refranero” (ETXABE, 2001: p. 108). En el cas del nostre refrany, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 294, s.v. *capa*) l’esmenta talment: *Debaxo de mala capa ay buen bebedor*; i hi afegeix la glossa: “suelen algunos hombres, humildes^[590] y no conocidos, ser de más letras y capacidad que los que están en grandes lugares, con opinion de muy letrados”; per tal com: “á veces en los sugetos cuyas prendas exteriores^[591] no prometen gran cosa, suelen encontrarse prendas y circunstancias de gran valía^[592]” (COLL, 1874: p. 84, núm. 113). D’altra banda, LEYVA (2004: p. 88) assenyala: “Es vividor para otras fuentes académicas, coincidentes ambos [refranes] en que «las apariencias engañan»^[593] y pueden esconder prendas que a simple vista no se vislumbran”; en efecte, CORREAS (2000 [1627]: p. 222, núm. 167), a propòsit de la parèmia *Debajo de mala capa, hay buen bebedor*, ens aclareix: “Por gracia dicen algunos: «hay buen vividor», por la semejanza de la palabra”; refrany que espigolem, per exemple, a ETXABE (2001: p. 108): *Debajo de una mala capa suele haber un buen vividor*.

Sota l’ègida de la parèmia *Nu te uità la haïne, ci la ce este în haïne*⁵⁹⁴ [‘No miris els vestits, sinó el que hi ha en els vestits’], ZANNE (2004 [1899]: III, p. 180, núm. 7159) transcriu la tribulació de Nastratin Hogeia (l’immortal personatge creat pel no més mortal Anton Pann) en unes noces, a les quals assistí amb un vestit pobre i tronat, circumstància que li valgué d’anar a raure a

⁵⁸⁷ Amb la nota (II, Cap. 33, p. 994, n. 49): “«bajo mal aspecto puede esconderse algo de valor»; es refrán”.

⁵⁸⁸ PAPU (II, p. 311, n. 3) apunta: “«Debajo de mala capa suele haber buen bebedor»: proverb fără echivalent românesc. Ceva cam ca: «Adesea sub sumanul rupt e unul priceput la supt» [‘refrany sense equivalent romanès. Alguna cosa com ara: «Sovint sota la samarra trencada (n’)hi ha un entès en mamar»’]”.

⁵⁸⁹ L’autor ens indica l’original quixotesc (II, p. 287, n. 512): “Debajo de mala capa suele haber buen bebedor”.

⁵⁹⁰ També OLMOS (1998² [1940]: p. 41) adverteix el perill de refiar-se de les aparences: “Significa que con la apariencia de inculto e iletrado se puede ser discreto, prudente y ecuánime”.

⁵⁹¹ Segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 76, núm. 732): “Advierte que se suelen encontrar en un sujeto prendas y circunstancias que las señales exteriores no prometían”.

⁵⁹² Persones de gran vàlua que podrien prendre com a lema la parèmia: *Aunque vestido de lana, no soy borrego* (ETXABE, 2001: p. 62).

⁵⁹³ Si bé en el refrany que ens ocupa les aparences enganyen negativament, és a dir que un aspecte tronat amaga virtuts inaudites; tanmateix, el refranyer castellà també es fa ressò del cas contrari, amb un refrany, com ara: *Debajo del buen sayo está el hombre malo* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 222, núm. 171; ETXABE, 2001: p. 107), o *So el buen sayo está el hombre malo* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 751, núm. 805).

⁵⁹⁴ La similitud semàntica entre aquest refrany i, per exemple, *Todo lo cubre y tapa la gran capa* (II, Cap. 8, p. 751), ens obligaria a repetir les diferents troballes del refranyer romanès. A fi d’evitar la creació de fitxes gairebé bessones, hem optat per dividir les parèmies romaneses entre les diferents fitxes; és per això que, per tal de completar-ne el sentit, us aconsellem de consultar la fitxa quixotesca dessús esmentada, juntament amb una tercera: *Un palo compuesto no parece palo* (II, Cap. 51, p. 1144-1145).

l'últim raconet de la darrera taula. Veient quin pa s'hi donava, anà corrents a casa d'un amic per demanar-li un vestit ben elegant, que conjuntà amb una casaca de pell i un fulard d'un vermell ben cridaner. Un cop tornat d'aquesta guisa al banquet nupcial, tots li sortiren a l'encontre i li insistiren perquè es col·loqués al cap de taula. Quan s'hi hagué assegut, va allargar el braç i va sucuar la màniga al plat. En veure-ho, els altres convidats li preguntaren esbalaïts per quins set sous ho feia; i ell els respongué: “Doncs, perquè quan vaig arribar amb un vestit pobre i tronat, tothom es va fer l'orni; en canvi, ara, que he tornat amb aquest vestit, tots m'heu corregut darrere. Vet aquí per què convido la casaca a menjar, per tal com tothom mira els vestits i no honora la persona”. Aquesta deliciosa anècdota ens demostra, una vegada més, quelcom evident: *Omul cinstesce haïna, nu haïna pe om* [‘L’home honora el vestit, no el vestit l’home’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 181, núm. 7161).

Quant a les traduccions romaneses del referent quixotesc, malgrat l'esforç de Mărculescu per traslladar-lo a una possible realitat paremiològica romana, bo i ajudant-se de la rima *răpănos*⁵⁹⁵ [‘ronyós’] – *vârtos* [‘robust’], cap d'elles no s'allunya de l'àmbit de la literalitat. Vet aquí la direcció que Papu apuntava en la nota a peu de pàgina a la seva traducció (1965: II, p. 311, n. 3); l'autor hi confessava la impossibilitat de trobar algun equivalent romanès per al refrany cervantí i n'improvisava una versió rimada de la qual, juntament amb la traducció escollida (1965: II, p. 311), se'n fan ressò CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 176, s.v. *capa*): *Adesea sub sumanul rupt e unul priceput la supt* [‘Sovint sota la samarra trencada (n’)hi ha un entès en mamar’]; a propòsit d'aquesta traducció, aventurem la possible influència de la següent admonició: *Nu după suman trebue judecat omul* [‘No per la samarra s’ha de jutjar l’home’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 389, núm. 7872). En el mateix sentit, quan MILLIO (1999: p. 139, núm. 1183a⁵⁹⁶) afirma: *Nu haina face pe om*⁵⁹⁷ [‘No el vestit fa (a) l’home’]; acompanya la parèmia d’una altra que ens resultarà d’allò més coneguda: *Rasa nu te face călugăr* [‘L’hàbit no et fa monjo’]; que, no endebades, ZANNE (2004 [1899]: III, p. 335, núm. 7677) relaciona amb el francès: *L’habit ne fait pas le moine*⁵⁹⁸. Amb idèntica formulació, l’esmentada parèmia apareix als reculls de MUNTEAN (1967: p. 329, núm. 6394), MILLIO (1999: p. 138, núm. 1174b⁵⁹⁹; p. 139, núm. 1183b⁶⁰⁰; p. 208, núm. 1751⁶⁰¹) i BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 170). Com a lògica

⁵⁹⁵ Observeu com el substantiu *capa*, en romanès *mantie*, també de gènere femení, hauria atret l’adjectiu en la forma *răpănoasă*, impossibilitant-ne la rima amb *vârtos*; artífici que, en canvi, sí que permet el substantiu neutre *cojoc* [‘pellissa’].

⁵⁹⁶ *GILT spurs do not make the knight*.

⁵⁹⁷ Per a més dades, us tornem a aconsellar que consulteu les fitxes quixotesques: *Todo lo cubre y tapa la gran capa* (II, Cap. 8, p. 751), i *Un palo compuesto no parece palo* (II, Cap. 51, p. 1144-1145).

⁵⁹⁸ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 95, núm. 2001). Endemés, la mateixa menció al refrany francès, a propòsit de: *Haïnele nu fac pe om (omul) mai de trébă* [‘Els vestits no fan a l’home (l’home) més com cal’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 180, núm. 7160).

⁵⁹⁹ *It is not the GAY COAT that makes the gentleman*.

⁶⁰⁰ *GILT spurs do not make the knight*.

⁶⁰¹ *The HOOD does not make the monk*.

extrapolació de l'anterior parèmia, no trobem fora de lloc afirmar: *Nu tot ce pòrtă rasa și camilafca e călugăr* ['No tot el que porta l'hàbit i el bonet amb el vel és monjo'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 335, núm. 7678); i, conseqüentment: *Sfințenia nu stă-n port și haine lungi* ['La santedat no es troba en (l')abillament i (els) vestits llargs'] (MILLIO, 1999: p. 13, núm. 101⁶⁰²; p. 226, núm. 1895d⁶⁰³; p. 352, núm. 2982a⁶⁰⁴).

⁶⁰² *ALL are not SAINTS that go to church.*

⁶⁰³ *IT is not the COAT that makes the man.*

⁶⁰⁴ *THEY are not all SAINTS that use holy water.*

***Del dicho al hecho hay gran trecho* (II, Cap. 34 i 64, p. 1000 i 1264)**

(II, Cap. 34, p. 1000)

De la vorbă pîn' la faptă-i lungă calea (PAPU, 1965: II, p. 317)

[‘De la paraula fins al fet és llarg el camí’]

De la spuse la faptă, cale lungă te-așteaptă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292)

[‘Del que es diu al fet, (un) llarg camí t’espera’]

(II, Cap. 64, p. 1264)

De la vorbă și pîn' la faptă îi cale lungă (PAPU, 1965: II, p. 576)

[‘De la paraula i fins al fet hi ha (un) llarg camí’]

De la vorbă la faptă multe te-așteaptă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 527⁶⁰⁵)

[‘De la paraula al fet moltes coses t’esperen’]

Vet aquí un refrany que no ens sonarà gota estrany; sense anar més lluny, la seva vigència es palesa en el títol de dos dels refranyers castellans de què hem pouat per a aquesta tesi. Ens referim a les obres de JUNCEDA (1991), *Del dicho al hecho*, i de DOVAL (1995), *Del hecho al dicho*. En el cas del *Quijote*, LEYVA (2004: p. 92) ens ajuda a contextualitzar-ne les dues aparicions:

“Si en la primera cita el refrán sirve a Don Quijote para prevenir a Sancho acerca de los riesgos de la ociosidad, en la segunda es el escudero quien lo saca a colación en la tesitura de ver a su amo camino de Berbería. El significado es el mismo: entre lo que se dice y lo que se hace, siempre aparecen obstáculos que impiden muchas veces cumplir lo prometido”⁶⁰⁶.

De manera encara més aprofundida, ens ho il·lustra ROMERO (2001²: p. 136, núm. 353⁶⁰⁷):

“Este sabio refrán señala la gran diferencia que existe entre los buenos propósitos y su cumplimiento. Con harta facilidad nos proponemos las más nobles empresas y los mejores actos; ahora bien, de ahí a ponerlos por obra algo sucede en el ser humano, que torna la ejecución mucho más mortificante que la decisión. Por eso hay que tomarse a beneficio de inventario las promesas halagüeñas y esperar cautamente a ver si se cumplen”.

La parèmia quixotesca apareix tant a MAL LARA (2013 [1568]: II, p. 548, núm. 14) com a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 470, s.v. *dicho*), en aquest cas, sota la forma *Del dicho al hecho ay gran trecho*, que retrobem, amb la mateixa formulació cervantina, i quatre segles després, a

⁶⁰⁵ Amb la nota (II, p. 527, n. 897): “Expresie proverbială [‘Expressió proverbial’]: «Del dicho al hecho hay gran trecho»”.

⁶⁰⁶ Igualment, OLMOS (1998² [1940]: p. 43) postil·la: “Siempre suele hacerse menos de lo que se dice; cumplir menos de los [sic] que se promete”.

⁶⁰⁷ El refrany sota el qual s’inclou la glossa és: *Del dicho al hecho, va un largo trecho (o hay un gran trecho)*.

CAMPOS / BARELLA (1998: p. 131, núm. 1296⁶⁰⁸); fet que no ens sobta, per tal com es tracta d'una formulació paremiològica quotidianament demostrada, i ineludible, que subsisteix en multitud de variants, com ho demostra, per exemple, ETXABE (2001: p. 113⁶⁰⁹), que l'esmenta de quatre maneres diferents: *Del dicho al hecho hay un gran trecho*; *Del decir al hacer mucho hay*; *Del dicho al hecho va un trecho*, i *Guardaos del dicho, y escaparéis del hecho* (ETXABE, 2001: p. 193); o bé Calles, el qual aprofita per afegir als quatre exemples anteriors encara tres variants més: *Del dicho al hecho hay un trecho* (CALLES, 2006: p. 254, núm. 859); *Del dicho al hecho va un trecho* (CALLES, 2006: p. 254, núm. 859a), i *Del dicho al hecho hay mucho trecho*⁶¹⁰ (CALLES, 2006: p. 254, núm. 859b). Per la seva banda, CASADO *et alii* (1998: p. 40⁶¹¹) vinculen la parèmia quixotesca amb el francès *Il est plus facile de dire que de faire*⁶¹², i amb l'italià *Tra il dire e il fare c'è di mezzo il mare*; refrany que es fan seu VIAN / COZZI (1960: II, Cap. 34, p. 269) i que, no endebades, apareix als reculls paremiològics d'SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 507, núm. 5547) i BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 298, núm. VI.5.10.1.2.e.⁶¹³).

De tothom és ben sabut que *Una-i a vorbi și alta a făptui*⁶¹⁴ ['Una (cosa) és parlar i una altra realitzar'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 372, s.v. *făptui*; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 333, s.v. *dicho*); *Una e* ['Una (cosa) és'] *a vorbi și alta a făptui*⁶¹⁵ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1110, s.v. *vorbi*); per tal com *Del prometre al complir hi ha molt tros per penedir* (BULBENA, 2005: Cap. 34, p. 607); o, dit sigui en romanès, *De la zisă pînă 'la faptă, [/] tot mai este o bucată* ['Del dit fins al fet, [/] encara hi ha un tros'] (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3097); *De la zisă pîn-la faptă, tot mai este o bucată*⁶¹⁶ (FLONTA, 1992a: p. 238, núm. 1642⁶¹⁷; 1992b: p. 283, núm.

⁶⁰⁸ Amb la glossa: "Enseña la distancia que hay entre lo que se dice y lo que se ejecuta, y que no se debe confiar enteramente en las promesas, pues suele ser mucho menos lo que se cumple que lo que se ofrece".

⁶⁰⁹ Etxabe ens explica breument el sentit del refrany: "Expresa que es más fácil hablar que actuar, más fácil prometer que cumplir".

⁶¹⁰ També VIZCARRONDO (2008: p. 333) ens apunta que, en lloc de *gran trecho*, "actualmente decimos *mucho trecho*".

⁶¹¹ Pel que fa a la parèmia de base, *Del dicho al hecho hay un gran trecho*, els autors apunten a peu de pàgina: "Quiere decir que entre lo que se dice y lo que se hace puede transcurrir mucho tiempo, por lo que no siempre se cumple lo prometido".

⁶¹² Així mateix a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 75, núm. 1549).

⁶¹³ En aquest cas, amb la preposició *Fra* en lloc de *Tra*.

⁶¹⁴ Els autors l'esmenten com a equivalent del castellà: *Del dicho al hecho hay gran trecho*. Pel que fa a l'àmbit italià, GHEORGHE (1986: p. 96, núm. 35) ens en proposa dos més: *Altro è dire, altro è fare*, i *Il dire è una cosa, il fare è un'altra*; el primer dels quals, l'espigolem a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 298, núm. VI.5.10.1.2), i, sense coma, a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 32, núm. 356).

⁶¹⁵ El refrany romanès se cita al costat del castellà: *Del dicho al hecho hay gran trecho*.

⁶¹⁶ L'autor en proposa dos equivalents francesos: *Du dit au fait il y a un grand trait*, i *Entre faire et dire il y a beaucoup à dire* (1992a); el castellà: *Del dicho al hecho hay un gran trecho* (1992b); i els portuguesos: *Do dito ao feito vai um grande eito*; *Do dizer ao fazer vai muito*, i *Entre dizer e fazer, muito coisa há a meter* (1992b); a més d'aquests refranys, encara podríem posar sobre la taula una altra parèmia similar: *Dizer e fazer não comem à mesma mesa* (GHEORGHE, 1986: p. 96, núm. 35).

⁶¹⁷ *From WORD to deed is a great space*.

1648⁶¹⁸); *De la zisă pân' la faptă, tot mai este o bucată* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 205); *De la zisă pân-la faptă tot mai este o bucată* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 333, s.v. *dicho*). Un *trecho* o *bucată*, que acaba esdevenint un més que bon *tros*, com veiem en la *cale lungă* ['llarg camí'] o *lungă calea* ['llarg el camí'] de les versions⁶¹⁹ de Papu i Mărculescu, presents també al refranyer romanès: *De la vorbă la faptă e cale lungă* ['De la paraula al fet hi ha (un) llarg camí'] (MILLIO, 1999: p. 399, núm. 3373b⁶²⁰); *De la vorbă pân-la faptă-i lungă calea*⁶²¹ ['De la paraula fins al fet és llarg el camí'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 333, s.v. *dicho*); *De la a zice la a face e cale lungă*⁶²² ['De dir a fer hi ha (un) llarg camí'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 116, núm. 1007). Si bé de guisa prou metafòrica, la distància entre el punt X del dir i el punt Y del fer es podria arribar a concretar: *De la vorbă până la faptă, ca de la pământ la cer* ['De la paraula fins al fet, com de la terra al cel'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 820, núm. 6365); *De la vorbă pînă la faptă, ca de la pământ la cer*⁶²³ (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3096; FLONTA, 1992a: p. 238, núm. 1642⁶²⁴; 1992b: p. 283, núm. 1648⁶²⁵); suara en pla picat: *De la vorbă până la faptă, ca de la cer la pământ* ['com del cel a la terra'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 333, s.v. *dicho*).

A continuació –dir-ho és fàcil–, voldríem portar a col·lació una sèrie de parèmies que es caracteritzen per la fórmula introductòria *lesne a zice* ['fàcil de dir']. En el primer cas, oposen la facilitat de la verbalització amb la dificultat de l'acompliment: *Lesne a zice, [/] greu a face*⁶²⁶ ['Fàcil de dir, [/] difícil de fer'] (MUNTEAN, 1967: p. 236, núm. 4666); *Lesne a zice, greu de făcut*⁶²⁷ ['difícil de fer'] (MILLIO, 1999: p. 398, núm. 3373a⁶²⁸); *Mai lesne a zice decât a face* ['Més fàcil de dir que de fer'] (MILLIO, 1999: p. 90, núm. 751⁶²⁹). Amb aquesta primera tongada, resulta d'allò més entenedor el llèpol refrany: *E lesne a țice: plăcinte!* ['És fàcil dir: pastissets!'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 86, núm. 9148); en efecte, com tots haureu deduït: *E lesne a zice plăcintă, dar îi mult pînă se face* ['És fàcil dir pastisset, però cal molt fins que (no) es fa'] (MUNTEAN, 1967: p. 162, núm. 3410); *E lesne a zice plăcintă, dar îi mult până se face*

⁶¹⁸ Ídem.

⁶¹⁹ Si bé Mărculescu, en la traducció del capítol 64, prescindeix d'aquesta itinerant opció en benefici d'un abstracte *multe te-așteaptă* ['moltes coses t'esperen'].

⁶²⁰ *From WORDS to deeds is a great space.*

⁶²¹ Variant pràcticament coincident amb la traducció de Papu del capítol 34.

⁶²² Amb la glossa: "Promisiunile se fac mai ușor decât se realizează cele promise" ['Les promeses es fan més fàcilment del que es realitzen les coses promeses'].

⁶²³ Flonta hi relaciona les parèmies franceses: *Du dit au fait il y a un grand trait*, i *Entre faire et dire il y a beaucoup à dire* (1992a); la castellana: *Del dicho al hecho hay un gran trecho* (1992b); i les luses: *Do dito ao feito vai um grande eito*; *Do dizer ao fazer vai muito*, i *Entre dizer e fazer, muito coisa há a meter* (1992b); a més d'aquests refranys, encara podríem posar sobre la taula una altra parèmia similar: *Dizer e fazer não comem à mesma mesa* (GHEORGHE, 1986: p. 96, núm. 35).

⁶²⁴ *From WORD to deed is a great space.*

⁶²⁵ Ídem.

⁶²⁶ El professor Virgil Ani ens recorda la parèmia d'origen romaní: *Teoria ca teoria, dar practica te omoară* ['La teoria com a teoria, però la pràctica et mata'].

⁶²⁷ Observeu el xamós supí *de făcut* ['de fer'].

⁶²⁸ *From WORDS to deeds is a great space.*

⁶²⁹ *EASIER said than done.*

(BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 109); *E lesne a zice plăcintă, dar e mult până se face* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 239); *Lesne-i a zice: plăcintă! da anevoie se face* [‘És fàcil dir: pastisset! però amb penes i treballs es fa’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 117). L’última parèmia, per mitjà de l’adverbi *anevoie* [‘amb penes i treballs’], palesa que, en el cas del pastisset, no és pas dit i fet, ans al contrari, ultra temps i traça culinària, haurem de disposar dels ingredients *ad hoc*; heus aquí un dialogisme ben explícit curull d’humor: *Nevéstă fă plăcinte! — Îndată, bărbățele. Daca [sic] ar fi făină și brânză, cum nu’s ouă și unt, sunt gata numai de cât* [‘Dona(,) fes pastissets! — De seguida, home. Si hi hagués farina i formatge, tal com no hi ha ous ni mantega, estic a punt encontinent’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 90, núm. 9152). En resum, ja es tracti de postres o de primers plats: *Numai cu vorba nu se face ciorba* [‘Només amb la paraula no es fa la sopa’] (HINȚESCU, 1985: p. 120, núm. 1976; MILLIO, 1999: p. 110, núm. 943a⁶³⁰). Passant de les menges a la beguda, igualment, posats a dir i a demanar: *Din gură e lesne: [/] Pune viță, [/] Bea viniță* [‘De boca és fàcil: [/] Posa vinya, [/] Beu vinet’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 83, núm. 699). Cloem aquest apartat amb l’agrícola: *Lesne a zice „bou breaz”⁶³¹, da greu se brezuiește* [‘Fàcil dir “bou pintat”, però difícilment es comporta com un bou pintat’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 116, núm. 1007).

En resum, i, per regla general, *Cine spune multe, face puține* [‘Qui (en) diu moltes, (en) fa poques’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 773, núm. 18212); o també: *Vorbă multă, [/] Treabă puțină* [‘Molta xerrameca, [/] Poca feina’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 78, núm. 657). Per tant, com que *No es lo mateix xerrá que posarhi sas mans* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 64, p. 351), manta vegada es compleix la següent regla de tres: *Bun de gură, rău de treabă* [‘Bo de boca, dolent de feina’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 78, núm. 658); *Bun de gură, rău de lucru* [‘dolent de treball’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 43, núm. 313; p. 45, núm. 349).

Del dolor de la cabeza han de participar los miembros (II, Cap. 3, p. 708)

Vegeu Cuando la cabeza duele, todos los miembros duelen (II, Cap. 2, p. 699)

⁶³⁰ *FAIR words butter no parsnips.*

⁶³¹ Segons el DEX (s.v. *breaz*¹): “Cu o pată albă în frunte sau cu o dungă albă pe bot” [‘Amb una taca blanca al front o amb una franja blanca al morro’].

***Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano* (I, Cap. 25, p. 298; II, Cap. 8, 53 i 57, p. 751, 1163 i 1190)**

(I, Cap. 25, p. 298⁶³²)

Gol m-a făcut mama și gol oi pleca să dau seama: n-am nici de pierdut, nici de câștigat (FRUNZETTI, 1965: I, p. 319)

[‘Nu em va fer la mare i nu marxaré a retre comptes: no tinc res a perdre(-hi), ni a guanyar(-hi)’]

Gol m-am născut, gol m-am văzut: ce-am avut și ce-am pierdut (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 247⁶³³)

[‘Nu vaig néixer, nu m’he vist: si res no vaig tenir, res no he pogut perdre’]

(II, Cap. 8, p. 751⁶³⁴)

Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și-acuma, nici nu pierd, nici nu câștig! (PAPU, 1965: II, p. 78)

[‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo!’]

Golaș m-am născut, golaș mă aflu: nici nu pierd, nici nu câștig (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 77)

[‘Despullat vaig néixer, despullat em trobo: ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo’]

(II, Cap. 53, p. 1163⁶³⁵)

Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și acuma, nici nu câștig și nici nu pierd nimica (PAPU, 1965: II, p. 476)

[‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni (hi) guanyo ni (hi) perdo res’]

Gol m-am născut, gol mă aflu: nici nu pierd, nici nu câștig (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 437)

[‘Nu vaig néixer, nu em trobo: ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo’]

(II, Cap. 57, p. 1190⁶³⁶)

Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și-acuma, nici păgubit, nici procopsit (PAPU, 1965: II, p. 503)

[‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni perjudicat, ni enriquit’]

Gol m-am născut, gol m-am văzut: ce-am avut și ce-am pierdut (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 461⁶³⁷)

[‘Nu vaig néixer, nu m’he vist: si res no vaig tenir, res no he pogut perdre’]

***Entré desnudo, y desnudo me hallo: ni pierdo ni gano* (II, Cap. 55, p. 1182)**

Gol-goluț am intrat și gol-goluț mă aflu și acuma, vorba aceea, nici păgubit, nici pricopsit (PAPU, 1965: II, p. 494)

[‘En pèl vaig entrar i en pèl em trobo encara ara, aquella dita, ni perjudicat, ni enriquit’]

Gol am intrat și gol mă aflu: nu pierd și nici nu câștig (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 454)

[‘Nu vaig entrar i nu em trobo: no (hi) perdo ni (hi) guanyo’]

⁶³² A peu de pàgina s’apunta (I, Cap. 25, p. 298, n. 13): “Sancho repite este refrán de reminiscencias bíblicas varias veces en la Segunda parte (II, 8, 751; 53, 1163; 55, 1182, y 57, 1190)”.

⁶³³ La nota de MĂRCULESCU (2007: I, p. 247, n. 466) comenta la tirallonga de refranys que Sancho Panza enfila; pel que fa al que suara ens interessa, anota: “«desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo, ni gano» (posibil ecou din *Iov* [‘possible ressò de *Job*’], I, 21)”.

⁶³⁴ Acompanyada de la glossa (II, Cap. 8, p. 751, n. 25): “«no debo nada a nadie, ni de nadie me he aprovechado»; Sancho lo dice con cierta frecuencia (véase I, 25, 298, n. 13)”.

⁶³⁵ Amb la nota (II, Cap. 53, p. 1163, n. 30): “Proverbio de origen bíblico (véase I, 25, 298, n. 13)”.

⁶³⁶ Es recorda a peu de pàgina (II, Cap. 57, p. 1190, n. 4): “las mismas palabras repetía atrás el escudero. Véase I, 25, 298, n. 13”.

⁶³⁷ MĂRCULESCU (2007: II, p. 461, n. 797) ens recorda: “scutierul mai folosise aceleași cuvinte în I, 25” [‘l’escuder ja havia utilitzat els mateixos mots a I, 25’].

Segons ens informa OLMOS (1998² [1940]: p. 46-47): “Estas palabras las pronunció Sancho Panza al dejar el gobierno de la Isla Barataria, en prueba de que nada se había lucrado en su cargo”; mots que, tot seguit, matisa amb una breu lliçó moral:

“La satisfacción con que las pronuncia expresan la rectitud y pobreza de espíritu que tanto enaltecían al buen escudero. Esta pobreza es el fundamento de la felicidad. Cuando llegue a sermos indiferente salud o enfermedad, vida larga o vida corta, riqueza o pobreza..., según dice San Ignacio, seremos felices”.

Per la seva banda, LEYVA (2004: p. 94) afirma amb convicció: “Es, sin duda, el refrán más insistente del Quijote; deja constancia de la honradez de quien lo repite hasta la saciedad. Sancho Panza es el ejemplo de responsabilidad pública”. Quant al refranyer castellà, es troba present, en la forma quixotesca, als reculls de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 245, núm. 2440⁶³⁸) o ETXABE (2001: p. 121⁶³⁹). De l’origen del refrany ens informen CANTERA *et alii* (2005: p. 66): “Recuerda lo que leemos en *Job*, 1, 21”⁶⁴⁰. Certament, al *Liber Iob* (I, 21) llegim: “Nudus egressus sum de utero matris meae et nudus revertar illuc”⁶⁴¹; passatge que podríem completar amb un altre del *Liber Ecclesiastes* (V, 14): “Sicut egressus est de utero matris suae, nudus iterum abibit, sicut venit, et nihil auferet secum de labore suo, quod tollat in manu sua”⁶⁴².

Amb la glossa “Sărac am fost, sărac o să mor. Ȑicere luată din Biblie” [‘Pobre he estat, pobre moriré. Dita extreta de la *Biblia*’], ZANNE (2004 [1899]: III, p. 169, núm. 7115) ens desenvolupa la parèmia: *Gol ai venit, gol te duci, cu tine d’aici nimic duci*⁶⁴³ [‘Nu vas venir, nu te’n vas, amb tu d’aquí res (no) t’enduu’]; la qual també espigolem a MUNTEAN (1967: p. 185, núm. 3829): *Gol ai venit, [/] gol te duci, [/] cu tine d-aici nimic duci*; i a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 128): *Gol ai venit, gol te duci, cu tine d-aici nimic duci*. Amb lleugeríssimes diferències, vet aquí dues variants més: *Gol ai venit, gol te duci; / Cu tine nimic nu duci* [‘/ Amb tu res no t’enduu’] (MILLIO, 1999: p. 13, núm. 97b⁶⁴⁴), i *Gol ai venit, gol te duci. Cu tine de-*

⁶³⁸ Amb la glossa: “Denota que el que no tiene ambición, se conforma fácilmente, aunque pierda o deje de adquirir algunos bienes”.

⁶³⁹ L’autor ens l’explica talment: “A las personas sin mayores pretensiones económicas o sociales no les mella el perder ni les regocija el ganar”.

⁶⁴⁰ Una altra al·lusió a l’estoic ramader Job, l’ensopeguem a la primera part del tretzè capítol del best-seller de Ken Follet *The Pillars of the Earth* (segons l’edició de New American Library, publicada el 2007 a Nova York): “I was born naked, and I’ll die naked. The Lord gives and the Lord takes away” (p. 714); fragment que, en romanès, segons la traducció d’Andreea Șeler, intitulada *Stălpii pământului*, i publicada a Bucarest el 2009 per RAO International Publishing Company, sona així: “Gol m-am născut și gol voi muri. Domnul dă și Domnul ia” [‘Nu vaig néixer i nu moriré. El Senyor dóna i el Senyor pren’] (p. 770).

⁶⁴¹ “Vaig sortir nu de les entranyes de la mare i nu hi tornaré”, segons *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰: p. 379), editada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla.

⁶⁴² “Va sortir nu de les entranyes de la mare i nu se’n tornarà, tal com va venir. Del seu treball no n’ha tret res que es pugui empor-tar [*sic*]”, segons *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰: p. 394), anteriorment esmentada.

⁶⁴³ Si ens ho permeteu en català: *Entrí nu, tal com me trobo ara; i qui res no té, res no perd* (BULBENA, 2005: II, Cap. 55, p. 731); o, *Tal m’estic com m’estava, i qui res no té, res no pot perdre* (BULBENA, 2005: II, Cap. 8, p. 448).

⁶⁴⁴ *ALL come from and will go to OTHERS*. Permeteu-nos aprofitar l’anterior parèmia anglesa per esmentar una reflexió, que el Rei Lear adreça a si mateix, molt en sintonia amb l’original quixotesc: “unaccommodated man is no

aici [‘d’ aquí’] *nimic nu duci* (MILLIO, 1999: p. 138, núm. 1172b⁶⁴⁵). Ben entès que la parèmia resulta prou entenedora encara que prescindeixi de l’hemistiqui final: *Gol m-am născut, gol o să mă duc* [‘Nu vaig néixer, nu me n’aniré’] (HINȚESCU, 1985: p. 90, núm. 1266; MILLIO, 1999: p. 12, núm. 97a⁶⁴⁶). De fet, fins i tot prescindint de l’absència d’hàbits, el refrany roman igualment palmari: *Omul în ce chip a venit în lume, în acelaș chip se întorce* [‘L’home(,) de la manera en què va venir al món, de la mateixa manera se’n torna’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 843, núm. 18701).

Tornant, emperò, a la nuesa, cal comentar que, si bé Frunzetti i Mărculescu se cenyeixen al *desnudo* de l’original, que traduïxen per *gol* [‘nu’] (i Mărculescu, en el cas concret del capítol 8, per *golaș* [‘despullat’]), Papu no perd l’ocasió de rabejar-s’hi, bo i introduint-hi el fraseologisme *gol-goluț* [‘en pèl’], que el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 421, s.v. *gol*) interpreta llargament: “completamente desnudo; en cueros (vivos); en carne (*sau* pelota); como vino al mundo; como lo parió su madre; como Dios le mandó (*sau* como su madre lo echó) al mundo; al natural; corito; con la hoja de parra; (*Perú*) calato”. D’altra banda, de la traducció de Mărculescu, corresponent als capítols 25 i 57, *ce-am avut și ce-am pierdut* [‘si res no vaig tenir, res no he pogut perdre’], se’n fan ressò CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 321, s.v. *desnudo*), que precisament consideren el fraseologisme *Ce-am avut și ce-am pierdut?* [‘Si res no vaig tenir, què haig d’haver perdut?’] equivalent al nostre *Desnudo nací, desnudo me hallo*.

more but such a poor bare, forked animal as thou art” (vegeu la pàgina 2045 de les *William Shakespeare Complete Works*, editades per The Modern Library a Nova York l’any 2007). Quant a la traducció catalana, n’urpem la de Salvador Oliva (editada per Vicens Vives a Barcelona el 1988): “l’home en estat pur no és més que això[,] un animal de dues cames, pobre i despullat, tal com tu ets” (p. 98).

⁶⁴⁵ *Our last GARMENT is made without pockets.*

⁶⁴⁶ *ALL come from and will go to OTHERS.*

***Detrás de la cruz está el diablo* (II, Cap. 33 i 47, p. 990 i 1101)**

(II, Cap. 33, p. 990)

După cruce stă ascuns Necuratul (PAPU, 1965: II, p. 307)

[‘Darrere la creu hi ha amagat en Banyeta’]

[Că]-n spatele crucii stă dracul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 284)

[‘[Que] Al darrere de la creu hi ha el dimoni’]

(II, Cap. 47, p. 1101)

Necuratul după cruce se ascunde (PAPU, 1965: II, p. 414)

[‘En Banyeta darrere la creu s’amaga’]

În spatele crucii stă dracul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 382)

[‘Al darrere de la creu hi ha el dimoni’]

***Tras la cruz está el diablo* (I, Cap. 6, p. 86⁶⁴⁷)**

De dindărătul crucii se ițește Diavolul (FRUNZETTI, 1965: I, p. 113)

[‘Del darrere de la creu treu el cap el Diable’]

Îndărătul crucii stă dracul (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 66)

[‘Darrere de la creu hi ha el dimoni’]

El nostre refrany “Aconseja prevenirnos de las apariencias, que a lo mejor engañan^[648]. En lo modesto y humilde puede hallarse lo discreto y prudente; y en lo encumbrado y fachendoso, lo imprudente e indiscreto” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 47). La variant principal *Detrás de la cruz está el diablo*, l’espigolem, per exemple, a ETXABE (2001: p. 122⁶⁴⁹) i a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 111, núm. 1112), autors, aquestes últimes, que la glossen talment: “Advierte el peligro que hay de que las obras se vicien por la vanidad del que las hace. Aplícase también a los hipócritas, que con la apariencia de virtud intentan encubrir sus vicios”. Anotem, a tall d’anècdota final, que l’escriptor valencià Josep Iborra, a l’assaig *Inflexions*⁶⁵⁰, es feia seu el refrany, bo i reblant-lo amb el següent repicó: “El dimoni es troba sempre darrere la creu. Per alguna cosa deu ser” (p. 109).

Si ens traslладem al romanès, observarem com el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 273, s.v. *cruz*) tradueix la parèmia dels capítols 33 i 47 per *De după cruce se ițește diavolul* [‘De darrere la creu treu el cap el diable’]; a la versió que ens ofereixen CALCIU *et alii* (1979: p. 311, s.v. *diavol*) només canvia el sintagma preposicional (que obliga el mot *cruce* a formular-se en genitiu, *crucii*): *De dindărătul crucii se ițește diavolul* [‘De darrere de la creu treu el cap el diable’]; parèmia que els autors, en aquest cas, relacionen amb la variant del capítol 6: *Tras la*

⁶⁴⁷ Vet aquí la nota a peu de pàgina que acompanya la parèmia (I, Cap. 6, p. 86, n. 24): “«detrás de lo que aparenta ser lo mejor o más santo, puede ocultarse lo malo» o «bajo visos de santidad se encuentra la hipocresía»; es refrán”.

⁶⁴⁸ També segons LEYVA (2004: p. 95): “El dicho hace hincapié en que las apariencias engañan y esto porque, según el refranero, «el diablo, cuando se acicala, parece un ángel por las alas»”.

⁶⁴⁹ Amb l’apunt: “Avisa de que tras la bondad aparente de una persona pueden ocultarse malas intenciones”.

⁶⁵⁰ L’obra merescué l’any 2004 el VI premi d’Assaig *Mancomunitat de la Ribera Alta*, i es publicà a la col·lecció *Textures* de l’Editorial Bromera.

cruz está el diablo; i que, a nosaltres, ens serveix per comparar-la amb l'opció de Frunzetti. Quant a les traduccions de Frunzetti, Papu i Mărculescu, voldríem destacar-ne les múltiples designacions⁶⁵¹ de l'enemic de Déu, que apareix sota tres noms diversos: *dracul*⁶⁵² ['el dimoni'], *Diavolul*⁶⁵³ ['el Diable'] i *Necuratul* ['en Banyeta']. Respecte al tercer nom diabòlic, *Necuratul*, si bé el DEX (s.v. *necurát*) ens el defineixi a partir dels dos apel·latius anteriors: “Dracul, diavolul”; tanmateix, caldria afegir-hi una breu nota etimològica per entendre'n la formació a partir de l'adjectiu *curat* ['net, pur'] i el prefix negatiu *ne-*. D'aquesta manera, queda clara, a ulls del poble romanès, la naturalesa de *Necuratul*, ésser sutze i immund, en oposició a la puresa de Déu Nostre Senyor.

Per altra banda, ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 486, núm. 14591), a propòsit de la parèmia *Cu trupul în biserică și cu gândul la dracu* ['Amb el cos a l'església i amb el pensament al dimoni'], esmenta el castellà *Detras [sic] de la cruz está [sic] el Diablo*. En un altre volum, el mateix autor recull el refrany *In curul smeritului lăcuiesce dracul* ['Al cul del piadós viu el dimoni'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 595, núm. 17405), que relaciona amb el francès *Derrière la croix souvent se tient le diable*; variant prou aproximada a la traducció quixotesca de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: Cap. 33 i 47, p. 288 i 387): *Le diable se tient derrière la croix*. A continuació de l'esmentada parèmia, ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 595, núm. 17406) n'hi afegeix una altra: *In inima smeritului șede dracul grecesce*⁶⁵⁴ ['Al cor del piadós seu el dimoni a la manera grega']. Posem fi, i no pas sense vergonya, a aquest recorregut anatòmic a través de cors i, perdó, culs –de la mà de Zanne–, amb un darrer refrany que, per motius obvis, l'autor no va tenir altres tornes que censurar: *Dracul se ascunde în barba popii și în p . . .*⁶⁵⁵ *muierii* ['El dimoni s'amaga a la barba del mossèn i al c[ony] de la dona'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 574, núm. 14872).

⁶⁵¹ Per a una llista amb una setantena de noms del Maligne, vegeu OLINESCU (2004 [1944]: p. 25).

⁶⁵² El DEX (s.v. *drac*¹) ens explica: “Ființă imaginară, de sex masculin, întruchipare a spiritului rău” ['Ésser imaginari, de sexe masculí, personificació del mal esperit']. Per a una bona tirallonga de parèmies romaneses amb aquest mot, aprofitem per recomanar-vos l'article de RĂDULESCU (2013).

⁶⁵³ Segons el DEX (s.v. *diávol*¹): “Ființă imaginară considerată drept întruchipare a spiritului rău” ['Ésser imaginari considerat (la) personificació exacta del mal esperit'].

⁶⁵⁴ Aquesta faisó de seure consisteix en: “a ședeă (sau a se așeza etc.) cu genunchii la gură; a ședeă (sau a se așeza) cu picioarele încrucișate sub corp” ['seure (o assure's etc.) amb els genolls a (l'altura de) la boca; seure (o assure's) amb les cames creuades sota el cos'] (DEX: s.v. *grecêște*).

⁶⁵⁵ És a dir, *pizdă*, vulgarisme que al·ludeix a l'òrgan genital femení.

Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra (II, Cap. 67, p. 1287⁶⁵⁶)

*Rîde dracu de porumbe negre și pe sine nu se vede*⁶⁵⁷ (PAPU, 1965: II, p. 598)

[‘Riu el diable d’aranyons negres i ell no es veu’]

Zice tigaia către ceaun: piei din ochii mei, cur negru (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 548⁶⁵⁸)

[‘Diu la paella a (la) caldera: fuig de la meva vista, cul negre’]

Segons COLL (1874: p. 91, núm. 121), “Este refran increpa todavía de un modo más directo á los que, teniendo ciertos vicios ó defectos^[659], los echan en cara á los demás”. Es tracta d’un “breve diálogo de sendos adminículos de cocina a cuál más decolorado por el uso al fuego” (LEYVA, 2004: p. 96); dialogisme en què “La sartén, tan negra como es, moteja a la caldera”⁶⁶⁰ (OLMOS, 1998² [1940]: p. 47); i que nosaltres urpem de diverses fonts, com ara COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 929, s.v. *sartén*): *Dixo la sartén a la caldera: quítate allá, negra*; CORREAS (2000 [1627]: p. 228, núm. 306): *Dijo la sartén a la caldera: «Quítate allá, culnegra»*⁶⁶¹; o «*Tírate allá, buznegra*»; MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.825): *Dijo le* [sic] *sartén a la caldera: “Tirte* [sic] *allá, culnegra”*; CAMPOS / BARELLA (1998: p. 317, núm. 3115): *Dijo la sartén a la caldera: quítate allá, culinegra*⁶⁶²; ETXABE (2001: p. 125): *Dijo la sartén a la caldera: quítate allá, ojinegra*⁶⁶³, o ARTHABER (1929: p. 483, núm. 958): *Dijo la sartén a la caldera: Tírate allá, colinegra*; autor que aprofita per vincular-hi dues parèmies franceses: *La* [sic] *chaudron mâchure la poêle*⁶⁶⁴, i *La pelle se moque du fourgon*⁶⁶⁵; i una d’italiana: *La padella dice al paiuolo: Fatti in là che mi tingi*⁶⁶⁶.

⁶⁵⁶ Amb la nota (II, Cap. 67, p. 1287, n. 37): “«el que tiene una falta, no puede achacársela a los demás»; el refrán que hoy se apocopa en «Dijo la sartén al cazo», en la época de C. terminaba usualmente «tirte [sic] allá, culnegra»”.

⁶⁵⁷ Si ens aturem un instant en la traducció de Papu, observarem que coincideix al peu de la lletra amb la versió oferta per a la parèmia quixotesca *Espantose la muerta de la degollada* (II, Cap. 43, p. 1068). Per això, a fi de no repetir en ambdues fitxes la mateixa informació, hem optat per tractar aquí les parèmies romaneses que, com el refrany quixotesc de referència, es relacionen amb els atuells de cuina, bo i deixant la traducció de Papu i d’altres variants similars per a la fitxa del ja esmentat refrany: *Espantose la muerta de la degollada* (II, Cap. 43, p. 1068).

⁶⁵⁸ MĂRCULESCU (2007: II, p. 548, n. 939) apunta: “Proverb: «Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra» sau [‘o’] «tirte [sic] allá, culnegra», echivalabil cu zicala noastră «Râde hârb de oală spartă» [‘equivalent a la nostra dita «Riu bocí d’olla trencada»’]”.

⁶⁵⁹ També segons LUJÁN (1993²: p. 63): “esta frase reprende a los que, estando manchados por vicios y otros defectos dignos de nota, vituperan en otros faltas mucho más menores”.

⁶⁶⁰ La glossa d’Olmos acaba amb la següent reflexió: “Así procedemos, al ponderar los defectos ajenos, sin mirar los propios, mucho mayores acaso”.

⁶⁶¹ Encara amb una altra variant: *Dijo la sartén a la caldera: «Tírate allá, buznegra»*.

⁶⁶² Amb la glossa: “Reprende a los que, estando manchados con vicios u otros defectos dignos de nota, vituperan en otros las menores faltas”.

⁶⁶³ ETXABE (2001: p. 124) en desplaça la negror a través d’una altra variant: *Dijo la sartén a la caldera: quítate allá, culinegra*; la qual acompanya del següent apunt: “Censura a quienes critican un vicio o defecto del que ellos mismos adolecen”.

⁶⁶⁴ Parèmia que apareix als reculls de GHEORGHE (1986: p. 317, núm. 321): *Le chaudron mâchure la poêle*, i de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 53, núm. 1045): *Le chaudron machure* [sic] *la poêle*.

⁶⁶⁵ Així mateix a GHEORGHE (1986: p. 317, núm. 321) i MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 55, núm. 1110).

⁶⁶⁶ Variant que retrobem a GHEORGHE (1986: p. 317, núm. 321). Pel que fa als habituals refranys italians consultats, SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 375, núm. 4085) en recullen la variant: *La padella dice al paiuolo: fatti in là che mi tingi*; mentre que BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 486, núm. IX.12.10.33.VII.) n’esmenten el rebuig: *La padella dice al paiolo: “Fatti in là”*; per a, tot seguit, explicar-ne el motiu: *Disse la padella al paiolo: “Fatti in là, che tu non mi tinga”* (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 486, núm. IX.12.10.33.II.). És així com arribem a la versió quixotesca de VIAN / COZZI (1960: II, p. 512): *Disse la padella al paiolo: fatti in là che mi sporchi di fuliggine*. En el cas de l’altra traducció quixotesca italiana consultada, sembla que, a partir de la forma *Il paiolo disse “Nera”* alla

“El dicho^[667] se actualizó con la desaparición generalizada de la caldera, quedando así en el refranero: «Dijo la sartén al cazo: quítate allá, que me tiznas»^[668], que según los eruditos «reprende a los que, estando manchados con vicios u otros defectos dignos de nota, vituperan en otros las menores faltas» (LEYVA, 2004: p. 96).

Aquesta actualització del refrany es demostra, per exemple, en el volum de ROMERO (2001²: p. 144, núm. 376⁶⁶⁹), quan l'autor n'esmenta tant la variant clàssica: *Dijo la sartén a la caldera: «Quítate allá, culinegra»*; com la moderna: *Dijo la sartén al cazo: «Apártate que me tiznas»*. Pel que fa a aquesta darrera, la retrobem, *mutatis mutandis*, als reculls de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.827): *Dijo la sartén al cazo: “Quítate allá, que me tiznas”*⁶⁷⁰; ETXABE (2001: p. 125): *Dijo la sartén al cazo: quítate allá, que me tiznas*⁶⁷¹, o CALLES (2006: p. 269, núm. 913): *Dijo la sartén al cazo: quita allá, que me tiznas*⁶⁷².

Bo i passant al romanès, cal assenyalar que, malgrat els nombrosos equivalents que posen en joc diversos atuells de cuina, íntegrament o esbocinada, al llarg de tot el refranyer, enlloc no ensopeguem cap *tigaie* ['paella'] ni *ceaun* ['caldera'], és a dir, els protagonistes de la solució literal de Mărculescu⁶⁷³. Potser l'estri més representat al refranyer romanès sigui el *ciob* ['escantell'], el qual es combina, per exemple, amb el *hârb* ['bocí'] en la següent parèmia de ZANNE (2004 [1899]: III, p. 524, núm. 8364): *Rîde ciobu de hîrb* ['Riu l'escantell de(l) bocí'];

padella (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 486, núm. IX.12.10.33.IV.), i del canvi de *padella* per *caldaia*, arribem a la solució de BODINI (2005 [1957]: II, p. 1137): *La padella disse alla caldaia: «Fatti piú [sic] in là, che sei nera»*.

⁶⁶⁷ No és aquest el moment d'entrenir-nos en precisions terminològiques, però, tanmateix, no ens podem estar d'apuntar que aquest *dicho*, normalment inclòs en la categoria paremiològica dels *dialogismos*, a voltes també és considerat *wellerismo*, tal com afirma ORERO (1997: p. 463), autora que considera que s'hi ha produït una “alteració en la presentació del *wellerismo* clàssic. La segunda parte se encuentra al principio”. Per la seva banda, GARCÍA-BORRÓN (1998-1999: p. 52) inclou la parèmia *Dijo la sartén al cazo: “Quítate allá, que me tiznas”*, i tot un seguit de variants, dins la categoria de *wellerismos*.

⁶⁶⁸ Exemple d'actualització paremiològica que també esmenta VIZCARRONDO (2008: p. 329).

⁶⁶⁹ Per a ambdues parèmies una mateixa glossa: “El simpático refrán castellano se emplea para hacer burla de los que se escandalizan al ver en el prójimo lo que hacen ellos mismos. Satiriza a los hipócritas y farsantes”.

⁶⁷⁰ Pel que fa a aquest tipus de parèmies, resulta impagable la pàgina 546 del diccionari de Martínez Kleiser, en el qual trobareu un gavadal de refranys castellans similars en què els atuells en conflicte són, per exemple, la *sartén* i el *cazo*: *Le dijo la sartén al cazo: “¡Apártate, tiznajo!”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.826); el *cazo* i la *caldera*: *Dijo el cazo a la caldera: “Quítate allá, tiznera”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.834); l'*olla* i la *cobertera*: *Dice la olla a la cobertera: “¡Quítate allá, haz negra!”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.835); la *sartén* i l'*alcuza*: *La sartén le dijo a la alcuza: “Retírate, que me ensucias”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.833); la *cazuela* i el *perolillo*: *Dijo la cazuela al perolillo: “¡Apártate, tiznadillo!”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.836); o bé, amb intervenció fàtica d'ambdós adminicles, en aquest cas, el *candil* i la *alcuza*: *Dijo el candil a la alcuza: “Aparta allá, que me ensucias”. Y dijo la alcuza al candil: “Pues sin mí, ¿qué fuera de ti?”* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.838); o, fins i tot, un darrer exemple entre l'*olla* i la *cazuela*, en què el repicó final arriba per part d'un tercer atuell, la *sartén*: *“¡Cuidado, que eres negra!”*, *dijo a la olla la cazuela. “¡Y tú, cazuela, también!”*, *dijo entonces la sartén* (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.837).

⁶⁷¹ Etxabe també n'esmenta la variant: *Dijo la sartén al cazo: tírate allá, ojinegra*.

⁶⁷² Amb la glossa: “Refleja la soberbia y la necedad de quien, teniendo muchos defectos, no quiere tratos ni relación con otra persona y la acusa de cometer errores o de tener vicios. Con este refrán se reprende a aquellos individuos viles que nos critican por tener algunos fallos, y se da a entender que los soberbios y los vanidosos suelen ver los defectos ajenos, pero son incapaces de ver los propios”.

⁶⁷³ Vegeu MĂRCULESCU (2007: II, p. 548, n. 939).

la qual s'acompanya d'una nota⁶⁷⁴ qui-sap-lo útil a l'hora de filar prim en els matisos lèxics d'aquests suposats sinònims:

“E de observat că cuvîntul *hîrb*, arată bucățile unui vas de lut spart, iar *cîob*, bucățile unui vas de lemn. Acest din urmă cuvînt se trage de la persanul *cób*, lemn, bucată de lemn, aschie [*sic*]. In limbagiul curent nu se păzesce acéstă deosebire, întrebuiñându-se ambele cuvinte, unul în locul celui-l-alt” [‘Cal observar que el mot *hîrb* indica els trossos d’un atuell de fang, mentre que *cîob*, els trossos d’un atuell de fusta. Aquest darrer prové del persa *cób*, fusta, tros de fusta, estella. A la parla quotidiana no es conserva aquesta diferència, bo i emprant-se ambdós mots, l’un en el lloc de l’altre’].

No és gota estrany que, a voltes, es giri la truita i el plaga esdevingui objecte d'escarni, en un exemple d'allò tan conegut del “burlador burlado”: *Rîde hîrbul de cîob* [‘Riu el bocí de (l’)escantell’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 574, núm. 8534). Ara bé, en el cas de *oală spartă* [‘olla trencada’], el refranyer no deixa cap mena de dubte pel que fa a la direccionalitat de l'escarn: *Râde ciob (hârb) [sic] de oală spartă* [‘Riu escantell (bocí) d’olla trencada’] (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 111); *Râde ciob/hârb de oală spartă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 397, s.v. *espantar*). Si analitzem les dues dernes per separat, vet aquí, en primer lloc, la relació de l'escantell amb l’olla trencada: *Rîde cîob de ólă spartă* [‘Riu escantell d’olla trencada’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 524, núm. 8365); *Rîde ciob de oală spartă* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 189⁶⁷⁵, s.v. *ciob*; p. 708⁶⁷⁶, s.v. *oală*; p. 874⁶⁷⁷, s.v. *rîde*; FLONTA, 1992a: p. 94, núm. 631⁶⁷⁸; p. 178, núm. 1214⁶⁷⁹; 1992b: p. 110, núm. 634⁶⁸⁰); *Râde ciob de oală spartă* (MILLIO, 1999: p. 78, núm. 653c⁶⁸¹; BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 78; CARTALEANU *et alii*: 2007: p. 242, núm. 2224); *Rîde ciob de oala* [‘de l’olla’] *spartă* (MUNTEAN, 1967: p. 332, núm. 6438). En segon lloc, quant al bocí i a l’olla trencada: *Rîde hîrbul de óla spartă* [‘Riu el bocí de

⁶⁷⁴ Així com d’una glossa sobre el sentit de la parèmia: “Când unul își bate joc de altul pentru un cusur pre care’l are și dînsul” [‘Quan un es riu d’un altre per un defecte que ell també té’].

⁶⁷⁵ Els autors relacionen el refrany romanès amb els següents espanyols: “dijo la sartén a la caldera, ¡quítate allá culinegra!; díjole la sartén al cazo: apártate que tiznas; espantóse la muerta de la degollada; (*Cuba*) qué fea eres, le dijo el sijú a la lechuza”.

⁶⁷⁶ Calciu *et alii* proposen com a equivalència una variant de la nostra parèmia de referència: *Dijo la sartén a la caldera: ¡quítate allá, culinegra!*

⁶⁷⁷ En aquest cas, l’equivalència es formula sense coma abans del vocatiu: *Dijo la sartén a la caldera: ¡quítate allá culinegra!*

⁶⁷⁸ *The FRYING-PAN said to the kettle, “Avaunt, black brows!”*. Amb al·lusió a la parèmia francesa: *Le chaudron mâchure la poêle*.

⁶⁷⁹ *The POT calls the kettle black*. L’autor esmenta el refrany francès: *La poêle se moque du chaudron*.

⁶⁸⁰ *The FRYING-PAN said to the kettle, “Avaunt, black brows!”*. Amb esment d’una parèmia castellana: *Dijo la sartén a la caldera: ¡Quítate (Tírate) allá, culinegra!*; i dues de portugueses: *Diz o tacho à caldeira: sai para lá não me enfarrusques*, i *Diz a caldeira à certã: sai para lá não me enfarrusques*; l’última opció de les quals coincideix prou fidelment amb la solució quixotesca proposada per VISCONDES (2002: p. 652): *Disse a caldeira à serto, tira-te lá, não me enfarrusques*. Anotem de passada la sorpresa que ens produeix la versió lliure de l’altre traductor portuguès consultat, SERRAS (2005: p. 591): *Faze o que eu digo, não faças o que eu faço*; traducció que no deixa de recordar-nos el magnífic refrany romanès: *Fă ce îți zice popa și nu ce face el* [‘Fes el que et diu el mossèn i no el que fa ell’] (HINȚESCU, 1985: p. 86, núm. 1162).

⁶⁸¹ *The DEVIL rebuking sin*.

l'olla trencada'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 574, núm. 8535); *Rîde hîrb de oală* ['Riu bocí d'olla'] *spartă* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 444⁶⁸², s.v. *hîrb*); *Râde hîrb de oală spartă*⁶⁸³ (CARTALEANU *et alii*: 2007: p. 242, núm. 2224); i amb un plural motiu d'escarni: *Râde hîrbul de oale sparte* ['Riu el bocí d'olles trencades'] (CUCEU, 2008: p. 161, núm. 3209). En una altra variant, que encara posa més de manifest la inferioritat del plaga, ja que l'olla no s'especifica que estigui trencada: *Séde hîrbu 'n drum și rîde de ólă!*⁶⁸⁴ ['S'està el bocí al camí i riu de l'olla!'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 573, núm. 8532); *Șede hîrbu-n drum și rîde de oală* (MUNTEAN, 1967: p. 358, núm. 6939); o, en plural: *Șade hîrbu' în drum și rîde de oale* ['de les olles'] (CUCEU, 2008: p. 161, núm. 3211); *Șade hîrbu-n cale* ['camí'] / *Și rîde de oale* (CUCEU, 2008: p. 161, núm. 3212); o, fins i tot, de qualssevilla passavolants: *Șade hîrbul în drum și rîde de cei ce trec* ['i riu dels que passen'] (MILLIO, 1999: p. 78, núm. 653f⁶⁸⁵). Finalment, abans d'entrar en un altre àmbit, aprofitem l'anterior tirallonga per oferir a l'olla una oportunitat de venjança, que, per desgràcia, no s'adreça als anteriors burladors, sinó a la caldera: *Râde oala de ceaun, dar singură-i neagră împrejur* ['Riu l'olla de la caldera, però és l'única negra tot voltant'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111); *Râde oala de ceaun, da singură-i neagră împrejur* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 242, núm. 2224). Finalment, sortim, ara sí, de la cuina, bo i escarnint l'escudella⁶⁸⁶: *Rîde cîobu de strachină* ['Riu l'escantell de l'escudella'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 217, núm. 9951).

Gràcies a ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 685, núm. 10963), que porta a col·lació la parèmia francesa *La pelle se moque du fourgon*, i l'espanyola (amb múltiples imprecisions ortogràfiques) *Dice la sartena a la caldera: [/] Tirte alla, cullo negro*, descobrim el refrany romanès: *Rîde vîrșă de baltă* ['Riu la nansa de la tolla'] (2004 [1900]: IV, p. 684, núm. 10963); també present a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 397, s.v. *espantar*): *Râde vîrșă de baltă*; i que GHEORGHE (1986: p. 316, núm. 321) amplifica amb un repicó que ens serveix de glossa *ad hoc*: *Rîde vîrșă de baltă (și nu vede că-i putrezește coada într-însa)* ['(i no veu que se li podreix el mànec en ella)']. No ens deseixim de ZANNE (2004 [1900]: V, p. 175, núm. 11554), el qual, en un altre passatge, torna a aprofitar l'esmentada parèmia francesa i una de ben aproximativa en castellà, *Dixo la sarten a la caldera: [/] Tirse alla, cul negra*, per martellejar-nos amb el següent: *Rîde cîocanul de nicovală* ['Riu el martell de l'enclusa']; refrany també present al recull de GHEORGHE (1986: p. 316, núm. 321): *Rîde ciocanul de nicovală*.

⁶⁸² Els autors relacionen el refrany romanès amb els següents espanyols: “dijo la sartén a la caldera, ¡quírate allá, culinegra!; díjole la sartén al cazo: ¡apártate que tiznas!; espantóse la muerta de la degollada”.

⁶⁸³ Recordem que és precisament aquesta la parèmia que Mărculescu, en nota a peu de pàgina dessús esmentada, proposa, tot i que no empra, per a l'original quixotesc.

⁶⁸⁴ ZANNE (2004 [1899]: III, p. 574, núm. 8532) vincula la parèmia romanesa amb el francès: *La pelle se moque du fourgon*; i l'italià: *La padella vuol dir nero al paiuolo*.

⁶⁸⁵ *The DEVIL rebuking sin*.

⁶⁸⁶ Ens referim a l'atuell, no pas a la menja.

Pel que fa a la roba, i a semblança de les parèmies gastronòmiques dessus citades, també succeirà que el plaga no esdevé precisament el model d'elegància a seguir: *Rîde rupt de cârpit* ['Riu (l')espellifat d(e l)'apedaçat'] (MUNTEAN, 1967: p. 332, núm. 6445; GHEORGHE, 1986: p. 316, núm. 321); *Râde rupt de cârpit* (MILLIO, 1999: p. 78, núm. 653d⁶⁸⁷; p. 320, núm. 2715b⁶⁸⁸; CARTALEANU *et alii*: 2007: p. 242, núm. 2224); *Râde rupt, de cârpit* (CUCEU, 2008: p. 268, núm. 5912); i amb un repicó irònic: *Râde ruptul de cârpit, că el e mai potrivit* ['Riu l'espellifat d(e l)'apedaçat, que ell va més adequat'] (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 114). A continuació, esmentarem un altre cas ben interessant: quan la persona escarnida presenta un vici que, ben mirat, el burleta no pateix, si bé en posseeixi un altre d'igual o pitjor: *Rîde orbul de schiop* ['Riu el cec de(l) coix'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 655, núm. 5634); o bé: *Rîde surdul de schiop, și amîndoi nu aũ noroc* ['Riu el sord de(l) coix, i ambdós no tenen sort'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 130, núm. 9443); *Rîde surdul de schiop, și amîndoi nu au noroc* (MUNTEAN, 1967: p. 332, núm. 6446); *Rîde surdul de schiop și amîndoi nu au noroc* (GHEORGHE, 1986: p. 316, núm. 321). En resum, cloem aquesta fitxa amb un seguit d'admonicions ben serioses: *Rîde de mine, [/] dar uită-te și la tine* ['Riu de mi, [/] però mira't també a tu'] (MUNTEAN, 1984: p. 326, núm. CCCXXXVII); *Nu rîde de alții, uită-te la tine* ['No riguis dels altres, mira't a tu'] (MUNTEAN, 1967: p. 279, núm. 5478); *Nu râde de alții, uită-te la tine* (MILLIO, 1999: p. 78, núm. 653h⁶⁸⁹; p. 177, núm. 1501a⁶⁹⁰); o, finalment, amb una darrera plantofada paremiològica a guisa de cura d'humiltat: *Noi rîdem de unul, doi, [/] și patruzeci rîd de noi* ['Nosaltres riem d'un, dos, [/] i quaranta riuen de nosaltres'] (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5272); la prova, un cop més, que mig món es riu de l'altre mig.

⁶⁸⁷ *The DEVIL rebuking sin.*

⁶⁸⁸ *The RAVEN said to the rock: «Stand away, black-coat!».*

⁶⁸⁹ *The DEVIL rebuking sin.*

⁶⁹⁰ *HE THAT mocks a CRIPPLE ought to be whole.*

Dime con quién andas, decirte he quién eres (II, Cap. 10 i 23, p. 766-767 i 900)

(II, Cap. 10, p. 766-767)

Spune-mi cu cine te însoțești ca să-ți spun cine ești (PAPU, 1965: II, p. 92)

[‘Digues-me de qui t’acompanyes perquè et digui qui ets’]

Spune-mi cu cine te-nsoțești, ca să-ți spun cine ești (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 90-91⁶⁹¹)

[‘Digues-me de qui t’acompanyes, perquè et digui qui ets’]

(II, Cap. 23, p. 900⁶⁹²)

Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești! (PAPU, 1965: II, p. 217)

[‘Digues-me de qui t’acompanyes perquè et digui qui ets!’]

Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 204⁶⁹³)

[‘Digues-me de qui t’acompanyes perquè et digui qui ets’]

ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 198, núm. 9495) ens conta la història d’un pagès que havia disposat paranyes al seu tros per atrapar les grues que li picotejaven les llavors. Un dia va observar que, a part dels ocells paràsits, també s’hi havia entrampat una cigonya, la qual se li planyia, bo i recordant-li que no era pas una grua, sinó, tal com palesaven les seves plomes, una cigonya –és a dir, l’ocell més com cal que tomba–, i, per tant, no era pas ella qui li malmestia els sembrats. A això, el pagès respongué que, ben mirat, no podia saber de quin peu calçava ni quina mena de vida duia, i que l’únic que podia assegurar és que es trobava entre les grues que havien malmès els seus camps. Per tant, si amb les grues anava, amb les grues moriria. Gràcies a aquesta faula, entendrem que “Tradicionalmente se aplica este refrán a la influencia –buena o mala– de las amistades⁶⁹⁴ en el comportamiento de una persona, sin olvidar el medio y los hábitos, también llamados a dejar huellas en todos nosotros” (LEYVA, 2004: p. 97). Com que “De los amigos y ambientes que frecuenta una persona se pueden deducir sus gustos y aficiones”, la nostra parèmia “Advierte lo mucho que influyen en las costumbres las buenas o malas compañías”⁶⁹⁵ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 124, núm. 1209). Sens dubte, ens trobem davant d’una de les parèmies castellanès més conegudes⁶⁹⁶, que, a més a més, compta amb un bon reguitzell de variants⁶⁹⁷, com ara: *Dime con quién andas, te diré quién eres*⁶⁹⁸ (JUNCEDA, 1991: p. 215);

⁶⁹¹ Acompanyat de la nota (2007: II, p. 91, n. 198): “Proverb: «Dime con quien [sic] andas, decirte he quién eres»”.

⁶⁹² En aquest cas, l’original presenta dos punts en lloc de coma.

⁶⁹³ A peu de pàgina s’apunta (2007: II, p. 204, n. 388): “Proverb: «Dime con quien [sic] andas: decirte he quién eres»”.

⁶⁹⁴ En un to més aviat moralitzant, OLMOS (1998² [1940]: p. 48) afirma: “No es fácil soportar por mucho tiempo una amistad de distinto pensar que el nuestro. Las amistades sinceras comienzan por el espíritu; por eso es fácil deducir cómo es uno de la manera de ser de sus amigos. Aquí viene al caso ponderar la eficacia, para el bien, de las buenas compañías”. Si la protagonista de la faula inicial hagués pres esment d’aquests mots, ben entès que “una altra cigonya” cantaria.

⁶⁹⁵ La glossa pertany a la variant: *Dime con quien andas, te diré quién eres*.

⁶⁹⁶ No només en castellà; per exemple, Josep Iborra, al seu llibre *Inflexions*, editat per Bromera a Alzira el 2004, n’estràfà l’estructura original per afirmar: “Digues, lector, si tens un llibre de capçalera i et diré qui ets” (p. 47).

⁶⁹⁷ Ens limitem a algunes variants formals, per tal com, el sentit de la parèmia, caldria encerrar-lo en un gavadal d’exemples, com ara: *Quien con mulos anda, presto le sale a la cara* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 131, núm. 11.833); *Quien con mulos anda, presto le sale la cara* (ETXABE, 2001: p. 125). O bé, per esmentar-ne un altre, el maniqueu: *Entre santos, serás santo; entre diablos, diablo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 131, núm. 11.838); *Entre santos serás santo, entre diablos, diablo* (ETXABE, 2001: p. 125).

*Dime con quién andas, y te diré quién eres*⁶⁹⁹ (ETXABE, 2001: p. 125); *Dime con quién andas, decirte he quién eres* (ETXABE, 2001: p. 125); *Dime con quién fueres, diréte quién eres* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 131, núm. 11.814). D'altres vegades, la companyia pressuposa el tema de conversa: *Dime con quién andas, diréte lo que hablas* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 228, núm. 316); *Dime con quién andas, y decirte he lo que hablas* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 131, núm. 11.813); *Dime con quién andabas y decirte he qué hablabas* (ETXABE, 2001: p. 125); o bé les habilitats de cadascú: *Dime con quién andas, diréte tus mañas*⁷⁰⁰ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 228, núm. 316). Finalment, dos exemples que s'estintolen en la rima *paces – haces*: *Dime con quién paces, y decirte he qué haces* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 131, núm. 11.818), i *Dime con quién paces, y te diré lo que haces* (ETXABE, 2001: p. 125).

En el cas del romanès, ens sorprèn gratament la coincidència –més enllà d'algun detall purament formal– d'ambdós traductors en les quatre parèmies, fet que constata la vigència i ús del refrany. No endebades, esdevé gairebé retòrica la pregunta: *Vrěĩ sã țĩ spun eũ care 'mĩ estĩ ?* [/] *Spune-mĩ cu caré te 'nsoțescĩ* ['Vols que et digui jo qui m'ets? [/] Digues-me amb qui t'acompanyes'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 210, núm. 9530); perquè de tothom és ben sabut: *Stai cu țiganu învețĩ țigănesce, cu turcul turcesce, cu némțul nemțesce* ['T'estàs amb el gitano(,) aprens a actuar com els gitanos, amb el turc(,) a actuar com els turcs, amb els alemanys(,) a actuar com els alemanys'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 375, núm. 14240). En efecte, FLONTA (1992b: p. 119, núm. 679⁷⁰¹), per als castellans⁷⁰² *Dime con quién andas, te diré quién eres; Dime con quién irás y decirte he lo que harás, i Dime con quién vas, decirte he qué mañas has*, esmenta el ja conegut *Spune-mi cu cine te însoțești, ca sã-ți spun cine ești* ['Digues-me de qui t'acompanyes, perquè et digui qui ets']; que espigolem arreu del refranyer romanès: *Spune 'mĩ*

⁶⁹⁸ Junceda confessa haver urpat el refrany de Covarrubias; i, pel que a nosaltres respecta, reconeixem la dificultat d'obviar una anècdota ben saborosa de l'esmentat autor: "Torquemada y su asno, de los que dondequiera que vayan llevan en su compañía un necio pesado; y nació de que Torquemada era aguador, y pasando por una calle aguijando a su asno con muchos palos, le dixo un señor que se compadeciese de aquel animal, y quitando su caperuzo, le dixo: Yo haré lo que V.S. me manda, que no pensé tenía mi asno parientes en la Corte. Cayóle en gracia y trúxolo a su casa, y salió lindo oficial de plazer, teniendo ración para sí y para su asno, con que no le trabajasse. Llevávale donde quiera que yva consigo, previniendo dixessen estava allí Torquemada y su asno" (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 158, s.v. *asno*).

⁶⁹⁹ L'autor senyala que "Las compañías pueden ser un buen indicio para definir a una persona". La mateixa parèmia, sense coma entre hemistiquis, la recull ROMERO (2001²: p. 144, núm. 377), i la glossa talment: "Tan importante es la compañía que se frecuenta para configurar la personalidad de un individuo que el refrán se aventura a adivinar la catadura de una persona a través del conocimiento de sus amistades. Se dice más bien en sentido exhortativo, es decir, invitando a cuidar el entorno de uno para evitar malas influencias".

⁷⁰⁰ Tot just aquesta és la via seguida per un dels traductors portuguesos: *Diz-me com quem andas, dir-te-ei as manhas que tens* (VISCONDES, 2002: Cap. 10, p. 391), i *Dize-me com quem andas, dir-te-ei as manhas que tens* (VISCONDES, 2002: Cap. 23, p. 455). GHEORGHE (1986: p. 325, núm. 333) completa amb una variant la primera versió de Viscondes: *Diz-me com quem lidas (andas,) dir-te-ei as manhas que tens*; i ens n'ofereix un altre equivalent: *Diz-me com quem vás, dir-te-ei o que farás*.

⁷⁰¹ *Tell me with whom thou GOEST, and I'll tell thee what thou doest*.

⁷⁰² Així com també per als portuguesos: *Diz-me com quem andas, dir-te-ei as manhas que tens*, i *Dize-me com quem vás, dir-te-ei o que farás*. Vegeu-ne dues variants ben similars, proposades per GHEORGHE (1986: p. 325, núm. 333): *Diz-me com quem lidas (andas,) dir-te-ei as manhas que tens*, i *Diz-me com quem vás, dir-te-ei o que farás*.

cu cine te-însoțesci, [/] *Ca să 'ți spuîu cine ești* (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 209, núm. 9529); *Spune-mi cu cine te însoțești* [/] *ca să-ți spun cine ești* (MUNTEAN, 1967: p. 351, núm. 6857); *Spune-mi cu cine te-nsoțești, ca să-ți spun cine ești* (HINȚESCU, 1985: p. 148, núm. 2624; MILLIO, 1999: p. 256, núm. 2149a⁷⁰³; p. 351, núm. 2964⁷⁰⁴); *Spune-mi cu cine te însoțești, ca să-ți spun cine ești* (MILLIO, 1999: p. 10, núm. 70b⁷⁰⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 222); *Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești* (MILLIO, 1999: p. 22, núm. 174a⁷⁰⁶); *Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești*.⁷⁰⁷ (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 59, s.v. *andar*); o també: *Spune* ['Dignes'] *cu cine te însoțești, ca să-ți spun cine ești*; la qual inclou el *Refranero Multilingüe*⁷⁰⁸ (hostatjat al web del *Centro Virtual Cervantes*), bo i afegint-hi el sinònim *Rău cu rău, bun cu bun se însoțesc* ['Dolent amb dolent, bo amb bo es troben']; que nosaltres localitzem, per exemple, a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 220): *Rău cu rău și* ['i'] *bun cu bun se însoțesc*.

Una opció ampliada de la parèmia romanesa original, amb el verb *a se aduna* ['ajuntar-se'], ens arriba de mà de MILLIO (1999: p. 43, núm. 366c⁷⁰⁹): *Spune-mi cu cine te aduni/te-nsoțești* ['t'ajuntes/t'acompanyes'] *ca să-ți spun cine ești*; variant que HINȚESCU (1985: p. 216, núm. 4335) arriba a prendre de model, bo i eliminant-ne el preceptiu *te însoțești* ['t'acompanyes']: *Spune-mi cu cine te aduni, să-ți spun cine ești*; refrany que ja trobem, *mutatis mutandis*, a ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 197, núm. 9495): *Spune'mi cu cine te aduni, să 'ți spun ce fel de om ești* ['perquè et digui quina mena de persona ets']. Aquest autor, per cert, vincula el refrany amb l'italià *Dimmi con chi vai, e te* [sic] *dirò chi sei*⁷¹⁰ (2004 [1900]: IV, p. 198, núm. 9495), i el francès *Dis moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es*⁷¹¹; parèmia que també recull FLONTA (1992a: p. 100, núm. 675⁷¹²) sota la forma *Dis-moi qui tu hantes, et je te dirai qui tu es*, com a complement del romanès *Spune-mi cu cine te însoțești, ca să-ți spun cine ești* ['Dignes-me de qui t'acompanyes, perquè et digui qui ets']. Com en l'anterior exemple de Hințescu, el verb del primer hemistiqui es pot mudar en formes ben diverses, com ara, *te întâlnești* ['et trobes']: *Spune'mi cu cine te întâlnesci, [/] Ca să 'ți spun cine ești* (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 212, núm.

⁷⁰³ A MAN is known by his company/friends/the company he keeps.

⁷⁰⁴ TELL me with whom thou goest, and I'll tell you what thou doest.

⁷⁰⁵ ALL FELLOWS at football.

⁷⁰⁶ ASK my brother if I be a thief. (ASK my fellow if I be a thief. ASK the mother if the child be like his father. ASK the sons if the father be a thief).

⁷⁰⁷ És a dir, la variant emprada per PAPU (1965: II, p. 217).

⁷⁰⁸ L'enllaç a què al·ludim és el següent: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58521&Lng=13>.

⁷⁰⁹ BIRDS of a feather flock together.

⁷¹⁰ A ZANNE (2004 [1900]: V, p. 254, núm. 11795), el mateix refrany italià serveix com a equivalent del romanès *Cu ce dascal locuiesce* [/] *Așa carte alcătuesce* ['Amb tal mestre viu [/] Tal llibre basteix']. D'altra banda, SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 207, núm. 2253) completen la parèmia italiana amb més variants possibles: *Dimmi con chi vai (pratichi), e ti dirò chi sei (che fai)*.

⁷¹¹ També DE ROSSET / CASSOU s'hi decanten en llur traducció (2006 [1949]: p. 86 i 204): *Dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es*, i *Dis-moi qui tu hantes et je te dirai qui tu es*. La primera variant, també ens la presenta GHEORGHE (1986: p. 325, núm. 333). Pel que fa al recull de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 61, núm. 1200), s'hi opta per la variant: *Dis-moi qui tu fréquentes, je te dirai qui tu es*.

⁷¹² Tell me with whom thou GOEST, and I'll tell thee what thou doest.

9536); o bé en *trăiești* ['vius'], en aquest cas amb el verb del segon hemistiqui en futur: *Spune 'mă cu cine trăiesc, [/] Și 'ți voi spune cine ești* ['Digues-me amb qui vius, [/] i et diré qui ets'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 776, núm. 6142); *Spune-mi cu cine trăiești și-ți voi spune cine ești* (HINȚESCU, 1985: p. 148, núm. 2623). Per la seva banda, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 253, núm. 2324) es decanten per una parèmia que inclou quatre possibles verbs per al primer hemistiqui: *Spune-mi cu cine te însoțești/împrietenești/umbli/aduni* ['t'acompanyes/et fas/vas/t'ajuntes'] *ca să-ți spun cine ești*⁷¹³; a la qual encara caldria afegir una nova variant amb el verb *te întovărășești* ['freqüentes'], i, de bell nou, amb el segon hemistiqui en futur: *Spune-mi cu cine te întovărășești și-ți voi spune cine ești* ['Digues-me qui freqüentes i et diré qui ets'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 59, s.v. *andar*).

Si seguíssim estirant el fil, arribaríem a opcions que, sense perdre el caient de la parèmia original, se n'allunyarien com més va més. Per tant, ens limitem a una triada triada d'exemples: *Spune 'mă cu cine mergi [/] Și 'ți voi spune ce plătesc* ['Digues-me amb qui vas [/] I et dire què vals'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 220, núm. 9575); *Spune-mi cu cine mergi [/] și-ți voi spune ce plătești* (MUNTEAN, 1967: p. 351, núm. 6856); *Spune-mi cu cine mergi și-ți voi spune ce plătești* (GHEORGHE, 1986: p. 324, núm. 333); *Spune-mă cu cine 'mpreună viețuesc, să 'ți ghicesc ce fel de om ești* ['Digues-me juntament amb qui vius, perquè t'endevini quina mena de persona ets'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 803, núm. 6300); amb la variant: *Spune-mi cu cine împreună viețuiești, ca să-ți spun* ['perquè et digui'] *ce fel de om ești* (HINȚESCU, 1985: p. 216, núm. 4334); i, finalment, *Spune-mă cum te chîema, să 'ți spun cine ești* ['Digues-me com et dius, perquè et digui qui ets'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 860, núm. 18823); *Spune-mi cum te cheamă, să-ți spune* [sic] *cine ești* (HINȚESCU, 1985: p. 216, núm. 4336).

⁷¹³ Amb la glossa: "Caracterul și comportamentul celor care te înconjoară te marchează și pe tine" ['El caràcter i el comportament dels que t'envolten et marquen també a tu'].

*Dios, que da la llaga, da la medicina*⁷¹⁴ (II, Cap. 19, p. 857⁷¹⁵)

Domnul dă dalacul și tot el dă leacul (PAPU, 1965: II, p. 177)

[‘El Senyor dóna l’àntrax i també ell dóna la metgia’]

Dumnezeu când rănește, și lecuiește (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 167⁷¹⁶)

[‘Déu quan fereix, també cura’]

“Con esta sentencia, el enfermo pone su curación en manos de la Providencia^[717], seguro de contar con las fuerzas necesarias para superar el trance” (LEYVA, 2004: p. 98). Des d’un vessant religiós, OLMOS (1998² [1940]: p. 48) explica: “Es decir, que Dios, al visitarnos con la enfermedad o la tribulación, nos infunde valor y fortaleza para resistirlas y sobrellevarlas”⁷¹⁸. Iniciem una tirallonga de variants amb CAMPOS / BARELLA (1998: p. 139, núm. 1373), que recullen literalment la parèmia quixotesca, i la glossen, bo i informant-nos que: “Enseña que debemos esperar el remedio de nuestros males, de la misma mano de Dios, que nos los envía”: *Cuando Dios da la llaga, da el remedio que la sana* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 195, núm. 1226; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 207, núm. 18.894); *Cuando Dios da la llaga, da la medicina* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 207, núm. 18.895; CALLES, 2006: p. 128, núm. 428); *Dios, que da el mal, da su remedio cabal* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 207, núm. 18.897); *Dios, que da la llaga, da el bálsamo para sanarlo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 207, núm. 18.898), i *Quien da la llaga, da la medicina, y quien da la herida*^[719], *da la cura* (MAL LARA, 2013 [1568]: II, p. 585, núm. 75; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 207, núm. 18.893). El caient de la parèmia ens porta a buscar-ne un possible origen bíblic que descobrim en el *Liber Iob* (V, 18): “Quia ipse vulnerat et medetur, [/] percutit, et manus eius sanabunt”⁷²⁰. Afegim-hi que FANLO (2010 [2008]: II, p. 186, n. 1) aprofita la traducció *Dieu, qui donne la blessure, donne aussi le remède*, per fornir-nos-en a peu de pàgina una altra referència: “Deutéronome, 32, 39 : « Je frappe et je guéris. »”. En efecte, l’esmentat apunt ens remet a un

⁷¹⁴ Si volem comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 244-245).

⁷¹⁵ Amb la glossa (II, Cap. 19, p. 857, n. 31): “«Dios nunca deja sin remedio»; es refrán”.

⁷¹⁶ MĂRCULESCU (2007: II, p. 167, n. 330) ens apunta: “Cf. *Iov*, 5, 18: «Quia ipse vulnerat, et medetur; [/] Percutit, et manus eius sanabunt» («Căci El rănește și El leagă rana, El lovește și mâinile lui tămăduiesc») [‘(«Car Ell fereix i Ell t’embena la ferida, Ell colpeja i les seves mans curen»)’]”.

⁷¹⁷ O, segons *Autoridades* (s.v. *Dios*), en “la mano de Dios”, ja que “él tiene prevenido el remedio de ellos [los males o infortúnios], que nos franquea a su tiempo”.

⁷¹⁸ En l’apunt de CASTILLO (1996: p. 44): “Biológicamente es tan verdad como en teología, ya que es indudable la defensa natural que existe en el organismo para todas las dolencias; así tenemos los anticuerpos en las infecciones, la regularización del equilibrio ácido-básico en los trastornos del metabolismo, las reacciones de defensa en los dolores, las compensaciones orgánicas y funcionales en las alteraciones patológicas de otros órganos, etc., etc.”.

⁷¹⁹ Segons MAL LARA (2013 [1568]: II, p. 586, núm. 75): “También se puede reducir este refrán a la herida que dio Aquiles a Telepho, que él mismo lo vino a curar”; passatge que JUNCEDA (1991: p. 251), a propòsit del refrany *Dios, que da la llaga, da la medicina*, ens explica amb més detall: “Procede, por analogía, de un legendario lance atribuido a Telefo, rey de Misia, el cual, cuando marchaba a la conquista de Troya, resultó descalabrado por la espada de Aquiles. A instancias del Oráculo, el monarca herido trabó alianza con el príncipe tesalio, y éste, compadecido, le puso en manos del sabio Chirón, quien, aplicando a la herida un ungüento elaborado con el propio orín de la espada de Aquiles, le dejó sano”.

⁷²⁰ Segons la traducció catalana que ens ofereix *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla: “Perquè ell, si et fa mal, t’embena les ferides; [/] si et dóna un cop, et cura amb la seva mà” (p. 380).

altre passatge de la *Bíblia*, no menys similar: “Ego occidam et ego vivere faciam; [/] percutiam et ego sanabo”⁷²¹ (*Liber Deuteronomii*, XXXII, 39).

Partint de la base que *Doftor ȳ numaĭ Dumneḏeũ* [‘Doctor (ho) és només Déu’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 269, núm. 11847), no és gota estrany que precisament ell curi les malalties que havia provocat amb anterioritat: *A dat Dumnezeu boale, dar a dat ŝi leacuri* [‘Ha donat Déu malalties, però ha donat també metgies’] (MUNTEAN, 1967: p. 14, núm. 346; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 160); *A dat Dumnezeu ŝi boale, dar a lăsat* [‘ha deixat’] *ŝi leacuri* (MILLIO, 1999: p. 322, núm. 2727a⁷²²). En les versions romaneses de Papu i Mărculescu, sobta l’interès palesat a l’hora de fornir la traducció d’un cert caient paremiològic, afavorit per la rima, en el cas de Papu prou forçada, entre *dalacul* [‘l’àntrax’] i *leacul* [‘la metgia’]; i *răneŝte* [‘fereix’] i *lecuieŝte* [‘cura’], pel que fa a Mărculescu. D’altra banda, ens abelleix subratllar l’alternança entre *Domnul*⁷²³ [‘el Senyor’] i *Dumnezeu* [‘Déu’], mots que remonten llur etimologia a un origen similar (concretament, a *dōm(i)nus* i a *dōm(i)nē dēus*, respectivament).

⁷²¹ “Jo dono la mort o la vida, [/] jo fereixo i curo les ferides” (traducció extreta del web BIBLIJA.net).

⁷²² *There is a REMEDY for everything, could men find it.*

⁷²³ Segons la primera accepció del DEX (s.v. *domn*¹): “Termen de politețe pentru un bărbat” [‘Terme de cortesia per a un home’]. Pel que fa a la quarta accepció (DEX: s.v. *domn*⁴), que és la que suara ens interessa: “Dumnezeu; Isus Cristos” [‘Déu; Jesucrist’]. Resulta curiós observar com ambdues accepcions, des d’un punt de vista morfològic, es distingeixen perfectament quan es formulen en vocatiu, crida que, com és ben fàcil d’entendre, esdevé d’allò més emprada a l’hora d’encercar l’atenció de la divinitat. En aquest cas, doncs, *domnule* correspondria a l’individu masculí, mentre que *Doamne*, a Déu.

***Donde las dan las toman* (II, Cap. 65, p. 1270⁷²⁴)**

Nu dai niciodată fără să iei ceva în schimb (PAPU, 1965: II, p. 582)

[‘No dónes mai sense prendre alguna cosa a canvi’]

Ce ți se dă cu o mână ți se ia cu alta (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 533⁷²⁵)

[‘El que se’t dóna amb una mà se’t pren amb una altra’]

La parèmia, que recullen, per exemple, CORREAS (2000 [1627]: p. 240, núm. 580⁷²⁶) i CAMPOS / BARELLA (1998: p. 122, núm. 1192⁷²⁷), “Se usa como amenaza para advertir al que actúa mal de que recibirá el mismo trato”⁷²⁸ (ETXABE, 2001: p. 130). En el mateix sentit, però amb d’altres mots⁷²⁹, es tracta d’un “Refrán de corrosiva conformidad para quien sufre daño de otro, con la esperanza puesta en que el efecto bumerán se confirme y el arma arrojada vuelva con certeza al punto de partida” (LEYVA, 2004: p. 102). CASADO *et alii* (1998: p. 35⁷³⁰) la relacionen amb el francès *À bon chat, bon rat*⁷³¹, i el pseudoitalià *Comme farai, così aurai*⁷³². Per la nostra part, ens permetem recordar diverses formulacions en les traduccions quixotesques en portuguès, italià i català: *Onde se fazem aí se pagam* (VISCONDES, 2002: p. 644); *Come si danno si prendono* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1123), i *El qui la fa, la paga* (BULBENA, 2005: p. 791).

Ambdues traduccions romaneses es caracteritzen per la tendència a glossar el refrany original. Tanmateix, si el que encerquem són parèmies genuïnes que pertanyin al saber popular romanès, sempre podem recórrer al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 289, s.v. *dar*), que ens n’ofereix quatre de ben conegudes. La primera, *Cum îți vei așterne, așa vei dormi* [‘(Tal) Com et faràs el llit, així dormiràs’], l’espigolem, per exemple, a les antologies de MUNTEAN (1967: p. 120, núm. 2661), HINȚESCU (1985: p. 68, núm. 758) i BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 203); però és en el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 76, s.v. *așterne*) on l’esmentada parèmia s’acompanya d’una impagable tirallonga de refranys, entre els quals, ben entès, s’hi

⁷²⁴ Amb l’anotació (II, Cap. 65, p. 1270, n. 13): “Frase proverbial”.

⁷²⁵ MĂRCULESCU (2007: II, p. 533, n. 904) apunta: “Expresie proverbială [‘Expressió proverbial’]: «Donde las dan las toman»”.

⁷²⁶ L’autor, en realitat, recull, sota la mateixa numeració, dues variants: *Donde las dan, ahí las toman*, i *Donde las dan, las toman*.

⁷²⁷ Acompanyada amb la glossa: “Enseña que al que hace daño o habla mal, se le suele pagar en la misma moneda”.

⁷²⁸ Etxabe no s’està de reblar-ho amb el següent comentari: “Una variante jocosa del refrán afirma que *Donde las dan, se quedan sin ellas*”.

⁷²⁹ Esmentem, a peu de pàgina, la glossa de CALLES (2006: p. 207, p. 694), de carés prou més subjectiu: “Se usa este refrán para expresar la satisfacción ante una persona que recibe el mismo daño que él ha hecho a otros. Se expresa ante casos graves, como cuando uno perjudica seriamente a otro y éste se venga perjudicándolo en los mismos términos. Pero es más habitual oír este refrán en boca del vengador de bromas o afrentas veniales. También es común ver sonreír maliciosamente a quien lo dice”.

⁷³⁰ Els autors expliquen talment la parèmia: “La persona que por lo general hace daño o molesta, terminará por ser pagada con la misma moneda”.

⁷³¹ Sense coma a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 32, núm. 538), i amb la glossa: “La défense vaut l’attaque”.

⁷³² Malgrat les atzagaiades ortogràfiques, deduïm que es tracta del refrany: *Come farai, così avrai* (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 174, núm. 1898).

troba l'original quixotesc: “según se hace uno la cama, así se acuesta; en cama blanda se duerme blando; quien mala cama hace en ella se yace; como te curas, duras; quien mal anda mal acaba; donde las dan las toman; quien bien ata, bien desata; quien bien siembra, bien recoge; ara bien y hondo y cogerás trigo abondo”. En segon lloc, se'ns ofereix l'admonició *Rău faci, rău găsești*⁷³³ [‘Mal fas, mal trobes’], inclosa a MUNTEAN (1967: p. 330, núm. 6421), HINȚESCU (1985: p. 140, núm. 2428) i BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 221⁷³⁴). En aquest cas, CALCIU *et alii* (1979: p. 851, s.v. *rău*) es decanten per la variant *Rău faci, cu rău te-alegi* [‘Mal fas, amb mal et quedes’], que, en efecte, tradueixen per “donde las dan, las toman; mal con mal se paga”. La tercera solució de Calciu / Samharadze, *Capul face, capul trage* [‘El cap fa, el cap rep’], la descobrim a ZANNE (2003 [1897]: II, p. 42, núm. 2872⁷³⁵), HINȚESCU (1985: p. 48, núm. 303), BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 50) i, a MUNTEAN (1967: p. 69, núm. 1597), amb salt de línia entre ambdós hemistiquis: *Capul face, [/] capul trage*. Tampoc en aquest cas, per a sort nostra, CALCIU *et alii* (1979: p. 148, s.v. *cap*¹) no l'obliden ni ens n'estalvien els següents equivalents: “el que la hace la paga; donde las dan las toman; quien hizo el cohombro⁷³⁶ que lo lleve al hombro; quien rompe, paga”; parèmies castellanques que ens duen a la memòria el refrany romanès: *Meșterul strică [/] și drege de frică* [‘El mestre (artesà) espatlla [/] i (ho) arregla per por’] (MUNTEAN, 1967: p. 253, núm. 4959); *Meșterul strică și drege de frică* (HINȚESCU, 1985: p. 110, núm. 1725; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 103). Per últim, la quarta parèmia, *După faptă și răsplătă*⁷³⁷ [‘Després de l'acció també (la) recompensa/(el) càstig’], es pot localitzar, per exemple, al diccionari en línia NODEX (s.v. *răsplătă*⁷³⁸). Quant al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 368, s.v. *faptă*), no pas en línia, sinó en prestatge, també s'hi esmenta i talment s'hi interpreta: “cual el trabajo, tal la paga; tal obra, tal pago; donde las dan las toman; quien hizo el cohombro que se lo cargue al hombro”.

⁷³³ Vegeu la coneguda parèmia catalana *Tal faràs, tal trobaràs* a PÀMIES / PALOU (2012²: p. 30-32), els quals, no endebades, la situen al número 8 al seu top dels 100 refranys més populars (del català). A PARÉS (1999: p. 258, núm. 185), sota la variant: *Fill ets, pare seràs, tal faràs, tal trobaràs*.

⁷³⁴ En aquesta font, la parèmia finalitza amb dos punts horitzontals, és a dir que, més que davant de punts suspensius, ens trobem davant de punts en suspens.

⁷³⁵ A continuació, Zanne esmenta l'equivalent francès: *Qui fait la faute, la boit*; que, sense coma, espigolem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 90, núm. 1896).

⁷³⁶ A tall informatiu, apuntem que, segons el DRAE (s.v. *cohombro*¹), es tracta d'una: “Planta hortense, variedad de pepino”.

⁷³⁷ Vegeu la fitxa del refrany quixotesc: *A buen servicio, mal galardón* (II, Cap. 66, pàg. 1277).

⁷³⁸ Amb l'aclariment: “Orice faptă are urmări corespunzătoare” [‘Tota acció té (les) conseqüències corresponents’].

***Donde menos se piensa se levanta la liebre* (II, Cap. 30, p. 959⁷³⁹)**

Nu știi de unde sare iepurele (PAPU, 1965: II, p. 277)

[‘No saps d’ on salta la llebre’]

De unde te aștepți mai puțin sare iepurele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 257⁷⁴⁰)

[‘D’ on menos t’ esperes salta la llebre’]

***Donde no piensa, salta la liebre* (II, Cap. 10, p. 764-765⁷⁴¹)**

Nu știi de unde sare iepurele (PAPU, 1965: II, p. 90)

[‘No saps d’ on salta la llebre’]

De unde nu te-aștepți, sare iepurele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 89⁷⁴²)

[‘D’ on no t’ esperes, salta la llebre’]

“Salta, en un caso, y se levanta, en otro, la liebre de este el [*sic*] refrán viene a decirnos lo avisados que hemos de estar en cualquier empresa, pues lo imprevisto^[743] puede modificar la meta. Tanto que la misma batida sorprende al más despierto y «donde menos lo piensa el galgo, da la liebre el salto»⁷⁴⁴ (LEYVA, 2004: p. 103).

Un cop d’ull sumari al refranyer castellà ens permetrà comprovar que la llebre hi *salta* més que no pas s’hi *levanta*: *Donde no piensan salta la liebre* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 241, núm. 612); *Donde hombre no cata, la liebre salta. Donde hombre no piensa, salta la liebre* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 240, núm. 574); *Donde menos se piensa, salta la liebre* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 205, núm. 2027⁷⁴⁵; ETXABE, 2001: p. 130⁷⁴⁶); o bé: *Cuando (donde) menos se piensa, salta la liebre* (CASADO et alii, 1998: p. 65⁷⁴⁷); parèmia que els autors relacionen amb l’italià *Da dove meno si pensa, spunta la lepre*⁷⁴⁸, i el francès *Ça arrive toujours au moment où on s’y attend le moins*. Així mateix, FLONTA (1992a: p. 108, núm. 725⁷⁴⁹) aprofita el romanès *De unde nu gîndești, d-acolo sare iepurele* [‘D’ on no penses, d’allí salta la llebre’] per vincular-lo amb parèmies franceses que, a diferència de l’anteriorment citada en aquesta llengua, sí que

⁷³⁹ Amb la nota (II, Cap. 30, p. 959, n. 24): “«siempre puede suceder lo inesperado»; es refrán (II, 10; 765, n. 9)”.

⁷⁴⁰ MĂRCULESCU (II, p. 257, n. 470) especifica: “Proverb: «Donde menos se piensa se levanta la liebre», vezi și [‘vegeu també’] II, 10”.

⁷⁴¹ A peu de pàgina se’ns explica (II, Cap. 10; p. 765, n. 9): “El refrán vale por «las cosas suceden cuando menos se esperan»”.

⁷⁴² Amb la indicació (II, p. 89, n. 192): “Proverb: «Donde no piensa, salta la liebre»”.

⁷⁴³ En la mateixa línia, OLMOS (1998² [1940]: p. 51): “Dos advertencias encierra este refrán: andar apercibidos y no desconfiar en la consecución de lo que intentamos, porque lo inesperado no debe sorprendernos”.

⁷⁴⁴ Amb evident sentit translàtic, com ens palesa, a propòsit de la parèmia *Cuando menos se la espera, salta la liebre*, ROMERO (2001²: p. 102, núm. 261): “Así sucede frecuentemente en otros terrenos de la vida. Hay que estar atento, «con el gatillo levantado», para poder atrapar la ocasión, que aparece «cuando menos se la espera»”.

⁷⁴⁵ Les autories hi inclouen aquesta glossa: “Da a entender el suceso repentino de las cosas que menos se esperaban”.

⁷⁴⁶ Etxabe ens informa del següent: “Se dice cuando determinado suceso poco probable ocurre de forma imprevista y repentina”.

⁷⁴⁷ Amb l’apunt: “En ocasiones, cuando menos se piensa en algo, sale eso a relucir”.

⁷⁴⁸ LAPUCCI (1983: p. 115) n’inclou la variant *Di dove men si pensa si leva la lepre*, bo i acompanyant-la del següent comentari: “Non ci sono posti dove la selvaggina non può assolutamente stare; quindi quando si caccia bisogna essere sempre pronti a intervenire”. L’esmentada variant, també l’espigolem a GHEORGHE (1986: p. 189, núm. 152).

⁷⁴⁹ *Where we least think, there goeth the HARE away*.

esmenten el lepòrid: *De là où l'homme ne pense pas sort^[750] le lièvre, i Où l'on ne s'y attend pas saute le lièvre⁷⁵¹*.

Abans de passar al refranyer romanès, i, per tal d'escatir fins a quin punt el salt de la llebre s'adequa a la realitat, voldríem citar un deliciós fragment de l'etòleg, i brillant comunicador, Vitus B. DRÖSCHER (1984: p. 101-102):

“Con gran precaución, el cazador dio un paso más en dirección al animal. En ese momento la liebre se catapultó en el aire con un salto de un metro, como si bajo ella hubiera explotado una mina, y se alejó corriendo a una velocidad de setenta kilómetros por hora.

Ya el hecho de ese salto violento, como causado por una explosión, con el que la liebre inició su carrera debió hacer sospechar a los defensores del refrán^[752] que algo fallaba, pues quien se despierta de repente de un sueño profundo nunca, y en ninguna circunstancia, estará en condiciones de realizar esa auténtica hazaña «deportiva».

He aquí lo que ahora han demostrado los etólogos: cuando las liebres duermen, tienen los ojos tan cerrados como cualquier otro animal durmiente o como el hombre. La llegada de los cazadores y ojeadores había sido vista por la liebre, con los ojos muy abiertos y así los mantuvo, aunque sin moverse en absoluto de su sitio mientras se preparaba para actuar con la velocidad del rayo. Y más aún; como el coche de carreras cuyo motor se hace funcionar en punto muerto, al máximo de sus revoluciones, antes de la salida, para que ésta pueda ser hecha con la mayor aceleración y velocidad inicial; así la liebre se va bombeando energía, mientras sigue en el suelo preparando su salto, con fuerte latir cardíaco que produce una intensificación del riego sanguíneo —y una acumulación de energía— en todos los músculos para, en el último segundo, poder emprender su carrera salvadora con un gran salto y la máxima velocidad”.

Per tant, si bé queda prou demostrada la falsedat de la creença que les llebres dormen amb els ulls oberts, no succeeix així amb el saltiró del nostre animal, gesta física que no omet pas el refranyer romanès, en el qual la formulació més habitual és la següent: *De unde nu gîndești, d-acolo sare iepurele⁷⁵³* [‘D’on no penses, d’allí salta la llebre’] (MUNTEAN, 1967: p. 148, núm. 3172; HINȚESCU, 1985: p. 78, núm. 978; GHEORGHE, 1986: p. 189, núm. 152); *De unde nu*

⁷⁵⁰ En francès, la llebre, per sortir-se'n, prefereix sortir d'on o/i quan hom menys s'ho espera. Una formulació similar, la trobem en la traducció de FANLO (2010 [2008]: II, Cap. 10, p. 96): *Le lièvre sort du bois quand on ne s'y attend pas*. Dit sigui de passada, també en mallorquí: *D' allà hont no 's pensan sur sa llocada* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 10, p. 56).

⁷⁵¹ Ambdues parèmies franceses es troben a GHEORGHE (1986: p. 189, núm. 152).

⁷⁵² Es refereix al refrany: *Duerme como la liebre, con los ojos abiertos*.

⁷⁵³ Refrany dessús esmentat, a propòsit de FLONTA (1992a: p. 108, núm. 725).

gândești, d-acolo sare iepurele (FLONTA, 1992b: p. 128, núm. 728⁷⁵⁴) –acompanyada del castellà *Donde menos se piensa, salta la liebre*, i del portuguès *Donde se não cuida, salta a lebre*⁷⁵⁵–; *De unde nu gândești, d-acolo sare iepurele* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 34; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 568, s.v. *liebre*); *De unde nu gândești, de acolo sare iepurele* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 119, núm. 1040⁷⁵⁶). Amb el canvi de *gândești* [‘penses’] per *te-aștepți* [‘t’esperes’] –coincident, doncs, amb les versions de Mărculescu–, MILLIO (1999: p. 384, núm. 3239a⁷⁵⁷) ens ofereix la plurivariant: *(De) unde nu te-aștepți, (de-) acolo sare iepurele* [‘(D’)on no t’esperes, (d’)allí salta la llebre’]. Quant a Papu, la seva tria tampoc no manca dels reculls romanesos: *Nu știu de unde sare iepurele* [‘No saps d’on salta la llebre’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 628, núm. 8007); *Nu știi de unde sare iepurele* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 452⁷⁵⁸, s.v. *iepure*; HINȚESCU, 1985: p. 208, núm. 4144). La impossibilitat de l’enunciat es referma amb la variant: *Niciodată* [‘Mai’] *nu știi de unde sare iepurele* (MILLIO, 1999: p. 161, núm. 1353⁷⁵⁹). En conseqüència, esdevenen completament retòriques⁷⁶⁰ les següents preguntes: *Mai știi de unde sare iepurele?*⁷⁶¹ [‘És que saps d’on salta la llebre?’] (MILLIO, 1999: p. 384, núm. 3239b⁷⁶²), i *Dă unde sare iepurele?* [‘D’on salta la llebre?’] (ZANNE, 1895: I, p. 490, núm. 1916); parèmia que l’autor (1895: I, p. 492, núm. 1916) aprofita per citar el català: *D’ahont menos se pensa salta la llebra* [sic]. D’altra banda, HINȚESCU (1985: p. 122, núm. 2018) ens en precisa l’amagatall: *Nu știi din / de sub ce tufă sare iepurele* [‘No saps de / de sota quin matoll salta la llebre’]. Deixant de banda la llebre, tinguem en compte, de manera més general, que: *Nici nu știi unde te așteaptă norocul* [‘Ni tan sols saps on t’espera la (bona) sort’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 159); i que *Când nu te gândești, atunci te trântești* [‘Quan no ho penses, llavors caus’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 198); o, amb intervenció aliena: *Când nici nu gândesci, atunci te trântesce* [‘Quan ni tan sols ho penses, llavors et fa caure’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 745, núm. 18014). Ras i curt, no val a badar perquè *A vegadas mos surt un bony allá hon no pensám* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 30, p. 177), i, en pacient clau positiva, només *Odată în patru-șeci de ani sbóră o găscă friptă* [‘Un cop cada quaranta anys vola una oca rostida’] (ZANNE, 1895: I, p. 482, núm. 1883).

⁷⁵⁴ *Where we least think, there goes the HARE away.*

⁷⁵⁵ Sense coma a GHEORGHE (1986: p. 189, núm. 152).

⁷⁵⁶ Parèmia seguida de les admonicions: “Fii pregătit pentru surprize! Nu crede că știi și ai calculat totul!” [‘Estigues preparat per a les sorpreses! No creguis que ho saps i (que) ho has calculat tot!’].

⁷⁵⁷ *WHERE we least think, there goes the HARE away.*

⁷⁵⁸ Calciu *et alii* esmenten el ja conegut: *Donde menos se piensa salta la liebre*; i el reblen amb un demoníac: *Sólo el diablo sabe lo que puede ocurrir.*

⁷⁵⁹ *The HARE starts when a man least expects it.*

⁷⁶⁰ Per tal com la llebre salta d’on vol, a semblança de l’home ric: *Omul bogat e ca iepurele: sare unde vrea* [‘L’home ric és com la llebre: salta (d’)on vol’] (MUNTEAN, 1967: p. 291, núm. 5690).

⁷⁶¹ HINȚESCU (1985: p. 204, núm. 4035) canvia el signe d’interrogació pel d’exclamació, bo i dotant la parèmia d’un sentit lleugerament divers: *Mai știi de unde sare iepurele!* [‘Com has de saber d’on salta la llebre!’].

⁷⁶² *WHERE we least think, there goes the HARE away.*

Donde no piensa, salta la liebre (II, Cap. 10, p. 764-765)

Vegeu *Donde menos se piensa se levanta la liebre* (II, Cap. 30, p. 959)

Donde reina la envidia no puede vivir la virtud (I, Cap. 47, p. 597)

Unde domnește pizma, virtutea n-are cum trăi (FRUNZETTI, 1965: I, p. 629)

[‘On senyoreja l’enveja, la virtut no (hi) té com viure’]

Acolo unde domnește pizma nu poate să trăiască virtutea (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 515)

[‘Allí on senyoreja l’enveja no pot viure la virtut’]

Un dels quadres del *Musée d’Orsay* que, en el seu moment, més ens va sorprendre va ser l’immens, *lato sensu*, *Cain fuyant avec sa famille* (1880) de Fernand Cormon (1845-1924), creació que es rabeja en les funestes conseqüències d’aquella enveja atàvica: “La envidia no solo impide que la virtud viva⁷⁶³; tampoco sus hijas cardinales: prudencia, justicia, fortaleza y templanza, cuatro pilares de un edificio llamado convivencia. «Si los envidiosos volaran, no nos daba nunca el sol», dicta la sabiduría popular” (LEYVA, 2004: p. 104). En el cas que ens ocupa, tinguem en compte que el refrany “Se lo dice Sancho al cura cuando llevaban enjaulado a don Quijote. Está Sancho muy contrariado e indignado porque[,] al impedir que su amo se casara con la infanta Micomicona, él se quedaba sin ser conde” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 70). Un refrany castellà ben conegut afirma: *Si la envidia tiña fuera, ¡qué de tiñosos hubiera!* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 149, núm. 1483); parèmia que CASADO *et alii* (1998: p. 47⁷⁶⁴) prenen d’excusa per esmentar el francès *Le potier au potier porte envie*⁷⁶⁵, i l’italià *Se l’invidia dosse* [sic] *febbre, tutto il mondo ne avrebbe*⁷⁶⁶. Ras i curt: *S’ enveja es enemiga de virtud* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 292).

Malgrat no haver estat capaços d’encertar cap equivalent romanès per al refrany quixotesc (en la nostra ajuda semblen acudir les traduccions de Frunzetti i Mărculescu, les quals advoquen, clarament, en favor de la literalitat), és ben palès que els reculls romanesos no poden ignorar un sentiment capital, i intestí, com l’enveja. A tall d’exemple, tinguem en compte: *Pizma este ca (și) cariul în inima copacului* [‘L’enveja és com (també) el corc al cor de l’arbre’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 91), i *Pizma scoate beșici [/] ca picioarele d-opinci* [‘L’enveja fa sortir butllofes [/] com els peus(.) per (les) avarques’] (MUNTEAN, 1967: p. 317, núm. 6183); *Pizma scoate beșici ca picioarele opinci*⁷⁶⁷ [‘com els peus avarques’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 784, s.v. *pizma*); de tal manera que: *Pentru pizmaș găina vecinului totdeauna e curcă* [‘Per a l’envejós la

⁷⁶³ En paraules d’OLMOS (1998² [1940]: p. 51): “El envidioso no reconoce la virtud, antes atribuye sus manifestaciones a motivos mezquinos o bastardos, y este falso concepto origina que, entre envidiosos, sea imposible la virtud”.

⁷⁶⁴ En realitat, el refrany citat presenta lleugeres diferències respecte al de Campos / Barella: *Si la envidia fuera tiña, ¡cuántos tiñosos habría!* Transcrivim també la glossa que l’acompanya: “Alude a la cantidad de personas envidiosas que hay en el mundo”.

⁷⁶⁵ Així mateix a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 71, núm. 1458).

⁷⁶⁶ Vegeu SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 467, núm. 5110): *Se l’invidia fosse febbre, tutto il mondo ne avrebbe (sarebbe inferno)*; o bé BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 480, núm. IX.12.2.8): *Se l’invidia fosse febbre, tutto il mondo ce l’avrebbe*.

⁷⁶⁷ Calciu *et alii* en donen el següent equivalent castellà: *El envidioso aflasele el gesto y crécele el ojo*.

gallina del veí sempre és polla d'índia'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 39). CARTALEANU *et alii* (2007: p. 144, núm. 1260) també esmenten la darrera parèmia⁷⁶⁸, l'acompanyen de la glossa: “Ceea ce nu e al nostru ni se pare mai mare, mai frumos” [‘Allò que no és nostre ens sembla més gran, més bonic’], i hi afegeixen una bona tirallonga de refranys equivalents, que, suara, per no allunyar-nos excessivament del refrany original, ens limitem a esmentar: *Bună să fie găina mea, tot mai bună pare a vecinului* [‘Per bona que sigui la meva gallina, sempre sembla millor la del veí’]; *Bucățița din mâna străină pare mai mare* [‘El trosset de la mà aliena sembla més gran’]; *Capra vecinului are laptele mai gras* [‘La cabra del veí té la llet més greixosa’]; *Găina vecinului e mai grasă* [‘La gallina del veí és més grassa’]; *Găina vecinului este tot mai bună*⁷⁶⁹ [‘La gallina del veí és sempre millor’], i, finalment, *Punga altuia e mai mare* [‘La bossa d’altri és més gran’].

Quan fullegem el capítol XIX de la monumental obra de Zanne, intitulat “Povățuiri și cuvinte adevărate” [‘Consells i mots veritables’], a la recerca de les parèmies *Pentru pizmă* [‘Per a l’enveja’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 448), descobrim que l’autor ens remet a l’epígraf dedicat a *Zavistie* [‘malvolença’], mot que, segons el NODEX (s.v. *zavístie*^l), significa: “Sentiment de nemulțumire egoistă provocat de situația în societate sau de realizările cuiva” [‘Sentiment d’insatisfacció egoista provocat per la situació en la societat o pels reeiximents d’algú’]. En efecte, *Zavistia muma tutulor* [sic] *răutăților în lumea aceasta este* [‘La malvolença mare de totes les maldats en aquest món és’] (MUNTEAN, 1967: p. 427, núm. 8125); o també: *Zavistia nu cunósce nici o facere de bine* [‘La malvolença no coneix cap acte de bé’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 213, núm. 4246); en conseqüència: *Zavistia, muma răutăților; n’o primì în casa ta* [‘La Malvolença, mare de les maldats; no l’acullis a casa teva’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 213, núm. 4243). A tall de conclusió, permeteu-nos la següent comparació, per odiosa que resulti: *Cumplită mânia, gróznică urgia, urită crușimea, iar pizma pē câte trei le întrece* [‘Terrible l’ira, horrible la calamitat, repugnant la crueltat, però l’enveja a totes tres (les) supera’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 215, núm. 4299); o, si encara ho voleu més clar: *Pizma nu moare niciodată* [‘L’enveja no mor mai’] (FLONTA, 1992b: p. 81, núm. 466⁷⁷⁰); parèmia que l’autor també ens ofereix en castellà i portuguès: *La envidia no muere jamás*, i *A inveja está sempre em jejum*⁷⁷¹.

⁷⁶⁸ En la variant: *Găina vecinului (pentru pizmaș) îi curcă* [‘La gallina del veí (per a l’envejós) és polla d’índia’].

⁷⁶⁹ El professor Virgil Ani ens en regala la variant: *Găina vecinei face ouă mai mari* [‘La gallina de la veïna fa ous més grans’].

⁷⁷⁰ *ENVY never dies*.

⁷⁷¹ Vegeu DPLP (s.v. *jejum*^l): “Privação de comida durante um período”.

***Donde una puerta se cierra, otra se abre* (I, Cap. 21, p. 243)**

Unde se încuie o poartă, se descuie alta (FRUNZETTI, 1965: I, p. 263)

[‘On es tanca amb clau una porta, s(e n)’obre amb clau una altra’]

Unde o poartă se-nchide, alta se deschide (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 198⁷⁷²)

[‘On una porta es tanca, una altra s(e n)’obre’]

El nostre refrany, recollit⁷⁷³ per CORREAS (2000 [1627]: p. 242, núm. 631), “Consuela y anima a quienes han sido visitados por la desgracia y la mala suerte” (ETXABE, 2001: p. 102), ahora que “Enseña que no debemos desesperar porque nos acontezca un mal suceso o se nos retire una protección, porque la Providencia nunca abandona a los que en ella confían” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 53). Avui en dia, s’acostuma a emprar en les variants: *Cuando una puerta se cierra, ciento se abren* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 297, núm. 2933⁷⁷⁴), o bé: *Cuando una puerta se cierra, cien se abren* (CASADO et alii, 1998: p. 105⁷⁷⁵); parèmia que, en la font esmentada, es relaciona amb el francès *Une de perdue, dix de retrouvées*, i amb l’italià *Non si chiude mai una porta senza che non se n’apra un’altra*. Sense deixar l’esfera italiana, volem fer notar el canvi de referent que aporta la traducció de VIAN / COZZI (1960: I, p. 229): *Dove si serra una porta si apre una finestra*.

En el capítol VI, centrat en “Îmbrăcămintе, casă” [‘Vestuari, casa’], ZANNE dedica cinc refranys al mot *pórtă*⁷⁷⁶ (2004 [1899]: III, p. 315-316, núm. 7630-7634), i una trentena llarga a *ușă*⁷⁷⁷ (2004 [1899]: III, p. 420-427, núm. 7995-8027), entre els quals, emperò, no descobrim cap formulació que recordi l’original quixotesc. De fet, les traduccions de Frunzetti i Mărculescu es basen en la literalitat, si bé Frunzetti, en comptes d’optar pels verbs *a închide* [‘tancar’] i *a deschide* [‘obrir’], es decanta per *a încuia* [‘tancar amb clau’] i *a descuia* [‘obrir amb clau’], que impliquen l’ús de clau o forrellat. CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 758, s.v. *puerta*) esmenten la traducció de Frunzetti i hi avantposen, de collita pròpia: *Unde se închide o ușă, se deschide alta* [‘On es tanca una porta, s(e n)’obre una altra’].

⁷⁷² Després del refrany, MĂRCULESCU (2007: I, p. 198, n. 385) anota: “Această reflecție despre proverbe e reluată și în I, 39” [‘Aquesta reflexió sobre els refranys es reprèn també a I, 39’]; comentari que, ben entès, no es refereix tant a la nostra parèmia com a la precedent afirmació de Don Quijote: “Paréceme, Sancho, que no hay refrán que no sea verdadero, porque todos son sentencias sacadas de la mesma experiencia [...]”.

⁷⁷³ COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 886, s.v. *puerta*) també l’esmenta, però, tanmateix, sense coma entre hemistiquis.

⁷⁷⁴ Amb la glossa: “Consuela a uno en los infortunios y desgracias; pues tras un lance desdichado, suele venir otro feliz y favorable”.

⁷⁷⁵ Acompanyat del comentari: “Aconseja no caer en el pesimismo. Cuando todo parece perdido, puede haber otras soluciones”.

⁷⁷⁶ Al DEX (s.v. *poártă*) s’explica talment: “Deschidere amenajată într-un zid, într-un gard etc. în care s-au prins cu balamale tâblii de lemn, de fier etc. pentru a permite accesul din interior în exterior și invers” [‘Obertura practicada en un mur, en una valla(.) etc. en què s’han subjectat amb frontisses taulons de fusta, de ferro(.) etc. per permetre l’accés de l’exterior a l’interior i a la inversa’].

⁷⁷⁷ Segons el DEX (s.v. *ușă*): “Deschizătură de formă regulată lăsată în peretele unei clădiri, la un vehicul, la o mobilă, pentru a permite intrarea (și ieșirea); ansamblu format dintr-un cadru fix de care se prinde o tâblie mobilă de lemn sau de metal care închide sau deschide această deschizătură” [‘Obertura de forma regular deixada a la paret d’un edifici, a un vehicle, a un moble, per permetre l’entrada (i la sortida); conjunt format per un marc fix al qual se subjecta un tauló mòbil de fusta o de metall que tanca o obre aquesta obertura’].

***El abad de donde canta yanta* (II, Cap. 71, p. 1310⁷⁷⁸)**

Popa trăiește din ce slujește (PAPU, 1965: II, p. 620)

[‘El mossèn viu del que oficia’]

Abatele din ce cântă mâncă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 568⁷⁷⁹)

[‘L’abat del que canta menja’]

***El abad, de lo que canta yanta* (II, Cap. 60, p. 1231⁷⁸⁰)**

Popa trăiește din ce slujește (PAPU, 1965: II, p. 543)

[‘El mossèn viu del que oficia’]

Abatele din ce cântă mânâncă [sic] (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 498-499⁷⁸¹)

[‘L’abat del que canta menja’]

Si en Rocaguinarda, personatge que pronuncia el refrany del capítol 60, l’hagués etzibat “en lengua catalana”⁷⁸², potser s’hauria decantat pel personal *A la casa d’En Comenja, qui no treballa, no menja* (BULBENA, 2005: Cap. 60, p. 767-768), per l’eclésiàstic *Diners fan cantar els capellans* (BULBENA, 2005: Cap. 71, p. 819), o bé pel genèric *Tothom de sa feina menja*⁷⁸³ (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 71, p. 377). En tot cas, la nostra parèmia, segons CANTERA *et alii* (2005: p. 70), “Se dice para significar que el trabajo ha de ser debidamente retribuido de acuerdo con la frase evangélica «dignus est operarius mercede sua» de San Lucas, 10, 7, o «dignus est operarius cibo suo» de San Mateo, 10, 10”. En conseqüència, “cada uno come de su trabajo⁷⁸⁴; por consiguiente, quien no trabaja no tiene derecho a comer” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 54). Als refranyers castellans, la variant del capítol 60 es troba, per exemple, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 1, núm. 6⁷⁸⁵), ETXABE (2001: p. 137⁷⁸⁶), o, amb coma entre verbs, a CALLES (2006: p. 226, núm. 759⁷⁸⁷). Quant a la variant del capítol 71, l’encerquem, amb algunes diferències formals, a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 24, s.v. *abad*): *El abad de donde canta, de allí yanta*; a CORREAS (2000 [1627]: p. 251, núm. 92): *El abad, de do canta, de allí yanta, i El abad, donde canta, dende yanta*; o a ETXABE (2001: p. 137): *El abad, de donde canta yanta*. A tall anecdòtic, apuntem que la necessitat estomacal d’altres vegades pot mudar-se en dèrmica:

⁷⁷⁸ Amb la nota (II, Cap. 71, p. 1310, n. 6): “«que cada uno vive de su trabajo»; véase II, 60, 1231, n. 59”.

⁷⁷⁹ MĂRCULESCU (II, p. 568, n. 972) recorda: “Proverb citat și în [‘Refrany citat també a’] II, 60”.

⁷⁸⁰ A peu de pàgina (II, Cap. 60, p. 1231, n. 59) s’apunta: “«cada uno vive de lo que hace, de su trabajo»; refrán (II, 71, 1310)”.

⁷⁸¹ El traductor anota (II, p. 499, n. 856): “Proverb: «El abad, de lo que canta yanta», fiecare trăiește din ce muncește (vezi și II, 71)” [‘cadascú viu del que treballa (vegeu també II, 71)’].

⁷⁸² Expressió que es troba a II, Cap. 60, p. 1221.

⁷⁸³ Per tant, el nostre refrany, segons ROMERO (2001²: p. 12, núm. 5): “Viene a dejar claro que cada cual ha de ganarse el pan con el sudor de su frente, con su oficio. Recuérdese que los estipendios se les abonan a los curas por «cantar» la misa, es decir, por hacer su oficio”.

⁷⁸⁴ Així mateix, segons BARSANTI (2006: p. 185), es tracta d’un refrany “con que se da a entender que cada uno debe vivir y sustentarse de su trabajo”.

⁷⁸⁵ Amb l’apunt: “Da a entender que cada uno debe vivir y sustentarse de su trabajo”.

⁷⁸⁶ Etxabe ens informa que el refrany: “Enseña que lo mismo que el abad vive de sus cantos y plegarias, es decir, de su oficio, cada persona vive de su trabajo”.

⁷⁸⁷ Segons l’autor: “Significa este refrán que cada cual logra su sustento en virtud del trabajo que realiza y que no se puede pensar en comer sin trabajar ni en trabajar para no comer. En definitiva, se elogia a quien se busca los garbanzos y se reprende a quien[,] sin trabajar, quiere comer”.

El abad, de do canta, de allí viste (ETXABE, 2001: p. 137); variant que, com us anunciàvem, prescindeix de l'arcaisme *yantar* "que en español actual ha reducido su uso a la locución *el buen yantar*" (GARCÍA YELO / GARCÍA JOVE, 2008: p. 154).

Pel que fa al romanès, l'opció de Papu, la recullen CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 1, s.v. *abad*), bo i acompanyant-la de: *Cine slujește altarul din altar mănâncă* ['Qui serveix l'altar de l'altar menja']; parèmia que, amb el datiu *altarului* ['a l'altar'] en comptes d'*altarul* ['l'altar'], espigolem arreu del refranyer romanès: *Cine slujesce altarului* ['Qui serveix a l'altar'], *din altar mănâncă*⁷⁸⁸ (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 475, núm. 14560); *Cine slujește altarului din altar mănâncă* (MUNTEAN, 1967: p. 96, núm. 2151; HINȚESCU, 1985: p. 58, núm. 538); *Cine altarului slujește, din altar mănâncă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 168). Dit sigui en italià, i, encara més succintament, en llatí: *Il prete, dove canta mangia*⁷⁸⁹, i *Ubi missa, ibi mensa* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 120, núm. 15670).

D'altra banda, la consideració paremiològica del mossèn al refranyer romanès podria resumir-se en aquests dos refranys, els quals palesen que, durant l'ofici, si, al mossèn, se li'n va el sant, no és pas al cel: *Popa când slujește în altar, tot nu uită de buzunar* ['El mossèn quan serveix a l'altar, mai no s'oblida de la butxaca'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 169), i *Popa când tămâiește, la banii tăi gândește* ['El mossèn quan encensa, als teus diners pensa'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 169). Els exemples anteriors poden derivar en un més que justificable sentimentalisme crematístic: *Popa plânge*⁷⁹⁰ *când nu are morți de îngropat* ['El mossèn plora quan no té morts per enterrar'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 85, núm. 15545); *Popa plînge când nu are morți de îngropat* (MUNTEAN, 1967: p. 322, núm. 6288); *Popa plânge când nu are morți de îngropat* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 170); o també: *Popa 'i buzumflat [/] Când n'are slujbă 'n sat* ['El mossèn està emmurriat [/] Quan no té ofici al poble'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 86, núm. 15546); ben al contrari, quan toquin a morts, el mossèn se'n gaudirà, com afirma el fraseologisme: *Se bucură ca popa la clopot* ['S'alegra com el mossèn a(l toc de) la campana'] (MUNTEAN, 1967: p. 346, núm. 6736). En resum, *Popa are mîna de luat [/] nu de dat* ['El mossèn té la mà per agafar [/] no per donar'] (MUNTEAN, 1967: p. 322, núm. 6282), per tal com *Sacul popii îi fără fund* ['El sac del mossèn és sense fons'] (MUNTEAN, 1967: p. 336, núm. 6499). Parant esment a la fortuna paremiològica de *popă*, sorprèn que Mărculescu es decanti per

⁷⁸⁸ ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 476, núm. 14560) relaciona el refrany amb el francès: *Qui sert à l'autel, doit vivre de l'autel*; parèmia que espigolem al recull de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 96, núm. 2015) en dues variants: *Il faut que le prêtre vive de l'autel*, i *Qui autel sert d'autel doit vivre*. D'altra banda, nosaltres no ens estem d'afegir-li'n un altre d'italià: *Chi serve all'altare, vive d'altare* (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 412, núm. VIII.8.9.1.3).

⁷⁸⁹ A BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 412, núm. VIII.8.9.1.3.b) en la variant: *Il prete, dove canta, mangia*.

⁷⁹⁰ Tràgica plorera que ens recorda el refrany castellà: *Cuando los médicos ayunan, lloran los curas*; talment glossat per CALLES (2006: p. 226, núm. 760): "Porque cuando los médicos ayunan es que no ganan dinero, es decir: no hay enfermos. Y cuando no hay enfermos, no hay entierros, y por eso lo lamentan los curas que ganan su sueldo con esos oficios. Fuera del sentido literal, se entiende que la falta de bienes en una persona repercute en la falta de sustento de los que dependen de él".

una traducció tan literal que, fins i tot, inclou, en lloc de l'esmentat mossèn, *abatele* ['l'abat'], substantiu romanès mancat de tradició paremiològica.

Per acabar, no ens queden altres tornes que allunyar-nos de l'àmbit eclesiàstic a fi de formular de manera prou més general: *De unde muncești, de acolo [sic] trebuie să mănânci* ['D'on treballes, d'allí has de menjar'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 51, núm. 402); *De unde muncești, [/] de acolo trebuie să mănânci* (MUNTEAN, 1967: p. 148, núm. 3171); o bé: *De unde alergi, d'acolo mănânci* ['D'on corres, d'allí menges'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 473, núm. 4832); *De unde alergi, d-acolo mănânci* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 13); per tal com: *Lucrătorul mănâncă de unde lucrează* ['El treballador menja d'on treballa'] (MUNTEAN, 1967: p. 239, núm. 4720); *Lucrătorul mănâncă de unde lucrează* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 212); i, per tant, ras i curt: *Cine nu muncă nu mănă* ['Qui no treballa no menja'] (MILLIO, 1999: p. 187, núm. 1577⁷⁹¹).

***El abad, de lo que canta yanta* (II, Cap. 60, p. 1231)**

Vegeu ***El abad de donde canta yanta* (II, Cap. 71, p. 1310)**

⁷⁹¹ HE THAT will not LABOUR/work will not eat.

El asno, hablando a lo grosero, sufre la carga, mas no la sobrecarga (II, Cap. 71, p. 1313⁷⁹²)

Măgarul, ca să vorbim mai din topor, rabdă să fie încărcat, dar nu și să fie strivit (PAPU, 1965: II, p. 623)

[‘L’ase, per dir-ho més tal com raja, suporta ser carregat, però no pas ser esclafat’]

Vorbind mai necioplit, măgarul rabdă o povară, dar două-l doboară (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571⁷⁹³)

[‘Parlant més grollerament, l’ase suporta una càrrega, però dues el fan caure’]

“El refrán que razona Don Quijote advierte del posible fracaso que entrañan las tareas superiores a nuestras fuerzas” (LEYVA, 2004: p. 111), i, així mateix, “Aconseja que no aceptemos empresa que supere nuestras facultades físicas o morales, porque nos exponemos a un seguro fracaso” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 55-56). “Por extensión, indica que cuando a una persona se le sobrecarga de responsabilidades, tareas, deberes u obligaciones, su rendimiento se verá afectado”⁷⁹⁴ (ETXABE, 2001: p. 18). No endebades, “la paciencia tiene sus límites”, com afirmen CAMPOS / BARELLA (1998: p. 34, núm. 329) a propòsit de la variant *El asno sufre la carga, pero no la sobrecarga*⁷⁹⁵. En efecte, el nostre refrany, bo i desvinculant-se de l’estricte àmbit de la zoologia, pot formular-se en jaculatòries com ara: *Súfrese la carga, mas no la sobrecarga* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 758, núm. 966); o bé: *La carga cansa, la sobrecarga mata* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 414, núm. 105; ETXABE, 2001: p. 214). Tornant a l’ase i a la parèmia quixotesca, la qual advertim a CORREAS (2000 [1627]: p. 255, núm. 202), se n’afirma: *Sufre el asno la carga, mas no la sobrecarga* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 758, núm. 961), i *No mata al asno la carga, sino la sobrecarga* (ETXABE, 2001: p. 294). De manera més genèrica, passant d’ase a bèstia grossa, espigolem refranys ben similars: *La bestia lleva la carga, mas no la sobrecarga* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 411, núm. 25); determinació que considerem qui-sap-lo assenyada, perquè, si ajupís el cap, i acceptés tot el fardell, hi acabaria deixant la pell: *La sobrecarga la bestia mata*, i *La sobrecarga mata la bestia* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 445, núm. 863); o *A la bestia cargada, el sobornal*⁷⁹⁶ *la mata* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 15, núm. 272).

El refranyer romanès té ben clar quina és la feina de l’ase: *Măgarul cară pentru alții povară* [‘L’ase transporta per als altres càrrega’] (PANN, 1982 [1847]: p. 362; HINȚESCU, 1985: p. 109, núm. 1703; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 187, núm. 1642); *Măgarul cară [/] Pentru alții*

⁷⁹² Amb la nota (II, Cap. 71, p. 1313, n. 22): “Es refrán, que, en forma más extremada, dice: «La bestia *sufre la carga, mas no la sobrecarga*»”.

⁷⁹³ MĂRCULESCU (2007: II, p. 571, n. 976) ens indica: “În forma sa completă, proverbul e următorul [‘En la seva forma completa, el refrany és el següent’]: «La bestia *sufre la carga, mas no la sobrecarga*»”.

⁷⁹⁴ Comentari a propòsit de la parèmia: *A la bestia cargada, el sobornal la mata*.

⁷⁹⁵ Parèmia que també espigolem a ETXABE (2001: p. 141) amb el següent apunt d’ordre social: “Da a entender que, al igual que le ocurre al asno, la capacidad de sufrimiento del ser humano tiene un límite que no conviene rebasar”.

⁷⁹⁶ Segons el DRAE (s.v. *sobornal*): “Peso que se añade a uno de los tercios de la carga de una caballería, con el fin de equilibrarlos”.

povară (ZANNE, 1895: I, p. 535, núm. 2080); *Măgarul cară* [/] *pentru alții povară* (MUNTEAN, 1967: p. 252, núm. 4927), o *Măgarul duce povara altuia* ['L'ase duu la càrrega d'altri'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 37). Ara bé, com en les parèmies castellanes dessus esmentades, si tenim dos dits de seny, i d'humanitat, no carregarem tots els neulers a la pobra bèstia, bo i seguint la sàvia admonició: *Incarcă-ți dobitocul* [/] *Până unde (îi) e sorocul* ['Carrega la teva bèstia [/] Fins a on (li) és el límit'] (ZANNE, 1895: I, p. 459, núm. 1796); parèmia que l'autor relaciona amb el francès *La surcharge abat l'âne*, i també amb el que identifiquem com a cors *Chi bou carca troppu le sumere le resta pe a strada*. Esquixades de petites diferències formals, heus-ne aquí dues variants més: *Încarcă-ți dobitocul pînă unde e sorocul* (PANN, 1982 [1847]: p. 192; HINȚESCU, 1985: p. 96, núm. 1402; FLONTA, 1992a: p. 8, núm. 56⁷⁹⁷; 1992b: p. 11, núm. 61⁷⁹⁸), i *Încearcă-ți dobitocul* [/] *pînă unde (îi) e sorocul* (MUNTEAN, 1967: p. 208, núm. 4183). La prudència de no sobrecarregar l'ase (o el *dobitoc* ['bèstia']) esdevé no tant un exemple de filozoològia, sinó d'egoïsme sàviament portat, per tal com, si ens quedem sense ase, no ens quedaran altres tornes que carregar-nos el seu lloc: *Pě măgar să 'l încarcî după a lui putere, dacă nu veî să te încarcî tu în locul lui*⁷⁹⁹ ['L'ase(,) carrega'l segons la seva força, si no vols (haver de) carregar tu al seu lloc'] (ZANNE, 1895: I, p. 534, núm. 2075); *Pe măgar să-l încarci după a lui putere, dacă nu vrei să te încarci tu în locul lui* (MUNTEAN, 1967: p. 312, núm. 6090; FLONTA, 1992a: p. 8, núm. 56⁸⁰⁰; 1992b: p. 11, núm. 61⁸⁰¹; MILLIO, 1999: p. 170, núm. 1435⁸⁰²; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 234). Com a apunt final, noteu la literalitat de la versió de Papu, i, d'altra banda, l'esforç de Mărculescu, per, sense fugir de l'original cervantí, aconseguir una forma paremiològicament plausible; en aquest cas, gràcies a la rima *povară* ['càrrega'] – *doboară* ['fan caure'], però també a la progressió numèrica *o povară* ['una càrrega'] – *două* ['dues'].

⁷⁹⁷ *An ASS endures his burden, but no more than his burden*. Amb al·lusió al francès: *La surcharge abat l'âne*.

⁷⁹⁸ *An ASS endures his burden, but no more than his burden*. L'autor recorda dos refranys castellans: *No mata al asno la carga, sino la sobrecarga*, i *A la bestia cargada, el sobornal la mata*; i una de lusitana: *O asno aguenta a carga mas não a sobrecarga*.

⁷⁹⁹ El sentit translàtic del refrany, que ja comentàvem a propòsit de les parèmies castellanes, es fa evident en aquesta glossa de Zanne: "Adică pě slugă după a lui putere, dacă nu veî să te slujescî singur tu în locul lui" ['És a dir (carrega) el criat segons la seva força, si no vols (haver de) servir-te sol tu al seu lloc'].

⁸⁰⁰ *An ASS endures his burden, but no more than his burden*. Amb al·lusió al francès: *La surcharge abat l'âne*.

⁸⁰¹ *An ASS endures his burden, but no more than his burden*. L'autor recorda dos refranys castellans: *No mata al asno la carga, sino la sobrecarga*, i *A la bestia cargada, el sobornal la mata*; i una de lusitana: *O asno aguenta a carga mas não a sobrecarga*.

⁸⁰² *HE NEEDS must trot afoot that tires his horse*.

El buey suelto bien se lame (II, Cap. 22, p. 885⁸⁰³)

Boul cel nênjugat rumegă mai desfătat (PAPU, 1965: II, p. 202)

[‘El bou sense jou remuga més satisfet’]

Boul slobod se linge-n voie (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 189⁸⁰⁴)

[‘El bou deixat anar es llepa a lloure’]

“Si nunca dijiste dame;
si te obligaste a servir
que por si puedan decir
el buey suelto bien se lame”.

Vet aquí uns versos extrets dels *Proverbios en letanía* de fray Luis de Escobar (segle XVI), que, al nostre torn, urpem de LUJÁN (1993²: p. 76). COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 240, s.v. *buei*) esmenta el refrany⁸⁰⁵, bo i considerant-lo escaient per parlar “de los que son libres y no sirven a nadie con que hazen su voluntad sin estar obligados a la de otro”⁸⁰⁶. Ultra la forma quixotesca *El buey suelto bien se lame*, present, per exemple, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 54, núm. 525⁸⁰⁷) i a CASADO *et alii* (1998: p. 23⁸⁰⁸), n’espigolem una altra sense article i amb coma entre hemistiquis⁸⁰⁹: *Buey suelto, bien se lame*⁸¹⁰ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 416, núm. 36.527). Tornant, emperò a la glossa de Covarrubias dessus citada, resultaria, segons LEYVA (2004: p. 113), aplicable al celibat profà: “Sancho Panza echa de menos la libertad de la soltería, y no duda en aplicarse el dicho «más vale soltero andar que mal casar», aunque con la reconvencción de Don Quijote, que le reprocha que hable mal de Teresa Cascajo”; afirmació compartida per d’altres autors, com ara OLMOS (1998² [1940]: p. 56): “Alude a la independencia y libertad de los solteros”, i CABALLERO (1970: p. 207, núm. 2879): “revela las bondades de la soltería e independencia”. Sigui com sigui, permeteu-nos resumir tota llibertat interpretativa, suara, des d’un punt de vista crematístic: *Más quiero libertad con pobreza que prisión con riqueza* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 498, núm. 431).

⁸⁰³ Amb l’apunt (II, Cap. 22, p. 885, n. 18): “«El hombre que es libre puede hacer su voluntad». Refrán que se aplica especialmente al soltero”.

⁸⁰⁴ MĂRCULESCU (2007: II, p. 189, n. 358) fa notar: “Proverb: «El buey suelto bien se lame»”.

⁸⁰⁵ Sota la forma: *El buei suelto bien se lame*.

⁸⁰⁶ Així mateix, ROMERO (2001²: p. 54, núm. 126) ho rebla talment: “en algunas ocasiones lo único que necesitamos es que nos dejen un poco en paz y no se preocupen demasiado de nosotros, que ya cuidaremos bien de nuestras necesidades. Se suele utilizar para tranquilizar a una persona que se preocupa por otra con excesiva aprensión, generalmente de un joven”.

⁸⁰⁷ Amb la glossa: “Denota lo apreciable que es la libertad”.

⁸⁰⁸ La parèmia s’acompanya de la glossa: “Se valora más la libertad con riesgos, que la dependencia con comodidad”, i d’equivalents romànics en francès i italià: *Il n’est trésor que de vivre à son aise*, i *Meglio un’oncia di libertà che dieci libre d’oro*.

⁸⁰⁹ A semblança de la traducció gallega: *Boi solto, de seu se lambe* (ARIAS *et alii*, 2005 [1992]: II, p. 225).

⁸¹⁰ CORREAS (2000 [1627]: p. 139, núm. 483) l’inclou sense coma entre hemistiquis.

Pel que fa al romanès, observem com Papu –la versió del qual, dit sigui de passada, es recull al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 148, s.v. *buey*¹)– condiona la llibertat del bou al fet de trobar-se *neînjugat* [‘sense jou’], i, alhora, el vincula, no pas a l’acte de llepar-se, sinó al de *a rumega* [‘remugar’]. Mărculescu, per la seva banda, intensifica el *bien* de l’original amb l’alliberadora expressió *(î)n voie*⁸¹¹ [‘a lloure’]. Amb el bou de referent, potser la parèmia romanesa més coneguda sigui la que afirma: *Boul nu treieră cu gura legată* [‘El bou no trilla amb la boca lligada’] (MUNTEAN, 1967: p. 63, núm. 1512; HINȚESCU, 1985: p. 46, núm. 250). Al primer volum de ZANNE (1895: I, p. 325-335, núm. 1318-1355^b) en protagonitza gairebé una quarentena; a l’hora d’encercar la coincidència del nostre animal amb l’acció de llepar-se, obtenim tres resultats: *Limba bouluï e mare, dar nu póte grăi* [‘La llengua del bou és gran, però no pot parlar’] (ZANNE, 1895: I, p. 326, núm. 1319), que posa de manifest l’atàvica afàsia bovina; *Lungă e limba bouluï, dar la códă tot n’ajunge*⁸¹² [‘Llarga és la llengua del bou, però a la cua ni així no arriba’] (ZANNE, 1895: I, p. 326, núm. 1320), amb la glossa: “Sě dice pentru ceï marï când nu pot coprinde cât vor” [‘Es diu per a la gent important quan no pot obtenir tot el que vol’]; i, finalment: *Boul se întinde până unde ajunge cu limba* [‘El bou s’estira fins on arriba amb la llengua’] (ZANNE, 1895: I, p. 326, núm. 1321), acompanyat de l’apunt: “Omul nu va rîvni la lucrui carï trec de puterile lui” [‘L’home no aspirarà a coses que ultrapassen les seves forces’].

⁸¹¹ Al DEX (s.v. *vóie*²) se’ns expliquen les expressions *în voie*, *la voie* o *în toată voia* per mitjà d’un altre fraseologisme: *în largul lui* [‘allert’].

⁸¹² Refrany que les següents parèmies en portuguès i català semblarien contradir: *O boi solto lambe-se todo* (VISCONDES, 2002: p. 447), i *Bòu qui va totsol se llepa allá hon vòl* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 128).

El començar las cosas es tenerlas medio acabadas (II, Cap. 41, p. 1047⁸¹³)

Lucrul început e pe jumătate sfârșit (PAPU, 1965: II, p. 362)

[‘La cosa començada està mig acabada’]

Lucrurile începute sunt pe jumătate făcute (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 333⁸¹⁴)

[‘Les coses començades estan mig fetes’]

Com que començar la fitxa és mig enllestir-la, recorrem encontinent a LEYVA (2004: p. 114), el qual ens informa de la parèmia que hi ha al darrere del refrany quixotesco: “El refranero dice en realidad «obra empezada, medio acabada^[815]», puesto que –referida la sentencia a una construcción, por ejemplo– se presupone la existencia de planificación y previsión de materiales, lo que representa un adelanto importante”; glossa que va en la mateixa línia d’OLMOS (1998² [1940]: p. 59): “El comienzo supone un plan preconcebido y un método, según haya de ser desarrollado. Esto es lo más difícil y entretenido”. Així doncs, segons ETXABE (2001: p. 303): “Indica que lo más difícil cuando se ha de hacer un trabajo es empezar. Se suele emplear para animar a las personas a iniciar el trabajo que tienen pendiente”. Si estirem una mica més el fil, no resultarà gota difícil deduir: *Lo que no se empieza, no se acaba*⁸¹⁶ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 145, núm. 1444⁸¹⁷).

A l’hora d’analitzar les traduccions romaneses, hi advertim dues divergències: el subjecte singular de Papu, *lucrul* [‘la cosa’], en oposició al plural de Mărculescu, *lucrurile* [‘les coses’]; i l’ús del participi *sfârșit* [‘acabat’] en contrast al *făcute* [‘fetes’]. Pel que fa al refranyer romanès, si bé la formulació més acostada al refrany castellà *Obra empezada, medio acabada* seria *Un lucrul început e pe jumătate făcut* [‘Una cosa començada està mig feta’] (MILLIO, 1999: p. 121, núm. 1024a⁸¹⁸), tanmateix, la parèmia més recurrent combina el subjecte singular articulat, *lucrul* [‘la cosa’], amb el participi *făcut* [‘fet’]; i, vet aquí la innovació romanesa respecte al castellà, hi encabeix l’adverbi *bine*⁸¹⁹ [‘bé’]: *Lucrul bine început [/] E pe jumătate făcut* [‘La cosa ben començada [/] Està mig feta’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 44, núm. 336); *Lucrul bine început [/] e pe jumătate făcut* (MUNTEAN, 1967: p. 239, núm. 4726); *Lucrul bine*

⁸¹³ Amb l’apunt clàssic (II, Cap. 41, p. 1047, n. 13): “Es dicho de Horacio, *Epístolas*, I, II, 40: «Dimidium facti qui coepit habet»”.

⁸¹⁴ Acompanyat de l’al·lusió a un refrany castellà, que, tanmateix, no coincideix amb l’original quixotesco (2007: II, p. 333, n. 605): “Proverb: «Obra empezada, medio acabada»”.

⁸¹⁵ També en català: *Feina comensada mitja acabada* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 233); refrany que, *mutatis mutandis*, fins i tot espigolem a GHEORGHE (1986: p. 329, núm. 338): *Feina començada és mig acabada*.

⁸¹⁶ La parèmia, també la recull ETXABE (2001: p. 240).

⁸¹⁷ Les autores glossen: “Aconseja sacudir la pereza, denotando que suele vencerse la dificultad de un negocio con solo principiarlo”.

⁸¹⁸ *The FIRST blow/stroke is half the battle*.

⁸¹⁹ A semblança de la traducció italiana: *Chi ben comincia è alla metà dell’opera* (VIAN / COZZI, 1960: II, p. 309); parèmia que també ens presenta GHEORGHE (1986: p. 329, núm. 338), amb una lleu vacil·lació morfològica: *Chi ben comincia è alla metà dell’opra*.

început e pe jumătate făcut (MILLIO, 1999: p. 31, núm. 253a⁸²⁰; p. 121, núm. 1024b⁸²¹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 103 i 239; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 173, núm. 1533). A més, FLONTA (1992a: p. 15, núm. 103⁸²²) aprofita l'anterior refrany per citar-ne dos d'equivalents en francès: *Un bon début est la moitié de l'oeuvre*, i *Chose bien commencée est à demi faite*⁸²³. En un altre recull (FLONTA, 1992b: p. 20, núm. 110⁸²⁴), l'autor repeteix el refrany *Lucrul bine început e pe jumătate făcut*, tot acompanyant-lo de la variant *Treaba bine începută e pe jumătate terminată*⁸²⁵ ['La feina ben començada està mig enllestida']; parèmia que també espigolem a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 662, s.v. *obra*⁸²⁶) i a CARTALEANU *et alii* (2007: p. 173, núm. 1533), acompanyada, en aquest cas, per la glossa: "Priceperea de a porni bine, corect și cu tragere de inimă un lucru îi asigură o mare doză de reușită" ['El senderi d'endegar bé, correctament i amb bon ànim una cosa li assegura una gran dosi d'èxit']. A GHEORGHE (1986: p. 328, núm. 338), en canvi, hi apareix amb una doble possibilitat inicial: *Treaba (lucrul) bine începută e pe jumătate terminată* ['La feina (la cosa) ben començada està mig enllestida']. Acabarem amb dues formulacions relatives d'idèntic significat als exemples dessús proposats: *Care începe bine, jumătate a făcut* ['El que comença bé, (n')ha fet la meitat'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 40, núm. 287), i *Care începe bine, sfârșește frumos* ['El que comença bé, acaba bellament'] (MILLIO, 1999: p. 31, núm. 251a⁸²⁷).

⁸²⁰ *Well BEGUN is half done.*

⁸²¹ *The FIRST blow/stroke is half the battle.*

⁸²² *Well BEGUN is half done (ended).*

⁸²³ Parèmia que al recull de GHEORGHE (1986: p. 329, núm. 338) figura talment: *Chose bien commencée est à demi achevée.*

⁸²⁴ *Well BEGUN is half done.*

⁸²⁵ Ambdós refranys romanesos s'acompanyen dels castellans: *Buen principio, la mitad es hecho*, i, com no podia ser altrament, *Obra empezada, medio acabada*; així com dels portuguesos: *Obra começada, meio acabada*, i *O bom princípio é ametade*; del primer dels quals també es fa ressò GHEORGHE (1986: p. 329, núm. 338).

⁸²⁶ Els autors, com a equivalència del castellà *Obra empezada, medio acabada/terminada*, també esmenten el ja conegut refrany romanès: *Lucrul (bine) început e pe jumătate terminat* ['La cosa (ben) començada està mig enllestida'].

⁸²⁷ *A good BEGINNING makes a good ending.*

El consejo de la mujer es poco, y el que no le toma es loco (II, Cap. 7, p. 741⁸²⁸)

Sfatul femeii nu face nici cât o ceapă degerată dar și că acela care-l nesocotește e un mare neghiob (PAPU, 1965: II, p. 68-69)

[‘El consell de la dona no val ni un rave⁸²⁹ però també aquell que no el considera és un gran babau’]

Sfatul muierei e strâmb, dar cine nu-l ascultă, nătâng (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 68⁸³⁰)

[‘El consell de la dona⁸³¹ és errat, però qui no l’escolta, ximple’]

El nostre refrany, que, en la forma quixotesca⁸³², espigolem a CORREAS (2000 [1627]: p. 262, núm. 376): “Afirma que, para asuntos de su incumbencia y competencia, las mujeres son buenas consejeras: son sabias sus apreciaciones, sensatas^[833] sus recomendaciones y, además, aciertan en sus pronósticos. Al mismo tiempo, el refrán aprovecha para reprender a quien no se deja aconsejar por ellas” (ETXABE, 2001: p. 144⁸³⁴). En una lectura actual, “No hay manera de encubrir el prejuicio^[835] antifemenino de este dicho. Este refrán machista critica[,] más que la sabiduría de las mujeres, su supuesta falta de sentido común y de tino” (ROMERO, 2001²: p. 89, núm. 223); en aquest sentit, entroncaria amb una parèmia tant o més políticament incorrecta: *A caso repentino, el consejo de la mujer; y al de pensado, el del más barbado* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 8, núm. 92). ETXABE (2001: p. 27), que també la recull, hi refereix la següent glossa: “Sostiene que la mujer, por su intuición, es buena consejera para los asuntos ligeros o urgentes^[836], mientras que para los de mayor envergadura y profundidad, conviene el consejo del hombre”; comentari que s’acompanya encontinent d’una necessària observació: “Afortunadamente, nadie^[837] pone en duda hoy en día que la mujer posee las mismas

⁸²⁸ Amb la següent nota (II, Cap. 7, p. 741, n. 21) referida al primer hemistiqui de la parèmia: “la mujer aconseja pocas veces o en pocos asuntos”.

⁸²⁹ Traduïm *ad sensum* l’original romanès, en què el fraseologisme *Nu face (nici cât) o ceapă degerată* [literalment, ‘no val (ni tan sols) una ceba gelada’] s’empra “despre cineva (sau despre ceva) fără nici o valoare” [‘sobre algú (o sobre alguna cosa) sense cap valor’] (DEX: s.v. *ceápă*).

⁸³⁰ En una nota a l’«avalanșă paremiologică» [‘allau paremiològic’] de Sancho, MĂRCULESCU (2007: II, p. 68-69, n. 143) apunta el refrany d’origen, alhora que considera que el sentit de les parèmies, a través de la traducció, resulta: “clar sau ușor de dedus” [‘clar o fàcil de deduir’].

⁸³¹ El mot *muiere*, a semblança de *dona*, en català, tant es pot emprar de manera genèrica per al sexe femení, com es pot referir a la *muller*.

⁸³² CAMPOS / BARELLA (1998: p. 104, núm. 1037) en transmeten la variant: *El consejo de la mujer es poco, y el que no lo toma, un loco*; bo i acompanyant-la de la següent glossa: “Da a entender que las mujeres, en lo que alcanzan, suelen acertar cuando aconsejan”.

⁸³³ Per això, segons CABALLERO (1970: p. 175, núm. 2407), el refrany “recomienda no despreciar los consejos de la mujer sensata”.

⁸³⁴ Etxabe transmet la parèmia en la variant dessús esmentada a propòsit de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 104, núm. 1037): *El consejo de la mujer es poco, y el que no lo toma, un loco*.

⁸³⁵ Prejudici que LEYVA (2004: p. 115) resol en un brillant monòleg interior de sis paraules: “¿Poco el consejo? Acaso por infrecuente”. D’altra banda, BARRADO (2008: p. 46) analitza la parèmia quixotesca talment: “La primera parte parecería casi ofensiva, pero el que sea muy poco no quiere decir que sea malo, sino más bien que es en medida necesaria y justa y, además, adecuado, ya que[,] en la segunda parte, se aclara que el que no le toma es loco”.

⁸³⁶ Glossa que presenta similituds amb la que OLMOS (1998² [1940]: p. 57) dedica al refrany quixotes: “Encarece no desdeñar el consejo de la mujer. Por su gran imaginación, tiene coronadas y sugerencias que escapan al talento del hombre”.

⁸³⁷ Desafortunats exemples, com la traducció catalana de CIVERA (1969: p. 378), ens impedeixen, per desgràcia, de constatar-ho: *El consell de la dona és poca cosa, i que qui l’escolta és boig*.

capacidades que las que el refrán se atreve a atribuir en exclusividad al hombre; salvo, en contadas ocasiones, la de tener barba”⁸³⁸.

Si avançàvem crítiques, ensems a les degudes disculpes, per a la parèmia castellana, suara que penetrem al refranyer romanès qualsevol excusa resultarà insuficient davant d’una realitat, encara avui en dia, marcadament masculista. Començarem sense cap mena de mirament: *Sfatul muierii muielor folosește* [‘El consell de la dona a les dones serveix’] (PANN, 1982 [1847]: p. 128 i 393); *Sfatul muielor / muierii* [‘El consell de les dones / de la dona’] *muielor folosește* (HINȚESCU, 1985: p. 147, núm. 2592). Per sort, a l’anterior afirmació, podem contraposar-hi la parèmia: *Bine este să ascuți sfatul unei neveste* [‘Està bé escoltar el consell d’una muller’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 48); noteu la desafortunada atenuació de la variant: *Bine este să ascuți și sfatul unei neveste* [‘fins i tot el consell d’una muller’] (MUNTEAN, 1967: p. 59, núm. 1431); *Să ascuți bine este / Și sfatul unei neveste* [‘Escoltar està bé / Fins i tot el consell d’una muller’] (MILLIO, 1999: p. 396, núm. 3352a⁸³⁹). A més a més, aquest consell no cal⁸⁴⁰ prendre’l sempre en consideració, per tal com: *Ascultă din zece vorbe și una a muierii* [‘Escolta(,) de deu paraules(,) també una de la dona’] (PANN, 1982 [1847]: p. 128; MUNTEAN, 1967: p. 39, núm. 1014; HINȚESCU, 1985: p. 41, núm. 144; MILLIO, 1999: p. 396, núm. 3352b⁸⁴¹); *Ascultă din zece vorbe și una a muerii (muierii)* (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 279, núm. 3925). Així mateix, PANN (1982 [1847]: p. 127-128) ens explica la història de dos camperols, els quals, abans d’anar a ciutat a cercar feina, s’aconsellaren amb sengles dones. Una fou del parer que, si no li oferien un bon salari, refusés qualsevulla feina; en canvi, l’altra aconsellà al seu marit de no deixar res per verd, sempre que en rebés algun benefici per migrat que fos. El que resulta més curios d’aquesta història no és pas el desenllaç⁸⁴², sinó que una de les dones, per aconseguir que el seu marit la cregui i en segueixi l’admonició, comença talment el seu discurs: “Frate, vezi de ține minte [/] Și un-a [sic] muierii din zece cuvinte” [‘Germà, mira de recordar [/] de (cada) deu paraules també una de la dona’]; trista *captatio benevolentiae* que espigolem a HINȚESCU (1985: p. 221, núm. 4432): *Ține minte* [‘Recorda’] *și una-a muierii din zece cuvinte*.

⁸³⁸ També ROMERO (2001²: p. 89, núm. 223), traient ferro a la parèmia quixotesca, ens recorda que: “Santa Teresa de Jesús decía: «Aunque las mujeres no somos buenas para el consejo, algunas veces acertamos»”. La mateixa ironia es troba present a la traducció mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 41): *Sa dòna, maldement tenga es cap petit, a vegadas acèrta*.

⁸³⁹ *A WOMAN’S advice is a poor thing, but he is a fool who does not take it.*

⁸⁴⁰ Malgrat l’obvietat, us recordem que no fem sinó glossar les parèmies romaneses, sense, dit sigui de passada, compartir-ne ni un bri del valor moral.

⁸⁴¹ *A WOMAN’S advice is a poor thing, but he is a fool who does not take it.*

⁸⁴² Amb consells tan contraposats, no és estrany que un dels camperols (en aquest cas, el que considerava mal pagades totes les feines que se li oferien) acabés tornant a casa amb les mans, i les butxaques, ben buides.

El pan comido y la compañía deshecha (II, Cap. 7, pàg. 745)

Praznicu-i gătat, oaspeții-au plecat (PAPU, 1965: II, pàg. 72)

[‘El banquet funerari està acabat, els hostes han marxat’]

Pâinea mâncată și tovărășia stricată (MĂRCULESCU, 2007: II, pàg. 72)

[‘El pa menjat i la companyia feta malbé’]

A la imatge inicial de *Pâinea coptă*, [/] *Bunī oșteți așteptă* [‘El pa cuit, [/] Bons hostes espera’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 56, núm. 9042), s’hi contraposa aquest desolador final quixotesc⁸⁴³, el qual “Alude a los desagradecidos⁸⁴⁴ que, recibiendo el beneficio, olvidan al bienhechor” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 58), i “Critica la actitud de los que, una vez obtenido lo que querían, abandonan y olvidan a quien ha dejado de ser útil” (LEYVA, 2004: p. 125). La nostra parèmia compta amb una variant⁸⁴⁵ d’àmbit gastronòmic general: *Comida hecha, compañía deshecha*⁸⁴⁶ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 101, núm. 1005), que arrenclera els diferents traductors romànics del *Quijote* amb una o altra opció; així doncs, en clau panarra, esmentem exemples en francès i en italià: *Pain mangé, compagnie faussée*⁸⁴⁷ (DE ROSSET / CASSOU, 2006 [1949]: p. 68), i *Mangiato il pane, sciolta la brigata* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 644); pel que fa a la variant, vet aquí exemples en portuguès i gallec: *Comida feita, companhia desfeita* (VISCONDES, 2002: p. 381), i *Comida feita, companhia desfeita* (ARIAS et alii, 2005 [1992]: II, p. 83). Per cloure’n ornitològicament la tirallonga, tinguem en compte que: *Acabados los higos, los pájaros idos* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 388, núm. 34.276).

En romanès, ZANNE (2004 [1899]: III, p. 622, núm. 8685) aprofita el refrany *Ceea ce s’a mâncat s’a și uitat* [‘Allò que s’ha menjat de seguida s’ha oblidat’], per donar-ne l’equivalent portuguès: *Pão comido, companhia desfeita*⁸⁴⁸ (2004 [1899]: III, p. 623, núm. 8685). A continuació, hi afegim d’altres parèmies *ad sensum*: *Unde nu e ierbă verde nu pasc oile* [‘On no hi ha herba verda no pasturen les ovelles’] (ZANNE, 1895: I, p. 197, núm. 783), acompanyada de la glossa “Ómeniî se duc acolo unde vre-un folos îi așteptă” [‘Les persones se’n van allí on els espera algun benefici’]; *Lipsesce mîrearea, se duc muscele!* [‘Manca la mel, se’n van les

⁸⁴³ Recollit, entre d’altres, per COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 848, s.v. *pan*) o MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 388, núm. 34.270).

⁸⁴⁴ En aquest sentit, a *Autoridades* (s.v. *pan*), s’aprofita la variant *El pan comido la compañía deshecha* per apuntar-hi: “se dice por los ingratos, que después de haber recibido el beneficio, se olvidan del, y no hacen caso, y se apartan de aquel de quien le recibieron”.

⁸⁴⁵ Que ETXABE (2001: p. 87) glossa així: “Critica la amistad basada en el interés, algo propio de las personas que estiman de otra lo que tiene o da y no lo que es. De este modo, el refrán reprende a las personas que así se comportan”.

⁸⁴⁶ Refrany que, segons les autores: “Reprende a los que se apartan del amigo cuyos dones disfrutaron, cuando cesa la utilidad”.

⁸⁴⁷ L’altre traductor francès consultat es decanta per una traducció prou més explicativa: *Il oublie le pain partagé qui l’a nourri* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 77).

⁸⁴⁸ Els mateixos referents que emprà SERRAS (2005: p. 353) per a la seva traducció: *Comido o pão se desfaz a companhia*.

mosques!'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 671, núm. 8853); *Lipsește mierea, se duc muștele* (MILLIO, 1999: p. 282, núm. 2375⁸⁴⁹); i, encara mel·lífluament parlant, *La mîere nainte, la rêsboiŭ înapoi*⁸⁵⁰ ['A (la) mel endavant, a (la) guerra endarrere'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 274, núm. 10275).

Ultra l'intent d'empolainar llurs versions amb certa pàtina paremiològica (observeu-ne les rimes *gătat – plecat*, en el cas de Papu; i *mâncată – stricată*, en el cas de Mărculescu, qui, tanmateix, opta per una traducció literal), resulta especialment remarcable la primera traducció romanesa – recollida al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 685, s.v. *pan*)–, la qual, en substituir *pan* o *comida* per *praznic*, hi afegeix una sagnant nota sarcàstica. No oblidem que aquest mot significa (DEX: s.v. *práznic*): “Masă (mare) dată după o înmormântare sau după un parastas ori pentru pomenirea unui mort” ['Banquet (gran) ofert després d'un enterrament o després d'un rèquiem(.) o per a la recordança d'un mort']. Queden, doncs, ben definits fraseologismes del carés de: *A se grămădi ca babele la praznic* ['Amuntegar-se com les velles al banquet funerari'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 377, núm. 10873).

⁸⁴⁹ *NO money, no Swiss/mistress.*

⁸⁵⁰ Vegeu la fitxa: *A dineros pagados, brazos quebrados* (II, Cap. 71, p. 1313); i, més concretament, la traducció que Papu ens n'ofereix.

***El poeta nace* (II, Cap. 16, p. 827⁸⁵¹)**

Poet te naști (PAPU, 1965: II, p. 148)

[‘Poeta neixes’]

Poetul se naște (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 141⁸⁵²)

[‘El poeta neix’]

“La poesía, señor hidalgo, a mi parecer es como una doncella tierna y de poca edad y en todo extremo hermosa, a quien tienen cuidado de enriquecer, pulir y adornar otras muchas doncellas, que son todas las otras ciencias, y ella se ha de servir de todas, y todas se han de autorizar con ella” (II, Cap. 16, p. 825).

Bastin aquests mots per adonar-nos del valor que l’autor del *Quijote* atorgava a la poesia⁸⁵³, estima que no ha passat per alt als admiradors de l’obra cervantina, els quals han procurat encabir-lo tothora en el parnàs universal: “Y no le faltó razón al poeta alemán [Goethe] al considerar el libro de Cervantes poesía épica; porque lo es, en efecto. Ya cuidó el propio Cervantes de escribir al final del capítulo cuarenta y siete de la primera parte «que la épica tan bien puede escribirse en prosa como en verso»^[854]” (PALACÍN, 1965: p. 16); i, un cop esdevingut llorejat poeta, no hi ha dubte que escau situar-lo entre els més alts cims d’aquesta art:

“«Ilíada, oda y comedia» llamó Víctor Hugo al *Quijote*, a la vez que reconoció que Cervantes, «como poeta, reúne los tres dones soberanos: la creación, que produce los tipos y viste las ideas de carne y hueso; la invención, que poniendo en choque las pasiones con los acontecimientos, hace lanzar chispas al hombre contra el destino y produce el drama; la imaginación, sol que derramando el claro oscuro por todas partes da relieve a las cosas y las vivifica»” (PALACÍN, 1965: p. 18).

Deixant, emperò, a banda aquestes consideracions sobre el “regocijo de las musas”, i, passant a la parèmia que ens ocupa, apuntarem que:

“Cervantes quiso recalcar, toscamente por cierto [?], que la llamada a la literatura procede de la naturaleza, como un don involuntariamente adquirido. Aplicado a todo género de

⁸⁵¹ A peu de pàgina s’apunta (II, Cap. 16, p. 827, n. 67): “Es aforismo de origen clásico y amplísima difusión, literalmente formulado en el *Ion* de Platón”.

⁸⁵² Amb la nota (2007: II, p. 141, n. 296): “Aforismul, de origine clasică, a cunoscut o imensă răspândire mai ales sub forma sa latină [‘L’ aforisme, d’origen clàssic, ha conegut una immensa difusió sobretot sota la seva forma llatina’]: «Poeta nascitur, orator fit»”.

⁸⁵³ A més, el citat fragment s’acompanya de la següent nota (II, Cap. 16, p. 825, n.58): “La alegoría de la poesía, su valoración y su situación entre las ciencias aparecen a menudo en la obra de Cervantes”.

⁸⁵⁴ Vegeu I, Cap. 47, p. 602, fragment que es matisa amb l’apunt (I, Cap. 47, p. 602, n. 65): “La identificación de la prosa narrativa con la epopeya era idea muy extendida en la teoría literaria de la época”.

actividades, el dicho abunda en la aptitud precisa para el ejercicio de una empresa. Lo resume la famosa sentencia en latín «*quod natura non dat, Salamanca non prestat* [sic]»⁸⁵⁵, (LEYVA, 2004: p. 127).

A part de recordar-nos la precedent màxima llatina, CANTERA *et alii* (2005: p. 74) ens apunten “la paremia latina «Nascuntur poetae, fiunt oratores». Y la francesa: «On devient cuisinier, mais on naît rôtisseur»⁸⁵⁶”. Certament, en la parèmia llatina que acabem d’esmentar es contraposa la genialitat del poeta amb la perseverança, l’estudi i la pràctica necessàries per esdevenir un bon orador. Així doncs, per citar-ne exemples de reculls castellans, catalans i italians: *El poeta nace, y el orador se hace*⁸⁵⁷ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 586, núm. 51.343); *El poeta neix, l’orador se fa* (FARNÉS, 1998: VII, p. 308, núm. 2670), i *Poeta si nasce, oratore si diventa*⁸⁵⁸ (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 412, núm. 4498); parèmia, aquesta última, que els autors acompanyen de la versió llatina original: *Poeta nascitur, orator fit*; la qual PERIS (2001: p. 135, núm. 2288⁸⁵⁹) no oblidà pas d’incloure al seu *Diccionari de locucions i frases llatines*, bo i afegint-hi la traducció: “El poeta neix, l’orador es fa”.

Pel que fa a les traduccions romaneses, voldríem assenyalar l’ús reflexiu de *a se naște* [‘néixer’], que no s’ha de confondre, en cap cas, amb *a naște* [‘parir’]; i, d’altra banda, en la versió de Papu, la marca d’impersonalitat a través de la segona persona del singular: *te naști* [‘neixes/hom neix’]. Per acabar, dues correspondències de fonts romaneses: el recull de DUȚĂ (1997: p. 282, núm. 3296), que inclou una versió de la màxima llatina dessús esmentada: *Poetii se nasc, oratorii se fac* [‘Els poetes neixen, els oradors es fan’]; i l’exemple “Nació (para) poeta”, que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 645, s.v. *nacer*) tradueixen com a: “S-a născut (să fie) poet” [‘Va néixer (per ser) poeta’].

⁸⁵⁵ En la seva glossa, OLMOS (1998² [1940]: p. 61-62) també al·ludeix a la parèmia salmantina: “No es buen poeta el que no le viene de naturaleza, bien que nunca lo será perfecto si no se ayuda del arte. Significa, además, que para toda empresa se necesita aptitud propia, ya que sin ella es difícil que la empresa se resuelva con feliz éxito. Hay un refrán que compendia perfectamente este anterior: «lo que la Naturaleza no da, Salamanca no lo presta»”.

⁸⁵⁶ Aprofitem per comentar que un dels traductors francesos del *Quijote*, FANLO (2010 [2008]: II, p. 156, n. 2), a propòsit de la traducció *Le poète naît*, anota a peu de pàgina: “«On naît poète, on devient orateur»: sentence attribuée à Cicéron, communément admise à la Renaissance”.

⁸⁵⁷ A fi de mostrar la fortuna de la parèmia, ens permetem reblar el primer hemistiqui amb l’estrafeta versió de Luis Buñuel: “El paranoico como el poeta, nace, no se hace”.

⁸⁵⁸ Apuntem, a tall informatiu, que les dues traduccions italianes emprades es decanten per la mateixa solució: *Poeti si nasce* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 715; VIAN / COZZI, 1960: II, p. 124); o, altrament dit, segons BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 174, núm. IV.2.8.8a; p. 258, núm. V.5.9.4.20): *Poeti non si diventa*.

⁸⁵⁹ PERIS (2001: p. 135, núm. 2287) també n’esmenta la variant: *Poeta nascitur, non fit* (“El poeta neix, no es fa”, en la traducció de l’autor).

***El principio de la sabiduría*⁸⁶⁰ *el temor de Dios*⁸⁶¹ (II, Cap. 20, p. 873⁸⁶²)**

Începutul înțelepciunii teama de Dumnezeu (PAPU, 1965: II, p. 192)

[‘El principi de la saviesa el temor de Déu’]

Începutul înțelepciunii este frica de Dumnezeu (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 180⁸⁶³)

[‘El principi de la saviesa és la por de Déu’]

***Has de temer a Dios, porque en el temerle está la sabiduría* (II, Cap. 42, p. 1059⁸⁶⁴)**

Trebuie să te temi de Dumnezeu, fiule, pentru că-n teama de el stă înțelepciunea (PAPU, 1965: II, p. 374)

[‘Has de témer Déu, fill, perquè en el temor d’ell hi ha la saviesa’]

Trebuie să știi de frica lui Dumnezeu, pentru că în frica de El stă înțelepciunea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 345)

[‘Has de tenir en compte la por de Déu, perquè en la por d’Ell hi ha la saviesa’]

CABALLERO (1970: p. 204, núm. 2846) ens informa que la parèmia del capítol 20 és una “Sentencia bíblica (*Proverbios* I, 7; *Salmo* CX)”. Seguint aquesta indicació, adduïda per diferents fonts, espigolem les dues referències esmentades: “Timor Domini principium scientiae⁸⁶⁵” (*Liber Proverbiorum*, I, 7), i “Initium sapientiae timor Domini⁸⁶⁶” (*Liber Psalmorum*, CXI/CX, 10). D’altra banda, CANTERA *et alii* (2005: p. 74) vinculen la parèmia amb el següent passatge del *Liber Ecclesiastes* (I, 16): “Locutus sum ego in corde meo dicens: «Ecce ego magnificavi et apposui sapientiam super omnes, qui fuerunt ante me in Ierusalem; et mens mea contemplata est multam sapientiam et scientiam»”; fragment, dit sigui de passada, de vinculació prou més laxa, que, en català, sona així: “Em deia a mi mateix: «He crescut i avançat en saviesa més que cap altre dels reis que m’han precedit a Jerusalem. He fet l’experiència d’abundar en saviesa i coneixement»”⁸⁶⁷.

Una formulació romanesa equivalent al refrany d’origen correspon a: *Inceputul înțelepciunei e temerea de Dumneđeū* [‘El principi de la saviesa és la temença de Déu’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 633, núm. 15088), que ens atreviríem a titllar de hàpax paremiològic, per tal com, ultra

⁸⁶⁰ Transcrivim la parèmia tal com la recullen CANTERA *et alii* (2005: p. 74). A l’original quixotesc, això no obstant, ve precedida pel gerundi *siendo*, motiu pel qual no apareix coma després de *sabiduría*.

⁸⁶¹ Si volem comparar aquesta parèmia quixotesca, i la variant posterior, amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 246).

⁸⁶² A peu de pàgina s’apunta (II, Cap. 20, p. 873, n. 72): “Sentencia que aparece repetidamente en la Biblia (II, 42, 1059, n. 17)”.

⁸⁶³ MĂRCULESCU (2007: II, p. 180, n. 348) ens facilita diferents informacions: “*Psalmi*, 110 (111): «Initium sapientiae timor Domini»; *Proverbe*, 1, 7: «Timor Domini principium sapientiae.» Este primul sfat pe care i-l va da don Quijote lui Sancho când acesta avea să fie numit guvernator al Insulei Barataria (II, 42)” [‘És el primer consell que (li) donarà don Quijote a Sancho quan aquest serà nomenat governador de l’illa Barataria’].

⁸⁶⁴ Acompanyat de la nota (II, 42, 1059, n. 17): “El consejo procede de la Biblia, donde aparece en múltiples ocasiones; véase II, 20, 873, n. 72”.

⁸⁶⁵ Per a la traducció portuguesa *O temor de Deus o principio de toda a sabedoria*, VISCONDES (2002: p. 442, n. 2) es refereix al mateix passatge bíblic, bo i canviant-ne *scientiae* per *sapientiae*: “*Provèrbios*, I, 7: «Timor Domini principium sapientiae»”.

⁸⁶⁶ CANTERA *et alii* (2005: p. 74, n. 12) anoten a peu de pàgina: “Esta sentencia bíblica aparece así en latín en algunas monedas y en algunos escudos delos [*sic*] reyes Felipe V y Fernando VI”.

⁸⁶⁷ Ens remetem a la pàgina 392 de *La Biblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla.

l'aparició a l'obra de Zanne, no hem estat capaços d'encertar-lo en cap altre recull. Pel que fa al *temor de Dios* (Cap. 20) o bé a *temer a Dios* (Cap. 42), observem com Papu opta pel verb *a teme* ['témer'] i pel substantiu *teamă* ['temor'], mentre que Mărculescu es decanta en ambdues parèmies pel substantiu *frică* ['por']. Un cop d'ull al diccionari de l'Acadèmia Romanesa no resultarà balder, ja que defineix *frică* (DEX: s.v. *frică*) en els següents termes: “Stare de adâncă neliniște și tulburare, provocată de un pericol real sau imaginar” [‘Estat de profunda inquietud i torbació, provocada per un perill real o imaginari’]; i *teamă* (DEX: s.v. *teámă*) com a: “Stare de neliniște și de tulburare provocată de un pericol care te amenință, de un rău care ți se poate întâmpla” [‘Estat d’inquietud i torbació provocada per un perill que t’amenança, per un mal que et pot esdevenir’]. Es palesa, doncs, en el cas de *frică*, una inquietud i torbació qualitativament profunda que ultrapassa el nivell no marcat de *teamă*. A més, i en la mateixa línia, el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 395, s.v. *frică*), a propòsit del mot *frică*, porta a col·lació l'exemple “cu frica lui Dumnezeu”, bo i traduïnt-lo per “temeroso de Dios”.

El que hace un vaso hermoso también puede hacer dos y tres y ciento (II, Cap. 30, p. 959-960)

Acela care făurește un ulcior frumos, apăi tot atît de bine poate să făurească și două, și trei, și o sută (PAPU, 1965: II, p. 277)

[‘Aquell que afaïçona una gerra bonica, després igual de bé pot afaïçonar(-ne) tant dues, com tres, com cent’]

Cine face un vas frumos poate face la fel de bine și două și trei și o sută (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 257)

[‘Qui fa un atuell bonic pot fer(-ne) igual de bé tant dos com tres com cent’]

A propòsit de la nostra parèmia, CABALLERO (1970: p. 223, núm. 3130) ens apunta: “Hay un refrán: «el que hace un cesto, hará ciento, si le dan mimbres y tiempo»”, que és tot just la versió que ens ha pervingut a dia d’avui, normalment abreujada en *Quien hace un cesto, hará ciento* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 95, núm. 945⁸⁶⁸; ETXABE, 2001: p. 347⁸⁶⁹); variant que ja apareix a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 412, s.v. *cesta*): *Quien haze un cesto, hará ciento*. Quant al sentit, ROMERO (2001²: p. 278, núm. 798) ens informa: “la mejor prueba de que algo puede volver a suceder es que ya haya acaecido en el pasado. Por eso, el refrán manifiesta que quien ha sabido hacer algo en una ocasión podrá repetirlo cuando se den las circunstancias propicias”⁸⁷⁰. Amb igual significat i difusió, n’espigolem la variant *Quien hace la canasta, hará el canastillo* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 73, núm. 700⁸⁷¹; ETXABE, 2001: p. 346⁸⁷²). Per la seva banda, CASADO *et alii* (1998: p. 30⁸⁷³) aprofiten la parèmia *Quien hace un cesto, hace ciento* per vincular-hi l’italià *Chi ruba una volta è sempre ladro*⁸⁷⁴, i el francès *Qui vole un œuf, vole un bœuf*⁸⁷⁵; refrany que no passa gota desapercebut als reculls romanesos, bo i començant per la portada de MUNTEAN (1984), en què un festiu dibuix il·lustra la parèmia *Cine fură azi un ou, [/] mîine va fura un bou* [‘Qui roba avui un ou, [/] demà robarà un bou’]; la qual, ben entès, es troba a l’interior del recull, si bé en la variant: *Cine fură azi un ou [/] Mîine fură un bou*⁸⁷⁶

⁸⁶⁸ Amb la glossa: “Advierte que quien hace una cosa puede hacer otras muchas de la misma calidad o especie. Suele añadirse: *si le dan mimbres y tiempo*; esto es, si tiene ocasiones y lugar. Tómate por lo común en mala parte”.

⁸⁶⁹ La parèmia s’explica talment: “Enseña que la persona que hace una cosa, [*sic*] es capaz de volverla a hacer cuantas veces quiera. Normalmente se emplea en sentido negativo y despectivo”.

⁸⁷⁰ En clau negativa, la glossa ens recorda el passatge final de la balada romanesa *Monastirea Argeşului* [‘El monestir de l’Argeş’], més coneguda com a *Meşterul Manole* [‘El mestre (d’obres) Manole’], en què Negru-vodă, el voivoda que havia encarregat a Manole i als seus nou ajudants la construcció d’una església (la que actualment es pot visitar a Curtea de Argeş), els preguntà si serien capaços de bastir-ne una altra “Mult mai luminoasă [/] Şi mai mult frumoasă?” [‘Més lluminosa [/] I més bella?’]. Davant la resposta positiva dels deu treballadors, el voivoda temé que algú altre no els llogués i li bastissin una església molt millor que no pas la seva; així doncs, bo i aprofitant que Manole i els seus nou homes es trobaven a la teulada de l’església ultimant-ne els detalls, ordenà treure’n les bastides d’accés i abandonar-los a la seva (dis)sort. Per a la citació dels dos versos, ens hem basat en la pàgina 58 del volum *Pintea Viteazul (Balade populare româneşti)*, editat per Editura Rai a Bucarest (sense indicació d’any d’edició).

⁸⁷¹ És a dir: “El que sabe realizar bien una labor, podrá repetirla muchas veces”.

⁸⁷² Segons Etxabe, la parèmia “Señala que aquella persona que se ha mostrado capaz de hacer bien determinada cosa, [*sic*] es igualmente capaz de repetirla con éxito cuantas veces sea”.

⁸⁷³ El refrany s’acompanya de la nota: “Cuando se aprende a hacer algo, fácilmente se puede repetir”.

⁸⁷⁴ Així mateix a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 145, núm. 1585).

⁸⁷⁵ Sense coma entre hemistiquis a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 32, núm. 535).

⁸⁷⁶ A l’edició de 1967 (p. 88, núm. 1983), hi apareix talment: *Cine fură azi un ou [/] mîine fură un bou*.

[‘Demà roba un bou’] (MUNTEAN, 1984: p. 75, núm. 1983). Semblantment, també amb el segon verb en present, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 78, núm. 644) recullen: *Cine fură azi un ou mâine fură un bou*, mentre que HINȚESCU (1985: p. 55, núm. 467) i BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 95) hi introdueixen un intensificador: *Cine fură azi un ou, mâine fură (și) un bou* [‘demà roba (també) un bou’], i *Cine fură azi un ou [/] Mîine fură și un bou*. Pel que fa al futur *va fura* [‘robarà’], que ens apareixia a la portada de Muntean, es repeteix a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 201, s.v. *cesto*¹): *Cine fură azi un ou mâine va fura un bou*⁸⁷⁷. Per tancar el cercle oviboví, direm que FLONTA (1992a: p. 66, núm. 442⁸⁷⁸) vincula el romanès *Cine fură azi un ou mîine va fura un bou*⁸⁷⁹, amb dos refranys francesos: *Qui vole aujourd’hui un oeuf, demain volera un boeuf*, i, ben entès, amb el ja conegut *Qui vole un oeuf, vole un boeuf*.

El coneixement i difusió de l’anterior parèmia permet emprar-la sense verb i entendre’n el latent *in crescendo*: *Azi un ou [/] și mîine un bou* [‘Avui un ou [/] i demà un bou’] (MUNTEAN, 1967: p. 49, núm. 1290); *Azi un ou și mîine un bou* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 95); un encadenament prou perillós que pot ampliar el camp d’acció boví a l’hípic: *Azi un ou, iară mîine cal și bou* [‘i demà cavall i bou’] (HINȚESCU, 1985: p. 180, núm. 3451). Amb un canvi de referents estintolat en la rima entre *ceapă* [‘ceba’] i *iapă* [‘egua’], vet aquí un nou lladronicí: *Cine fură azi o ceapă [/] mîine fură și o iapă* [‘Qui roba avui una ceba [/] demà roba també una egua’] (MUNTEAN, 1967: p. 88, núm. 1981); *Cine fură azi o ceapă, mâine fură și o iapă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 95); *Cine fură azi o ceapă mâine fură o iapă* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 78, núm. 644); cleptomania que, manta vegada, assoleix extrems insospitats: *Azi o ceapă, [/] mîine o iapă, [/] poimîine herghelia toată* [‘Avui una ceba, [/] demà una egua, [/] despús-demà tota la cavallada’] (MUNTEAN, 1967: p. 49, núm. 1286); *Azi o ceapă[,] mîine o iapă, poimîine herghelia toată*⁸⁸⁰ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 171, s.v. *ceapă*); *Azi o ceapă, mîine o iapă, poimîine herghelia toată* (FLONTA, 1992a: p. 66, núm. 442⁸⁸¹); *Azi o ceapă, mâine o iapă, poimîine herghelia toată* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 95); *Azi o ceapă[,] mâine o iapă, poimîine herghelia toată* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 201, s.v. *cesto*¹). Clourem aquesta sèrie de robatoris amb un nou exemple, també amplament representat al refranyer romanès, que, aquest cop, s’ajuda de la rima *ac* [‘agulla’] – *gînsac* [‘oca’]: *Cine fură azi un ac [/] mîne fură un gînsac* [‘Qui roba avui una agulla [/] demà roba una oca’] (MUNTEAN, 1967: p. 88, núm. 1982); *Cine fură azi un ac [/] Mîine fură un gînsac* (HINȚESCU, 1985: p. 55, núm. 468); *Cine fură azi un ac mîine fură un gînsac* (FLONTA, 1992a: p. 66, núm. 442⁸⁸²; 1992b: p. 206, núm.

⁸⁷⁷ No endebades, la parèmia se cita com a equivalent del castellà: *Quien hace un cesto hace/hará ciento*.

⁸⁷⁸ *He that will steal an EGG will steal an ox*.

⁸⁷⁹ El mateix refrany a FLONTA (1992b: p. 206, núm. 1199).

⁸⁸⁰ Els autors relacionen la parèmia romanesa amb la castellana: “Quien hace un cesto hace (*sau* hará) ciento”.

⁸⁸¹ *He that will steal an EGG will steal an ox*.

⁸⁸² Ídem.

1199⁸⁸³); *Cine fură azi un ac, mâine fură un gânsac* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 95); *Cine fură azi un ac mâine fură un gânsac* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 78-79, núm. 644).

Com podem fàcilment observar, totes les parèmies romaneses que acabem d'esmentar comparteixen dues característiques: l'àmbit de la roberia i la rima entre els diversos elements cisats. Davant d'aquesta delictiva especialització paremiològica, tant Papu com Mărculescu s'han decantat per una traducció literal de l'original quixotesc, que, en el cas de Papu, poetitza el castellà *hace i puede hacer* amb *făurește* ['afaiçona'] i *poate să făurească* ['pot afaiçonar'], formes del verb *a făuri* ['afaiçonar'], derivat de l'arcaisme *faur* ['ferrer'].

⁸⁸³ *He that will steal a PIN will steal a better thing*. D'altra banda, Flonta n'esmenta els següents equivalents en castellà i portuguès: *Ladroncillo de agujeta, después sube a barjuleta*, i *Ladrão de agulheta, azinho sobe à barjuleta*.

El que luego da, da dos veces (I, Cap. 34, p. 439)

Cel ce dă repede dă îndoit (FRUNZETTI, 1965: I, p. 462)

[‘El que dona ràpidament dona doblat’]

Cine dă repede dă de două ori (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 372)

[‘Qui dona ràpidament dona dues vegades’]

Aquesta parèmia, “Por un lado, elogia la disponibilidad de las personas que se brindan rápidamente a hacer algo o a ayudar a alguien; por otro, destaca el valor de la anticipación en cualquier juego o disputa” (ETXABE, 2001: p. 340⁸⁸⁴). COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 443, s.v. *dar*) n’esmenta la variant *La presta dádiva haze su efeto doblado*, de la qual⁸⁸⁵ CAMPOS / BARELLA (1998: p. 121, núm. 1176) comenten: “Manifiesta que es más beneficioso y digno de agradecimiento lo que se concede con prontitud”⁸⁸⁶. Avui en dia, la parèmia quixotesca existeix amb una actualització de l’arcaic *luego: Quien presto da, dos veces da*⁸⁸⁷ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 47, núm. 4.328).

Per mitjà de la sentència senequiana *Bis dat qui cito dat*⁸⁸⁸, de la francesa *Qui tôt donne, deux fois donne*⁸⁸⁹, i de la italiana *Chi da [sic] presto, dà due volte*⁸⁹⁰, ZANNE (2004 [1900]: V, p. 249, núm. 11781) introdueix la parèmia *Darul dat la vreme e dar îndoit*⁸⁹¹ [‘El regal donat a temps és regal doblat’]; que explica talment: “Lucrul trebuie dat la vreme ca să aibă preț” [‘La cosa cal (que sigui) donada a temps perquè tingui preu’]. CARTALEANU *et alii* (2007: p. 112, núm. 967) també la col·loquen en primer lloc d’una tirallonga de quatre refranys equivalents (el tercer dels quals, amb variant inclosa): *Darul dat la vreme e dar îndoit* [‘El regal donat a temps és regal doblat’]; *Lucrul la timp dăruit prețuiește îndoit* [‘La cosa a temps regalada val doblada’]; *Orice la timp dăruit prețuiește îndoit/însutit* [‘Qualsevol (cosa) a temps regalada val doblada/centuplicada’], i *Orice lucru este bun la timpul său*⁸⁹² [‘Qualsevol cosa és bona al seu temps’]. Si ens aturem a la segona parèmia, la descobrirem, de bell antuvi, en una variant primigènia atemporal: *Lucrul dăruit [/] Prețuesce îndoit* [‘La cosa regalada [/] Val doblada’]

⁸⁸⁴ L’ autor inclou l’esmentada glossa en la variant: *Quien da primero, da dos veces*.

⁸⁸⁵ A dreta llei, el refrany citat per les autores és: *La presta dádiva su efecto ha doblado*.

⁸⁸⁶ Raonament a què podríem afegir: “Es decir, beneficio o favor que se hace presto, es como hecho dos veces” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 62).

⁸⁸⁷ Vegeu MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 47, núm. 4.319 i 4.298): *La primera vale por dos*, i *Quien se adelanta, ése gana*.

⁸⁸⁸ Citada per COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 443, s.v. *dar*) en la variant: *Qui cito dat bis dat*.

⁸⁸⁹ Aprofitem l’avinentesa per recollir les versions del refrany quixotesc a les dues traduccions franceses consultades: *Qui donne tôt donne deux fois* (OUDIN / CASSOU, 2002 [1949]: p. 412), i *Qui donne vite, donne deux fois* (FANLO, 2010 [2008]: I, p. 469). Segons el diccionari de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 65, núm. 1324): *Qui tôt l’accorde donne deux fois*.

⁸⁹⁰ Pel que fa a les traduccions italianes: *Chi dà presto, dà due volte* (BODINI, 2005 [1957]: I, p. 380), i *Chi dà subito dà due volte* (VIAN / COZZI, 1960: I, p. 394). També a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 88, núm. 946): *Chi dà presto dà due volte*.

⁸⁹¹ Parèmia recollida també per MUNTEAN (1967: p. 132, núm. 2853).

⁸⁹² Aquest darrer refrany també es troba a MUNTEAN (1967: p. 301, núm. 5894).

(ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 253, núm. 11793); *Lucrul dăruit [/] prețuiește îndoit* (MUNTEAN, 1967: p. 239, núm. 4730); la qual s'afina, com ja vèiem, en: *Lucru la timp dăruit [/] Prețuiesce îndoit*⁸⁹³ ['Cosa a temps regalada [/] Val doblada'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 252, núm. 11792); *Lucrul* ['La cosa'] *la timp dăruit [/] Prețuiește îndoit* (HINȚESCU, 1985: p. 105, núm. 1622); *Lucrul la timp dăruit, prețuiește îndoit* (HINȚESCU, 1985: p. 203, núm. 4008); *Lucrul la timp dăruit prețuiește îndoit* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 103).

En relació al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 289, s.v. *dar*), cal esmentar la proteica parèmia *Cel ce/cine dă repede dă îndoit/de două ori*⁸⁹⁴, que, després d'una observació sumària, endevinem que conjumina tant la variant de Frunzetti com la de Mărculescu. D'altra banda, Calciu i Samharadze ens proposen dues opcions més que no ens resultaran gota estranyes: *Darul dat la vreme e dar îndoit* ['El regal donat a temps és regal doblat'], i *Lucrul la vreme dăruit prețuiește îndoit* ['La cosa a temps regalada val doblada'].

⁸⁹³ A continuació, Zanne inclou els refranys romànics ja esmentats dessús.

⁸⁹⁴ Al diccionari publicat a finals dels anys setanta, Calciu (encarregat, entre moltes d'altres, de la redacció de la lletra D), es decidia per la variant: *Cine dă repede dă îndoit* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 271, s.v. *da*), de la qual oferia les següents traduccions: *Quien presto da dos veces da*, i *A la par es negar y tarde dar*.

El que no madruga con el sol, no goza del día (II, Cap. 43, p. 1065)

Cel ce nu se scoală o dată cu soarele nu se bucură de zi (PAPU, 1965: II, p. 380)

[‘El que no es lleva juntament amb el sol no gaudeix del dia’]

Cine nu se scoală o dată cu soarele nu se bucură de ziuă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350)

[‘Qui no es lleva juntament amb el sol no gaudeix del dia’]

El qui es lleva de matí, frueix de tot el dia (BULBENA, 2005: p. 651), o, en versió passiva (mai més ben dit), *Qui s’ aixeca tard tot lo die tròta* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 244); vet aquí dos consells atàvics, manta vegada esgrimits pels més veterans de la família, i, en el cas que ens ocupa, adreçats per don Quijote al futur governador de l’illa Baratària. La parèmia quixotesca quintaessència el devenir vital, per tal com:

“En conjunto, ahí están tres de las reglas de oro del bien vivir: moderación en el sueño, diligencia en el trabajo y superación de la pereza^[895]. En lo que a madrugar se refiere, recordemos sus significados: levantarse al amanecer o muy temprano, ganar tiempo en una solicitud o empresa y anticiparse a la acción de un rival o de un competidor” (LEYVA, 2004: p. 131).

El nostre refrany compta amb una antiparèmia també prou coneguda: *No por mucho madrugar amanece más temprano*⁸⁹⁶ (ETXABE, 2001: p. 295), que reblem amb una enginyosa anècdota: “Un padre reñía a su hijo porque no se levantaba de mañana, y dábale ejemplo que uno se había levantado de mañana y había hallado una bolsa con muchos dineros. Respondió el hijo: —Más había madrugado el que los perdió”⁸⁹⁷ (IRIBARREN, 1974⁴: p. 564).

Amb formulació negativa, espigolem en romanès: *Cine nu plécă de diminéță, în urma tutulor* [sic] *rēmâne* [‘Qui no es posa en moviment de matí, queda al darrere de tots’] (ZANNE, 1895: I, p. 31, núm. 124^b). Això no obstant, la gran majoria de parèmies adopten un to positiu; per exemple, per al·ludir a la llunyania assolida: *Cine se scoală de dimineată departe ajunge* [‘Qui es lleva de matí arriba lluny’] (MUNTEAN, 1967: p. 95, núm. 2143; MILLIO, 1999: p. 43, núm. 362a⁸⁹⁸); *Cine plécă* [‘es posa en moviment’] *de diminéță, departe ajunge* (ZANNE, 1895: I, p. 30, núm. 122); *Cine mâneacă*⁸⁹⁹ *maî* [‘matina més’] *dě diminéță, ajunge maî departe* (ZANNE,

⁸⁹⁵ OLMOS (1998² [1940]: p. 64) és del mateix parer que Leyva quant a les tres regles àuries: “Moderación en el dormir, diligencia en el obrar y jamás dejarnos vencer de la pereza”.

⁸⁹⁶ Acompanyada amb la següent glossa: “Aconseja paciencia al que se dispone a iniciar una tarea sin disponer previamente los pertinentes preparativos”.

⁸⁹⁷ Iribarren, al seu torn, extreu la citació dels *Cuentos* de don Esteban de Garibay y Zamalloa (1533-1599). L’anècdota ha donat lloc a parèmies, com ara la que ens transmet MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 436, núm. 38.082): *Un costal se encontró uno que madrugó; pero más madrugó quien lo perdió*.

⁸⁹⁸ *It’s the early BIRD that catches the worm*.

⁸⁹⁹ Verb popular que, segons el NODEX (s.v. *a mâneacă*¹), significa: “A se scula în zorii zilei; a se trezi cu noaptea în cap” [‘Llevar-se a trenc d’alba; despertar-se a primeríssima hora’]. Afegim-hi, molt a to amb el tema tractat, la

1895: I, p. 29, núm. 121); o a la celeritat en assolir-la: *Cine plécă măi de diminěță, ajunge măi nainte* [‘Qui es posa en moviment més de matí, arriba més aviat’] (ZANNE, 1895: I, p. 29, núm. 120); *Cine pleacă mai de dimineață ajunge mai nainte* (MILLIO, 1999: p. 43, núm. 362c⁹⁰⁰). D’elaboració més metafòrica, vet aquí la imatge de qui s’ha llevat d’hora i s’ha guanyat les garrofes, en contraposició a qui s’ha llevat a misses dites i no sap cap a on tirar (ni què menjar): *Cine se scólă de diminěță se scobesce în măsele, cine târziu se scarpină n cap* [‘Qui es lleva de matí s’escura els queixals amb furgadents, qui tard es rasca el cap’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 404, núm. 6715); *Cine se scoală de dimineață se scobește în măsele, cine târziu se scarpină-n cap* (MUNTEAN, 1967: p. 95, núm. 2144); *Cine se scoală de dimineață, se scobește în măsele; cine se scoală târziu se scarpină în cap* (MILLIO, 1999: p. 43, núm. 362b⁹⁰¹). A continuació, una tríada d’avantatges que comporta el bon hàbit de matinar: *Cine se scoală de dimineață, izbuteste mai mult în piață, și n-ajunge la spartul târgului*⁹⁰², *nici vinde pielea ursului*⁹⁰³ [‘Qui es lleva de matí, se’n surt millor a plaça, i no arriba a l’hora de plegar el mercat, ni ven la pell de l’ós’] (HINȚESCU, 1985: p. 186, núm. 3618); als quals podríem afegir un motiu vital de pes: *Scólă-te de diminěță ca să măi lungesci din vieță* [‘Lleva’t de matí per allargar més la vida’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 405, núm. 6716). En resum, al poble o onsevulla, qui més matini hi tindrà totes les de guanyar: *Cine se scoală mai de dimineață acela e mai mare în sat* [‘Qui es lleva més de matí aquell és més gran al poble’] (MUNTEAN, 1967: p. 95, núm. 2145); *Cine se scoală de dimineață acela e mai mare*⁹⁰⁴ (MUNTEAN, 1967: p. 95, núm. 2142).

La referència a l’or per ponderar, a tall d’exemple, el silenci⁹⁰⁵ esdevé igual de vàlida en el cas de la primera hora, per tal com *Óra dimineții* [/] *E aurul vieții*⁹⁰⁶ [‘L’hora del matí [/] És l’or de la vida’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 405, núm. 6717); *Ora dimineții* [/] *Ii aurul vieții* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 27, núm. 177); *Ora dimineții* [/] *e aurul vieții...* (MUNTEAN, 1967: p. 300, núm. 5871). Dolces paraules les seves, com deduïm de la personificació: *Dimineața poartă aur în gură* [‘El matí porta or a la boca’] (MUNTEAN, 1967: p.

següent parèmia: *Care mâneacă, nu întunecă* [‘Qui matina, no torna a les fosques’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 604, núm. 5422); és a dir: “Cel ce plécă măi de diminěță ajunge séra măi de vreme” [‘El que marxa més de matí arriba més aviat al vespre’]. I, per torna, afegirem que Zanne hi relaciona etimològicament el nom d’una festa, *Mâneacătoare*, “în care omul e dator să se scóle de nópte, pe roua diminěței, spre a se scâldea într’insa” [‘en què la persona s’ha de llevar de nit, durant la rosada de l’albada, per banyar-s’hi’].

⁹⁰⁰ *It’s the early BIRD that catches the worm.*

⁹⁰¹ Ídem.

⁹⁰² DUDA (2007: p. 219, s.v. *spart*) explica l’expressió *La spartul târgului* de la manera següent: “La sfârșitul unei activități” [‘Al final d’una activitat’]; és a dir, com apuntàvem abans, arribar *A misses dites* (DIEC: s.v. *missa*).

⁹⁰³ Vegeu la parèmia: *Vinde pielea ursului în târg, și ursul în pădure* [‘Ven la pell de l’ós a mercat, i l’ós al bosc’] (HINȚESCU, 1985: p. 163, núm. 2974).

⁹⁰⁴ Refrany que apareix a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 586, s.v. *madrugar*), com a traducció del castellà *Madruza y verás, trabaja y habrás*; parèmia recollida per MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 436, núm. 38.085).

⁹⁰⁵ Vegeu un refrany del carés de *Tăcerea e de aur* [‘El silenci és d’or’] (MUNTEAN, 1984: p. 370, núm. 7134) a la fitxa: *Al buen callar llaman Sancho* (II, Cap. 43, p. 1067).

⁹⁰⁶ Si bé com a equivalent del refrany *Al que madruza, Dios le ayuda*, CASADO *et alii* (1998: p. 69) en recullen la versió italiana: *Le ore della mattina hanno l’oro in bocca*; parèmia que a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 373, núm. 4058) figura en la variant: *Le ore del mattino hanno l’oro in bocca*.

149, núm. 3184; MILLIO, 1999: p. 269, núm. 2268⁹⁰⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 238). I si del que es tracta és de confegir una equivalència horària, tinguem en compte: *Un ceas al dimineții plătește cât trei după amiază* ['Una hora del matí val com tres de la tarda'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 27, núm. 178); *Un ceas al dimineții plătește cât trei după prînz* ['després de dinar'] (MUNTEAN, 1967: p. 395, núm. 7537; HINȚESCU, 1985: p. 159, núm. 2874); *Un ceas dimineața face/plătește* ['Una hora al matí fa/paga'] *cât trei după prînz* (MILLIO, 1999: p. 250, núm. 2101b⁹⁰⁸).

Aprofitem per fer notar que, així com als tres anteriors refranys⁹⁰⁹ Papu (i, en un cas, Frunzetti) opta per traduir *El que* de l'original quixotesca per *Cel ce* ['El que'], Mărculescu es decanta sempre per *Cine* ['Qui']. D'altra banda, també resulta curiós l'ús que aquest darrer fa de *ziuă*, variant de *zi* ['dia'], que li permet acabar la traducció amb un mot bisil·làbic paroxíton i, alhora, recorda certs fraseologismes, en què la variant habitualment emprada és *ziuă*, i no pas *zi*, com ara: *de cu ziuă* ['ben de matí'] o *despre ziuă* ['cap a la matinada'] (DUDA, 2007: p. 265, s.v. *zi*).

⁹⁰⁷ *The MORNING hour has gold in its mouth.*

⁹⁰⁸ *LOSE an hour in the morning and you'll be all day hunting for it.*

⁹⁰⁹ Vegeu, per exemple, la fitxa: *El que luego da, da dos veces* (I, Cap. 34, p. 439).

***El que vee la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo* (II, Cap. 43, p. 1068⁹¹⁰)**

Acela ce vede gunoiul din ochiul altuia fără să vadă bîrna din ochiul lui (PAPU, 1965: II, p. 383)

[‘Aquell que veu la brossa de l’ull d’altri sense veure la biga del seu ull’]

Cine vede paiul-n ochiul altuia vază-și și bârna din ochiul lui (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353⁹¹¹)

[‘Qui veu la palla en l’ull d’altri que es vegi també la biga del seu ull’]

“Echar de ver la paja en el ojo del vezino y no advertir a la viga que trae sobre el suyo, es un gran vicio, propio de hipócritas, como se lo dixo nuestro Salvador, *Matthaei*, cap. 7⁹¹². *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides?*, etc⁹¹³” (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 1007, s.v. *viga*).

L’esmentada fórmula bíblica, passada pel sedàs de Petroni (*Satyricon*, LVII, 7), esdevé un punxós: “In alio peduclum vides, in te ricinum non vides”,⁹¹⁴. Tant en un com en altre cas ens trobem davant de dues formulacions que, com bé ens indica el *Refranero Multilingüe*⁹¹⁵ del *Centro Virtual Cervantes*, responen a l’hiperònim parèmic: *Quien a otro quiere juzgar, en sí debe comenzar*. Suara, emperò, ens interessa tornar a la parèmia quixotesca (és a dir, evangèlica) per comprovar-ne el ressò al refranyer espanyol; en primer lloc, el model cervantí, que combina *la mota* amb *la viga*, l’encerquem al fraseologisme: *Ver la mota en el ojo ajeno, y no la viga en el nuestro* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 810, núm. 181); o bé al consell: *El que ve la mota en el ojo ajeno, vea la viga en el suyo* (ETXABE, 2001: p. 167). Ara bé, la parèmia més habitual substitueix *la mota* quixotesca per *la paja*: *Ver la paja en el ojo ajeno, y no la viga en el nuestro* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 268, núm. 2625⁹¹⁶; ETXABE, 2001: p. 402⁹¹⁷); *Ver la paja en el ojo ajeno, y no la viga en el propio* (ETXABE, 2001: p. 402); *Veis en el ojo del vecino una paja, y en el vuestro no veis una lanza* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 808, núm. 126); o, fins i

⁹¹⁰ Amb la nota (II, Cap. 43, p. 1068, n. 41): “Pasaje del Evangelio de Mateo (VII, 3) convertido en frase proverbial”.

⁹¹¹ MĂRCULESCU (2007: II, p. 353, n. 635) ens indica: “Loc din *Matei*, 7, 3, devenit proverbial” [‘Passatge de *Mateu*, 7, 3, esdevingut proverbial’].

⁹¹² La referència correspon a l’*Evangelium secundum Matthaeum* (VII, 3), que, en la traducció catalana que ens ofereix *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla, sona talment: “Com és que veus la brossa a l’ull del teu germà i no t’adones de la biga que hi ha en el teu?” (p. 420).

⁹¹³ De guisa ben similar, retrobem la formulació bíblica a l’*Evangelium secundum Lucam* (VI, 41): “Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem, quae in oculo tuo est, non consideras?”. Curiosament, la traducció de *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰: p. 500), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla, coincideix al peu de la lletra amb el passatge de l’Evangeli dessus esmentat.

⁹¹⁴ Passatge que PERIS (2001: p. 89, núm. 1283) tradueix per: “Veus el poll en l’altre, i no veus en tu mateix la paparra”; alhora que l’acompanya de la següent glossa: “Veure els vicis petits dels altres i no els grossos propis”. D’altra banda, aprofitem per esmentar una de les propostes de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 680, s.v. *paja*) per al fraseologisme *Ver la paja en el ojo ajeno y no la viga en el propio/suyo: A căuta păduchi în capul altuia* [‘Buscar polls al cap d’altri’].

⁹¹⁵ Vegeu l’enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=59616&Lng=0>.

⁹¹⁶ Amb el següent apunt: “Explica con cuánta facilidad reparamos en los defectos ajenos y no en los propios, aunque sean mayores”.

⁹¹⁷ L’autor anota que el nostre refrany: “Constata la enorme facilidad de las personas para no apreciar sus propios defectos y, a su vez, detectar el más mínimo en que incurran los demás. Se emplea para criticar a quien así actúa”.

tot, sense verb explícit: *La paja en el ojo ajeno, y no la viga en el nuestro*⁹¹⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 438, núm. 702). En aquesta línia, ARTHABER (1929: p. 467-468, núm. 925) relaciona la parèmia castellana *En el ojo de su vecino veen una paja; y en el suyo no veen una viga (tranca)*, amb exemples romànics ben similars en francès i italià: *On voit une paille dans l'oeil de son prochain, et on ne voit pas une poutre dans le sien*⁹¹⁹, i *Si vede la scheggia nell'occhio altrui e non si vede la trave nel proprio*⁹²⁰. Finalment, no voldríem acabar aquest primer apartat sense esmentar dues variants que es decanten per *el arguero*⁹²¹ en comptes de *la mota* o *la paja*: *Veis el arguero en el ojo ajeno, y no veis la viga en el vuestro* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 808, núm. 125), i, en darrer lloc, tot especificant-ne el tipus de biga: *Vese el arguero en el ojo ajeno, y no la viga de lagar en el nuestro* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 811, núm. 198).

Bo i endinsant-nos en el refranyer romanès –qui-sap-lo generós en aquesta mena d'intrusos oculars–, comencem per algunes parèmies en què la biga apareix a l'ull de sengles protagonistes: *Veđi bîrna din ochiul tîi, și pe urmă pe a celui-l-alt* ['Mira la biga del teu ull, i a continuació la de l'altre'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 64, núm. 9052); *Vezi bîrna din ochiul tău și pe urmă pe a celuiilalt* (MUNTEAN, 1967: p. 414, núm. 7892). Certament, abans de bescantar algú altre, cal que hi vegem clar nosaltres: *Vezi bîrna din ochiul tău [!] Și nu vorbi p-alt de rău* ['Mira la biga del teu ull [!] I no parlis malament d'un altre'] (PANN, 1982 [1847]: p. 7); *Vezi bîrna din ochiul tău [!] Și nu vorbi pe alt(ul) de rău* (HINȚESCU, 1985: p. 163, núm. 2967); *Vezi bîrna din ochiul tău, nu vorbi pe-altul de rău* (GHEORGHE, 1986: p. 336, núm. 348); *Vezi bîrna din ochiul tău, nu vorbi pe-alții de rău* ['no parlis dels altres malament'] (CARTALEANU et alii, 2007: p. 277, núm. 2562).

Pel que fa a l'opció de Mărculescu, basada en el fraseologisme *A vedea paiul din ochiul vecinului și nu bîrna din ochiul tău*⁹²² ['Veure la palla de l'ull del veí i no la biga del teu ull'] (CALCIU et alii, 1979: p. 744, s.v. *pai*), n'espigolem els següents exemples, ja sigui afirmativament: *Vezi un pai în ochiul meu, nu vezi bîrna într-al tău* ['Veus una palla al meu ull, no veus la biga en el teu'] (HINȚESCU, 1985: p. 223, núm. 4493); *Vede paiul din ochiul altuia și bîrna din ochiul lui nu o vede* ['Veu la palla de l'ull d'altri i la biga del seu ull no la veu'] (MILLIO, 1999: p. 76, núm. 637d⁹²³; p. 108, núm. 921a⁹²⁴); *Vede paiul din ochiul altuia, dar*

⁹¹⁸ Sense coma a GHEORGHE (1986: p. 336, núm. 348).

⁹¹⁹ GHEORGHE (1986: p. 336, núm. 348) l'esmenta sense coma després de *prochain*.

⁹²⁰ Parèmia que també apareix a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 483, núm. 5291) i a GHEORGHE (1986: p. 336, núm. 348), el qual encara hi afegeix aquesta altra: *Chi ha una scheggia nell'occhio, non biasimi il bruscolo nell'occhio altrui*.

⁹²¹ Segons una nota a peu de pàgina, inclosa al recull de CORREAS (2000 [1627]: p. 558, n. 52), es tracta de "la paja que se mete en el ojo".

⁹²² El fraseologisme romanès correspon al castellà: *Ver la paja en el ojo del vecino y no la viga en el nuestro*.

⁹²³ *DEEM/Judge not my deeds (though thine be nought)*.

⁹²⁴ *The EYE that sees all things else, sees not itself*.

[‘però’] *bârna din ochiul lui nu o vede* (MILLIO, 1999: p. 210, núm. 1779d⁹²⁵); *Vede paiul din ochiul altuia și bârna dintr-al lui nu* [‘i la biga del seu(,) no’] (MILLIO, 1999: p. 393, núm. 3317d⁹²⁶); *Vede paiul din ochiul altuia și nu vede bîrna din ochiul său* [‘i no veu la biga del seu ull’] (FLONTA, 1992a: p. 72, núm. 485⁹²⁷; 1992b: p. 85, núm. 493⁹²⁸); o bé en to imperatiu: *Vezi bârna din ochiul tău și pe urmă paiul din ochiul altuia* [‘Mira la biga del teu ull i a continuació la palla de l’ull d’altri’] (MILLIO, 1999: p. 210, núm. 1779a⁹²⁹).

Tot i que de dimensions prou més reduïdes, cal no perdre de vista *gunoiul* [‘la brossa’] en el propi ull, abans de blasmar-lo en el d’altri: *Vezi mai întîi gunoiul din ochiul tău [/] și apoi vorbește pe altul de rău* [‘Mira abans de res la brossa del teu ull [/] i després parla malament d’altri’] (MUNTEAN, 1967: p. 414, núm. 7894); *Vezi mai întîi gunoiul din ochiul tău și apoi vorbește pe altul de rău* (FLONTA, 1992a: p. 72, núm. 485⁹³⁰); *Vezi gunoiul din ochiul tău și apoi vorbește pe altul de rău* (MILLIO, 1999: p. 210, núm. 1779b⁹³¹); *Vezi gunoiul din ochiul tău și nu vorbi pe altul de rău* [‘i no parlis d’altri malament’] (MILLIO, 1999: p. 210, núm. 1779c⁹³²). Quan el refranyer posa *gunoiul* [‘la brossa’] en contrast amb *bârna* [‘la biga’], arribem a la solució de Papu⁹³³, inspirada en un fraseologisme com ara: “a vedea gunoiul (*sau* paiul) din ochiul altuia și a nu vedea bîrna din ochiul său”⁹³⁴ [‘veure la brossa (*o* la palla) de l’ull d’altri i no veure la biga del seu ull’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 113, s.v. *bîrnă*), i desenvolupada, per exemple, en les següents parèmies: *Gunoiul din ochiul altuia îl vedem și bîrna din ochiul nostru n-o vedem*⁹³⁵ [‘La brossa de l’ull d’altri(,) la veiem i(,) la biga del nostre ull(,) no la veiem’] (PANN, 1982 [1847]: p. 7; HINȚESCU, 1985: p. 90, núm. 1270); *Vezi gunoiul din ochiul altuia, și nu vezi bîrna din ochiul tău* [‘Veus la brossa de l’ull d’altri, i no veus la biga del teu ull’] (FLONTA, 1992b: p. 85, núm. 493⁹³⁶); *Bîrna din ochiul său n-o vede, dar*

⁹²⁵ *The HUNCHBACK does not see his own hump, but sees his companion’s.*

⁹²⁶ *WINK at small faults, unless you can cast the first stone.*

⁹²⁷ *You can see a mote in another’s EYE but cannot see a beam in your own.* Amb al·lusió al francès: *On voit une paille dans l’oeil de son prochain, et on ne voit pas une poutre dans le sien.*

⁹²⁸ *You can see a mote in another’s EYE, but cannot see a beam in your own.* L’autor aprofita per esmentar tres parèmies castellanques: *En el ojo del vecino ven una paja, y en el suyo no ven una viga (tranca); No ves la viga que hay en tu ojo, y ves la paja del otro, i La paja en el ojo ajeno y no la viga en el nuestro*; així com també tres de portugueses: *Cada um ve o argueiro no olho do vizinho e não ve a tranca no seu; Ver a palinha no olho alheio e não ver a trave no seu, i A palha no olho alheio e não a trave no nosso.* Per la seva banda, i quant al portuguès, GHEORGHE (1986: p. 336, núm. 348) recull la segona parèmia i ens ofereix una variant de la primera: *Ver um (o) argueiro no olho do vizinho, e não ver a tranca no seu.*

⁹²⁹ *The HUNCHBACK does not see his own hump, but sees his companion’s.*

⁹³⁰ *You can see a mote in another’s EYE but cannot see a beam in your own.* Amb al·lusió al francès: *On voit une paille dans l’oeil de son prochain, et on ne voit pas une poutre dans le sien.*

⁹³¹ *The HUNCHBACK does not see his own hump, but sees his companion’s.*

⁹³² Ídem.

⁹³³ La versió de Papu, així com la de Mărculescu, dessús esmentada, s’agermanen en el fraseologisme, recollit al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 680, s.v. *paja*): *A vedea paiul/gunoiul din ochiul altuia și a nu vedea bârna din ochiul său* [‘Veure la palla/la brossa de l’ull d’altri i no veure la biga del seu ull’].

⁹³⁴ Els autors ens n’ofereixen la següent traducció: “ver la paja en el ojo ajeno y no ver la tranca (*sau* viga) en el propio”.

⁹³⁵ Pann apunta que la parèmia està extreta de l’Evangeli.

⁹³⁶ *You can see a mote in another’s EYE, but cannot see a beam in your own.* L’autor aprofita per esmentar tres parèmies castellanques: *En el ojo del vecino ven una paja, y en el suyo no ven una viga (tranca); No ves la viga que hay*

gunoiul din ochiul altuia îl vede [‘La biga del seu ull no la veu, però la brossa de l’ull d’altri la veu’] (FLONTA, 1992a: p. 72, núm. 485⁹³⁷). Fins i tot quan la relació és d’allò més estreta, àdhuc fraternal, cal que d’antuvi ens cuidem de la nostra salut ocular: *Maï bine bîrna din ochiul tîu sã o scoți, dẽ cãt gunoiul din ochiul fratelui tîu* [‘Millor que treguis la biga del teu ull, que la brossa de l’ull del teu germà’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 815, núm. 18504); *Mai bine bîrna din ochiul tãu sã o scoți, decît gunoiul din ochiul fratelui tãu* (MUNTEAN, 1967: p. 245, núm. 4787). Si substituïm *gunoiul* [‘la brossa’] per *stercul* [‘la porqueria’], espigolem aquest fraseologisme: *A vedé stercul în ochiul altuia, ẽrã bîrna în ochiũ sîi a nu vedé* [‘Veure la porqueria a l’ull d’altri, però no veure la biga als seus ulls’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 327, núm. 4158). I vet aquí dues parèmies polimòrfiques que recullen variants anteriors, bo i afegint-hi alguna nova aportació: *Vede paiul/gunoiul din ochiul altuia/meu/vecinului și nu vede bârna din ochiul sãu* [‘Veure la palla/la brossa de l’ull d’altri/meu/del veí i no veure la biga del seu ull’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 277, núm. 2562). A vegades, en aquest exitós paremiotip⁹³⁸ romanès, interessa més la inesciència del fet que no pas el causant de la molèstia ocular: *Pe al altuia îl vede [/] și pe al sãu nu-l vede* [‘El de l’altre(,) el veu [/] i el seu no el veu’] (MUNTEAN, 1967: p. 310, núm. 6055). Sense ànim de posar el dit a l’ull a ningú, sinó ben al contrari, no voldríem perdre de vista un parell de parèmies equivalents que empren d’altres referències corporals: *Pãnã a nu rîde dẽ cel ce schîopîtezã, bagã dẽ sãmã bine dacã tu umblî cu mult maï bine* [‘Abans de riure del que coixeja, fixa’t bé si tu camines gaire millor’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 721, núm. 5892); o bé: *El e care a đis: «haï sã scótem urîții din țerã[»], și când el a fost cel maï urît din tótã lumea* [‘Ell és el que va dir: «vinga(,) expulsem els lletjos del país», (i) quan ell era el més lleig de tot el món’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 151, núm. 9566). Permeteu-nos resumir tot l’elenc exposat al llarg d’aquesta fitxa a través d’un possible hiperònim parèmic: *Omul poate povățui pe altul, dar pe sine niciodatã* [‘L’home pot aconsellar(-ne) un altre, però a ell mai’] (MILLIO, 1999: p. 263, núm. 2210⁹³⁹).

en tu ojo, y ves la paja del otro, i La paja en el ojo ajeno y no la viga en el nuestro; així com també tres de portugueses: *Cada um ve o argueiro no olho do vizinho e não ve a tranca no seu; Ver a palinha no olho alheio e não ver a trave no seu, i A palha no olho alheio e não a trave no nosso*. Per la seva banda, i quant al portuguès, GHEORGHE (1986: p. 336, núm. 348) recull la segona parèmia i ens ofereix una variant de la primera: *Ver um (o) argueiro no olho do vizinho, e não ver a tranca no seu*.

⁹³⁷ *You can see a mote in another’s EYE but cannot see a beam in your own*. Amb al·lusió al francès: *On voit une paille dans l’oeil de son prochain, et on ne voit pas une poutre dans le sien*.

⁹³⁸ Vegeu nota 1497.

⁹³⁹ *MEN are blind in their own cause*.

***El vino demasiado ni guarda secreto ni cumple palabra* (II, Cap. 43, p. 1063)**

Vinul peste măsură nici nu păstrează tainele și nici nu se ține de cuvânt (PAPU, 1965: II, p. 379)
[‘El vi en excés ni guarda els secrets ni respecta la paraula’]

Vinul prea mult nu păzește secretele și nici nu se ține de cuvântul dat (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 349)

[‘Massa vi no protegeix els secrets ni respecta la paraula donada’]

“Significa que el vino en cantidades excesivas acarrea consecuencias siempre molestas e incómodas. En este caso, se recomienda la abstinencia en previsión de inoportunidades en la conversación: lo común es que los beodos^[940] hablen más de la cuenta^[941], que sean impertinentes y poco discretos. Por lo demás, nunca hay que creer en las promesas de los aficionados al vino” (CALLES, 2006: p. 221, núm. 738).

En el mateix sentit, suara segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 1010, s.v. *vino*): “«El vino no trae bragas ni de paño ni de lino», porque el que ha bebido no sabe guardar secreto”. En conseqüència, com ens recorden CORREAS (2000 [1627]: p. 235, núm. 476), ETXABE (2001: p. 128⁹⁴²) o CAMPOS / BARELLA (1998: p. 43, núm. 405⁹⁴³): *Do entra beber, sale saber*; refrany que ARTHABER (1929: p. 729, núm. 1448) aprofita per relacionar-lo amb dues parèmies italianes: *Vino dentro, senno fuori*, i *Dov’entra il bere, se n’esce il sapere*; i dues de franceses: *Le boire entre et la raison sort*, i *Entre les verres et les pots, [/] Moins de sages que de sots*. Per la seva banda, CABALLERO (1970: p. 251, núm. 3533) aprofita el dessús esmentat *Do entra beber, sale saber*, així com *Después de beber, cada cual dice su parecer*, i *Por donde el vino entra, la verdad sale*⁹⁴⁴, per recordar-nos l’adagi llatí *In vino veritas*; a partir del qual, considerant Noè l’inventor del licor bàquic, arribaríem a la següent conclusió antediluviana: *Avant Noé les hommes n’ayant que de l’eau à boire, ne pouvaint [sic] trouver la vérité* (ARTHABER, 1929: p. 728, núm. 1447). En efecte, un cop Noè ens va lliurar el seu embriagador elixir: *Más descubren tres cuartillos de vino que diez años de amigo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 87, núm. 7.843). Com a cloenda d’aquest primer paràgraf, permeteu-nos treure a colació la magnífica traducció de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 243) a la parèmia quixotesca: *Beurer molt y anar dret no pot esser; y de vi, pòc es bò molt es veri*⁹⁴⁵.

⁹⁴⁰ Segons LEYVA (2004: p. 140): “El repertorio de refranes dedicado al vino es amplio y siempre crítico con su consumo abusivo. En este caso se resalta la escasa confianza del ebrio, pues -según las esposas de antaño- «el vino, en la botica», donde debería expenderse”.

⁹⁴¹ Així mateix, el refrany “Enseña la poca confianza que debe inspirar el borracho. El mucho vino anula el juicio y suelta la lengua” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 67).

⁹⁴² Amb la nota: “Afirma que el alcohol nubla la razón”.

⁹⁴³ Les autors apunten: “Expresa que el exceso en beber vino embota el entendimiento”.

⁹⁴⁴ És a dir, amb dos exemples de MARTÍNEZ KLEISER: *El vino demasiado ni guarda secreto ni cumple trato* (1995 [1953]: p. 87, núm. 7.851), o *Donde el vino reina, no hay cosa secreta* (1995 [1953]: p. 87, núm. 7.849).

⁹⁴⁵ Per una vegada, no va gaire lluny d’osques el malvat Iago shakesperian (a la tercera escena del segon acte d’*Otel·lo*) quan afirma: “good wine is a good familiar creature, if it be well used” (citació extreta de la pàgina 2113 de les *William Shakespeare Complete Works*, editades per The Modern Library a Nova York l’any 2007). Segons la

Segons una llegenda, que urpem de ZANNE (2004 [1899]: III, p. 470-471, s.v. *bețiv*), el borratxo tindria tres alemanys a l'estómac, els quals flotarien en el vi, i, per tant, com més beu l'embriac, més s'eleven, fins arribar-li al cap. El problema rau en el fet que al cap només hi ha dues cadires i, com que els alemanys són tres, un d'ells sempre ha de quedar dempeus, situació que li desplaça qui-sap-lo, fins al punt d'esbatussar-se amb els altres dos per mirar de prendre'ls el lloc. En el moment en què aquest aconsegueix apoderar-se d'una cadira, el company que es queda sense reinicia la batussa, com més va més aferrissada, per tal com de l'estómac van pujant els embriagadors efluvis del vi consumit. Finalment, els tres alemanys cauen exhausts del cap a l'estómac i, igualment, el borratxo s'esfondra sense forces i dorm tan profundament que fins i tot, sense adonar-se'n, "l ling câniî la gură" ['el llepen els gossos a la boca']. Aquesta anècdota ens il·lustra quelcom ben sabut: *Omul bețiv nu știe* [/] *Ce face la beție* ['L'home borratxo no sap [/] Què fa durant l'embriaguesa'] (HINȚESCU, 1985: p. 126, núm. 2111); *Omul beat nu știe ce face* ['L'home borratxo no sap què fa'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 68). Així doncs, no és gota estrany que *Omul, când e beat, se crede împărat* ['L'home, quan està borratxo, es creu emperador'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 68); i, per tal com *Arama omului la beție se arată* ['El tarannà de l'home durant l'embriaguesa es mostra'] (FLONTA, 1992b: p. 260, núm. 1505⁹⁴⁶), aquest estat acostuma a desembocar en una corprenedora sinceritat: *Ș-am să beau, ș-am să mă-mbăt, ș-am să spun la lume tot* ['I beuré, i m'embriagaré, i (ho) diré tot a tothom'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 69). En efecte, *La beție se spune adevărul* ['Durant l'embriaguesa es diu la veritat'] (FLONTA, 1992a: p. 64, núm. 430⁹⁴⁷; 1992b: p. 75, núm. 435⁹⁴⁸); i, en conseqüència, *Vinul dezleagă limbile* ['El vi deslliga les llengües'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 942⁹⁴⁹, s.v. *vino*; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 278, núm. 2569⁹⁵⁰). Per altra banda, vet aquí una tan bonica com clara oposició, alcohòlica i anatòmica: *Ce e în inima trézuluî, stă în gura bétuluî* ['El que hi ha al cor del serè, es troba a la boca de l'embriac'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 462, núm. 8144); *Ce e în inima treazului este în gura beatului* (FLONTA, 1992a: p. 64, núm. 430⁹⁵¹; 1992b: p. 75, núm. 435⁹⁵²).

traducció de Josep Mª de Sagarra (publicada al primer volum del *Teatre de W. Shakespeare*, editat a Barcelona per l'Editorial Selecta-Catalònia l'any 1986): "El bon vi és un bon amic quan se'n fa bon ús" (p. 169).

⁹⁴⁶ *There is TRUTH in wine*. Amb esment de la parèmia castellana: *En el vino está la verdad*.

⁹⁴⁷ *What soberness conceals, DRUNKENNESS reveals*. Flonta esmenta dos refranys francesos: *Ce que le sobre tient au coeur, est sur la langue du buveur*, i *Ce qui est dans le coeur de l'homme sobre est sur la langue de l'ivrogne*.

⁹⁴⁸ *What soberness conceals, DRUNKENNESS reveals*.

⁹⁴⁹ Versió romanesa citada a propòsit de la parèmia quixotesca.

⁹⁵⁰ Amb l'apunt: "La beție, se spun multe lucruri care nu se dau în vileag în stare trează" ['Durant l'embriaguesa, es diuen moltes coses que no s'esbomben en estat seré'].

⁹⁵¹ *What soberness conceals, DRUNKENNESS reveals*. Flonta esmenta dos refranys francesos: *Ce que le sobre tient au coeur, est sur la langue du buveur*, i *Ce qui est dans le coeur de l'homme sobre est sur la langue de l'ivrogne*.

⁹⁵² *What soberness conceals, DRUNKENNESS reveals*. L'autor esmenta dues parèmies castellanes: *Después de beber, cada uno da su parecer*, i *Cuando el vino entra, el secreto sale afuera*; i tres de portugueses: *Depois de beber cada qual dá seu parecer*, *Vinho e medo, descobrem o segredo*, i *O que o sabio guarda no coração tem na boca o bebrão*.

En aquest tipus de refranys, el camp semàntic de l'embriaguesa està íntimament relacionat amb el de la bogeria (o, si ho voleu així, amb el de l'“alienació mental transitòria”): *Omul la beție* [/] *cade-n nebunie* [‘L’home en embriaguesa [/] Cau en bogeria’] (MUNTEAN, 1967: p. 296, núm. 5786); per tal com *Vinul întâi te înveselește, iar pe urmă te nebunește* [‘El vi primer t’enriola, però després et fa embogir’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 69). Certament, per més bona voluntat amb què n’afrontem la ingesta: *Vinul îl beî de bun* [/] *Și el te face nebun* [‘El vi(,) el beus de bones⁹⁵³ [/] I ell et torna boig’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 182, núm. 9446⁹⁵⁴); *Vinul îl bei de bun* [/] *și el te face nebun* (MUNTEAN, 1967: p. 416, núm. 7948); *Vinul îl bei de bun, și el te face nebun* (MILLIO, 1999: p. 141, núm. 1196b⁹⁵⁵; p. 392, núm. 3314⁹⁵⁶); *Vinul îl bei de bun și el te face nebun* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 69); o, així mateix, per més bona persona que en sigui el consumidor: *Fie omul cât de bun, vinul îl face nebun* [‘Per bo que l’home sigui, el vi el torna boig’] (MILLIO, 1999: p. 8, núm. 57a⁹⁵⁷); *Fie omul cât de bun, / Vinul îl face nebun* (MILLIO, 1999: p. 360, núm. 3051c⁹⁵⁸); amb mots ben semblants: *Omul d-ar fi cât de bun, [/] Vinul îl face nebun* [‘L’home per bo que sigui, [/] El vi el torna boig’] (HINȚESCU, 1985: p. 126, núm. 2128); *Omul de-ar fi cât de bun, vinul îl face nebun* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 68). En resum, per trist que resulti: *Vinul pe cel bun l-arată nebun* [‘El vi al (que és) bo el fa semblar boig’] (MILLIO, 1999: p. 392, núm. 3312b⁹⁵⁹).

Amb les anteriors parèmies, creiem haver palesat profusament que, encara que, en teoria, siguem nosaltres els que beguem vi, algunes vegades sembla que se’ns engoleixi ell; així doncs, no perdem de vista els següents consells: *Să beî vinul, dar să nu te bé!* [‘Beu vi, però que no et begui!’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 176, núm. 9419); *Să bei vinul, dar să nu te bea* (MUNTEAN, 1967: p. 340, núm. 6594); *Să bei vinul, dar să nu te bea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 69); perquè, en el moment en què fem cas omís a l’anterior admonició: *Tu îl bei pe dînsul și el te bea pe tine* [‘Tu el beus a ell i ell et beu a tu’] (MUNTEAN, 1967: p. 382, núm. 7402); és a dir, un veritable despropòsit, quan ho sabem prou bé: *Toată lumea bea vinul, dar nu-și bea mîntea* [‘Tothom beu vi, però no es beu el seny’] (PANN, 1982 [1847]: p. 108); *Totă lumea bé vinul, dar nu’și bé mîntea* (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 176, núm. 9418). El problema, ben entès, rau, com gairebé tot a la vida, en la mesura: *Cine bé vin mult își bé și mînțile*⁹⁶⁰ [‘Qui beu molt (de) vi també es beu el seny’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 185, núm. 9453); *Cine bea*

⁹⁵³ En romanès, noteu el joc entre *bun* [‘bo’] i *nebun* [‘boig’].

⁹⁵⁴ Amb al·lusió al francès: *Le boire entre et la raison sort; a l’italià: Dove entre [sic] il bere, se n’esce il sapere; i al castellà: Do entra beber, sale saber* (2004 [1900]: IV, p. 183, núm. 9446). L’esmentada parèmia italiana, al recull de SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 222, núm. 2396) apareix talment: *Dove entra il bere, esce il parere (sapere)*.

⁹⁵⁵ *The first GLASS is for thirst, the second for nourishment, the third for pleasure, and the fourth for madness.*

⁹⁵⁶ *WINE is a turncoat: first a friend, then an enemy.*

⁹⁵⁷ *ALE in, wit out. (When ALE/drink/wine is in, wit is out[]).*

⁹⁵⁸ *TOO much cordial will destroy.*

⁹⁵⁹ *WINE and wealth change wise men's manners.*

⁹⁶⁰ Sense especificar-ne la quantitat, ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 184, núm. 9452) assegura que: *Cine bé vin își bé punga, și mîntea, ba și sănătatea* [‘Qui beu vi es beu la bossa, també el seny, i fins i tot la salut’].

(*vin*) *mult își bea (și) mințile* (MILLIO, 1999: p. 8, núm. 57b⁹⁶¹); ben mirat, podríem establir que el seny s'escapa en la mateixa mesura en què honorem el déu Bacus: *Vinul când se bea cu gura căscată, mintea pe gură iese îndată* ['El vi quan es beu amb la boca badada, el seny per la boca surt de seguida'] (MILLIO, 1999: p. 8, núm. 57c⁹⁶²). Igualment, per mor del vi, acabarem perdent la vergonya: *Unde intră vinul rușinea ese d'acolo* ['On entra el vi la vergonya surt d'allí'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 183, núm. 9448); *Unde intră vinul, rușinea iese d'acolo* (MUNTEAN, 1967: p. 398, núm. 7604; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 69). I, tanmateix, si n'arriba a ser, de difícil, aturar a temps la ingesta de tan dolç nèctar... Per tal com: *Vinu îți dulce* [/] *Dar te-aduce* ['El vi és dolç [/] Però se t'endú'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 179, núm. 9432); experiència, com certifica la següent parèmia, d'allò menys plaent: *Vinul dulce rău te-aduce* ['El vi dolç de mala manera se t'endú'] (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 69). Amb l'anterior reguitzell paremiològic, sembla clar que tenim mala peça al teler, independentment del tipus de vi consumit; de fet: *Vinul să fie cât de slab, mintea ți-o biruiește, când lui te vei supune* ['Per fluix que sigui el vi, el seny(.) te'l conquereix, quan a ell et sotmet(rà)s'] (MILLIO, 1999: p. 8, núm. 57d⁹⁶³). A tall de conclusió, permeteu-nos dues últimes recomanacions; primerament, beveu aigua, que no només fa la vista clara: *Apa mintea ți-o păstrează, vinul ți-o îndepărtează* ['L'aigua(.) el seny(.) te'l conserva, el vi te l'allunya'] (MILLIO, 1999: p. 8, núm. 57e⁹⁶⁴); i, en segon lloc, no us fieu gota de tothom qui *A jurat pe apă că nu bé vin* ['Ha jurat per l'aigua que no beu vi'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 180, núm. 9436).

⁹⁶¹ *ALE in, wit out. (When ALE/drink/wine is in, wit is out[!]).*

⁹⁶² Ídem.

⁹⁶³ Ídem.

⁹⁶⁴ Ídem.

En cada tierra su uso (II, Cap. 9, p. 760⁹⁶⁵)

Cîte bordeie, atîtea obiceie (PAPU, 1965: II, p. 85)

[‘Tants casots, tants costums’]

Fiecare baștină, altă datină (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 84⁹⁶⁶)

[‘Cada pàtria, una altra tradició’]

Arribats els nostres dos herois al Toboso, Sancho afirma: “si mal no me acuerdo, que la casa desta señora ha de estar en una callejuela sin salida” (II, Cap. 9, p. 759); mots que generen l’immediat enuig de don Quijote: “¿Adónde has tu hallado que los alcázares y palacios reales estén edificados en callejuelas sin salida?” (II, Cap. 9, p. 760). En aquesta situació, Sancho es treu de la màniga el refrany de referència, talment com aquells lladres que de nit escalaven una casa per la teulada, i, quan algú els descobrí des del carrer, es justificaren afirmant que reparaven la teulada, com era costum en aquella terra; vet aquí d’on neix el refrany: «*En cada tierra su uso*». *Y trastejaban de noche* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 309, núm. 1499). Ara bé, com que no es tracta pas de començar la fitxa per la teulada, tornem a la parèmia quixotesca, en la qual “se denota la diversidad de usos y costumbres entre unos pueblos y otros, ya para disculpar los que nos parezcan raros ó extravagantes por diferenciarse de los nuestros, ya para inculcar la conveniencia de respetar y observar⁹⁶⁷ los del país en donde se vive” (COLL, 1874: p. 139, núm. 174). A més, a part del repicó ja esmentat, “El refrán se amplía con la siguiente coletilla⁹⁶⁸: «En cada tierra, su uso, y en cada casa, su costumbre», sugiriendo amoldarse a los hábitos del lugar donde se viva y de las personas que haya en él” (LEYVA, 2004: p. 141). Aquesta variant ampliada, *En cada tierra, su uso, y en cada casa, su costumbre*, l’espigolem, per exemple, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 331, núm. 3251), ETXABE (2001: p. 171⁹⁶⁹), i, sense comes, a MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 153, núm. 13.826). Encara un parell de variants més ens arriben de mans de CORREAS (2000 [1627]: p. 309, núm. 1498): *En cada tierra su uso, y en cada rueca su huso*⁹⁷⁰; i de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 153, núm. 13.828): *Todo el mundo es uno; pero en cada parte hay su costumbre*.

⁹⁶⁵ Amb la nota (II, Cap. 9, p. 760, n. 15): “Es un refrán que continúa: «y en cada rueca su huso»”.

⁹⁶⁶ MĂRCULESCU (II, p. 84, n. 182) apunta: “Proverb care, sub forma sa completă, sună [‘Refrany que, en la seva forma completa, sona’]: «En cada tierra su uso, y en cada rueca su huso» («Fiecare baștină, alt uz, și fiecare furcă, alt fus» [‘«Cada pàtria, un altre ús, i cada forca, un altre fus»’] sau [‘o’]: «Altă baștină, alt uz, altă furcă, alt fus» [‘«Una altra pàtria, un altre ús, una altra forca, un altre fus»’]”.

⁹⁶⁷ CASADO *et alii* (1998: p. 123), per al refrany *En cada tierra hay un uso*, proposen el francès: *Où que tu sois, fais ce que tu vois*; parèmia que ens recorda la familiaritat semàntica entre el nostre refrany i un altre de quixotesc al qual us remetem: *Cuando a Roma fueres, haz como vieres* (II, Cap. 54, p. 1169). GHEORGHE (1986: p. 164, núm. 123), al seu torn, ens proposa dues parèmies franceses ben a to amb el refrany que suara ens ocupa: *Chaque pays ses rabots*, i *Autant de pays, autant de guises*; refrany, aquest darrer, coincident amb la proposta d’ARTHABER (1929: p. 487, núm. 967).

⁹⁶⁸ També CABALLERO (1970: p. 179, núm. 2467) es fa ressò del repicó: “Este refrán lo completan algunos añadiendo: «...y en cada casa su costumbre»”.

⁹⁶⁹ Amb la glossa: “Aconseja respetar y adaptarse a los diferentes usos y costumbres propios de las personas, de las familias y de las diversas culturas del mundo”.

⁹⁷⁰ Esmentada per GHEORGHE (1986: p. 164, núm. 123) sota la forma: *En cada tierra su uso (y en cada rueca su huso)*; juntament amb el portuguès: *Cada terra com seu uso, cada roca com seu fuso*; parèmia lusitana que també cita FLONTA (1992b: p. 46, núm. 265).

La traducció de Papu honora un refrany romanès d'allò més popular, com bé podem demostrar a través de l'abundància de fonts reeixidament consultades: *Câte bordeie*, [/] *Atâtea obiceie* ['Tants casots, [/] tants costums'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 29, núm. 6608); *Câte bordeie (bordee)* [/] *Atâtea obiceie (obicee)* (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 452, núm. 12381); *Cîte bordeie*, [/] *aîtea obiceie* (MUNTEAN, 1967: p. 112, núm. 2474); *Cîte bordeie aîtea obiceie* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 120, s.v. *bordei*); *Cîte bordeie, aîtea obiceie* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 709, s.v. *obicei*); FLONTA, 1992a: p. 40, núm. 273⁹⁷¹; 1992b: p. 46, núm. 265⁹⁷²); *Cîte bordele* [sic], *aîtea obiceie* (HINȚESCU, 1985: p. 188, núm. 3656); *Câte bordeie, atâtea obiceie* (MILLIO, 1999: p. 100, núm. 852⁹⁷³; p. 102, núm. 864a⁹⁷⁴; p. 259, núm. 2176c⁹⁷⁵; p. 338, núm. 2853a⁹⁷⁶; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 138); *Câte bordeie – atâtea obiceie* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 63, núm. 489). Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 164, núm. 123) hi apunta una variant: *Cîte bordeie, aîtea obiceie (capete)* ['(caps)']; inclosa al recull de HINȚESCU (1985: p. 64, núm. 658): *Cîte bordeie aîtea capete*. A més, parant esment a la parèmia *Câte sate atâtea bordee (bordeie)*⁹⁷⁷ ['Tants pobles, tants casots (casots)'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 300, núm. 14015); *Cîte sate, aîtea bordeie* (GHEORGHE, 1986: p. 164, núm. 123); així com a la lògica deducció: *Cîte sate, aîtea bordeie și-n bordeie aîtea obiceie* ['Tant pobles, tants casots i als casots tants costums'] (GHEORGHE, 1986: p. 164, núm. 123); *Câte sate, atâtea bordeie, și-n bordeie atâtea obiceie* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 63, núm. 489); no és gota estrany d'ampliar la proposta de Papu a escala vilatana: *Cîte sate și bordeie* [/] *aîtea obiceie* ['Tants pobles i casots [/] tants costums'] (MUNTEAN, 1967: p. 112, núm. 2488); *Cîte sate și bordeie, aîtea obiceie* (GHEORGHE, 1986: p. 164, núm. 123; FLONTA, 1992a: p. 40, núm. 273⁹⁷⁸; 1992b: p. 46, núm. 265⁹⁷⁹); *Câte sate și bordeie, atâtea obiceie* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 112; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 63, núm. 489); *Câte (sate și) bordeie, atâtea obiceie* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 923, s.v. *uso*). Per tant, cada casot, per petit o gran que sigui, tindrà un costum propi: *Tot bordei* [/] *Își are obiceii* ['Tot casot [/] Té el seu costum'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 452, núm. 12382); *Tot bordeiu* [/] *își are obiceiu* (MUNTEAN, 1967: p. 375, núm. 7259); *Tot bordeiu' își are obiceiu'* (MILLIO, 1999: p. 259, núm. 2176d⁹⁸⁰); i, de la mateixa manera: *Orice sat cu al său obicei* ['Cada poble amb el seu costum'] (HINȚESCU, 1985: p. 211,

⁹⁷¹ *So many COUNTRIES, so many customs (laws).*

⁹⁷² *So many COUNTRIES, so many customs.*

⁹⁷³ *EVERY MAN buckles his belt his own gate.*

⁹⁷⁴ *EVERY MAN wears his belt his own fashion.*

⁹⁷⁵ *MANY MEN, many minds.*

⁹⁷⁶ *SO many countries, so many customs.*

⁹⁷⁷ Ultra la parèmia cervantina, Zanne relaciona el refrany amb el francès: *Autant de pays, autant de guises*; i amb l'italià: *Tanti paesi, tanti* [sic] *usanze*. Pel que fa al francès, FLONTA (1992a: p. 40, núm. 273) afegeix al refrany ja esmentat aquests dos més: *Autant de villes, autant de coutumes*, i *Autres pays, autres moeurs*. Quant a l'italià, també ens el transmet GHEORGHE (1986: p. 164, núm. 123), ara sí, en la forma correcta: *Tanti paesi, tante usanze*; i el completa amb: *Tanti paesi, tanti costumi*; variant que també espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 498, núm. 5453).

⁹⁷⁸ *So many COUNTRIES, so many customs (laws).*

⁹⁷⁹ *So many COUNTRIES, so many customs.*

⁹⁸⁰ *MANY MEN, many minds.*

núm. 4195; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 923, s.v. *uso*); *Fiecare* ['Cada'] *sat cu al său obicei* (MILLIO, 1999: p. 338, núm. 2853b⁹⁸¹). Fins i tot quan ho contemplem des d'una perspectiva nostrada⁹⁸², el raonament roman igualment vàlid i inalterable: *Cum e țera și obiceiul* ['Com és el país(.) així el costum'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 451, núm. 12378); *Cum e țara și obiceiul* (HINȚESCU, 1985: p. 68, núm. 753); *Cum e țara, și obiceiul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 139); o bé amb diversos costums, això sí, sempre per a un únic país: *Cum este țera așa și obiceiurile* ['Com és el país(.) també així els costums'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 342, núm. 14157); *Cum este țara așa și obiceiurile* (MUNTEAN, 1967: p. 120, núm. 2644; FLONTA, 1992a: p. 131, núm. 888⁹⁸³); *Cum e țara așa și obiceiurile* (GHEORGHE, 1986: p. 164, núm. 123); o, si ho preferiu en la sintètica formulació inicial: *Cîte țări, atâtea obiceie* ['Tants països, tants costums'] (FLONTA, 1992a: p. 40, núm. 273⁹⁸⁴).

No clourem pas la fitxa sense referir-nos a la tria de Mărculescu, la qual ens sembla una suposada traducció literal passada pel sedàs de la tradició paremiològica romanesa, que, en el nostre cas, s'inicia amb la parèmia *Câte bordeie, atâtea obiceie* ['Tants casots, tants costums']. Certament, el traductor respecta l'estructura "adjectiu + substantiu, adjectiu + substantiu", amb rima entre ambdós noms, si bé, en la seva versió, sigui asonant entre els esdrúixols *baștină* ['pàtria'] – *datină* ['tradició'].

En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos (II, Cap. 33, p. 996)

Vegeu *Antes se ha de perder por carta de más que de menos (II, Cap. 17, p. 840)*

En salvo está el que repica (II, Cap. 36, p. 1018)

Vegeu *A buen salvo está el que repica (II, Cap. 31 i 43, p. 967 i 1064)*

Entré desnudo, y desnudo me hallo: ni pierdo ni gano (II, Cap. 55, p. 1182)

Vegeu *Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano (I, Cap. 25, p. 298; II, Cap. 8, 53 i 57, p. 751, 1163 i 1190)*

⁹⁸¹ *So many COUNTRIES, so many customs.*

⁹⁸² No oblidem que, en català, diem, i és precisament així com ha traduït CIVERA (1969: p. 388) la parèmia quixotesca: *Cada terra fa sa guerra.*

⁹⁸³ *Every LAND has its own law.* Flonta hi amolla a continuació el francès: *À chaque pays sa coutume.*

⁹⁸⁴ *So many COUNTRIES, so many customs (laws).*

Espantose la muerta de la degollada (II, Cap. 43, p. 1068⁹⁸⁵)

Rîde dracu de porumbe negre și pe sine nu se vede (PAPU, 1965: II, p. 383)

[‘Riu el dimoni d’aranyons negres i ell no es veu’]

S-a speriat aia moartă de aia descăpățânată (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353)

[‘Es va espantar aquella morta d’aquella decapitada’]

No ens hem pas d’espantar si el nostre refrany “Se emplea para criticar a quienes detectan en las demás personas defectos que ellas mismas tienen^[986], incluso más acentuados” (ETXABE, 2001: p. 186), i, per tant, “Reprende al que nota los defectos de otros, teniéndolos él mayores tal vez y de la misma especie” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 237, núm. 2360). En ambdós casos, es tracta de glosses que potser ens duren a la memòria una altra parèmia quixotesca, a la qual també al·ludeix LEYVA (2004: p. 158): “Conceptualmente, la sentencia tiene el mismo significado que el ya comentado refrán «dijo la sartén a la caldera: quítate allá, ojinegra»^[987]”. En efecte, aquesta similitud arriba a destarotar algun traductor, com en el següent exemple portuguès: *Disse a caldeira à sarta, tira-te lá não me enfarrusques* (VISCONDES, 2002: p. 540). Afegim-hi que ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 557, núm. 14834), en l’afany d’explicar la parèmia *Dracul rîde de porumbe negre, [/] Și pe sine nu se vede* [‘El dimoni riu d’aranyons negres, [/] I ell no es veu’], n’esmenta equivalències romàniques en francès, català (*mirabile dictu!*) i castellà (2004 [1901]: VI, p. 558, núm. 14834): *La pelle se moque du fourgon; Lo corb diu negra á la garsa*⁹⁸⁸, i *Dixo la corneja al cuervo: quitate allá negro*. D’aquestes tres opcions, noteu com la francesa ens retorna a l’àmbit gastronòmic i, concretament, com ja avançava Leyva, al quixotesc: *Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra*⁹⁸⁹ (II, Cap. 67, p. 1287). Ara bé, tornant al refrany que suara ens ocupa, l’espigolem transformat en dialogisme a CORREAS (2000 [1627]: p. 228, núm. 305): *Dijo la muerte al degollado: «¿Quién te ha tal parado?»*, i MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 546, núm. 47.807): *Dijo el muerto al degollado: “¡A fe que estás apañado!”*; dialogismes que recorden la versió catalana de BULBENA (2005: p. 653): *El mort preguntà al degollat, qui t’ha tan mal adobat?*

Si ens submergim dins del refranyer romanès, copsarem⁹⁹⁰ l’opció de Papu al recull de MILLIO (1999: p. 78, núm. 653a⁹⁹¹; p. 320, núm. 2715a⁹⁹²): *Râde dracul*^[993] *de porumbe negre și pe sine*

⁹⁸⁵ Amb la nota (II, Cap. 43, p. 1068, n. 42): “«Escandalizóse el que tiene un defecto de lo que tiene menos importancia», viene a decir el refrán”.

⁹⁸⁶ Per la seva banda, OLMOS (1998² [1940]: p. 73) considera que el refrany: “Se dice de los que se escandalizan de los defectos ajenos sin parar mientes en los vicios propios”.

⁹⁸⁷ Vegeu la fitxa quixotesca: *Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra* (II, Cap. 67, p. 1287).

⁹⁸⁸ Exemple que coincideix amb la variant llatina, també esmentada: *Corvus corvo nigritudinem objicit*.

⁹⁸⁹ En la fitxa corresponent a aquest refrany cervantí, apuntàvem la coincident traducció de Papu tant en aquell cas com en el que suara ens ocupa. A més, també ens decantàvem, a fi de no haver de repetir els mateixos referents paremiològics, per reservar l’actual fitxa a les aparicions i variants de la parèmia emprada per Papu.

⁹⁹⁰ No repetim la ja citada parèmia de ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 557, núm. 14834): *Dracul rîde de porumbe negre, [/] Și pe sine nu se vede* [‘El dimoni riu d’aranyons negres [/] I ell no es veu’].

*nu se vede*⁹⁹⁴ [‘Riu el dimoni d’aranyons negres i ell no es veu’]; parant esment al fet que aquesta parèmia ja apareix a PANN (1982 [1847]: p. 10), en la forma *Dracu rîde* [‘El dimoni riu’] *de porumbe negre și pe sine nu se vede*; no resulta estrany que se’n facin ressò tant el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 329, s.v. *drac*⁹⁹⁵): *Rîde dracul de porumbe negre și pe sine nu se vede*; com el de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 397, s.v. *espantar*): *Râde dracu de porumbe negre și pe sine nu se vede*. Tot amb tot, el refrany es presenta en d’altres variants; heus-lo aquí amb *el* [‘ell’] en lloc de *sine*: *Râde Dracu’ de porumbe negre și pe el* [‘ell’] *nu se vede* (CUCEU, 2008: p. 121, núm. 2226); forma a la qual encara podem afegir un altre canvi, *dracul* [‘el dimoni’] per *naiba*⁹⁹⁶ [‘el diable’], d’allò més endimoniat: *Rîde naiba* [‘el diable’] *de porumbe negre și pe el nu se vede* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 45, núm. 15435). En d’altres casos, l’anterior pronom de tercera persona singular masculí, *el* [‘ell’], pot substituir-se pel corresponent de cortesia, *dânsul* [‘ell’]: *Rîde dracul de porumbe negre [/] și pe dînsul* [‘ell’] *nu se vede* (MUNTEAN, 1967: p. 332, núm. 6441); *Rîde dracul de porumbe negre, și pe dînsul nu se vede* (FLONTA, 1992b: p. 24, núm. 132⁹⁹⁷); *Râde dracul de porumbe negre, și pe dânsul nu se vede* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 170). Permeteu-nos, a continuació, un breu esquitx poètic:

“y sos ulls d’aranyó y son front de lliri
ennuvolats ab boyres de tristesa”.

Heus aquí dos versos que espigolem del cant X del verdaguerià *Canigó*, i, més concretament, de la descripció que l’autor ens esbossa de la comtessa Guisla de Cerdanya, per als ulls de la qual, a l’hora de subratllar-ne la negror, empra aquesta bonica metàfora, “ulls d’aranyó”. Aquest fruit, “de color blau negrós i de gust molt acerb” (DIEC: s.v. *aranyó*²), al refranyer romanès presenta una altra variant regional ultra l’estàndard *porumb* (plural *porumbe*): *Rîde dracu de porumbea, [/] Și ’i măi negru de cât ea* [‘Riu el dimoni de l’aranyó, [/] I és més negre que ell’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 559, núm. 14835); o bé, substituïnt el verb *a rîde* [‘riure’] per *a zice* [‘dir’]: *Dracu ’i dice porumbea, [/] Și ’i măi negru de cât ea* [‘El dimoni li diu aranyó, [/] I és més negre que ell’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 559, núm. 14837); *Dracu-i zice porumbea, / Și-i*

⁹⁹¹ *The DEVIL rebuking sin.*

⁹⁹² *The RAVEN said to the rock: „Stand away, black-coat!”.*

⁹⁹³ Considerem que es tracta de la mateixa parèmia emprada per Papu, malgrat la divergència entre *dracu* (amb articulació popular) i *dracul* (que presenta la preceptiva articulació normativa).

⁹⁹⁴ RĂDULESCU (2013: p. 68, núm. 64) ens n’ofereix una traducció literal en francès: “Le diable se moque des fruits noirs du prunellier, mais lui ne se voit pas”; i tres parèmies equivalents: *La pelle se moque du fourgon; Le chaudron trouve que la poêle est trop noire, i C’est l’hôpital qui se moque de la charité.*

⁹⁹⁵ Calciu *et alii* la tradueixen pel dialogisme: *Dijo la corneja al cuervo: quítate allá, negro y el cuervo a la corneja: quitaos vos allá, negra.*

⁹⁹⁶ És a dir: “Una din numirile populare ale diavolului” [‘Una de les denominacions populars del diable’] (NODEX: s.v. *náiba*).

⁹⁹⁷ *Thou art a bitter BIRD, said the raven to the starling.* Amb al·lusió a dues parèmies castellanques: *Dijo la corneja al cuervo: ¡Quítate allá, negro!*, i *Dijo el asno al mulo: anda para orejudo*; i a una de portuguesa: *Diz o asno ao mulo: tira-te daqui, orelhudo.*

mai negru decât ea (MILLIO, 1999: p. 78, núm. 653b⁹⁹⁸). Bo i tornant del dicteri a la riallada, i del fruit a l'arbust, n'urparem un exemple ben similar: *Rîde dracul de porumbel*⁹⁹⁹, [/] *Și nu se vede pe el* ['Riu el dimoni de l'aranyoner, [/] I no es veu ell'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 559, núm. 14836); *Rîde dracul de porumbel [/] și nu se vede pe el* (MUNTEAN, 1967: p. 332, núm. 6440); *Rîde dracul de porumbel și nu se vede pe el* (FLONTA, 1992a: p. 18, núm. 125¹⁰⁰⁰; 1992b: p. 24, núm. 132¹⁰⁰¹). Al llarg de l'anterior tirallonga, hem observat la ufanosa florida de la parèmia romanesa, i les seves variants, als diferents refranys; així doncs, no ens sorprèn pas que HINȚESCU (1985: p. 214, núm. 4275) l'inclogui només en la primera part: *Rîde dracul de porumbe negre* ['Riu el dimoni d'aranyons negres']; per tal com *a buen entendedor* pocs aranyons basten. Finalment, caldrà pensar que, si bé és cert que mig món se'n fum de l'altre mig, en el cas d'en Banyeta, aquest no deixa res per verd i se'n riu del mort i de qui el vetlla¹⁰⁰², motiu pel qual considerem d'allò més enraonat que hagi acabat sol com una *cucuvea*: *Rîde dracu de cucuvea, [/] Și 'ĩ mai negru de cât ea* ['Riu el dimoni de(l) mussol, [/] I és més negre que ell'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 365, núm. 10789).

⁹⁹⁸ *The DEVIL rebuking sin.*

⁹⁹⁹ *Porumbel* és una variant de *porumbar* ['aranyoner' (*Prunus Spinosa*)], així com *porumbea* ho és de *porumb* ['aranyó'].

¹⁰⁰⁰ *Thou art a bitter BIRD, said the raven to the starling.* L'autor hi relaciona el refrany francès: *Un âne appelle l'autre rogneaux.*

¹⁰⁰¹ *Thou art a bitter BIRD, said the raven to the starling.* Amb al·lusió a dues parèmies castellanques: *Dijo la corneja al cuervo: ¡Quítate allá, negro!*, i *Dijo el asno al mulo: anda para orejudo*; i a una de portuguesa: *Diz o asno ao mulo: tira-te daqui, orelhudo.*

¹⁰⁰² No endebades, com afirma ZANNE (2003 [1897]: II, p. 689, núm. 5761): *Rîde om de om și dracul de toți* ['Riu l'home de l'home(.) i el dimoni(.) de tots']; parèmia que RĂDULESCU (2013: p. 68, núm. 65), amb *Râde* en lloc de *Rîde*, i *toți* en comptes de *toți*, tradueix literalment al francès: "Les hommes se moquent l'un de l'autre et le diable de tous"; tot i que també ens en proposa una parèmia equivalent: *Le diable se moque de tout et de tous.*

Está ya duro el alcacel para zampoñas (II, Cap. 73, p. 1327¹⁰⁰³)

Calul bătrân într-adevăr că nu se mai învață în buestru... (PAPU, 1965: II, p. 637)

[‘El cavall vell ben cert que ja no aprèn a amblar...’]

E prea uscat firul de orz pentru fluiera (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 584¹⁰⁰⁴)

[‘És massa seca la tija d’ordi per a flautes’]

En primer lloc, per mitjà de CABALLERO (1970: p. 305-306, núm. 4333), esbrinem que el “Alcacel es la caña de la cebada verde”, i les *zampoñas*¹⁰⁰⁵, un “instrumento musical compuesto de varias flautas”¹⁰⁰⁶. Un cop aclarit el significat dels dos substantius sobre els quals es fonamenta la parèmia, ens cal saber el següent:

“los niños suelen hazer de las cañas del alcacel, quando está tierno, unas pipas que suenan^[1007]; pero si se endurecen no les pueden servir para ellas; acomódase a los que están envejecidos^[1008] en algún vicio, que aviéndolo convertido en casi naturaleza no los pueden apartar dél, y también a los viejos cuerdos, quando los quieren persuadir a tratar cosas de moços” (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 70, s.v. *alcacel*).

L’antèrior glossa correspon a *Duro es ya el alcacel para çampoñas*; variant, amb l’adjectiu en posició inicial, que gaudeix de més fortuna al refranyer castellà¹⁰⁰⁹: *Duro es el alcacel para zampoñas*¹⁰¹⁰ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 246, núm. 740); *Duro está el alcacer para hazer çampoñas*¹⁰¹¹ (MAL LARA, 2013 [1568]: VIII, p. 1137, núm. 1); *Duro es el alcacer para zampoñas* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 13, núm. 115¹⁰¹²; ETXABE, 2001: p. 136¹⁰¹³). Amb la

¹⁰⁰³ Amb la nota (II, Cap. 73, p. 1327, n. 30): “«ya es viejo para cambiar»; el refrán es: «Duro es el alcacel para hacer zampoñas de él». La *zampoña de alcacel* es una pajita verde de cebada, el *alcacel*, con una incisión de abajo arriba, que vibra cuando se sopla”.

¹⁰⁰⁴ MĂRCULESCU (2007: II, p. 584, n. 1007): “Aluzie la proverbul [‘Al·lusió al refrany’]: «Duro es el alcacel para hacer zampoñas de él» («Orzu-i prea uscat la pai fluieraș din el să tai» [‘L’ordi té massa seca la palla perquè en tallis (un) flabiol’]). Noteu que el traductor, a l’hora d’oferir-nos una versió romanesa del refrany al·ludit, intenta afaïçonar-la amb un caient paremiològic que rau en la rima interna *pai* [‘palla’] – *să tai* [‘tallis’].

¹⁰⁰⁵ Així mateix ho trobem en les dues versions italianes emprades, la de BODINI (2005 [1957]: II, p. 1176): *Ormai la canna è troppo dura per far zampogne*; i la de VIAN / COZZI (1960: II, p. 546): *Mi sembra ormai troppo dura la canna per farne zampogne*. Observeu com ambdós traductors hi insereixen un bellíssim *ormai*, el qual reforça, encara més, la recança de la formulació quixotesca.

¹⁰⁰⁶ No endebades, segons la traducció de FANLO (2010 [2008]: II, p. 697): *L’orge est maintenant trop dure pour faire une flûte de Pan!*

¹⁰⁰⁷ Les quals, segons ens informen Carlos Nogueiro Álvarez i Marisol Braña López, a Negueira de Muñiz (Lugo) s’anomenaven *xipros* i es realitzaven simplement tallant la punta d’una espiga de cereal tendre (bàsicament, d’ordi, sègol i blat), esclafant-ne una mica la punta i, finalment, humitejant-la amb la llengua.

¹⁰⁰⁸ Segons COLL (1874: p. 23, núm. 30): “Suele aplicarse este refrán á las personas á quienes se ha pasado la sazón ó tiempo conveniente para su enseñanza. No habria inconveniente en extender su aplicación y uso contra los que intentan hacer ó proseguir alguna cosa despues de haber dejado perder la ocasión y tiempo oportuno”. En el mateix sentit, segons *Autoridades* (s.v. *alcacel*), el refrany *Yá está duro el alcacér para zampónias*: “explica, que el adulto ò envejecido no está dispuesto para ser corregido, ò enseñado. Y también significa que pasada la sazón y oportunidad de los negocios, es dificultoso dirigirlos despues al fin que se desea: como el alcacér, que una vez endurecido, ò seco, no está tratable para que los muchachos de sus cañas hagan zampónias ò flautillas”.

¹⁰⁰⁹ La parèmia original del *Quijote*, la trobem a ETXABE (2001: p. 186).

¹⁰¹⁰ Correas n’apunta dues variants començades amb *Duro es ya...*, i *Ya está duro...*

¹⁰¹¹ L’autor esmenta la parèmia a propòsit de l’adagi llatí: *Annosam arborem transplantare*.

¹⁰¹² Amb la glossa: “Explica que el adulto o envejecido no está dispuesto para ser corregido o enseñado. Y también significa que pasada la sazón y oportunidad de los negocios es difícil dirigirlos después al fin que se desea: como el

solució *viejo*¹⁰¹⁴ en comptes de *duro*, l'espigolem a ETXABE (2001: p. 403): *Viejo es el alcacer para hacer zampoñas*.

En les traduccions romaneses, observem una versió completament literal, en el cas de Mărculescu, i una equivalència hípica *ad sensum* en el de Papu, opció ben representada als manuals consultats, començant per ZANNE (1895: I, p. 350, núm. 1405): *Cal bătrân nu s'e mai învață în băiestru* ['Cavall vell ja no aprèn a amblar']; el qual l'acompanya de la següent glossa: "Cu greș învață saș se deprinde omul, la bătrânețe, cu obiceiuri noi"¹⁰¹⁵ ['Difícilment l'home aprèn o s'acostuma, a la vellesa, als nous costums']. Vet aquí la mateixa parèmia amb lleus variants formals: *Calul bătrîn* ['El cavall'] *nu (se) mai învață în buiestru* (HINȚESCU, 1985: p. 47, núm. 280); *Calul bătrân nu se mai învață în buiestru* (MILLIO, 1999: p. 83, núm. 689¹⁰¹⁶); *Calul bătrân nu se mai învață în buiastru* (MILLIO, 1999: p. 64, núm. 536¹⁰¹⁷); *Calul bătrîn nu se învață în buiestru* ['El cavall vell no aprèn a amblar'] (PANN, 1982 [1847]: p. 146); *Calul bătrân nu se învață la buiestru*¹⁰¹⁸ (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 43, núm. 302). Amb el seu enginy característic, PANN (1982 [1847]: p. 419) rebla l'anterior refrany per crear el següent rodolí: *Calul bătrîn, un maestru* [/] *Nu-l poți învăța-n boiestru* ['El cavall vell, un mestre [/] No li pot(s) ensenyar a amblar']; parèmia que també recull HINȚESCU (1985: p. 182, núm. 3497): *Calul bătrîn, un maestru* [/] *Nu-l poți învăța-n buiestru*; autor que encara ens n'ofereix una darrera variant que no fa sinó confirmar l'anterior tirallonga: *Calul bătrîn nu-l mai înveți a umbla (în) buiestru* ['Al cavall vell(,) ja no li ensenyes a anar en ambladura'] (HINȚESCU, 1985: p. 182, núm. 3496). Finalment, i sense gosar canviar –ara i equí– de protagonista: *Calul bătrîn cu greu se învață la ham* ['El cavall vell difícilment aprèn a dur arreus'] (MUNTEAN, 1967: p. 68, núm. 1573; FLONTA, 1992a: p. 60, núm. 408¹⁰¹⁹; 1992b: p. 71, núm. 410¹⁰²⁰); *Calul bătrân greu se învață la ham* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 43, núm. 302). Comptat i debatut, amb la

alcacer, que una vez endurecido o seco, no está tratable para que los muchachos de sus cañas hagan zampoñas o flautillas".

¹⁰¹³ Etxabe explica talment la parèmia: "En sentido recto, dice que cuando el alcacer ha secado es difícil hacer con él flautas, zampoñas u otros instrumentos musicales similares. Por extensión, denota la mengua en la capacidad de aprendizaje que muestran las personas mayores. En el ámbito de los negocios, avisa de que si estos se emprendieron mal, será difícil reconducirlos".

¹⁰¹⁴ A semblança de la traducció portuguesa de SERRAS (2005: p. 609): *Está a cana velha para flauta*.

¹⁰¹⁵ Tal i com afirma la traducció de CIVERA (1969: p. 711): *Únicament escau als joves fer cabrioles*.

¹⁰¹⁶ *An old DOG will learn no new tricks*.

¹⁰¹⁷ *A COLT you may break, but an old horse never*.

¹⁰¹⁸ Els autors hi inclouen la següent glossa: "Învățătura se prinde bine la o vârstă fragedă; ceea ce nu s-a învățat în copilărie sau tinerete e greu să fie asimilat la bătrânețe" ['Els coneixements prenen bé a una tendra edat; allò que no s'ha après a la infantesa o a l'adolescència és difícil que s'assimili a la vellesa'].

¹⁰¹⁹ *You cannot teach an old DOG new tricks*. Amb al·lusió al francès: *Vieil chien est mal à mettre en lien*.

¹⁰²⁰ *You cannot teach an old DOG new tricks*. L'autor esmenta la parèmia castellana: *Caballo viejo no aprende trote nuevo*; i la lusitana: *Perro (Burro) velho não aprende línguas*. Opció canina, tant en anglès com en portuguès, que ens recorda el quixotes: *Soy perro viejo y entiendo todo tus, tus* (II, Cap. 33, p. 991).

sempre magnífica solució quixotesca de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 387), podríem concloure que, a una certa edat, *Sa cenra ja ha fet es lleixiu*.

Ha de ser mal para el cántaro (I, Cap. 20, p. 242)

Vegeu *Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro (II, Cap. 43, p. 1068)*

***Haceos miel, y comeros han moscas* (II, Cap. 49, p. 1119¹⁰²¹)**

Cine se mînjește cu miere, pe acela-l mîncă muștele (PAPU, 1965: II, p. 431)

[‘Qui es taca amb mel, a aquell(,) el mengen les mosques’]

Fiți numai miere și-au să vă mănânce muștele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 397¹⁰²²)

[‘Sigueu només mel i us menjaran les mosques’]

***Haceos miel, y paparos han moscas* (II, Cap. 43, p. 1067¹⁰²³)**

Unge-te numai cu miere, și s-or strînge muștele ciotcă (PAPU, 1965: II, p. 381-382)

[‘Unta’t només amb mel, i s’aplegaran les mosques a dolls’]

Fă-te miere și-au să te pape muștele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352)

[‘Fes-te mel i se’t cruspiran les mosques’]

COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 815, s.v. *mosca*) es fa ressò, *mutatis mutandis*, de la variant del capítol 49: *Hazeos miel, comeros han moscas*, com també ETXABE (2001: p. 196): *Haceos miel y os comerán las moscas*; parèmia que l’autor glossa de la següent faisó: “Advierte de que las personas blandas, frágiles de carácter o poco decididas acaban siendo engullidas por las de temperamento más fuerte y carácter más decidido”. D’altra banda, CASADO *et alii* (1998: p. 79) es decanten per aquesta variant: *A quien se hace de miel, las moscas le comen*¹⁰²⁴, que comparen amb el francès *Qui se fait bête, le loup le mange*¹⁰²⁵, i amb l’italià *Fatti erba e ti mangeranno le capre*¹⁰²⁶. Amb l’habitual caient alligador, OLMOS (1998² [1940]: p. 75) ens engega:

“Aconseja que la bondad no degenera en pusilanidad. A este orden pertenece: «tan bueno es Pablo, que se lo lleva el diablo»¹⁰²⁷. Se debe ser bueno, mas, si el caso lo requiere,

¹⁰²¹ Amb la nota (II, Cap. 49, p. 1119, n. 20): “«no conviene mostrarse uno afable y llano con las personas viles»; es refrán (véase II, 43, 1067, n. 32)”; aquesta nota ens recorda el cant XXXIII de l’*Inferno* dantesc: a la Tolomea del cercle novè, Dant es troba amb fra Alberigo, assassí, entre d’altres, del seu sogre, el qual li prega que li estripi el glaç dels ulls, cosa que el nostre poeta promet a canvi d’escoltar la seva història. Tanmateix, Dant falta al seu jurament, bo i justificant-se’n amb el meravellós vers 150: “e cortesia fu lui esser villano”; el qual, en la versió de Sagarra, editada per l’Editorial Alpha a Barcelona el 1955, sona talment: “car ésser injust amb ell fou cortesia” (p. 399).

¹⁰²² Acompanyat d’un apunt amb equivalent romanès inclòs (2007: II, p. 397, n. 709): “Proverb: «Haceos miel, y comeros han moscas», ca îndemn de a nu fi familiar cu persoanele de proastă condiție (echivalentă românească: «Dacă te bagi în tărâțe te mănâncă porcii»)» [‘Refrany: «Haceos miel, y comeros han moscas», com a exhortació a no ser familiar amb les persones de baixa condició (equivalència romanesa: «Si et fiques als segons et mengen els porcs»)’].

¹⁰²³ A peu de pàgina s’explica (II, Cap. 43, p. 1067, n. 32): “«mostraos débil y los ruines se aprovecharán de vosotros», refrán; *paparos han*: «os comerán»”.

¹⁰²⁴ I l’acompanyen amb el següent apunt: “De las personas que son buenas se suele abusar con frecuencia. Por eso, a veces, ante la gente sin escrúpulos, conviene no ceder fácilmente a sus requerimientos”.

¹⁰²⁵ GHEORGHE (1986: p. 148, núm. 102) ens n’ofereix la variant *Qui se fait brebis le loup le mange* (*ravit*); juntament amb una altra parèmia ben similar: *Fais-toi mouton, le loup te mangera* (1986: p. 149, núm. 102).

¹⁰²⁶ Refrany que coincideix amb el que SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 242, núm. 2619) recullen a la Toscana i inclouen sota la parèmia principal: *Fatti di miele e ti mangeranno le mosche*. No resistim la curiositat de consultar les dues traduccions italianes del *Quijote* de què disposem per tal de comprovar si llur opció coincideix amb la “melosa” versió italiana del refrany original. La descoberta, gens baldera, treu a la llum un dels refranys italians més populars: *Chi pecora si fa, il lupo la mangia* (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 49, p. 978), i *Chi pecora si fa il lupo la mangia!* (VIAN / COZZI, 1960: II, Cap. 49, p. 370); el qual, ben entès, no descuren pas SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 135, núm. 1494): *Chi pecora si fa il lupo lo (se la) mangia*; ni BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 457; núm. IX.8.7.22.h.): *Chi pecora si fa, lupo la mangia*.

¹⁰²⁷ Parèmia a què LEYVA (2004: p. 161) també al·ludeix: “Todo esto lo resume una sentencia del refranero, «tan bueno es Pablo, que se lo lleva el diablo», aconsejando así que la bondad no acabe en apocamiento”.

enérgico. Nuestro Señor^[1028] era la bondad esencial, y a latigazos arrojó a los profanadores del templo”.

Per cloure aquest apartat, esmentarem la variant, amb el verb *papar* en lloc de *comer*, recollida per ROMERO (2001²: p. 182, núm. 488): *Haceos de miel y paparos han las moscas*¹⁰²⁹; o per CAMPOS / BARELLA (1998: p. 80, núm. 2286): *Haceos miel, y paparos han moscas*; parèmia que, segons les autores: “Da a entender que de la persona demasiado blanda o condescendiente se abusa con facilidad”.

Per començar a estirar el fil del refranyer romanès, consultem el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 621, s.v. *miel*), que aprofita l'exemple castellà *A quien se hace de miel se la [sic] comen las moscas*, per oferir-nos-en dos equivalents romanesos: *Cine se bagă în tărâțe îl mănâncă porcii* [‘Qui es fica als segons el mengen els porcs’], i *Cine se ia după muscă ajunge la bălegar* [‘Qui va darrere la mosca arriba al femer’]. Pel que fa a la segona opció, protagonitzada, com la parèmia quixotesca, per aquelles bestioletes que Machado gentilment batejà com a “las inevitables golosas”¹⁰³⁰, l’espigolem als reculls de MUNTEAN (1967: p. 94, núm. 2125) i HINȚESCU (1985: p. 57, núm. 529), i, amb coma després de *muscă*, a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 33). Per la seva banda, ZANNE (1895: I, p. 562, núm. 2173^b) ens assabenta del fraseologisme *A se luà după muscă*¹⁰³¹ [‘Anar darrere la mosca’], que amplia en la parèmia *Cine sê țiea după muscă, ăl duce la scârănă* [‘Qui va darrere la mosca, el duu als excrements’] (ZANNE, 1895: I, p. 562, núm. 2173).

Bo i tornant al primer equivalent romanès de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 621, s.v. *miel*), *Cine se bagă în tărâțe îl mănâncă porcii* [‘Qui es fica als segons el mengen els porcs’], notem que la variant *Cine se bagă în tărîțe, îl mănîncă porcii* es troba als reculls plurilingües de Teodor Flonta. Aprofitem, doncs, l’avinentesa per esmentar-ne el francès *Faites-vous miel, les mouches vous mangeront*¹⁰³² (FLONTA, 1992a: p. 116, núm. 784¹⁰³³); els tres portuguesos *Quem de mel se faz moscas (abelhas) o comem; Fazei-vos mel, comer-vos-ao as moscas*, i *Não te façás mel que as moscas te comem*¹⁰³⁴ (FLONTA, 1992b: p. 138, núm. 784¹⁰³⁵); i, *last but not*

¹⁰²⁸ L’esment a *Nuestro Señor* ens ve com anell al dit per amollar la impagable traducció que RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 43, p. 245) efectuà de la parèmia quixotesca: *No estiguen alerta y fareu de Bon Jesús; ell en sas hérbas mollas se’n torcan el señor onclo*. Aclarim que el DCVB (s.v. *herba*) ens apunta el refrany *De les herbes molles se’n torquen el cul*, que glossa així: “es diu referint-se a les persones massa benignes, de les quals es sol abusar”.

¹⁰²⁹ Romero hi afegeix la següent glossa: “su utilidad es la de advertir a aquellos que tienen propensión a la benevolencia excesiva del peligro en que incurren pues, de tan puro buenos, no faltarán quienes se aprovechen de su honradez y le chupen hasta la sangre”.

¹⁰³⁰ Volem entendre que en referència a la mel de la parèmia castellana, no pas als fems de la romanesa.

¹⁰³¹ Amb la glossa: “Adică după cei răi povățuitori” [‘És a dir darrere dels mals consellers’].

¹⁰³² Així mateix a GHEORGHE (1986: p. 149, núm. 102).

¹⁰³³ *Make yourself all HONEY and the flies will devour you*.

¹⁰³⁴ Parèmies que podem complementar amb aquestes quatre urpades al recull de GHEORGHE (1986: p. 149, núm. 102): *Quem de mel se faz, abelhas (moscas) o comem; Por me fazer mel, comeram-me as moscas; Não te façás mel, que as moscas te comem*, i *Quem se faz mel abelhas o lambem*.

least, els castellans *A quien se hace miel, moscas se le comen*, i *Haceos miel y comeros han moscas* (FLONTA, 1992b: p. 138, núm. 784¹⁰³⁶). Ara bé, no s'acaben aquí les variants que ens ofereix el refranyer romanès, començant per la de CALCIU *et alii* (1979: p. 1004, s.v. *tărîțe*): *Cine se amestecă în tărîțe îl mănîncă porcii* ['Qui es barreja als segons el mengen els porcs']; refrany que, en castellà, els autors ens tradueixen talment: *Quien se mezcla en los salvados, los puercos le comen*. L'anterior parèmia romanesa, la recullen exactament igual MUNTEAN (1967: p. 94, núm. 2114) i GHEORGHE (1986: p. 146, núm. 99); i també, amb certes modificacions, ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 136, núm. 9311¹⁰³⁷), HINȚESCU (1985: p. 57, núm. 515) i CARTALEANU *et alii* (2007: p. 86, núm. 712¹⁰³⁸): *Cine se amestecă în tărîțe îl mănîncă porcii*; *Cine s-amestecă în tărîțe, porcii-l mănîncă*, i *Cine se amestecă în tărâțe îl mănîncă porcii*, respectivament. Amb el canvi de *tărâțe* ['segons'] per *lături*¹⁰³⁹ ['aigua bruta'], ZANNE (2004 [1899]: III, p. 204, núm. 7252) ens ofereix: *Cine sê mestecă în lături 'l mănîncă porcii*¹⁰⁴⁰ ['Qui es barreja en l'aigua bruta el mengen els porcs']; i, semblantment, *Cine se mestecă în lături îl mănîncă porcii* (GHEORGHE, 1986: p. 146, núm. 99); *Cine se amestecă în lături, îl mănîncă porcii* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 108). De les anteriors formulacions impersonals, introduïdes per *cine* ['Qui'], passem a admonicions de carés molt més directe: *Nu te amestecă în tărîțe că te mănîncă porcii* ['No et barrejis en els segons que et mengen els porcs'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 139, núm. 9312); *Nu te amesteca în tărâțe, că te mănîncă porcii* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 233); *Nu te băga / amesteca în tărîțe* ['No et fiquis / barrejis en els segons'], *că te mănîncă porcii* (HINȚESCU, 1985: p. 122, núm. 2025).

Tan bon punt hem encetat aquesta fitxa, hem apuntat a peu de pàgina que MĂRCULESCU (2007: II, p. 397, n. 709), al seu torn, també a peu de pàgina, es feia ressò del refrany romanès *Dacă te bagi în tărâțe te mănîncă porcii* ['Si et fiques als segons et mengen els porcs'] per tal de comentar el quixotesc *Haceos miel, y comeros han moscas*. Nogensmenys, ni ell, ni tampoc Papu, en cap de les dues parèmies analitzades no s'han decantat per aquesta solució –la qual, com hem comprovat anteriorment, hauria resultat la més genuïnament romanesa–, sinó que han

¹⁰³⁵ *Make yourself all HONEY and the flies will devour you.*

¹⁰³⁶ *Idem.*

¹⁰³⁷ Zanne aprofita l'avinentesa i en cita dos equivalents, en toscà i portuguès: *Chi si mette tra la semola, gli asini se lo mangiano* (2004 [1900]: IV, p. 138, núm. 9311), i *Quem com farellos [sic] se mistura, porcos o comem* (2004 [1900]: IV, p. 139, núm. 9311). Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 146, núm. 99) també ens transmet l'esmentada parèmia italiana, i, quant a la portuguesa, hi afegeix un parell de variants més: *Quem com farelos se mistura (mestura), porcos (maus cães) o comem.*

¹⁰³⁸ Els autors hi afegeixen la següent glossa: "Oamenii care merg de bunăvoie în medii inadecvate vor pătimi împreună cu toți [sic]" ['Les persones que van de bona voluntat en ambients inadequats n'acabaran sortint tots escaldats']; i la complementen amb una nota a peu de pàgina (2007: p. 86, núm. 712, n. 1) sobre *tărâțe* ['segons']: "Tărâțe – coaja grăunțelor de grâu, de porumb etc., zdrobită prin măcinare și care se alege la cernut" ['Segons – pellofa dels grans de blat, de moresc etc., esmicolada per mitjà d'esclafament i que se separa a l'hora de passar-la pel sedàs'].

¹⁰³⁹ Segons el DEX (s.v. *lături*): "Resturi de mâncare muiate în apă, folosite ca hrană pentru porci" ['Restes de menjar submergides en aigua, emprades com a aliment per als porcs']. No ens estem d'apuntar que el mot romanès ens recorda el galleg *eslavas* i el castellà *lavazas*, ambdós escoltats manta vegada a Casa Madroño de Negueira de Muñiz (província de Lugo).

¹⁰⁴⁰ Amb la nota: "Arată că omul să fugă de societatea celor stricați și cu purtare rea" ['Mostra que l'home ha de fugir de la societat dels pervertits i amb mal comportament'].

optat per quatre traduccions (dues per barba), que, ultra petits matisos i diferències, mantenen la doble base formulativa de la parèmia original; és a dir: la mel, en clau de conversió (Mărculescu), o bé d'ensutzament (capítol 49), o untament (capítol 43), en el cas de Papu; i, en segon lloc, “las inevitables golosas”.

Haceos miel, y paparos han moscas (II, Cap. 43, p. 1067)

Vegeu ***Haceos miel, y comeros han moscas (II, Cap. 49, p. 1119)***

Has de temer a Dios, porque en el temerle está la sabiduría (II, Cap. 42, p. 1059)

Vegeu ***El principio de la sabiduría el temor de Dios (II, Cap. 20, p. 873)***

***Hombre apercebido, medio combatido* (II, Cap. 17, p. 829¹⁰⁴¹)**

Omul prevenit pe jumătate-i mîntuit (PAPU, 1965: II, p. 150)

[‘L’home previngut és mig salvat del perill’]

Omul prevăzător, pe jumătate-nvingător (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 143¹⁰⁴²)

[‘L’home previsor, mig vencedor’]

“Al divisar don Quijote aquel carro con dos ó tres banderas pequeñas, en que iban encerrados los leones para su Majestad, pidió las armas á su escudero, y dijo al Caballero del verde gaban: «Hombre apercebido medio combatido: no se pierde nada en que yo me aperciba, que sé por experiencia que tengo enemigos visibles é invisibles, y no sé cuándo, ni adónde, ni en qué tiempo, ni en qué figuras me han de acometer.»

Quiere expresar don Quijote, que el hombre bien dispuesto y apercebido para el combate tiene mucho adelantado para alcanzar la victoria” (COLL, 1874: p. 43, núm. 57).

Segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 131, s.v. *apercebir*), que, com MAL LARA (2013 [1568]: X, p. 1365, núm. 72), CORREAS (2000 [1627]: p. 394, núm. 502¹⁰⁴³), MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 596, núm. 52.270¹⁰⁴⁴), o ETXABE (2001: p. 203¹⁰⁴⁵), recull el refrany quixotes: “que puede hazer cuenta ha passado y sobrepujado la mitad del combate”. Amb diferències al segon hemistiqui, espigolem les variants: *Hombre apercebido, no es decebido* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 394, núm. 503), i *Hombre apercebido, anda seguro el camino* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 394, núm. 501; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 596, núm. 52.277). A més, LEYVA (2004: p. 167) ens obre una altra via: “Es lo mi[s]mo que «hombre prevenido vale por dos»¹⁰⁴⁶, y quiere decir que el simple hecho de acudir preparado al encuentro con el adversario anticipa una buena proporción en la victoria”¹⁰⁴⁷. El refrany que Leyva ens proposa, ben emprat avui en dia, apareix als reculls de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 596, núm. 52.274), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 188, núm. 1887¹⁰⁴⁸), o ETXABE

¹⁰⁴¹ Amb la nota (II, Cap. 17, p. 829, n. 5): “Es refrán que vale «el hombre preparado tiene medio trabajo hecho»”.

¹⁰⁴² El traductor en recorda la parèmia quixotesca (2007: II, p. 143, n. 303): “Proverb: «Hombre apercebido, medio combatido»”.

¹⁰⁴³ Amb l’apunt: “Que lo medio tiene combatido”.

¹⁰⁴⁴ Martínez Kleiser canvia *hombre* por *home*.

¹⁰⁴⁵ Etxabe també n’inclou una variant amb article inicial: *El hombre apercebido, medio combatido* (p. 151); article que ens recorda l’ús paremiològic canònic que demostren ambdós traductors romanesos: *Omul* [‘L’home’]. A part d’aquest detall, noteu, malgrat la literalitat d’ambdues traduccions, l’esforç per aconseguir una versió paremiològicament viable, dit altrament, amb rima: *prevenit* [‘previngut’] – *mîntuit* [‘salvat’] (Papu), i *prevăzător* [‘previsor’] – (*i*)*nvingător* [‘vencedor’] (Mărculescu).

¹⁰⁴⁶ Parèmia que ARTHABER (1929: p. 74, núm. 143) compara amb el francès i l’italià: *Un homme averti en vaut deux*, i *Uomo avvisato, è mezzo salvato*; per la seva banda, CASADO *et alii* (1998: p. 104) coincideixen en ambdues parèmies, si no fos per una coma voladissa: *Un homme averti, en vaut deux*, i *Uomo avvisato è mezzo salvato*. Aquesta darrera parèmia, també l’espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 523, núm. 5713).

¹⁰⁴⁷ Així mateix, OLMOS (1998² [1940]: p. 77) glossa: “Es decir, que tiene medio vencido al adversario quien está preparado. Esto significa el refrán, y corre parejas con él: «hombre prevenido vale por dos». Es consejo harto prudente”.

¹⁰⁴⁸ Les autores anoten: “Advierte la gran ventaja que lleva en cualquier lance o empeño el que obra con prevención”.

(2001: p. 204¹⁰⁴⁹); l'últim dels quals també l'esmenta amb l'adjectiu *precavido*: *Hombre precavido vale por dos*; i, bo i tancant el cercle, amb l'*apercebido* (en realitat, *apercibido*) del refrany quixotes: *Hombre apercebido vale por dos* (ETXABE, 2001: p. 203); parèmia que coincideix amb la solució triada per VISCONDES (2002: p. 420) de cara a la traducció portuguesa: *Homem apercebido vale por dois*. L'avantatge que el refrany cervantí assegura a l'*hombre apercebido* augmenta considerablement en la traducció francesa de FANLO (2010 [2008]: II, p. 159): *Homme préparé, combat presque gagné*; i arriba a la invencibilitat en la versió mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 96): *Hòmo apercebut, may venssut*.

Si bé el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 72, s.v. *apercibir*) es limita a traduir la nostra parèmia amb la versió de Papu, *Omul prevenit pe jumătate-i mântuit* ['L'home previngut és mig salvat del perill'], aquell de CALCIU *et alii* (1979: p. 812, s.v. *primejdie*) aprofita el castellà "hombre precavido vale por dos; un hombre prevenido vale dos", per oferir-nos-en el següent equivalent: *Paza bună trece primejdia rea* ['La bona vigilància supera el mal perill']; ben representat al refranyer romanès, al llarg de més d'un segle: *Paza bună trece primejdia rea* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 572, núm. 17323; MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6023; HINȚESCU, 1985: p. 131, núm. 2243; FLONTA, 1992a: p. 153, núm. 1049¹⁰⁵⁰; 1992b: p. 179, núm. 1043¹⁰⁵¹; MILLIO, 1999: p. 73, núm. 605¹⁰⁵²; p. 113, núm. 963a¹⁰⁵³; p. 158, núm. 1330a¹⁰⁵⁴; p. 202, núm. 1702¹⁰⁵⁵; núm. 1703a¹⁰⁵⁶; núm. 1704¹⁰⁵⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218 i 234; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 226, núm. 2048). D'altra banda, MILLIO (1999: p. 291, núm. 2459¹⁰⁵⁸; p. 372, núm. 3146a¹⁰⁵⁹) ens ofereix la doble variant: *Paza bună ferește/trece* ['protegeix de/supera'] *primejdia rea*; i ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 849, núm. 18745) encara hi afegeix un recurs derivatiu: *Paza bună păzesce primejdîa rea* ['La bona vigilància vigila el mal perill']. Així doncs, queda clar que: *Cu paza bună din primejdia rea poate să scape* ['Amb la bona vigilància del mal perill (es) pot escapar'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 226, núm. 2048). I, ultra una bona vigilància, hi ha un parell més de virtuts qui-sap-lo útils a l'hora

¹⁰⁴⁹ Amb el següent apunt: "Elogia a las personas previsoras, por ser personas que se anticipan a los problemas y adelantan las soluciones".

¹⁰⁵⁰ *Good watch prevents MISFORTUNE*. Amb al·lusió a dues parèmies franceses: *Prévoyance vaut tout bien, i La méfiance (prudence) est mère de sûreté*.

¹⁰⁵¹ *Good watch prevents MISFORTUNE*. Amb dos equivalents castellans: *Caldo de gallina y precaución no hicieron jamás daño a hembra ni varón*, i *Doña Prudencia murió de vieja*; i dos en portuguès: *Cautela e caldos de galinha nunca fizeram mal a doentes*, i *O que sabe recear sabe os riscos evitar*.

¹⁰⁵² *A DANGER foreseen is half avoided*.

¹⁰⁵³ *FAR from Jupiter, far from thunder*.

¹⁰⁵⁴ *HALF warned, half armed*. MILLIO (1999: p. 158, núm. 1330b) n'esmenta un altre equivalent romanès: *Răul cunoscut e pe jumătate lecuît* ['El mal conegut és mig curat']; que, suara, per no fer massa marrada, ens limitarem a relacionar amb la proposta de BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 122): *Boala cunoscută e pe jumătate vindecată* ['La malaltia coneguda és mig guarida'].

¹⁰⁵⁵ *Good HEED has good hap*.

¹⁰⁵⁶ *Much HEED does no harm*.

¹⁰⁵⁷ *Take HEED is a fair thing/a good advice/a good reed*.

¹⁰⁵⁸ *ONCE warned, twice armed*.

¹⁰⁵⁹ *Good WATCH prevents misfortunes*.

d'afrontar segons quins perills: *Negraba și chiverniseala cea*¹⁰⁶⁰ *bună trece primejdia rea* ['La calma i l'organització realment bona supera el mal perill'] (FLONTA, 1992a: p. 153, núm. 1049¹⁰⁶¹; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 226, núm. 2048); *Negraba și chiverniseala bună trece primejdia cea rea* ['La calma i la bona organització supera el perill realment dolent'] (MILLIO, 1999: p. 372, núm. 3146b¹⁰⁶²).

¹⁰⁶⁰ Noteu com l'única diferència entre aquesta parèmia i la següent rau en l'ús de l'article demostratiu o adjectival *cea*, el qual, en el primer cas, destaca el mot *chiverniseala* ['l'organització'], i, en canvi, en l'últim refrany, el substantiu *primejdia* ['el perill'].

¹⁰⁶¹ *Good watch prevents MISFORTUNE*. Amb al·lusió a dues parèmies franceses: *Prévoyance vaut tout bien*, i *La méfiance (prudence) est mère de sûreté*.

¹⁰⁶² *Good WATCH prevents misfortunes*.

***Hoy por ti y mañana por mí* (II, Cap. 65, p. 1272¹⁰⁶³)**

Azi e rîndul tău, mîine-i rîndul meu (PAPU, 1965: II, p. 583)

[‘Avui és el teu torn, demà és el meu torn’]

Azi la tine și mâine la mine (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 534¹⁰⁶⁴)

[‘Avui per a tu i demà per a mi’]

En la seva forma llatina, *Hodie mihi, cras tibi*¹⁰⁶⁵, “expressia a figurat, frecvent, fie la intrarea în cimitire, fie pe stelele funerare, voind să amintească celor vii fragilitatea existenței lor, imposibilitatea de a conta pe ziaua de mîine” [‘l’expressió va figurar, freqüentment, tant a l’entrada als cementiris, com a les esteles funeràries, volent recordar als vius la fragilitat de llur existència, la impossibilitat de comptar amb el dia de demà’] (GHEORGHE, 1986: p. 96, núm. 36). Igualment, CORREAS (2000 [1627]: p. 398, núm. 592) comenta així el refrany *Hoy por mí, cras por ti*¹⁰⁶⁶. *Hoy por mí, mañana por ti*: “Dícelo el muerto al vivo; y úsase a otras suertes, y sucesos, y correspondencias”; altres esdeveniments de la terestritat, en què “La amistad y, en general, las relaciones humanas deben responder a contenidos recíprocos, de modo que quien presta un favor espera ser correspondido¹⁰⁶⁷ en la ocasión oportuna” (LEYVA, 2004: p. 168). La nostra parèmia a voltes presenta un afegitó inicial: *Del mundo lo aprendí: hoy por mí y mañana por ti* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 620, núm. 54.189); o bé pot presentar-se sense referents temporals: *Cual por mí, tal por ti* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 620, núm. 54.187); bo i passant de l’absència verbal a l’acció més efectiva: *Hazme la barba, y hazerte he*

¹⁰⁶³ Amb la nota (II, Cap. 65, p. 1272, n. 20): “«todos seremos iguales»; refrán que en aquella época se usaba para amenazar con una desgracia”.

¹⁰⁶⁴ El traductor anota (2007: II, p. 534, n. 909): “Proverb: «Hoy por ti y mañana por mí»; era folosit per a ameniça cu o nenorocire [‘era usat per amenaçar amb una desgràcia’]”.

¹⁰⁶⁵ A propòsit de la parèmia llatina, ARTHABER (1929: p. 469, núm. 929) esmenta equivalents romànics en castellà, francès i italià: *Hoy por mí* [sic], *mañana por ti*; *Aujourd’hui à moi, demain à toi*, i *Oggi a me, domani a te*; equivalents, els dos darrers, que CASADO *et alii* (1998: p. 60) també esmenten; i, encara sense deixar el refrany francès, vet aquí una anècdota històrica de la ploma de GHEORGHE (1986: p. 97, núm. 36): “Se relatează că Francisc I, regele Franței, prizonier al lui Carol Quintul, în timp ce se găsea într-o închisoare din Madrid (1526), a scris pe unul din pereți: *Aujourd’hui à moi, demain à toi*. Carol Quintul, văzînd în această expresie dacă nu o amenințare, cel puțin un avertisment, a scris, la rîndul său, sub inscripția lui Francisc I, binecunoscutul vers din comedia lui Terentius, *Heautontimorumenos* (Cel care se pedepsește singur): *Homo sum, humani nil a me alienum puto*, ceea ce voia să spună: sînt om și, ca atare, supus destinului uman, acceptînd, deci, ca posibilă o răsturnare de situații” [‘S’explica que Francisc I, el rei de Franța, presoner de Carles V, mentre es trobava en una presó de Madrid (1526), va escriure en una paret: *Aujourd’hui à moi, demain à toi*. Carles V, veient en aquesta expressió(,) si no una amenaça, almenys una advertència, va escriure, al seu torn, sota la inscripció de Francisc I, el ben conegut vers de la comèdia de Terenci, *Heautontimorumenos* (El que es castiga sol): *Homo sum, humani nil a me alienum puto*, la qual cosa volia dir: sóc home i, com a tal, sotmès al destí humà, i accepto, per tant, com a possible(,) un capgirament de situacions’]. Quant a l’equivalent italià, l’espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 359, núm. 3898) i a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 578, núm. X.1.2.7).

¹⁰⁶⁶ També MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 620, núm. 54.188) en recull la variant amb l’arcaisme *cras*: *Hoy por mí, y cras por ti*.

¹⁰⁶⁷ En el mateix sentit, OLMOS (1998² [1940]: p. 77) afirma que el refrany “Alude al que hace un favor en espera de ser correspondido en otra ocasión, y al que lo solicita prometiéndolo corresponder oportunamente. Esto es, afirma la mutua reciprocidad sobre la que debe estar basada toda sociedad”. I, si anem un xic més enllà, la glossa de COLL (1874: p. 58, núm. 80) s’entesta a demostrar-nos que, per més anys que passin, *nihil nouum sub sole*: “Eso dicen los de la oposición á los ministeriales, y los ministeriales á los de la oposición, y esta verdad es el eje en que se apoya y gira el complicado juego de las instituciones y turno pacífico de los partidos. Con ella amenazamos á los de arriba, recordándoles lo caduco de las grandezas terrenales, ó consolamos á los que padecen tribulación, exhortándoles á sobrellevarla con resignación y paciencia”.

el copete (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 193, s.v. *barba*); *Hazme, y hacerte he* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 620, núm. 54.184); *Hazme la barba, hacerte he el copete* (ETXABE, 2001: p. 200¹⁰⁶⁸).

La literalitat d'ambdós traductors romanesos respecte a l'original es demostra en el fet que, contradint els testimonis del refranyer romanès, que es caracteritzen per l'estructura "Avui + jo, demà + tu", ells s'hagin cenyit a la fórmula del referent cervantí "Avui + tu, demà + jo". Respecte a l'opció quixotesca, només hem estat capaços d'espigolar la següent parèmia romanesa (per bé que en segona i primera persona del plural, respectivament¹⁰⁶⁹): *Azi joacă ursul la voi, / Mâine va juca la noi* ['Avui balla l'ós a casa vostra, / Demà ballarà a casa nostra'] (MILLIO, 1999: p. 364, núm. 3084c¹⁰⁷⁰; p. 365, núm. 3092b¹⁰⁷¹); parèmia que sembla recollir el matís d'amenaça, o de canvi de sort, que s'ha subratllat en l'original cervantí. A continuació, enumerem les parèmies romaneses espigolades a què abans al·ludíem: *Ađi, mie, mâine ție* ['Avui, a mi, demà(,) a tu'] (ZANNE, 1895: I, p. 9, núm. 31); *Ađi mie, mâne ție* (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 395, núm. 6657); *Azi mie, [/] mîne ție* (MUNTEAN, 1967: p. 49, núm. 1283); *Azi mie, mîne ție* (HINȚESCU, 1985: p. 43, núm. 182; GHEORGHE, 1986: p. 96, núm. 36¹⁰⁷²; FLONTA, 1992a: p. 213, núm. 1468¹⁰⁷³; 1992b: p. 253, núm. 1466¹⁰⁷⁴); *Azi mie, mâine ție* (MILLIO, 1999: p. 364, núm. 3084d¹⁰⁷⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 196; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 29, núm. 192); *Astă-đi pe mine, mâine pe tine* ['Avui per a mi, demà per a tu'] (ZANNE, 1895: I, p. 10, núm. 32). A tall de conclusió, davant l'evidència que *Roata norocului se învârtește* ['La roda de la sort gira'] (MILLIO, 1999: p. 364, núm. 3084e¹⁰⁷⁶), no és estrany que la parèmia romanesa s'hagi vist augmentada per un filosòfic afegitó inicial¹⁰⁷⁷: *Nu scii cum se 'ntorçe róta; [/] Ađi la mine, mâine la tine* ['No saps com gira la roda; [/] Avui per a mi, demà per a tu'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 134, núm. 15715); *Nu știi cum se întoarce roata, [/] Azi la mine, mîne la tine* (HINȚESCU, 1985: p. 122, núm. 2017); *Nu știi cum se-ntoarce roata; azi la mine, mâine la tine* (MILLIO, 1999: p. 58, núm. 485d¹⁰⁷⁸).

¹⁰⁶⁸ Amb l'apunt: "Aconseja ayudarse mutuamente".

¹⁰⁶⁹ Tanmateix, aquests pronoms, en la formulació primigènia, és a dir "Avui + pronom, demà + pronom", respecten l'estructura clàssica del refranyer romanès: *Astă-đi nóuě, mâne vóuě* ['Avui per a nosaltres, demà per a vosaltres'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 395, núm. 6658).

¹⁰⁷⁰ *TURN about is fair play.*

¹⁰⁷¹ *TWO can play at that game.*

¹⁰⁷² A part de posar-lo en relació amb els equivalents en llatí i en italià ja esmentats, l'autor recull, per exemple, una mostra portuguesa: *Hoje por mim, amanhã por ti*; i en refà l'equivalent francès: *Aujourd'hui (à) Moi, demain (à) Toi*. També cal subratllar que les dues versions castellanques que ens proposa mostren, d'una banda, la parèmia quixotesca (si bé amb coma en comptes de conjunció copulativa): *Hoy por ti, mañana por mí*; i, d'altra banda, la variant més estesa als diversos refranys romànics, és a dir, amb la referència hodierna en primera persona i, la futura, en segona: *Hoy por mí y mañana por ti*.

¹⁰⁷³ *I TODAY, you tomorrow.* Al·ludint, un cop més, al francès: *Aujourd'hui à moi, demain à toi*.

¹⁰⁷⁴ *I TODAY, you tomorrow.* L'autor pren en consideració dos refranys castellanques: *Hoy por mí, mañana por ti*, i *Hoy por mí y cras por ti*; i un de portuguès: *Hoje por mim, amanhã por ti*.

¹⁰⁷⁵ *TURN about is fair play.*

¹⁰⁷⁶ Ídem.

¹⁰⁷⁷ Vegeu el ja esmentat refrany castellà: *Del mundo lo aprendí: hoy por mí y mañana por ti* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 620, núm. 54.189).

¹⁰⁷⁸ *CHANGE of fortune is the lot of life.*

Júntate a los buenos, y serás uno de ellos (II, Cap. 32, p. 973)

Adună-te cu ăi de treabă și ai să fii unul dintr-înșii (PAPU, 1965: II, p. 289)

[‘Ajunta’t amb aquells de profit i seràs un d’ells’]

Adună-te cu cei buni și printre ei ai să te pui (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 268)

[‘Ajunta’t amb els bons i entre ells et posaràs’]

Tal com ens fa notar GARCÍA YELO (2007^[1079]), el primer i últim refrany del *Lazarillo de Tormes* és el mateix: “*Arrimarse a los buenos por ser uno dellos. (Tratado I) y Señor –le dije-, yo determiné de arrimarme a los buenos. (Tratado VII)*”. Gràcies a aquest hàbil joc arquitectònic, basat en la nostra parèmia, la novel·la:

“concluye de manera magistral, pues no sólo recupera la temática de la paremia inicial sino que claramente nos muestra un deseo malogrado de ascender socialmente y obtener estima a través del contacto con aquellos que, en principio, pueden proporcionárselo, pero finalmente y como vemos al acabar el relato, el protagonista no logra completamente”.

Juntament amb la parèmia quixotesca, present, sense coma, a ETXABE (2001: p. 211), n’urpem un parell més de variants: *Allégate a los buenos, y serás uno de ellos* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 77, núm. 1654; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 52, núm. 502; ETXABE, 2001: p. 34); o bé, com hem observat en ambdós refranys del *Lazarillo*, *Arrímate a los buenos y serás uno de ellos* (ETXABE, 2001: p. 57).

D’altra banda, ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 196-197, núm. 9494^[1080]) porta a col·lació un poeta persa del segle XIII (“de cuyo nombre no quiere acordarse”), el qual ens mostra, per mitjà d’un apòleg, la influència positiva que la bona societat exerceix sobre algú: mentre passejava, el poeta va observar que, als seus peus, hi havia una fulla mig seca que desprenia una agradable olor. La va recollir i la va ensumar amb viu plaer, mentre li preguntava: “Tu que fas tan bona olor, vols dir que no ets la flor del roser?”. I la fulla li va respondre: “No, no sóc la flor del roser, però he viscut un cert temps al seu costat; d’aquí prové l’agradable olor que desprenc”. En una qüestió tan cabdal com l’amistat i les relacions amicals, el nostre periple cronològic encara podria recular molt més enrere del segle XIII, per exemple, fins a Horaci, amb l’armònic hexàmetre “*Oderunt hilarem tristes tristemque iocosi*”^[1081]; o àdhuc (i ho deixariem aquí) fins al bíblic *Liber Proverbiorum* (XIII, 20): “*Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit; [/] amicus*

¹⁰⁷⁹ Prenem de referència l’article penjat a internet (<http://www.culturaspopulares.org/textos5/articulos/garciayelo.htm>) que manca d’indicacions de pàgina.

¹⁰⁸⁰ La següent anècdota il·lustra el refrany: *Cu cine te adunî te asemeni* [‘Amb qui t’ajuntes(.), t’assembles’] (2004 [1900]: IV, p. 195, núm. 9494).

¹⁰⁸¹ Vers que, en la traducció de Llorenç Riber de les *Sàtires i Epístoles*, publicada el 1927 a Barcelona per la Fundació Bernat Metge, sona així: “Avorreixen els tristos a qui és alegre; els enjogassats no poden veure els tristos” (p. 104).

stultorum malus efficietur”¹⁰⁸². Així doncs, sembla clar que el refrany “Pondera la influencia en el bien de las buenas compañías” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 78). Pel que fa a la seva creació, LEYVA (2004: p. 172) ens en dóna un bon indicati:

“Refrán muy antiguo, su primera referencia escrita data del reinado de Juan I de Castilla (1358-1390). «Llegadvos¹⁰⁸³ a la compañía de los buenos, e seredes uno de ellos», decía el ayo de Pedro Niño, conde de Buelna, a su alumno”.

Encara que pugui resultar una bertranada, no cal perdre de vista un detall: *De vreï să aî nume bun, nu te unî cu ceî rēi* [‘Si vols tenir bon nom, no t’uneixis amb els dolents’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 233, núm. 9616); o també: *Cu cel îndărătnic, te vei îndărătnici* [‘Amb el rebel, et tornaràs rebel’] (HINȚESCU, 1985: p. 66, núm. 712). Ara bé, si ho passem a passiva: *Cu cel ales, ales vei fi* [‘Amb l’escollit, escollit seràs’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 777, núm. 18238); *Cu cel ales, ales vei fi* (HINȚESCU, 1985: p. 66, núm. 710; MILLIO, 1999: p. 149, núm. 1262a¹⁰⁸⁴); o bé: *Cel ce se prietenește cu oameni de treabă se-ndreaptă* [‘El que fa amistat amb gent de profit s’adreça’] (HINȚESCU, 1985: p. 184, núm. 3566); per tal com de tots és sabut que *Es bons mestres fan es bons deixebles* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 186); ben al contrari del següent exemple de PANN (1982 [1847]: p. 54): *Cineva când locuiește [/] Cu magarul [sic] cel trîndav, [/] Or pâr din el să [sic] lipește, [/] Or că vreun alt narav [sic] [‘Algú quan viu [/] Amb l’ase (que és) gandul, [/] O pèl d’ell s’enganxa, [/] O que algun altre vici’].*

Finalment, bo i consultant el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 546, s.v. *juntar*), ens adonem que hi citen el refrany quixotesc i, a l’hora de traduir-lo, opten per la versió de Papu, en què destacaríem la locució adjectiva *de treabă*, que, segons el DEX (s.v. *treabă*³), significa: “Bun, cinstit, cumsecade; de omenie; de ispravă” [‘Bo, honrat, com Déu mana; de bé; de bona jeia’].

¹⁰⁸² “Qui va amb un savi es torna savi, [/] qui va amb un neci es torna més neci” (traducció extreta del web BIBLIJA.net).

¹⁰⁸³ Recordem que CAMPOS / BARELLA (1998: p. 52, núm. 502) citen la variant: *Allégate a los buenos, y serás uno de ellos*; i hi afegeixen la glossa: “Enseña el provecho que se saca de las buenas compañías”.

¹⁰⁸⁴ *Keep GOOD men company and you shall be of the number.*

***La alabanza propria envilece* (I, Cap. 16, p. 185)**

Lauda de sine nu miroase a bine (FRUNZETTI, 1965: I, p. 205)

[‘La lloança pròpia no fa bona olor’]

Lauda de sine înjosește (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 148)

[‘La lloança pròpia envileix’]

***Las propias alabanzas envilecen*¹⁰⁸⁵ (II, Cap. 16, p. 821)**

Lăudarea de sine aduce înjosire (PAPU, 1965: II, p. 142)

[‘El fet de lloar-se un mateix comporta enviliment’]

Laudele de sine înjosesec (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 136)

[‘Les lloances pròpies envileixen’]

La parèmia, d’origen clàssic, tradueix l’adagi llatí *Laus in ore proprio vilescit*, i significa que “El que se alaba es soberbio o vanidoso y nada como estos vicios envilece” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 79). CARTALEANU *et alii* (2007: p. 167, núm. 1471) recullen la versió de Frunzetti, que resumeixen així: “Cel care se laudă singur nu-și face un nume bun” [‘El que es lloa sol no es fa un bon nom’]. Aquesta vanitosa olor de socarrim impregna pertot arreu el refranyer romanès: *Lauda de sine* [/] *Nu mirósă bine* [‘La lloança pròpia [/] No fa bona olor’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 385, núm. 10912); *Lauda de sine* [/] *nu miroase a bine* (MUNTEAN, 1967: p. 232, núm. 4581); *Lauda de sine nu miroase bine* (GHEORGHE, 1986: p. 232, núm. 211); *Lauda de sine nu miroase-a bine* (MILLIO, 1999: p. 315, núm. 2674a¹⁰⁸⁶; p. 332, núm. 2803b¹⁰⁸⁷; p. 352, núm. 2976¹⁰⁸⁸); *Lauda de sine nu miroase a bine* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 75). A voltes, la sospitosa olor ascendeix (o descendeix) en l’escala olfactiva i esdevé fètida: *Lauda de sine nu miroase-a bine/pute* [‘/put’] (MILLIO, 1999: p. 255, núm. 2143a¹⁰⁸⁹); *Lauda de sine / Nu miroase a bine/pute* (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613b¹⁰⁹⁰); *Lauda proprie tare pute* [‘La lloança pròpia molt put’] (HINȚESCU, 1985: p. 103, núm. 1574); *Lauda de sine pute*¹⁰⁹¹ [‘La lloança pròpia put’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 258, núm. 16077; MILLIO, 1999: p. 315, núm. 2674b¹⁰⁹²; p. 332, núm. 2802¹⁰⁹³); *Lauda (proprie) de sine (tare)* [‘molt’] *pute* (GHEORGHE,

¹⁰⁸⁵ Encara que ni REQUENA (2004: p. 882) ni CANTERA *et alii* (2005: p. 81) no esmentin aquesta variant, a nosaltres, ens sembla imprescindible. Al nostre favor, per exemple, convergeixen la nota: “Se había citado la misma sentencia de procedencia clásica en I, 16, 185” (II, Cap. 16, p. 821, n. 30), i el fet que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 37, s.v. *alabanza*) marquin, com a procedent del *Quijote* –(DQ)–, la parèmia *Las propias alabanzas envilecen*, i no pas *La propia alabanza envilece*, que també recullen. D’altra banda, tant OLMOS (1998² [1940]: p. 79) com LEYVA (2004: p. 173) prenen en consideració la parèmia del capítol 16 de la segona part, sense fer cap esment al capítol 16 de la primera.

¹⁰⁸⁶ *PROPER praise stinks.*

¹⁰⁸⁷ *SELF-PRAISE is no recommendation.*

¹⁰⁸⁸ *THEY BRAY most that eat least.*

¹⁰⁸⁹ *A MAN’s praise in his own mouth does stink.*

¹⁰⁹⁰ *HE THAT PRAISES himself, spathereth himself.*

¹⁰⁹¹ A la pàgina 259, Zanne n’esmenta un equivalent en francès i un altre en italià: *Qui se loue s’emboue*, i *La lode propria puzza*. A continuació, citem la traducció de BODINI (2005 [1957]: I, p. 146), que ens recorda l’anterior parèmia francesa: *Chi si loda, s’imbroda*. Vegeu, en castellà: *Quien se loa, se enloda* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 24, núm. 2.195). Al recull de GHEORGHE (1986: p. 232, núm. 211), s’hi esmenten les anteriors parèmies talment: *Qui se loue, s’emboue*; *La lode propria puzza*, i *Chi si loda s’imbroda*.

¹⁰⁹² *PROPER praise stinks.*

1986: p. 232, núm. 211). Si no ens arribem a fer el càrrec del grau d'ofensa olfactiva, vet aquí una bona imatge: *Lauda de sine pute* [/] *Ca vinul rău din bute* ['Com el vi dolent de (la) bóta'] (HINȚESCU, 1985: p. 103, núm. 1573); *Lauda de sine pute, ca vinul rău din bute* (GHEORGHE, 1986: p. 232, núm. 211). Així doncs, i maldant de trobar una parèmia que ens serveixi de resum: *Gura care singură pre sine se laudă, pute* ['La boca que sola a si mateixa es lloa, put'] (GHEORGHE, 1986: p. 232, núm. 211); *Gura care singură pe sine se laudă, pute* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 93).

La traducció portuguesa de VISCONDES (2002: p. 97¹⁰⁹⁴), *O louvor em boca própria é vitupério*¹⁰⁹⁵, s'ajusta conceptualment a les opcions (en singular i en plural) de Mărculescu, literals respecte a l'original quixotesc, però, tanmateix, amb ressons romanesos, més o menys clars. Comencem amb algunes parèmies que, com Mărculescu, empren el verb *a înjosi*¹⁰⁹⁶: *Cine pe sine se laudă, acela mai tare se 'njosesce* ['Qui a ell mateix es lloa, aquell més fortament s'envileix'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 771, núm. 18194); *Cine se laudă pe sine, mai tare se înjosesce* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 265, núm. 16102); *Cine se laudă pe sine mai tare se înjosește* (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613d¹⁰⁹⁷; p. 315, núm. 2674c¹⁰⁹⁸); *Cine se laudă pe sine mai rău* ['pitjor'] *se înjosește* (MILLIO, 1999: p. 255, núm. 2143b¹⁰⁹⁹). I, canviant de verb: *Cine se laudă se măscăresce pre sine* ['Qui es lloa es rebaixa a ell mateix'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 264, núm. 16101); o *Cine se laudă singur se ocărește* ['s'insulta'] *pe sine* (HINȚESCU, 1985: p. 58, núm. 532); *Cine se laudă singur, se ocărește pe sine (mai tare se-njosește)* ['(més fortament es rebaixa)'] (GHEORGHE, 1986: p. 232, núm. 211). En resum: *Cine se laudă pe sine nu merită lăudat* ['Qui es lloa a ell mateix no mereix (ser) lloat'] (MILLIO, 1999: p. 255, núm. 2143c¹¹⁰⁰).

En clau zoològica, un estable, o una quadra, ben proveïts, no necessitaran fer-se l'article, per tal com: *Calul bun se vinde din grajd* ['El bon cavall es ven des de la quadra'] (ZANNE, 1895: I, p. 347, núm. 1396; 2004 [1901]: IX, p. 553, núm. 7561; HINȚESCU, 1985: p. 47, núm. 282; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 30); amb les variants: *Calul bun se vinde singur* ['sol'] *din grajd* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 20, núm. 118); *Calul bun, [sic] se vinde din fundul grajdului* ['des del fons de la quadra'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 16, núm. 69); parèmies que es poden reblar amb un repicó: *Calul bun din grajd se vinde* [/] *Și mai bun preț pe el prinde*¹¹⁰¹ ['I més bon preu per a ell pren'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 17, núm. 80;

¹⁰⁹³ SELF-PRAISE comes aye stinking.

¹⁰⁹⁴ Correspon al capítol 16 de la primera part.

¹⁰⁹⁵ Així mateix a GHEORGHE (1986: p. 232, núm. 211).

¹⁰⁹⁶ DEX (s.v. *înjosí*): "A (se) umili; a (se) dezonora" ['Humiliar(-se); deshonrar(-se)'].

¹⁰⁹⁷ HE THAT PRAISES himself, spathereth himself.

¹⁰⁹⁸ PROPER praise stinks.

¹⁰⁹⁹ A MAN's praise in his own mouth does stink.

¹¹⁰⁰ Ídem.

¹¹⁰¹ La primera traducció de Millio per a la parèmia anglesa *Good WARE makes quick market* ens sobta especialment: *Marfa să fie bună, mușterii nu lipsesc* ['La mercaderia que sigui bona, (que) els parroquians no falten'] (MILLIO,

HINȚESCU, 1985: p. 47, núm. 281; MILLIO, 1999: p. 371, núm. 3137c¹¹⁰²); *Calul bun din grajd se vinde [/] și mai bun preț pe el prinde* (MUNTEAN, 1967: p. 68, núm. 1574). Igualment, en el cas de la vaca: *Vaca bună se vinde din staul* ['La bona vaca es ven des de l'estable'] (MUNTEAN, 1967: p. 409, núm. 7790; HINȚESCU, 1985: p. 162, núm. 2943); *Vaca bună se vinde din grajd* ['des de la quadra'] (MILLIO, 1999: p. 371, núm. 3137d¹¹⁰³); *Vaca bună și 'n grajd se caută (vinde)* ['fins i tot a la quadra es busca (ven)'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 81, núm. 677); *Vaca bună din ocol* ['des de la cleda'] *se vinde* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 42). I, finalment, el respectat, i respectable, *armăsar* ['cavall llavorer']: *Armăsarul bun se vinde din grajd* ['El bon cavall llavorer es ven des de la quadra'] (ZANNE, 1895: I, p. 320, núm. 1288; TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 9, núm. 24; HINȚESCU, 1985: p. 41, núm. 131; MILLIO, 1999: p. 371, núm. 3137b¹¹⁰⁴). A aquesta darrera parèmia, Zanne hi relacionava la francesa: *À bon vin point d'enseigne*; i, nosaltres, desfent el camí i tornant al romanès, hi referim: *Vinul bun dă sine sē laudă* ['El bon vi per ell mateix es lloa'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 186, núm. 9459), i *Vinul bun trece și pe ascuns* ['El bon vi passa fins i tot d'amagat'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 187, núm. 9460).

Convé esmentar que al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 37, s.v. *alabanza*) trobem ambdues variants: *La propria alabanza envilece/siente* [sic] *mal* i *Las propias alabanzas envilecen*¹¹⁰⁵. Aquesta última, formulada en plural, s'acompanya de la traducció de Papu, mentre que, pel que fa a la primera, hi llegim dues traduccions, ambdues ben conegudes: *Lauda de sine nu miroase (a) bine*¹¹⁰⁶ ['La lloança pròpia no fa bona olor'], i *Cine se laudă singur se ocărește pe sine*¹¹⁰⁷ ['Qui es lloa sol s'insulta a ell mateix']; exemples que no ens sorprenen si pensem que, no endebades, d'algú que es lloa a si mateix es diu que *I-au murit lăudătorii*¹¹⁰⁸ ['(Se) li han mort els lloadors'].

Al llarg de totes les parèmies esmentades, ha quedat prou palès que *Nu e bine să se laude cineva pe sine*¹¹⁰⁹ ['No està bé que es lloï algú a ell mateix'] (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613c¹¹¹⁰), ja

1999: p. 371, núm. 3137a); ahora que ens recorda un altre refrany quixotesco: *Si al palomar no le falta cebo, no le faltarán palomas* (II, Cap. 7, p. 743).

¹¹⁰² *Good WARE makes quick market.*

¹¹⁰³ Ídem.

¹¹⁰⁴ Ídem.

¹¹⁰⁵ Recordem que és tot just aquesta la que els autors marquen com a extreta del *Quijote*.

¹¹⁰⁶ Vegeu, per exemple, ZANNE (2004 [1903]: X, p. 385, núm. 10912), MUNTEAN (1967: p. 232, núm. 4581), MILLIO (1999: p. 315, núm. 2674a; p. 332, núm. 2803b; p. 352, núm. 2976) o BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 75).

¹¹⁰⁷ Vegeu HINȚESCU (1985: p. 58, núm. 532).

¹¹⁰⁸ Vegeu al DEX (s.v. *lăudător*) el fraseologisme *A-i fi murit (cuiva) lăudătorii* ['Haver(-se)-li mort (a algú) els lloadors'], que "se spune ironic despre cineva sau cuiva care se laudă singur" ['es diu irònicament d'algú o a algú que es lloa sol']. Resulta evident la comparació amb els nostres familiars: *No haver de menester padrins* (DCVB: s.v. *padrí*), o *No tener abuela* (DRAE: s.v. *abuelo*).

¹¹⁰⁹ Al costat d'aquesta parèmia, Millio n'esmenta d'altres, com ara dues que ens semblen un xic allunyades del sentit original: *Laudă-te, gură, că ești destulă* ['Lloa't, boca, que ets suficient'] (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613e), i *Laudă-te gură, / Că alții nu se-ndură* ['Lloa't boca, / Que els altres no es compadeixen'] (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613f). Recordem que el refrany anglès de partença era: *HE THAT PRAISES himself, spathereth himself*.

¹¹¹⁰ *HE THAT PRAISES himself, spathereth himself.*

que, qui així actua, perd bous i esquesles: *Nu ʻți lăudă singur faptele, că îți pierzi rodul* [‘No et lloïs sol els actes, que et perds el fruit’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 839, núm. 18670); *Nu-ți lăuda singur faptele, că îți pierzi rodul* (MILLIO, 1999: p. 191, núm. 1613a¹¹¹¹; p. 332, núm. 2803c¹¹¹²); *Nu lăuda singur faptele, căci pierzi rodul* [‘No lloïs sol els (teus) actes, car perds el fruit’] (GHEORGHE, 1986: p. 232, núm. 211). L’òptim, doncs, sigui a nivell particular o, encara millor, col·lectiu, és la lloança d’altri: *Altul să te laude nu gura ta*¹¹¹³ [‘Un altre et lloï(,) no la teva boca’] (MUNTEAN, 1967: p. 30, núm. 785); *Altul să te laude, nu gura ta* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 184); *Nu te lăuda singur, lasă să te laude satul* [‘No et lloïs sol, deixa que et lloï el poble’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 234). Ens permetem, a tall de conclusió, esmentar un oxímoron que ZANNE (2004 [1903]: X, p. 36, núm. 8863) dedica als modestos: *Gură are, și gură n’are*¹¹¹⁴ [‘Té boca, i no té boca’].

¹¹¹¹ Ídem.

¹¹¹² *SELF-PRAISE is no recommendation.*

¹¹¹³ Refrany que ens recorda el cèlebre passatge dantesco (*Purgatorio*, XXX, v. 62-63) en què l’autor se cita a si mateix de necessitat: “quando mi volsi al suon del nome mio, [/] che di necessità qui si registra”. Segons la traducció sagarriana, editada per l’Editorial Alpha a Barcelona el 1955: “quan, girant-me, el meu nom hi vaig sentir, [/] que per necessitat aquí es registra”.

¹¹¹⁴ Bo i vigilant de no caure en el no menys perillós: *Quien no se alaba, de ruin se muere* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 12, núm. 103); refrany que LEYVA (2004: p. 173) acompanya del comentari: “Sentencia que parece apropiada a los tiempos actuales”. Dit sigui de passada, l’equivalent romanès ens l’ofereixen CALCIU *et alii* (1979: p. 802, s.v. *praznic*): *Obraznicul mănincă praznicul (și rușinosul roade osul)* [‘El desvergonyit menja el banquet funerari (i el vergonyós rosega l’os)’].

La codicia rompe el saco (I, Cap. 20, p. 229; II, Cap. 13 i 36, p. 796 i 1019)

(I, Cap. 20, p. 229¹¹¹⁵)

Lăcomia pierde omenia (FRUNZETTI, 1965: I, p. 248)

[‘La cobdícia perd la humanitat/honradesa’]

Lăcomia rupe sacul (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 185¹¹¹⁶)

[‘La cobdícia trenca el sac’]

(II, Cap. 13, p. 796¹¹¹⁷)

Lăcomia pierde omenia (PAPU, 1965: II, p. 119)

[‘La cobdícia perd la humanitat/honradesa’]

Lăcomia rupe sacul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115)

[‘La cobdícia trenca el sac’]

(II, Cap. 36, p. 1019)

Lăcomia strică omenia (PAPU, 1965: II, p. 334)

[‘La cobdícia espatlla la humanitat/honradesa’]

Lăcomia rupe sacul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 308)

[‘La cobdícia trenca el sac’]

COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 331, s.v. *codiciar*) ens proporciona una informació qui-sap-lo interessant: “Está tomado este refrán de uno que hurtava de un arca dineros y echávalos en un saco, pero apretándolos mucho para que cupiessen más, rompió el saco por el assiento y vertiólos todos; en tanto fué sentido con el ruydo y apenas se pudo escapar sin llevar nada”. El nostre refrany, doncs, “Advierte de que el ansia desordenada de ganancias suele cegar¹¹¹⁸ a quienes se dejan llevar por ella y, de este modo, por alcanzar una riqueza mayor¹¹¹⁹ pierden los bienes que tenían a su legítimo alcance” (ROMERO, 2001²: p. 42, núm. 88). Aquesta fal·lera, duta a l’extrem, fa que “El ambicioso, guiado por el apetito desordenado de riquezas, no tiene escrúpulos en ser rico incluso a costa de la pobreza de los otros”¹¹²⁰ (LEYVA, 2004: p. 175). Ultra la forma quixotesca, recollida, per exemple, a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 98, núm.

¹¹¹⁵ A l’original, hi apareix *codicia* en lloc de *codicia*, detall que s’assenyala en nota a peu de pàgina (I, Cap. 20, p. 229, n. 20): “*codicia*: «codicia»; la frase es proverbial”. Segons BARSANTI (2006: p. 180): “la alteración vocálica del término «codicia», propio de la forma de hablar y escribir de la época”.

¹¹¹⁶ MĂRCULESCU (2007: I, p. 185, n. 364) anota: “Formulare proverbială [‘Fórmula proverbial’]: «La codicia rompe el saco»”.

¹¹¹⁷ Amb l’apunt (II, Cap. 13, p. 796, n. 34): “Frase proverbial”.

¹¹¹⁸ Heus-ne aquí un exemple històric, passat pel sedàs de la literatura: “Porque tener más de lo que es justo o más de lo necesario puede acarrearlos disgustos trágicos. Como el que León Tolstoi (1828-1910) cuenta en su gran obra *Guerra y Paz*: el escritor ruso sugiere que la gran derrota de Napoleón en Rusia fue el resultado de la avaricia y la vanidad del emperador francés. La retirada del ejército galo se vio estorbada por las grandes riquezas que habían expoliado en Moscú y la lentitud de su marcha propició que el invierno y los soldados rusos se les echaran encima haciendo una gran carnicería” (CALLES, 2006: p. 161, núm. 541).

¹¹¹⁹ Com molt bé afirma COLL (1874: p. 190, núm. 239): “muchas veces se frustra el logro de una ganancia moderada por el ánsia de aspirar á una exorbitante”; o bé, en la línia moralitzadora tan característica d’OLMOS (1998² [1940]: p. 80): “El avaricioso tanto quiere acaparar que, con frecuencia, cegado del afán de ganancia, sufre descuidos que se lo hacen perder todo. Es muy provechosa la moderación”.

¹¹²⁰ I hi afegeix l’anècdota de Carlos I d’Espanya (i V d’Alemanya), el qual “Huía de las personas influyentes por creerlas ambiciosas y capaces de «dominar vuestra voluntad, lo que os costaría caro», sentenciaba con conocimiento de causa, pues «el avariento, do tiene el tesoro, tiene el entendimiento»”.

970¹¹²¹) o a ETXABE (2001: p. 215), n'existeix el repicó: *La codicia rompe el saco; quizá le romperá donde no está* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 415, núm. 130); o bé la variant: *La avaricia rompe el saco*¹¹²² (ETXABE, 2001: p. 212); els quals el *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes* fa dependre de l'hiperònim parèmic: *Quien todo lo quiere, todo lo pierde*¹¹²³; parèmia ben estesa en català i que, no endebades, els tres traductors quixotescs consultats en aquesta llengua han emprat en algun moment¹¹²⁴: *Qui tot ho vol tot ho perd* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 36, p. 215), i *Qui tot ho vol, tot ho perd* (CIVERA, 1969: Cap. 20, p. 109; BULBENA, 2005: Cap. 20, p. 162); desaforada cobdícia que, en romanès, podríem formular de la següent guisa: *Cine dorește mult, pierde și pe cel puțin*¹¹²⁵ ['Qui desitja molt, perd fins i tot el poc'] (MILLIO, 1999: p. 9, núm. 65a¹¹²⁶); o *Cine voesce tot-dé-una măi mult, acela pierde și cât aũ avut* ['Qui vol sempre més, aquell acaba perdent tot el que ha tingut'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 775, núm. 18226).

Per no perdre-ho tot, o, almenys, no marrar el camí inicial, tornem a la parèmia quixotesca, la qual, davant l'espill romanès, es transforma en: *Lăcomia sparge sacul* ['La cobdícia rebenta el sac'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 640, núm. 17573); *Lăcomia sparge sacul* (MUNTEAN, 1967: p. 234, núm. 4614; FLONTA, 1992a: p. 41, núm. 280¹¹²⁷; 1992b: p. 48, núm. 273¹¹²⁸; MILLIO, 1999: p. 9, núm. 65d¹¹²⁹; p. 68, núm. 571a¹¹³⁰; p. 151, núm. 1274f¹¹³¹; p. 152, núm. 1284g¹¹³²; p. 177, núm. 1499c¹¹³³; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 76; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 168, núm. 1483). Ara bé, cal no oblidar que Zanne estigmatitza la parèmia amb un punt negre, marca destinada a aquells refranys estranys al romanès o bé traduïts d'altres llengües. Precisament, en aquest cas, l'autor recorda el francès *Avarice rompt le sac*¹¹³⁴ (2004 [1901]: VII, p. 641, núm. 17573), del qual podria provenir la versió romanesa. L'opció de Mărculescu, amb *rupe*

¹¹²¹ Les autores, que, indubtablement, pouen de COLL (1874: p. 190, núm. 239), anoten: "Enseña que muchas veces se frustra el logro de una ganancia moderada por el ansia de aspirar a otra exorbitante".

¹¹²² Amb la glossa: "Advierte de que, en ocasiones, se frustra el logro de una ganancia moderada por el ansia de obtener una mayor".

¹¹²³ Consultable en línia a: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58835&Lng=0>. Es tracta d'un refrany que, per exemple, ETXABE (2001: p. 363) també recull.

¹¹²⁴ I així també, en italià, VIAN / COZZI (1960: I, p. 217): *Chi troppo vuole nulla stringe*; refrany que, per cert, LAPUCCI (1983: p. 120) relaciona amb *Chi due lepri caccia [/] una perde e l'altra lascia*. Al recull d'SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 92, núm. 998) apareix en la variant: *Chi due lepri vuol catturare, una gli sfugge l'altra gli scappa*.

¹¹²⁵ DUȚĂ (1997: p. 199, núm. 2128) ens transmet una frase de Publili Sirus (s. I a.c.) que confirma el perill de la cobdícia: "Sărăciei îi lipsesc multe, lăcomiei toate" ['A la pobresa(,) li manquen moltes coses, a la cobdícia(,) totes'].

¹¹²⁶ ALL COVET, all lose.

¹¹²⁷ COVETOUSNESS breaks the bag. Flonta també esmenta el francès: *La convoitise (Avarice) rompt le sac*.

¹¹²⁸ COVETOUSNESS breaks the bag (sack). L'autor hi relaciona el refrany quixotesc, l'equivalent portuguès: *A cobiça rompe o saco*; i un altre de ben semblant en castellà: *Codicia mala saco rompe*.

¹¹²⁹ ALL COVET, all lose.

¹¹³⁰ COVETOUSNESS breaks/bursts the bag.

¹¹³¹ Don't kill the GOOSE that laid the golden eggs.

¹¹³² GRASP all, lose all.

¹¹³³ HE THAT COVETS allloses all.

¹¹³⁴ ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 713, núm. 17855) aprofita aquest mateix refrany per relacionar-hi el romanès: *Scumpul măi mult păgubesc, (și) leneșul măi mult alérgă* ['L'avar molt més hi perd, (i) el gandul molt més corre'] (2004 [1901]: VII, p. 712, núm. 17855). Quant a la parèmia francesa, GHEORGHE (1986: p. 233, núm. 212) ens l'amplia amb un altre substantiu: *Avarice (la convoitise) rompt le sac*; el qual retrobem a les traduccions quixotesques d' OUDIN / CASSOU (2002 [1949]: Cap. 20, p. 217): *La trop grande convoitise rompt le sac*; i de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: Cap. 36, p. 312): *La convoitise rompt le sac*.

['trenca'] en comptes de *sparge* ['rebenta'], no fa sinó traduir al peu de la lletra el refrany cervantí, el qual, tanmateix, al diccionari de Calciu *et alii* apareix esmentat dues vegades com a exemple, amb les següents solucions: *Lăcomia pierde omenia* ['La cobdícia perd la humanitat/honradesa'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 564, s.v. *lăcomie*), i *Lăcomia strică omenia* ['La cobdícia espatlla la humanitat/honradesa'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 727, s.v. *omenie*); és a dir, tot just les versions escollides per Frunzetti i Papu, presents, sobretot la segona, al refranyer romanès: *Lacomia (lăcomia) [/] Perde omenia* ['La cobdícia [/] Perd la humanitat/honradesa'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 641, núm. 17575); *Lăcomia strică omenia* (HINȚESCU, 1985: p. 104, núm. 1580; MILLIO, 1999: p. 9, núm. 65c¹¹³⁵; p. 226, núm. 1894¹¹³⁶); *Lăcomia [/] strică omenia* (MUNTEAN, 1967: p. 234, núm. 4615); amb una precisació temporal: *Lăcomia de multe ori* ['manta vegada'] *strică omenia* (HINȚESCU, 1985: p. 202, núm. 3986). GHEORGHE (1986: p. 232, núm. 212) encara hi afegeix una tercera variant: *Lăcomia strică (pierde, mîncă) omenia*¹¹³⁷ ['La cobdícia espatlla (perd, menja) la humanitat/honradesa']. Finalment, per tancar el cercle, vet aquí una triple parèmia que a les traduccions de Frunzetti i Papu afegeix la variant de Zanne amb què iniciàvem aquesta secció: *Lăcomia strică/pierde omenia/sparge sacul* ['La cobdícia espatlla/perd la humanitat (la honradesa)/rebenta el sac'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 228, s.v. *codicia*).

Suara ens toca endinsar-nos en la zoologia per descobrir dos animals que, per mor de la cobdícia, van perdre una part de la seva anatomia. En primer lloc, ZANNE (1895: I, p. 362, núm. 1448) recull un passatge de la *Istoria Byzantina* de Nichifor Grigoraș (segle XIV) en què l'ambiciós camell demana les banyes a Júpiter, el qual, enfadat per aquesta petició inconvenient, no només no les hi concedeix, sinó que, per acabar-ho d'adobar, li arrabassa les orelles; vet aquí el motiu per què *Cămila cercând córne urechile 'și-aŭ pierdut* ['El camell cercant banyes les seves orelles ha perdut']; *Cămila, cercând coarne, urechile și-a pierdut* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 31); *Cămila córne cercând ș'aŭ pierdut și urechile* ['El camell banyes cercant ha perdut fins i tot les seves orelles'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 949, núm. 19834); *Cămila vrînd să dobîndească coarne și-a pierdut și urechile*¹¹³⁸ ['El camell volent aconseguir banyes ha perdut fins i tot les seves orelles'] (HINȚESCU, 1985: p. 49, núm. 335); *Cămila voind să dobîndească coarne și-a pierdut urechile* (MILLIO, 1999: p. 54, núm. 448a¹¹³⁹); el camell, doncs, en una mena de caixa o faixa anatòmic, es planteja: *Ori câștig coarne, ori pierd urechile* ['O guanyo banyes, o perdo les orelles'] (MUNTEAN, 1967: p. 301, núm. 5898); sense haver

¹¹³⁵ ALL COVET, all lose.

¹¹³⁶ IT is hard for a GREEDY eye to have a leal heart.

¹¹³⁷ L'autor aprofita aquesta parèmia per relacionar-la amb un seguit d'equivalents romànics; per exemple, en portuguès: *A cobiça (cubiça) rompe o saco*, i *O demasiado rompe o saco*; o en italià: *Il troppo rompe il sacco*; *Chi troppo insacca squarcia le sacca*; *Il troppo bene sfonda la cassetta*, i *La cupidigia rompe il sacco*. Les dues últimes parèmies italianes, les espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 512, núm. 5601; p. 189, núm. 2043).

¹¹³⁸ En un altre cas, l'objecte de desig fa encara més humorística la situació: *Vrând să poarte cercei mai buni, își pierde urechile* ['Volent portar arracades millors, perd les seves orelles'] (MILLIO, 1999: p. 54, núm. 448b).

¹¹³⁹ The CAMEL going to seek horns, lost his ears.

parat esment al següent consell: *Córne cine așteptă, urechile pue* [‘Qui espera banyes, les orelles perd’] (ZANNE, 1895: I, p. 439, núm. 1732). Respecte al segon animal, situem-nos en un cru ambient hivernal en què una guineu havia cercat menjar endebades durant tota la nit; a l’alba, s’assegué al marge del camí i, mentre pensava què havia de fer, li arribà una oloreta de peix fresc d’un trineu estirat per bous. Encontinent, s’estirà a la vora del camí i es féu la morta. Mica en mica el trineu s’hi anà apropant, i el pagès que conduia els bous, creient-la morta, l’aferrà d’un peu i la llançà sobre el peix. Dissimuladament, amb els peus de darrere, la guineu començà a trabocar peix fora del trineu, de manera que, com més avançava el pagès, més peix es perdia. Quan la guineu es donà per ben servida, baixà del trineu, recollí els peixos que havia anant amollant i se n’anà al cau a menjar-se’ls en santa pau. Justament llavors aparegué l’ós, que, sorprès de veure tant de peix, li preguntà com caram s’ho havia fet. La guineu li respongué que era tan fàcil com anar al llac, ficar-hi la cua i estar-s’hi ben quiet tota la nit; i que, llavors, quan de matinada la tragués, hi trobaria un bé de Déu de peix. L’ós no s’ho féu repetir, se n’anà al llac i temps li faltà per entaforar-hi la cua. Aquella nit feia un fred que pelava, i, per tant, l’aigua del llac no trigà a gelar-se i a endurir-se, bo i prement la cua de l’ós com unes tenalles. El pobre ós tremolava com una fulla però resistí fins a la matinada; llavors, prou que volia treure la cua, però no hi havia manera. S’hi posà amb més força, i estira que estiraràs... S’arrencà d’arrel la cua¹¹⁴⁰. Vet aquí per què l’ós es quedà sense cua i “despre cel lacom care cu nimic nu sǎ mai satură, și care păgubescce din prea mare lăcomie” [‘d’aquell cobdiciós que no en té mai prou, i que hi acaba perdent per culpa de l’excessiva cobdícia’] es diu: *D’aia n’are ursul coddă*¹¹⁴¹ [‘Per això no té l’ós cua’] (ZANNE, 1895: I, p. 677, núm. 2579); *D-aia / De aceea n-are ursul coadă* (HINȚESCU, 1985: p. 190, núm. 3709); *De ce n-are ursul coadă* [‘Per què no té l’ós cua’] (HINȚESCU, 1985: p. 191, núm. 3741); o, en comparació amb la guineu, a la qual el truc, almenys fins ara¹¹⁴², li ha sortit sempre rodó: *D’aia n’are ursu coddă și vulpea d’abia o duce*¹¹⁴³ [‘i la guineu amb prou feines la duu’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 725, núm. 8559); *D-aia n-are ursu coadă și vulpea d-abia o duce* (MUNTEAN, 1967: p. 131, núm. 2835).

¹¹⁴⁰ Aquesta anècdota ens recorda el garrepa Hagi-Tudose, personatge creat per Barbu Ștefănescu Delavrancea (1858-1918), el qual duia a tal extrem la seva gasiveria que es proposava d’escuar el gat de casa per tal que així, quan, a l’hivern, entrés o sortís per la porta, aquesta no hauria de romandre oberta tanta estona i, per tant, no es perdria tanta escalfor.

¹¹⁴¹ La faula que precedeix la parèmia, l’hem extreta, i adaptada *nostris generis*, de ZANNE (1895: I, p. 677-678, núm. 2579).

¹¹⁴² Això, sempre i quan no fem cas del següent refrany: *Las’ că mai are vulpea lipsă de coadă* [‘Deixa (estar,) que a la guineu encara li falta la cua’] (MUNTEAN, 1967: p. 231, núm. 4554).

¹¹⁴³ MUNTEAN (1967: p. 131, núm. 2834) canvia la guineu per un protagonista vegetal: *D-aia n-are ursu coadă și para cocean* [‘Per això no té l’ós cua ni la pera pinyol’].

***La culpa del asno no se ha de echar a la albarda* (II, Cap. 66, p. 1277)**

Vina măgarului nu se cade s-o arunci pe șa (PAPU, 1965: II, p. 588)

[‘La culpa de l’ase no escau llençar-la a la sella’]

Vina măgarului nu trebuie pusă-n cârca samarului (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 539)

[‘La culpa de l’ase no s’ha d’atribuir a l’albarda’]

La parèmia “Se aplica a las personas que para disculpar sus yerros y defectos los atribuyen a otros que no han tenido parte en ello”¹¹⁴⁴ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 116, núm. 1161). Per tant, “Alude a quienes tratan de eludir^[1145] la responsabilidad de un error atribuyéndolo a causas y agentes que en ningún momento han influido o intervenido en él” (ETXABE, 2001: p. 215). D’altra banda, mentre CORREAS (2000 [1627]: p. 417, núm. 169) ens en presenta una variant escurçada: *La culpa del asno, echarla a la albarda*; COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 67, s.v. *albarda*), per la seva banda, prefereix ampliar-la: *Quien no puede dar en el asno, da en el albarda*¹¹⁴⁶.

ZANNE (2004 [1900]: V, p. 326, núm. 12011), a l’hora de buscar equivalents romànics al refrany *Bate hlobile*^[1147] *să se pricèpă calul* [‘Pega les vares perquè (ho) entengui el cavall’], esmenta la parèmia francesa *Qui ne peut battre le cheval* [/] *Batte la selle ou le bast*¹¹⁴⁸; i, ben entès, la castellana *Quien no puede dar en le* [sic] *asno, da en el albarda*¹¹⁴⁹. BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 29) ens n’ofereixen una variant: *Bate hloaba să priceapă iapa* [‘Pega la vara perquè (ho) entengui l’egua’]. A primer cop d’ull, les parèmies romaneses ens sorprenen amb l’aparició de la vara del carro, *hloabă*; no gensmenys, ens reserven una altra variant més ben representada i, a l’ensems, més propera a l’original quixotesc. Comencem per ZANNE (1895: I, p. 649-650, núm. 2480), que, a partir de la parèmia *Bate șeaua să pricèpă iépa* [‘Pega la sella perquè (ho) entengui l’egua’], cita de nou els ja coneguts refranys francès i castellà, bo i afegint-los-en un d’italià: *Chi non può* [sic] *dare*

¹¹⁴⁴ Curiosament, a la novel·la curta de Ramon Miquel i Planes *El llibreter assassí de Barcelona*, publicada per primera vegada a la Ciutat Comtal el 1927, el protagonista confessa volenterós els seus crims, amb el prec que les culpes no caiguin sobre els innocents llibres, origen de la seva desaforada passió: “sóc un assassí, però m’hi ha obligat una bona intenció. He volgut fer un bé a la ciència, conservant-li tresors que no hauria estat possible suplir mai més. Si he obrat malament, feu de mi el que vulgueu, però sobretot que no s’escampin els meus llibres: no hi ha raó de castigar el bast per les culpes de l’ase que el du”. En aquest cas, prenem al vol la pàgina 34 de l’edició publicada per Montesinos a Barcelona el 1991.

¹¹⁴⁵ LEYVA (2004: p. 176) ens ho deixa ben clar: “Nada de buscar en otros las culpas propias”; o, si ho preferiu en italià: *Chi è causa del suo mal pianga se stesso* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1128); parèmia que SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 93, núm. 1007) recullen amb coma després de *mal*.

¹¹⁴⁶ SEVILLA (1999: p. 100), amb *la* en lloc de *el*, vincula aquest refrany amb l’italià: *Chi non può battere il cavallo batte la sella*; i el francès: *Qui ne peut frapper / veut frapper l’âne, frappe le bât*.

¹¹⁴⁷ Segons el NODEX (s.v. *hloabă*): “Fiecare dintre cele două bare prinse de crucea unei trăsurii între care se înhamă calul; hulubă” [‘Cadascuna de les dues barres agafades a la creu d’un carruatge entre les quals s’enganxa el cavall; vara’].

¹¹⁴⁸ Al recull de GHEORGHE (1986: p. 105, núm. 43): *Qui ne peut battre le cheval, bat la selle*.

¹¹⁴⁹ Refrany que, correctament escrit, *Quien no puede dar en el asno, da en la albarda*, emprà ARTHABER (1929: p. 59, núm. 112) per relacionar-hi el francès: *Qui ne peut frapper l’âne, frappe le bât*; i l’italià: *Chi non può dare all’asino, dà al basto*. Pel que fa a la parèmia francesa, la retrobem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 25, núm. 369); quant a la italiana, a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 129, núm. 1417) i BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 443, núm. IX.6.6.1.30.b.).

*all'asino, dà al basto*¹¹⁵⁰. Observem, ara a través del mateix Zanne i d'altres fonts, com en romanès es busca el joc entre *ș(e)aua* ['la sella'] i *iapa* ['l'egua']: *Bate șeaua (șaua) să pricepă iépa* ['Pega la sella (la sella) perquè (ho) entengui l'egua'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 712, núm. 8487); *Bate șeaua să priceapă iapa* (MUNTEAN, 1967: p. 55, núm. 1358; HINȚESCU, 1985: p. 44, núm. 210); *Bate șaua să priceapă iapa* (MILLIO, 1999: p. 29, núm. 238¹¹⁵¹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 229); *Bate șaua să se priceapă* ['n'apregui'] *iapa*¹¹⁵² (HINȚESCU, 1985: p. 180, núm. 3461; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 29); per bé que GHEORGHE (1986: p. 105, núm. 43) també ens hi proposa un referent equí: *Bate șaua să priceapă (înțeleagă) iapa (calul)* ['Pega la sella perquè (ho) entengui (comprengui) l'egua (el cavall)']. I cloem la tirallonga amb un proverbi ben divertit que posa de manifest la inutilitat d'apallissar la sella: *În zadar bați șaua, c-o fâtat iapa* ['En va pegues la sella, que ha parit l'egua'] (MUNTEAN, 1967: p. 214, núm. 4316); *În zadar bați șaua c-o fâtat iapa* (GHEORGHE, 1986: p. 105, núm. 43).

A CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 39, s.v. *albarda*) trobem el refrany quixotesc en la versió de Papu, i, a continuació, la variant *Quien no puede dar en el asno, da en la albarda*¹¹⁵³, amb la traducció: *Bate samarul să priceapă măgarul* ['Pega l'albarda perquè (ho) entengui l'ase']. Ara sí que hem ensopegat la parèmia romanesa coincident, per tal com, a diferència de les anteriors combinacions vara/vares – cavall, o sella – egua, l'actual conjumina l'albarda i l'ase, i és fàcilment localitzable a diferents reculls: *Bate samarul [/] Să pricepă măgarul*¹¹⁵⁴ (ZANNE, 1895: I, p. 642, núm. 2464); *Bate samarul [/] să priceapă măgarul* (MUNTEAN, 1967: p. 55, núm. 1357); *Bate samarul să priceapă măgarul* (GHEORGHE, 1986: p. 105, núm. 43; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 229).

Acabarem amb l'expressió *-(î)n cărca*¹¹⁵⁵ + genitiu, que, seguint el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 199, s.v. *cîrcă*), significa: "a cuestras; a la(s) espalda(s); a hombro(s)", i, en el marc del fraseologisme *A arunca ceva în cărca cuiva*, pren un sentit idèntic a la solució de Mărculescu: "imputarle (achacarle *sau* atribuirle) algo a alguien".

¹¹⁵⁰ Bo i esmenant l'error, és a dir, amb *può* en lloc de *pùo*, a GHEORGHE (1986: p. 105, núm. 43), SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 129, núm. 1417) i BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 443, núm. IX.6.6.1.30.b.).

¹¹⁵¹ *BEAT the dog before the lion*.

¹¹⁵² HINȚESCU (1985: p. 169, núm. 3088) també esmenta el fraseologisme: *A bate* ['Pegar'] *șaua să priceapă iapa*.

¹¹⁵³ Variant que COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 67, s.v. *albarda*) esmenta i glossa: "«Quien no puede dar en el asno, da en el albarda», del que no se atreve o no puede vengarse de uno, y se desquita en cosa suya que tiene poca defensa".

¹¹⁵⁴ En aquest cas, Zanne es decideix a oferir-nos la parèmia francesa: *Battre le chien devant la* [sic] *lion*; la qual, degudament escrita, amb *le* en lloc de *la*, apareix a GHEORGHE (1986: p. 105, núm. 43).

¹¹⁵⁵ Vegeu també DUDA (2007: p. 45, s.v. *cîrcă*).

La diligencia es madre de la buena ventura (I, Cap. 46, p. 582; II, Cap. 43, p. 1065)

(I, Cap. 46, p. 582)

Sîrguința e mama norocului (FRUNZETTI, 1965: I, p. 614)

['La diligència és la mare de la bona sort']

Hărnicia e mama norocului (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 501)

['La laboriositat és la mare de la bona sort']

(II, Cap. 43, p. 1065)

Hărnicia e mama bunăstării (PAPU, 1965: II, p. 380)

['La laboriositat és la mare del benestar']

Hărnicia este mama norocului (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350)

['La laboriositat és la mare de la bona sort']

A partir de l'apunt: "El proverbio modifica levemente unas palabras de San Agustín" (I, Cap. 46, p. 582, n. 15), ressequim l'obra del doctor d'Hipona fins a un passatge de l'assaig *De anima et eius origine* (I, 3), en què llegim: "Quod minus habet peritia suppleat diligentia"¹¹⁵⁶. El nostre refrany, recollit per COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 472, s.v. *diligencia*), "Recuerda el bien que acompaña a la persona activa y disciplinada" (ETXABE, 2001: p. 216); i, d'altra banda, "Enseña cuánto influye el cuidado y actividad en el logro de las solicitudes" (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 133, núm. 1309).

Les solucions romanescs coincideixen en traduir *la diligencia* per *hărnicia*¹¹⁵⁷, excepte en el cas de Frunzetti, qui es decanta per *sîrguința*¹¹⁵⁸, opció profusament representada al refranyer romanès: *Sârguința-i mama norocului* (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 72, núm. 603); *Sîrguința e muma norocului* (MUNTEAN, 1967: p. 350, núm. 6819); *Sârguința e muma norocului* (MILLIO, 1999: p. 80, núm. 664¹¹⁵⁹; p. 130, núm. 1115g¹¹⁶⁰; p. 306, núm. 2592c¹¹⁶¹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 61); *Sârguința e muma norocului/succesului* ['de l'èxit'] (MILLIO, 1999: p. 300, núm. 2544a¹¹⁶²). En conseqüència, no ens sorprèn gota el que expressa aquest refrany: *Sîrguinciosul se face luntre și punte și iese în frunte* ['El diligent fa mans i

¹¹⁵⁶ Abans d'abandonar la via llatina, consultem el mot *diligencia* al vetust *Thesaurus Hispano-Latinus* de Bartholomeo Bravo, Petro de Salas i Valeriano Requejo (editat a Barcelona el 1831), a la pàgina 147 del qual el refrany castellà de referència es tradueix talment: "Diligentia, & studium felicitatem procreant. Conatus, & industria fortunatos faciunt. Industriæ fortuna accedit".

¹¹⁵⁷ La definició del NODEX (s.v. *hărnicie*) és la següent: "Efort físic sau intel·lectual sostingut en la realització d'una cosa".

¹¹⁵⁸ També, segons el NODEX (s.v. *sârguință*): "Efort (físic sau intel·lectual) en la realització d'una cosa o en l'assoliment d'un objectiu". Aprofitem per recordar el pacient, i diligent, consell de BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 61): *Cu răbdare și cu sârguință la om toate-s cu puțină* ['Amb paciència i amb diligència (per) a l'home tot és possible'].

¹¹⁵⁹ *DILIGENCE is the mother of good luck/success.*

¹¹⁶⁰ *FORTUNE helps him that is willing.*

¹¹⁶¹ *PERSEVERENCE kills the game.*

¹¹⁶² *OSSING comes to bossing.*

mànigues¹¹⁶³ i surt endavant’] (HINȚESCU, 1985: p. 216, núm. 4325). Altrament, també caldria esmentar la tria de Papu en favor de *bunăstării* [‘del benestar’], mot que el DEX (s.v. *bunăstare*) ens descriu de guisa prou crematística, a diferència del, fins a cert punt, més espiritual *noroc*¹¹⁶⁴: “Situăție materială bună, prosperă; prosperitate”¹¹⁶⁵ [‘Situació material bona, pròspera; prosperitat’].

Per últim, no oblidem pas el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 336, s.v. *diligencia*) que suara ens brinda, a part de la versió de Frunzetti, present, com vèiem, a bona part dels reculls romanesos, una segona solució qui-sap-lo original: *Munca e blagoslovită, când te ții de ea ai pită* [‘La feina està beneïda, quan t’hi arrapes tens pa’]; possibilitat que, en el seu dia, no devia acabar de convèncer Mărculescu, malgrat que es tracti d’una parèmia trobadissa: *Munca e blagoslovită, [/] când te ții de ea ai pită* (MUNTEAN, 1967: p. 260, núm. 5096); *Munca e blagoslovită [/] Când te ții de ea, ai pită* (HINȚESCU, 1985: p. 113, núm. 1799); *Munca e blagoslovită— când te ții de ea, ai pită* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 104).

¹¹⁶³ Literalment, *luntre și punte* significa “barca i pont”. Pel que fa a l’expressió *A se face luntre și punte*, segons el NODEX (s.v. *luntre*), indica “a face tot posibilul pentru a atinge un scop” [‘fer tot el possible per atènyer un objectiu’].

¹¹⁶⁴ DEX (s.v. *noroc*^l): “Soartă, ursită, destin (favorabil)” [‘Fat, designi, destí (favorable)’].

¹¹⁶⁵ En oposició a la *diligencia* quixotesca, que ens assegura l’esmentada prosperitat: *Lenea e cucoană mare care n-are de mâncare* [‘La mandra és (una) gran senyora que no té (res) per menjar’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 72).

La fuerza es vencida del arte (II, Cap. 19, p. 860)

Puterea cade biruită de către meșteșug (PAPU, 1965: II, p. 180)

[‘La potència (física) cau derrotada per la mestria’]

Forța este învinsă de artă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 169)

[‘La força és vençuda per l’art’]

La supremacia de l’*arte* sobre la *fuerza* es demostra en parèmies com ara: *Vencer, más por arte que por fuerza ha de ser* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 331, núm. 29.199), o *Lo que fuerzas no logran, el arte lo obra* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 331, núm. 29.196); així doncs, i en resum: *Quien tiene arte, va por toda parte* (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 153, s.v. *arte*; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 32, núm. 307¹¹⁶⁶; ETXABE, 2001: p. 362¹¹⁶⁷); per tal com “De todos es sabido que con la violencia, con la fuerza bruta, no se suelen conseguir las cosas; es mejor destreza, agilidad e inteligencia” (CASADO *et alii*, 1998: p. 74); comentari que es rebla amb una expressiva parèmia italiana: *Più vale il sale in testa*¹¹⁶⁸ *che la forza nei muscoli*. Per la seva banda, OLMOS (1998² [1940]: p. 81) acomboia altrament la seva glossa:

“Si no fuese así, ¿cómo se celebrarían corridas de toros? El torero, con su astucia, engaña y vence al toro. No todo lo domina la fuerza. Es a veces más a propósito el ingenio que la fuerza. Hay otro refrán que lo compendia claramente: «vale más maña que fuerza»”.

En efecte, heus aquí una parèmia ben viva avui en dia, i que trobem, en la forma *Más vale maña que fuerza*, als reculls de CORREAS (2000 [1627]: p. 504, núm. 576), MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 331, núm. 29.188), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 221, núm. 2188¹¹⁶⁹), o ETXABE (2001: p. 258¹¹⁷⁰); i, amb d’altres exemples, però sempre amb la *maña* i la *fuerza* de protagonistes: *Do fuerza no basta, maña alcanza* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 236, núm. 481; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 331, núm. 29.192); *Do fuerza no vale, maña hace* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 236, núm. 481); *Do fuerza no vale, maña corre* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 331, núm. 29.185). La relació entre l’*arte* quixotesca i la *maña* que acabem d’esmentar, ens la palesa LEYVA (2004: p. 182): “el arte al que la sentencia se refiere es cautela, maña, astucia”. En aquest sentit, alguns traductors romànics del *Quijote* opten per diverses solucions a l’hora d’interpretar aquest *arte* o *maña*: *Mes val enginy que fòrssa* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 114); *Engin et industrie passent la force* (DE ROSSET / CASSOU,

¹¹⁶⁶ Les autores inclouen la glossa: “Enseña cuán útil es saber algún oficio para ganar de comer”.

¹¹⁶⁷ Amb la nota: “Pondera la utilidad de ser bueno en un oficio para poder ganarse el sustento y medrar con dignidad”.

¹¹⁶⁸ La correspondència amb l’expressió quixotesca “sal en la mollera” (I, Cap. 7, p. 99) ens resulta evident.

¹¹⁶⁹ Amb l’apunt: “Denota que se saca mejor partido con la suavidad y destreza que con la violencia y el rigor”.

¹¹⁷⁰ Etxabe ens explica: “Enseña que, en muchas ocasiones, se consigue con habilidad lo que no se logra por la fuerza”.

2006 [1949]: p. 168), o *La force est vaincue par la technique* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 190). Quant al romanès, mentre Mărculescu es decanta per la versió literal *artă* [‘art’], Papu considera més escaient el mot *meșteșug* [‘mestria’], el qual, partint d’un sentit originari de *feina* o *professió*, ha arribat a significar la destresa amb què un veritable professional l’executa¹¹⁷¹. D’altra banda, la *fuera* quixotesca, que no oferia dubtes a les tres traduccions (dues en francès i una en català) dessús esmentades, en romanès se’ns presenta amb el binomi *puterea* [‘la potència (física)’] (Papu) – *forța* [‘la força’] (Mărculescu). A fi de no limitar-nos a les versions literals ofertes per ambdós traductors romanesos, recorrem al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 311, s.v. *dibăcie*), en el qual el refrany *Más vale maña que fuerza* es tradueix com a: *Dibăcia întrece puterea* [‘L’habilitat supera la potència (física)’]; solució, per al mateix exemple castellà, que amplien CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 598, s.v. *maña*): *Dibăcia întrece forța/puterea* [‘L’habilitat supera la força/potència (física)’]. I, a tall de conclusió, vet aquí una inhàbil marrada vers el prodigiós, i omnipotent, tocom mental: *Mintea întrece orice putere* [‘La ment supera tot poder’] (MILLIO, 1999: p. 42, núm. 351b¹¹⁷²).

¹¹⁷¹ Vegeu, per exemple, el DEX (s.v. *meșteșug*³): “Pricepere, îndemânare, abilitate, talent” [‘Destresa, traça, habilitat, talent’].

¹¹⁷² *BETTER WIT than wealth.*

La honra puédela tener el pobre, pero no el vicioso (II, Prólogo, p. 677)

Săracul poate avea cinste, ticălosul, însă, nu (PAPU, 1965: II, p. 15)

[‘El pobre pot tenir honor, el depravat, en canvi, no’]

Onoarea o poate avea săracul, nu însă viciosul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 15)

[‘L’honra(,) la pot tenir el pobre, no en canvi el viciós’]

“Pobreza y honra pueden ir juntas, no así maldad y honor, incompatibles por naturaleza. Mientras la pobreza no deshonor¹¹⁷³, el vicio acaba por desmoronar el edificio del alma” (LEYVA, 2004: p. 183). Per tant, queda clar que *Honra y vicio no andan en un quicio* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 397, núm. 578; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 355, núm. 31.330); a més a més, si parem esment al fet que “las personas que se enriquecen rápidamente lo hacen mediante negocios poco honrados” (ETXABE, 2001: p. 205), conclourem: *Honra y provecho no caben en un saco* (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 675, s.v. *hambre*; ETXABE, 2001: p. 205); o la variant *Honra y dinero no están en el mismo baúl*, esmentada per CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 501, s.v. *honor*) a propòsit de la parèmia romanesa: *Onoarea și banul nu se închină aceluiași zeu* [‘L’honor i el(s) diner(s) no s’inclinen al mateix déu’]. A la mateixa pàgina (p. 501, s.v. *honra*), espigolem un lapidari aforisme quixotesc molt escaient: *El hombre sin honra peor es que el muerto*¹¹⁷⁴; el qual, en versió romanesa, sona talment: *Omul fără de onoare mai rău decât mort* [‘L’home sense honor pitjor que mort’]. La contundència de la citació cervantina ens recorda una memorable frase de la història d’Espanya: *España prefiere honra sin barcos a barcos sin honra*¹¹⁷⁵; concepte que, amb mots de PANN (1982 [1847]: p. 253), sonaria talment: *Cinstea e mai scumpă decât toate* [‘L’honor és més valuós que tot’]; o bé, a la francesa faisó: *Tout est perdu fors l’honneur* (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 97, núm. 6856); parèmia que ZANNE (2004 [1899]: III, p. 96, núm. 6856) emprà per il·lustrar el romanès: *Cercelel a cădut dar urechile aș rămas* [‘L’arracada ha caigut però les orelles han romàs’], bo i afegint-hi encara la glossa: “Cinstea a rămas dacă averea a perdut’o” [‘L’honor ha romàs (fins i tot) si la riquesa l’ha perduda’] (p. 97, núm. 6856).

Ambdues traduccions romaneses coincideixen en el protagonista, *săracul* [‘el pobre’]; pel que fa a l’antagonista, Mărculescu recull literalment el castellà *vicioso*, per mitjà de *viciosul* [‘el viciós’], mentre que Papu opta per titllar aquest personatge de *ticălos* [‘depravat’]; adjectiu que

¹¹⁷³ Així mateix, OLMOS (1998² [1940]: p. 81): “Porque vicio y honor son incompatibles, no así pobreza y honra. La pobreza no deshonor”.

¹¹⁷⁴ Refraney que localitzem a l’original quixotesc (I, Cap. 33, p. 417) amb una lleu diferència: *El hombre sin honra peor es que un muerto*.

¹¹⁷⁵ Segons IRIBARREN (1974⁴: p. 442): “Muchos historiadores afirman que esta célebre frase la pronunció el brigadier don Casto Méndez Núñez, jefe de nuestra escuadra en el Pacífico, el día 2 de mayo de 1866, con ocasión del bombardeo del puerto peruano de El Callao y como contestación al comodoro Rodgers, jefe de la escuadra norteamericana anclada en dicho puerto, el cual le había advertido que sus buques podían echar a pique a los españoles”.

el DEX (s.v. *ticălos*¹) defineix talment: “(Persoană) care comite fapte reprobabile” [‘(Persona) que comet actes reprovables’]. El pobre, doncs, supleix les mancances materials amb perfecta honradesa: *Săracul n-are nici haină, [/] Nici la inimă vreo taină* [‘El pobre no té cap vestit, [/] Ni al cor cap secret’] (HINȚESCU, 1985: p. 143, núm. 2509). No endebades, ZANNE (2004 [1900]: V, p. 565, núm. 12765) vincula l’expressió *Sărac și curat* [‘Pobre i decent’] amb el francès i l’italià (p. 567, núm. 12765): *Pauvre et prudhomme*, i *È meglio povertà onorata, che ricchezza svergognata*. A aquests, encara hi caldria afegir el castellà *Más vale acostarse sin una (deuda) que amanecer con deudas*, esmentat per CALCIU *et alii* (1979: p. 894, s.v. *sărac*), també a propòsit del fraseologisme *Sărac și curat*, fàcilment ampliable: *Mai bine sărac și curat* [‘Millor pobre i decent’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 152); *Mai bine sărac, dar curat* [‘Millor pobre, però decent’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 182, núm. 1600); perllongable, doncs, fins al punt de les odioses comparacions: *Mai bine sărac curat, / Decât bogat rușinat* [‘Millor pobre decent, / Que ric avergonyit’] (MILLIO, 1999: p. 62, núm. 518a¹¹⁷⁶); *Mai bine sărac și curat, decât bogat și necinstit* [‘Millor pobre i decent, que ric i deshonest’] (HINȚESCU, 1985: p. 107, núm. 1662); *Mai bine sărac și curat decât bogat și pătat/cu păcat/rușinat* [‘que ric i tacat/amb pecat/avergonyit’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 182, núm. 1600). L’adjectiu *curat* [‘decent’] es pot transformar en *onest* [‘honest’]: *Mai bine sărac și onest, decât bogat și rușinat* [‘Millor pobre i honest, que ric i avergonyit’] (HINȚESCU, 1985: p. 204, núm. 4027); o bé en *cinstit* [‘honrat’]: *Mai bine sărac cinstit decât bogat huiduit*¹¹⁷⁷ [‘Millor pobre honrat que ric foragitat’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 182, núm. 1600). Cloem la fitxa amb una parèmia que sembla donar la raó a Papu a l’hora de triar els mots *cinste* per a *la honra* quixotesca (en comptes d’*onoarea* [‘l’honra’], com Mărculescu) i *ticălos* [‘depravat’] per a *vicioso* (en lloc del *viciosul* [‘el viciós’] de Mărculescu): *Mai bine cinste cu sărăcie, / Decât avere cu ticăloșie* [‘Millor honor amb pobresa, / Que riquesa amb depravació’] (MILLIO, 1999: p. 62, núm. 518b¹¹⁷⁸).

¹¹⁷⁶ A *CLEAN fast is better than a dirty breakfast*.

¹¹⁷⁷ Els autors inclouen una nota a peu de pàgina (2007: p. 182, núm. 1600, n. 1) per explicar el significat del verb *a huidui*: “a alunga cu strigăte și fluierături” [‘foragitar amb crits i xiulades’].

¹¹⁷⁸ A *CLEAN fast is better than a dirty breakfast*.

*La ingratitud es hija de la soberbia*¹¹⁷⁹ (II, Cap. 51, p. 1146)

*Nerecunoștința e fiică a*¹¹⁸⁰ *trufiei* (PAPU, 1965: II, p. 458)

[‘La desconexença és filla de la supèrbia’]

Ingratitudinea este fiica trufiei (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 422)

[‘La ingratitud és la filla de la supèrbia’]

“Con anterioridad¹¹⁸¹, Don Quijote ya se había pronunciado sobre el significado del desagradecimiento, diciendo a los galeotes a quienes había liberado de las cadenas: «De gente bien nacida es agradecer los beneficios que reciben, y uno de los pecados que más a Dios ofende es la ingratitud»¹¹⁸² (LEYVA, 2004: p. 184).

Ultra l’esmentada escena dels galiots, la nostra parèmia s’entrellaça amb dos altres refranys quixotescs: *A buen servicio, mal galardón* (II, Cap. 66, p. 1277), i *De los desagradecidos está lleno el infierno*¹¹⁸³ (II, Cap. 58, p. 1205). No hi ha dubte que *La ingratitud seca la fuente de la piedad* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 422, núm. 296), i que, precisament aquesta supèrbia, de la qual la ingratitud deriva, “Fue el [pecado] de Satanás” (CABALLERO, 1970: p. 272, núm. 3848), i, hi afegiríem, de tots els àngels, també caiguts, del seu seguici, com ens demostra la següent admonició de ressons atàvics: *Nu te da mândriei, ce e muma trufiei, ce pe ingeri ’i-a aruncat, din cer jos i-a cufundat, că pămînt ești și țărîna, și ’n pămînt și în țărîna îndată te veî preface, și acolo te veî întorce*¹¹⁸⁴ [‘No cedeixis a l’orgull, que és la mare de la supèrbia, la qual(,) els àngels(,) els va expulsar, del cel a sota (la terra) els va precipitar, perquè terra ets i pols, i en terra i en pols de seguida et convertiràs, i allí tornaràs’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 394, núm. 8397). L’anterior fragment ens forneix una valuosa informació genealògica que ens permet arriscar-nos al següent sil·logisme: si la ingratitud és *hija de la soberbia*, i l’orgull és *muma trufiei* [‘la mare de la supèrbia’], aleshores, en aquesta nefanda família, *mândria*¹¹⁸⁵

¹¹⁷⁹ La parèmia continua dient: “y uno de los mayores pecados que se sabe”, que és com, per exemple, la presenta CABALLERO (1970: p. 272, núm. 3848). Per la nostra banda, seguim sistemàticament la lliçó de CANTERA *et alii* (2005: p. 83).

¹¹⁸⁰ No passéssiu pas per alt aquest magnífic exemple d’article genitival, encarregat d’assenyalar que el genitiu *trufiei* [‘de la supèrbia’] depèn d’un substantiu no articulat de gènere femení i nombre singular, és a dir *fiică* [‘filla’]. La versió de Mărculescu correspon a la formulació no marcada (substantiu articulat + genitiu): *fiica trufiei* [‘la filla de la supèrbia’].

¹¹⁸¹ Passatge del Capítol 22 de la primera part (p. 269), que recorda les parèmies: *Es de bien nacidos saber ser agradecidos* (ETXABE, 2001: p. 184), o *Quien no es agradecido, no es bien nacido* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 382, núm. 33.732).

¹¹⁸² Potser els galiots, amb tan desconsiderada actuació, no pretenien altra cosa que fer-se ben seva la glossa d’OLMOS (1998² [1940]: p. 83): “El soberbio estima de justicia, antes que de benevolencia, el bien que se le hace; por eso no lo agradece”.

¹¹⁸³ Parèmia en què ambdós traductors proposen, per al castellà *desagradecidos*, el romanès *nerecunoșcători* [‘desagraïts’], relacionat, ben entès, amb l’opció de Papu *nerecunoștința* [‘la desconexença’]. Aprofitem per justificar-ne la traducció *desconexença*, de tints arcaics, en lloc de *desagraïment*, per mor del gènere femení, el qual permet mantenir el joc amb *fiică* [‘filla’].

¹¹⁸⁴ Mantenim la citació en cursiva, és a dir, considerant-la parèmia i no pas glossa, amb el màxim respecte a l’original de Zanne.

¹¹⁸⁵ No perdem de vista que, segons Dante, “La gente nuova e i sùbiti guadagni [] orgoglio e dismisura han generata” (*Inferno*: XVI, v. 73-74); és a dir, segons la traducció sagarriana (publicada per l’Editorial Alpha a Barcelona el 1955): “Els nou-vinguts, i el fer de pressa els guanys, [] d’orgull i desmesura t’han omplerta” (p. 188).

[‘l’orgull’] esdevindria l’àvia de la ingratitud. Si anem generació per generació, començant per la més jovenívola, vet aquí la ingratitud, o, en d’altres mots: “Însușirea de a fi ingrat; purtarea, atitudinea omului ingrat; nerecunoștință” [‘Qualitat de ser ingrat; el comportament, l’actitud de la persona ingrata; desconeixença’] (DEX: s.v. *ingratitudine*). Així doncs, l’anterior citació ens autoritza a considerar les dues opcions romaneses per a la *ingratitud* quixotesca, *ingratitudine* i *nerecunoștință*, com a germanes bessones. Pel que fa a l’amantíssima mare, *Trufia e trîmbița cădereî* [‘La supèrbia és la trompeta de la caiguda’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 726, núm. 17915); *Trufia e trîmbița căderii* (HINȚESCU, 1985: p. 156, núm. 2814; FLONTA, 1992a: p. 180, núm. 1231¹¹⁸⁶; 1992b: p. 213, núm. 1236¹¹⁸⁷); és a dir, sense metàfora musical: *Trufia prevestește prăbușirea* [‘La supèrbia anuncia l’ensulsida’] (MILLIO, 1999: p. 313, núm. 2662a¹¹⁸⁸). Acabem amb la sempre deguda veneració (o, si així ho volem, paüra) als avis: *Mândria vine înaintea căderii* [‘L’orgull ve abans de la caiguda’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 655, núm. 17634); *Mândria vine înaintea căderii* (FLONTA, 1992a: p. 180, núm. 1231¹¹⁸⁹; 1992b: p. 213, núm. 1236¹¹⁹⁰); *Mândria vine înaintea căderii* (MILLIO, 1999: p. 313, núm. 2662b¹¹⁹¹); parèmia que, en el primer exemple de ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 655, núm. 17634), s’acompanya de dos equivalents romànics: *L’orgueil est l’avant coureur de la chute*¹¹⁹², i *La superbia andò a cavallo e tornò a piedi*¹¹⁹³. *Orgueil, superbia...* Santa família entestada a demostrar-nos que *Els testos s’assemblen a les olles*¹¹⁹⁴, i, en aquest cas, si ens permeteu d’estrafer-ne el repicó: *tant pel cul com per les vores*.

¹¹⁸⁶ *PRIDE goeth before a fall (destruction)*. Amb esment a dues parèmies franceses: *L’orgueil précède la chute*, i *L’orgueil est l’avant-coureur de la chute*.

¹¹⁸⁷ *PRIDE goeth before a fall (destruction)*.

¹¹⁸⁸ *PRIDE comes/goes before a fall/destruction*.

¹¹⁸⁹ *PRIDE goeth before a fall (destruction)*. Amb esment a dues parèmies franceses: *L’orgueil précède la chute*, i *L’orgueil est l’avant-coureur de la chute*.

¹¹⁹⁰ *PRIDE goeth before a fall (destruction)*.

¹¹⁹¹ *PRIDE comes/goes before a fall/destruction*.

¹¹⁹² Aquesta i una altra parèmia francesa, com ja hem esmentat a peu de pàgina, figuren a FLONTA (1992a: p. 180, núm. 1231).

¹¹⁹³ SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 495, núm. 5419) la formulen també en present: *La superbia andò (va) a cavallo e tornò (torna) a piedi*.

¹¹⁹⁴ Vegeu PARÉS (1999: p. 563, núm. 1201).

La lengua queda y los ojos listos (I, Cap. 4, p. 68¹¹⁹⁵)

Na, să te-nveți să-ți ții gura! Na, să te-nveți să caști ochii! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 97)

[‘Vinga, aprèn a tenir la boca tancada! Vinga, aprèn a esbatanar els ulls!’]

Limba mâlc și ochii din cap (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 51)

[‘La llengua mutis i (igualmente) els ulls del cap’]

Admonició tan sàvia que “Aconseja atención a lo que se hace, difícil de conciliar si se habla de lo impertinente al asunto” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 83), i, això no obstant, pronunciada per llavis tan inconvenients com els del camperol que “le estaba dando con una pretina muchos azotes” al malaurat Andrés, el qual, des del moment en què se sincerava a don Quijote, descuidava la parèmia: *Oirás y verás; mas lo que oigas y veas callarás* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 97, núm. 8.722); o, altrament dit: *Con tus ojitos abiertos, tus oídos abiertos y tu boquita cerrada, sabrás mucho de todos, y de ti no sabrán nada* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 97, núm. 8.721). Quan ens ocupàvem del refrany *Aunque tiene oídos para oír, no tiene lengua para hablar* (II, Cap. 62, p. 1239), vèiem aquest exemple de ZANNE (2003 [1897]: II, p. 460, núm. 4762): *Douě urechĩ și o gură* [/] *Ți-a lăsat buna natură.* [/] *Multe, multe să ascuți,* [/] *Dar puține să vorbesci* [‘Dues orelles i una boca [/] T’ha deixat la bona natura. [/] Perquè moltes, moltes (n’)escoltis, [/] Però (de) poques (en) parlis’]; que suara podríem comparar amb: *O gură numai are omul și urechĩ douě, dar d’impotrivă mai mult grăiesce de cât ascultă* [‘L’home només té una boca i dues orelles, però en canvi parla més que (no pas) escolta’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 169, núm. 3423); *O gură numai are omul și urechi două, dar dimpotrivă mai mult grăiește decât ascultă* (MILLIO, 1999: p. 366, núm. 3102a¹¹⁹⁶); o bé: *Multe, multe să auzi și puține să grăiești, că urechi de auzit două ai dobândit, iar gură numai una* [‘Moltes, escolta(’n) moltes i digues(-ne) poques, que orelles per sentir(-hi) dues (n’)has rebut, i boca només una’] (MILLIO, 1999: p. 366, núm. 3102b¹¹⁹⁷). Els anteriors exemples són perfectament aplicables al cas que suara ens ocupa per tal com, si el fet de tenir una boca i dues orelles ens convida a escoltar més que no pas a parlar, igualment, els dos ulls, en combinació amb l’única boca, ens aconsellen de tenir: *Boca fechada, e olho vivo* (VISCONDES, 2002: p. 43), o *Acqua in bocca e occhi aperti*¹¹⁹⁸ (VIAN / COZZI, 1960: I, p. 88). De bell nou en romanès, tot coordinant els tres òrgans: *Ascultă cu urechile,* [/] *vezi cu ochii,* [/] *dar taci cu gura* [‘Escolta amb les orelles, [/] mira amb els ulls, [/] però calla amb la boca’] (MUNTEAN, 1967: p. 39, núm. 1013; MILLIO, 1999: p. 37, núm. 303c¹¹⁹⁹; p. 188, núm. 1587a¹²⁰⁰; p. 218, núm. 1829a¹²⁰¹).

¹¹⁹⁵ Amb la nota (I, Cap. 4, p. 68, n. 14): “«Hablar menos y vigilar mejor»; es el consejo y la reprehensión del labrador”.

¹¹⁹⁶ *You have TWO ears and one tongue, because you should hear more than you speak.*

¹¹⁹⁷ Ídem.

¹¹⁹⁸ De la mateixa manera, en romanès s’empra el fraseologisme *A avé apă ’n gură* [‘Tenir aigua a la boca’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 187, núm. 3510) per a “ómenii tăcuți” [‘els homes callats’].

¹¹⁹⁹ *BETTER to play with the EARS than with the tongue.*

Respecte a la retòrica solució de Papu, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 563, s.v. *lengua*) opten per retallar-ne la interjecció *Na* [‘Vinga’] a inici d’hemistiqui, així com l’atenuació pedagògica *să te-nveți* [‘aprèn’], bo i afaïçonant-ne una parèmia prou més directa: *Să-ți ții gura și să caști ochii!* [‘Tingues la boca tancada i esbatana els ulls!’]; la qual es retroba, en dues ocasions, com a traducció del refrany quixotesc, a CALCIU *et alii* (1979: p. 433, s.v. *gură*¹²⁰²; p. 719, s.v. *ochi*¹²⁰³). Pel que fa a la versió de Mărculescu, parteix del fraseologisme *A tăcea mîlc*¹²⁰⁴, que CALCIU *et alii* (1979: p. 631, s.v. *mîlc*) tradueixen *in extenso* talment: “quedarse sin chistar (sin decir esta boca es mía, sin decir oxte ni moxte, sin decir chus ni mus, sin decir ni mús [*sic*], ni jota *sau* sin decir ni pizca, ni pío)”. En resum, quant a la llengua, cal *A ‘și pune lacata (lacată) la gură*¹²⁰⁵ [‘Posar-se el forrellat (forrellat) a la boca’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 167, núm. 3413); i, quan es tracti d’estar a l’aguait, aleshores convindrà *A deschide ochii*¹²⁰⁶ [‘Obrir els ulls’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 364, núm. 4306); *A beli ochii*¹²⁰⁷ [‘Obrir desmesuradament els ulls’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 365, núm. 4312); *A face (avé) ochiï patru* [‘Fer (tenir) els ulls (en/com si fossin) quatre’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 350, núm. 4233), o *A face ochiï rătă* [‘Fer els ulls (com si fossin una) roda’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 365, núm. 4311).

¹²⁰⁰ *HE THAT will LIVE in peace and rest must hear and see and speak the best.*

¹²⁰¹ *IF you will still live at EASE, / Hear and see, and hold your peace.*

¹²⁰² En aquest cas, el refrany de referència apareix entre signes d’exclamació: *¡La lengua queda y los ojos listos!*

¹²⁰³ L’exemple romanès es presenta sense signe d’exclamació: *Să-ți ții gura și să caști ochii.*

¹²⁰⁴ Calciu *et alii* n’ofereixen les variants: *A tăcea molcom* [‘Callar tranquil’]; *A tăcea ca peștele* [‘Callar com el peix’], i *A tăcea ca pământul* [‘Callar com la terra’].

¹²⁰⁵ Zanne al·ludeix al refrany: *Gura aduce ura* [‘La boca duu l’odi’]; que ja hem citat a propòsit de la fitxa corresponent a la parèmia: *Al buen callar llaman Sancho* (II, Cap. 43, p. 1067).

¹²⁰⁶ COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 835, s.v. *ojo*) esmenta el fraseologisme *Abrir el ojo*, amb la següent glossa: “estar con advertencia”.

¹²⁰⁷ Expressió que CALCIU *et alii* (1979: p. 107, s.v. *beli*) tradueixen amb dos fraseologismes: *Abrir desmesuradamente los ojos*, i *Mirar con los ojos desencajados*.

La letra con sangre entra (II, Cap. 36, p. 1015¹²⁰⁸)

*Bucea*¹²⁰⁹ *poruncii trebuie scrisă cu sânge* (PAPU, 1965: II, p. 331)

[‘La paraula de l’ordre s’ha d’escriure amb sang’]

Știința de carte cu sânge se-mparte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 305¹²¹⁰)

[‘Llegir i escriure¹²¹¹ amb sang es transmet’]

Segons ROMERO (2001²: p. 203, núm. 551), es tracta d’“un refrán políticamente incorrecto, pues no está de moda recordar que para ser en verdad libres en la vida conviene haberse sujetado a la disciplina del aprendizaje y que los conocimientos no nos vienen por arte de birlibirloque, sino de la aplicación y del estudio”. Per la seva part, ETXABE (2001: p. 218) ens aclareix que la parèmia “Se usa con dos sentidos. Por un lado, enseña que el esfuerzo es necesario para el aprendizaje. Por otro, de tono menos edificante, defiende el castigo físico como eficaz método pedagógico”. Quant al segon sentit, a partir de la parèmia *Los niños de pequeños, que no ay castigo después para ellos*, MAL LARA (2013 [1568]: VIII, p. 1136, núm. 1) glossa:

“Lo que nuestro refrán dice de los niños, deven ser castigados desde pequeños, y da la causa para ello, porque no ay castigo después para ellos si han de ser castigados como los niños. Verémoslo en el refrán *La letra con sangre entra*¹²¹². Y si han de ser castigados, no ay mejor tiempo que desde pequeños, porque están entonces tiernos y de cera para imprimir en ellos todo lo que quisiéremos”.

En el mateix sentit, però més modernament, CASADO *et alii* (1998: p. 65¹²¹³) afirmen: “Se refiere este proverbio a la filosofía de los antiguos métodos pedagógicos que se aplicaban en las escuelas, basados en el rigor y en el castigo físico”; i, ja ben entrats al segle XXI, CALLES (2006: p. 205, núm. 686) també considera que “se dice este refrán cuando se quiere enseñar a los jóvenes a fuerza de palos”¹²¹⁴. No és estrany, doncs, que la parèmia es rebli amb el següent

¹²⁰⁸ Amb la nota (II, Cap. 36, p. 1015, n. 5): “«no se consigue nada valioso sin sufrimiento»: refrán que se aplicaba a los niños, y cuyo uso por parte de la Duquesa es claramente irónico”.

¹²⁰⁹ El sentit primigeni de *buche* (DEX: s.v. *búche*) és: “A doua literă din alfabetul chirilic” [‘Segona lletra de l’alfabet ciríllic’]; i, a partir d’aquí, “cunoștințe elementare de scris și citit” [‘coneixements elementals de llegir i escriure’].

¹²¹⁰ MĂRCULESCU (II, p. 305, n. 544) apunta: “Proverb: «La letra con sangre entra», literal: «litera cu sânge intră» [‘literalment: «la lletra amb sang entra»’]”.

¹²¹¹ Ens permetem aquesta traducció lliure, bo i emparant-nos en la definició que el DEX (s.v. *știință*) ens brinda de l’expressió *știința de carte* [literalment, ‘ciència de llibre’]: “cunoștințe de scriere și de citire” [‘coneixements de llegir i escriure’].

¹²¹² Refrany que, al contrari de l’afirmació de l’autor, no apareix amb cap mena de glossa.

¹²¹³ Alhora que el relacionen amb menys bel·ligerants parèmies en francès i italià: *Rien sans peine*, i *Innanzi alla virtù Dio ha posto il sudore* (vegeu SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 273, núm. 2987). També el *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes* vincula la nostra parèmia amb parèmies de faísó similar: *Rien ne vient sans peine* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58868&Lng=1>), i *Senza fatica non si fa niente* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58868&Lng=8>).

¹²¹⁴ Si bé és cert que “La moderna pedagogía entiende, sin embargo, que los niños y los jóvenes pueden comprender perfectamente las palabras y los razonamientos, y que no es necesario maltratar a un rapaz para que aprenda las cosas”.

repicó: *La letra, con sangre entra; y la labor, con dolor* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 424, núm. 325¹²¹⁵); *La letra con sangre entra, y la labor con dolor* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 236, núm. 21.451). Al capítol 35 de la segona part del *Quijote* (p. 1009-1010), espigolem aquesta afirmació: “tres mil y trecentos azotes, que no hay niño de la doctrina, por ruin que sea, que no se los lleve cada mes”; segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 480, s.v. *doctrina*), els *niños de la doctrina* eren “pobrecitos huérfanos, que se recogen para doctrinallos y criallos, y después los acomodan poniéndolos a que deprendan oficio, obra de gran caridad”. És precisament COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 763, s.v. *letra*) el primer que blasma¹²¹⁶ el sentit sanguinolent de la parèmia: “el que pretende saber ha de trabajar y sudar¹²¹⁷”; y esso significa allí sangre, y no açotar los muchachos con crueldad, como lo hazen algunos maestros de escuela tiranos¹²¹⁸. Certament, tota afirmació es pot capgirar amb *summa* facilitat; no endebades: “María de Maeztu¹²¹⁹ dijo y escribió muchas veces que el refrán de *La letra, con sangre entra* es verdad, pero la letra no debe entrar con sangre del discípulo, sino con la sangre del maestro (es decir, con su esfuerzo y su sudor)” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 573). Arribem, doncs, al cap del carrer, bo i negant la major amb un afectuós repicó: *La letra con sangre entra; pero con dulzura y amor se enseña mejor* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 236, núm. 21.452).

A l’hora de traduir el nostre refrany, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 565, s.v. *letra*) distingeixen els dos sentits dessús esmentats; en primer lloc, el que correspon al *Quijote* (i així ho assenyalen per mitjà de la marca *DQ*): *Bucea-ți intră-n cap numai prin sânge* [‘La paraula t’entra al cap només amb (la) sang’]; opció que retrobem, per exemple, en les traduccions quixotesques de VISCONDES (2002: p. 513): *O haver sangue é a condição expressa*; RULLAN (2005 [1905]: II, p. 213): *Sa lletra entra per s’esquena, y lo que cou cura*, o BODINI (2005 [1957]: II, p. 885): *Il verbo entra col nerbo*. L’altra doble proposta de Calciu / Samharadze, en canvi, deixa de banda tota violència i s’eleva a un àmbit més general: *Nimic nu se face fără osteneală* [‘Res no es fa sense esforç’], i *Nimic nu se câștigă fără trudă* [‘Res no es guanya sense afany’]. La primera, la recullen CALCIU *et alii* (1979: p. 691, s.v. *nimic*; p. 739, s.v. *osteneală*), juntament amb tres equivalents castellans: “no hay atajo sin trabajo; no se ganó Zamora en una hora¹²²⁰”; la letra con sangre entra”. Això no obstant, la variant més habitual

¹²¹⁵ Amb la glossa: “Con castigo, en niños y niñas”.

¹²¹⁶ Trobem, també, opinions a mig camí, com ara la d’OLMOS (1998² [1940]: p. 83): “Alude a la necesidad de castigo, no precisamente corporal, para que el alumno se aplique a las enseñanzas del maestro, ya que sin un poco de temor no suele a las veces ponerse la atención necesaria a un asunto”.

¹²¹⁷ Es tractaria, doncs, d’un “Refrán que da a entender el trabajo y fatiga que se necesita emplear para saber o adelantar en alguna cosa” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 572). En termes ben similars, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 204, núm. 2021) indiquen: “Da a entender que para aprender lo que se ignora o adelantar en cualquiera cosa no han de excusarse el estudio y el trabajo”.

¹²¹⁸ Vegeu, als *Essais* de Michel de Montaigne (1533-1592), per exemple, en l’edició de la Imprimerie nationale, publicada a París el 1998: “Combien leurs classes seraient plus décentement jonchées de fleurs et de feuillée, que de tronçons d’osier sanglants!” (I, Cap. 26, p. 284).

¹²¹⁹ Pedagoga espanyola (1881-1948).

¹²²⁰ Vet aquí com, de bursada, ensopeguem un altre refrany quixotesc. Vegeu, doncs, la fitxa: *No se ganó Zamora en un hora* (II, Cap. 71, p. 1313).

n'és: *Nimica nu-i fără osteneală* ['No hi ha res sense esforç'] (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5265; FLONTA, 1992a: p. 168, núm. 1144¹²²¹; 1992b: p. 197, núm. 1145¹²²²; MILLIO, 1999: p. 103, núm. 872IIc¹²²³; p. 283, núm. 2384b¹²²⁴; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 216; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 200, núm. 1774). Quant a la segona proposta de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 565, s.v. *letra*), *Nimic nu se câștigă fără trudă* ['Res no es guanya sense afany'], l'encerquem a CALCIU *et alii* (1979: p. 691, s.v. *nimic*), amb les tres traduccions castellanes dessús esmentades¹²²⁵.

¹²²¹ *No PAINS, no gains*. Amb esment al refrany francès: *Nul pain (bien) sans peine*.

¹²²² *No PAINS, no gains*. L'autor relaciona la parèmia amb dos refranys castellans: *No hay bien sin trabajo*, i *No hay atajo sin trabajo*; i dos de lusitans: *Não há atalho sem trabalho*, i *Não há honra sem trabalho*.

¹²²³ *EVERY PATH has a puddle*.

¹²²⁴ *NO sweet without (some) sweat*.

¹²²⁵ Ço és: "no hay atajo sin trabajo; no se ganó Zamora en una hora; la letra con sangre entra".

La mejor salsa del mundo es la hambre (II, Cap. 5, p. 725¹²²⁶)

Mai bun bucătar decît foamea nici că se află pe lume (PAPU, 1965: II, p. 53-54)

[‘Millor cuiner que la fam no es troba pas al món’]

Cel mai bun sos de pe lume e foamea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55¹²²⁷)

[‘La millor salsa del món és la fam’]

“etenim quis hoc non uidet, desiderii omnia ista condiri? Darius in fuga cum aquam turbidam et cadaueribus inquinatam bibisset, negavit umquam se bibisse iucundius. numquam uidelicet sitiens biberat. nec esuriens Ptolomaeus ederat; cui cum peragranti Aegyptum comitibus non consecutis cibarius in casa panis datus esset, nihil uisum est illo pane iucundius. Socraten ferunt, cum usque ad uesperum contentius ambularet quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse se, quo melius cenaret, obsonare ambulando famem. quid? uictum Lacedaemoniorum in philitiis nonne uidemus? ubi cum tyrannus cenauisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. tum is qui illa coxerat: «minime mirum; condimenta enim defuerunt.» «quae tandem?» inquit ille. «labor in uenatu, sudor, cursus ad Eurotam, fames, sitis. his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur»¹²²⁸.

L’anterior fragment ciceronià no és pas l’únic que ens palesa aquesta subjectivitat gastronòmica; per esmentar-ne un altre exemple clàssic, vet aquí dos versos, i escaig, dels *Sermones* horacians: “non in caro nidore uoluptas [/] summa, sed in te ipso est. Tu pulmentaria quaere [/] sudando”¹²²⁹ (II, 2, v. 19-21). Pel que fa a la parèmia original, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 675, s.v. *hambre*) la transforma en la variant *A mucha hambre no ay pan malo*¹²³⁰, la qual, amb

¹²²⁶ Amb la nota (II, Cap. 5, p. 725, n. 18): “Posible eco de un adagio de Cicerón; véase I, 19, 226, n. 54”. En efecte, al passatge esmentat, hi trobem l’expressió: “con la salsa de su hambre”, que considerem no pas parèmia, sinó al·lusió a la que prenem de referència, tal com demostra el corresponent apunt a peu de pàgina (I, Cap. 20, p. 226, n. 54): “La frase hecha para estos casos es «El hambre es la mejor salsa»; véase II, 5, 725, n. 18”.

¹²²⁷ MĂRCULESCU (2007: II, p. 55, n. 114) ens indica: “Posibil ecou al unui adagio din Cicerone, atribuit lui Socrate [‘Possible eco d’un adagi de Ciceró, atribuït a Sòcrates’]: «Optimum condimentum fames.» Vezi și [‘Vegeu també’] I, 19”.

¹²²⁸ Segons la traducció del tercer volum de les *Tusculanes* (V, 97-98, p. 49-50), a càrrec d’Eduard Valentí, publicada a Barcelona per la Fundació Bernat Metge l’any 1950: “En efecte, ¿qui no veu que és la gana que condimenta tots els aliments? Darios, quan fugia, va beure d’una aigua tèrbola i infectada de cadàvers, i va dir que mai no havia begut amb tant de gust: es veu que mai no havia begut assedegat. Ni Ptolomeu havia menjat afamat: recorrent l’Egipte, havia deixat enrera el seu seguici i en una cabana li fou ofert un tros de pa groller; li semblà que no hi havia res de més exquisit que aquell pa. Diuen de Sòcrates que, passejant-se a bon pas fins al vespre, i havent-li estat preguntat per què ho feia, va respondre que, caminant, feia provisió de gana per a sopar millor. ¿I què? ¿No veiem quin és l’aliment dels lacedemonis en llurs «filíties»? Una vegada que hi va prendre part Dionisi el tirà, va dir que no li havia agradat gens aquell brou negre que era el plat principal de l’àpat. I li fa el que l’havia cuinat: «No és estrany; li faltaven els condiments». «¿Quins condiments?» preguntà Dionisi. «Fatiga a la cacera, suor, una carrera a la riba de l’Eurotas, fam, set; perquè és amb aquestes coses que es condimenten els àpats dels lacedemonis». Quant a l’anècdota de Darios, recordem que *Setosul bé apă din ori-ce lac* [‘L’assedegat beu aigua de qualsevol llac’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 118, núm. 9258).

¹²²⁹ A l’edició de la Fundació Bernat Metge, intitulada *Sàtires i Epístoles* (1927), Llorenç Riber tradueix: “No en l’odorant vianda cara trobaràs el major gust; sinó que està dins tu mateix. Cerca les viandes, suant” (p. 41). I encara hi afegeix una interessant nota a peu de pàgina: “Vol dir: en estar cansat, tota menja et serà exquisida” (n. 3).

¹²³⁰ Covarrubias acompanya el refrany de la següent glossa: “todo se tiene por bueno en el tiempo de la necesidad”.

la imatge del pa en lloc de la salsa¹²³¹ quixotesca, ens ha pervingut fins a dia d'avui, tal com demostra CALLES (2006: p. 93, núm. 313): *A buen hambre no hay pan duro*; o bé ROMERO (2001²: p. 14, núm. 10), el qual rebla l'anterior parèmia amb un repicó final, *A buen hambre, no hay pan duro (ni falta salsa a ninguno)*¹²³², i li atribueix una glossa igualment vàlida per al refrany del *Quijote*:

“Vivencia común es la de que cuando aprieta la necesidad^[1233], por poca que sea, los melindres a los que estamos acostumbrados se esfuman como por ensalmo y no paramos mientes ni exquisiteces, al tiempo que el ingenio se multiplica a fin de satisfacer la penuria”.

CASADO *et alii* (1998: p. 55¹²³⁴) estableixen vincles entre el castellà *A buena hambre no hay pan duro*, i el francès *À bon goût et faim il n'y a mauvais pain*, o l'italià *La fame è il miglior cuoco che vi sia*¹²³⁵; de la mà del qual accedim al refranyer romanès: *Fómea e cel mai bun bucătar*¹²³⁶ [‘La fam és el millor cuiner’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 558, núm. 8484); *Foamea e cel mai bun bucătar* (MUNTEAN, 1967: p. 178, núm. 3712; CALCIU *et alii*, 1979: p. 387¹²³⁷, s.v. *foame*; FLONTA, 1992a: p. 122, núm. 822¹²³⁸; 1992b: p. 145, núm. 827¹²³⁹; MILLIO, 1999: p. 211, núm. 1782a¹²⁴⁰; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 487, s.v. *hambre*); *Foamea-i cel mai bun bucătar* (GHEORGHE, 1986: p. 210, núm. 182); *Foamea este cel mai bun bucătar* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 140, núm. 1232); *Foamea e bucătarul cel mai bun*¹²⁴¹ [‘el cuiner millor’] (HINȚESCU, 1985: p. 88, núm. 1212). Amb els anteriors exemples es palesa el següent: *Mai bun bucătar decăt foamea nici că se află pe lume* [‘Millor cuiner que la fam no es troba pas al món’]

¹²³¹ En honor a la veritat i, si bé no tan coneguts com el refrany de Covarrubias que acabem de citar, no manquen exemples que prenen la salsa de referent, com ara: *Hambre y sed, la mejor salsa para comer* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 338, núm. 29.803); *A buen hambre no es menester salsas* (ETXABE, 2001: p. 49), o bé: *No hay tal caldo como la salsa de San Bernardo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 338, núm. 29.800).

¹²³² Amb lleus variants, també a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 174, núm. 1746): *A buena hambre no hay pan duro, ni falta salsa a ninguno*; i encara amb un breu apunt: “Da a entender que cuando aprieta la necesidad no se repara en delicadezas”.

¹²³³ Segons OLMOS (1998² [1940]: p. 84): “Porque toda comida, con buen apetito, resulta harto sabrosa. De este corte es: «a buen hambre no hay pan duro». Metafóricamente puede aplicarse a otros órdenes de cosas”.

¹²³⁴ Amb l'apunt: “En la necesidad, el hambriento no pone reparos, no hace malos gestos ante ningún tipo de alimento, aunque se trate de pan duro”.

¹²³⁵ Parèmia recollida a GHEORGHE (1986: p. 211, núm. 182) i a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 239, núm. 2595), autors, aquests darrers, que l'acompanyen d'altres refranys, com ara: *La fame condisce tutte le viande* (1991: p. 238, núm. 2592), o *La fame è il miglior condimento* (1991: p. 239, núm. 2594); les quals, a llur torn, ens recorden la traducció de BODINI (2005 [1957]: II, p. 627): *Non c'è miglior companatico che la fame*.

¹²³⁶ ZANNE (2004 [1899]: III, p. 559, núm. 8484) relaciona el refrany amb el francès: *Il n'est sauce que d'appétit*; parèmia que retrobem a GHEORGHE (1986: p. 211, núm. 182).

¹²³⁷ Els autors esmenten la següent tirallonga de correspondències castellanques: “A buen(a) hambre no hay pan duro (ni falta salsa a ninguno); no hay mejor cocinero (*sau* salsa) que el hambre; a pan de quince días, hambre de tres semanas; la mucha hambre hace dulce el vinagre”.

¹²³⁸ *HUNGER finds no fault with the cookery*. Amb menció als refranys francesos: *L'appétit est le meilleur cuisinier*, i *À la faim, il n'y a pas de mauvais pain*; parèmies que també figuren a GHEORGHE (1986: p. 211, núm. 182; p. 210, núm. 181).

¹²³⁹ *HUNGER finds no fault with the cookery*.

¹²⁴⁰ Ídem.

¹²⁴¹ Vegeu el castellà: *Gran cocinera es el hambre* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 338, núm. 29.802).

(CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 487, s.v. *hambre*) –és a dir, l’opció triada per Papu– per tal com *Foamea face bucatele gustoase* [‘La fam fa els menjars saborosos’] (MILLIO, 1999: p. 211, núm. 1782c¹²⁴²); o bé, amb adjectivació igualment falaguera, *Foamea face bucatele bune* [‘bons’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 140, núm. 1232). Vet aquí un camí, ben escrutable, en aquest cas, que ens mena a la solució de Mărculescu, traducció literal de la parèmia quixotesca, que, *mutatis mutandis*, també espigolem a FLONTA (1992a: p. 122, núm. 823¹²⁴³): *Foamea e sosul cel mai bun*¹²⁴⁴ [‘La fam és la salsa millor’]. L’autor repeteix la parèmia amb la lleugera variant *Foamea-i* [‘La fam és’] *sosul cel mai bun* (FLONTA, 1992b: p. 146, núm. 828¹²⁴⁵), que, d’una banda, marca amb un asterisc¹²⁴⁶, i, d’altra banda, agermana amb els refranys portuguesos: *Boa mostarda é a fome*¹²⁴⁷, i *Não há melhor mostarda que a fome*; i amb els castellans: *Buena salsa es el hambre*; *No hay mejor salsa que la hambrecilla*; *A buen hambre no es menester salsas*, i *A buen hambre no hace falta condimento*¹²⁴⁸; l’últim dels quals ens recorda la versió *Foamea este cel mai bun condiment*¹²⁴⁹, versió escollida per Andreea Şeler, traductor romanès del best-seller de Ken Follet *The Pillars of the Earth*, com a equivalent de *Hunger is the best seasoning*¹²⁵⁰. A l’hora de satisfer el gust del famolenc, no caldran gaire virtuosismes culinàries, ja que, per a gran sort nostra, *Flămîndului și o bucată de mămăligă rece i se pare plăcintă* [‘Al famolenc(,) fins i tot un tros de polenta freda li sembla pastisset’] (GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 181); *Flămîndului și o bucată de mămăligă rece i se pare plăcinta* [sic] (FLONTA, 1992a: p. 122, núm. 822¹²⁵¹); *Flămîndului și o bucată de mămăligă rece îi pare plăcintă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 487, s.v. *hambre*); *Flămîndului și o bucată de mămăligă rece i se pare plăcintă* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 140, núm. 1227); en efecte, *Flămînzilor nu le trebuie poftire multă* [‘Als famolencs(,) no els cal molta insistència’] (MUNTEAN, 1967: p. 177, núm. 3703; GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 181); *Flămînzilor nu le trebuie poftire multă*¹²⁵² (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 140, núm. 1228); i és que, a diferència d’aquell que s’ha ben aferrat, *Flămîndul orice bucată bună și dulce o găsește, iar sătutul de nici*

¹²⁴² *HUNGER finds no fault with the cookery.*

¹²⁴³ *HUNGER is the best sauce.*

¹²⁴⁴ Refranys que Flonta vincula amb els francesos: *Il n’est sauce que d’appétit*, i *La faim assaisonne tout.*

¹²⁴⁵ *HUNGER is the best sauce.*

¹²⁴⁶ A l’inici del diccionari, FLONTA (1992b: p. IV) ens aclareix l’ús de l’asterisc: “în lipsa proverbelor atestate se oferă traduceri care iau ca bază, în general, varianta engleză a dicționarului. Aceste traduceri sînt marcate cu un asterisc și urmăresc, din motive didactice, o echivalare cât mai fidelă din punct de vedere lexical” [‘a falta de(l)s refranys atestats s’ofereixen traduccions que tenen com a base, en general, la variant anglesa del diccionari. Aquestes traduccions es marquen amb un asterisc i segueixen, per motius didàctics, una equivalència el més fidel possible des del punt de vista lexical’].

¹²⁴⁷ En la variant proposada per GHEORGHE (1986: p. 211, núm. 182): *A fome é boa mostarda.*

¹²⁴⁸ Vegeu la traducció catalana de CIVERA (1969: p. 370): *El millor amaniment del món és la fam.*

¹²⁴⁹ L’editorial RAO International Publishing, establerta a Bucarest, publicà el 2009 la traducció intitulada *Stâlpii Pământului* [‘Els Pilars de la Terra’]. El refrany al·ludit hi apareix a la quarta part del primer capítol, concretament a la pàgina 60.

¹²⁵⁰ L’esmentada parèmia es troba a la pàgina 62 de l’edició de la New American Library, publicada a Nova York el 2007.

¹²⁵¹ *HUNGER finds no fault with the cookery.* Amb menció als refranys francesos: *L’appétit est le meilleur cuisinier*, i *À la faim, il n’y a pas de mauvais pain.*

¹²⁵² Els autors inclouen l’apunt: “Celor care au nevoie foarte mult de un lucru nu trebuie să le repetăm invitația” [‘Als que necessiten d’allò més una cosa(,) no cal que els repetim la invitació’].

una nicicum se mulțumește [‘El famolenc qualsevol tros(,) bo i dolç el troba, mentre que, al fart, no n’hi ha cap que el satisfaci’] (MILLIO, 1999: p. 211, núm. 1782f¹²⁵³); i, ja que parlem de menjars mel·lifuls, és ben palès que *Flămîndului i se pare miere codrul¹²⁵⁴ cel uscat* [‘Al famolenc(,) li sembla mel el rosegó més sec’] (GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 181); *Flămîndului i se pare miere codrul cel uscat* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 140, núm. 1227). Com a conclusió, il·lustrarem el refrany *Primero son mis dientes que mis parientes* (ETXABE, 2001: p. 328) amb el següent refrany, que ben bé podria servir-nos de petita faula esòpica: *Iépa flămândă își uită de mânzi¹²⁵⁵* [‘L’egua famolencia s’oblida dels poltres’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 625, núm. 7987); *Iapa flămândă își uită de mânzi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 35); o, en versió singular, *Iapa flămândă își uită de mânz* [‘del poltre’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 123; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 150, núm. 1311¹²⁵⁶); *Iapa flămîndă își uită de mînz* (MUNTEAN, 1967: p. 198, núm. 3987).

¹²⁵³ HUNGER finds no fault with the cookery.

¹²⁵⁴ A peu de pàgina (2007: p. 140, núm. 1227, n. 1) s’aclareix el sentit del mot *codru* [‘rosegó’] en aquest context: “Codru – aici: bucată mare de pâine, de mămăligă etc.” [‘Codru – aquí: tros gran de pa, de polenta(,) etc.’].

¹²⁵⁵ L’autor ens explica: “Cine suferă de fîme, nu măi ține socotélă de nimic” [‘Qui pateix gana, no para esment a res’].

¹²⁵⁶ Amb la glossa: “Grija pentru starea proprie este prioritară” [‘La cura de l’estat d’un mateix és prioritària’].

*La muerte [...] con igual pie pisaba las altas torres de los reyes como las humildes chozas de los pobres*¹²⁵⁷ (II, Cap. 20, p. 872-873¹²⁵⁸)

Morții [...] ea calcă cu același picior și foișoarele împăraților și cocioabele sărăcicioase ale celor nevoiași (PAPU, 1965: II, p. 191)

[‘A la mort [...] ella trepitja amb el mateix peu tant les torres¹²⁵⁹ dels emperadors com els casinyots miserables dels (que estan) necessitats’]

Moarte [...] ea la fel calcă-n picioare și turnurile falnice-ale regilor, și colibele sărmanilor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179-180¹²⁶⁰)

[‘La mort [...] ella igualment trepitja amb els peus tant les torres sumptuoses dels reis, com les barraques dels pobres’]

Situats, si més no virtualment, al sotacor del sevillà *Hospital de la Caridad*, adrecem el nostre esguard vers el mur dret, i només ens cal una llambregada per endinsar-nos en la tan sobtada com inalienable cura d’humilitat que ens etziba Juan de Valdés Leal (1622-1690) a través del quadre *Finis gloriae mundi* (1672): dos cadàvers en verminosa putrefacció, gràcies als hàbits dels quals (que, en aquest cas, sí que fan el monjo) intuïm les romanalles d’un bisbe i d’un cavaller de l’Ordre de Calatrava. Aquesta colpidora imatge ens demostra tots i cadascun dels següents refranys: *El pobre y el cardenal, todos van por un igual* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 290, núm. 1045¹²⁶¹; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 484, núm. 42.342); *El Papa y el zapatero, ambos van por un rasero*¹²⁶² (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 484, núm. 42.346); *Muérese el rey, y el papa, y el duque, y el prior de Guadalupe* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 537, núm. 1295; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 484, núm. 42.350¹²⁶³). Així doncs, ultra les riqueses i distincions: *Tan presto muere el rico como el mendigo* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 485, núm. 42.372); o bé: *Ricos y pobres, flacos y gordos, todos muerden el polvo*¹²⁶⁴ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 485, núm. 42.370). O, si encara ho volem més clar, *La*

¹²⁵⁷ El fragment sencer sona així: “la muerte, la cual tan bien come cordero como carnero; y a nuestro cura he oído decir que con igual pie pisaba las altas torres de los reyes como las humildes chozas de los pobres”.

¹²⁵⁸ Amb la nota (II, Cap. 20, p. 873, n. 66): “Nueva alusión al *Pallida mors* horaciano, muy grato a Cervantes. (I, Prólogo, 15, n. 59)”.

¹²⁵⁹ Ens decidim per aquest mot ja que l’actual sentit de “talaia” no escuria gota als emperadors. Tanmateix, no ens estem de recordar el pintoresc *foișorul de foc*, és a dir, la talaia de quaranta-dos metres des de la qual es controlaven els incendis de la capital romanesa, fins que –*o tempora, o mores*– els edificis del voltant en van superar amb escreix l’alçada i, per tant, la van convertir en un atàvic oxímoron: una talaia sense vistes.

¹²⁶⁰ MĂRCULESCU (2007: II, p. 180, n. 347) apunta: “Sancho face, fie și indirect, aluzie la Horațiu, *Pallida mors...*, vers citat de Cervantes și în original, vezi I, «Prolog»” [‘Sancho fa, si bé indirectament, al·lusió a Horaci, *Pallida mors...*, vers citat per Cervantes també en original, vegeu I, «Pròleg»’].

¹²⁶¹ Amb la nota: “En la muerte”.

¹²⁶² O, de manera encara més general, *La muerte mide a todos con el mismo rasero* (CASADO *et alii*, 1998: p. 82); refrany que els autors comparen amb el francès *La mort n’épargne ni petit, [sic] ni grand*; i amb l’italià *La morte pareggia tutti*; el qual apareix citat així mateix al recull d’SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 315, núm. 3452) i al de BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 150, núm. III.10.3.14).

¹²⁶³ Amb el representant de Crist al món terrenal amb majúscula inicial: *el Papa*.

¹²⁶⁴ Aquesta enumeració mortal d’antagonistes ens duu al magí uns magnífics versos d’autor anònim, inclosos (sota la numeració III/7) al *Matsu no ha* [‘Agulles de pi’], recull poètic japonès de finals del XVIII: “Colui che odia [/] e colui che è odiato [/] assieme spariranno nel nulla, [/] qual rugiada sul campo”. La nostra citació és a partir de la pàgina 160 del volum *L’eterno nel tempo (Antologia della poesia giapponese dalle origini al ’900)*, a cura d’Irene Iarocci, i editat per Ugo Guanda Editore a Parma el 1993.

*muerte todo lo barre, todo lo iguala y todo lo ataja*¹²⁶⁵ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 430, núm. 492).

El nostre refrany es basa en una adaptació dels famosos versos d'Horaci (*Carmina*, I, IV, v. 13-14): *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas [/] Regumque torres*¹²⁶⁶; que el mateix Cervantes no s'està de citar en original al pròleg de la primera part (I, Prólogo, p. 15¹²⁶⁷), ni de traduir en la següent intervenció de don Quijote (II, Cap. 58, p. 1200-1201¹²⁶⁸): “la muerte, que así acomete los altos alcázares de los reyes como las humildes chozas de los pastores”. Notem, tanmateix, que les *tabernas* i *torres* horacianes, un cop passades pel sedàs de Cervantes, esdeven *humildes* i *altas*, respectivament (ahora que se n'inverteix l'ordre); adjectius que Papu (pel que fa a *altas*) i Mărculescu (quant a *humildes*) descuren, qui sap si amarats de la cadència llatina.

Des del moment en què PANN (1982 [1847]: p. 240) dedica a la *Moarte* ['Mort'] l'antonomàsia “care toate curmă” ['que tot (ho) trunca'], no en roman cap dubte: *Ce naște moare*¹²⁶⁹ ['El que neix mor'] (FLONTA, 1992b: p. 29, núm. 160¹²⁷⁰); per tal com *Omul are și moarte și viață* ['L'home té tant mort com vida'] (PANN, 1982 [1847]: p. 69); *Tot omul* ['Tot home'] *are și moarte și viață* (PANN, 1982 [1847]: p. 421; HINȚESCU, 1985: p. 220, núm. 4413); *(Tot) omul are moarte și viață* (MILLIO, 1999: p. 12, núm. 91b¹²⁷¹); i, si establim que: *Este și viață, este și moarte* ['Hi ha vida, també hi ha mort'] (MUNTEAN, 1967: p. 164, núm. 3463; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 143); aleshores, en conseqüència, *Cine vede nașterea vede și moartea* ['Qui veu el naixement veu també la mort'] (FLONTA, 1992b: p. 29, núm. 160¹²⁷²; MILLIO, 1999: p. 12, núm. 91a¹²⁷³; p. 121, núm. 1025a¹²⁷⁴; p. 153, núm. 1287b¹²⁷⁵; p. 175, núm. 1483a¹²⁷⁶). Tal

¹²⁶⁵ Per a informacions complementàries, us remetem a una altra fitxa quixotesca: *Para todo hay remedio, si no es para la muerte* (II, Cap. 43 i 64, p. 1066 i 1264).

¹²⁶⁶ Segons la traducció de la Fundació Bernat Metge dels *Odes i Èpodes* (Barcelona, 1978), a cura de Josep Vergés: “La pàl·lida Mort truca amb un cop de peu igual a les barraques dels pobres i als castells dels reis” (vol. I, p. 67). Quant a la traducció romanesa, que espigolem del DE (s.v. *aequa pulsat pede*): “Moartea palidă bate cu piciorul deopotrivă la colibele săracilor și la palatele regești” ['La mort pàl·lida colpeja amb el peu igualment a les cabanes dels pobres i als palaus reials']. D'altra banda, ARTHABER (1929: p. 426-427, núm. 843) aprofita els versos horacians per esmentar tres parèmies romàniques, en castellà, italià i francès: *La muerte hiere con pie indiferente; L'eccluse ed umil porte / Batte ugualmente morte, i La mort frappe sans respect*.

¹²⁶⁷ Amb la nota (I, Prólogo, p. 15, n. 59): “Horacio, *Odas*, I, iv, 13-14. Fray Luis de León traduce: «Que la muerte amarilla va igualmente / a la choza del pobre desvalido / y al alcázar real del rey potente»; véase la versión de C. (aparte muchas alusiones) en II, 20, 873, y 58, 1201”.

¹²⁶⁸ Fragment acompanyat de la nota (II, Cap. 58, p. 1201, n. 38): “Traducción del «Pallida mors aequo pulsat pede...», de Horacio, que ya se ha utilizado en otras ocasiones (I, Prólogo, 15, n. 59)”.

¹²⁶⁹ El *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes* atribueix aquest refrany a “Fuente oral”, ahora que n'hi afegeix un parell més, el primer dels quals també de font oral: *Cine trăiește trebuie să moară* ['Qui viu ha de morir'], i *Cine a văzut lumea și soarele trebuie să vadă și moartea* ['Qui ha vist el món i el sol ha de veure també la mort']. Vegeu-ne el següent enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58648&Lng=13>.

¹²⁷⁰ *He that is once DORN, once must die*. En relació amb el castellà: *Todo lo que nace muere, sea lo que fuere*.

¹²⁷¹ *ALL MEN are mortal*.

¹²⁷² *He that is once DORN, once must die*. En relació amb el castellà: *Todo lo que nace muere, sea lo que fuere*.

¹²⁷³ *ALL MEN are mortal*.

com descarnadament ens mostrava el quadre de Valdés Leal, *Nimenea n-o să trăiască*, [/] *lumea să o moștenească* [‘Ningú no viurà, [/] el món per heretar(-lo)’] (MUNTEAN, 1967: p. 269, núm. 5253); *Nimenea n-o să trăiască*, [/] *Lumea să o moștenească* (HINȚESCU, 1985: p. 117, núm. 1900); *Nimenea n-o să trăiască / Lumea să o moștenească* (MILLIO, 1999: p. 12, núm. 91d¹²⁷⁷); *Nimenea n-o să trăiască lumea să o moștenească* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129). No perdem, doncs, de vista que *Moartea nu alege* [‘La mort no tria’] (MILLIO, 1999: p. 75, núm. 623f¹²⁷⁸; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129); i que, per a més inri, esdevé del tot insubornable: *Mórtea nu va să scie* [/] *De averi, de bogăție*¹²⁷⁹ [‘La mort no vol saber [/] De béns, de riquesa’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 624, núm. 5494); *Moartea nu va să știe* [/] *de averi, de bogăție* (MUNTEAN, 1967: p. 257, núm. 5032); *Moartea nu va să știe de averi, de bogăție* (FLONTA, 1992a: p. 46, núm. 313¹²⁸⁰; p. 49, núm. 335¹²⁸¹; 1992b: p. 58, núm. 328¹²⁸²; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 640, s.v. *muerte*); *Moartea nu vrea sa știe, de averi, de bogăție* (MILLIO, 1999: p. 75, núm. 623c¹²⁸³). Ja que parlàvem de la inutilitat dels diners a l’hora d’afrontar la mort, heus aquí una cara veritat: *Mor întocmai ca tot omul și bogatul ca și robul* [‘Moren exactament com tota persona tant el ric com l’esclau’] (FLONTA, 1992a: p. 46, núm. 313¹²⁸⁴; p. 49, núm. 335¹²⁸⁵); *Mor întocmai ca tot omul, / Și bogatul ca și robul* (MILLIO, 1999: p. 75, núm. 623d¹²⁸⁶); ultra la riquesa, tampoc el poder no hi pot res: *De moarte nici rege, nici împărat nu scapă*¹²⁸⁷ (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 640, s.v. *muerte*); i ni tan sols la més arrauxada valentia: *De omul viteaz* [/] *și moartea face haz*¹²⁸⁸ [‘De

¹²⁷⁴ *The FIRST breath is the beginning of death.*

¹²⁷⁵ *GRASS and hay, we are all mortal.*

¹²⁷⁶ *HE THAT is once BORN, once must die.*

¹²⁷⁷ *ALL MEN are mortal.*

¹²⁷⁸ *DEATH is the grand leveller.*

¹²⁷⁹ Amb la següent crida poètica: “Móre săracul ca și bogatul și, precum țice poetul frances [‘Mor el pobre així com el ric i, com diu el poeta francès’]: La mort a des rigueurs à nulles autres pareilles. [...] Et la garde, qui veille aux barrières du Louvre, [/] N’en défend pas nos rois”. Deixeu-nos aclarir que es tracta de la *Consolation à M. du Perrier sur la mort de sa fille* de François de Malherbe (1555-1628).

¹²⁸⁰ *All’s alike at the latter DAY: a bag of gold and wisp of hay.* També s’hi esmenten dues parèmies franceses: *Fein de chien et marc d’argent seront tout un au jour du jugement*, i *La mort passe aussi bien en palais qu’en chaumière.*

¹²⁸¹ *DEATH makes equal the high and low.* Amb dos equivalents en francès: *La mort n’épargne ni petit, ni grand*, i *La mort frappe sans respect.*

¹²⁸² *DEATH makes equal the high and low.* Amb menció de dos refranys castellans: *Muerte y enfermedades no distinguen linajes*, i *La muerte no respeta edades ni dignidades.*

¹²⁸³ *DEATH is the grand leveller.*

¹²⁸⁴ *All’s alike at the latter DAY: a bag of gold and wisp of hay.* També s’hi esmenten dues parèmies franceses: *Fein de chien et marc d’argent seront tout un au jour du jugement*, i *La mort passe aussi bien en palais qu’en chaumière.*

¹²⁸⁵ *DEATH makes equal the high and low.* Amb dos equivalents en francès: *La mort n’épargne ni petit, ni grand*, i *La mort frappe sans respect.*

¹²⁸⁶ *DEATH is the grand leveller.*

¹²⁸⁷ L’esmentat refrany ens recorda el fabulós periple que Alexandre Magne, segons Hamlet, podria recórrer fins a arribar al fang que taparia les esclatxes d’una bóta; és a dir: un cop mort, Alexandre es tornaria pols, i, com que la pols és terra i, de la terra, se’n fa argila, aquesta podria servir perfectament per tapar els junts d’una bóta. Vegeu aquest fragment, inclòs a la primera escena del cinquè acte, a la pàgina 1989 de les *William Shakespeare Complete Works*, editades per The Modern Library a Nova York l’any 2007.

¹²⁸⁸ Malgrat que s’hi contraposi la següent parèmia: *Moartea ocolește pe cel viteaz* [‘La mort evita el (que és) valent’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129).

l'home valent [/] també la mort se'n mofa'] (MUNTEAN, 1967: p. 146, núm. 3138); *De omul viteaz și moartea face haz* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 128). A tall de conclusió, obrim una escletxa d'esperança que ens permeti un prudent inici de salvació, bo i esperant l'anhelat jorn en què la mort –però també el món– mori: *Moartea nu mai are moarte cât o fi pământul* ['La mort només tindrà (té) mort fins que hi hagi món'] (MUNTEAN, 1967: p. 256, núm. 5030); *Moartea nu mai are moarte cât o fi pământul* (MILLIO, 1999: p. 322, núm. 2726b¹²⁸⁹; p. 348, núm. 2944b¹²⁹⁰; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 640, s.v. *muerte*).

¹²⁸⁹ *There is a REMEDY for all things but death.*

¹²⁹⁰ *Nay as SURE as death.*

La sangre se hereda y la virtud se aquista (II, Cap. 42, p. 1060¹²⁹¹)

Obîrşia înaltă se moşteneşte, pe când virtutea se capătă (PAPU, 1965: II, p. 375)

[‘L’origen elevat s’hereta, mentre que la virtut s’obté’]

Sângele se moşteneşte, dar virtutea se cucereşte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 346)

[‘La sang s’hereta, però la virtut es conquereix’]

“Mientras el «color» de la sangre no depende de nosotros –tampoco los bienes materiales heredados–, todo lo demás se alcanza mediante el esfuerzo, la constancia y la dedicación. Estos valores son incomparablemente mejores que los derivados de una posición social prestada y, según Don Quijote, son las galas apropiadas a quien aspira a gobernar un pueblo, en el caso de Sancho Panza. Por añadidura, el refrán censura a los nobles de cuna que no quieren corregirse en sus vicios ni enmendarse en sus errores” (LEYVA, 2004: p. 192).

Vet aquí un refrany que Molière subscriuria a través de la següent afirmació: “La naissance n’est rien où la vertu n’est pas”¹²⁹² (*Dom Juan*, Acte IV, Escena 4). En d’altres mots, *Más vale nobleza por sí ganada, que heredada sin costar nada* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 505, núm. 586); per tal com *Más ilustre es el que ilustre se hace que el que ilustre nace* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 521, núm. 45.647); tal i com demostra el fet que *La sangre se hereda, y el vicio se apega*¹²⁹³ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 316, núm. 3100). Així doncs, serveixi de consell general: *Hónrente tus hechos, y no los de tus abuelos* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 521, núm. 45.643). Tots els refranys que acabem d’esmentar demostren, un cop més, una obvietat: “Llevar nuestra sangre no depende de la voluntad propia. Seamos ilustres o plebeyos, ello no tiene mérito. Más lo tiene, y de muchos quilates, la honradez, la virtud, la posición social debida a nuestro trabajo, aplicación y constancia” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 86).

Si en la versió de Mărculescu observem un escrupolós respecte a l’original, la traducció de Papu, en canvi, explana –se possibile– la metafòrica *sangre* quixotesca amb el mot *obîrşia* [‘l’origen’], definit talment pel DEX (s.v. *obârşie*²): “Locul unde s-a născut cineva; familia, neamul din care se trage cineva; origine (socială)” [‘El lloc on ha nascut algú; la família, el llinatge del qual prové algú; origen (social)’]. Aquesta literalitat no ens ha de sorprendre des del moment en què els dos reculls de FLONTA (1992a: p. 223, núm. 1539¹²⁹⁴; 1992b: p. 265, núm.

¹²⁹¹ Amb la nota (II, Cap. 42, p. 1060, n. 27): “se conquista, se gana con el esfuerzo personal»”.

¹²⁹² Per venturós atzar, fa només un parell de dies, la perínclita professora Oriana Serafini (in Feruglio), a casa de la qual ens hostatgem admirablement, ens mostrà el llibret amb la traducció al friülà del *Dom Ġuan* de Molière, a càrrec de Ġuan Bosniac (publicat a Udin el 1988 per Clape culturâl Acuilee). Comprendreu que no dubtem ni un segon d’encercar-hi, i amollar-vos-en, l’esmentat fragment: “la našince no jè nuje là che no jè virtût” (p. 57).

¹²⁹³ Amb la següent glossa: “Los rasgos físicos se transmiten por herencia, y los vicios o virtudes se adquieren con el trato de quien los tiene”.

¹²⁹⁴ L’autor esmenta el refrany francès: *Noblesse vient de vertu*; el qual també recull ARTHABER (1929: p. 454, núm. 897).

1537¹²⁹⁵), per versar en romanès la parèmia inglesa *VIRTUE is the only true nobility*, recorren a la traducció *Virtutea este adevărată noblețe* [‘La virtut és la veritable noblesa’], bo i marcant-la amb un eloqüent asterisc¹²⁹⁶. Per altra banda, resulta qui-sap-lo curiós comprovar com el mot *virtute* [‘virtut’] esdevé un hàpax en no menys de tres refranys romanesos; en el de HINȚESCU (1985: p. 128, núm. 2171), l’ensopeguem dins el digne refrany: *Onoarea se ține de virtute, ca umbra trupului de tine*¹²⁹⁷ [‘L’honor va enganxat a la virtut, com l’ombra del cos a tu’]; en canvi, amb un sentit d’allò més prosaic i crematístic, apareix tant a MUNTEAN (1967: p. 116, núm. 2555): *Cosașul mai mult face cu cutea [/] decât cu virtutea* [‘El segador fa més amb la pedra d’esmolat [/] que amb la virtut’], com a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 102): *Cosașul mai mult face cu cutea, decât cu virtutea*. Finalment, sota l’ègida de la màxima llatina *Nobilitas sola est atque unica virtus*¹²⁹⁸, esmentem la solució de CALCIU *et alii* (1979: p. 694, s.v. *noblețe*¹²⁹⁹) i de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 825, s.v. *sangre*¹³⁰⁰): *Noblețea adevărată este cea a sufletului* [‘La noblesa veritable és la de l’ànima’].

¹²⁹⁵ Amb menció de dues parèmies castellanques: *Virtud es nobleza, y todo lo demás simpleza*, i *La virtud hace noble*.

¹²⁹⁶ El qual, recordem-ho, indica que l’autor, davant la impossibilitat de trobar cap equivalència romana, es veu constret a traduir literalment alguna parèmia procedent d’una altra llengua.

¹²⁹⁷ Parèmia que ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 845, núm. 18717) no descarta pas: *Onórea se ține de virtute ca umbra trupului de tine*.

¹²⁹⁸ Es tracta d’un vers de Juvenal (*Saturae*, VIII, v. 20), que, en la traducció de Manuel Balasch (publicada a Barcelona el 1961 en el marc de la Fundació Bernat Metge), sona talment: “la sola, l’única noblesa és la virtut!” (p. 22).

¹²⁹⁹ Els equivalents castellans esmentats són: *El corazón muestra la nobleza verdadera*, i *La sangre se hereda, la virtud no*.

¹³⁰⁰ La solució romana remeta a: *La sangre se hereda, la virtud no/y la virtud se aquista*.

La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua (II, Cap. 10, p. 763)

Adevărul [...] mereu plutește deasupra minciunii, ca și untdelemnul deasupra apei (PAPU, 1965: II, p. 89)

[‘La veritat [...] sempre sura per sobre de la mentida, així com l’oli per sobre de l’aigua’]

Adevărul [...] iese totdeauna deasupra minciunii ca untdelemnul deasupra apei (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 88)

[‘La veritat triomfa¹³⁰¹ sempre per sobre de la mentida com l’oli per sobre de l’aigua’]

Més tard o més d’hora, *Sa veritat sempre sura*¹³⁰² (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 55), i, posats a trobar una imatge per demostrar-ho, la de l’aigua sobre l’oli ha esdevingut un paremiotipus¹³⁰³ d’allò més reeixit, al qual Cervantes, dit sigui de passada, recorre en un altre passatge de l’obra: “la verdad es la que he dicho, y es la que ha de andar siempre sobre la mentira, como el aceite sobre el agua”¹³⁰⁴ (II, Cap. 50, p. 1139); és a dir, en mots de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 724, núm. 63.105), *La verdad, como el aceite, queda encima siempre*. Si dediquem una ullada vagarosa al recull de GHEORGHE (1986: p. 79, núm. 10), ens trobarem, d’oest a est¹³⁰⁵, en una immensa bassa d’oli panromànica: *A verdade e o azeite andam à tona de água (ao de cima)*, i *O azeite e a verdade andam sempre ao de cima* (portuguès); *La verdad y el óleo, siempre anda en somo*¹³⁰⁶, i *La verdad como el óleo, nada (siempre anda) en somo*¹³⁰⁷ (castellà); *La veritat fa com l’oli, que sempre sura*¹³⁰⁸ (català); *La vérité surnage comme l’huile*, i *La vérité, comme l’huile, vient au-dessus* (francès); o *L’olio e la verità tornano alla sommità*¹³⁰⁹ (italià).

No cal dir que en el refranyer romanès, com a la resta de la Romània, també *Adevărul plutesce ca untul de lemn* [‘La veritat sura com l’oli’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 486, núm. 16972); *Adevărul plutește ca untul de lemn* (GHEORGHE, 1986: p. 79, núm. 10); i, per tant, oli i veritat acaben sempre a sobre: *Adevărul și untdelemnul ies deasupra* [‘La veritat i l’oli surten a

¹³⁰¹ Traducció que justifiquem amb l’expressió *A ieși deasupra ca untdelemnul* [literalment, ‘sortir a sobre/la superfície com l’oli’], que el DEX (s.v. *untdelemn*) defineix així: “a birui, a învinge; a se confirma, a se adeveri” [‘derrotar, vèncer; confirmar, demostrar’]. El fraseologisme també el recull GHEORGHE (1986: p. 79, núm. 10): *A ieși ca untdelemnul deasupra*, i ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 160, núm. 9363), amb *ulei* [‘oli’] en comptes d’*untdelemn*: *A eși d’asupra ca uleiul*.

¹³⁰² No endebades, la posada en comú d’aquest refrany amb la família Feruglio-Serafini ha tret a col·lació un exemple de referència a Itàlia, com és la infausta “Strage di Ustica”, esdevinguda el 27 de juny de 1980.

¹³⁰³ Vegeu nota 1497.

¹³⁰⁴ Fragment que descobrim gràcies a COLL (1874: p. 2, núm. 1) i a CANTERA *et alii* (2005: p. 85).

¹³⁰⁵ Els exemples romanesos recollits per Gheorghe, els citarem en la segona part d’aquesta fitxa, juntament amb els que hem aconseguit espigolar en les altres fonts romaneses consultades.

¹³⁰⁶ A CORREAS (2000 [1627]: p. 448, núm. 948), en la següent variant: *La verdad y el olio, siempre anda en somo*.

¹³⁰⁷ Al recull de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 724, núm. 63.104): *La verdad como el odio [sic], siempre anda en somo*.

¹³⁰⁸ Vegeu FARNÉS (1999: VIII, p. 749, núm. 616).

¹³⁰⁹ Aquest refrany es troba també a ARTHABER (1929: p. 714, núm. 1421), font que emprarem per a la redacció de la fitxa bessona *La verdad adelgaza y no quiebra* (II, Cap. 10, p. 763); en la qual podreu consultar parèmies i explicacions igualment vàlides per al refrany que suara tenim entre mans. D’altra banda, tornant a la parèmia italiana, cal assenyalar que així mateix l’espigolem a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 563, núm. IX.25.1.6.9.II); a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 371, núm. 4030), en canvi, amb coma entre el segon subjecte i el verb.

sobre/la superfície'] (GHEORGHE, 1986: p. 79, núm. 10; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 13, núm. 28); *Adevărul iese deasupra ca untdelemnul* ['La veritat surt a sobre/la superfície com l'oli'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 141); *Adevărul întotdeauna iese deasupra (ca untdelemnul)* ['La veritat sempre surt a sobre/la superfície (com l'oli)'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 13, núm. 28); *Adevărul iese ca untdelemnul la suprafață* ['La veritat surt com l'oli a la superfície'] (FLONTA, 1992a: p. 219, núm. 1508¹³¹⁰; 1992b: p. 260, núm. 1506¹³¹¹); *Adevărul iese la iveală/suprafață ca untul de lemn / [sic] untdelemnul* ['La veritat surt a l'exterior/la superfície com l'oli / l'oli'] (MILLIO, 1999: p. 272, núm. 2291b¹³¹²). Tot i que en l'anterior tirallonga no s'especificui, el líquid, a la superfície del qual sura l'oli, és, ben entès, l'*arkhé* de Tales: *Adevărul iese (la lumină) ca untul de lemn deasupra apei* ['La veritat surt (a la llum) com l'oli per sobre de l'aigua'] (MILLIO, 1999: p. 334, núm. 2822¹³¹³); *Totdeauna adevărul iese deasupra, ca untdelemnul, pe care oricât îl amesteci în apă, iese la iveală* ['Sempre la veritat surt a sobre/la superfície, com l'oli, que per més que el remenis a l'aigua, surt a l'exterior'] (GHEORGHE, 1986: p. 79, núm. 10). Amb la mateixa metàfora entre l'oli i l'aigua, n'espigolem exemples amb el substantiu *dreptate*¹³¹⁴ ['raó'] en comptes d'*adevăr* ['veritat']: *Dreptatea totdeauna ca untdelemnul plutește deasupra apei* ['La raó sempre com l'oli sura per sobre de l'aigua'] (PANN, 1982 [1847]: p. 165); *Dreptatea totdeauna ca untdelemnul plutește deasupra apei* (HINȚESCU, 1985: p. 194, núm. 3811; GHEORGHE, 1986: p. 79, núm. 10); *Dreptatea ese ca unt-de-lemnul d'asupra apei* ['La raó surt com l'oli per sobre de l'aigua'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 284, núm. 11896); *Dreptatea iese ca untdelemnul deasupra apei* (PANN, 1982 [1847]: p. 301); *Dreptatea iese ca untdelemnul deasupra apei* (HINȚESCU, 1985: p. 80, núm. 1036; GHEORGHE, 1986: p. 79, núm. 10; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 13, núm. 28); *Dreptatea iese (la lumină) ca untul de lemn de asupra apei* ['La raó surt (a la llum) com l'oli per sobre de l'aigua'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 523, núm. 17138). Vet aquí, emperò, un nou referent, ço és un tronc lleuger que, a semblança de l'oli, sempre acaba sortint a la superfície: *Dreptatea este ca lemnul cel ușor; apasă'l în apă, el tot iese de-asupra* ['La raó és com el tronc (que és) lleuger; afona'l a l'aigua, ell sempre surt a sobre/la superfície'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 299, núm. 10424); *Dreptatea e ca lemnul cel ușor, care-l apasă în apă, și tot cândva iese deasupra* ['que l'afones a (l')aigua, i sempre en algun moment surt a sobre/la superfície'] (MUNTEAN, 1967: p. 153, núm. 3287).

Si tant veritat com raó mostraven una immancable flotabilitat, la mentida, en canvi, disposa d'una natura ben maniquea: *Mincîuna se afundă ca plumbul și iese ca frunza* ['La mentida

¹³¹⁰ *TRUTH and oil are ever above*. L'autor esmenta la parèmia francesa: *La vérité comme l'huile vient au-dessus*; que retrobem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 74, núm. 1530).

¹³¹¹ *TRUTH and oil are ever above*. Flonta recorda dos refranys castellans: *La verdad, como el aceite, queda encima siempre*, i *La verdad y el aceite nadan siempre encima*; i dos de portuguesos: *A verdade e o azeite vêm sempre ao de cima*, i *O azeite e a verdade andam sempre ao de cima*.

¹³¹² *MURDER will out*.

¹³¹³ *It takes a good many SHOVELS of earth to bury the truth*.

¹³¹⁴ Això no obstant, pensem que *Adevărul și dreptatea locuiesc împreună: de dai de unul, dai și de celălalt* ['La veritat i la raó viuen plegades: si en trobes una, trobes també l'altra'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 141); o *Adevărul și dreptatea sunt frați de cruce* ['La veritat i la raó són carn i ungla'].

s'enfonsa com el plom i surt (a la superfície) com la fulla'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 675, núm. 17712); *Minciuna se afundă ca plumbul și iese ca frunza* (MILLIO, 1999: p. 239, núm. 2004¹³¹⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 80¹³¹⁶); o, si ho voleu més *in extenso*: *Minciuna întâi ca plumbul în apă s-afundă și mai târziu iese ca frunza în undă* ['La mentida d'antuvi com el plom a l'aigua s'enfonsa i més tard surt (a la superfície) com la fulla a l'ona'] (HINȚESCU, 1985: p. 205, núm. 4047). Així doncs, i en conclusió, la mentida serà com el talp que, per més ocult que es cregui, sempre acaba deixant algun rastre a la superfície: *Cârțița pē supt pământ umblă, dar urma ei i sē cunósce d'asupra pē pământ* ['El talp per sota la terra va, però el seu rastre se li coneix a sobre a la terra'] (ZANNE, 1895: I, p. 399, núm. 1598).

¹³¹⁵ *Though a LIE be well dress'd, it is ever overcome.*

¹³¹⁶ A la mateixa pàgina, els autors inclouen una variant sense el segon hemistiqui: *Minciuna se afundă ca plumbul; així com un altre exemple igualment plumbi: Minciuna, ca glonțul, în apă se afundă* ['La mentida, com la bala, a l'aigua s'enfonsa'].

*La verdad adelgaza y no quiebra*¹³¹⁷ (II, Cap. 10, p. 763¹³¹⁸)

Adevărul se îndoiaie, dar nu se frînge (PAPU, 1965: II, p. 89)

[‘La veritat es doblega, però no es trenca’]

Adevărul se subțiază, dar nu se rupe (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 88¹³¹⁹)

[‘La veritat s’aprima, però no es romp’]

Quan ARTHABER (1929: p. 714, núm. 1421) esmenta els refranys (en castellà i en italià) *La verdad adelgaza, pero no quiebra*, i *La verità può languire, ma non perire*¹³²⁰, no s’està d’acompanyar-los dels següents equivalents: *La verdad como el óleo siempre nada en sumo*, i *L’olio e la verità [/] Tornano alla sommità*¹³²¹. En efecte, no només ens trobem davant de dos refranys ben similars¹³²², sinó que en la seva aparició al *Quijote* fins i tot comparteixen subjecte: “la verdad adelgaza y no quiebra, y siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua”. Tot i la proverbial diafanitat, espigolem la glossa de LEYVA (2004: p. 193): “La verdad, según esta sentencia, siempre acaba por imponerse^[1323]. De aquí que la apuesta más segura sea defenderla a toda costa. Es posible que la mentira oscurezca o doblegue la verdad, pero no puede acabar con ella”. En la forma quixotesca, si bé amb coma després de *adelgaza*, el refrany apareix a MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 725, núm. 63.111); en la variant *La verdad adelgaza, pero no quiebra*, a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 891, s.v. *quebrar*; p. 1001, s.v. *verdad*¹³²⁴), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 347, núm. 3374¹³²⁵), o ETXABE (2001: p. 232¹³²⁶); i, acabant d’estirar el fil, arribem a CORREAS (2000 [1627]: p. 448, núm. 937): *La verdad adelgaza, mas no quiebra su hilaza*.

Com podem observar, les traduccions romaneses mantenen la irrompible tensió de l’original; de fet, fixem-nos que, en ambdós casos, l’estructura és idèntica: “Adevărul se *verb*, dar nu se *verb*”; és a dir, amb uns canvis ben mínims dependent dels verbs emprats en cada cas. Sigui com

¹³¹⁷ A tall anecdòtic, ZULUAGA (1997: p. 632) al·ludeix als “llamados refranes de O. Paz”, continguts a *Libertad bajo palabra*; i, entre d’altres, esmenta: *La verdad no se parte*.

¹³¹⁸ Amb la nota (II, Cap. 10, p. 763, n. 2): “Es frase proverbial”.

¹³¹⁹ El traductor apunta (2007: II, p. 88, n. 189): “Proverb: «La verdad adelgaza y no quiebra»”.

¹³²⁰ Així mateix a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 534, núm. 5836); o, encara més semblant a l’original castellà, *La verità si piega, ma non si rompe* (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 562, núm. IX.25.1.1.29).

¹³²¹ A SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 371, núm. 4030): *L’olio e la verità, tornano alla sommità*; sense coma a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 563, núm. IX.25.1.6.9.II). Aprofitem l’avinentesa, i no pas sense risc d’esdevenir reiteratius, per aconsellar-vos de consultar la fitxa anterior (*La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua* [II, Cap. 10, p. 763]), la qual conté informacions i parèmies que complementen i amplien l’actual.

¹³²² Vulgüeu excusar-nos aquesta petita fugida d’estudi, de la ploma de COLL (1874: p. 3, núm. 2): “Entrambos refranes encierran una afirmacion metafísica que se cuela y trasconeja por los rincones de los cerebros más duros, riéndose de toda la moderna filosofía tedesca en sus propias barbas. Son (con respeto sea dicho) dos puntillazos soberanos con que el sentido común santigua á Espinosa y á toda su ralea”. Amén.

¹³²³ En el mateix sentit, CABALLERO (1970: p. 180, núm. 2478): “Exhorta a decirla [la verdad], sobre todo porque siempre sale y queda victoriosa”.

¹³²⁴ En aquest cas, amb *adelgaça* en lloc d’*adelgaza*.

¹³²⁵ Amb la glossa: “Exhorta a profesar verdad siempre; porque, aun cuando se quiera sutilizar y ofuscarla con astucia y mentira, siempre queda resplandeciente y victoriosa”.

¹³²⁶ Vet aquí l’explicació d’Etxabe: “Recuerda que la verdad puede perder batallas contra la mentira, pero nunca la guerra. Así, el refrán insta a ir siempre con la verdad por delante, pues tarde o temprano se descubre la mentira”.

sigui, si ens permeteu l'aparent tautologia, arriba el dia en què la veritat esclata perquè, tot i vinciar-se, no esclata. Així doncs: *Vremea descoperă adevărul*¹³²⁷ ['El temps descobreix la veritat'] (PANN, 1982 [1847]: p. 48; HINȚESCU, 1985: p. 165, núm. 3026; FLONTA, 1992a: p. 213, núm. 1464¹³²⁸; 1992b: p. 252, núm. 1461¹³²⁹); *Vremea descoperă adevărul/toate* ['El temps descobreix la veritat/tot'] (MILLIO, 1999: p. 358, núm. 3030a¹³³⁰); o amb *timpul* ['el temps'] en comptes de *vremea* ['el temps']: *Timpul descoperă adevărul* ['El temps descobreix la veritat'] (HINȚESCU, 1985: p. 219, núm. 4389); *Timpul descoperă adevărul/tóate* ['la veritat/tot'] (MILLIO, 1999: p. 358, núm. 3028a¹³³¹). Havent, doncs, constatat que *Adevărul răzbește întotdeauna* ['La veritat triomfa sempre'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 13, núm. 28), caldrà pensar que la mentida, per força, ha de disposar de mitjans de menys allargada; en efecte, ETXABE (2001: p. 220), a propòsit d'una variant de la parèmia quixotesca, ens recorda: *La mentira no tiene pies*; afirmació més atenuada en romanès: *Minciuna are picîore scurte* ['La mentida té cames curtes'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 671, núm. 17696); *Minciuna are picioare scurte* (MUNTEAN, 1967: p. 254, núm. 4979; CALCIU *et alii*, 1979: p. 776¹³³², s.v. *picior*; HINȚESCU, 1985: p. 110, núm. 1747; FLONTA, 1992a: p. 136, núm. 926¹³³³; 1992b: p. 161, núm. 928¹³³⁴; MILLIO, 1999: p. 239, núm. 2001a¹³³⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 80; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 191, núm. 1691). Amb l'anterior afirmació restem un bri més tranquils, per tal com, si bé *Gura vorbesce adevărul și minciuna* ['La boca diu la veritat i la mentida'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 39, núm. 8887); *Gura vorbește adevărul și minciuna* (MUNTEAN, 1967: p. 187, núm. 3872; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 53); al final, s'acaba descobrint la paraula vera: *Și minciuna e vorbă, dar vremea descopere adevărul* ['També la mentida és paraula, però el temps descobreix la veritat'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 668, núm. 17687); *Și minciuna e vorbă, dar vremea descopere* [sic] *adevărul* (MUNTEAN, 1967: p. 362, núm. 7039); *Și minciuna e vorbă, dar vremea descoperă adevărul* (FLONTA, 1992b: p. 161, núm. 927¹³³⁶; MILLIO, 1999: p. 239, núm. 2001h¹³³⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 171).

Las alas de la hormiga (II, Cap. 53, p. 1164)

Vegeu *Por su mal le nacieron alas a la hormiga (II, Cap. 33, p. 989-990)*

¹³²⁷ Per a una veritable tirallonga de refranys sobre *adevărul* ['la veritat'], consulte BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 140-141).

¹³²⁸ *TIME tries truth*. Amb al·lusió al francès: *Le temps découvre la vérité*.

¹³²⁹ *TIME tries truth*. Refrany que Flonta vincula amb el castellà: *No hay secreto que tarde o temprano no sea descubierto*; i el portuguès: *Não há secreto que tarde ou cedo não seja descoberto*.

¹³³⁰ *TIME tries all things*.

¹³³¹ *TIME reveals all things*.

¹³³² Parèmia que els autors relacionen amb: *Primero se coge al mentiroso que al cojo*.

¹³³³ *LIES have short legs*. L'autor també n'esmenta l'equivalent francès: *Les mensonges ont les jambes courtes*.

¹³³⁴ *LIES have short legs*. Amb referència a dues parèmies castellanès: *La mentira no tiene pies*, i *La mentira tiene piernas cortas*; i a dues en portuguès: *A mentira não tem pés*, i *Curtas tem as pernas a mentira e alcança-se asinha*.

¹³³⁵ *A LIE has short legs/wings*.

¹³³⁶ *Though a LIE be well dressed, it is ever overcome*. Flonta relaciona la parèmia amb una de castellana i una de portuguesa: *Aunque compuesta la mentira, siempre es vencida*, i *A mentira sempre é vencida*.

¹³³⁷ *A LIE has short legs/wings*.

***Las paredes tienen oídos* (II, Cap. 48, p. 1115)**

Pereții au urechi (PAPU, 1965: II, p. 427)

[‘Les parets tenen orelles’]

Pereții au urechi (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 394)

[‘Les parets tenen orelles’]

“Usat per a significar que cal procedir amb gran cautela en parlar de coses delicades, car hom pot ésser sentit de la manera menys sospitada. Té origen en el cas succeït a Stateri, el gran polític romà que conspirava contra l’Estat. Uns amics del règim sentiren les seves paraules des del darrera d’una feble paret, i el van delatar; fou pres i matat”¹³³⁸ (AMADES, 1985 [1951]: p. 158).

Així doncs, cal obrar amb extrema cura, per tal com: *En consejas, las paredes han orejas* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 104, núm. 1033¹³³⁹; ETXABE, 2001: p. 174¹³⁴⁰); parets que, a voltes, no es limiten a la finesa auditiva que ja remarcava COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 853, s.v. *pared*): *Las paredes tienen oydos*; o ARTHABER (1929: p. 440, núm. 869): *Las paredes oyen*¹³⁴¹. En efecte, també poden fer gala d’una temible agudesa visual¹³⁴²: *Las paredes, orejas y ojos tienen* (CALLES, 2006: p. 30, núm. 75¹³⁴³). Pel que fa a ambdues traduccions romaneses, coincidents entre si i amb l’original castellà, apareixen a ZANNE (2004 [1899]: III, p. 288, núm. 7541): *Pereții au urechi* [‘Les parets tenen orelles’], autor que no s’està d’oferir-nos-en l’equivalent francès *Les murs ont des oreilles*¹³⁴⁴ (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 289, núm. 7541).

A partir d’aquesta formulació bàsica, espigolem un gavadal de parèmies romaneses d’estructura

¹³³⁸ L’anècdota d’*Staterii paries* [‘La paret d’Stateri’], també la recull ZANNE (1895: I, p. 232, núm. 940). Per la seva part, DOVAL (1995: p. 35) n’aprofita la variant *Las paredes oyen* per amollar-hi el següent comentari: “Al parecer, este modismo puede proceder de Francia, del tiempo de las persecuciones contra los hugonotes que culminó en la histórica *Noche de San Bartolomé* o *Noche de los Cuchillos Largos*. Éste fue un episodio sangriento de las luchas religiosas que asolaron Francia en la segunda mitad del siglo XVI, en el que, instigados por Catalina de Medicis [*sic*] y el duque de Guisa, los católicos desencadenaron en París, la noche del 24 de agosto de 1572, festividad de San Bartolomé, una matanza en la que perecieron millares de hugonotes. Pues bien, en aquellos tiempos convulsos, según algunos historiadores, la reina Catalina de Médicis mandó construir en las paredes de sus palacios conductos acústicos secretos (más bien, según otros, simples agujeros y ranuras) que permitieran oír lo que se hablaba en las distintas estancias, para así poder controlar, y en su caso desbaratar, cualquier conjura contra sus intereses que se estuviera urdiendo. Y este hecho, al ser conocido, dio lugar a la frase hecha, que poco después llegaría a España”.

¹³³⁹ Amb la glossa: “Se dice cuando en un grupo de personas que tratan de asuntos privados, se teme la indiscreción o deslealtad de alguien”.

¹³⁴⁰ L’autor apunta: “Advierte de que hay secretos que no conviene revelar y palabras que no conviene pronunciar ante quienes pueden hacer un mal uso de ellos”.

¹³⁴¹ Parèmia que Arthaber relaciona amb el francès: *Les murailles ont des oreilles*; i l’italià: *I muri hanno orecchi*; refrany que ensopeguem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 318, núm. 3474), i, a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 288, núm. VI.5.1.26), en la variant: *Il muro ha l’orecchie*.

¹³⁴² En el cas de CORREAS (2000 [1627]: p. 456, núm. 1125), els ulls pertanyen als monts: *Las paredes han oídos, y los montes ojos*.

¹³⁴³ Amb la glossa: “previene ante la posibilidad de que nuestras palabras delaten nuestras intenciones, nuestras previsiones o nuestra aversión hacia otras personas”.

¹³⁴⁴ Refrany que GHEORGHE (1986: p. 344, núm. 359) recull i amplia en les dues variants següents: *Les murs ont des oreilles, des yeux*, i *Les murailles (murs) ont des oreilles*.

bimembre. En primer lloc, les finestres s'afegeixen a les parets: *Pereții au urechi și ferestrele gură (ochi)* ['Les parets tenen orelles i les finestres boca (ulls)'] (MUNTEAN, 1967: p. 314, núm. 6133); *Pereții au urechi și ferestrele ochi* (MILLIO, 1999: p. 74, núm. 615b¹³⁴⁵); *Ferestrele au ochi, iar pereții — urechi* ['Les finestres tenen ulls, mentre que les parets — orelles'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 109); *Ferestrele au ochi și pereții — urechi* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 232, núm. 2113). D'altra banda, les orelles de les parets es poden acompanyar dels ulls dels carrers: *Păreții au urechi și stradele ochi* ['Les parets tenen orelles i els carrers ulls'] (MUNTEAN, 1967: p. 310, núm. 6044; GHEORGHE, 1986: p. 344, núm. 359); *Pereții au urechi și stradele ochi* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 232, núm. 2113); *Pereții au urechi și străzile ochi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 54); amb una curiosa versió olorosa, en comptes de visual, a CARTALEANU *et alii* (2007: p. 232, núm. 2113): *Pereții au urechi și stradele miros* ['Les parets tenen orelles i els carrers olor']. Una tanca dotada d'ulls s'afegeix a *zidul*¹³⁴⁶ ['el mur'], que substitueix *pereții* ['les parets']: *Gardul are ochi și zidul urechi*¹³⁴⁷ ['La tanca té ulls i el mur orelles'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 155, núm. 7074); *Gardul are ochi și zidul urechi* (HINȚESCU, 1985: p. 89, núm. 1235; MILLIO, 1999: p. 202, núm. 1701¹³⁴⁸); refrany que al diccionari romanès-castellà de CALCIU *et alii* (1979: p. 405, s.v. *gard*) es tradueix com a *Las paredes oyen*.

Passem de l'anterior estructura doble a una de trimembre, constituïda per les finestres, les parets i la tanca anteriorment esmentades: *Ferestrele aŭ ochi, iar gardul și pĕreții urechi* ['Les finestres tenen ulls, mentre que la tanca i les parets orelles'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 148, núm. 7046); *Ferestrele au ochi, iar gardul și pereții urechi* (GHEORGHE, 1986: p. 344, núm. 359; MILLIO, 1999: p. 87, núm. 722¹³⁴⁹); *Ferestrele au ochi, iar gardul și pereții urechi* (MUNTEAN, 1967: p. 173, núm. 3616; MILLIO, 1999: p. 118, núm. 998b¹³⁵⁰); *Ferestrele au ochi, iar gardul și pereții — urechi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 112).

Acabem amb una crida a la prudència, ja que no només *Sas parets a vegadas escolten* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 276) –per no dir sempre–, sinó que també *Nóptea 'i cu urechi* ['La nit és amb orelles'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 414, núm. 6768), i *Pădurea are urechi, și câmpul (nu*

¹³⁴⁵ *The DAY has eyes, the night has ears.*

¹³⁴⁶ La intercanviabilitat entre *zid* ['mur'] i *perete* ['paret'] es demostra en la parèmia *Zidurile/Pereții au urechi* ['Els murs/Les parets tenen orelles'] (MILLIO, 1999: p. 371, núm. 3132). A més, sense deixar de banda la prosopopeia del mur, encara hi afegiríem: *Zidul are urechi și gardul proptele* ['El mur té orelles i la tanca puntals'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 434, núm. 8051); *Zidul are urechi și gardul proptele* (MUNTEAN, 1967: p. 428, núm. 8151; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 232, núm. 2113); *Zidurile au* ['Els murs tenen'] *urechi (și gardul proptele)* (GHEORGHE, 1986: p. 344, núm. 359).

¹³⁴⁷ A títol anecdòtic, no ens podem estar d'esmentar que ZANNE (2004 [1899]: III, p. 156, núm. 7074) cita, com a complement de la parèmia romanesa, el refrany català: *Las matas tenen ulls, y las paredes tenen orellas* [sic].

¹³⁴⁸ *HEDGES have eyes/ears.*

¹³⁴⁹ *There's no DOWN without eyes, no hedge without ears.*

¹³⁵⁰ *FIELDS have eyes and hedges/woods have ears.*

puṭini ochi ['El bosc té orelles i el camp (no pocs) ulls'] (MILLIO, 1999: p. 74, núm. 615a¹³⁵¹); *Câmpu-i cu ochi, pădurea cu urechi* ['El camp és amb ulls, el bosc amb orelles'] (GHEORGHE, 1986: p. 159, núm. 117); *Câmpu-i cu ochi, pădurea cu urechi* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 232, núm. 2113).

***Las propias alabanzas envilecen* (II, Cap. 16, p. 821)**

Vegeu ***La alabanza propia envilece* (I, Cap. 16, p. 185)**

¹³⁵¹ *The DAY has eyes, the night has ears.*

Más vale el buen nombre que las muchas riquezas (II, Cap. 33, p. 994¹³⁵²)

Mai mult face bunul nume decât avuțiile fără de număr (PAPU, 1965: II, p. 310)

[‘Més val el bon nom que els béns incomptables’]

Mai de preț e numele bun decât multele bogății (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 287¹³⁵³)

[‘Més de preu és el bon nom¹³⁵⁴ que les moltes riqueses’]

Segons OLMOS (1998² [1940]: p. 98), el nostre refrany “Aconseja anteponer el buen nombre y la buena fama a las riquezas. Es sentencia del Libro de la Sabiduría”. Certament, al *Liber Proverbiorum* (XXII, 1) llegim: “Melius est nomen bonum quam divitiae multae”¹³⁵⁵; màxima a què encara podríem afegir-ne una altra del *Liber Ecclesiastes* (VII, 1): “Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa”¹³⁵⁶. El refranyer castellà no roman aliè a les anteriors sentències, i afirma: *El buen nombre vale más que toda riqueza al hombre*¹³⁵⁷ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 258, núm. 273); o bé amb *fama* en comptes de *buen nombre*: *Más vale fama que riqueza* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 266, núm. 24.078); *Más vale adarme de fama que libra de oro* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 266, núm. 24.072); *Más vale buena fama que oro ni plata* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 266, núm. 24.075); i acabem la tirallonga amb una parèmia de ressons romànics: *Más vale buena fama que cama*^[1358] *dorada* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 266, núm. 24.074), puix que, en efecte, a ARTHABER (1929: p. 456-457, núm. 901), el refrany *Más vale buena fama que dorada cama* es relaciona amb l’italià *È meglio aver buon nome, che molte ricchezze*¹³⁵⁹, així com amb el francès *Mieux vaut trésor d’honneur que d’or*. Sense deixar el francès, l’últim exemple de Kleiser coincideix amb la versió dels traductors DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 291): *Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée*¹³⁶⁰.

¹³⁵² Amb apunt bíblic a peu de pàgina (II, Cap. 33, p. 994, n. 47): “Parece adecuación de Eclesiastés, VII, 1 («Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa»)”.

¹³⁵³ Amb la indicació (II, p. 287, n. 510): “Cf. *Eclesiastul* 7, 1: «Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa»”.

¹³⁵⁴ Optem per traduir tant el *bunul nume* [‘el bon nom’] de Papu, com el *numele bun* [literalment, ‘el nom bo’] de Mărculescu amb *el bon nom*, car considerem que la versió *el nom bo* no acaba de fer sentit i, per tant, no s’adiria a l’original romanès.

¹³⁵⁵ Amb el següent equivalent en italià, segons la *Sacra Bibbia*, publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Il buon nome vale [] più che grandi ricchezze” (p. 697). Quant al romanès, ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 518, núm. 17113) ens n’ofereix la següent versió: “Mai de ales este un nume bun de cât avuția mare” [‘Més val un bon nom que (la) gran riquesa’].

¹³⁵⁶ Segons la traducció de la *Sacra Bibbia*, anteriorment esmentada: “Buon nome più d’un unguento è buono” (p. 710). D’altra banda, tant GHEORGHE (1986: p. 334, núm. 345) com ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 568, núm. 17306) citen el passatge bíblic en la traducció romanesa: “Mai mult face un nume bun decât uleiul de preț” [‘Més val un bon nom que l’oli de preu’], i “Mai bun este un nume bun de cât oleiul de preț” [‘És millor un bon nom que l’oli de preu’].

¹³⁵⁷ El refrany també es troba a GHEORGHE (1986: p. 334, núm. 345).

¹³⁵⁸ Amb la variant *cintura*.

¹³⁵⁹ Així mateix, a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 228, núm. 2477). D’altra banda, Arthaber poua una frase ben semblant als *Ricordi* de Francesco Guicciardini, obra que, al nostre torn, esmentem en l’edició de Mondadori (a cura de Tommaso Albarani), publicada a Milà el 1991: *Più valeva el buono nome che molte ricchezze* (p. 231, núm. 158).

¹³⁶⁰ Parèmia que espigolem a GHEORGHE (1986: p. 334, núm. 345), el qual l’acompanya de variants com ara: *Bon renom vaut un héritage*, o *Bon renom lui-même en cachette*.

Per bé que ambdós traductors romanesos hagin emprat formes equivalents al castellà *muchas riquezas* (*avuțiile fără de număr* [‘els béns innombrables’], en el cas de Papu; i *multele bogății* [‘les moltes riqueses’], en el de Mărculescu), vet aquí d’altres solucions¹³⁶¹ ben representades arreu del refranyer romanès: *Numele bun e mai scump de cât aurul* [‘El bon nom és més valuós que l’or’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 568, núm. 17306); *Numele bun e mai scump decât aurul* (MUNTEAN, 1967: p. 277, núm. 5446; GHEORGHE, 1986: p. 333, núm. 345; FLONTA, 1992a: p. 159, núm. 1090¹³⁶²; 1992b: p. 187, núm. 1087¹³⁶³); *Numele bun e mai scump decât aurul* (MILLIO, 1999: p. 148, núm. 1247a¹³⁶⁴); *Un nume bun* [‘Un bon nom’] *e mai scump decât aurul* (MILLIO, 1999: p. 147, núm. 1238a¹³⁶⁵ i 1239b¹³⁶⁶); o bé, com l’assenyada traducció mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 199): *Mes val un dit a n’ es front, que cent corteradas*¹³⁶⁷ *a l’ Hòrta*; també en clau immobiliària: *Un nume bun e ca o moșie* [‘Un bon nom és com una propietat’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 441, núm. 16805; MUNTEAN, 1967: p. 403, núm. 7714; GHEORGHE, 1986: p. 333, núm. 345; FLONTA, 1992a: p. 159, núm. 1090¹³⁶⁸; 1992b: p. 187, núm. 1087¹³⁶⁹; MILLIO, 1999: p. 147, núm. 1239a¹³⁷⁰ i 1240¹³⁷¹; p. 148, núm. 1247b¹³⁷²; p. 170, núm. 1433¹³⁷³; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 226). Com a consell general per a aquesta primera remesa paremiològica: *Nume bun să dobândești, [/] Pururea să te silești, [/] C-al omului nume bun [/] Moarte n-are nicidecum* [‘Guanya bon nom, [/] Esforça’t sempre, [/] Que a (el) bon nom de l’home [/] No li arriba la mort de cap manera’] (MILLIO, 1999: p. 147, núm. 1238b¹³⁷⁴). Efectivament, la importància d’obtenir un bon nom és inversament proporcional a la desgràcia que comporta un *nume rău* [‘mal nom/mala fama’]: *De cât să ‘ți ésă nume rău, mai bine ochii din cap* [‘Abans que (no) et surti mal nom, millor els ulls del cap’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 686, núm. 17759); *Decât să-ți iasă nume rău, mai bine ochii din cap* (MUNTEAN, 1967: p. 140, núm. 3023); *Decât să-ți iasă nume rău mai bine ochii din cap*

¹³⁶¹ Solucions basades en la premisa: *Nu averea face pe om ci omul averea* [‘No la riquesa fa l’home sinó l’home la riquesa’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 25, núm. 11064); *Nu averea face pe om, ci omul averea* (MUNTEAN, 1967: p. 271, núm. 5296); *Nu averea face pe om, ci omul averea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 44). I, per tant, comptat i debatut: *Este mai scumpă omenia decât avuția* [‘És més valuosa la humanitat/honradesa que la riquesa’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 65).

¹³⁶² *A good NAME is better than riches (gold)*. Amb al·lusió a dues parèmies franceses: *Mieux vaut bonne renommée que grandes richesses*, i *Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée*.

¹³⁶³ *A good NAME is better than riches (gold)*. L’autor esmenta dues parèmies castelleses ja conegudes: *Más vale el buen nombre que las muchas riquezas*, i *El buen nombre vale más que toda riqueza al hombre*.

¹³⁶⁴ *GOOD fame is better than a good face*.

¹³⁶⁵ *A GOOD name is better than riches*.

¹³⁶⁶ *A GOOD name is worth gold*.

¹³⁶⁷ És a dir *quarterades*: “Mesura agrària equivalent a 71’031 àrees; consta de 400 destres quadrats, es divideix en quatre quartons, i el quartó en quatre horts” (DCVB: s.v. *quarterada*).

¹³⁶⁸ *A good NAME is better than riches (gold)*. Amb al·lusió a dues parèmies franceses: *Mieux vaut bonne renommée que grandes richesses*, i *Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée*.

¹³⁶⁹ *A good NAME is better than riches (gold)*. L’autor esmenta dues parèmies castelleses ja conegudes: *Más vale el buen nombre que las muchas riquezas*, i *El buen nombre vale más que toda riqueza al hombre*.

¹³⁷⁰ *A GOOD name is worth gold*.

¹³⁷¹ *A GOOD reputation is a fair estate*.

¹³⁷² *GOOD fame is better than a good face*.

¹³⁷³ *HE is born in a good hour who gets a good NAME*.

¹³⁷⁴ *A GOOD name is better than riches*.

(GHEORGHE, 1986: p. 333, núm. 345). Deixem l' anterior marrada per tornar a la via dreturera: *Un nume cinstit e o comóră ne-prețuită* ['Un nom honrat és un tresor sense preu'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 518, núm. 17113); *Un nume cinstit e comoară neprețuită* ['és (un) tresor sense preu'] (MILLIO, 1999: p. 147, núm. 1239c¹³⁷⁵); i, ja que hem partit d'un nom *cinstit* ['honrat'], arribem al concepte de *cinstea* ['l'honor'], de característiques idèntiques al *nume bun* ['bon nom'] inicial: *Cinstea e măi scumpă de cât tôte*¹³⁷⁶ ['L'honor és més valuós que totes les coses'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 514, núm. 17101); *Cinstea e mai scumpă decît toate* (HINȚESCU, 1985: p. 59, núm. 570); *Cinstea-i mai scumpă decât toate* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55); *Cinstea e cea mai mare avere a omului*¹³⁷⁷ ['L'honor és la riquesa més gran de l'home'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55); i, en conseqüència, no cal dir que *Mai mult valorează cinstea decît aurul* ['Té més valor l'honor que l'or'] (GHEORGHE, 1986: p. 333, núm. 345); o *Cinstea cântărește mai mult ca banul* ['L'honor pesa més que el(s) diner(s)'] (MILLIO, 1999: p. 147, núm. 1239d¹³⁷⁸).

¹³⁷⁵ A GOOD name is worth gold.

¹³⁷⁶ Zanne esmenta el refrany francès del segle XIII: *Mieux vaut trésor d'onneur que d'or*.

¹³⁷⁷ Malgrat que el refranyer no s'estigui de formular afirmacions ben contraposades, com ara: *Cinstea fără bani e sărăcie goală* ['L'honor sense diners és pobresa completa'] (MILLIO, 1999: p. 207, núm. 1749). De ben poc, doncs, serviria el valor immaterial de l'honor: *Cinstea nu se cumpără, nici nu se vinde* ['L'honor no es compra, ni tampoc es ven'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 513, núm. 17098); *Cinstea nu se cumpără, nici nu se vinde* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 55).

¹³⁷⁸ A GOOD name is worth gold.

Más vale pájaro en mano que buitre volando (I, Cap. 31, p. 397; II, Cap. 12, p. 783)

(I, Cap. 31, p. 397¹³⁷⁹)

Nu-i bine să dai vrabia din mână pe cioara din par (FRUNZETTI, 1965: I, p. 417)

[‘No està bé donar el pardal de la mà per la cornella del pal’]

Mai mult face o pasăre în pumn decât un vultur în zbor (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 333¹³⁸⁰)

[‘Més val un ocell al puny que un voltor en vol’]

(II, Cap. 12, p. 783)

Să nu dai vrabia din mână pentru cioara de pe gard (PAPU, 1965: II, p. 107)

[‘No donis el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca’]

Mai mult face o pasăre-n pumn decât un vultur în zbor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 104¹³⁸¹)

[‘Més val un ocell al puny que un voltor en vol’]

Más valía [...] el pájaro en la mano que el buitre volando (II, Cap. 71, p. 1316)

Să nu lași vrabia din mână pentru cioara de pe gard (PAPU, 1965: II, p. 626)

[‘No deixis el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca’]

Mai de folos e [...] pasărea-n mână decât vulturul în zbor (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573)

[‘Més útil [...] és l’ocell a la mà que el voltor en vol’]

“Otro de los dichos filosóficos de nuestro tesoro hispano. ¿Qué tiene más valor, un bien actual del que nos hallamos gozando u otro, mucho mayor, pero del que no tenemos más que una lejana e incierta expectativa?^[1382] El refrán aconseja no descuidar lo que poseemos por andar tras quiméricas promesas” (ROMERO, 2001²: p. 234, núm. 650¹³⁸³).

CORREAS (2000 [1627]: p. 505, núm. 589), que es fa ressò de la parèmia quixotesca¹³⁸⁴, ens n’apunta el possible origen: “Parece que salió este refrán de la volatería, en que es mejor tenerse el halcón en la mano que soltarle a un buitre y andarle volando, que es mala ave y poderosa a matar el halcón”. Amb la presència del voltor, també espigolem a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 858, s.v. *páxaro*) la variant gràfica: *Más vale páxaro en mano que buytre bolando*. Això no obstant, avui en dia el nostre refrany es troba d’allò més viu, si bé en la forma: *Más vale pájaro en mano que ciento*^[1385] *volando* (ETXABE, 2001: p. 259¹³⁸⁶); parèmia que CASADO *et alii*

¹³⁷⁹ Amb la nota (I, Cap. 31, p. 397, n. 30): “Refrán; hoy es más frecuente «...que ciento volando»”.

¹³⁸⁰ MĂRCULESCU (2007: I, p. 333, n. 586) anota: “Proverb: «Más vale pájaro en mano que buitre volando.» Vezi și [‘Vegeu també’] II, 12”.

¹³⁸¹ MĂRCULESCU (2007: II, p. 104, n. 222) apunta a peu de pàgina: “Proverb: «Más vale pájaro en mano que buitre volando»”.

¹³⁸² Pregunta que OLMOS (1998² [1940]: p. 99) respon clarament, bo i afirmant que el refrany “Enseña que lo seguro y no lo eventual es lo que tiene valor. Es, por tanto, imprudencia y temeridad dejar lo cierto por lo dudoso”. Per tant, suara amb mots de COLL (1874: p. 152, núm. 185): “más vale lo poco seguro, que lo mucho contingente”.

¹³⁸³ Glossa que es troba sota la variant: *Más vale pájaro en mano que ciento volando*.

¹³⁸⁴ Com també CAMPOS / BARELLA (1998: p. 269, núm. 2632), autors que aprofiten per afegir-hi el següent comentari: “Aconseja no dejar las cosas seguras, aunque sean cortas, por la esperanza de otras mayores que son inseguras”.

¹³⁸⁵ VIZCARRONDO (2008: p. 334) situa la parèmia quixotesca en el següent grup: quan “una variante o un sinónimo sustituyen a otro refrán que poco a poco va cayendo en desuso”.

¹³⁸⁶ Amb l’apunt: “Recomienda tomar lo seguro, aunque sea poco, que buscarlo todo con riesgo de quedarse sin nada”.

(1998: p. 92) aprofiten per relacionar amb el francès *Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras*¹³⁸⁷, i amb l'italià *Meglio un uovo oggi che una gallina domani*¹³⁸⁸. La vigència de la citada variant castellana es demostra, per exemple, en el fet que “inspiró al genial Picasso esta variante: «Más vale pájaro volando que ciento en la mano»^[1389], de clara inclinación ecologista” (LEYVA, 2004: p. 219).

“De obicei nu era nici o femeie care să nu-mi dea senzația că pierd timpul cu ea; în sensul că mi se părea că puteam să fiu, când eram cu ea, mai bine cu alta mai interesantă, într-alt loc, la Șosea, acasă la ea, sau aiurea... Mă plictiseam în mod stupid, râvnind mereu, fără sens, ca să zic așa, la vrabia de pe gard...”¹³⁹⁰.

Aquest fragment, extret de la novel·la de Camil Petrescu (1894-1957) *Patul lui Procust*¹³⁹¹ [‘El llit de Procust’], demostra no només l’existència de la parèmia en romanès, sinó també la seva freqüència d’ús, per tal com l’autor, en lloc de citar-la *in extenso*, es limita a al·ludir-hi per mitjà d’una expressió que ZANNE (2004 [1899]: III, p. 162, núm. 7089), en la variant *Vrabie pe gard* [‘Pardal sobre la tanca’], glossa talment: “Când unul să [*sic*] laudă cu stăpânirea unui lucru care nu’l are, și nu’i stă în putință să’l dobândească” [‘Quan algú es lloa amb la possessió d’una cosa que no té, i no li és possible aconseguir-la’]. L’entenedora expressió dessus esmentada es completa en refranys com ara: *De cât dece vrăbii pē gard mai bine una șî’n mână*¹³⁹² [‘Més que

¹³⁸⁷ Proposta que coincideix amb dues traduccions de FANLO (2010 [2008]: I, p. 423; II, Cap. 12, p. 114): *Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras*.

¹³⁸⁸ Tant SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 306, núm. 3346) com BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 494, núm. IX.14.5.36) recullen aquesta parèmia, així com GHEORGHE (1986: p. 245, núm. 228), el qual, malgrat escriure *ovo* en lloc de *uovo*, aprofita l’avinentesa per a una o(u)pulent posta romànica que, d’oest a est, en portuguès, castellà, català, francès i romanès, no ens estem pas de transcriure: *O ovo de hoje (d’hoje) vale mais que a galinha de amanhã (d’amanhã)* (1986: p. 246, núm. 228); *Más vale un huevo hoy que una gallina mañana; Val més un ou avui que una gallina demà; Un oeuf aujourd’hui vaut mieux qu’un poulet demain, i E mai bun oul de azi decât găina de mâine* [‘És millor l’ou d’avui que la gallina de demà’] (1986: p. 245, núm. 228). Pel que fa a l’equivalent francès, MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 32, núm. 532) opten per la variant: *Un œuf aujourd’hui vaut mieux qu’un poulet pour demain*.

¹³⁸⁹ A la novel·la de Nikos Kazantzakis (1883-1957) *El Crist de nou crucificat*, traduïda per Joan Sales, i publicada per Club Editor a Barcelona l’any 1980⁹, hi figura el següent fragment: “Això és el que va dir Crist: ¡més val una perdiu dins la cassola que cent volant per la garriga! Això és l’Evangeli, noi, i deixa’t de romanços” (p. 323); passatge que, poc després, és contradit a guisa d’ocurrència picassiana: “Qui és caritatiu amb els seus germans en aquesta vida passatgera, tindrà per recompensa la vida eterna. Aleshores, jaio Ladas, més valen cent lliures a l’altre món que no pas una en aquest; més cent perdius volant per la garriga celestial que una dins la cassola terrenal” (p. 324).

¹³⁹⁰ Segons la traducció de Joaquín Garrigós, intitulada *El lecho de Procusto*, i publicada a Madrid per Gadir l’any 2007: “Por regla general, no había mujer que no me diese la sensación de que perdía el tiempo con ella; en el sentido de que, cuando estaba con ella, pensaba si no estaría mejor con otra más interesante en otro sitio, en la Avenida, en su casa o en cualquier otra parte. Me impacientaba estúpidamente deseando siempre y sin ningún sentido, al revés de lo que dice el refrán, el pájaro volando” (p. 319).

¹³⁹¹ Prenem com a referència la pàgina 208 de l’edició publicada per Editura 100+1 Gramar a Bucarest l’any 2004.

¹³⁹² L’autor (1895: I, p. 701, núm. 2649) relaciona la parèmia romanesa amb el francès: *Un moineau dans la main vaut mieux qu’une grue qui vole*; i el portuguès: *Mais val hum passaro [sic] na mão, que dous que vão voando*. Quant al francès, la versió quixotesca de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: Cap. 12, p. 100) es decanta per: *Moineau en main vaut mieux que vautour en l’air*; mentre que OUDIN / CASSOU (2002 [1949]: Cap. 31, p. 372) prefereixen posar l’èmfasi en la mida més que no pas en l’índole de l’ocell: *Mieux vaut un petit passereau en la main qu’un vautour en l’air*. D’altra banda, al recull de GHEORGHE (1986: p. 251, núm. 235), el refrany de Zanne es completa amb un voladís colom: *Moineau en main vaut mieux que pigeon (grue) qui vole*. Finalment, rematarem el vol per terres

deu pardals sobre la tanca millor un i a la mà'] (ZANNE, 1895: I, p. 700, núm. 2649); *Decât zece vrăbii pe gard, mai bine una și-n mână* (MILLIO, 1999: p. 38, núm. 314a¹³⁹³; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); *Mai bine o vrăbie în mână decât zece pe gard* ['Millor un pardal a la mà que deu sobre la tanca'] (MUNTEAN, 1984: p. 322, núm. CCLI); l'anterior proporció de deu a un, a voltes, esdevé més llampant, cent a dos; ara, aquest darrer parell, això sí, a la cassola: *De cât o sută de vrăbii în gard, mai bine cu două 'n olă*¹³⁹⁴ ['Més que cent pardals a la tanca, millor amb dos a l'olla'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 734, núm. 8615); *Decât o sută de vrăbii în gard, mai bine cu două-n oală* (GHEORGHE, 1986: p. 250, núm. 235); *Decât o sută de vrăbii în gard mai bine cu două-n oală* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 184, núm. 1616). Tanmateix, la proporció més forassenyada¹³⁹⁵ s'estableix amb el següent mil a un: *Decât o mie de vrăbii pe gard mai bine una-n mână* ['Més que mil pardals a la tanca millor un a la mà'] (PANN, 1982 [1847]: p. 384); *Decât o mie de vrăbii pe gard, mai bine una în mână* (HINȚESCU, 1985: p. 74, núm. 891); pardalada que, en comptes de sobre el *gard* ['tanca'], es pot situar sobre la *streașină* ['voladís (de la teulada)']: *Decât o mie de vrăbii în streașină* ['al voladís (de la teulada)'], *mai bine una în mână* (MUNTEAN, 1967: p. 139, núm. 3002); *Decât o mie de vrăbii în streașină, mai bine una în mână* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); i, com que, en aquest cas, la mà és el pas previ de la boca: *Decât o mie de vrăbii pe gard, mai bine una în frigare* ['a l'ast'] (HINȚESCU, 1985: p. 192, núm. 3752).

Si en l'anterior tirallonga posàvem de manifest que mai no escau *A dá vrăbia din palmă* ['Donar el pardal del palmell'] (ZANNE, 1895: I, p. 701, núm. 2649^b), "Adică ceea-ce ținem cu siguranță" ['És a dir allò que posseïm amb seguretat'], en benefici d'una quantitat major, a continuació el refranyer romanès ens aconsella vèncer qualsevulla temptació de bescanviar el nostre pardal per una cornella esmunyedissa; es tracta de diverses variants que podríem resumir en els fraseologismes: *A da vrăbia din mână pe cioara din par* ['Donar el pardal de la mà per la cornella del pal'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 27), o *A da vrăbia din mână pe cioara de pe gard*¹³⁹⁶ ['de sobre la tanca'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 189, s.v. *cioară*). Heus-ne aquí uns quants exemples: *De cât ciora pe par, mai bine vrăbia în palmă* ['Més que la cornella sobre el

franceses amb la variant que figura al diccionari de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 18, núm. 217): *Le moineau dans la main vaut mieux que la grue qui vole*. Bo i deturant-nos suara en l'estrafeta parèmia portuguesa que recollia Zanne, per sort, n'espigolem variants, amb la deguda correcció, a la traducció de VISCONDES (2002: Cap. 12, p. 398): *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar*; o al recull de GHEORGHE (1986: p. 251, núm. 235): *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar (que voando vão)*.

¹³⁹³ *BETTER a FOWL in hand than two flying*.

¹³⁹⁴ El mateix ZANNE (2004 [1901]: IX, p. 550, núm. 7543) ens ofereix una variant que destaca pel regionalisme (típic de la zona d'Oltènia) *brabete* ['pardal']: *De cât o sută de brabeți pe gard, mai bine unu în mână* ['Més que cent pardals sobre la tanca, millor un a la mà'].

¹³⁹⁵ Sense arribar, emperò, als nivells de RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 12, p. 67): *Mes val un tort en sa ma, que mil y cincents volant*; i, per acabar-ho d'adobar, ni cent ni mil, sinó tot plegat: *Mes val un tort en sa ma que cent mil volant* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 205).

¹³⁹⁶ Amb la següent tirallonga d'equivalents espanyols: "más vale pájaro en mano que buitre (*sau* ciento) volando; más vale un «toma» que dos «te daré»; por el alabado dejó el conocido y vime arrepentido".

pal, millor el pardal al palmell'] (ZANNE, 1895: I, p. 415, núm. 1644); *Decît cioara pe par, mai bine vrabia în palmă* (MUNTEAN, 1967: p. 137, núm. 2972); *Decât cioara pe par, mai bine vrabia în palmă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); *Mai bine vrabia în mînă, decît cioara-n par* ['Millor el pardal a la mà, que la cornella al pal'] (FLONTA, 1992a: p. 17, núm. 117¹³⁹⁷; 1992b: p. 22, núm. 124¹³⁹⁸); *Mai bine vrabia din mînă decât cioara din par* ['Millor el pardal de la mà que la cornella del pal'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*). De l'anterior consell a un ferm imperatiu, hi ha un pas: *Nu da vrabia din mînă pe cioara din par* ['No donis el pardal de la mà per la cornella del pal'] (MUNTEAN, 1967: p. 272, núm. 5324; FLONTA, 1992a: p. 17, núm. 117¹³⁹⁹; 1992b: p. 22, núm. 124¹⁴⁰⁰); *Nu da vrabia din mînă pentru cioara de pe gard/din par* ['per la cornella de sobre la tanca/del pal'] (MILLIO, 1999: p. 278, núm. 2339a¹⁴⁰¹; p. 341, núm. 2879a¹⁴⁰²); *Nu da vrabia din mînă pentru cioara de pe gard*¹⁴⁰³ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 271, s.v. *da*); *Nu da vrabia din mînă pentru cioara de pe gard* (MILLIO, 1999: p. 67, núm. 561a¹⁴⁰⁴); *Nu da vrabia din mînă pe cioara de pe gard*¹⁴⁰⁵ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1111, s.v. *vrabie*); *Nu da vrabia din mînă pe cioara de pe gard* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); (*Niciodată*) *nu lăsa vrabia din mînă pentru cioara de pe gard/din par* ['(Mai) no deixis el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca/del pal'] (MILLIO, 1999: p. 42, núm. 359a¹⁴⁰⁶). A tall anecdòtic, a la traducció romanesa del best-seller de Ken Follett *Stâlpii pământului*¹⁴⁰⁷ ['Els pilars de la terra'] apareix el refrany anglès *A bird in the hand is worth two in the bush*¹⁴⁰⁸, que Andreea Şeler tradueix talment: *Nu se face să dai vrabia din mînă pe cioara de pe gard* ['No convé donar el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca']. Per acompanyar-ho d'un altre referent literari, a *Călătorie prin*

¹³⁹⁷ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*. Amb al·lusió a la parèmia francesa: *Moineau en main vaut mieux que pigeon (grue) qui vole*.

¹³⁹⁸ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*. Es recorda la parèmia lusa: *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar*.

¹³⁹⁹ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*. Amb al·lusió a la parèmia francesa: *Moineau en main vaut mieux que pigeon (grue) qui vole*.

¹⁴⁰⁰ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*. Es recorda la parèmia lusa: *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar*.

¹⁴⁰¹ *NEVER quit certainty for hope*.

¹⁴⁰² *A SPARROW in hand is worth a pheasant that flies by*.

¹⁴⁰³ No endebades, els autors ens en proposen la següent traducció castellana: "Más vale pájaro en mano que ciento (sau buitre) volando".

¹⁴⁰⁴ *Don't change a COTTAGE in possession for a kingdom in hope*.

¹⁴⁰⁵ Amb dues traduccions en castellà: "más vale pájaro en mano que ciento (sau buitre) volante [sic]; no dejes la ida por la venida".

¹⁴⁰⁶ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*.

¹⁴⁰⁷ Per al romanès, disposem de l'edició de la RAO International Publishing Company, publicada a Bucarest el 2009. El refrany esmentat correspon a la pàgina 763 (segona part del capítol 12).

¹⁴⁰⁸ Prenem com a referència la pàgina 708 de l'edició publicada per la New American Library, a Nova York, el 2007. D'altra banda, permeteu-nos complementar la parèmia anglesa amb la traducció quixotesca de BODINI (2005 [1957]: II, Cap. 12, p. 677): *Val piú [sic] un uccello in mano che due nel bosco*; versió que troba ressons a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 518, núm. 5658): *Un uccello in mano ne vale due al bosco*; i tant a GHEORGHE (1986: p. 251, núm. 235) com a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 494, núm. IX.14.5.36.II.II.): *Un uccello in mano ne val due nel bosco*.

*Africa (1871)*¹⁴⁰⁹ [‘Viatge per Àfrica (1871)’] de l’explorador anglès Henry Morton Stanley (1841-1904) espigolem la parèmia *Vrabia din mînă valora mai mult decît două ciori de pe gard* [‘El pardal de la mà valia més que dues cornelles sobre la tanca’] (p. 62).

A partir d’una parèmia de MILLIO (1999: p. 152, núm. 1283a¹⁴¹⁰) que sàviament ens aconsella no acceptar el bescanvi ni quan es tracta de pardal per pardal ni de pardal per cornella: *Nu da vrabia din mînă pentru cea din par/pentru cioara de pe gard* [‘No donis el pardal de la mà pel del pal/per la cornella de sobre la tanca’]; entrem ara en un petit calaix de sastre que combina altres variants complementàries, com, per exemple: *Nu da vrabia (pasărea) din mînă pe cea de pe gard (cioara din par)* [‘No donis el pardal (l’ocell) de la mà pel de sobre la tanca (la cornella del pal)’] (GHEORGHE, 1986: p. 250, núm. 235). En efecte, l’ocell posseït no ens l’hem de deixar perdre en cap cas: *Nu da paserea din mînă pe porumbul din gard* [‘No donis l’ocell de la mà pel colom de la tanca’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 682, núm. 8321); *Nu da pasărea din mînă pe porumbul de pe gard* [‘de sobre la tanca’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); per més temptadora que resultí l’oferta, com observem en aquesta tirallonga de parèmies *in crescendo*: *Mai bine o pasăre în colivie decît zece pe gard* [‘Millor un ocell a la gàbia que deu sobre la tanca’] (FLONTA, 1992b: p. 22, núm. 124¹⁴¹¹); *Mai bine o pasăre în colivie decât zece pe gard* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 680, s.v. *pájaro*); *Mai bine o pasăre în colivie decît o sută* [‘cent’] *pe gard*¹⁴¹² (HINȚESCU, 1985: p. 107, núm. 1656); *Mai bine o pasăre-n mînă decît o mie pe casă* [‘Millor un ocell a la mà que mil sobre la casa’] (GHEORGHE, 1986: p. 250, núm. 235). Així doncs, queda clar, si ens permeteu un assenyat judici de valor, que *E nebun cine dă pasărea din palmă pe cea de pe gard* [‘És boig qui dóna l’ocell del palmell pel de sobre la tanca’] (GHEORGHE, 1986: p. 250, núm. 235). Sense especificar cap tipus d’ocell ni el seu genèric, si bé el numeral femení *una* ens faci pensar en *o pasăre*¹⁴¹³ [‘un ocell’], heus aquí tres parèmies agafades al vol: *Maï bine una și ’n colivie* [/] *Děcât în vînt o mie* [‘Millor un i a la gàbia [/] Que al vent mil’] (ZANNE, 1895: I, p. 580, núm. 2259); *Mai bine una și-n colivie decât în vînt o mie* (MILLIO, 1999: p. 42, núm. 359b¹⁴¹⁴), i *Mai bine una și-n colivie, decât în crâng* [‘al boscatge’] *o mie* (MILLIO, 1999: p. 67, núm. 561c¹⁴¹⁵).

¹⁴⁰⁹ L’edició de la nostra biblioteca, comprada a principis d’aquest mil·lenni en una llibreria de vell del centre de Bucarest, la qual *I presupose* que encara roman oberta al públic, pertany a Editura Tineretului, i es publicà a la capital romanesa el 1960, essent-ne el traductor Eugen B. Marian.

¹⁴¹⁰ *Don’t GRASP at a shadow letting go / losing / missing the substance. (Catch not at the shadow and lose the substance).*

¹⁴¹¹ *A BIRD in the hand is worth two in the bush.* Es recorda la parèmia lusa: *Mais vale um pássaro na mão que dois a voar.*

¹⁴¹² En el mateix sentit, i proporció, LAPUCCI (1983: p. 81) afirma: *È meglio un uccello in gabbia [/] che cento al bosco*; és a dir, segons la seva glossa: “Meglio poco, ma sicuro, che tanto solo promesso”. Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 251, núm. 235) prefereix deixar l’ocellada a l’aire: *È meglio un uccello in gabbia che cento per aria (fuori).*

¹⁴¹³ Femení en romanès.

¹⁴¹⁴ *A BIRD in the hand is worth two in the bush.*

¹⁴¹⁵ *Don’t change a COTTAGE in possession for a kingdom in hope.*

Finalment, per a aquest volàtil apartat, serveixi'ns de resum la proteica parèmia que ens proposa GHEORGHE (1986: p. 250, núm. 235): *Mai bine o vrabie în mînă (palmă, colivie, frigare) decît zece (o sută, o mie) pe gard (o cioară în par)* ['Millor un pardal a la mà (palmell, gàbia, l'ast) que deu (cent, mil) sobre la tanca (una cornella al pal)'].

Més enllà dels animals de volada, si volem tocar doblement de peus a terra, el refranyer ens aconsella no malbaratar la llebre per la cobejança d'innombrables preses dispersades per boscs i boscatges: *Maï bine un iepure și 'n mână, decât mîi și sute p'în crânguri și'n păduri* ['Millor una llebre i a la mà, que milers i centenars pels boscatges i als boscs'] (ZANNE, 1895: I, p. 489, núm. 1908); *Mai bine un iepure și-n mână, decât mii și sute prin crânguri și-n păduri* (MILLIO, 1999: p. 38, núm. 314c¹⁴¹⁶). En una proporció més ajustada d'un a dos, seguirà essent preferible la llebre que ja posseïm, més encara si la tenim a mitja cuita: *Mai bine e un iepure în frigare, decît doi în crîng* ['Millor una llebre a l'ast, que dues al boscatge'] (HINȚESCU, 1985: p. 107, núm. 1672); *Maï bine un iepure în frigare, de cât doi în câmp* ['al camp'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 627, núm. 8004); *Mai bine un iepure în frigare decât doi în câmp* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 184, núm. 1616); o bé si, en comptes de *în frigare* ['a l'ast'], estem a punt de gaudir-la en un ben palpable *blid* ['bol'] de llebrada: *Mai bun e un iepure în blid decât doi pe câmp* ['És millor una llebre al bol que dues pel camp'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 184, núm. 1616). En darrer lloc, per tal de subratllar la primacia d'allò posseït davant d'allò incert, vet aquí un seguit de parèmies que conviden a conformar-se amb la llebre a l'ast¹⁴¹⁷, abans que no perdre-la en l'esperança, probablement vana, d'un saborós *gligan* ['senglar']: *Epurele din frigare e maï bun decât gliganul din pădure* ['La llebre a l'ast és millor que el senglar del bosc'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 565, núm. 8506); *Iepurele din frigare e mai bun decât gliganul din pădure* (MUNTEAN, 1967: p. 200, núm. 4034); *Iepurele din frigare e mai bun decât gliganul din pădure* (MILLIO, 1999: p. 256, núm. 2150b¹⁴¹⁸; p. 341, núm. 2879b¹⁴¹⁹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 36; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 184, núm. 1616¹⁴²⁰); i, amb una lleu variació d'ordre: *E mai bun iepurele din frigare decât gliganul din pădure* (MILLIO, 1999: p. 42, núm. 359c¹⁴²¹).

Els traductors italians VIAN / COZZI (1960: II, Cap. 12, p. 89) reblen la parèmia quixotesca de referència amb una doble versió: *È meglio un uovo oggi che una gallina domani, e un passero*

¹⁴¹⁶ *BETTER a FOWL in hand than two flying.*

¹⁴¹⁷ Aprofitem l'últim llibre que adquirírem a la desapareguda llibreria Canuda la dramàtica tarda del seu tancament (23 de novembre de 2013), per extreure'n una interessant consideració gastronòmica. Es tracta de l'obra de Josep Pla *El que hem menjat*, editada a Barcelona el 1997 per l'Avui i Edicions Destino, i el passatge que n'hem urpat ens demostra que una llebre ben cuinada, i cuita, també es fa dir "sí senyor": "La llebre és una peça de caça de primer ordre, de gran categoria. Però, si s'exceptuen poquíssims restaurants del país, la llebre és decebedora, perquè, en general, la serveixen crua amb totes les conseqüències" (p. 108).

¹⁴¹⁸ *A MAN is not sure of his meat till it is in his mouth.*

¹⁴¹⁹ *A SPARROW in hand is worth a pheasant that flies by.*

¹⁴²⁰ A peu de pàgina (2007: p. 184, n. 1), els autors relacionen l'esmentat animal amb el *mistref* ['senglar'].

¹⁴²¹ *A BIRD in the hand is worth two in the bush.*

*in tasca che un tordo in frasca!*¹⁴²² No endebades, també LAPUCCI (1983: p. 82) esmenta sota el mateix epígraf dues variants dels esmentats refranys: *Meglio un uovo oggi [/] che una gallina domani*, i *Meglio fringuello (scricciolo) in man [/] che tordo in frasca*¹⁴²³. Pel que fa al romanès, el joc italià entre l'ou i la gallina s'amplifica, per mor de la rima, a l'ou i el bou: *Decît la anul un bou [/] mai bine astăzi un ou* ['Més que al cap de l'any un bou [/] millor avui un ou'] (MUNTEAN, 1967: p. 139, núm. 2993); *Decît la anul un bou, mai bine azi un ou* (HINȚESCU, 1985: p. 192, núm. 3750); amb inversió d'hemistiquis: *Mai bine astăzi un ou, decât la anul un bou* (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 212). Fins i tot quan el bou se'ns prometi demà mateix, conformem-nos amb l'ou del dia: *Mai bine astăzi oul [/] decît mîne boul* ['Millor avui l'ou [/] que demà el bou'] (MUNTEAN, 1967: p. 245, núm. 4786); amb una última variant pasqual: *Mai bine azi un ou (oul) decît mîne (la paști, la anul) un bou (boul)* ['Millor avui un ou (l'ou) que demà (per Pasqua, al cap de l'any) un bou (el bou)'] (GHEORGHE, 1986: p. 245, núm. 228).

Comptat i debatut, *La tîrg nu sê vinde pescele rēmas în apă*¹⁴²⁴ ['A(l) mercat no es ven el peix (que ha) quedat a l'aigua'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 627, núm. 12986); així doncs, sense necessitat d'entrar en detalls que precisin quin és l'allunyat objecte de desig, així com les, sovint minses, virtuts de l'objecte posseït, *Mai mult sã te bucuri de ceea ce ai în mână, decât de cea mai mare nãdejde* ['Alegra't més del que tens a la mà, que de la més gran esperança'] (MILLIO, 1999: p. 42, núm. 359d¹⁴²⁵); finalment, com a lema conclusiu, us proposem: *Ce e ('i) în mână, nu e ('i) minciună* ['El que hi ha (hi ha) a la mà, no és (és) mentida'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 245, núm. 3777); *Ce e (-i) în mînă, [/] nu e(-i) minciună* (MUNTEAN, 1967: p. 75, núm. 1727); *Ce e în mînă nu e minciună* (HINȚESCU, 1985: p. 50, núm. 358); *Ce e în mînă, nu-i / nu e minciună* (HINȚESCU, 1985: p. 184, núm. 3552); *Ce-i în mână nu-i minciună* (MILLIO, 1999: p. 38, núm. 314b¹⁴²⁶; p. 67, núm. 561d¹⁴²⁷; p. 256, núm. 2150a¹⁴²⁸; p. 299, núm. 2533¹⁴²⁹); *Ce-i în mână, nu-i minciună* (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 236); perquè, al capdavall, avui, demà i tothora: *Val més tenir, que haver de penedir* (BULBENA, 2005: Cap. 31, p. 263).

¹⁴²² Darrere el signe d'exclamació, optem per no col·locar-hi cap punt a fi d'evitar l'estrident contacte de dos punts seguits.

¹⁴²³ La combinació *fringuello* ['pinsà'] – *tordo* és d'allò més fructífera al refranyer italià; a tall d'exemple, pensem en les traduccions quixotesques de VIAN / COZZI (1960: II, Cap. 71, p. 536): *Meglio un fringuello in tasca che un tordo in volo*; o BODINI (2005 [1957]: I, p. 338; II, Cap. 71, p. 1164): *È meglio un fringuello in mano che un tordo in frasca*, i *Meglio un fringuello in mano che un tordo in frasca*. Igualment, ARTHABER (1929: p. 401, núm. 794) recull la variant: *Meglio fringuello in man che tordo in frasca*; la qual relaciona (1929: p. 402, núm. 794) amb el castellà: *Mas [sic] vale pájaro en mano que buitre volando*; i amb el francès: *Moineau en main vaut mieux que pigeon qui vole*. Per la seva banda, BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 494, núm. IX.14.5.36.1.V. i IX.14.5.36.1.VI.) encara hi afegeixen un parell més de variants: *È meglio un fringuello in tasca che un tordo in frasca*, i *Meglio un fringuello in mano che un tordo in frasca*.

¹⁴²⁴ Amb la glossa: "Adică ceea ce n'ai în mână" ['És a dir allò que no tens a la mà'].

¹⁴²⁵ *A BIRD in the hand is worth two in the bush*.

¹⁴²⁶ *BETTER a FOWL in hand than two flying*.

¹⁴²⁷ *Don't change a COTTAGE in possession for a kingdom in hope*.

¹⁴²⁸ *A MAN is not sure of his meat till it is in his mouth*.

¹⁴²⁹ *ONE TO-DAY is worth two to-morrows*.

Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos¹⁴³⁰ (I, Cap. 21, p. 255; II, Cap. 67, p. 1287)

(I, Cap. 21, p. 255¹⁴³¹)

Nu umbla cu bogdaprostea după ce poți lua cu hapca (FRUNZETTI, 1965: I, p. 274)

[‘No vagis amb «que Déu us beneeixi!» quan (ho) pots prendre per la força’]

Mai bine lumea-n cap decât milog pe la judecători (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 208¹⁴³²)

[‘Millor (anar-se’n) a la fi del món que (ser un) pidolaire per entre els jutges’]

(II, Cap. 67, p. 1287¹⁴³³)

Mai din plin îi iese treaba tâlharului decât milogului (PAPU, 1965: II, p. 598)

[‘Més rodona li surt la feina al lladre que al pidolaire’]

Mai bine lumea-n cap decât milog pe la judecători (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 547¹⁴³⁴)

[‘Millor (anar-se’n) a la fi del món que (ser un) pidolaire per entre els jutges’]

CABALLERO (1970: p. 81, núm. 955) ens assegura: “A quien ha cometido algún delito le conviene más escapar que no que pidan por él personas de posición o autoridad”. En el mateix sentit, LEYVA (2004: p. 220) afirma: “es preferible actuar con decisión antes que «andarse por las ramas»^[1435], en lenguaje coloquial”. La parèmia ja apareix a reculls clàssics com ara el de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 923, s.v. *saltar*) o el de CORREAS (2000 [1627]: p. 507, núm. 632): *Más vale salto de mata que ruego de buenos hombres*, i *Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos*¹⁴³⁶, respectivament. En l’actualitat, se’n palesa l’ús i vigència a través de les variants: *Más vale salto de mata, que ruego de buenos*¹⁴³⁷ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 315, núm. 3093), i *Más vale salto de mata, que ruegos de buenos*¹⁴³⁸ (ETXABE, 2001: p. 260).

Gràcies al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 823, s.v. *salto*), descobrim una

¹⁴³⁰ REQUENA (2004: p. 893) n’inclou una tercera aparició, suggerida pels mots “os lo rogarán buenos” (II, Cap. 40, p. 1042), que explica de la següent faísó: “«personas de calidad»; la frase puede que se haga eco del refrán «Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos»” (p. 1042, n. 28). Si consultem les traduccions romaneses, ens adonarem que no hi figura cap nota que faci pensar en la presència velada de cap refrany, com ens donen entenent les traduccions: “O să te roage lumea cumsecade” [‘Et pregarà (la) gent com Déu mana’] (PAPU, 1965: II, p. 357), i “Te roagă oamenii aleși” [‘Et pregunten les persones escollides’] (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 329).

¹⁴³¹ Amb la nota (I, Cap. 21, p. 255, n. 76): “Como el anterior, es refrán conocido: «Más vale escapar que confiar en la intercesión de los demás» (II, 67, 1287); *hombres buenos*: «jueces de paz», «personas designadas para mediar en una disputa»”.

¹⁴³² MĂRCULESCU (2007: I, p. 208, n. 405) aclareix: “Proverb de uz larg [‘Refrany d’ampli ús’]: «Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos.» *Hombres buenos* «judecători de pace», cu alte cuvinte, e mai bine să te retragi într-o situație dificilă [‘«jutges de pau», amb altres paraules, és millor retirar-se en una situació difícil’]”.

¹⁴³³ A peu de pàgina (II, Cap. 67, p. 1287, n. 35) s’aclareix: “mejor es retirarse que actuar con prudencia”; i ens remet a: “véase I, 21, 255, n. 76”.

¹⁴³⁴ Amb l’apunt (II, p. 547, n. 937): “Proverbul a mai fost citat în I, 21” [‘El refrany ja s’ha citat a I, 21’].

¹⁴³⁵ Qui, realment, sembla que sí que se’n va “por las ramas” és OLMOS (1998² [1940]: p. 99) amb un inusitat comentari tan punyent com corprenedor: “Aconseja a la mujer que huya ante los ruegos del hombre, si ellos la colocan en peligro. Es lo más eficaz a su honor. Quien ama el peligro en él perece”.

¹⁴³⁶ Correas també ens presenta el refrany amb la variant *de buenos*.

¹⁴³⁷ Amb la glossa: “Enseña que al que ha cometido un exceso por el cual teme que se le ha de castigar, más le aprovecha escaparse, que no el que pidan por él personas de valimiento”.

¹⁴³⁸ Segons l’autor: “Cuando se ha cometido un delito, aconseja no responder a la llamada de valedores y escapar raudo para evitar ser capturado”.

interessant proposta d'equivalent romanès: *Fuga-i rușinoasă, dar e sănătoasă*¹⁴³⁹ ['La fuga és vergonyosa, però és saludable']; per bé que a CALCIU *et alii* (1979: p. 398, s.v. *fugă*) aquest refrany es relaciona amb els castellans: *Más vale decir que huyó que aquí murió*, i *Quien las balas evita guarda su vida*. En la mateixa línia, FLONTA (1992b: p. 55, núm. 309¹⁴⁴⁰) vincula la variant *Fuga e* ['La fuga és'] *rușinoasă, dar e sănătoasă* amb dues noves parèmies¹⁴⁴¹: *El valiente que hoy huye, otra vez peleará*, i *Más vale que digan “Aquí corrió” que “Aquí murió”*. Ara bé, tornant a la proposta de Calciu / Samharadze per a la parèmia quixotesca, bé cal reconèixer-ne una presència manifesta al refranyer romanès, començant per ZANNE (2003 [1897]: II, p. 569, núm. 5275): *Fuga ȳ (e) rușinósă, dar ȳ (e) sănătósă*¹⁴⁴² ['La fuga és vergonyosa, però és saludable'], i continuant, per ordre cronològic, amb MUNTEAN (1967: p. 179, núm. 3753): *Fuga-i (e) rușinoasă, [/] dar ȳ (e) sănătoasă*; HINȚESCU (1985: p. 88, núm. 1228): *Fuga e rușinoasă, dar e (și) ['però és (també)'] sănătoasă*; MILLIO (1999: p. 182, núm. 1537¹⁴⁴³): *Fuga-i rușinoasă, / Dar e sănătoasă*; o CARTALEANU *et alii* (2007: p. 142, núm. 1243): *Fuga-i rușinoasă, dar e sănătoasă*¹⁴⁴⁴. A més a més, l'opció de Calciu / Samharadze coincideix *ad sensum* amb algunes solucions¹⁴⁴⁵ catalanes que aconsellen: *Al qui ha comès una cosa dolenta, més li escau escapar que demanar clemència* (CIVERA, 1969: Cap. 67, p. 687); ja que, ben mirat: *Dels qui fugen, alguns n'escapen* (BULBENA, 2005: Cap. 67, p. 800); i, per tant: *Qui te camas que las trega* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 122); puix que –i suara sí que ens allunyem de la solució romana—: *Val més comptar els estels que no els cabirons*¹⁴⁴⁶ (BULBENA, 2005: Cap. 21, p. 182); o, si ho volem amb una imatge italiana i qui-sap-lo suggestiva: *Meglio uccel di bosco*^[1447] *che uccel di gabbia*¹⁴⁴⁸ (BODINI, 2005 [1957]: I, Cap. 21,

¹⁴³⁹ DUMISTRĂCEL (1997: p. 82) relaciona aquest refrany amb el fraseologisme *A lua frunză în buză* [literalment: 'Agafar fulla a la boca'], que ell mateix defineix com a *A fugi în lume* ['Córrer món'] o *A lua calea codrului* [literalment: 'Agafar el camí del bosc']; expressió que CALCIU *et alii* (1979: p. 213, s.v. *codru*) tradueixen talment: "alzarse, (Am.) irse a la manigua".

¹⁴⁴⁰ He that fights and runs away, may live to fight another DAY.

¹⁴⁴¹ Ultra els exemples castellans, Flonta també ens n'ofereix dos de portuguesos: *Quando a força é desigual, antes fugir que ficar mal*, i *Antes fuga pronta que má espera*. Pel que fa a l'altre recull del mateix autor (1992a: p. 47, núm. 316), la comparació s'estableix amb els refranys francesos: *Mieux vaut bonne fuite que mauvaise attente; Il vaut mieux qu'on dise: il court-là, que: il gît-ici*, i *Qui fuit, peut revenir aussi, qui meurt, il n'en est pas ainsi*. Quant al recull de MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 77, núm. 1588) opten per la variant: *Mieux vaut bon fuir que mauvaise attente*.

¹⁴⁴² ZANNE (2003 [1897]: II, p. 570, núm. 5275), dit sigui de passada, també esmenta el refrany francès: *Bonne fuite vaut mieux que mauvaise attente*; juntament amb el sicilià: *E megghiu fuiri cu vriogna, ca ristari mortu cu onuri*; i ens etziba la versió antònima de la parèmia romana: *Fuga de și* [sic] *sănătósă, [/] Este însă rușinósă* ['La fuga tot i saludable, [/] És(,) però(,) vergonyosa'].

¹⁴⁴³ HE THAT FIGHTS and runs away, / Lives to fight another day.

¹⁴⁴⁴ Els autors hi afegeixen la següent glossa: "Te faci de rușine fugind de la locul faptei, însă scapi teafăr" ['Quedes en evidència fugint del lloc del fet, però (n')escapes estalvi'].

¹⁴⁴⁵ Solucions que no perden de vista el que LEYVA (2004: p. 220) ens recalca: "Salto de mata equivale a huida o escape por temor del castigo, si bien aquí se asocia a la actitud opuesta con la que suelen comportarse los humildes, inclinados a negociar razonablemente".

¹⁴⁴⁶ Segons el DIEC (s.v. *cabiró*): "Biga petita o mitjana que forma el pendent de la teulada i suporta els llistons".

¹⁴⁴⁷ Segons LAPUCCI (1983: p. 88), la frase feta *Esser uccel di bosco* significa: "Essere introvabile: soprattutto di chi se l'è filata via in sordina; essere libero e nascosto".

¹⁴⁴⁸ En l'altra aparició del refrany, al capítol 67 de la segona part, BODINI (2005 [1957]: II, p. 1137) es decanta per: *Fidarsi è bene, non fidarsi è meglio*; parèmia que no aixecà cap mena de recel en VIAN / COZZI (1960: II, p. 512), els quals també optaren, en aquest cas, per: *Fidarsi è bene ma non fidarsi è meglio*. A tall anecdòtic, esmentarem que la versió de Bodini per al capítol 21 va suggerir instintivament al nostre professor de romanès, Virgil Ani, la parèmia romana: *Decât să mă căciulesc, mai bine să haiducesc* ['Més que (no pas) servils barretades, millor fer-me bandoler'].

p. 209).

Nogensmenys, les versions dels traductors romanesos defugen la saludable fuga paremiològica. En el cas de Mărculescu¹⁴⁴⁹, s'interpreta els *hombres buenos* com a *judcători* ['jutges'] i s'introdueix al primer hemistiqui el fraseologisme *A-și lua lumea în cap*, que, d'una banda, CALCIU *et alii* (1979: p. 589, s.v. *lume*) tradueixen com a “irse para el fin del mundo”, i, d'altra banda, DUDA (2007: p. 126, s.v. *lume*) relaciona amb: “a o porni, a pleca (departe)” ['partir, marxar (lluny)']. Pel que fa a Frunzetti, voldríem esmentar l'eslau *bogdaproste*, és a dir, segons el DEX (s.v. *bogdapróste*): “Cuvânt de mulțumire adresat celui care dă ceva de pomană” ['Mot d'agraïment adresat a qui dóna quelcom d'almoïna']; que, al seu torn, CALCIU *et alii* (1979: p. 117, s.v. *bo(g)daproste^l*) glossen talment: “(que) Dios te lo (*sau* se lo) pague (*sau* te (*sau* le) bendiga)”.

¹⁴⁴⁹ La seva tria ens recorda la d'un traductor portuguès, SERRAS (2005: Cap. 21, p. 119), el qual també sembla partidari de: *Melhor é salvar-se que a homens bons fiar-se*.

Más vale un toma que dos te daré (II, Cap. 7 i 35, p. 741 i 1011)

(II, Cap. 7, p. 741)

Mai mult face un singur „na-ți acuma” decît doi „o să-ți dau” (PAPU, 1965: II, p. 68)

[‘Més val un sol «agafa-t’ho ara» que dos «t’ho donaré»’]

Mai mult face un „na” decât doi „ți-oi da” (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 68¹⁴⁵⁰)

[‘Més val un «té» que dos «et donaré»’]

(II, Cap. 35, p. 1011¹⁴⁵¹)

Mai mult face un „ia acuma” decît doi „o să-ți dau” (PAPU, 1965: II, p. 327)

[‘Més val un «agafa-ho ara» que dos «t’ho donaré»’]

Mai mult face un na decât doi de ți-oi da (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302)

[‘Més val un té que dos de et donaré’]

Más valía un toma que dos te daré (II, Cap. 71, p. 1316)

Mai mult face un „ia acuma” decît doi „las’, c-o să-ți dau” (PAPU, 1965: II, p. 626)

[‘Més val un «agafa-ho ara» que dos «deixa-ho, que (ja) t’ho donaré»’]

Mai de folos e un na decât doi ți-oi da (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573)

[‘Més útil és un té que dos et donaré’]

“Afirma que es preferible conformarse con lo que a uno le dan que con lo que a uno le prometen^[1452], aunque sea más y mejor lo prometido. También recomienda vivir y disfrutar con lo que se tiene^[1453] y no con lo que se espera tener en el futuro^[1454], por muy halagüeño^[1455] que se presente”¹⁴⁵⁶ (ETXABE, 2001: p. 263).

La nostra parèmia, inclosa a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 966, s.v. *tomar*), troba el seu equivalent romanès en ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 786, núm. 18301): *De cât doi: ți’oșu dà, măi bine un: na*¹⁴⁵⁷ [‘Més que dos: et donaré, millor un: té’]; autor que ens en descobreix l’origen bíblic¹⁴⁵⁸, el qual es remunta al *Liber Proverbiorum* (III, 28): “Ne dicas amico tuo: «Vade et revertere, cras dabo tibi», cum statim possis dare”¹⁴⁵⁹.

¹⁴⁵⁰ MĂRCULESCU (2007: II, p. 68, n. 143) n’esmenta a peu de pàgina l’original quixotes: *Más vale un toma que dos te daré*; juntament amb les altres parèmies concomitants que, al seu parer, conformen una veritable “avalansă paremiologică” [‘allau paremiològica’].

¹⁴⁵¹ A l’original, *toma* i *te daré*, amb cursiva.

¹⁴⁵² CABALLERO (1970: p. 174, núm. 2406) apunta: “Porque las promesas quedan, muchas veces, incumplidas”.

¹⁴⁵³ Pensem en la glossa de ROMERO (2001²: p. 235-236, núm. 655): “Éste es uno de los abundantísimos dichos con los que el refranero pretende escarmentar a los confiados que no acaban de entender que, tratándose de bienes contantes y sonantes, lo único que importa es la seguridad. Por ese motivo invita a tomar lo que podamos, no vaya a ser que, fiados en vanas promesas, ni eso podamos recolectar”.

¹⁴⁵⁴ Segons OLMOS (1998² [1940]: p. 99): “Lo positivo y presente es lo que vale, y no lo futuro y problemático”.

¹⁴⁵⁵ Vet aquí un mot que CAMPOS / BARELLA (1998: p. 334, núm. 3276) també empren en llur glossa: “Enseña que el bien presente que se disfruta es preferible a las esperanzas y promesas, aunque sean más halagüeñas”.

¹⁴⁵⁶ Al final de la glossa, l’autor observa: “Parece ser que el refrán proviene de otro más antiguo que decía: *Haré, haré: más vale un «toma» que dos «te daré»*”.

¹⁴⁵⁷ Matisat per l’aclariment: *Ce ai în mână aceia e sigur* [‘El que tens a la mà(,) allò és segur’].

¹⁴⁵⁸ Sota la parèmia, Zanne transcriu la versió romana del passatge bíblic: “Nu ți ce către poporul tîu: Du-te și măi vino, [/] mîne-ți voiu da, când ai cu tine” [‘No diguis al teu poble: Vés-te’n i torna un altre dia, [/] demà t’ho donaré, quan ho tens amb tu’].

¹⁴⁵⁹ Segons la traducció catalana que ens ofereix *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla: “Si ho tens a mà, no diguis a ningú: [/] «Vés-te’n i torna, demà t’ho donaré»” (p. 372).

Tal com abans esmentàvem, el refranyer romanès es fa ressò de la parèmia quixotesca, bo i recollint-la amb formulació similar: *Maï bine un: ține! de cât doaë: îți voiu dà!*¹⁴⁶⁰ [‘Millor un: pren! que dos: et donaré!’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 819, núm. 18529); *Decît doi: țî-oi da, [/] mai bine un: na* [‘Més que dos: et donaré, [/] millor un: té’] (MUNTEAN, 1967: p. 138, núm. 2982); *Decît doi „țî-oi da“, mai bine un „na“* (HINȚESCU, 1985: p. 74, núm. 885); *Decît doi țî-oi da, mai bine un na* (GHEORGHE, 1986: p. 184, núm. 146); *Decât doi “țî-oi da”, mai bine un “na”* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 205). Per la seva banda, FLONTA (1992b: p. 244, núm. 1406¹⁴⁶¹) vincula el refrany quixotesc amb el portuguès *Mais vale um “toma” que dois “te darei!”*¹⁴⁶², i amb un de romanès que no ens resultarà pas desconegut: *Decît doi țî-oi da, mai bine un na* [‘Més que dos et donaré, millor un té’]. Aquesta parèmia, també la incorporen CALCIU *et alii* (1979: p. 650, s.v. *na*), bo i donant-ne la següent traducció: “Vale más un dame que un (*sau* dos) te daré”. Quant al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 927, s.v. *valer*), ens brinda una solució gairebé idèntica a l’escollida per Papu en el cas del capítol 71: *Mai mult face un „ia acuma“ decât doi „las c-o să-ți dau“* [‘Més val un «agafa(-ho) ara» que dos «deixa-ho que (ja) t’ho donaré»’].

A continuació, ens interessaria repassar d’altres casos en què la correlació *un toma – dos te daré* pateix variacions quantitatives; és el cas de MILLIO (1999: p. 40, núm. 337a¹⁴⁶³), que ens ofereix un exemple de paritat: *Maï bine un „na“ decât un „stai, că țî-oi da!“* [‘Millor un «té» que un «espera(’t), que (ja) t’ho donaré!»’]; o el de ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 819, núm. 18528), que estableix una relació d’u a deu¹⁴⁶⁴: *Maï bine un: na! de cât dece: veï aveã*¹⁴⁶⁵ [‘Millor un: té! que deu: tindràs’]. Tanmateix, la variant que més sovinteja no deixa clar el nombre exacte d’esperes reclamades: *Maï bine o datã: na! [/] decît tot: stai, că țî-oi da!*¹⁴⁶⁶ [‘Millor una vegada: té! [/] que sempre: espera que (ja) t’ho donaré!’] (MUNTEAN, 1967: p. 246, núm. 4820); *Maï bine odatã „na!“ [/] Decît tot „stai, că țî-oi da!“* (HINȚESCU, 1985: p. 107, núm. 1654); *Maï bine o datã: na! decît tot: stai, că țî-oi da!* (GHEORGHE, 1986: p. 184, núm. 146); *Maï bine*

¹⁴⁶⁰ Un punt negre precedeix la parèmia, és a dir que l’autor considera el refrany dubtós o traduït d’altres llengües, tot i que, per algun motiu, no s’hagi acabat de decidir a ignorar-lo. Precisament, en aquest cas, la seva presència en d’altres llengües és prou palesa, com demostren els següents refranys en portuguès, francès, italià i català: *Mais vale um toma (avache toma lá) que dois te darei; Un tiens vaut mieux que deux tu l’auras; È meglio un „ti dò“ che cento „ti prometto“* (GHEORGHE, 1986: p. 184, núm. 146), i *Val més un té que dos te daré* (GHEORGHE, 1986: p. 185, núm. 146).

¹⁴⁶¹ *One “TAKE IT” is more worth than two “Thou shalt have it”.*

¹⁴⁶² En efecte, la parèmia coincideix exactament amb la versió quixotesca de VISCONDES (2002: Cap. 35, p. 511). De carés més abstracte, la següent solució de SERRAS (2005: Cap. 71, p. 603), l’altre traductor portuguès del *Quijote* que hem consultat: *Melhor é pouco e tido que muito e prometido.*

¹⁴⁶³ *BETTER a quick PENNY than a dallying shilling.*

¹⁴⁶⁴ Tot i així, menor que en l’italià: *È meglio un tieni tieni, che cento piglia piglia* (GHEORGHE, 1986: p. 184, núm. 146).

¹⁴⁶⁵ No obstant l’evident desproporció, Zanne no s’està de comparar-lo amb el francès: *Un tiens vaut mieux que deux tu l’auras.*

¹⁴⁶⁶ MUNTEAN (1967: p. 246, núm. 4819) ens colpeix amb la versió antagònica del refrany, que, al nostre torn, ens recorda el castellà *Contra el vicio de pedir, hay la virtud de no dar* (ETXABE, 2001: p. 92): *Maï bine o datã: ba! [/] decît în toatã ziua: na!* [‘Millor una vegada: no! [/] que tot el dia: sí!’].

o dată: na! decât tot: stai că ți-oi da! (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 213); acabem la tirallonga amb FLONTA (1992a: p. 205, núm. 1408¹⁴⁶⁷), el qual relaciona *Mai bine o dată: na! decât tot: stai că ți-oi da!* amb el francès *Mieux vaut un “tiens” que deux “tu l’auras”*¹⁴⁶⁸.

A partir de la traducció italiana *È meglio un uovo oggi che una gallina domani*¹⁴⁶⁹ (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 35, p. 881), arribem al romanès *Mai bine azi un ou decât mâine un bou/o găină* [‘Millor avui un ou que demà un bou/una gallina’] (MILLIO, 1999: p. 40, núm. 337b¹⁴⁷⁰); parèmia que ens presenta dues opcions zoològiques, de les quals la bovina –no endebades, talment com en català, l’*ou* i el *bou* romanesos permeten una rima ben planera– és, de llarg, la més habitual, per bé que amb vacil·lacions cronològiques: *Maï bine astă-đi un ou, de cât la anul un bou* [‘Millor avui un ou, que al cap de l’any un bou’] (ZANNE, 1895: I, p. 8, núm. 29); *Mai bine azi un ou, decât la anul un bou* (HINȚESCU, 1985: p. 203, núm. 4020); *De cât la anul un bou maï bine ađi (astăđi) un ou* [‘Més que al cap de l’any un bou millor avui (el dia d’avui) un ou’] (ZANNE, 1895: I, p. 2, núm. 4); *Mai bine azi un ou, decât la Paști un bou* [‘Millor avui un ou, que per Pasqua un bou’] (HINȚESCU, 1985: p. 203, núm. 4021); *Mai bine azi un ou decât mâine un bou* [‘Millor avui un ou que demà un bou’] (HINȚESCU, 1985: p. 106, núm. 1645); *Decât mâine un bou, mai bine azi un ou* [‘Més que demà un bou, millor avui un ou’] (HINȚESCU, 1985: p. 74, núm. 889).

[Más valía...] el pájaro en la mano que el buitre volando (II, Cap. 71, p. 1316)

Vegeu **Más vale pájaro en mano que buitre volando (I, Cap. 31, p. 397; II, Cap. 12, p. 783)**

Más valía un toma que dos te daré (II, Cap. 71, p. 1316)

Vegeu **Más vale un toma que dos te daré (II, Cap. 7 i 35, p. 741 i 1011)**

¹⁴⁶⁷ One “TAKE IT” is more worth than two “Thou shalt have it”.

¹⁴⁶⁸ DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: Cap. 35, p. 306), traductors francesos del *Quijote*, hi coincideixen, per bé que sense cometes: *Mieux vaut un tiens que deux tu l’auras*. L’altra traducció francesa consultada opta per una mateixa solució en tots tres casos: *Un tiens vaut mieux que deux tu l’auras* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 74, 352 i 683); la qual ja havíem esmentat a propòsit del recull de GHEORGHE (1986: p. 184, núm. 146).

¹⁴⁶⁹ Per al capítol 7, BODINI (2005 [1957]: II, p. 641) prefereix una parèmia prou menys concreta: *È meglio avere in borsa che stare a speranza*. Dit sigui en romanès: *Mai bine un ban în pungă, / Decât fâgăduială lungă* [‘Millor un cèntim a la bossa, / Que promesa llarga’] (MILLIO, 1999: p. 40, núm. 337c).

¹⁴⁷⁰ BETTER a quick PENNY than a dallying shilling.

Muera Marta, y muera harta (II, Cap. 59, p. 1210)

Nu muri încã, firtate, pîn' nu mînci pe sãturate (PAPU, 1965: II, p. 521)

[‘No moris encara, amic de l’ànima, fins que no mengis fins a afartar-te’]

Moarã Marta, dar mîncînd ca sparta (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 478¹⁴⁷¹)

[‘Mori Marta, però menjant com (si fos) a les acaballes’]

Segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 224, núm. 2219), el refrany “Censura a los que no se detienen en hacer su gusto^[1472], por grave perjuicio que esto les haya de ocasionar”¹⁴⁷³. LEYVA (2004: p. 228) aprofita per explicar-nos: “El dicho tiene su antecedente en el marqués de Santillana con esta salvedad: «Muera gata y muera harta»^[1474] y viene a censurar a los que no consideran los daños que pueden ocasionarse haciendo su voluntad”. Pel que fa al nom propi, el mateix LEYVA (2004: p. 228) ens confia que:

“El mismo nombre propio aparece en otros dos refranes –«allá se lo haya Marta con sus pollos»^[1475] y «bien canta Marta cuando está harta»^[1476] –, uno para señalar la inconveniencia de intervenir en asuntos ajenos y otro para explicar la satisfacción por lo logrado. Un tercero –«Marta la piadosa, que mascaraba la miel a los enfermos»–, se refiere a quienes buscan provecho haciendo favores a otros”.

Un cop d’ull a les traduccions romàniques ens permetrà d’observar que, ultra versions literals, com ara les del portuguès *Morra Marta, morra farta* (VISCONDES, 2002: p. 612; SERRAS, 2005: p. 556), d’altres traductors han preferit rebatejar la Marta original en benefici de la rima, cas de l’italià *Muoia Maddalena, ma a pancia piena* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 1065); o bé s’han decantat perquè la protagonista plomi, com el francès *Meure la poule, mais qu’elle meure gavée*¹⁴⁷⁷ (DE ROSSET / CASSOU, 2006 [1949]: p. 487). Per últim, roman l’estomacal opció goliàrdica, en francès i català, que podríem considerar hiperònim parèmic dels anteriors exemples (inclosa la parèmia quixotesca): *Autant mourir le ventre plein* (FANLO, 2010 [2008]: II, p. 568), i *Esperem el mal temps amb la panxa plena*¹⁴⁷⁸ (BULBENA, 2005: p. 752).

¹⁴⁷¹ A peu de pàgina es recorda la parèmia original (2007: II, p. 478, n. 826): “Muera Marta, y muera harta”.

¹⁴⁷² No sense emoció, oferim, amb aquesta glossa al refrany *Muera Marta, muera harta*, el nostre migrat homenatge al desafortunat Constantino Romero, el qual, des d’avui mateix, 12 de maig de 2013, gaudeix el sojorn dels justos: “Así se expresa quien, a sabiendas de que no le conviene y de que le puede traer malas consecuencias, manifiesta su resolución a hacer su real gana y satisfacer un capricho prohibido” (ROMERO, 2001²: p. 240, núm. 669).

¹⁴⁷³ En el mateix sentit, OLMOS (1998² [1940]: p. 102) apunta: “Se aplica a los que, con tal de complacerse a sí mismos, lo atropellan todo, sin importarles los resultados”.

¹⁴⁷⁴ Refrany recollit per ETXABE (2001: p. 270), que l’engalta “Contra las personas que no ponen límites a la satisfacción de sus deseos”.

¹⁴⁷⁵ Vegeu la fitxa del refrany quixotesc: *Allá se lo haya cada uno con su pecado* (I, Cap. 22, p. 267).

¹⁴⁷⁶ COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 791-792, s.v. *Marta*) també esmenta: *Bien canta Marta después de harta; Allá se lo aya Marta con sus pollos*, i encara n’hi afegeix un altre: *Los pollos de Marta piden pan, y danles agua*.

¹⁴⁷⁷ Vegeu la fitxa del refrany quixotesc: *Viva la gallina, aunque sea con su pepita* (II, Cap. 5, p. 725).

¹⁴⁷⁸ A través d’una concatenació mental fàcilment explicable, el magí ens duu fins a la parèmia *A perdiu per barba, i petí qui petí* (AMADES, 1985 [1951]: p. 14), que al·ludeix als monjos del monestir de Poblet, els quals, espaordits per

Passant a les traduccions romaneses, observem com Mărculescu es decanta per mantenir-hi el nom *Marta*¹⁴⁷⁹, si bé n'afaiçona una versió de caient paremiològic ajudant-se de la rima amb *ca sparta* ['com (si fos) a les acaballes']. Recordem que el DEX (s.v. *spart*²) recull el fraseologisme *A mânca de parc-ar fi spart* ['Menjar com si fos a les acaballes'], que glossa talment: “se spune cuiva sau despre cineva care mănâncă foarte mult și cu lăcomie” ['es diu a algú o d'algú que menja molt i amb avidesa']. L'altre traductor romanès, Papu, prescindeix del nom propi, però no pas del recurs de la rima, que, en el seu cas, articula brillantment a través d'un vocatiu, *fîrtate* ['amic de l'ànima'], i un participi, *pe săturate* ['fins a atipar-te']. *Fîrtat*, segons el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 384, s.v. *fîrtat*), significa “amigo fraternal”, i es troba en l'expressió “sînt fîrtați buni”, que els nostres autors tradueixen com a: “son uña y carne; están a partir un piñón”. Enllestirem el nostre tiberi paremiològic amb un altre diccionari, el de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 635, s.v. *morir*), el qual tradueix l'original quixotesc amb un hiperònim parèmic que ens recorda les traduccions francesa i catalana dessús esmentades: *Mai bine să mor sătul decât flămând* ['Millor que (jo) mori fart que famolenc'].

l'alta mortaldat entre els clergues, van recórrer a un físic de renom perquè n'investigués la causa. Aquest no trigà a adonar-se dels àpats pantraguèlics que els monjos realitzaven i que, d'altra banda, acompanyaven, si se'ns permet l'eufemisme, de ben poc exercici. Per tant, els aconsellà que moderessin les menjades i, sobretot, el consum de perdius, donat que, pel cap baix, en consumien, per barba, una al dia. Tanmateix, la proposta de dieta no va plaure gota a la comunitat, que, en la temença que la mesura no arribés a orelles dels monjos de Santes Creus i que fos presa com a indicatiu inequívoc de pobresa, es reuniren en capítol i proclamaren l'esmentat lema, esdevingut proverbial.

¹⁴⁷⁹ Inexistent, dit sigui de passada, al refranyer romanès, com comprovem al capítol XI, dedicat a “Țëri, orașe, nume proprii” ['Països, ciutats, noms propis'], i que forma part del sisè volum de Zanne.

Nadie diga «desta agua no beberé» (II, Cap. 55, p. 1181)

Nimeni să nu spună: „N-oi bea din apa asta” (PAPU, 1965: II, p. 493)

[‘Que ningún no digui: «No beuré d’aquesta aigua»’]

Nimeni să nu spună „din apa asta n-am să beau” (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 453)

[‘Que ningún no digui «d’aquesta aigua no (en) beuré»’]

“Se dice para significar que nadie está libre de que le ocurra alguna cosa que ve en otro^[1480], ni tampoco de que no hará algo aunque en principio muestre su oposición a ello. Se suele aplica[r] a quien presume de ser inflexible^[1481]. Algunos han pretendido ver el origen de esta paremia en el hecho, muy probablemente imaginario, de un borracho que acabó su vida ahogado en el pilón de una fuente^[1482] de cuya agua él se jactaba de no haberla probado nunca afirmando además que nunca la probaría a pesar de las buenas cualidades que se le atribuían” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 92-93).

La nostra parèmia, en resum, “Avisa de las vueltas que da el mundo”, com afirma la glossa de CORREAS (2000 [1627]: p. 542, núm. 15) al refrany *Nadie diga: desta agua no beberé*; variant quixotesca que també apareix, *mutatis mutandis*, a ETXABE (2001: p. 273): *Nadie diga «de esta agua no beberé»*¹⁴⁸³; així com a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 9, núm. 77): *Nadie diga de esta agua no beberé*¹⁴⁸⁴; i, de bell nou, a CORREAS (2000 [1627]: p. 562, núm. 494): *No diga nadie: «Desta agua no beberé»*. El mateix CORREAS (2000 [1627]: p. 110, núm. 2337) encara atenua més el refrany amb la següent concessió: *Aunque más turbia la vea, no diré: «Desta agua no beberé»*; tanmateix, qui rebla el clau de faisó més descarada és, sense dubte, ETXABE (2001: p. 300): *Nunca digas «de esta agua no beberé», ni «este cura no es mi padre»*.

D'altra banda, ARTHABER (1929: p. 8, núm. 16) relaciona el castellà *Ninguno puede decir: De*

¹⁴⁸⁰ També, segons COLL (1874: p. 37, núm. 50), “nos advierte que lo que sucede á uno puede suceder á otro, y que nadie absolutamente debe creerse exento de poder caer en la tentación”; i, així mateix, suara amb mots d'IRIBARREN (1974⁴: p. 580): “Con él suele significarse que ninguno sabe lo que le sucederá el día de mañana, y que nadie está libre de que le acontezca lo que a otro.

Aconseja también que, sea cual fuere la condición de una persona, no debe aventurarse a asegurar que no se servirá nunca de una determinada persona o cosa”.

¹⁴⁸¹ Es tracta, doncs, d'una “Presunción necia e insensata creerse impune de peligro, trance o suceso en que otro se halla” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 102); i, en conseqüència: “Se reprende la fanfarronería respecto al futuro. El futuro se entiende como un tiempo impredecible, y por tanto no se pueden conocer las circunstancias en las que nos podemos ver a lo largo de los años, como tampoco sabemos qué actos nos veremos obligados a llevar a cabo” (CALLES, 2006: p. 263, núm. 888).

¹⁴⁸² A propòsit d'aquesta anècdota, permeteu-nos recordar els versos de l'*Orlando Furioso* (XIV, CXXIV): “Come veneno e sangue viperino [/] l'acque fuggia quanto fuggir si puote: [/] or quivi muore; e quel che più l'annoia, [/] è 'l sentir che ne l'acqua se ne muoia”; que extraiem de l'edició de Mondadori (Milano, 1976), a cura de Cesare Segre (p. 320).

¹⁴⁸³ Amb la glossa: “No se debe prometer que nunca se llevará a cabo un acto por muy rechazable o disparatado que parezca en un momento determinado”. A més a més, ETXABE (2001: p. 274, 278 i 283) n'esmenta tres parèmies similars: *Nadie puede decir, de esta agua no beberé*; *Ninguno no diga de esta agua no beberé*, i *No diga ninguno, de esta agua no beberé*.

¹⁴⁸⁴ Segons les autores, el refrany “Da a entender que ninguno está libre de que le suceda lo que a otro, ni seguro de que no hará alguna cosa, por mucho que le repugne”.

esta agua no beberé amb el francès *Il ne faut pas dire: Fontaine, je ne boirai pas de ton eau*¹⁴⁸⁵, i amb l'italià *Non serve dire: Di tal acqua non beberò*¹⁴⁸⁶. Es tracta de solucions romàniques gairebé idèntiques a les proposades per CASADO *et alii* (1998: p. 12¹⁴⁸⁷): *Il ne faut jamais dire:»* [sic] *Fontaine je ne boirai pas de ton eau*, i *Non serve dire: «Di tal acqua non berrò»*. La parèmia francesa, que opta per l'apel·lació directa a la *fontaine*, coincideix amb la versió quixotesca tant de DE ROSSET / CASSOU (2006 [1949]: p. 462): *Nul ne doit jamais dire: Fontaine, je ne boirai pas de ton eau*; com de FANLO (2010 [2008]: II, p. 537): *Personne ne dise: Fontaine, je ne boirai pas de ton eau*.

Al contrari del que es podria desprendre de l'anterior exemple de fraternitat paremiològica a la Romània, les traduccions de Papu i Mărculescu no obeeixen a la realitat del refranyer romanès, circumstància que demostren ambdós reculls de Flonta, quan, a l'hora de versionar l'anglès *Let none say, I will not drink WATER*, recorren a diverses parèmies romàniques equivalents¹⁴⁸⁸; ara bé, en el cas del romanès, es limiten a oferir-ne una traducció, en comptes d'una parèmia genuïna, com ens demostra l'asterisc¹⁴⁸⁹ que n'acompanya les següents versions: *Să nu zici niciodată: din apa asta nu voi bea* ['No diguis mai: d'aquesta aigua no (en) beuré'] (FLONTA, 1992a: p. 224, núm. 1551), i *Niciodată să nu spui: "Din apa asta nu voi bea"* ['Mai no diguis: «d'aquesta aigua no (en) beuré»'] (FLONTA, 1992b: p. 267, núm. 1554). Això no obstant, si ens submergim als diferents reculls romanesos, ens adonarem que el referent hídric es manté inalterat, juntament amb la possible contingència d'haver-ne de disposar en un futur; tanmateix, fixem-nos com, en romanès, el futur bebedor adopta un paper actiu, bo i fent gala d'una actitud qui-sap-lo barroera de la qual es podria acabar penedint: *Nu scuipă în puț, căci se pôte întâmplă să beî din el* ['No escupis al pou, car es pot donar que beguis d'ell'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 325, núm. 7658); *Nu scuipa în puț, căci se poate întâmpla să bei din el* (MILLIO, 1999: p. 80, núm. 665c¹⁴⁹⁰); *Nu scuipa în puț, că* ['que'] *se poate întâmpla să bei din el* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 31, s.v. *agua*); *Nu scuipa în puț că se pôte să beî apă din el* ['que pot ser que beguis aigua d'ell'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 199, núm. 9849). A semblança de la

¹⁴⁸⁵ A MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 9, núm. 50), en la variant *Il ne faut jamais dire: «Fontaine, je ne boirai pas de ton eau»*.

¹⁴⁸⁶ La variant que urpem de SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 343, núm. 3742), amb *Di* en minúscula.

¹⁴⁸⁷ Els autors parteixen de l'original *Nunca se puede decir de esta agua no beberé*; parèmia que acompanyen de la següent glossa: "No podemos estar seguros de no hacer lo que otros hacen".

¹⁴⁸⁸ Ens referim, concretament, al francès: *Il ne faut pas dire: Fontaine, je ne boirai pas de ton eau* (FLONTA, 1992a: p. 224, núm. 1551); i al castellà i portuguès: *Ninguno puede decir: De esta (esa) agua no beberé*, i *Ninguém diga: desta água não beberei* (FLONTA, 1992b: p. 267, núm. 1554).

¹⁴⁸⁹ Recordem l'ús exacte de l'asterisc: "în lipsa proverbelor atestate se oferă traducerii care iau ca bază, în general, varianta engleză a dicționarului. Aceste traduceri sînt marcate cu un asterisc și urmăresc, din motive didactice, o echivalare cît mai fidelă din punct de vedere lexical" ['a falta de(is) refranys atestats s'ofereixen traduccions que tenen com a base, en general, la variant anglesa del diccionari. Aquestes traduccions es marquen amb un asterisc i segueixen, per motius didàctics, una equivalència el més fidel possible des del punt de vista lexical'] (FLONTA, 1992b: p. IV).

¹⁴⁹⁰ *Cast no DIRT into the well that has given you water. (Never cast dirt into that fountain of which thou hast sometime drunk).*

parèmia francesa, la mateixa admonició es trasllada del *puț* ['pou'] a la *fântână* ['fontana']: *Nu scuipa în fîntînă, ai să mai bei apă din ea*¹⁴⁹¹ ['No escupis a la fontana, tornaràs a beure aigua d'ella'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 384¹⁴⁹², s.v. *fîntînă*; p. 908¹⁴⁹³, s.v. *scuipa*); *Nu scuipa în fântână, ai să mai bei (apă din ea)* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 31, s.v. *agua*); *Nu scuipa în fântână, că vei bea apă din ea* ['No escupis a la fontana, que beuràs aigua d'ella'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 233; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 210, núm. 1877).

Finalment, PANN (1982 [1847]: p. 8) ens enriola amb un nou referent: *Să nu rîzi de măgar cumva, [/] Că poate îl încaleci cîndva* ['No riguis de l'ase ni poc ni molt, [/] Que potser el muntés alguna vegada']; parèmia que van recollir tant HINȚESCU (1985: p. 143, núm. 2502): *Să nu rîzi de măgar cumva [/] Că poate îl încaleci cîndva*; com CARTALEANU *et alii* (2007: p. 210, núm. 1873): *Să nu rîzi de măgar cumva că poate îl încaleci cîndva*¹⁴⁹⁴; i que també espigolem en la variant: *Nu rîde de măgar că vine vremea să încaleci pē el* ['No riguis de l'ase que arriba l'hora de muntar-lo'] (ZANNE, 1895: I, p. 540, núm. 2100); *Nu rîde de măgar, că vine vremea să încaleci pe el* (MUNTEAN, 1967: p. 279, núm. 5479); *Nu rîde de măgar, că poate [va] veni vremea să-l încaleci* ['que potser arribarà l'hora de muntar-lo'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 210, núm. 1873).

¹⁴⁹¹ El refrany també existeix en una versió pretèrita que posa en relleu el pecat del desagraïment: *Nu scuipa în fântâna din care ai băut apă* ['No escupis a la fontana de la qual has begut aigua'] (MILLIO, 1999: p. 80, núm. 665b).

¹⁴⁹² Els autors relacionen el refrany romanès amb dos de castellans: *Nadie diga de esta agua no beberé*, i *No te escupas al cielo que te puede caer en la cara*.

¹⁴⁹³ Parèmia que es tradueix de guisa ben coneguda en castellà: *Nunca digas: de este agua no beberé*.

¹⁴⁹⁴ Els autors acompanyen la parèmia de la següent variant en clau caprina: *Nu rîde de capră, că poate [va] veni vremea s-o mulgi* ['No riguis de la cabra, que potser arribarà l'hora de munyir-la'].

***Nadie nace enseñado* (II, Cap. 33, p. 992)**

Nimeni nu se naște învățat (PAPU, 1965: II, p. 308)

[‘Ningú no neix ensenyat’]

Nimeni nu se naște învățat (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285)

[‘Ningú no neix ensenyat’]

“Cuando alguien se desanima al ver que no aprende su oficio con la rapidez que desearía y se equivoca con frecuencia, resulta muy apropiado recurrir a este dicho para darle ánimo recordándole que lo más normal es que a todos nos pase lo mismo y que todos necesitamos de un período de aprendizaje en el que no se nos puede exigir la destreza de quien lleva años en el oficio” (ROMERO, 2001²: p. 243, núm. 678).

L’anterior glossa serveix a Romero com a comentari a dos refranys: *Nadie nace enseñado*, present, per exemple, a ETXABE (2001: p. 274¹⁴⁹⁵); i, en segon lloc, *Nadie nace aprendido, si no es a llorar*; que retrobem a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 245, núm. 2441¹⁴⁹⁶) i ETXABE (2001: p. 274), en la variant: *Nadie nace enseñado, si no es a llorar*.

Tenint en compte que “Învățătura este ceva care se acumulează și se cizelează” [‘El coneixement és quelcom que s’acumula i es va polint’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 200, núm. 1769), a ningú hauria de sorprendre que tot bon cavall ensopegui, que tot bon cavaller caigui i, fins i tot, que *quandoque bonus dormitet Homerus*, per tal com *Nimene nu se naște învățat* [‘Ningú no neix ensenyat’] (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5260); *Nimeni nu se naște învățat* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 57); refrany que coincideix en ambdues traduccions romaneses, i aquestes, al seu torn, amb l’original castellà, motiu pel qual no ens sembla gota forassenyat considerar-lo un *paremiotipus*¹⁴⁹⁷. Quant al romanès, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 200, núm. 1769) en destria tres usos: pels que s’alegren d’haver après quelcom, pels que es lamenten de no saber alguna cosa, i per encoratjar els que es pretén d’instruir. Sembla que l’aparició en el capítol 33 de la segona part del *Quijote* en llavis de la duquesa obeeix al tercer ús, ja que aquest personatge intenta animar Sancho Panza a afrontar sense temença el govern de l’ínsula Baratària.

Tornant al nostre refrany de base, podem trobar-hi variants, amb el pas de present a passat, a semblança del castellà *Nadie nació sabiendo* (ETXABE, 2001: p. 274): *Nime nu s’o născut*

¹⁴⁹⁵ Etxabe apunta: “Señala que el estudio y la experiencia son las fuentes del saber. En ocasiones, se utiliza para excusarse de la falta de conocimientos sobre un tema”.

¹⁴⁹⁶ Amb la glossa: “Pone de relieve que, generalmente, todo ha de aprenderse mediante el estudio o la experiencia”.

¹⁴⁹⁷ Vegeu el punt 4.2 de l’article de José Enrique GARGALLO (*Dialectología* 7, 2011), intitulat *Dialectología y paremiología: refranes meteorológicos y variación diatópica en la Rumania*. Consultable en línia a: <http://www.publicacions.ub.edu/revistes/dialectologia7/Default.asp>.

învățat [‘Ningú no ha nascut ensenyat’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 349, núm. 12079); *Nimeni nu s-a născut învățat* (MILLIO, 1999: p. 281, núm. 2370¹⁴⁹⁸); o amb *meșter* [‘mestre’] en lloc d’*învățat*: *Nimenea nu se nasce meșter* [‘Ningú no neix mestre’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 413, núm. 12285); *Nimenea nu se naște meșter* (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5259; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 104), que es correspon amb la traducció quixotesca italiana *Nessuno nasce maestro* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 864); ben present, dit sigui de passada, al refranyer italià, com demostren SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 327, núm. 3568) o BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 559, núm. IX.24.13.4.8).

Aquest periple vital epistemològic no està mancat de vacil·lacions i errors: *Multe greșești, [/] multe înveți* [‘Moltes (n’)erres, [/] moltes (n’)aprens’] (MUNTEAN, 1967: p. 259, núm. 5078); *Multe greșești, multe înveți* (GHEORGHE, 1986: p. 216, núm. 191; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 57). Per acabar, pensem que l’esmentat refrany encara es pot allargassar amb un primer hemistiqui vitalment apassionat: *Multe trăiești, [/] multe pătimești; [/] multe greșești, [/] multe înveți* [‘Moltes (en) vius, [/] moltes (en) pateixes; [/] moltes (n’)erres, [/] moltes (n’)aprens’] (MUNTEAN, 1967: p. 259, núm. 5083).

¹⁴⁹⁸ *NO man is born wise.*

Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana (II, Cap. 53, p. 1164¹⁴⁹⁹)

Toți să se-ntindă cât li-i plapuma (PAPU, 1965: II, p. 477)

[‘Tots s’estirin en funció del que els és la manta’]

Nimeni să nu-și întindă picioarele mai mult decât îi e de lung cearșaful (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438¹⁵⁰⁰)

[‘Ningú no estiri els seus peus més del llarg que li és el llençol’]

“Porque puede resfriarse¹⁵⁰¹. Moraleja: nadie emprenda negocio que supere su capacidad, ni abarque más de lo que consientan sus facultades, ni acepte cargo superior a sus fuerzas, si no quiere fracasar; ni gaste más de lo que posee”¹⁵⁰² (OLMOS, 1998² [1940]: p. 103).

Segons COLL (1874: p. 161, núm. 201): “El querer tender demasiado la pierna es la gran calamidad de nuestro siglo¹⁵⁰³”; això no obstant, podríem remuntar-nos a les *Epístoles* horacianes (I, VII, v. 98) per espigolar-hi un consell del mateix carés: “metiri se quemque suo modulo ac pede verum est”¹⁵⁰⁴. Sigui com, i quan, sigui, “en lo que a recursos se refiere, lo mejor es ajustarse a lo que da de sí el presupuesto” (LEYVA, 2004: p. 230). Altres variants de la parèmia quixotesca, les urpem a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 870, s.v. *pierna*): *Estender la pierna hasta do llegare la sávana*¹⁵⁰⁵; a CORREAS (2000 [1627]: p. 543, núm. 19): *Nadie estienda la pierna más de hasta donde la sábana llega*; o a ARTHABER (1929: p. 349, núm. 686¹⁵⁰⁶), CAMPOS / BARELLA (1998: p. 288, núm. 2836¹⁵⁰⁷) i ETXABE (2001: p. 187¹⁵⁰⁸): *Extender la pierna hasta donde llega la sábana*; autor, aquest darrer, que encara ens en regala una altra: *No extiendas la pierna más de lo que alcanza la manta* (ETXABE, 2001: p. 285). A tall

¹⁴⁹⁹ Amb la nota (II, Cap. 53, p. 1164, n. 39): “Refrán para expresar que no se debe aspirar a más de lo que es capaz”.

¹⁵⁰⁰ MĂRCULESCU (2007: II, p. 438, n. 761) ens recorda l’original quixotes: “Proverb: «Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana»”.

¹⁵⁰¹ O, en el cas del mític llit de Procust, ultra l’esmentada calipàndria, el desafortunat hoste podria no sortir-ne, és a dir, no sortir-se’n, pel seu propi peu.

¹⁵⁰² No sabem fins a quin punt resulta atzarós el fet que el *Palau de les Arts* de la valenciana *Ciutat de les Arts i les Ciències* s’hagi tancat al públic “davant el despreniment d’una «petita part» del revestiment ceràmic de la coberta”, justament els dies en què redactem aquesta explícita fitxa (acaballes de desembre de 2013).

¹⁵⁰³ Malgrat l’òptima funcionalitat hodierna, entengueu aquest “nuestro siglo” com el ja atàvic segle XIX.

¹⁵⁰⁴ Vers que, en la traducció de Llorenç Riber de les *Sàtires i Epístoles*, publicada el 1927 a Barcelona per la Fundació Bernat Metge, sona així: “Car, en tot temps, serà menester que cadascú s’ajusti a si mateix al seu peu i a la seva mida” (p. 88).

¹⁵⁰⁵ Amb la glossa: “medirse un hombre con su posibilidad”.

¹⁵⁰⁶ Arthaber aprofita per relacionar l’esmentada parèmia amb una altra de castellana: *No estirar la pierna más de lo que alcanza la sábana*; amb una d’italiana: *Chi si stende più del lenzuolo, si scuopre da piedi*; i amb una tercera en francès: *Froid a [sic] le pied, qui plus l’étend, que ses couvertures ne sont longues*. Quant a l’exemple italià, SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 151, núm. 1650) ens el transmeten talment: *Chi si stende più del lenzuolo, si scopre i piedi*; i, per la seva part, BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 491, núm. IX.14.2.8.I): *Chi si stende più del lenzuolo, si scopre da piedi*. D’altra banda, segons el *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes* (vegeu l’enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=59210&Lng=8>), “En el habla actual se emplea la paremia *Non bisogna fare il passo più lungo della gamba* [No hay que dar un paso más largo que la pierna]”; que urpem a GHEORGHE (1986: p. 167, núm. 127) en la variant: *Bisogna fare il passo secondo la gamba*.

¹⁵⁰⁷ Les autores anoten: “Aconseja que, en los gastos, ninguno exceda su posibilidad, ni en las pretensiones solicite sino lo que corresponde a su calidad y estado”.

¹⁵⁰⁸ Parèmia acompanyada del comentari: “Recomienda ajustar los gastos a las posibilidades de cada uno y no exigir por la venta de algo más de lo que vale. En general, aconseja no forzar las cosas más allá de lo que se considera razonable”.

de conclusió per a aquest primer apartat, ens abelleix subratllar que, si bé la versió de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 300) orbita en la tradició quixotesca: *Qui s' allarga mes qu' es llansòl mòstra es pèus*; els altres dos traductors catalans consultats opten per fer-hi mans i mànigues: *Ningú no estiri més el braç que la màniga*¹⁵⁰⁹ (CIVERA, 1969: p. 617), i *Ningú no allargui més el braç que la mànega* (BULBENA, 2005: p. 724).

Passant al refranyer romanès, comencem amb una tirallonga de parèmies que subratllen el perill d'estirar-se més enllà de les pròpies possibilitats, sense especificar-hi cap element tèxtil de referència; aquesta recomanació pot formular-se en subjuntiu: *Să te întinzi [/] cât poți să cuprinzi* ['Estira't [/] pel que pots abastar'] (MUNTEAN, 1967: p. 344, núm. 6689); *Să te întinzi cât poți să cuprinzi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 235); *Să te întinzi pe cât poți să coprinzi* (GHEORGHE, 1986: p. 167, núm. 127); en imperatiu: *Întinde-te* ['Estira't'] *pe cât poți să cuprinzi* (HINȚESCU, 1985: p. 200, núm. 3946); o bé en imperatiu negatiu: *Nu te-ntinde pe cât n-ai, [/] ci te-ntinde pe cât ai* ['No t'estiris pel que no tens, [/] sinó que estira't pel que tens'] (MUNTEAN, 1967: p. 281, núm. 5539); *Nu te-ntinde pe cât n-ai, ci te-ntinde pe cât ai* (GHEORGHE, 1986: p. 167, núm. 127); *Nu te-ntinde pe cât n-ai, ci te-ntinde pe cât ai* (MILLIO, 1999: p. 20, núm. 162e¹⁵¹⁰; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 64, núm. 495).

A continuació, ens fem ressò de la tria de Papu, on l'objecte que no convé ultrapassar és una *plapumă* ['manta']; així doncs: *Întinde-te cât țî-e plapuma* ['Estira't pel que t'és la manta'] (FLONTA, 1992a: p. 134, núm. 915¹⁵¹¹; 1992b: p. 159, núm. 916¹⁵¹²); *Întinde-te cât țî-i plapuma* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 210); *Întinde-te cât țî-e/cât te țîne* ['pel que t'és/pel que et permet'] *plapuma* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 721, s.v. *pierna*); *Te-ntinde cât țî-e plapoma* (HINȚESCU, 1985: p. 152, núm. 2712); o bé: *Cât țî-e plapoma te-ntinde* (HINȚESCU, 1985: p. 65, núm. 674); *Cât țî-e plapuma te-ntinde* (MILLIO, 1999: p. 20, núm. 162a¹⁵¹³; p. 237, núm. 1984a¹⁵¹⁴); o, si ho voleu amb una rotunda negació: *Nu te întinde mai mult decât țî-e plapuma*¹⁵¹⁵ ['No t'estiris més del que t'és la manta'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 788, s.v. *plapumă*). El recull que acabem d'esmentar palesa la vinculació de la parèmia quixotesca amb aquest tipus de formulacions romaneses quan, per traduir el fraseologisme "A se întinde cât i-e (sau cât îl țîne) plapuma" ['Estirar-se pel que li és (o pel que li permet) la manta'], recull

¹⁵⁰⁹ Igualment, en italià: *Bisogna regolarsi secondo il proprio braccio* (GHEORGHE, 1986: p. 167, núm. 127).

¹⁵¹⁰ *Don't put/stretch your ARM/hand farther than thy sleeve will reach.*

¹⁵¹¹ *Stretch your LEGS according to your coverlet.* Amb esment de dues parèmies franceses: *Il faut étendre ses pieds selon ses draps*, i *Que chacun n'étende pas la jambe plus que la longueur du drap.*

¹⁵¹² *Stretch your LEGS according to your coverlet.* L'autor recorda dos refranys castellans: *Cada uno extiende la pierna como tiene la cubierta*, i *Extiende la pierna hasta donde llegue la sábana*; i dos en portuguès: *Cada qual estende a perna até onde tem coberta*, i *Estende-se o pé conforme o lençol.*

¹⁵¹³ *Don't put/stretch your ARM/hand farther than thy sleeve will reach.*

¹⁵¹⁴ *Stretch your LEGS according to your coverlet.*

¹⁵¹⁵ Amb al·lusió al castellà: "extiende la pierna hasta donde llegue la sábana".

aquestes dues opcions castellanen: “cada cual se tapa hasta donde le alcanza la sábana; cada uno extiende la pierna como tiene la sábana” (CALCIU *et alii*, 1979: p. 788, s.v. *plapumă*). A part de *plapumă* [‘manta’], parèmies ben similars tindran com a protagonista *pătura* [‘flassada’]: *Cît ț-e pătura, atît te-ntinde* [‘Pel que t’és la flassada, en aquesta mesura estira’t’] (PANN, 1982 [1847]: p. 345; HINȚESCU, 1985: p. 188, núm. 3659); *Pe cât ’ț’e pătura (atât) te ’ntinde* [‘Pel que t’és la flassada, (en aquesta mesura) estira’t’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 590¹⁵¹⁶, núm. 5366); *Pe cât ț-e pătura, atît te-ntinde* (PANN, 1982 [1847]: p. 198; HINȚESCU, 1985: p. 132, núm. 2260); així doncs: *Nu-ți întinde picioarele cât nu-ți ajunge pătura* [‘No estiris els teus peus més enllà d’on no t’arriba la flassada’] (MILLIO, 1999: p. 20, núm. 162b¹⁵¹⁷; p. 237, núm. 1984b¹⁵¹⁸); o bé: *Întinde-ți picerele [sic] pe cât pătura te iartă* [‘Estira els teus peus pel que la flassada t’admet’] (GHEORGHE, 1986: p. 166, núm. 127). Permeteu-nos seguir amb l’arcaisme *Stra(n)iu*[1] [‘la flassada gruixuda’], present en la següent parèmia: *Cine sê ’ntinde mai mult de cât îi straniu, îi rămân piciorole góle* [‘Qui s’estira més del que li és la flassada gruixuda, li queden els peus al descobert’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 387, núm. 7867¹⁵¹⁹); *Cine se-ntinde mai mult decât i-i straiu, îi rămân picioarele goale* (MUNTEAN, 1967: p. 95, núm. 2138); *Cine se-ntinde mai mult decât i-i straiu îi rămân picioarele goale* (GHEORGHE, 1986: p. 167, núm. 127). Un altre cobrellit al que ens hem d’adaptar sense superar-ne les mides és *cergă*¹⁵²⁰ [‘vànova gruixuda’]; així doncs, a semblança dels anteriors exemples: *Omul să se întindă cât îi ține cerga* [‘La persona que s’estiri pel que li permet la vànova gruixuda’] (FLONTA, 1992a: p. 134, núm. 915¹⁵²¹); *Omul să se-ntindă cât îl ține* [‘el deixa’] *cerga* (MILLIO, 1999: p. 20, núm. 162c¹⁵²²); *Nu te-ntinde mai mult decât ț-e cerga*¹⁵²³ [‘No t’estiris més del que t’és la vànova gruixuda’] (MILLIO, 1999: p. 237, núm. 1984c¹⁵²⁴). Finalment, rematem la tirallonga amb el suport a tanta roba de llit¹⁵²⁵: *Nu te-ntinde pînă nu te-ajunge patul* [‘No t’estiris fins més enllà

¹⁵¹⁶ A partir d’una parèmia siciliana (*Stenni lu pedi, quantu lu linzolu teni*), PICCILLO (1999: p. 309) en comenta la traducció que en proposà el folklorista Alexiu Viciu (1855-1950): “*întinde piciorul cât ține lințoliul* [‘estira el peu pel que deixa el llençol’]. Il corrispondente romeno dato dallo Zanne, II, 590, e riportato anche da Iorgu Iordan, *Scrieri*, 141, è: *întinde-te cât ț-i-i* (s. *cât te-ajunge, cîit te ține*) *plápuma*. Nella sua traduzione, il Viciu, per rimanere fedele al testo siciliano, ha sostituito *plápuma*, di origine neogreca e di vasta diffusione, con *lințoliu*, neologismo colto, ma di uso ristretto”.

¹⁵¹⁷ *Don’t put/stretch your ARM/hand farther than thy sleeve will reach.*

¹⁵¹⁸ *Stretch your LEGS according to your coverlet.*

¹⁵¹⁹ Amb la nota: “*Straniu* se numesce în Banat un fel de *plapomă*” [‘*Straniu* s’anomena a Banat una mena de manta’].

¹⁵²⁰ Segons el DEX (s.v. *cérgă*^l): “*Pătură* (de lână) care servește la învelit sau care se așterne pe pat” [‘Flassada (de llana) que serveix per embolicar o que es col·loca al llit’].

¹⁵²¹ *Stretch your LEGS according to your coverlet.* Amb esment de dues parèmies franceses: *Il faut étendre ses pieds selon ses draps*, i *Que chacun n’étende pas la jambe plus que la longueur du drap.*

¹⁵²² *Don’t put/stretch your ARM/hand farther than thy sleeve will reach.*

¹⁵²³ Parèmia que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 721, s.v. *pierna*) aprofiten per incloure-hi dues variants més, amb mots que ja comentàrem anteriorment: *Nu te întinde mai mult decât ț-e plapuma/cerga/pătura* [‘la manta/la vànova gruixuda/la flassada’].

¹⁵²⁴ *Stretch your LEGS according to your coverlet.*

¹⁵²⁵ Roba de llit a què hem decidit posar aturador, bo i limitant-nos a esmentar-ne els exemples més representatius, per tal com, si ens entestéssim a estirar el fil de la manta (i d’altres meravellosos teixits), acabaríem desembocant en

del que t'arriba/et dóna el llit'] (HINȚESCU, 1985: p. 208, núm. 4148); *Nu-ți întinde piciorul cât nu-ți ajunge patul* ['No estiris el teu peu més del que arriba/dóna el teu llit'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 64, núm. 495); o, en combinació amb la dessús esmentada flassada: *Nu-ți întinde piciorul cât nu-ți (pînă unde nu ['(fins a on no')] te) ajunge patul (pătura)* ['(la flassada)'] (GHEORGHE, 1986: p. 166, núm. 127).

Deixant de banda llits i aixovars, acabem amb una sèrie de refranys que encara ens tocaran més de prop i ens deixaran amb la pell i l'os¹⁵²⁶: *Întinde pielea [/] după cum îi dă puterea* ['Estira la pell [/] pel que dóna de si'] (MUNTEAN, 1967: p. 211, núm. 4262); *Întinde-te cât ți-e pielea* ['Estira't pel que t'és la pell'] (MUNTEAN, 1967: p. 211, núm. 4263); *Întinde-te cât ți-e pielea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 210); o bé: *Fă bucătura [/] cât ți-e gura* ['Fes la mossegada [/] pel que t'és la boca'] (MUNTEAN, 1967: p. 170, núm. 3543); *După cum ți-e gura / Să-ți fie și îmbucătura* ['Segons com t'és la boca / Et sigui també la mossegada'] (MILLIO, 1999: p. 21, núm. 162k¹⁵²⁷); així doncs, en resum: *Mestică cât poți înghiți* ['Mastega el que et pots empassar'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 662, núm. 8838).

hàpaxs com ara: *Intinde-te cât ți-poneava* ['Estira't pel que t'és la manta'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 313, núm. 7625); *Nu te 'ntinde, [sic] cât nu ajunge verinca* ['No t'estiris més enllà d'on no arriba el llençol'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 110, núm. 9325); o bé: *Nu te întinde pînă nu te ajunge învelitoarea* ['No t'estiris fins més enllà d'on no arriba el cobrellit'] (HINȚESCU, 1985: p. 208, núm. 4146). Permeteu-nos, doncs, que no estirem les parèmies més enllà de la fitxa.

¹⁵²⁶ Confessem de bell antuvi la plasereria de relacionar el català *os* amb l'homònim llatí (*os, oris* ['boca']). D'altra banda, tenint en compte que *pellis et ossa* és l'únic binomi llatí que apareix al *Quijote* (I, Cap. 1, p. 45), us recomanem, si hi voleu aprofundir, l'article «Un binomio léxico latino en *Don Quijote* y las estrategias usadas por los traductores griegos» d'Evlampia CHELMI i Carlos Alberto CRIDA ÁLVAREZ, publicat l'any 2008 dins el CD *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 87-96.

¹⁵²⁷ *Don't put/stretch your ARM/hand farther than thy sleeve will reach.*

Ni quito rey ni pongo rey [...], sino ayúdome a mí, que soy mi señor (II, Cap. 60, p. 1220¹⁵²⁸)

Eu regi nu scot și nici nu pun, ci m-ajut numai pe mine, pe care sînt singur stăpîn (PAPU, 1965: II, p. 532¹⁵²⁹)

[‘Jo reis no trec i tampoco no poso, sinó que m’ajudo només a mi, que sóc (l’)únic senyor’]

Nu dau jos, nu-nscăun rege [...], ci mă ajut pe mine, căci eu mie-mi sunt stăpîn (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 488¹⁵³⁰)

[‘Ni destrono, ni entronitzo rei [...], sinó que m’ajudo a mi, car jo em sóc el meu senyor’]

“Se trata de una curiosa y graciosa adaptación de la frase «Ni quito ni pongo rey, pero ayudo a mi señor», atribuida al mercenario francés Beltrán Du Guesclin al servicio de don Enrique de Trastámara enfrentado a su hermano don Pedro el Cruel por el trono de Castilla. En una pelea cuerpo a cuerpo entre los dos hermanos, se dice que, al ver el francés que, caídos al suelo los dos hermanos, su señor don Enrique había quedado debajo de su hermano, les dio la vuelta y pronunció esta frase que ha quedado consagrada y que recoge Cervantes poniéndola en boca de Sancho debidamente adaptada” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 93).

En efecte, l’aparició a l’obra cervantina “sucede porque Don Quijote quiere cobrarse dos mil azotes de la deuda de Sancho para el desencanto de Dulcinea... y Sancho, naturalmente, se opone con todas sus fuerzas” (LEYVA, 2004: p. 231). Tornem, emperò, a la frase original *Ni quito rey ni pongo rey, mas ayudo a mi señor* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 554, núm. 296¹⁵³¹), a fi de situar-la històricament amb quatre pinzellades:

“Cuando en marzo de 1369 las tropas de don Enrique y de Du Guesclin vencieron a las de don Pedro, este se refugió en el castillo de Montiel. Al cabo de diez días, de apurada resistencia, don Pedro propuso a Du Guesclin que le dejase escapar, ofreciéndole mucho dinero y varios señoríos. Du Guesclin rechazó la oferta y, de acuerdo con don Enrique, condujo al rey don Pedro a su tienda.

Estando don Pedro desarmado en la tienda del francés entró en ella don Enrique y ambos entablaron una lucha feroz. Don Pedro, más fuerte que su hermano, logró derribarle en tierra y ya se disponía a herirle, cuando—según la tradición—Du Guesclin ayudó a don

¹⁵²⁸ Amb la nota (II, Cap. 60, p. 1220, n. 13): “Sancho modifica el dicho, procedente de la guerra entre Pedro el Cruel y su hermano Enrique de Trastámara, y ya convertido en frase proverbial”.

¹⁵²⁹ El traductor apunta (1965: II, p. 532, n. 1): “Modificare ad-hoc a spuselor lui Bernard du Guesclin, care l-a ucis pe Pedro I al Castiliei, spunînd: «Nu scot și nu pun regi, ci-l ajut pe seniorul meu»” [‘Modificació *ad hoc* de les paraules de Bernard du Guesclin, que va matar Pedro I de Castella, dient: «No trec i no poso reis, sinó que ajudo el meu senyor»’].

¹⁵³⁰ MĂRCULESCU (2007: II, p. 488, n. 844) ens explica: “Parodie a unei fraze celebre rostite de către Beltrat del Claquin (fr. Bertrand du Guesclin), mercenarul francez care l-a ajutat pe Enrique de Trastámara să-l ucidă pe fratele său, Pedro cel Crud al Castiliei [‘Paròdia d’una frase cèlebre pronunțată per Beltrat del Claquin (fr. Bertrand du Guesclin), el mercenari francès que va ajudar Enrique de Trastámara a matar el seu germà, Pedro el Cruel de Castella’]: «Ni quito ni pongo rey, pero ayudo a mi señor»”.

¹⁵³¹ Amb l’apunt: “Sabido es que lo dijo un caballero Andrada, volviendo de abajo arriba a don Enrique el Bueno contra su hermano el Rey don Pedro; otros lo atribuyeron a otro”.

Enrique a ponerse encima de don Pedro, a quien degolló con fiera saña” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 458-459¹⁵³²).

Tant CAMPOS / BARELLA (1998: p. 307, núm. 3021) com ETXABE (2001: p. 280) recullen la variant *Ni quito ni pongo rey*¹⁵³³, bo i afegint-hi, respectivament, les següents glosses: “Suele emplear[lo] el que se exime de tomar parte activa en la decisión de un negocio”; i “Se emplea para declinar la participación directa y activa en un asunto”. Ben al contrari, CANDÓN / BONNET (1993: p. 337), amarares de la llegenda originària, n’esbossen aquest coment: “Con esta muletilla se manifiesta la protección y ayuda que se debe prestar a alguien, bien sea por amistad, dinero, contrato o similitud de opiniones”.

Pel que fa al romanès, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 805, s.v. *rey*), a partir del castellà *No quito rey ni pongo rey*, proposen la variant romanesa *Nu mă bag, nu mă amestec*¹⁵³⁴ [‘No em (m’hi) fico, no m’(hi)entremeto’], recollida també al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 101, s.v. *băga*), amb la següent tirallonga d’equivalències: “esto no es cuenta mía; esto no me ataño; ni entro ni salgo; ni mío es el trigo, ni mía es la cibera y muela quienquiera; cada uno va a su avío y yo voy al mío”.

¹⁵³² IRIBARREN (1974⁴: p. 458) recull els següents versos del romanç *El fratricidio* del duque de Rivas: “Pedro a Enrique al cabo pone [/] debajo, y se apresta ansioso [/] de su crueldad o justicia [/] a dar nuevo testimonio [...] Cuando Claquin, trastornando [/] la suerte, llega de pronto, [/] sujeta a don Pedro, y pone [/] sobre él a Enrique alevoso, [/] diciendo el aventurero [/] de tal maldad en abono: [/] «Sirvo en esto a mi señor; [/] ni rey quito, ni rey pongo»”.

¹⁵³³ També la glossa de JUNCEDA (1991: p. 52) n’assenyala entre parèntesis la preeminència: “mantiene este refrán (por lo común, usado sólo en su primera parte), un patente sustrato de cinismo y de parcialidad culpable”.

¹⁵³⁴ Per veure’n variants ben contraposades, és a dir, quan la parèmia s’engalta a algun manefla, us aconsellem de ficar el nas, amb tota llibertat, a les següents fitxes: *No os metáis donde no os llaman* (II, Cap. 62, p. 1241), i *Haceos miel, y comeros han moscas* (II, Cap. 49, p. 1119).

No deis consejos a quien no os los pide (II, Cap. 62, p. 1241)

Nu mai da povețe cui nu ți le cere (PAPU, 1965: II, p. 553)

[‘No segueixis donant consells a qui no te’ls demana’]

Nu da sfaturi cui nu ți le cere (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 507)

[‘No donis consells a qui no te’ls demana’]

Quan Tales de Milet es preguntava què era fàcil, la resposta apareixia encontinent: “Ce e ușor? Să dai sfaturi altora” [‘Què és fàcil? Donar consells als altres’] (DUȚĂ, 1997: p. 319, núm. 3821); en efecte, *Cel mai ușor lucru e să dai sfaturi* [‘La cosa més fàcil és donar consells’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 200); i, quan ens hi posem, no ens hi posem per poc¹⁵³⁵: *Știe sfaturi să dea* [/] *Cîte știe și baba mea* [‘Sap donar consells [/] Tants com també en sap la meva àvia’] (HINȚESCU, 1985: p. 151, núm. 2690); *Știe sfături să dea* [/] *Cîte știe și baba mea* (HINȚESCU, 1985: p. 151, núm. 2691); és a dir, que no deixem res per verd (ni per aconsellat): *Nu’ți da sfatul* [/] *La tot natul*, [/] *Și cuvîntul* [/] *La tot bolândul* [‘No donis el teu consell [/] a tot quisqui, [/] I la (teva) paraula [/] A tot sonat’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 335, núm. 16389).

Com a regla general, preneu el consell que graciosament us oferim, encara que no ens l’hagueu requerit: *Nu dà sfat* [/] *Ne-întrebat*¹⁵³⁶ [‘No donis consell [/] Sense que et preguntin’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 335, núm. 16388); o, altrament dit, *Nu da sfaturi, afară numai dacă ești rugat*¹⁵³⁷ [‘No donis consells, a excepció només que t’ho demanin’] (MILLIO, 1999: p. 5, núm. 31b¹⁵³⁸). Entre altres motius, no hem de regalar bocins de la nostra saviesa a qui no ens els demani, perquè, com en la parèmia castellana *Consejo no pedido, consejo mal oído* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 142, núm. 12.873), li entraran per una orella i li sortiran per l’altra: *Nu dà povață celui ce nu ți-o cere căci nu te ascultă* [‘No donis consell al que no te’l demana perquè no t’escolta’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 828, núm. 18585); *Nu da povață celui ce nu ți-o cere, căci nu te ascultă* (MUNTEAN, 1967: p. 272, núm. 5323; MILLIO, 1999: p. 5, núm. 31c¹⁵³⁹; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 233); *Nu da povață celui ce nu ți-o cere, căci nu te ascultă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 216).

¹⁵³⁵ Si ho volem en paraules de La Rochefoucauld, passades pel sedàs romanès: “Nimic nu dăm cu atâta dărnicie ca sfaturile noastre” [‘Res no donem amb tanta generositat com els nostres consells’] (DUȚĂ, 1997: p. 319, núm. 3827).

¹⁵³⁶ No endebades, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 350, s.v. *consejo*) considera que el consell implica l’interès d’algú per a ésser aconsellat: “*quod uno consulente caeteri consileant*”. Vegeu també els refranys castellans: *El consejo no es bien recibido donde no es pedido* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 142, núm. 12.872), o *A quien no pide consejo, darlo es de necios* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 142, núm. 12.877).

¹⁵³⁷ *Cum grano salis* (piperisque) esmentem: *Sare, până nu cere, să nu dai cuiva* [‘Sal, fins que no (te la) demani(n), no (la) donis a ningú’] (MILLIO, 1999: p. 5, núm. 31d¹⁵³⁷), i *Sarea și piperul nu le da decât celui care le cere* [‘La sal i el pebre no els donis més que al que te’ls demana’] (MILLIO, 1999: p. 5, núm. 31a¹⁵³⁷).

¹⁵³⁸ *Give neither ADVICE nor salt, until you are asked for it. (Never give ADVICE unasked).*

¹⁵³⁹ Ídem.

El que caldria, de bell antuvi, és que qui aconsella obrés amb l'exemple i esdevingués digne de les seves paraules: *Nu faceți ce fac eu [/] ci faceți ce zic eu* ['No feu el que jo faig [/] sinó feu el que jo dic'] (MUNTEAN, 1967: p. 274, núm. 5361); o, si se'ns permet una breu marrada clericomèdica: *Fă ce îți zice popa și nu ce face el*¹⁵⁴⁰ ['Fes el que et diu el mossèn i no el que ell fa'] (HINȚESCU, 1985: p. 86, núm. 1162), i *Doctore, vindecă-te mai întâi pe tine, apoi pe mine* ['Doctor, cura't primer de tot a tu, després a mi'] (MILLIO, 1999: p. 349, núm. 2953c¹⁵⁴¹). En conseqüència, tornant a un àmbit més general, *El altuia dă povață [/] Și pe sine nu se învață* ['Ell a un altre dóna consell [/] I ell no n'aprèn'] (HINȚESCU, 1985: p. 195, núm. 3831); *Altuia îi dă povață, / Și pe sine nu se-nvață* (MILLIO, 1999: p. 349, núm. 2953a¹⁵⁴²); *Altor le dă povață [/] dar pe sine nu se-nvață* ['A d'altres(,) els dóna consell [/] Però ell no n'aprèn'] (MUNTEAN, 1967: p. 29, núm. 781); *Altor le dă povață, / Dar pe sine nu se-nvață* (MILLIO, 1999: p. 32, núm. 261b¹⁵⁴³); *Altor le dă povață, dar pe sine nu se-nvață* (MILLIO, 1999: p. 170, núm. 1431c¹⁵⁴⁴).

CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 248, s.v. *consejo*) tradueixen el refrany original amb la versió de Papu, en què destaquem el mot *povețe*, a diferència de l'*sfaturi* escollit per Mărculescu. Ambdós substantius, presents en gairebé totes les parèmies esmentades al llarg d'aquesta fitxa, són sinònims, tal com ens demostren les definicions consultades al DEX (s.v. *pováță* i *sfat*¹): "(Pop.) Îndrumare, sfat dat cuiva sau primit de cineva" ['(Pop.) Indicació, consell donat a algú o rebut d'algú'], i "Vorbe, argumente spuse cuiva pentru a-l convinge să procedeze într-un anumit fel, într-o împrejurare dată" ['Paraules, arguments dits a algú per a convèncer-lo que procedeixi d'una determinada manera, en una circumstància concreta'].

¹⁵⁴⁰ No ens estem de recórrer a *King Lear*, per recuperar la següent profecia ucrònica esmentada pel Bufó: "When priests are more in word than matter" (citació extreta de la pàgina 2042 de les *William Shakespeare Complete Works*, editades per The Modern Library a Nova York l'any 2007). En la traducció de Salvador Oliva (publicada per Vicens Vives a Barcelona l'any 1988): "Quan els mossens practiquin la virtut [/] en lloc de predicar-la" (p. 92). En termes similars, i sense allunyar-nos de l'univers shakesperià, recordem el consell que, al *Hamlet*, la malaguanyada Ofèlia adreça al seu germà Laertes abans d'embarcar-se aquest a París: "But, good my brother, [/] Do not, as some ungracious pastors do, [/] Show me the steep and thorny way to heaven, [/] Whilst, like a puffed and reckless libertine [/] Himself the primrose path of dalliance treads, [/] And reckes not his own rede" (vegeu la pàgina 1934 de l'edició dessus esmentada). Segons la traducció de Salvador Oliva, publicada a Barcelona per Vicens Vives l'any 2005: "Però, germà estimat, no siguis [/] com aquells capellans mancats de gràcia [/] que ensenyen el camí del cel, rost i espinós, [/] mentre que ells, llibertins desenfrenats, [/] trepitgen la sendera florida dels plaers [/] sense fer cas de la seva doctrina" (p. 28).

¹⁵⁴¹ *Many TALK like philosophers, and live like fools.*

¹⁵⁴² Ídem.

¹⁵⁴³ *BELLS call others to church, but go not themselves.*

¹⁵⁴⁴ *HE can ill be MASTER that never was scholar.*

No es la miel para la boca del asno (I, Cap. 52, p. 645)

(I, Cap. 52, p. 645¹⁵⁴⁵)

Ce știe țiganul ce-i șofranul, și măgarul ce-i nectarul (FRUNZETTI, 1965: I, p. 677)

[‘Què sap el gitano què és el safrà, i l’ase què és el nèctar’]

Nu-i mierea pentru botul de măgar (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 556¹⁵⁴⁶)

[‘No és la mel per al morro d’ase’]

No es la miel, etcétera (II, Cap. 28, p. 946)

Nu trebuie să dăm orzul pe... (PAPU, 1965: II, p. 264)

[‘No hem de donar l’ordi a...’]

Nu-i mierea etc. (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 245¹⁵⁴⁷)

[‘No és la mel(.) etc.’]

Segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 804, s.v. *miel*), la mel: “Es el fruto que nos da la abeja, aviendo cogido el rocío de la mañana, y particularmente el que llamamos maná, de que haze sus panales”. Amb aquest antecedent, resulta ben entenedor que “En ese dicho tan gráfico como brusco, Sancho tapa –lo pretende al menos– la boca de su mujer, dando a entender que un manjar tan delicado^[1548] no es para paladares poco refinados” (LEYVA, 2004: p. 234). Així doncs, quant al sentit de la parèmia, aquesta “Crítica a las personas sin gusto ni sensibilidad^[1549] que renuncian a lo mejor o más selecto por no saber apreciarlo. También aconseja no ofrecer exquisiteces a quien no va a saber valorarlas y, en consecuencia, disfrutarlas”¹⁵⁵⁰ (ETXABE, 2001: p. 297). En la mateixa línia, CASADO *et alii* (1998: p. 79) afirmen: “No merece la pena dar cosas valiosas a quien no sabe apreciarlas”, i n’ofereixen equivalents en francès i italià: *Le miel n’est pas fait pour les ânes*¹⁵⁵¹, i *Il miele non è fatto per gli asini*¹⁵⁵²; que ens recorden la variant castellana: *No se hizo la miel para la boca del asno*¹⁵⁵³ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 231, núm. 2290).

¹⁵⁴⁵ Refrany que s’explica amb la nota (I, Cap. 52, p. 645, n. 39): “No son las cosas buenas para quien no sabe apreciarlas”.

¹⁵⁴⁶ Amb el refrany original a peu de pàgina (I, Cap. 52, p. 556, n. 905): “Proverb: «No es la miel para la boca del asno»”.

¹⁵⁴⁷ Acompanyat de la nota (II, Cap. 28, p. 245, n. 455): “Se referă la proverbul deja citat [‘Es refereix al refrany ja citat’]: «No es la miel para la boca del asno», vezi I, 52”.

¹⁵⁴⁸ Una altra glossa, amb inusitades derivacions col·laterals, la trobem a OLMOS (1998² [1940]: p. 104): “Los manjares más delicados no son para paladares estragados. Las elucubraciones científicas no son para inteligencias torpes. Las delicadezas espirituales no son para almas encanalladas”.

¹⁵⁴⁹ Segons la glossa de ROMERO (2001²: p. 256, núm. 720) als refranys *No se hizo la miel para la boca del burro*, i *No se hizo la miel para la boca del asno*: “estos dichos expresan que no todos están igualmente preparados para entender las cosas preciosas o muy valiosas. Por eso no es preciso molestarse demasiado ante aquellos que carecen tanto de capacidad como de intención de apreciar las exquisiteces”.

¹⁵⁵⁰ L’explicació d’Etxabe continua amb la menció d’una parèmia similar: “Un antiguo y poco extendido refrán expresa la misma idea con distintas palabras: *Tal sabe el asno qué cosa es melcocha*. Se denomina *melcocha* a la miel proveniente del azúcar a la que se ha sometido a un tratamiento”. Afegirem que, segons el DRAE (s.v. *melcocha*¹), el mel·liflu element és: “Miel que, estando muy concentrada y caliente, se echa en agua fría, y sobándola después, queda muy correosa”.

¹⁵⁵¹ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 26, núm. 390).

¹⁵⁵² Vet aquí la forma que també ens presenten SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 308, núm. 3374); en el cas de BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 555, núm. IX.24.7.1.c.): *Il miele non è fatto per la bocca dell’asino*.

¹⁵⁵³ Les autors anoten que la parèmia “Reprende a los que eligen lo peor entre lo que se les presenta, despreciando lo mejor”.

En relació a les traduccions romaneses, Mărculescu es decanta per una literalitat que només trenca l'ús del sintagma *botul de măgar* ['el morro d'ase'], en lloc de *gura măgarului* ['la boca de l'ase']. Deixant, emperò, aquest detall de banda, molt més interessants ens resulten les solucions de Frunzetti i Papu. En el primer cas (I, Cap. 52), el traductor divideix la parèmia en dos hemistiquis¹⁵⁵⁴, el segon dels quals correspon a una traducció aproximada de l'original castellà, que, tanmateix, canvia *mierea* ['la mel'] per *nectarul* ['el nèctar'], paraula oxítona que, amb l'afegit de l'article, permet la rima amb *măgarul* ['l'ase']. La primera part de la parèmia es fa ressò del conegut refrany: *Scie țiganul [/] Ce e șofranul?*¹⁵⁵⁵ ['Sap el gitano [/] Què és el safrà?'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 371, núm. 14225); *Ce știe țiganul ce-i șofranul!* ['Com ha de saber el gitano què és el safrà!'] (MILLIO, 1999: p. 55, núm. 458d¹⁵⁵⁶; p. 57, núm. 480b¹⁵⁵⁷; p. 206, núm. 1739c¹⁵⁵⁸). Personatge principal de la parèmia, més enllà del gitano, pot esdevenir-ho el bucòlic *mocan*¹⁵⁵⁹: *Ce știe mocanul, [sic] ce e șofranul* ['Com ha de saber el pastor transsilvà què és el safrà(!)'] (HINȚESCU, 1985: p. 52, núm. 398); el qual, tanmateix, en el cas que s'hi acabi familiaritzant, no l'empra pas com caldria: *Mocanul nu scie de ce 'i bun șofranul, că'l pune în păsule* ['El pastor transsilvà no sap per què és bo el safrà, que el posa als fesols'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 310, núm. 10491). Ambdós personatges, gitano i pastor transsilvà, convergeixen en aquest afegit a les parèmies anteriorment esmentades: *Știe mocanul/țiganul ce-i șofranul? Când îl vede pe tarabă, gândește că e otravă* ['Sap el pastor transsilvà/el gitano què és el safrà? Quan el veu a la parada, pensa que és verí'] (MILLIO, 1999: p. 206, núm. 1739e¹⁵⁶⁰); parèmia que ZANNE (2004 [1900]: V, p. 426, núm. 12315) esmenta sense *țiganul* ['el gitano']: *Scie mocanul ce e șofranul? Când ȳ vede pȳ tavă* ['a (la) safata'], *gândesce că e otravă*. D'altra banda, el pastor transsilvà i el gitano que acabem de veure es poden substituir, més genèricament, pel *cioban* ['pastor'] i el *țăran* ['pagès']: *Nu scie ciobanul [/] Ce e șofranul* ['No sap el pastor [/] Què és el safrà'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 172, núm. 11546), i *Țaranul nu scie ce e șofranul*¹⁵⁶¹ ['El pagès no sap què és el safrà'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 662, núm. 10890). Finalment, recuperem la traducció mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: I, p.

¹⁵⁵⁴ CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 621, s.v. *miel*) recullen la solució de Frunzetti amb molt lleus diferències: *Ce știe măgarul ce-i nectarul, ce știe țiganul ce-i șofranul* ['Què sap l'ase què és el nèctar, què sap el gitano què és el safrà'].

¹⁵⁵⁵ Parèmia que, a voltes, conté el següent repicó: *Țiganul nu scie ce e șofranul dar nič boeru meșnița* ['El gitano no sap què és el safrà però tampoc el boiar (sap què són) les farinetes'] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 371, núm. 14226). D'altra banda, tingueu en compte, pel que fa a la menció del safrà, que: *Șofran nu poți găsi în orȳ-ce bȳcȳnie* ['Safrà no (en) pots trobar a qualsevol botiga de queviures'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 125, núm. 9277).

¹⁵⁵⁶ *Don't CAST pearls before swine.*

¹⁵⁵⁷ *It's CAVIAR(E) to the general/multitude.*

¹⁵⁵⁸ *HONEY is not for the ass's mouth.*

¹⁵⁵⁹ Segons el DEX (s.v. *mocȳn*): "Locuitor (romȳn) din regiunile muntoase (ȳn special ale Transilvaniei); *spec. cioban* din regiunile muntoase (mai ales ale Transilvaniei)" ['Habitant (romanès) de les regions muntanyoses (en especial de Transsilvània); *especialment* pastor de les regions muntanyoses (sobretot de Transsilvània)']. Sota el sinònim *mocofȳn*, heus aquí la variant: *Scie mocofȳnu [/] Ce e șofranu* ['Sap el pastor transsilvà [/] Què és el safrà'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 428, núm. 12317).

¹⁵⁶⁰ *HONEY is not for the ass's mouth.*

¹⁵⁶¹ Zanne hi afegeix una parèmia alemanya, del tot equivalent, que no ens estem d'esmentar: *Was versteht ein Bauer vom Safran?* (2004 [1900]: IV, p. 663, núm. 10890).

321) per esbossar una solució intermèdia entre l'asinina parèmia quixotesca i les ensafranades opcions romaneses: *¿Y que sab s' ase de 's safrá?*¹⁵⁶².

Quant a l'opció de Papu, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 210, núm. 1882) ens apunten: “Nu acorda cuiva ceea ce nu poate prețui; nu face lucruri bune în timp nepotrivit” [‘No atorguis a algú allò que no pot apreciar; no facis bones accions a deshora’]; consell, a hores d’ara gota estrany, que il-lustren amb el refrany: *Nu strica orzul pe găște, când îi iarba la genunchi* [‘No malgastis l’ordi amb les oques, quan tens l’herba als genolls’]; *Nu stricà orzu pe gâsce, când îi ierba la genunchi* (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 495, núm. 7242); *Nu strica orzul pe găște (când iarba e până la genunchi)* (MILLIO, 1999: p. 206, núm. 1739a¹⁵⁶³); *Ce strici* [‘(Per) Què malgastes’] *orzul pe gâsce, când e ierba la genunchi* (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 165, núm. 3402); *Ce strici orzul pe găște, când e iarba până la genunchi?* (MILLIO, 1999: p. 55, núm. 458b¹⁵⁶⁴). CALCIU *et alii* (1979: p. 960, s.v. *strica*^{III.2}) redueixen l’esmentada parèmia bímembre al fraseologisme de base: *A strica orzul pe gâște*¹⁵⁶⁵ [‘Malgastar l’ordi amb les oques’], àmpliament representat al refranyer romanès: *Strici* [‘Malgastes’] *orzul pe gâsce* (ZANNE, 1895: I, p. 230, núm. 933); *Nu strica* [‘No malgastis’] *orzul pe găște* (MILLIO, 1999: p. 55, núm. 458a¹⁵⁶⁶; p. 57, núm. 480c¹⁵⁶⁷); *Nu stricați* [‘No malgasteu’] *orzul pe gâște* (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5499). Reproduïm, a continuació, un fragment de DUMISTRĂCEL (1997: p. 170), que ens contextualitza la frase feta, pragmàticament i simbòlica:

“Este cel puțin îndoelnic că gâștele nu ar prețui orzul¹⁵⁶⁸; este însă sigur că nu-l «disprețuiesc», iar agricultorul are, uneori, interesul să le hrănească cu boabele acestei cereale, atunci când le îngrașă, întrucât «orzul încolțit dă cea mai bună carne» [...]. Din optica raportării la oameni, avem de a face cu o distorsiune în planul simbolicii: nu a fost vorba, inițial, de capacitatea de a aprecia sau nu orzul, ci de *momentul*, nepotrivit, când cineva, necugetat, îl folosea pentru hrana păsărilor respective”¹⁵⁶⁹.

El “malbaratament” que acabem de descriure es retroba en el cas de les pomes quan volem oferir-les a qui està avesat a menjar-les bordes: *Nu stricà merele cu cel deprins a mâncà*

¹⁵⁶² Vegeu al DCVB (s.v. *ase*) la variant: *¿Què sap l'ase què cosa és safrà, si mai ha estat adroguer?*

¹⁵⁶³ *HONEY is not fot the ass's mouth.*

¹⁵⁶⁴ *Don't CAST pearls before swine.*

¹⁵⁶⁵ I s'acompanya de les següents versions en castellà: “Echar margaritas a los cerdos (*sau* a los puercos), no está la miel para la boca del asno, echar caperuzas a la tarasca”; l'última de les quals ens ha dut a consultar el DRAE (s.v. *tarasca*²): “Cerda (hembra del cerdo)”.

¹⁵⁶⁶ *Don't CAST pearls before swine.*

¹⁵⁶⁷ *It's CAVIAR(E) to the general/multitude.*

¹⁵⁶⁸ CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 621, s.v. *miel*) n'esmenten una variant que substitueix l'ordi pel fenc: *Nu-i fânul pentru găște* [‘No és el fenc per a les oques’].

¹⁵⁶⁹ “És com a mínim dubtós que les oques no valorin l’ordi; en canvi, és segur que no el «menyspreen», i (també) l’agricultor té, a vegades, (l’)interès a peixar-les amb els grans d’aquest cereal, quan les engreixa, ja que «l’ordi germinat dona la millor carn» [...]. Des de l’òptica de la referència als homes, tenim entre mans una distorsió en el plànol del simbolisme: a l’inici, no es va tractar de la capacitat d’apreciar o no l’ordi, sinó del *moment*, inadequat, en què algú, sense pensar-hi, el feia servir com a aliment de les aus respectives’.

pădurețe [‘No malgastis les pomes amb aquell (que està) avesat a menjar(-les) bordes’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 659, núm. 8826); *Nu strica merele cu cel deprins a mânca pădurețe* (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5498); *Nu strica merele cu cel deprins a mânca pădurețe* (MILLIO, 1999: p. 55, núm. 458e¹⁵⁷⁰). No endebades, l’anterior refrany de Zanne es complementa amb l’apunt final: “Cu alte cuvinte: *nu strică orđul pe gâsce*” [‘Amb d’altres paraules: *no malgastis l’ordi amb les oques*’].

Per cloure la fitxa, agafarem l’epígraf número 1739 de MILLIO (1999: p. 206), en què, per a la parèmia anglesa *HONEY is not for the ass’s mouth*, convergeixen tres refranys ja esmentats: un que conté el motiu d’*orzul pe gâște* [‘l’ordi a les oques’] (núm. 1739a), un altre amb l’associació *țiganul - șofranul* [‘el gitano - el safrà’] (núm. 1739c), i una tríada amb la presència de *mocanul/țiganul - șofranul* [‘el pastor transsilvà/el gitano – el safrà’] (núm. 1739e). A aquests cal afegir les parèmies: *Pui migdala în nasul porcului și el spune că e ghindă* [‘Poses l’ametlla al nas del porc i ell diu que és gla’] (MILLIO, 1999: p. 206, núm. 1739b), i *Nu pune mărgăritare înaintea porcilor* [‘No posis perles davant dels porcs’] (MILLIO, 1999: p. 206, núm. 1739d).

No es la miel, etcétera (II, Cap. 28, p. 946)

Vegeu ***No es la miel para la boca del asno (I, Cap. 52, p. 645)***

¹⁵⁷⁰ *Don’t CAST pearls before swine.*

*No es oro todo lo que reluce*¹⁵⁷¹ (II, Cap. 33 i 48, p. 990 i 1115)

(II, Cap. 33, p. 990)

Nu-i aur tot ce-ți ia ochii (PAPU, 1965: II, p. 307)

[‘No és or tot el que et crida l’atenció’]

Nu-i aur tot ce strălucește (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 284)

[‘No és or tot el que lluu’]

(II, Cap. 48, p. 1115)

Nu-i aur tot ce strălucește (PAPU, 1965: II, p. 427)

[‘No és or tot el que lluu’]

Nu tot ce strălucește e aur (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 394)

[‘No tot el que lluu és or’]

IRIBARREN (1974⁴: p. 604) ens aclareix que el nostre refrany “Se halla en casi todas las lenguas modernas, es la traducción del proverbio latino *Non omne quod nitet aurum est*. Indica que no hay que fiarse de las apariencias”¹⁵⁷². L’actual validesa del refrany es demostra, a tall d’exemple, en el reeixit comentari (almenys des del punt de vista fraseològic) que es va permetre una guia rusa castellanoparlant durant una visita a l’enlluernador palau petersburguès de Caterina la Gran: “Aquí, opuestamente al refrán, sí que es oro todo lo que reluce”. Quant als reculls consultats, trobem la parèmia quixotesca a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 902¹⁵⁷³, s.v. *reluzir*), CORREAS (2000 [1627]: p. 567, núm. 599), ETXABE (2001: p. 284¹⁵⁷⁴), ROMERO (2001²: p. 248, núm. 695¹⁵⁷⁵) i ARTHABER (1929: p. 479, núm. 950), el qual aprofita per vincular-hi el francès *Tout ce qui brille n’est pas or*¹⁵⁷⁶, i l’italià *Non è tutt’oro quel che riluce*¹⁵⁷⁷.

Un cop trobada la veta àuria del refranyer espanyol, no resulta gota difícil resseguir-la als reculls romanesos: *Nu e / Nu-i aur tot ce străluce* [‘No és or tot el que lluu’] (HINȚESCU, 1985: p. 120, núm. 1967); *Nu e aur tot ce strălucește* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 23); *Nu-i aur tot ce strălucește* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 674, s.v. *oro*); *Nu tot ce strălucește e aur* (MILLIO, 1999: p. 100, núm. 850¹⁵⁷⁸); *Nu tot ce strălucește îi aur* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³:

¹⁵⁷¹ Segons MORVAY (2001: p. 77), aquest és un d’aquells refranys que “podríamos considerar europeismos ya que se usan en varias lenguas en forma idéntica o muy similar”. No endebades, TARNOVSKA (2005: p. 289) en registra 8.480 citacions a *Google*, xifra que el converteix, de llarg, en el refrany quixotesc més ben representat en aquest àmbit.

¹⁵⁷² De ben semblant guisa, el comenten CAMPOS / BARELLA (1998: p. 262, núm. 2576): “Aconseja no fiarse de las apariencias, porque no todo lo que parece bueno lo es en realidad”.

¹⁵⁷³ Amb la forma *reluze* en lloc de *reluce*.

¹⁵⁷⁴ És a dir, segons la glossa de l’autor: “Las apariencias engañan”.

¹⁵⁷⁵ Amb l’apunt: “Refrán muy popular, extendido por toda España e Hispanoamérica. Señala que no hay que dejarse deslumbrar por los tentadores reflejos con los que quienes nos quieren seducir nos encandilan. A veces, guiados por esos destellos, podemos confundirnos y nos pueden dar gato por liebre. Por ese motivo, la sentencia nos invita a que examinemos bien las cosas que nos atraen, para ver si valen la pena de verdad”.

¹⁵⁷⁶ A MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 69, núm. 1440), en la variant: *Tout ce qui brille n’est point or*; i, a GHEORGHE (1986: p. 287, núm. 283), amb dues propostes més: *Tout ce qui reluit (luit, brille) n’est pas or*.

¹⁵⁷⁷ Així mateix a BOGGIONE / MASSOBRI (2004: p. 627, núm. X.7.7.2.9); a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 339, núm. 3691), en la variant: *Non è tutto oro quel che luccica (riluce)*.

¹⁵⁷⁸ *EVERY LIGHT is not the sun*.

p. 23); *Tot ce lucește* [‘brilla’] *nu e aur* (HINȚESCU, 1985: p. 154, núm. 2762); *Nu tot ce scilipește* [‘resplendeix’] *e aur* (MILLIO, 1999: p. 10, núm. 77a¹⁵⁷⁹); variants que resumim en la proteica parèmia: *Nu tot ce lucește (străluce, scilipește) e aur* [‘No tot el que brilla (llu, resplendeix) és or’] (GHEORGHE, 1986: p. 286, núm. 283). Bo i aprofitant la variant *Orî-ce lucește nu sê înțelege aur* [‘Tot el que brilla no ha de ser necessàriament or’] (ZANNE, 1895: I, p. 115, núm. 433); *Orice lucește nu se înțelege aur* (MILLIO, 1999: p. 11, núm. 77b¹⁵⁸⁰; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 674, s.v. *oro*), Zanne n’esmenta els equivalents en francès, italià i, per tancar el cercle, en castellà: *Tout ce qui reluit n’est pas or; Ogni luccioli [sic] non e [sic] fuoco*¹⁵⁸¹, i *No es oro todo le [sic] que reluce*¹⁵⁸². Quant a les traduccions romaneses, sorprèn veure-hi com Papu empra l’esmentat refrany en el capítol 48 (1965: II, p. 427), mentre que en el capítol 33 (1965: II, p. 307) havia optat per la frase feta *A lua ochii* [‘cridar l’atenció’].

D’altra banda, així com la parèmia castellana original a voltes compta amb un segon hemistiqui, *No es oro todo lo que reluce, ni harina lo que blanquea* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 566, núm. 580; ETXABE, 2001: p. 284; CALLES, 2006: p. 40, núm. 114¹⁵⁸³); *No es oro todo lo que reluce, ni harina todo lo que blanquea* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 49, núm. 4.489); també en romanès se’ns presenten dos casos semblants: *Nu tot ce scilipește e aur [/] și nu tot ce zboară se mănîncă* [‘No tot el que resplendeix és or [/] I no tot el que vola es menja’] (MUNTEAN, 1967: p. 282, núm. 5554); *Nu tot ce scilipește e aur și nu tot ce zboară se mănîncă* (GHEORGHE, 1986: p. 286, núm. 283); *Nu tot ce scilipește e aur și nu tot ce zboară se mănîncă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 674, s.v. *oro*); i, en segon lloc, *Nu tot ce ı dulce ı miere, nu tot ce scilipsece ı aur* [‘No tot el que és dolç és mel, no tot el que resplendeix és or’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 229, núm. 10025). Val la pena esmentar que els repicons d’aquestes parèmies també existeixen com a refranys independents¹⁵⁸⁴: *Nu tot ce zboară se mănîncă* (MILLIO, 1999: p. 11, núm. 77d¹⁵⁸⁵), i *Nu tot ce-i dulce e miere* (MILLIO, 1999: p. 11, núm. 77c¹⁵⁸⁶).

Per acabar, recordem que *Toate străchinile nu sînt pentru ciorbă* [‘No totes les escudelles són per a sopa’] (MUNTEAN, 1967: p. 375, núm. 7248), i, amb el mateix sentit, si bé ara en clau floral: *Multe flori sunt pe lume, dar puține miroase* [‘Moltes flors hi ha al món, però poques fan olor’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 31, núm. 216); *Multe flori sînt pe lume, dar nu toate*

¹⁵⁷⁹ *ALL that glitters/shine is not GOLD. (ALL is not gold that glitters).*

¹⁵⁸⁰ Ídem.

¹⁵⁸¹ Per sort, en la forma correcta a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 364, núm. 3951) i BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 627, núm. X.7.7.2.9.b.): *Ogni lucciola non è fuoco.*

¹⁵⁸² Al seu torn, CASADO *et alii* (1998: p. 89) esmenten, com a equivalents de la parèmia castellana, el francès: *Tout ce qui brille n’est pas or*; l’italià: *Non è oro tutto ciò che luccica*, i l’anglès: *All that glitters is not gold*; que coincideix amb el refrany número 77 de MILLIO (1999: p. 10).

¹⁵⁸³ Amb la glossa: “Se advierte sobre la necesidad de desconfiar de aquello que tiene apariencia muy agradable, tanto en las personas como en las cosas. También sugiere que en las cosas hermosas se hallan, a veces, grandes peligros o inconvenientes”.

¹⁵⁸⁴ Igualment, en castellà: *No es todo harina lo que blanquea* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 49, núm. 4.491).

¹⁵⁸⁵ *ALL that glitters/shine is not GOLD. (ALL is not gold that glitters).*

¹⁵⁸⁶ Ídem.

au miros [‘però no totes fan olor’] (MUNTEAN, 1967: p. 259, núm. 5076). Amb una formulació ben similar, l’estel de la poesia romanesa (amb aquesta antonomàsia, només podem al·ludir a Mihai Eminescu) enceta la poesia *Criticilor mei* [‘Als meus crítics’]:

“Multe flori sunt, dar puține
Rod în lume o să poarte,
Toate bat la poarta vieții,
Dar se scutur multe moarte”¹⁵⁸⁷.

¹⁵⁸⁷ ‘Hay muchas flores, pero pocas [/] darán su fruto por el mundo, [/] [todas] golpean la puerta de la vida, [/] pero muchas se esparcen muertas’; traducció de GIURCĂ, Dana Mihaela / José Manuel LUCÍA MEGÍAS (2004): *Mihail Eminescu, Poesías*. Madrid, Ed. Cátedra (p. 429). Com que es tracta d’una edició bilingüe, l’original romanès figura a la pàgina 428.

No es posible que esté continuo el arco armado (I, Cap. 48, p. 609)

Nu e cu putință să stea arcul încordat tot timpul (FRUNZETTI, 1965: I, p. 642)

[‘No és possible que estigui l’arc armat tot el temps’]

Nu e cu putință ca arcul să stea permanent încordat (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 525)

[‘No és possible que l’arc estigui permanentment armat’]

La fortuna de la parèmia quixotesca depèn de les variants: *Arco que mucho brega, o él o la cuerda*¹⁵⁸⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 102, núm. 2171; ETXABE, 2001: p. 55¹⁵⁸⁹; CALLES, 2006: p. 259, núm. 882¹⁵⁹⁰), i *Arco siempre armado, o flojo o quebrado* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 102, núm. 2172; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 30, núm. 290¹⁵⁹¹; ETXABE, 2001: p. 55¹⁵⁹²); refrany que, per si no fos prou entenedor, ens amplia CORREAS (2000 [1627]: p. 255, núm. 185): *El arco mucho tiempo armado, peligra de quedar flojo o ser quebrado*. Així doncs, “Nada violento es duradero. Una enfermedad grave, una tempestad deshecha, una revolución sangrienta no son durables, lo que acontece con el arco en tensión¹⁵⁹³: dispara o se rompe”¹⁵⁹⁴ (OLMOS, 1998² [1940]: p. 105-106). Aquesta reflexió coincideix amb el català *Arc sempre estirat, arc esbrahonat* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 299), i amb el consell romanès *Nu întinde coarda că se rupe* [‘No estiris la corda que es trenca’] (MILLIO, 1999: p. 236, núm. 1977¹⁵⁹⁵); amb la matisada variant *Nu întinde córdă pré mult că se rupe* [‘No estiris la corda massa que es trenca’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 314, núm. 9896); *Nu întinde coarda prea mult, că se rupe* (GHEORGHE, 1986: p. 168, núm. 128; MILLIO, 1999: p. 47, núm. 402¹⁵⁹⁶). Si bé, en les parèmies romaneses que acabem d’esmentar, no s’hi especificui l’arc de l’original castellà, resulta qui-sap-lo interessant observar com ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 314) recorre, com a equivalent del refrany núm. 9896, al francès *L’arc tonsiours ou trop ne doibt être tendu car il romprait*, i a

¹⁵⁸⁸ Parèmia que ARTHABER (1929: p. 53, núm. 100) relaciona amb el francès: *L’arc toujours tendu, se gâte*; i l’italià: *Il troppo tirar, / L’arco fa spezzar*. Pel que fa al refrany francès, n’espigolem una variant a GHEORGHE (1986: p. 168, núm. 128): *Arc toujours tendu se rompt (gâte)*; i encara una altra a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 92, núm. 1931): *Arc trop tendu, tôt lâché ou rompu*. Quant al refrany italià, SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 513, núm. 5609) i GHEORGHE (1986: p. 168, núm. 128) ens en transmeten la variant: *Il troppo tirar, l’arco fa spezzar*; mentre que BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 252, núm. V.5.4.1; p. 496, núm. IX.14.7.1.11.a.) conclouen: *Arco sempre teso si spezza*.

¹⁵⁸⁹ Etxabe apunta: “En sentido literal, dice que una tensión excesiva romperá la cuerda o quebrará el arco. Por extensión, informa de que un sobreesfuerzo puede perjudicar tanto a la salud del trabajador como a la calidad del trabajo”.

¹⁵⁹⁰ Calles afirma que el refrany “Recomienda el trabajo moderado y, en términos generales, aconseja el uso prudente de todas las cosas, incluido el cuerpo humano”.

¹⁵⁹¹ Segons les autores: “Da a entender que las cosas humanas no pueden mantenerse mucho tiempo en un estado violento”.

¹⁵⁹² Amb la glossa: “Las situaciones sometidas a una tensión permanente no son recomendables”.

¹⁵⁹³ No endebades, COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 142, s.v. *arco*) defineix l’expressió *Afloxar el arco* com a “Descansar del trabajo”.

¹⁵⁹⁴ L’anterior reflexió, en clau literària, ens recorda el títol del poemari publicat per Rosmarí Torrens Guerrini el 2012 a Los Libros de la Frontera (Sant Cugat del Vallès): *Cuando el arco está tensado*. Parant esment a la simbologia del títol en relació a l’acte creatiu, no ens estem de citar la poesia que dona nom al recull: *Es un estado. [/] Escribir es un estado. [/] Mi torso como una esponja [/] a la que escurrir el agua. [/] Tirar de ella y tensarla como un arco. [/] Pulsar su cuerda de berimbau [/] y arrancar colores. [/] Decir palabras es un estado* (p. 97).

¹⁵⁹⁵ LEAVE off while the play is good.

¹⁵⁹⁶ A BOW long bent at last waxes weak. (A BOW too tightly strung will break).

l'italià *L'arco si rompe, se sta troppo teso*. Aprofitant les traduccions franceses i italianes del *Quijote* de què disposem, ens pot la curiositat de donar-hi un cop d'ull vagarós; en francès, trobem dues formulacions gairebé idèntiques (tot i que allunyades de la proposada per Zanne): *Il n'est pas possible que, l'arc soit continuellement bandé* (OUDIN / CASSOU, 2002 [1949]: p. 575), i *Il n'est pas possible que l'esprit soit continuellement bandé* (FANLO, 2010 [2008]: I, p. 649); mentre que, en italià, més a tocar de la versió apuntada pel gran paremiòleg romanès, ambdós traductors coincideixen completament: *Non è possibile che l'arco sia sempre teso* (BODINI, 2005 [1957]: I, p. 541; VIAN / COZZI, 1960: I, p. 536). En resum, sembla prou clar que les traduccions romaneses de Frunzetti i Mărculescu, que, al seu torn, es diferencien, bàsicament, en la utilització de *tot timpul* ['tot el temps'] o *permanent* ['permanentment'], són traduccions ben literals de l'original quixotesc.

***No hay camino tan llano [...] que no tenga algún tropezón o barranco* (II, Cap. 13, p. 796)**

Nu se află nici un drum atît de neted [...] ca să n-aibă niscai poticneli sau piedici (PAPU, 1965: II, p. 119)

[‘No es troba cap camí tan llis [...] que no tingui alguns entrebancs o obstacles’]

Nu-i drum atît de oblu, încât să nu aibă vreo piedică sau vreo hârtoapă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115)

[‘No hi ha camí tan planer, que no tingui algun obstacle o algun barranc’]

Sancho engega aquest refrany “Al escudero del Caballero del Bosque, que contaba como su amo estaba enamorado de una tal Casildea de Vandalia, la más cruda y más asada señora que en todo el orbe podía hallarse”¹⁵⁹⁷ (COLL, 1874: p. 49, núm. 66). Per la seva banda, MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 198, núm. 17.973) elimina el possible *tropezón*: *No hay camino tan llano que no tenga algún barranco*; i, a més, canvia *llano* per *largo*, en una variant que ens va com anell al dit a tots els que hem gaudit, i sofert a l’ensem, el llarg *Camiño de Santiago: En camino largo*¹⁵⁹⁸, *por fuerza ha de haber barrancos* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 198, núm. 17.971); i és que si, com glossa CABALLERO (1970: p. 188, núm. 2599), “pueden aparecer dificultades en las cosas más sencillas”, imaginem-nos quines complicacions no poden aparèixer si el camí s’allargassa. A fi de cloure positivament aquest paràgraf, pensem que *No hay camino que no tenga fin*; parèmia que ARTHABER (1929: p. 296, núm. 580) relaciona amb dos refranys, en francès i italià, de carés no pas espacial, ans temporal: *Il n’y a si long jour qui ne vienne à la nuit*, i *Non v’è si lungo giorno che nol segua la notte*¹⁵⁹⁹.

El corresponent romanès més aproximat, ens l’ofereix MILLIO (1999: p. 103, núm. 872Ia¹⁶⁰⁰; p. 325, núm. 2755a¹⁶⁰¹): *Nu-i drum fără hârtoape* [‘No hi ha camí sense barrancs’]; a partir d’aquí, a recer de l’hiperònim parèmic *No hay felicidad completa*¹⁶⁰², els equivalents romanesos *ad sensum* són ben variats, començant per la desagradada tasca agrícola de *A separa neghina de grîu*¹⁶⁰³ [‘Separar la niella¹⁶⁰⁴ del blat’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 429, s.v. *grîu*); és a dir, de *separar la cizaña del buen grano*. Certament, *Nu e grâu fără neghină*¹⁶⁰⁵ [‘No hi ha blat sense

¹⁵⁹⁷ L’ autor proposa dues parèmies similars: *De cada canto, hay tres leguas de mal quebranto*, i *Tambien [sic] por do va como por do vino, tres leguas hay de mal camino*.

¹⁵⁹⁸ Com molt bé afirma RULLAN (2005 [1905]: II, p. 75): *Per tot hi ha cent llégos de mal camí, y otras tantas de voltéra*.

¹⁵⁹⁹ En la versió recollida per SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 353, núm. 3837): *Non vi è giorno sì lungo che non lo segua la notte*.

¹⁶⁰⁰ *EVERY PATH has a puddle*.

¹⁶⁰¹ *There will be RUBS in the smoothest road. (No way so smooth but it has some RUB)*.

¹⁶⁰² Hiperònim parèmic que el *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes* esmenta a propòsit de diferents parèmies, com ara: *No hay miel sin hiel*, o *No hay rosa sin espinas*, per citar-ne un parell d’exemples.

¹⁶⁰³ Més endavant, CALCIU *et alii* (1979: p. 669-670, s.v. *neghină*) desenvolupen aquest fraseologisme: “A alege neghina din grîu (*sau* grîul din neghină)”, bo i oferint-nos-en la mateixa traducció: *Separar la cizaña del buen grano*.

¹⁶⁰⁴ Ens referim a l’herba que respon al nom científic d’*Agrostemma githago*.

¹⁶⁰⁵ Zanne relaciona aquesta parèmia amb el francès: *Nul vin sans lie*; que, al seu torn, i de tornada al romanès, seria: *Nu-i vin fără drojdii* [‘No hi ha vi sense sediments’] (MILLIO, 1999: p. 225, núm. 1893c; p. 237, núm. 1981; p. 333, núm. 2814d).

niella'] (ZANNE, 1895: I, p. 190, núm. 762); *Nu e grâu fără neghină* (FLONTA, 1992a: p. 103, núm. 694¹⁶⁰⁶; 1992b: p. 122, núm. 698¹⁶⁰⁷); *Nu-i grâu fără neghină* (MILLIO, 1999: p. 225, núm. 1893b¹⁶⁰⁸; p. 283, núm. 2389¹⁶⁰⁹); *Nu e grâu fără neghină* (MILLIO, 1999: p. 333, núm. 2814c¹⁶¹⁰; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 204, núm. 1813). Ben mirat, *În cel mai bun grâu găsești și cite un fir de neghină* ['En el millor gra també trobes el corresponent fil de niella'] (MUNTEAN, 1967: p. 209, núm. 4193); de manera que el benefici va sempre acompanyat d'alguna dificultat: *Fiecare grăunte are făină, dar are și țărîță* ['Cada gra té farina, però també té segó'] (FLONTA, 1992a: p. 103, núm. 694¹⁶¹¹; 1992b: p. 122, núm. 698¹⁶¹²). Si dels sembrats passem al bosc, i seguim l'anterior norma: *Nu se pòte pădure fără uscături*¹⁶¹³ ['No hi pot haver bosc sense ramalla'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 496, núm. 7245); o bé: *Pădure fără uscături nici-cum se pòte găsi*¹⁶¹⁴ ['Bosc sense ramalla (no) es pot trobar de cap manera'] (ZANNE, 1895: I, p. 231, núm. 939). En conseqüència, i en versió afirmativa: *Orice pădure are și uscături* ['Tot bosc també té ramalla'] (MILLIO, 1999: p. 146, núm. 1230b¹⁶¹⁵); dit sigui en la formulació romanesa més habitual: *Nu e pădure fără uscătură* ['No hi ha bosc sense (alguna) ramalla'] (MILLIO, 1999: p. 119, núm. 1008f¹⁶¹⁶; p. 225, núm. 1893a¹⁶¹⁷; p. 361, núm. 3058¹⁶¹⁸); *Nu-i pădure fără uscătură* (MILLIO, 1999: p. 146, núm. 1230c¹⁶¹⁹; p. 333, núm. 2814a¹⁶²⁰); *Nu e pădure fără uscături* ['sense ramalla'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1073, s.v. *uscătură*¹⁶²¹; MILLIO, 1999: p. 348, núm. 2941¹⁶²²; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 25); *Nu-i pădure fără uscături* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 204, núm. 1813).

Des del bosc, amb més o meys ramalla, ens endinsem suara en un jardí que ens oferirà la seva flor més preuada, no sense abans advertir-nos: *Trandafir fără ghimpă nici cum poți găsi*¹⁶²³ ['Rosa sense punxes (no la) pots trobar de cap manera'] (ZANNE, 1895: I, p. 296, núm. 1196); és

¹⁶⁰⁶ Every GRAIN has its bran. L'autor hi afegeix el francès: *Chaque grain a sa paille*; que també espigolem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 23, núm. 303).

¹⁶⁰⁷ No ROSE without a thorn. Flonta treu a col·lació el castellà: *Cada grano tiene su paja*; i els portuguesos: *No hay grano sin paja*, i *Não há trigo sem joio*.

¹⁶⁰⁸ IT is a small flock that has not a BLACK SHEEP.

¹⁶⁰⁹ NO wheat without its chaff.

¹⁶¹⁰ There's a scabby SHEEP in every flock. (There are black SHEEP in every flock/fold).

¹⁶¹¹ Every GRAIN has its bran.

¹⁶¹² No ROSE without a thorn.

¹⁶¹³ I, estirant una punta més el fil, arribaríem a gens arriscades consideracions d'ordre moral: *Nici pădure fără vreascuri, nici om fără cusur* ['Ni bosc sense brancall, ni home sense defecte'] (MUNTEAN, 1967: p. 268, núm. 5225; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 215).

¹⁶¹⁴ Amb esment del francès (1895: I, p. 232, núm. 939): *Nul bois sans escorce*.

¹⁶¹⁵ A GOOD garden may have some weeds.

¹⁶¹⁶ The FINEST garden is not free from weed.

¹⁶¹⁷ IT is a small flock that has not a BLACK SHEEP.

¹⁶¹⁸ There was never a good TOWN but had a mire at one end of it.

¹⁶¹⁹ A GOOD garden may have some weeds.

¹⁶²⁰ There's a scabby SHEEP in every flock. (There are black SHEEP in every flock/fold).

¹⁶²¹ Amb tres propostes de traducció: "en el mejor vino hay heces; no hay miel sin hiel; no hay harina sin salvado".

¹⁶²² There are spots on the SUN.

¹⁶²³ Compareu-ne l'estructura amb el dessús esmentat: *Pădure fără uscături nici-cum se pòte găsi* ['Bosc sense ramalla (no) es pot trobar de cap manera'] (ZANNE, 1895: I, p. 231, núm. 939).

a dir que en romanès, amb molt diverses variants que responen al castellà *No hay rosa sin espinas* (ETXABE, 2001: p. 292), podem afirmar: *Nu e trandafir fără spini* [‘No hi ha rosa sense espines’] (FLONTA, 1992a: p. 187, núm. 1281¹⁶²⁴; 1992b: p. 220, núm. 1274¹⁶²⁵; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 25); *Nici un trandafir fără ghimpi* [‘Cap rosa sense punxes’] (ZANNE, 1895: I, p. 296, núm. 1197); *Nici un trandafir fără ghimpi* (FLONTA, 1992b: p. 220, núm. 1274¹⁶²⁶); *Fie-ce trandafir cu ghimpele lui* [‘Cada rosa amb les seves punxes’] (ZANNE, 1895: I, p. 297, núm. 1198); *Orice trandafir are și spin* [‘Tota rosa té també (alguna) punxa’] (HINȚESCU, 1985: p. 129, núm. 2186); *Nici o roză*¹⁶²⁷ *fără spin / spini* [‘Cap rosa sense punxa / punxes’] (HINȚESCU, 1985: p. 116, núm. 1888).

Acabem amb tres parèmies que, ultra la proximitat semàntica amb els anteriors exemples i amb la parèmia quixotesca de referència, respecten l’estructura formal (vista en alguna variant de tots els exemples esmentats): “No hi ha A sense B”, en què B al·ludeix a un inconvenient o contingència que perjudica A: *Nu e carne fără oase*¹⁶²⁸ [‘No hi ha carn sense os’] (MUNTEAN, 1967: p. 273, núm. 5333; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 54); *Nu e cer fără nori* [‘No hi ha cel sense núvols’] (HINȚESCU, 1985: p. 118, núm. 1934); *Nu-i grădină fără buruieni*¹⁶²⁹ [‘No hi ha jardí sense males herbes’] (MILLIO, 1999: p. 119, núm. 1008b¹⁶³⁰).

¹⁶²⁴ *No ROSE without a thorn*. Amb esment al francès: *Nulle rose sans épines*. Així mateix a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 11, núm. 86).

¹⁶²⁵ *No ROSE without a thorn*. Flonta no s’està de citar el castellà: *No hay rosa sin espinas*; i el portuguès: *Não há rosas sem espinhos*.

¹⁶²⁶ Ídem.

¹⁶²⁷ Com es pot observar en els anteriors exemples, el substantiu *rosa*, en romanès, es formula per mitjà de *trandafir*, d’origen grec. El mot *roză*, poc usual, es troba present, tanmateix, en l’expressió *roza vânturilor* [‘la rosa dels vents’].

¹⁶²⁸ ZANNE (2004 [1899]: III, p. 509, núm. 8313) n’esmenta la variant: *Carne fără ciolan nu se póte* [‘Carn sense os no (n’)hi pot haver’], juntament amb el cors: *Un c’è carne senza osse*.

¹⁶²⁹ Parèmia que compta amb la següent versió ampliada: *Buruieni se găsesec și 'n cea mai bună grădină* [‘Males herbes es troben fins i tot al millor jardí’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 15, núm. 65); *Buruieni se găsesec și în cea mai bună grădină* (MILLIO, 1999: p. 119, núm. 1008a; p. 146, núm. 1230a).

¹⁶³⁰ *The FINEST garden is not free from weed*.

No hay padre ni madre^[1631] *a quien sus hijos le parezcan feos* (II, Cap. 18, p. 852)

Nu se află pe lume tată sau mamă cărora odraslele lor să le pară slute (PAPU, 1965: II, p. 172)

[‘No es troba al món pare o mare als quals els seus fills (els) semblin estrafets’]

Nu există tată sau mamă cărora odraslele lor să li se pară urâte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 163)

[‘No existeix pare o mare als quals els seus fills (els) semblin lletjos’]

A la primeria del *Quijote*, Cervantes hi introdueix una paternal *captatio benevolentiae*: “Acontece tener un padre un hijo feo y sin gracia alguna, y el amor que le tiene le pone una venda en los ojos para que no vea sus faltas, antes las juzga por discreciones y lindezas y las cuenta a sus amigos por agudezas y donaires”¹⁶³² (I, Prólogo, p. 10). Sobre l’amor patern, que es posa de manifest en l’anterior fragment i en el refrany que ens ocupa, OLMOS (1998² [1940]: p. 107-108) comenta: “La pasión es enemiga de la imparcialidad y, en consecuencia, de la justicia. Porque los padres son apasionados por sus hijos^[1633], es difícil que en ellos hallen defectos. Tanto ocurre cuando juzgamos nuestras propias obras”. Així doncs, a semblança del castellà *A nadie le parecen sus hijos feos*¹⁶³⁴ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 348, núm. 30.663), *Fie-căruia i se pare că copilul sǎu e mai frumos* [‘A cadascú(,) li sembla que el seu nen és més bonic’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 78, núm. 3043); *Fiecăruia i se pare (că) copilul său (e) mai frumos* (MILLIO, 1999: p. 70, núm. 590c¹⁶³⁵); *Fiecăruia i se pare că odrasla*^[1636] *lui/copilul său e mai frumoasă/frumos* (MILLIO, 1999: p. 301, núm. 2557a¹⁶³⁷); parèmia que es rebla amb el següent repicó: *Fiecăruia i se pare că copilul său e mai frumos, de-ar fi cât de urîcios* [‘A cadascú li sembla que el seu nen és (el) més bonic, per lletjot que sigui’] (MUNTEAN, 1967: p. 175, núm. 3666); *Fiecăruia i se pare că copilul său e mai frumos, de-ar fi cât de urîcios* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 133); *Fiecăruia i se pare că copilul său e mai frumos, fie cât de urîcios* (HINȚESCU, 1985: p. 197, núm. 3865). Fins i tot en el cas dels fills aliens, la seva petitesa els converteix en qui-sap-lo encisadors: *PuŃu, chăar de drac, Ńi tot e frumos* [‘El fill,

¹⁶³¹ Pel que fa a l’àmbit italià, us recomanem consultar CERVINI *et alii* (1999), article en què es recull manta variant de la parèmia: *Ogni figlio pare bello alla mamma*; la qual, ben entès, a semblança del referent quixotes, “si fonda sull’ovvia considerazione che ogni cosa (e in particolare un figlio), per brutta e mal riuscita che sia, è vista con favore da chi l’ha prodotta” (CERVINI *et alii*, 1999: p. 177).

¹⁶³² CANTERA *et alii* (2005: p. 96) també recullen l’esmentat fragment amb alguna vacil·lació inicial.

¹⁶³³ Amor patern que, manta vegada, desemboca en delicioses anècdotes, com ara la narrada per Plutarc, i que nosaltres, al nostre torn, recuperem de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 843-844, s.v. *padre*): “Estando Argesilao, excelentísimo capitán de los lacedemonios, una vez jugando con sus hijos, que eran muy pequeños, y a casso un amigo entrasse en su casa y le viesse correr entre ellos con una caña por cavallo, díxole: «No digas lo que has visto hasta que seas padre», declarándole que ninguno que tenía hijos pudiera atribuir aquello a liviandad, sino a muy grande amor, aviendo experimentado quán grande sea el que tiene un padre a sus hijos”.

¹⁶³⁴ Cadascú per allà on l’enfila: *Dijo el escarabajo a sus hijos: ¡Venid acá, mis flores!* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 149, núm. 1492); parèmia matisada per la següent glossa: “Explica cuánto engaña el cariño en el juicio de las dotes y gracias de las personas a quienes queremos mucho”.

¹⁶³⁵ *The CROW thinks her own birds fairest.*

¹⁶³⁶ Observi’s la similitud lèxica entre *copilul* [‘el fill’] i *odrasla*, mot d’origen eslau triat per ambdós traductors romanesos, i que el DEX (s.v. *odráslá*¹) defineix com a “Copil, descendent, urmaş; progenitură. ♦ (La animale) Pui, prăsilă” [‘Fill, descendent, hereu; progenitura. ♦ (En els animals) pollet, cadell’].

¹⁶³⁷ *The OWL thinks all her young ones beauties.*

encara que (sigui) de dimoni, i segueix sent bonic’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 596, núm. 14944); amb la glossa “Orice copil mic pare frumos” [‘Tot nen petit sembla bonic’].

Afirmava el genial Leonardo da Vinci: “Nessuna cosa è che piú [sic] c’inganni che il nostro giudizio”¹⁶³⁸. Potser és per això que el pare corb respon ben cofoi quan li pregunten pels seus plançons: *Corbule, cum îți sînt puii ? — Frumoși, pe cît merge, înnegresc*¹⁶³⁹ [‘Corb, com són els teus corbatons? — Bonics, cada dia que passa, s’ennegreixen’] (HINȚESCU, 1985: p. 66, núm. 699). Si passem del corb a la cornella, la representació paremiològica és considerable, començant per CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 496, s.v. *hijo*), que recullen el refrany quixotesc i, després d’esmentar la versió de Papu, hi afegeixen *Ciorii i se par puii ei de păun* [‘A la cornella(,) li semblen els seus pollets de paó’]; refrany que sovinteja als reculls romanesos: *Cîorei i se par puii ei de păun* (ZANNE, 1895: I, p. 415, núm. 1643); *Cioarei i se par puii ei de păun* (MUNTEAN, 1967: p. 99, núm. 2230; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 132); *Ciorii i se par puii ei de păun* (MILLIO, 1999: p. 70, núm. 590b¹⁶⁴⁰). Tenint en compte això, no és gota estrany que *Și cioara își laudă puiul* [‘Fins i tot la cornella es lloa el pollet’] (MILLIO, 1999: p. 70, núm. 590a¹⁶⁴¹); *Și cioara-și laudă puii* [‘els pollets’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 135); amb la variant ampliada: *Și cioara își laudă puiul/zice că puiul ei e frumos* [‘Fins i tot la cornella lloa el seu pollet/diu que el seu pollet és bonic’] (MILLIO, 1999: p. 301, núm. 2557b¹⁶⁴²). A la faula d’Isop intitulada *La cornella i les aus*, aquesta es vesteix amb plomes d’altri perquè Zeus la consideri la més bella de les aus, qui sap si maldant de fer bo el refrany *Cîora când a întreat-o «ce pasăre mai frumoasă?»*, *ea a arătat pe puii ei* [‘La cornella quan li va(n) preguntar «quin ocell (és) més bonic?», ella (li) va mostrar els seus pollets’] (ZANNE, 1895: I, p. 414, núm. 1642); *Cioara când a întreat-o, ce pasăre mai frumoasă? ea i-a arătat pe puii ei* (MILLIO, 1999: p. 301, núm. 2557c¹⁶⁴³); *Cioara, când am întreat-o* [‘quan li vaig/vam preguntar’] *ce pasere* [sic] *îi mai frumoasă, ea a arătat pe puiul ei* [‘el seu pollet’] (HINȚESCU, 1985: p. 187, núm. 3630). Tanmateix, no cal dir que l’enganyifa de la disfressa, en el context al·legòric tan propi de les faules, acabarà com el rosari de l’aurora.

Si ens trasllem de l’àmbit ornitològic al boví, la relació pares-fills es manté igual de falaguera: *Tótă vaca vițelul își linge* [‘Tota vaca llepa el seu vedell’] (ZANNE, 1895: I, p. 686, núm. 2605); *Toată vaca vițelul își linge* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 41 i 135); una estampa prou entenedora, per bé que Zanne hi afegeix la següent glossa: “Fie care părinte își iubesce

¹⁶³⁸ Aquest aforisme es troba al capítol 62, intitulat “Dell’operatore della pittura e suoi precetti”, del *Trattato della pittura*.

¹⁶³⁹ Vegeu el refrany castellà “*Grumos de oro*” llama la lechuza a sus hijos (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 348, núm. 30.664).

¹⁶⁴⁰ *The CROW thinks her own birds fairest.*

¹⁶⁴¹ Ídem.

¹⁶⁴² *The OWL thinks all her young ones beauties.*

¹⁶⁴³ Ídem.

copilul” [‘Tot pare estima el seu nen’]. Quan transcendim l’àmbit familiar i analitzem les relacions entre integrants d’una mateixa espècie, no canvia res: *Porc la porc, cel mai curat se pare, și măgar la măgar, cel cu glas mai frumos* [‘(El) porc al porc, el més net (li) sembla, i (l’)ase a l’ase, aquell amb veu més bonica’] (MUNTEAN, 1967: p. 322, núm. 6290); *Porc la porc cel mai curat se pare, și măgar la măgar cel cu glas mai frumos* (MILLIO, 1999: p. 243, núm. 2039b¹⁶⁴⁴; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 40). I també fora de l’àmbit zoològic, *Tot olarul laudă oala sa* [‘Tot terrissarie lloa la seva olla’] (MUNTEAN, 1967: p. 377, núm. 7296; MILLIO, 1999: p. 98, núm. 826¹⁶⁴⁵; p. 103, núm. 876a¹⁶⁴⁶); o també: *Tot țiganul își laudă ciocanul* [‘Tot gitano es lloa el martell’] (MILLIO, 1999: p. 103, núm. 876b¹⁶⁴⁷).

Per acabar, ens permetem assenyalar la gradació existent entre l’*urât* [‘lleig’] de Mărculescu, que el DEX (s.v. *urât*¹) defineix com a persona “Care are o înfățișare neplăcută, care este lipsit de frumusețe, de armonie” [‘Que té una aparença desagradable, que està mancat de bellesa, d’harmonia’]; i, d’altra banda, l’*slut* [‘estrafet’] de Papu, de connotacions prou més esfereïdores: “(Om) mutilat, schilodit, infirm, diform, pocit” [‘(Persona) mutilada, tovida, baldada, deforme, estrafeta’] (DEX: s.v. *slut*).

¹⁶⁴⁴ *LIKENESS causeth liking.*

¹⁶⁴⁵ *EVERY COOK praises his own broth.*

¹⁶⁴⁶ *EVERY pedlar/potter PRAISES his own needles/pot.*

¹⁶⁴⁷ Ídem.

No hay regla sin excepción (II, Cap. 18, p. 844)

Nu se află regulă fără excepție (PAPU, 1965: II, p. 164)

[‘No es troba regla sense excepció’]

Nu există regulă fără excepție (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 156)

[‘No existeix regla sense excepció’]

Segons glossen CAMPOS / BARELLA (1998: p. 305, núm. 3000), “Se usa para dar a entender que no hay dicho o proloquio tan generalmente cierto, que no falle o deje de verificarse en algunos casos particulares”. A aquesta explicació, DUȚĂ (1997: p. 303, núm. 3609¹⁶⁴⁸) hi afegeix un apunt que aboca un raig de llum sobre el seu origen: “Expresia vine din dreptul roman, care admitea excepția ca mijloc de apărare” [‘L’expressió ve del dret romà, que admetia l’excepció com a mitjà de defensa’]. Es tracta d’una parèmia ben representada al refranyer espanyol; MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 257, núm. 23.427), per exemple, l’esmenta, juntament amb d’altres variants, com ara: *No hay regla que no falle* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 257, núm. 23.429), o *No hay regla sin falencia* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 257, núm. 23.430).

Ara bé, quan mirem d’encercar-la als reculls romanesos, l’acabem ensopgant a MILLIO (1999: p. 325, núm. 2758¹⁶⁴⁹), *Nu există regulă fără excepție* [‘No existeix regla sense excepció’], amb una nota a peu de pàgina ben aclaridora: “Adevăr atât de des exprimat și [*sic*] în limba română, încât poate fi asimilat cu o zicală” [‘Veritat tan sovint expressada també en (la) llengua romanesa, que pot ser assimilada amb una dita’]. Ens trobem, doncs, davant una parèmia habitual però mancada de tradició bibliogràfica; almenys, fins fa uns anys, ja que, ultra l’esment, i la nota, de Millio, uns autors posteriors, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 788, s.v. *regla*), citen el refrany quixotesch i el tradueixen amb una versió que combina a la perfecció les proposades per Papu i Mărculescu: *Nu există/se află regulă fără excepție* [‘No existeix/es troba regla sense excepció’]. A tall de conclusió, maldarem de donar suport a la positivitat de l’excepció dins la dinàmica d’un context reglat, bo i recordant: *La excepción confirma la regla* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 257, núm. 23.434); parèmia que, en el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 357, s.v. *excepție*), es presenta en versió romanesa: *Excepția întărește regula* [‘L’excepció reforça la regla’].

¹⁶⁴⁸ La parèmia de base és *Nici o regulă fără excepție* [‘Cap regla sense excepció’].

¹⁶⁴⁹ *There is no RULE without an exception.*

No hemos conocido el bien hasta que le hemos perdido (II, Cap. 54, p. 1171)

Pînă ce nu l-am pierdut, n-am știut ce-i binele (PAPU, 1965: II, p. 483)

[‘Fins que no l’hem perdut, no hem sabut què és el bé’]

Nu ne-am cunoscut binele până când nu l-am pierdut (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 444)

[‘No hem conegut el nostre bé fins que no l’hem perdut’]

Altrament dit, *El bien no es conocido hasta que es perdido*¹⁶⁵⁰ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 44, núm. 419), refrany que “Denota el gran aprecio que debe hacerse de la buena suerte por los perjuicios y daños que se experimentan cuando se malogra”. Així mateix, no oblidem que “La persona que ha sufrido dolores o contrariedades es la que mejor valora cualquier bien o ventaja que se le presente”¹⁶⁵¹ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 44, núm. 415), i que no val a badar en cap circumstància avantatjosa, per més immutable que ens sembli, puix que “«Del bien al mal, no ay un canto de real», tan grande es la inconstancia de fortuna, que en un instante suele mudarse” (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 215, s.v. *bien*). En aquest sentit, no ens estem d’esmentar el comentari de MAL LARA (2013 [1568]: I, p. 516, núm. 80) al refrany *Dios nos dio el rey de las ranas*¹⁶⁵²:

“Lo moral d’esta fábula es que assí acaesce al pueblo como a las ranas, que si tiene un rey o gobernador algo manso, dízele que es lerdo, remisso, perezoso, alma de cántaro, un tonto y otros vocablos que tienen para apodar a la mansedumbre. Quiere uno que sea hombre de hecho, y si les cae en suerte, condenan su crueldad, loan la paciencia del passado, llámanla edad de oro. Esto deve ser o porque tenemos en poco lo presente, como diremos, que *El bien no es conocido sino quando es perdido*, o porque las cosas nuevas son tenidas en más que las antiguas, y assí, quando tenemos algún juez manso, llamamos «El juez de las ranas», qu’ es del que se hazía burla”.

¹⁶⁵⁰ MAL LARA (2013 [1568]: IV, p. 771, núm. 65), ultra l’exemple que recollirem més endavant, també n’esmenta la variant: *El bien no es conocido hasta perdido*; a propòsit de la parèmia: *La primera muger escoba y la segunda señora*; és a dir que “el que tuvo muger, como era la primera, no la tratando como devía y muriéndose, conocida su falta, quiere emendarlo en la que viene”.

¹⁶⁵¹ Glossa al refrany: *Aquel sabe del bien, que sabe del mal*.

¹⁶⁵² Clara al·lusió a la faula esòpica que MAL LARA (2013 [1568]: I, p. 515-516, núm. 80) recull talment: “estando el linage de las ranas libre, no conociendo el bien de la libertad, por no ser menos que todos los otros animales, y más viendo que en los hombres lo avía, suplicavan a Júpiter les diesse rey. Júpiter se rio de la demanda de las ranas. Ellas, a porfía, se lo pedían, de manera que, con la importunidad, acabaron que se les diesse rey, y fue que arrojó una gran viga en el charco donde estavan. Y cayendo una cosa de tan grande peso en el agua, hizo tanto ruido y remeció el agua que, espantadas, callan por un largo tiempo, teniendo en gran veneración su rey. Alléganse poco a poco temerosas, y reconociendo una cosa en su rey, que no se movía él sino llevado del agua, quitado el miedo, sintiendo ser palo, saltando sobr’ él y d’ él en el agua, fue el rey por algún tiempo deleite y juego y menosprecio.

No echando a burla su negocio, porque tenían entendido que del rey se les seguiría mandar unas y otras ser mandadas, y que se vengarían algunas que entonces no podían, tornan a rogar a Júpiter no se olvide de sus plegarias, les dé rey diestro, y que sea tal qual es menester a una gente desassossegada y parlera, qual ellas eran. Bien vio Júpiter la inocencia de las unas y la malicia de las otras. Dales rey, y no se lo dio piedra ni madero, sino ave de rezió pico y gran cuerpo, amiga de carne y de la que tenían las ranas. Viéndola venir assí blanca y los pies y pico colorados, conocida ser la cigüeña, a las que más sentían les pesó y sintieron su perdición, y a las de poca edad se les abrió una esperanza grande, y que avían de mandar y hazer desafueros. El rey les dio una salva, que fue comerse las primeras que salieron, y a cada una despedaçar quanto más pensava ser favorecida. Viérades huir unas a lo hondo y dar otras grandes quexas a Júpiter, y sus bozes jamás d’ él fueron oídas”.

En romanès, ultra la traducció literal per què optaren tant Papu com Mărculescu, espigolem arreu una saborosa versió *ad sensum*: *Cine n'a gustat amarul [/] Nu scie ce e zaharul* ['Qui no ha tastat l'amarg [/] No sap què és el sucre'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 440, núm. 8064); *Cine n-a gustat amarul [/] nu ştie ce e zaharul* (MUNTEAN, 1967: p. 90, núm. 2031; MILLIO, 1999: p. 386, núm. 3263¹⁶⁵³); *Cine n-a gustat amarul [/] Nu ştie ce a [sic] zaharul* (HINȚESCU, 1985: p. 56, núm. 485); *Cine n-a gustat amarul, / Nu ştie ce e zaharul* (MILLIO, 1999: p. 217, núm. 1820a¹⁶⁵⁴; p. 265, núm. 2229¹⁶⁵⁵); *Cine n-a gustat amarul, nu ştie ce e zaharul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 201); amb la variant *Cine n-a gustat amarul, nu ştie ce e dulcele* ['el dolç'] (HINȚESCU, 1985: p. 186, núm. 3600).

Vet aquí una altra guisa de palesar que “După ce pierdem un lucru numaï atunci cunoscem cât prețuia”¹⁶⁵⁶ ['Després de perdre una cosa(,) només llavors sabem quant valia']: *Când sacă apa se cunoște prețul fântânei* ['Quan s'asseca l'aigua es coneix el preu de la fontana'] (ZANNE, 1895: I, p. 161, núm. 618); *Când seacă apa se cunoaște prețul fântâniei* (MILLIO, 1999: p. 217, núm. 1820b¹⁶⁵⁷; p. 373, núm. 3152a¹⁶⁵⁸); *Când seacă apa cunoaștem* ['conexim'] *prețul fântâniei* (MILLIO, 1999: p. 400, núm. 3392a¹⁶⁵⁹); parèmia a què MILLIO (1999: p. 401, núm. 3392b¹⁶⁶⁰) n'afegeix una altra que considera sinònima: *Cojocul, căutare / Numai la iarnă are* ['La pellissa, requesta / Només a l'hivern (en) té']; per bé que nosaltres l'esmentem amb cert recel, parant esment a ZANNE (2004 [1899]: III, p. 122, núm. 6944¹⁶⁶¹), el qual la completa amb una glossa de sentit prou divers: “Arată căutarea unui lucru, după vremuri” ['Mostra la requesta d'una cosa, segons els temps'].

¹⁶⁵³ WHO has never tasted BITTER knows not what is sweet.

¹⁶⁵⁴ IF there were no CLOUDS, we should not enjoy the sun.

¹⁶⁵⁵ MISFORTUNES tell us what fortune is.

¹⁶⁵⁶ Explicació a la parèmia de ZANNE (1895: I, p. 161, núm. 618) citada a continuació.

¹⁶⁵⁷ IF there were no CLOUDS, we should not enjoy the sun.

¹⁶⁵⁸ We never know the worth of WATER till the well is dry.

¹⁶⁵⁹ The WORTH of a thing is known by his want.

¹⁶⁶⁰ Ídem.

¹⁶⁶¹ El refrany en qüestió, tal com el cita Zanne, és: *Cojocul căutare, numaï la iernă are*.

No os metáis donde no os llaman (II, Cap. 62, p. 1241)

Nu-ți mai vîrî nasul unde nu-ți fierbe oala (PAPU, 1965: II, p. 553)

[‘No segueixis posant el teu nas on no et bull l’olla’]

Nu te băga unde nu ești pofțit (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 507)

[‘No et fiquis on no ets convidat/cridat’]

El passeig de don Quijote per la Ciutat Comtal havia de generar per força alguna anècdota, puix que, abans de sortir al carrer, “en las espaldas sin que lo viese le cosieron un pergamino, donde le escribieron con letras grandes: «Éste es don Quijote de la Mancha»” (II, Cap. 62, p. 1240). En efecte, toparen amb un *castellano* que, un cop llegit el cartell, etzibà al nostre heroi mots d’aquest carés: “Tú eres loco, y si lo fueras a solas y dentro de las puertas de tu locura, fuera menos mal, pero tienes propiedad de volver locos y mentecatos a cuantos te tratan y comunican” (II, Cap. 62, p. 1241). Don Antonio Moreno, sortint en defensa del *Caballero de la Triste Figura*, engalta al descarat interlocutor aquesta parèmia amb el tractament de *vos* –tal com la recull MAL LARA (2013 [1568]: IV, p. 792, núm. 97¹⁶⁶²)–, si bé a CORREAS (2000 [1627]: p. 592, núm. 1265) la documentem en segona persona del singular: *No te metas donde no te llaman*. També un mateix pot preguntar-se: *Donde no me llaman, para qué me querrán*¹⁶⁶³ (ETXABE, 2001: p. 131); i, per tant, concloure: *Donde no hago falta, estorbo* (ETXABE, 2001: p. 131); per tal com la falta de prudència es resol en mant sospir: *¿Dónde no te llaman vas? Con suspiro volverás* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 241, núm. 615).

La manefla traducció de Papu, per bé que sense l’adverbi emfàtic *mai*, l’espigolem a MILLIO (1999: p. 330, núm. 2793a¹⁶⁶⁴): *Nu-ți vîrî nasul unde nu-ți fierbe oala* [‘No posis el teu nas on no et bull l’olla’]. A partir de la doble opció de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 618, s.v. *meter*) *Nu-ți băga/vîrî nasul unde nu-ți fierbe oala* [‘No fiquis/posis el teu nas on no et bull l’olla’], descobrim com l’expressió *A-și băga nasul* [‘Ficar el nas’] és ben usual al refranyer romanès: *Nu ’ți băgà nasul, unde nu ’ți ferbe óla* (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 16, núm. 8915); *Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala* (HINȚESCU, 1985: p. 123, núm. 2047; MILLIO, 1999: p. 18, núm. 143a¹⁶⁶⁵; p. 284, núm. 2395a¹⁶⁶⁶). A part del nas, podem examinar digitalment els fogons: *Nu pune mâna unde nu ’ți ferbe óla* [‘No posis la mà on no et bull l’olla’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 14, núm. 8912; 2004 [1901]: VII, p. 834, núm. 18632); també podem temptejar l’olla amb la més extrema extremitat animal: *Unde nu ’ți fierbe óla, să nu ’ți bagî*

¹⁶⁶² Refrany que l’autor esmenta per, teòricament, allargar-s’hi en algun altre passatge de l’obra, propòsit que, per desgràcia, no acaba complint.

¹⁶⁶³ Vist des de fora: *Donde no te llaman, para qué te querrán* (ETXABE, 2001: p. 132).

¹⁶⁶⁴ *SEARCH not too curiously lest you find trouble.*

¹⁶⁶⁵ *Scald not your lips in ANOTHER man’s pottage.*

¹⁶⁶⁶ *Don’t poke thy NOSE into another’s business/affairs. (Keep your NOSE out of another’s business).*

*códa*¹⁶⁶⁷ [‘On no et bull l’olla, no fiquis la teva cua’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 16, núm. 8917); o bé amorrar-nos-hi de guisa encara més bestial: *Nu ’Ńi băgà botul*^[1668] *unde nu ’Ńi ferbe óla* [‘No fiquis el teu morro on no et bull l’olla’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 16, núm. 8916); o, suara més civilitzadament, fer-ne un tastet: *Unde nu ’Ńi fierbe óla, nu ’Ńi băgà lingura*¹⁶⁶⁹ [‘On no et bull l’olla, no fiquis la teva cullera’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 17, núm. 8918); *Unde nu-Ńi fierbe oala, nu-Ńi băga lingura* (HINŢESCU, 1985: p. 160, núm. 2901); *Nu-Ńi amesteca / băga lingura unde nu-Ńi fierbe oala* [‘No entremetis / fiquis la teva cullera on no et bull l’olla’] (HINŢESCU, 1985: p. 123, núm. 2046); i, ben entès, com que és una qüestió de temps que la cullera acabi anant a la boca, per extensió: *Nu ’Ńi băgà limba unde nu ’Ńi ferbe óla* [‘No fiquis la teva llengua on no et bull l’olla’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 16, núm. 8914). Ras i curt, a aquell que *Se amestecă unde nu-i fierbe oala* [‘S’entremet on no li bull l’olla’] (MUNTEAN, 1967: p. 346, núm. 6733; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 222), cal aconsellar-li justament el contrari: *Nu te amestecă unde nu ’Ńi ferbe (fierbe) óla*¹⁶⁷⁰ [‘No t’entremetis on no et bull l’olla’] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 15, núm. 8913).

Sense deixar l’àmbit culinari, no és gota forassenyat comparar l’omnipresent manifestar amb tres condiments bàsics de la cuina romanesa: *sarea* [‘la sal’], *mărarul* [‘el fonoll’] i *pătrunjelul* [‘el julivert’]. Així doncs, a qui vol *A se mesteca în toate*, [/] *ca sarea în bucate* [‘Entremetre’s en tot, [/] com la sal als plats’] (MUNTEAN, 1967: p. 41, núm. 1057); o bé: *Se amestecă ca pătrunjelul în toate bucatele* [‘S’entremet com el julivert a tots els plats’] (HINŢESCU, 1985: p. 145, núm. 2559); o encara en segona persona: *Te amesteci ca mărarul în bucate* [‘T’entremets com el fonoll als plats’] (MUNTEAN, 1967: p. 370, núm. 7144; HINŢESCU, 1985: p. 218, núm. 4380); a aquesta persona, dèiem, cal parar-li els peus i engaltar-li: *Nu te amestecă în tóte ca sarea în bucate* [‘No t’entremetis en tot com la sal als plats’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 837, núm. 18649); o també: *Nu te amestecă ca mărarul în tóte bucatele* [‘No t’entremetis com el fonoll en tots els plats’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 645, núm. 8783; 2004 [1901]: VII, p. 831, núm. 18610); *Nu te amesteca ca mărarul în toate bucatele* (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5515; HINŢESCU, 1985: p. 122, núm. 2023; MILLIO, 1999: p. 166, núm. 1397¹⁶⁷¹); o, finalment,

¹⁶⁶⁷ Vet aquí dos fraseologismes que cuegen pel refranyer romanès: *A ’Ńi víri códa în tóte* [‘Ficar la cua a tot arreu’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 599, núm. 7832), i *A da cu códa* [‘Anar (arreu) amb la cua’] (ZANNE, 1895: I, p. 433, núm. 1714^b).

¹⁶⁶⁸ O, en clau ornitològica, *Nu ’Ńi băgà cïocul în tot locul* [‘No fiquis el teu bec a tot arreu’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 588, núm. 7770).

¹⁶⁶⁹ Amb un referent més humil en comptes de l’esponerosa olla: *Nu ’Ńi băga lingura, unde nu ’Ńi e blidul* [‘No fiquis la teva cullera, on no tens el teu bol’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 224, núm. 9989).

¹⁶⁷⁰ Per a qui hagi romàs amb ganes –esperem que no pas amb singular gana– de saber el contingut de la recurrent olla, li n’apuntem dues possibilitats: *Nu sufla în borşul altuia* [‘No bufis a la sopa agra d’altri’] (MILLIO, 1999: p. 284, núm. 2395c); o bé, si el contingut fos de llet, el nostre manefla: *Ca chiagul în lapte se amestecă* [‘Com el quall a la llet s’entremet’] (MUNTEAN, 1967: p. 67, núm. 1546); i, per tant, caldria interpel·lar-lo talment: *Ce te bagi ca musca-n lapte?* [‘Com (és que) et fiques com la mosca a la llet?’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 618, s.v. *meter*).

¹⁶⁷¹ *HE will have a FINGER in every pie.*

en el cas del julivert: *Nu te amesteca ca pătrunjelul în toate bucatele* [‘No t’entremetis com el julivert a tots els plats’] (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5516).

De manera ben similar a la traducció de Mărculescu, el refranyer romanès ens aconsella, en segona persona, *Nu intrà unde nu ești chemat* [‘No entris on no has estat cridat’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 831, núm. 18610). El mateix ZANNE (2003 [1897]: II, p. 808, núm. 6322) ens proposa un nom per al causant de tal impertinència: *Cel ce intră în vorbă ne-chemat, se numesce ôie cu șoricii*¹⁶⁷² [‘El que entra a la conversa sense haver(-hi) estat convidat, s’anomena tros d’ase barrut’]. D’altres consells en el mateix sentit: *Nu te amestecà, ne-poftit, în vorba altora* [‘No t’entremetis sense haver(-hi) estat convidat, a la conversa dels altres’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 808, núm. 6325); *Nu te-amesteca nepoftit în vorba altora* (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5517); *Nu te amesteca nepoftit în vorba altora* (HINȚESCU, 1985: p. 122, núm. 2024); i encara amb més raó si la conversa deriva en conflicte obert: *Nu te amestecà în gâlcéva altora* [‘No t’entremetis a la baralla dels altres’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 836, núm. 18648). Per a tota conversa, baralla o qualsevol altre afer, el consell no varia: *În treaba altuia nu te băga* [‘A la feina d’altri no et fiquis’] (MILLIO, 1999: p. 101, núm. 8601a¹⁶⁷³); *În treba altora* [‘dels altres’] *nu te băgà* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 809, núm. 18466); *În treaba altora nu te băga* (MILLIO, 1999: p. 284, núm. 2395b¹⁶⁷⁴; p. 331, núm. 2793b¹⁶⁷⁵); admonició que, en la traducció francesa de FANLO (2010 [2008]: II, p. 602), esdevé prou més directa: *Va au diable, sans te mêler de ce qui ne te regarde pas*. També amb una imatge prou explícita es dóna entenent l’íntima molèstia del manefla: *Se bagă (vîră) ca rufa (camașa) în curul săracului* [‘Es fica (s’entremet) com el vestit (la camisa) al cul del pobre’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 339, núm. 7695). A tall de conclusió, aconsellarem: *Nu băgà bâta ’n furnicar*¹⁶⁷⁶ [‘No fiquis el bastó al formiguer’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 613, núm. 7914), i *Nu te scârpăna dacă nu te mâncă pîlea* [‘No et rasquis si no et pica la pell’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 136, núm. 9479); és a dir: *Vezi-ți de treburile tale* [‘Cuida’t dels teus afers’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 618, s.v. *meter*); i, si de cas, *Ja vendreu cuant vos cridin* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 341).

¹⁶⁷² L’expressió *A fi oaie cu șorici* [literalment, ‘ser ovella amb cotna de porc’] significa ser babau i, a l’ensem, desvergonyat.

¹⁶⁷³ *EVERY MAN knows his own business best.*

¹⁶⁷⁴ *Don’t poke thy NOSE into another’s business/affairs. (Keep your NOSE out of another’s business).*

¹⁶⁷⁵ *SEARCH not too curiously lest you find trouble.*

¹⁶⁷⁶ Amb la glossa: “Nu te amesteca unde nu ai trébă, și de unde se pot nasce supărări pentru tine” [‘No t’entremetis on no tens feina, i d’on pots sortir-ne amb maldecaps’].

No pidas de grado lo que puedes tomar por fuerza (I, Cap. 21, p. 255¹⁶⁷⁷)

N-aștepta de bunăvoie ceea ce poți lua cu sila (FRUNZETTI, 1965: I, p. 274)

[‘No esperis de bon grat allò que pots prendre per la força’]

Nu cere de hatâr ce poți lua cu sila (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 208¹⁶⁷⁸)

[‘No demanis de grat el que pots prendre per la força’]

“Especulando, Don Quijote ya se ve en trance de secuestrador tan enamorado como para contravenir las leyes... Sancho le sigue la corriente y no tiene escrúpulos en echar mano de un dicho de corte canalla, aun reconociendo que es propio de desalmados”¹⁶⁷⁹ (LEYVA, 2004: p. 247).

No caldria, doncs, recórrer a OLMOS (1998² [1940]: p. 110) per saber que “entre personas de decoro¹⁶⁸⁰, debe usarse de súplica antes que de violencia, para lograr lo que se desea”. En efecte, segons un comentari d’Sbarbi transmès per CABALLERO (1970: p. 81, núm. 954), el nostre seria un “Refrán irónico, que place a los conquistadores, pero no a los que tengan algún conocimiento del derecho de gentes”. Tanmateix, el refranyer ens aconsella “acceptar voluntariamente y con buen ánimo los trabajos o imposiciones de los que no se puede uno librar”¹⁶⁸¹, per mitjà de la parèmia: *Más vale por grado tomar lo que por fuerza se ha de llevar* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 168, núm. 1677; ETXABE, 2001: p. 260¹⁶⁸²).

Quant als traductors romanesos, ambdós coincideixen en el fraseologisme *A lua cu sila*, que CALCIU *et alii* (1979: p. 585, s.v. *lua*¹⁶⁸³) recullen amb el castellà *Tomar por la fuerza*. Pel que fa a l’expressió *de grado*, Frunzetti es decanta per *de bunăvoie* [‘de bon grat’], que el DEX (s.v. *bunăvoie*) glossa així: “nesilit de nimeni¹⁶⁸⁴, din inițiativă proprie; de la sine, singur” [‘sense que ningú hi obligui, per iniciativa pròpia; per si mateix, sol’]. Si passem al diccionari de

¹⁶⁷⁷ Amb la nota (I, Cap. 21, p. 255, n. 75): “*de grado*: «de favor»”.

¹⁶⁷⁸ MĂRCULESCU (2007: I, p. 208, n. 404) n’aclareix la font: “Proverb: «No pidas de grado lo que puedes tomar por fuerza»”.

¹⁶⁷⁹ “Y confirma él su rechazo diciendo que mejor cuadraría decir: «Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos»” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 97).

¹⁶⁸⁰ Aprofitem l’esment a les “personas de decoro” per introduir, a títol anecdòtic, la glossa política de COLL (1874: p. 47, núm. 64): “Refran aplicado en España por todos los partidos políticos é impolíticos, y aplicado en Europa por todos los reformadores del mapa: refran democrático-federal-social-internacional-cantonal, ó como dice Sancho, refran de desalmados”.

¹⁶⁸¹ Glossa corresponent a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 168, núm. 1677).

¹⁶⁸² Etxabe anota: “Señala que no conviene reaccionar airadamente contra lo que es inevitable o estamos obligados a hacer o a aceptar; o, dicho de otro modo, que es conveniente encontrar el lado positivo de las tareas u obligaciones que no podemos eludir”.

¹⁶⁸³ Els autors encara hi afegeixen dos fraseologismes més de sentit idèntic: *A lua cu forța*, i *A lua cu japca*; l’últim dels quals el DEX (s.v. *jăpcă*) defineix per mitjà del primer amb un afegit pas balder: “a lua cu forța și pe nedrept” [‘prendre amb la força i injustament’]. D’altra banda, per a l’expressió *cu (de-a) sila*, ofereixen les següents traduccions: “forzadamente, pesadamente, estiradamente, a la (por *sau* a viva) fuerza, (*Am.*) al chaleco, (*fig.*) a remolque” (1979: p. 922, s.v. *silă*). DUDA (2007: p. 217, s.v. *silă*), per la seva part, interpreta *Cu (de-a) sila* amb l’apunt: “fără voie, forțat” [‘sense permís, forçat’].

¹⁶⁸⁴ Vet aquí l’explicació de DUDA (2007: p. 34, s.v. *bunăvoie*).

CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 702, s.v. *pedir*), hi espigolarem la traducció de Frunzetti, amb un lleu canvi, *voie* [‘grat’] en lloc de *bunăvoie* [‘bon grat’]: *N-aștepta de voie ceea ce poți lua cu sila* [‘No esperis de grat allò que pots prendre per la força’]. Sigui com sigui, en aquest tipus d’actuacions que ens proposa la parèmia quixotesca, el refranyer romanès és ben clar: *Sila dreptate n’are* [‘La força no té raó’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 337, núm. 16400); *Sila dreptate n-are* (MUNTEAN, 1967: p. 349, núm. 6805); per tal com tot es demana, i manta vegada s’obté, a les bones: *Cu binele se face totul, da cu de-a sila — nimic* [‘A les bones es fa tot, però per la força — res’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 142). En el *nimic* [‘res’] que acabem d’esmentar, s’hi inclou, ben entès, un sentiment com l’amor, tan lliure i subjectiu que la força res no hi pot: *Dragoste cu silă nu se face* [‘Amor per força no es fa/existeix’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 366, núm. 16503); *Dragoste cu sila* [‘per la força’] *nu se face* (FLONTA, 1992a: p. 141, núm. 961¹⁶⁸⁵); *Dragoste cu sila nu se poate* [‘no és possible’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 62); *Dragostea nu se face cu sila* [‘L’amor no es fa/existeix per la força’] (MUNTEAN, 1967: p. 153, núm. 3279; FLONTA, 1992b: p. 167, núm. 963¹⁶⁸⁶; MILLIO, 1999: p. 120, núm. 1019¹⁶⁸⁷; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 62); perquè quedi, doncs, ben clar: *Toate ca toate, numai dragoste cu sila nu se poate* [‘Tota la resta encara, només amor per la força no és possible’] (HINȚESCU, 1985: p. 153, núm. 2745); o, altrament dit: *Dragoste-n silă niciodată nu e* [‘Amor per força mai no és dóna’] (HINȚESCU, 1985: p. 194, núm. 3810). A més a més, per si encara romangués algú favorable a aplicar la llei del més fort, tingui en compte que, ultra les evidents consideracions morals, tampoc pragmàticament és sempre possible, per tal com: *Cu sila poți să iei, dar nu poți să dai* [‘Per la força pots prendre, però no pots donar’] (MUNTEAN, 1967: p. 123, núm. 2716); *Cu sila poți luà omului, dar cu sila nu ți poți dà* [‘Per la força pots prendre a l’home, però per la força no li pots donar’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 781, núm. 18262); *Omului cu sila poți să-i iei, dar să-i dai nu poți* [‘A l’home(.) per la força pots prendre-li, però donar-li no pots’] (PANN, 1982 [1847]: p. 229; MUNTEAN, 1967: p. 298, núm. 5844; HINȚESCU, 1985: p. 128, núm. 2165; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 220, núm. 1981¹⁶⁸⁸); *Omului cu sila poți să ți iei, dar să ți dai nu poți* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 336, núm. 16396). I, si calgués ubicar el genèric home anterior en una realitat més concreta, vet aquí que: *Românului poți să ți iei cu de-a sila, dar să ți dai nu*¹⁶⁸⁹ [‘Al romanès(.) pots prendre-li per la força, però donar-li(.) no’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 282, núm. 13950); *Românului poți să-i*

¹⁶⁸⁵ LOVE is not compelled. L’autor al·ludeix a la parèmia francesa: *L’amour ne se commande pas*.

¹⁶⁸⁶ LOVE cannot be compelled. Amb dos equivalents castellans: *Lo hecho a la fuerza, no vale una berza*, i *En el corazón no se manda*; i un de portuguès: *Onde manda o amor, não há outro senhor*.

¹⁶⁸⁷ Fanned FIRES and torced lave never did well yet.

¹⁶⁸⁸ Segons els autors, es tracta d’un “Comentariu la situația când intenția de a ajuta se lovește de un refuz” [‘Comentari a la situație quan la intenció d’ajudar topa amb un refús’].

¹⁶⁸⁹ Amb la glossa: “Nu poți face omului bine cu de-a sila” [‘No pots fer bé a l’home per la força’].

iei cu de-a sila, dar să-i dai nu (MUNTEAN, 1967: p. 333, núm. 6472; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 146). Per tant, “Pentru cel care fuge de bine”¹⁶⁹⁰ [‘Per al que fuig del bé’], i no el vol de cap manera, qualsevulla intent resultarà infructuós, ja que: *Îl tragă cu sila la bine, și el trage tot înapoi* [‘L’arrossegues per la força al bé, i ell no para d’estirar enrere’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 336, núm. 16395); *Îl tragi cu sila la bine și el trage tot înapoi* (MUNTEAN, 1967: p. 207, núm. 4162).

No pierdas por carta de más ni de menos (II, Cap. 71, p. 1312)

Vegeu Antes se ha de perder por carta de más que de menos (II, Cap. 17, p. 840)

¹⁶⁹⁰ Aquesta glossa pertany al refrany de ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 336, núm. 16395) esmentat a continuació.

No se ganó Zamora en un hora (II, Cap. 71, p. 1313)

Doarǎ nici Domnul n-a zidit lumea într-o singură zi (PAPU, 1965: II, p. 623)

[‘Ni tan sols el Senyor no va edificar el món en un sol dia’]

Nici Zamora n-a fost cucerită într-o clipită (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571)

[‘Ni Zamora no va ser conquerida en un batre d’ulls’]

La referència a la ciutat castellanolleonesa de Zamora ubica la parèmia en un context hispànic molt concret que caldria explicar; d’una banda, es creu que al·ludiria “a la obstinada resistencia que experimentó el rey don Sancho II de Castilla, llamado el *Bravo*, en el sitio que puso a dicha ciudad en el año 1072, pretendiendo quitársela a su hermana doña Urraca” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 582). Per fornir-vos-en més detalls, citem el volum de CANDÓN / BONNET (1993: p. 311):

“Doña Urraca, hija de Fernando I, recibió a la muerte de su padre el señorío de Zamora. Su hermano Sancho II, deseoso de reconstituir el reino, sitió Zamora que fue bravamente defendida por doña Urraca durante siete meses. Tras tan prolongado cerco, el traidor Vellido Dolfos dio muerte a don Sancho lanzándole un venablo cuando se hallaba de espaldas frente a los muros de Zamora, el 6 de octubre de 1072”.

D’altra banda, emperò, com apunta FANLO (2010 [2008]: II, p. 681) en una nota a la seva traducció francesa¹⁶⁹¹: “La ville avait fait l’objet d’un siège très long pendant la *Reconquista*”, és a dir que Zamora hauria estat reconquerida de mans dels moros, “en cuyo caso [el refrán] será uno de los más antiguos, quizá el primero que tenemos en castellano”¹⁶⁹² (IRIBARREN, 1974⁴: p. 582). Siguin quins en siguin l’origen i l’antiguetat, es tracta d’una “Frase proverbial que se usa para indicar que las cosas difíciles no se consiguen en poco tiempo”¹⁶⁹³. Se usa también para recomendar paciencia cuando se trata del logro de empeños de alguna importancia” (DOVAL, 1995: p. 284); i, per tant, “Significa que las cosas importantes y arduas necesitan tiempo para ejecutarse o lograrse” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 359, núm. 3486).

En castellà, el refrany d’origen¹⁶⁹⁴ a voltes es complementa amb l’afegitó d’una altra ciutat: *No se ganó Zamora en una hora, ni Roma se fundó luego toda* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 143, núm. 12.952), o *No se ganó Zamora en una hora, ni Sevilla en un día* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 143, núm. 12.951). Ben bé com la ciutat de Sevilla, que no es guanyà en un dia, també hi ha d’altres ciutats que no es bastiren en vint-i-quatre hores: *Roma nem Pavia*

¹⁶⁹¹ Traducció que recull literalment l’original quixotesca: *On n’a pas pris Zamora en une heure*.

¹⁶⁹² Iribarren, al seu torn, extreu la citació del pròleg de Juan Eugenio Hartzenbusch (1806-1880) al llibre de Vicente Joaquín Bastús (1799-1873) *La Sabiduría de las Naciones* (1862-1867).

¹⁶⁹³ Segons ROMERO (2001²: p. 255, núm. 719): “No hay que desesperarse porque las cosas que merece la pena cuesten su trabajo. Sólo lo que carece de gran valor se logra con poco esfuerzo”.

¹⁶⁹⁴ El qual, per exemple, a CALLES (2006: p. 284, núm. 981) retrobem en la variant: *En una hora no se ganó Çamora*; refrany que s’acompanya de la següent glossa: “Una invitación a la paciencia para obtener grandes logros”.

não se fez num dia (VISCONDES, 2002: p. 666), en portuguès; “Rome [ou Paris] ne s’est pas faite en un jour” (MONTREYNAUD *et alii*, 1993: p. 78, núm. 1597), en francès; *Roma non fu fatta* (*Il mondo non fu fatto*) *in un giorno*¹⁶⁹⁵ (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 449, núm. 4936), en italià; o bé, en català, com espigolem de la novel·la curta *El llibreter assassí de Barcelona*¹⁶⁹⁶: *Roma i Santa Maria no es van fer sols en un dia*.

L’aparició de Zamora origina un problema traductològic d’índole maniquea: o mantenir-lo, per bé que resulti estrany a la cultura d’arribada, o eliminar-lo en pro d’una versió més genuïna. En aquest sentit, Mărculescu opta per la primera opció, encara que amb una considerable reducció horària, gràcies al mot *clipită* [‘batre d’ulls’], derivat del verb *a clipi* [‘parpellejar’], que li permet la rima amb el participi *cucerită* [‘conquerida’]. Papu, en canvi, es decanta per una versió que reelabora la parèmia romanesa *Lumea nu s’a făcut într’o zi*¹⁶⁹⁷ [‘El món no es va fer en un dia’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 815, núm. 18501); *Lumea nu s-a făcut într-o zi* (MUNTEAN, 1967: p. 240, núm. 4745); bo i introduint-hi dues novetats: la personalització, o, més ben dit, divinització, del faedor del món, *Domnul* [‘el Senyor’], i l’emfàtic *doară*¹⁶⁹⁸ de l’inici que subratlla la magnitud de l’empresa i que, curiosament, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 955, s.v. *Zamora*) no recullen: *Nici Domnul n-a zidit lumea într-o singură zi* [‘Ni el Senyor no va edificar el món en un sol dia’].

¹⁶⁹⁵ ARTHABER (1929: p. 598, núm. 1191) només presenta la primera variant de la parèmia: *Roma non fu fatta in un giorno*; alhora que l’acompanya de la francesa: *Roma n’a pas été bâtie en un seul jour*. Per la seva banda, NIKOLÁEVA (1997: p. 448) relaciona la variant italiana d’Arthaber i l’original quixotesc amb una parèmia rusa en la qual es remarca que Moscú no es va construir de cop; temporalitat que ens recorda la *clipită* [‘batre d’ulls’] escollit per Mărculescu.

¹⁶⁹⁶ Prenem al vol la pàgina 35 de l’edició publicada per Montesinos a Barcelona el 1991, per bé que no ens estem de recordar que el text de Ramon Miquel i Planes es publicà per primera vegada el 1927.

¹⁶⁹⁷ Així mateix, en la traducció mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 379): *El mon no ‘s fet en b’ un die* [sic].

¹⁶⁹⁸ Vegeu refranys com ara *Doar n’am omorît pe tata* [‘Ni que (jo) hagués matat el pare’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 690, núm. 17771), o *Doar n-am omorît oamenii la drum* [‘Ni que (jo) hagués matat (les) persones pel camí’] (MUNTEAN, 1967: p. 151, núm. 3231), així com la traducció que Papu ens ofereix del refrany quixotesc: *Al buen entendedor, pocas palabras* (II, Cap. 37, p. 1024).

No se ha de mentar la sogà en casa del ahorcado (I, Cap. 25, p. 312)

(I, Cap. 25, p. 312¹⁶⁹⁹)

Nu trebuie să vorbești de funie în casa spânzuratului (FRUNZETTI, 1965: I, p. 333)

[‘No has de parlar de la sogà a la casa del penjat’]

Nu trebuie să pomenești de funie în casa spânzuratului (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 259¹⁷⁰⁰)

[‘No has d’esmentar la sogà a la casa del penjat’]

¿Y^[1701] *dónde hallastes vos ser bueno el nombrar la sogà en casa del ahorcado?* (II, Cap. 28, p. 942¹⁷⁰²)

Cum de ți-a trăsniț prin cap c-ar fi nimerit să vorbești de funie în casa spânzuratului? (PAPU, 1965: II, p. 259)

[‘Com és que t’ha passat pel cap que seria adequat parlar de la sogà a la casa del penjat?’]

Și unde-ai pomenit tu că e bine să pomenești de funie în casa spânzuratului? (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 241-242¹⁷⁰³)

[‘I d’on has tret tu que està bé esmentar la sogà a la casa del penjat?’]

Tenint en compte que, un dia o altre, tothom s’acaba penjant amb la seva pròpia corda, “indiscreción es traerles a la memoria a los lastimados de alguna injuria o afrenta, cosas que les refresquen las llagas”¹⁷⁰⁴ (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 942, s.v. *soga*). El nostre refrany, així doncs, “Aconseja^[1705] no verter en la conversación especies ni palabras capaces de suscitar la memoria de cosa que sonroje o moleste a alguno de los circunstantes” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 322, núm. 3169). Al recull de CASADO *et alii* (1998: p. 13¹⁷⁰⁶) se’ns ofereixen dos equivalents romànics, els quals, el primer per similitud, i el segon per mímesi, posen en evidència el ranquejar d’altri: *Davanti gli zoppi, non bisogna zoppicare*¹⁷⁰⁷, i *Il ne faut pas clocher devant les boîteux*¹⁷⁰⁸. D’altra banda, la traducció gallega del refrany quixotesc ens recorda: *Non se lle ha amentar a cruz ao demo* (ARIAS *et alii*, 2005 [1992]: I, p. 292); bo i oblidant, com ja veiérem en una fitxa anterior, que, a voltes, precisament, *Detrás de la cruz está el diablo*.

¹⁶⁹⁹ Amb l’apunt (I, Cap. 25, p. 312, n. 105): “«No se ha de ser impertinente o inoportuno»; es refrán”.

¹⁷⁰⁰ I l’evidència a peu de pàgina (I, Cap. 25, p. 259, n. 493): “Proverb: «No se ha de mentar la sogà en casa del ahorcado»”.

¹⁷⁰¹ A CANTERA *et alii* (2005: p. 68) el refrany es presenta sense la conjunció copulativa inicial. Això no obstant, nosaltres som partidaris de presentar les parèmies quixotesques, no pas en la seva forma estàndard, recollida als principals refranys castellans, sinó tal com apareixen a l’original del *Quijote*.

¹⁷⁰² Acompanyat de la nota (II, Cap. 28, p. 942, n. 5): “«Decir o hacer algo que pueda ofender»; es frase proverbial”.

¹⁷⁰³ MĂRCULESCU (II, Cap. 28, p. 241-242, n. 446) aclareix que es tracta d’una: “Expresie proverbială similară cu cea românească [‘Expressió proverbial similar amb la romanesa’]: «Nombrar la sogà en casa del ahorcado»”.

¹⁷⁰⁴ En la mateixa línia: “Es indelicado y descortés, [*sic*] mentar la desgracia donde hubo víctimas porque, con el recuerdo, se renuevan las penas” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 111).

¹⁷⁰⁵ Segons ETXABE (2001: p. 172): “Aconseja no hacer referencia a los hechos desagradables delante de quien los ha sufrido”.

¹⁷⁰⁶ Una breu glossa a càrrec dels autors apunta que: “No se debe sugerir aquello que puede molestar, herir o lastimar”.

¹⁷⁰⁷ A SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 195, núm. 2120): *Davanti agli zoppi non bisogna zoppicare*. El recull de GHEORGHE (1986: p. 287, núm. 284), en canvi, es decanta per la següent versió, més acostada a la formulació quixotesca: *Non nominar la fune in casa dell’impiccato*; parèmia que també retrobem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 342, núm. 3728) en la forma: *Non nominar la corda (fune) in casa dell’impiccato*.

¹⁷⁰⁸ Amb *boiteux* en lloc de *boîteux* a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 39, núm. 706).

El refranyer romanès també es fa ressò de la parèmia del *Quijote*: *Nu vorbi de funie în casa spânzuratului*¹⁷⁰⁹ [‘No parlis de la soga a la casa del penjat’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 300, núm. 11941); *Nu vorbi de funie în casa spânzuratului* (MUNTEAN, 1967: p. 283, núm. 5585; GHEORGHE, 1986: p. 287, núm. 284); *Nu vorbi de funie în casa spânzuratului* (MILLIO, 1999: p. 158, núm. 1332¹⁷¹⁰; p. 224, núm. 1881¹⁷¹¹; p. 278, núm. 2335¹⁷¹²; p. 325, núm. 2752¹⁷¹³). Igualment, el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 34, s.v. *ahorcado*) es decanta pel mateix fraseologisme: *Nu vorbi de funie în casa spânzuratului*. Com és fàcilment observable, totes les variants recollides empen el verb *a vorbi* [‘parlar’], el qual també apareix en la traducció de Papu; no així en el cas de Mărculescu, que prefereix substituir-lo per *a pomeni*, i, talment, poder-se permetre, en el segon refrany (II, Cap. 28, p. 942), el joc de paraules¹⁷¹⁴ entre *unde-ai pomenit* [‘d’on has tret’] i *să pomenesti* [‘esmentar’].

Al segon volum de la monumental, i jamai prou lloada, obra de ZANNE (2003 [1897]: II, p. 519, núm. 5037), retrobem els ja citats¹⁷¹⁵: *Il ne faut point parler de corde dans la maison d’un pendu*¹⁷¹⁶, i *Em casa de ladrão não lembrar baraço*¹⁷¹⁷. En aquest cas, emperò, el referent romanès és ben bé un altre: *Chelului, numai chel să nu ’i dici* [‘Al calb, només calb no li diguis’]; *Chelului, numai chel să nu-i zici* (MUNTEAN, 1967: p. 82, núm. 1874). Tampoc no escau, en presència d’un calb, esmentar la regió anatòmica en què se centra la mancança capil·lar: *Când chelul e aci, nu vorbi de tigră* [‘Quan el calb és aquí, no parlis del crani’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 95, núm. 9237); *Cînd chelul e aci, nu vorbi de tigră* (MUNTEAN, 1967: p. 102, núm. 2285); *Cu pleșuvul*^[1718] *cînd vorbești [/] tigră să nu pomenesti*¹⁷¹⁹ [‘Amb el pelat quan parlis [/] crani no esmentis’] (MUNTEAN, 1967: p. 122, núm. 2699); *Chelului despre chilie [/] Să nu-i spui vro istorie* [‘Al calb sobre la calbesa [/] No li vinguis¹⁷²⁰ amb cap història’] (PANN, 1982 [1847]: p. 8); *Chelului despre chelie [/] Să nu-i spui vreo istorie* (HINȚESCU, 1985: p. 52, núm. 403). Canviant de subjecte, i amb l’anterior lliçó ben apresada,

¹⁷⁰⁹ Zanne aprofita per esmentar equivalents en francès, italià i portuguès, que no ens estem de recollir: *Il ne faut point parler de corde dans la maison d’un pendu*; *Non nominare la fune in casa dell’impiccato* (2004 [1900]: V, p. 301, núm. 11941), i *Em casa de ladrão não lembrar baraço*.

¹⁷¹⁰ *Name not a HALTER in his house that hanged himself.*

¹⁷¹¹ *It is ILL talking of a halter in the house of a man that was hanged.*

¹⁷¹² *NEVER halt before a cripple.*

¹⁷¹³ *Name not a ROPE in his house that hanged himself.*

¹⁷¹⁴ Recordem que, segons el DEX (s.v. *pomeni*¹), l’esmentat verb significa: “A aminti de cineva sau de ceva (în treacăt), fără a insista; a aduce (intenționat) vorba despre cineva sau despre ceva” [‘Recordar algú o alguna cosa (de passada), sense insistir-hi; dur (intencionadament) la conversa sobre algú o sobre alguna cosa’].

¹⁷¹⁵ Curiosament, Zanne s’oblida –o bé opta, a gràtiant, per no incloure-la– de l’anteriorment esmentada variant italiana: *Non nominare la fune in casa dell’impiccato*.

¹⁷¹⁶ Al recull de GHEORGHE (1986: p. 287, núm. 284): *Il ne faut pas (point) parler de corde dans la maison d’un pendu*.

¹⁷¹⁷ GHEORGHE (1986: p. 287, núm. 284) ens n’ofereix dues variants: *Em casa de enforcado não nomeies o baraço*, i *Em casa de enforcado não falem em corda (não se fala em baraço)*.

¹⁷¹⁸ *Pleşuv* és, en primer terme, sinònim de *chel* [‘calb’], tal com consta al DEX (s.v. *pleşuv*¹): “(Despre oameni) Chel” [‘(Sobre les persones) Calb’].

¹⁷¹⁹ Noteu l’ús del verb *a pomeni* [‘esmentar’], comentat dessús, arrel de les traduccions de Mărculescu.

¹⁷²⁰ Literalment, “diguis”.

potser amb el següent consell ens arrisquem a entrar en el terreny de la bertranada: *Prostului zi-i prost, că se supără* [‘Al babau(.) digues-li babau, que s’enfada’] (MUNTEAN, 1967: p. 325, núm. 6345). A tall de conclusió, serveixi’ns la inflamable pregunta retòrica: *¿I on heu vist que no s’encén el qui té la cua de palla?*¹⁷²¹ (CIVERA, 1969: Cap. 28, p. 489).

¹⁷²¹ No endebades, era tot just aquest nom, “La Cua de Palla”, el de la mítica col·lecció de novel·la negra en català, publicada per Edicions 62. Qualsevulla culpable, i no n’eren pas un minso grapatet, es cuidava prou de no acostar-se al foc.

No se toman truchas... (II, Cap. 71, p. 1311¹⁷²²)

Cine vrea să prindă pește... (PAPU, 1965: II, p. 621¹⁷²³)

['Qui vol agafar peix...']

Păstrăvi nu-nhați... (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 569¹⁷²⁴)

['Truites no agafes...']

“El refrán, incompleto por el temor de Sancho a ser reprendido, dice: «No se cogen truchas a bragas enjutas», es decir para pescar hay que mojarse. En el caso de las truchas, es preciso entrar en el río muchas veces con el agua hasta la cintura. No hay meta sin dificultades y quien quiera llegar a ella, tendrá que soportar algunos inconvenientes” (LEYVA, 2004: p. 252).

Tal com ens la deixa intuir el *Quijote*, espigolem la parèmia a CORREAS (2000 [1627]: p. 590, núm. 1196) i ETXABE (2001: p. 298): *No se toman truchas a bragas enjutas*; tanmateix, la variant més habitual és la que ens oferia Leyva a la citació inicial, *No se cogen truchas a bragas enjutas*, que també recollim a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 336, núm. 3300¹⁷²⁵) o ETXABE (2001: p. 296¹⁷²⁶). La tria de la *trucha*, com anteriorment apuntàvem, ve motivat pel fet que “Las truchas se pescan yendo al río; a las veces, con agua a la cintura, con hartas molestias. Así también, con molestias, trabajos y amarguras¹⁷²⁷, se logran, casi siempre, los deseos” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 112). Així s’explica el refrany *Al clérigo y a la trucha, por San Juan le busca*, que CORREAS (2000 [1627]: p. 55, núm. 1185) glossa talment: “Porque anda entonces por las eras cobrando diezmos, y los ríos entonces llevan menos agua, y se pescan más fácilmente las truchas”. Pel que fa als verbs *tomar* o *coger* del primer hemistiqui, a voltes poden substituir-se per *pescar*: *No se pescan truchas a bragas enjutas*¹⁷²⁸ (ETXABE, 2001: p. 297); parèmia que ARTHABER (1929: p. 290, núm. 566) relaciona amb el francès *Le chat aime le poisson, mais n’aime pas mouiller les pattes*, i amb l’italià *La gatta vorrebbe mangiare pesci, ma non pescare*¹⁷²⁹. Quant a les traduccions catalanes del *Quijote* consultades, totes tres coincideixen en

¹⁷²² Amb la nota (II, Cap. 71, p. 1311, n. 14): “«...a bragas enjutas»: «nada que valga se consigue sin trabajo»; refrán”.

¹⁷²³ PAPU (1965: II, p. 621, n. 2) hi afegeix la següent explicació: “Proverbul întreg este [‘El refrany sencer és’]: «No se toman truchas a bragas en jutas» (Nu poți prinde păstrăvi cu pantalonii nesuflecați). Sancho se oprește, rușinându-se să spună partea a doua a proverbului, căci «a bragas en jutas» înseamnă avînd pantalonii pe fund [‘(No pots agafar truites amb els pantalons secs). Sancho s’atura, avergonyint-se de dir la segona part del refrany, car «a bragas en jutas» significa tenir els pantalons al cul’]”.

¹⁷²⁴ MĂRCULESCU (2007: II, p. 569, n. 974) ens apunta: “Proverb a cărui formă completă sună [‘Refrany, la forma completa del qual sona’]: «No se toman truchas a bragas enjutas» («Păstrăvi nu-nhați cu nădragii uscați») [‘(«Truites no agafes amb les calces eixutes»)’]”.

¹⁷²⁵ Amb dos apunts: “La pesca de la trucha requiere meterse dentro del agua”, i “Enseña cómo para conseguir lo que se desea es necesario poner diligencia y pasar trabajos”.

¹⁷²⁶ Parèmia acompanyada de la següent nota: “Va listo quien quiera pescar truchas sin mojarse. El refrán enseña que sin esfuerzo y sin algo de atrevimiento no es posible lograr lo que se pretende”.

¹⁷²⁷ Segons COLL (1874: p. 126, núm. 158): “no se consiguen las cosas difíciles sin mucho trabajo, y á veces sin mucho peligro”.

¹⁷²⁸ I heus aquí com encara en podríem pescar una altra variant: *No se pueden pescar truchas a bragas enjutas* (ETXABE, 2001: p. 297).

¹⁷²⁹ En aquest cas, la parèmia es troba a la pàgina 289, no pas, com les anteriors, a la pàgina 290. D’altra banda, la mateixa variant proposada per Arthaber, la recollim a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 256, núm. 2780).

la idea cervantina, si bé ampliant el concepte ‘trucha’ a qualsevol tipus de peix¹⁷³⁰: *Qui vol peixet menjar, es cul s’ ha de banyar* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 378); *Qui peix vol pescar, s’ha de remullar* (CIVERA, 1969: p. 702), i *Qui vol agafar peix...* (BULBENA, 2005: p. 820).

En una nota a la traducció francesa *On ne fait pas d’omelette sans...* (DE ROSSET / CASSOU, 2006 [1949]: p. 579), els autors (2006 [1949]: p. 617¹⁷³¹, n. 1) demostren, si ens permeteu la plasenteria, que *Algo va de truita a truita*: “*No se toman truchas...* Le proverbe entier est: *On ne prend pas des truites sans se mouiller les braies*. Nous l’avons rendu par notre: *On ne fait pas d’omelette sans casser des œufs*”¹⁷³². Igualment, en portuguès: *Não se fazem fritadas sem ovos...* (SERRAS, 2005: p. 601); en canvi, un dels traductors italians, BODINI (2005 [1957]: II, p. 1160), opta per la melosa versió: *Non si può avere il miele...*, el sentit de la qual completament gràcies a una parèmia urpada tant a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 347, núm. 3774) com a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 510, núm. IX.16.1.14.a.I.): *Non si può avere il miele senza le pecchie*¹⁷³³.

Respecte al romanès, la versió de Papu¹⁷³⁴ recorda la solució proposada per CALCIU *et alii* (1979: p. 771, s.v. *pește*) a propòsit de la parèmia cervantina¹⁷³⁵: *Peștele nu se prinde la mal* [‘El peix no s’agafa a (la) riba’]. D’altra banda, CALCIU / SAMHARAZDE (2005²: p. 914, s.v. *trucha*) ens proposen un nou referent: *Cine vrea trandafiri cată să vrea și spini*¹⁷³⁶ [‘Qui vol roses ha de voler també espines’]; i, així mateix, HINȚESCU (1985: p. 211, núm. 4213) ens recorda: *Pământul pînă nu-l calci, oale dintr-însul nu faci* [‘La terra fins que no la treballes, olles d’ella no (en) fas’]. Ara bé, al refranyer romanès, la parèmia més habitual, que concorda amb el sentit de l’original quixotesc, és ben dura de pelar: *Cine-va să mănânce miezul, trebuie măi întăi să spargă cója* [‘Qui vol menjar el cor, abans ha de trencar la closca’] (ZANNE, 1895: I, p. 226, núm. 916); *Cine va să mănânce miezul trebuie mai întăi să spargă coaja* (MUNTEAN, 1967: p. 98, núm. 2196; FLONTA, 1992a: p. 128, núm. 865¹⁷³⁷; 1992b: p. 196, núm. 1135¹⁷³⁸);

¹⁷³⁰ Vegeu a FARNÉS (1998: VII, p. 42-43, núm. 1447) el refrany *Qui vulga peix, que es nulli el cul*; amb una bona tirallonga de variants, així com d’equivalents romànics en castellà, francès i italià.

¹⁷³¹ La no coincidència de pàgines cal atribuir-la al fet que les notes no es troben al peu de la pàgina en qüestió, sinó en un apartat intítulat *Notes* al final del llibre.

¹⁷³² A partir de la parèmia anglesa *OMELETS are not made without breaking of eggs*, FLONTA (1992a: p. 166, núm. 1133) esmenta el francès: *On ne peut pas faire des omelettes sans casser les œufs*; alhora que afegeix un asterisc (marca de traducció improvisada a partir d’alguna altra llengua) al romanès: *Nu poți face omletă fără să spargi ouă* [‘No pots fer truita sense trencar ous’]. La parèmia francesa, també l’espigolem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 51, núm. 1024) en la variant: *On ne fait pas d’omelette sans casser d’œufs*.

¹⁷³³ *Pecchia* és sinònim d’*ape*; vegeu TRECCANI (s.v. *pecchia*).

¹⁷³⁴ Pel que fa a l’opció de Mărculescu, la dependència de l’original quixotesc resulta evident, com demostra l’ús de *păstrăvi* [‘truites (de riu)’], versió inexistente al refranyer romanès.

¹⁷³⁵ Concretament: “No se pescan (*sau* no se cogen) truchas a bragas enjutas”.

¹⁷³⁶ Per a més informació sobre aquest refrany, us remetem a la fitxa quixotesca: *No hay camino tan llano [...] que no tenga algún tropezón o barranco* (II, Cap. 13, p. 796). Sigui com sigui, en un i altre cas, se segueix la sentència llatina: *Per angusta ad augusta* [‘Per les estretors, cap als honors’]; traducció que urpem de PERIS (2001: p. 133, núm. 2227), juntament amb la següent glossa: “Joc de paraules. El triomf només s’aconsegueix vencent grans dificultats”.

¹⁷³⁷ *He that will eat the KERNEL must crack the nut*. Flonta esmenta les següents parèmies franceses: *Pour avoir l’amande il faut casser le noyau*, i *Pour avoir la moëlle, il faut briser l’os*; l’última de les quals ens recorda el passatge

Cine va să mănânce miezul, trebuie mai întâi să spargă coaja (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 108); *Cine vrea să mănânce miezul trebuie mai întâi să spargă coaja* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 91, núm. 762). El misteriós fruit que cal trencar per gaudir-ne el cor no és altre que la nou¹⁷³⁹, com palesa la següent variant en què *nuca* [‘la nou’] pren el lloc de l’ anterior *coaja* [‘la closca’]: *Cine va să mănânce miezul trebuie mai întâi să spargă nuca* [‘Qui vol menjar el cor, abans ha trencar la nou’] (MILLIO, 1999: p. 186, núm. 1573a¹⁷⁴⁰). O, en dues variants més: *Sparge întâi nuca ca să-i mănânci miezul* [‘Trenca primer la nou per menjar-li el cor’] (FLONTA, 1992a: p. 128, núm. 865¹⁷⁴¹), i *Care vrea miezul să spargă nuca* [‘Qui vol el cor que trenqui la nou’] (HINȚESCU, 1985: p. 49, núm. 320). Per acabar, el refranyer fins i tot ens proposa el mitjà més trencador per arribar al moll de la nou: *Nuca nu crapă până nu dai cu ciocanul* [‘La nou no es trenca fins que no piques amb el martell’] (MILLIO, 1999: p. 186, núm. 1573b¹⁷⁴²), i *Nuca nu crapă de cât când o despică ciocanul* [‘La nou només es trenca quan la parteix el martell’] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 229, núm. 10027); *Nuca nu crapă decît cînd o despică ciocanul* (MUNTEAN, 1967: p. 271, núm. 5302).

“rompre l’os et sugcer la sustantificque mouelle” que esmenta François Rabelais (1494-1553) al *Prologe de l’auteur del Gargantua*. Per a la citació, hem pres al vol l’edició de les *Œuvres complètes*, publicada per Gallimard a París el 1955 (p. 5).

¹⁷³⁸ *OMELETS are not made without breaking of eggs*. L’autor ho aprofita per amollar dues parèmies castellanés: *No se hacen tortillas sin huevos*, i *Querer hacer tortillas sin quebrar huevos, es uso nuevo*; i dues de portugueses: *Não se faz omelete sem quebrar ovos*, i *Para ovos frígir temos de os partir*.

¹⁷³⁹ De fet, la parèmia amb què hem començat aquesta tirallonga (ZANNE, 1895: I, p. 226, núm. 916), tot i no esmentar la nou, es troba inclosa en l’epítet dedicat a aquest fruit.

¹⁷⁴⁰ *HE THAT will eat the KERNEL must crack the nut*.

¹⁷⁴¹ *He that will eat the KERNEL must crack the nut*. Flonta esmenta les següents parèmies franceses: *Pour avoir l’amande il faut casser le noyau*, i *Pour avoir la moële, il faut briser l’os*; l’última de les quals ens recorda el passatge “rompre l’os et sugcer la sustantificque mouelle” que esmenta François Rabelais (1494-1553) al *Prologe de l’auteur del Gargantua*. Per a la citació, hem pres al vol l’edició de les *Œuvres complètes*, publicada per Gallimard a París el 1955 (p. 5).

¹⁷⁴² *HE THAT will eat the KERNEL must crack the nut*.

No son todos los tiempos unos (II, Cap. 35, p. 1011)

(II, Cap. 35, p. 1011)

Nu-s toate vremile pe-o potrivă (PAPU, 1965: II, p. 328)

[‘No són tots els temps semblants’]

Vremurile nu-s mereu la fel (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302)

[‘Els temps no són sempre iguals’]

No todos los tiempos son unos (II, Cap. 58, p. 1199)

Nu toate vremile sînt pe o potrivă (PAPU, 1965: II, p. 511)

[‘No tots els temps són semblants’]

Nu toate vremurile sunt la fel (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 469)

[‘No tots els temps són iguals’]

El *Refranero Multilingüe*, hostatjat a la pàgina web del *Centro Virtual Cervantes*¹⁷⁴³, recull la parèmia *Los tiempos cambian*¹⁷⁴⁴, que ens sembla, no obstant la brevetat, la millor definició del refrany quixotesca¹⁷⁴⁵. De fet, sense sortir de l’esfera del *Quijote*, encara li’n podríem afegir un de ben semblant: *Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar* (II, Cap. 4, p. 719). A l’hora de buscar-ne equivalències, CANTERA *et alii* (2005: p. 99) recorden el refrany *Todos los costales no son iguales, ni tales* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 780, núm. 457; JUNCEDA, 1991: p. 152¹⁷⁴⁶), que ben fàcilment es podria complementar amb *El tiempo todo lo trae y todo se lo lleva* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 301, núm. 1333), parant esment a l’evidència que *Ça ne se passe pas toujours de la même façon* (FANLO, 2010 [2008]: II, Cap. 35, p. 352); és a dir: *Un giorno non è come un altro* (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 35, p. 882); i, per tant, *No tots els moments són iguals* (BULBENA, 2005: Cap. 35, p. 614); de manera que no ens ha d’estranyar gota si *No sempre fa bon sol* (RULLAN, 2005 [1905]: II, Cap. 58, p. 318).

Segons el que acabem de veure, *Nu-s două zile la fel într-un an*¹⁷⁴⁷ [‘No hi ha dos dies iguals en un any’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 886, s.v. *tiempo*), i, en conseqüència, *Cine astăzi râde, mâine plînge, că vremea e nestatornică* [‘Qui avui riu, demà plora, que el temps és

¹⁷⁴³ Consultable en línia a través de l’adreça: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Busqueda.aspx>.

¹⁷⁴⁴ I la glossa de la següent guisa: “Anima a adaptarse a los cambios sociales y no lamentarse en exceso al comparar dos situaciones”.

¹⁷⁴⁵ De fet, VISCONDES (2002: Cap. 35, p. 511) opta per traduir precisament així la nostra parèmia de referència: *Os tempos mudam*.

¹⁷⁴⁶ L’autor salpebra el refrany amb una curiosa anècdota que no ens estem pas d’esmentar: “Había una vez un pobre diablo llamado Juan López y, con todo, tan pagado de su vulgarísimo apellido que jamás se mentaba en su presencia persona de algún relieve así llamada que él no tuviese que decir con ufanía:

–Esos López son de mi familia.

El hecho, naturalmente, suscitaba la rechifla del vecindario, hasta que un día, como el periódico local difundiese la noticia de que en cierto lugar había sido ajusticiado, por ladrón y asesino, un tal José López y López, a los mojarillas del pueblo les faltó tiempo para leerle al runflante la gacetilla. Apenas cariacontecido, nuestro López se quedó pensando y en seguida dijo como si tal cosa:

–Esos son otros López, no los míos”.

¹⁷⁴⁷ Refrany que els autors empren com a traducció del castellà: *Un tiempo se parece a otro como un huevo a una castaña*.

inestable'] (MUNTEAN, 1967: p. 84, núm. 1915); *Cine astăzi râde, mâine plânge, că vremea e nestatornică* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 16). També el temps pot personificar-se i alternar rialles i ploreres: *Vremea râde, vremea plânge* ['El temps riu, el temps plora'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 875, núm. 18930); *Vremea râde, [/] vremea plânge* (MUNTEAN, 1967: p. 423, núm. 8088).

Mihai Eminescu (1850-1889), estel incandescent de la poesia romanesa, enceta la composició *Glossă* ['Glossa'] amb aquests dos versos: "Vreme trece, vreme vine, [/] Toate-s vechi și nouă toate" ['El tiempo pasa, el tiempo viene, [/] todo es antiguo y todo es nuevo'¹⁷⁴⁸]. Un altre pas de rosca, doncs, a la parèmia quixotesca, car, si aquesta afirmava la successió dels temps, Eminescu aboga per un temps cíclic: els temps canvien fins a tal extrem que acaben tornant. Una de les característiques de la poesia eminesquiana és el profund coneixement de la llengua i costums del poble romanès; per tant, la formulació del primer vers, cal encercar-la, d'antuvi, en l'expressió *Vremea trece* ['El temps passa'], que CALCIU *et alii* (1979: p. 1113, s.v. *vreme*) tradueixen com a "el tiempo corre; van andando los años". Ara bé, l'esmentat fraseologisme s'amplia a la parèmia: *Vremea vine, [/] vremea trece* ['El temps ve, [/] el temps passa'] (MUNTEAN, 1967: p. 423, núm. 8096); *Vremea vine, vremea trece* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 20). D'aquesta manera, ens sembla que queda prou palès que l'inici de la poesia és una perfecta simbiosi entre saviesa popular i genialitat poètica, pas mancada de rerefons filosòfic. Per acabar, ja que parlàvem de temps, *vreme* en romanès, cal notar que aquest mot disposa de dos plurals, el més habitual, pel que es decanta Mărculescu, *vremuri*, i la variant triada per Papu, *vremi* (noteu que, per a major claredat, els citem sense l'article enclític *-le*). La preeminència de *vremuri* sobre *vremi* es demostra en un simple cop d'ull a alguns fraseologismes, extrets del DEX (s.v. *vréme*), com ara: *pe vremuri* ['en temps immemorials'], *din vremuri* ['des de temps immemorials'], o *după vremuri* ['al llarg del temps'].

No todos los tiempos son unos (II, Cap. 58, p. 1199)

Vegeu No son todos los tiempos unos (II, Cap. 35, p. 1011)

¹⁷⁴⁸ Traducció de GIURCĂ, Dana Mihaela / José Manuel LUCÍA MEGÍAS (2004): *Mihail Eminescu, Poesías*. Madrid, Ed. Cátedra, p. 231. Com que es tracta d'una edició bilingüe, l'original romanès figura a la pàgina 230. Noteu, d'altra banda, que *vreme* ['temps'] no es troba articulat.

Nunca la lanza embotó la pluma, ni la pluma la lanza (I, Cap. 18, p. 215)

Lancea n-a bontit niciodată peana, și nici peana, lancea (FRUNZETTI, 1965: I, p. 234)

[‘La llança no ha esmussat mai la ploma, ni tampoc la ploma, la llança’]

Niciodată lancea n-a bontit pana, nici pana lancea (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 173)

[‘Mai la llança no ha esmussat la ploma, ni la ploma la llança’]

Segons LEYVA (2004: p. 256), “El refrán pone énfasis en la compatibilidad^[1749] del arte de las letras con el oficio de las armas”¹⁷⁵⁰. Precisament, un dels passatges més coneguts del *Quijote* és l’anomenat *Discurso de las armas y las letras*¹⁷⁵¹ (I, Cap. 37 i 38, p. 484-491), “en el que [el autor] pone de manifiesto su agudo ingenio, su cultura literaria y su retórica oratoria al desarrollar este tópico renacentista tantas veces repetido, y muy adecuado a Cervantes, hombre de armas y letras” (RIQUER, 2003: p. 170). COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 506, s.v. *embotar*) ja destacava la preeminència de qui excel·lís en ambdues arts: “Proverbio: «La pluma no embota la lança»^[1752], dos principios ay de nobleza, las letras y las armas; y el que fuere sabio y valiente, tendrálo todo”. En català, RULLAN (2005 [1905]: I, p. 97) substitueix l’esmussament per la familiaritat: *Sa ploma y sa llanssa sempre foran bones amigas*; un refrany que ens duu a la memòria la marcialitat de la ploma, la qual, en mots de Victor Hugo, a la romanesa faisó, és: “O armă ușoară ca vântul și cu puterea trăznetului” [‘Una arma lleugera com el vent i amb la força del llamp’] (DUȚĂ, 1997: p. 267, núm. 3084).

De les literals traduccions romaneses, en destacarem el mot *peană* [‘ploma’], variant de *pană*, i l’ús de l’italianisme *lance*, de regust antic, en lloc del més habitual *suliță* (d’origen eslau). De fet, la definició del DEX (s.v. *lance*) ens els cita com a sinònims¹⁷⁵³: “Veche armă de atac, formată dintr-o vergea lungă de lemn prevăzută cu un vârf metalic ascuțit; suliță” [‘Antiga arma d’atac, formada d’una vara de fusta prevista amb una punta metàl·lica afilada; llança’].

¹⁷⁴⁹ En aquest sentit, ÁLVAREZ (2008: p. 15) afirma: “La idea que expresa el refrán, es decir, las armas y las letras son compatibles, es una idea clásica que da respuesta a la hipotética incompatibilidad de ambas”.

¹⁷⁵⁰ I hi afegeix quatre impecables versos del vintè cant de la segona part de *La Araucana* d’Alonso de Ercilla (1533-1594): “La regalada cama en que dormía [/] era la húmeda tierra empantanada, [/] armado siempre y siempre en ordenanza, [/] la pluma ora en la mano, ora la lanza”.

¹⁷⁵¹ Per tal d’aprofundir en el binomi de les armes i les lletres, us recomanem l’article d’ÁLVAREZ (2009), i, per acabar de posar-vos la mel als llavis, us en transcrivim les primeres línies del resum inicial: “La profesión de las armas, o lo que es lo mismo, el ejercicio de la milicia, simbolizado en la espada, y la profesión de las letras, o lo que es lo mismo, el ejercicio de aquellos oficios cuyo símbolo e instrumento profesional es la pluma, fueron durante siglos las dos principales, Iglesia al margen, elegidas como vías de progreso y reconocimiento social, de lo que derivó que las armas y las letras se constituyeran en dos poderosos estamentos profesionales cuya rivalidad se hizo proverbial” (2009: p. 77).

¹⁷⁵² A CAMPOS / BARELLA (1998: p. 204, núm. 2022) trobem la variant: *Las letras no embotan la lanza*.

¹⁷⁵³ Al seu torn, la definició de *suliță* és la següent: “Armă de atac formată dintr-o prăjină de lemn terminată cu un vârf de fier ascuțit, folosită mai ales în antichitate și în evul mediu; lance” [‘Arma d’atac formada d’una perxa de fusta acabada amb una punta de ferro afilada, usada sobretot a l’antiguitat i a l’edat mitjana; llança’] (DEX: s.v. *suliță*).

Per cloure aquesta fitxa, no se'ns acuden paraules més inspirades que les d'OLMOS (1998² [1940]: p. 113), el qual considera que el millor exemple del nostre refrany no és altre que el mateix Cervantes (com apuntaven els mots de Riquer, dessus esmentats): “Ejemplo tenemos en nuestro Cervantes, quien, con haber perdido un brazo en Lepanto, conservó el otro, para inmortalizar su nombre, cincelando el Quijote”.

Nunca lo bueno fue mucho (I, Cap. 6, p. 94)

Ceea ce-i bun nu-ți pare niciodată prea mult (FRUNZETTI, 1965: I, p. 121)

[‘Allò que és bo no et sembla mai gaire’]

Ce e bun n-a fost niciodată mult (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 72)

[‘El que és bo no ha estat mai gaire’]

El nostre referent quixotesc “Hace notar que generalmente abunda más lo malo que lo bueno”¹⁷⁵⁴ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 53, núm. 507), reflexió que ens demostra una obvietat: *Mai ço qui és bo no és sobrer* (BULBENA, 2005: p. 70); a semblança de la traducció que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 148, s.v. *bueno*) ofereixen de la parèmia de referència (si bé no l’assenyalin amb l’habitual marca quixotesca “DQ”): *Niciodată n-a prisosit lucrul bun* [‘Mai no ha estat sobrer la cosa bona’]. En resum, per més bondats que ens pervinguin: *Lo bò no embafa* (RULLAN, 2005 [1905]: I, p. 30).

MUNTEAN (1967: p. 59, n. 1) aprofita la parèmia *Binele l-a luat turcu* [‘El bé(,) l’ha agafat el turc’] (1967: p. 59, núm. 1438) per explicar-nos-en l’origen, el qual es remuntaria a quan Déu va repartir entre els pobles de la terra diferents prerrogatives, entre les quals s’incloïa el preuat bé, que va anar a raure a les mans del primer que hi va arribar: el turc. Eixemplem aquesta versió esquemàtica amb el relat de ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 412, núm. 14351¹⁷⁵⁵): quan el turc es va presentar davant de Déu, aquest li preguntà “Com va la cosa, turc?”; la resposta otomana “Bé, Senyor!” Déu la reblà amb un “Doncs, segueix amb el bé!”, i li atorgà el Bé. Segonament, s’hi va presentar el cacic, el qual, a la celestial pregunta “Com va la cosa, cacic?”, també respongué “Bé, senyor!”; tanmateix, Déu li argumentà: *Binele l-a luat Turcu* [‘El Bé(,) l’ha agafat el Turc’], resposta que provocà el lament del cacic “Senyooooor!”. Per això, Déu li concedí “Doncs, sigues senyor!”. El tercer a aparèixer va ser el gitano, el qual, assabentat que *Binele l-a luat Turcu*, es va plànyer “Ai de mi!”, de tal manera que Déu li va deferir “Doncs, sigues digne de pena!”. A continuació, tragué el cap l’alemany, dels llavis del qual, després de saber que *Binele l-a luat Turcu*, en sortí l’exclamació “Quin gran prodigi!”, raó per la qual Déu li va engaltar “Doncs, motiu de prodigi pel món sigues!”. El cinquè torn va ser del romanès; a la divina resposta *Binele l-a luat Turcu*, aquest hi oposà un “Dar noi?” [‘I/Però nosaltres?’], que Déu no va dubtar en acompanyar del designi “De dar¹⁷⁵⁶ să fii” [‘Doncs, sigues com un regal!’].

¹⁷⁵⁴ En els mateixos termes, ETXABE (2001: p. 301): “Señala que en la vida lo bueno escasea en comparación con lo malo”.

¹⁷⁵⁵ La parèmia de referència és, amb certes vacil·lacions formals, la que ja hem esmentat a propòsit de Muntean: *Bine l’o (a) luat Turcu*.

¹⁷⁵⁶ La gràcia de l’anècdota rau en l’homonímia entre la conjunció adversativa *però* i el substantiu *regal*, que, en romanès, coincideixen en el mot *dar*. D’altra banda, convé esmentar que Zanne clou el relat atàvic adduint-lo com a justificació que els romanesos, ara i sempre, esdevinguin esclaus de tot aquell que se’n vulgui ensenyorir.

L'anècdota anterior ens palesa, una vegada més, que *De bine nimenea nu fugie* ['Del bé ningú no fuig'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 501, núm. 17037); perquè, com comentàvem a l'inici en bell catalanesc: *Bine preste (peste) bine nu strică* ['Bé sobre (sobre) bé no fa cap mal'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 490, núm. 16991); o bé: *Bine, bine peste bine* [/] *Când vine, e tot mai bine*¹⁷⁵⁷ ['Bé, bé sobre bé [/] Quan ve, és encara més bé'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 490, núm. 16990); *Bine, bine peste bine*, [/] *Cînd vine e tot mai bine* (HINȚESCU, 1985: p. 45, núm. 230). Suposant que algú fos tan eixelebrat de refusar la bonesa, pari esment a: *Nu ți da binelui cu piciorul* [/] *Că pe urmă o să i ducă dorul*¹⁷⁵⁸ ['No (li) donis al bé una puntada de peu [/] Que després el trobaràs a faltar'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 494, núm. 17009). De fet, de ben pocs es podria afirmar (qui sap si únicament del turc dessús esmentat): *Binele după el vine* [/] *Ca muscele după câne* ['El bé darrere d'ell va [/] Com les mosques darrere el gos'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 488, núm. 16981); o també: *Vine binele* [/] *Ca albinele*¹⁷⁵⁹ ['Ve el bé [/] Com les abelles'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 487, núm. 16980). La condició efímera del bé es combina maniqueament amb l'estabilitat del mal: *Sărace bine, mult rău aștepti* ['Pobre bé, molt (de) mal esperes'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 495, núm. 17011); *Binele așteptă și rău*¹⁷⁶⁰ ['El bé espera també mal'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 494, núm. 17010); *Binele așteaptă și rău* (MUNTEAN, 1967: p. 59, núm. 1433). En conseqüència, i, seguint l'advertiment de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 215, s.v. *bien*), *El bien suena y el mal vuela*, no haurem de perdre de vista el següent: *Binele vine anevoe, iar răul îndată* ['El bé ve amb penes i treballs, mentre que el mal(,) de seguida'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 490, núm. 16993); parèmia que s'acaba de perfilar amb un comentari de ben estoica guisa: "Așa e dat omului să fie" ['Així s'ha donat a l'home que sigui'].

¹⁷⁵⁷ La parèmia s'acompanya de la glossa: "Când se grămădesc, [sic] fericirile pe unul" ['Quan s'amunteguen les alegries a sobre d'un'].

¹⁷⁵⁸ A propòsit d'aquest refrany, Zanne ens informa: "Sè Țice celui care umblă să fugă de un bine care dă peste el" ['Es diu del que intenta fugir d'un bé que li cau a sobre'].

¹⁷⁵⁹ Amb l'apunt (2004 [1901]: VII, p. 488, núm. 16980): "Adică curge norocul" ['És a dir corre la sort'].

¹⁷⁶⁰ El refrany s'explica talment (2004 [1901]: VII, p. 495, núm. 17010): "Adică după bine vine și rău" ['És a dir després de(l) bé ve també (el) mal']; alhora, s'acompanya, entre d'altres, del francès: *Aise et mal se suivent de près*, i del cors (per bé que a Zanne consti com a "Prov. Ital."): *L'alegria si cambia spesso in luttu*.

Pagan a las veces justos por pecadores (I, Cap. 7, p. 97¹⁷⁶¹)

Plătesc câteodată și dreptii de-a valma cu păcătoșii (FRUNZETTI, 1965: I, p. 124)

[‘Paguen alguna vegada també els justos a l’engròs¹⁷⁶² amb els pecadors’]

Dreptii plătesc uneori pentru păcătoși (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 75¹⁷⁶³)

[‘Els justos paguen a vegades pels pecadors’]

“Hasta que Felipe V suprimió los fueros, en Aragón no se cometieron alcaldadas, por que los alcaldes se llamaban *justicias*. Uno de estos, en tiempo de Felipe II, III o IV (la época no hace al caso), condenó a muerte al herrero de Almodévar, que cometió un crimen atroz que las crónicas no mencionan. Los jurados (ahora se titulan regidores) hicieron presente a la autoridad que si se ahorcaba a tan útil artesano, como no tenían otro del oficio ni de dónde sacarlo, quedarían yermos los campos, porque no habría quien hiciera las rejas de los arados; pero al secretario, que era agudo como punta de colchón, se le ocurrió una idea magnífica, acogida por todos con gran entusiasmo y mandada ejecutar en el acto por el señor justicia: ahorcar, para escarmiento, a uno de los dos tejedores que había en el pueblo. Desde entonces, cuando pagan justos por pecadores, dicen en Aragón ese proverbio¹⁷⁶⁴ (IRIBARREN, 1974⁴: p. 307).

L’anècdota amb què encetem aquesta fitxa no fa sinó demostrar-nos, un cop més, el judici de COLL (1874: p. 194, núm. 242): “De tejas abajo así sucedió, sucede y sucederá siempre; porque la justicia humana¹⁷⁶⁵ es, como Maritornes, tuerta de un ojo y del otro no muy sana, cuando no ciega, y ciega voluntaria, que es lo peor de todo”. En tot cas, no hi ha cap dubte que “La intención de la sentencia es recordarnos que muchas veces pagan los platos rotos quienes menos los manejan” (LEYVA, 2004: p. 259). Quant a la formulació quixotesca, tal i com s’apunta en nota a peu de pàgina (I, Cap. 7, p. 97, n. 13): “En la versión del refrán que recoge el *Vocabulario* de Correas, falta el relativizador *a las veces*”¹⁷⁶⁶; vet aquí una opció que, de fet, ha

¹⁷⁶¹ En aquest cas, ens permetem d’emprar la corresponent nota al cos de la fitxa. D’altra banda, deixeu-nos apuntar, encara que a CANTERA *et alii* (2005: p. 100) no s’esmenti, que al parlament poètic d’Altisidora (II, Cap. 57, p. 1192) el nostre refrany s’insereix en la següent estrofa: “De la culpa que tú tienes [/] lleve la triste la pena, [/] que justos por pecadores [/] tal vez pagan en mi tierra”. L’esmentat passatge, en la traducció de FRUNZETTI (1965: II, p. 504), resta així: “E, sârmana, pedepsitã [/] doar din vina ta, se știe: [/] că plătesc pe lume dreptii [/] ce-au păcãtuit hainii” [‘Ès, pobra, castigada [/] només per culpa teva, se sap: [/] que paguen al món els justos [/] el que han pecat els malvats’]; i en la de MĂRCULESCU (2007: II, p. 463): “Vina care te încarcã [/] să-ți aducã suferinți, [/] căci nedrept este ca dreptii [/] să plătească ce-ai greșit” [‘La culpa que t’afeixuga [/] et dugui patiments, [/] car injust és que els justos [/] paguin (p)el que has errat’].

¹⁷⁶² Ès així com hem decidit traduir l’expressió romanesa *de-a valma*, inexistent a la parèmia cervantina, i de què al diccionari de DUDA (2007: p. 253) se subratllen els sentits d’amuntegament i desordre: “laolaltã, amestecat; claipe peste grãmadã” [‘ensems, barrejat; en doina’].

¹⁷⁶³ Amb la nota a peu de pàgina (2007: I, p. 75, n. 162): “Proverb: «Justos pagan por pecadores»”.

¹⁷⁶⁴ El fragment, si bé extret d’Iribarren, correspon, en origen, al llibre de Romualdo Nogués: *Cuentos, dichos, anécdotas y modismos aragoneses* (segona sèrie, p. 148-149), el qual l’esmenta a propòsit del refrany *La justicia de Almodévar: páguelo el que no lo deba*.

¹⁷⁶⁵ Justícia humana basada, segons OLMOS (1998² [1940]: p. 114), en aquest refrany, per tal com “Se efectúa esto en los castigos colectivos: pedriscos, revoluciones, guerras [...], porque con los culpables y malos sufren los inocentes y buenos”.

¹⁷⁶⁶ CORREAS (2000 [1627]: p. 615, núm. 18): *Pagan justos por pecadores*.

pervingut fins a dia d'avui, fortuna de què no han gaudit altres parèmies de sentit equivalent que espigolem al mateix recull¹⁷⁶⁷, com ara: *Azotan a la gata si no hila nuestra ama* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 115, núm. 2453); *Hácelo Haja, y azotan a Mazote* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 375, núm. 99); o bé: *Arde verde por seco, y pagan justos por pecadores*¹⁷⁶⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 102, núm. 2173); parèmia, aquesta darrera, que ens va com anell al dit a l'hora d'encercar-li equivalents al refranyer romanès, per tal com, també en la llengua d'Eminescu: *Pe lângă cele uscate ard și cele verzi* ['A més d'allò sec també crema allò verd'] (ZANNE, 1895: I, p. 303, núm. 1231); *Pe lângă cele uscate ard și cele verzi* (MUNTEAN, 1967: p. 312, núm. 6084); *Pe lângă cele uscate ard și cele verzi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 144). Aquesta formulació general pot concretar quina és la flora abrusada, ja es tracti d'herbes: *Cu ierba cea uscată arde și cea verde*¹⁷⁶⁹ ['Amb l'herba (que és) seca també crema la (que és) verda'] (ZANNE, 1895: I, p. 197, núm. 782); d'esbarzers: *Focul când s'aprinde p'în mărăcină uscați, arde și pe cei verzi* ['El foc quan s'encén entre esbarzers secs, també crema els (que són) verds'] (ZANNE, 1895: I, p. 176, núm. 687); *Focul când s'aprinde p-în mărăcini uscați, arde și pe cei verzi* (MUNTEAN, 1967: p. 178, núm. 3723); de troncs: *Pe lângă lemnul uscat, arde și cel verde* ['A més del tronc sec, també crema el (que és) verd'] (PANN, 1982 [1847]: p. 69; HINȚESCU, 1985: p. 132, núm. 2267); *Pe lângă lemnul uscat arde și cel verde* (ZANNE, 1895: I, p. 204, núm. 812); *Pe lângă lemnul uscat arde și cel verde* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 25; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 231, núm. 2097); *Pe lângă un lemn uscat ard și dece verzi* ['A més d'un tronc sec també (en) cremen deu de verds'] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 482, núm. 7167); *Pe lângă lemnele uscate ard și cele verzi* ['A més dels troncs secs cremen també els (que són) verds'] (HINȚESCU, 1985: p. 212, núm. 4226); o bé, enllestint aquest *crescendo* vegetal, fins i tot arbres sencers: *Pe lângă copaci (cei) uscați ard și cei verzi* ['A més dels arbres (que són) secs també cremen els (que són) verds'] (ZANNE, 1895: I, p. 146, núm. 557); *Pe lângă copaci uscați ard și cei verzi* (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 451, núm. 6985); *Pe lângă copaci cei uscați, ard și cei verzi* (HINȚESCU, 1985: p. 132, núm. 2266).

Més enllà del foc devastador, que no deixa res per verd, espigolem una parèmia romanesa que, talment una allau, incideix en el perill de les pedres rossoladores: *Pétra când sê rostogolesce*,

¹⁷⁶⁷ El recull d'Etxabe, en canvi, no conté la parèmia quixotesca, malgrat emprar-la, per exemple, en una glossa al refrany *Por culpa de la bestia mataron al obispo*: "Es sabido que, en ocasiones, «pagan justos por pecadores», y eso es precisamente lo que le ocurre al obispo del refrán, que recibe un castigo por el delito que otro ha cometido" (ETXABE, 2001: p. 321).

¹⁷⁶⁸ Per si no resultés prou clara la coordinació entre ambdós fraseologismes, COLL (1874: p. 195, núm. 242) ens apunta l'opinió de *La Academia*, segons la qual: "el refran *Arde verde por seco*, equivale exactamente á, *Pagan justos por pecadores*".

¹⁷⁶⁹ La glossa amb què Zanne completa la parèmia en palesa la coincident significació amb el refrany quixotesc: "Pe lângă vinovați adese-orî pătinesc cei fără de greșelă" ['A més dels culpables sovint pateixen els que no (en) tenen culpa'].

*multe alte pētrī trage după ea*¹⁷⁷⁰ [‘La pedra quan rodola, moltes altres pedres arrossega amb ella’] (ZANNE, 1895: I, p. 251, núm. 1006); *Piatra când se rostogolește, multe alte pietre trage după ea* (MUNTEAN, 1967: p. 315, núm. 6160); *Piatra când se rostogolește, multe alte pietre trage după ea* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 23); *Piatra când se rostogolește multe alte pietre trage după ea* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 234, núm. 2131). En resum, i deixant de banda les anteriors imatges naturals, *Mai bine să plătești o pagubă pe care ai făcut-o, decât una pe care n-ai văzut-o* [‘Millor pagar un mal que has fet, que un que no has vist’] (MUNTEAN, 1984: p. 322, núm. CCLIII); i és que, per desgràcia, no resulta gota estrany contemplar una escena injusta com ara aquesta: *Acel cu pricină [/] Șede în odihnă, [/] Și cel fără vină [/] Plânge și suspină* [‘Aquell amb delictes [/] Seu amb calma, [/] I aquell sense culpa [/] Plora i sospira’] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 514, núm. 12581).

¹⁷⁷⁰ Amb la glossa: “Adică cel mare când greșesc pe mulți ei bagă în păcate” [‘És a dir(.) el gran quan s’equivoca a molts (els) endossa la culpa’].

Para mi santiguada que no me han de echar dado falso (II, Cap. 33, p. 991¹⁷⁷¹)

Pe crucea mea că pe mine n-au să mă îmbete cu apă chioară (PAPU, 1965: II, p. 308)

[‘A fe de Déu que(,) a mi(,) no m’embriagaran amb aigüerol’]

Pe crucea mea, la mine nu merg zaruri măsluite (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285)

[‘A fe de Déu, a mi que no em vinguin amb daus de milloria’]

“Al contestar Sancho a la duquesa que le ha pedido que mire cómo ha de gobernar a sus vasallos, le dice que no se preocupe pues él es caritativo y tiene compasión de los pobres. Y lo confirma diciendo: «a quien cuece y amasa, no le hurtes hogaza», añadiendo esta paremia «para mi santiguada que no le he de echar dado falso^[1772]»” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 101).

La relació entre els dos refranys esmentats en l’anterior fragment es confirma quan CORREAS (2000 [1627]: p. 31, núm. 652), per a *A quien cierce y masa, no le hurtes hogaza*, empra la següent glossa: “Quiere decir: a quien tiene experiencia y conocimiento de las cosas, no procures engañarle, que no podrás echarle dados falso[s]”. L’expressió *Echar dado falso*, com indica el mateix CORREAS (2000 [1627]: p. 918, núm. 28), hi és “Por: engañar”; i, igualment, les parèmies *No me dará dado falso*; *No me dejaré dar dado falso*, i *No le darán dado falso* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 1018, núm. 245) s’aplicaran a algú “Por: ser hábil y no dejarse engañar”. Així doncs, bo i ampliant la formulació quixotesca, a la persona hàbil, *No le echarán dado falso, ni le harán treta que no entienda* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 579, núm. 925). En romanès, si Mărculescu, com en castellà, no vol que l’amoïnin amb *zaruri măsluite* [‘daus de milloria’], Papu, per la seva banda, no està disposat a deixar-se embriagar amb *apă chioară*¹⁷⁷³ [‘aigüerol’]; vet aquí una expressió que, segons CALCIU *et alii* (1979: p. 184, s.v. *chior*), tindria tres sentits: “a) agua pura; b) (*despre o ciorbă* [‘d’una sopa’]) agua de fregar, aguante *m.*; aguachirle *m.*; c) (*vorbărie* [‘xerrameca’]) palabrería; hojarasca de chicha y nabo; romances *mpl.*, monsergas *fpl.*; coplas de Calaiños”.

Un cop analitzada la segona part del refrany, passem a la primera, *Para mi santiguada*, la qual, ultra la nostra parèmia, apareix tres vegades més al *Quijote* (I, Cap. 5, p. 82; II, Cap. 20 i 32, p.

¹⁷⁷¹ Amb la nota (II, Cap. 33, p. 991, n. 29): “no me han de engañar”.

¹⁷⁷² Segons el DRAE (s.v. *dado*), el *dado falso* és “El que está dispuesto con tal arte que queda con más peso por un lado que por el otro, y así cae repetidas veces del mismo modo”. No endebades, en català, ultra *dau de milloria* (la traducció que nosaltres hem emprat per a la versió de Mărculescu), també se’n pot dir *dau carregat*. Vegeu el DIEC (s.v. *dau*).

¹⁷⁷³ Expressió d’etimologia gota cristal·lina, però sí deliciosa: “Etimologic, este vorba de *apă chioară* (<lat. *clarus, clara*), așadar *aqua clara*, cu accepțiunea de ‘apă limpede’. Prin apropierea ulterioară de cuvântul împrumutat din turcă [chior, chioară], s-a spus *apă chioară* sau *zeamă chioară* pentru ‘fiertura subțire’, «lungă», fără ingredientele ce ar justifică calificarea respectivei fierturi drept un fel de mîncare” [‘Etimològicament, es tracta d’*aigua clara* (<lat. *clarus, clara*), per tant *aqua clara*, amb l’accepció d’«aigua cristal·lina». Per mor de la posterior semblança amb el mot agafat del turc [chior, chioară, ‘borni, bòrnia’], s’ha anomenat *apă chioară* sau *zeamă* [‘brou’] *chioară* el «bullit claret», «aigüerol», mancat dels ingredients que justificarien per a aquest bullit el qualificatiu d’aliment’] (DUMISTRĂCEL, 1997: p. 52).

863 i 975). A la nota 39, corresponent al cinquè capítol de la primera part, hi espigolem la següent glossa: “forma de juramento por la que uno se compromete consigo mismo a hacer algo”. També CABALLERO (1970: p. 36, núm. 291), pouant d’Sbarbi, apunta que es tracta d’una “Fórmula de juramento que equivale a decir: por mi fe o por la cruz”¹⁷⁷⁴. Són precisament aquests dos sinònims, juntament amb l’original quixotesc, els proposats per CALCIU *et alii* (1979: p. 250, s.v. *cruce*) a l’hora de traduir *pe crucea mea* (opció unívoca dels traductors romanesos): “por la cruz; por mi fe; para mi santiguada”. D’altra banda, ŞĂINEANU (1929⁶: s.v. *cruce*)¹⁷⁷⁵ ens ho explica talment: “formulă de confirmare a unui jurământ” [‘fórmula de confirmació d’un jurament’].

¹⁷⁷⁴ Justament els dos equivalents que també per a aquesta expressió (o en la variant *por mi santiguada*) recull el DRAE (s.v. *santiguada*).

¹⁷⁷⁵ Consultable en línia a: <http://DEXonline.ro/definitie/cruce>.

***Para todo hay remedio, si no es para la muerte* (II, Cap. 43 i 64, p. 1066 i 1264)**

(II, Cap. 43, p. 1066)

La toate se găsește leac, numai la moarte nu (PAPU, 1965: II, p. 381)

[‘Per a tot(es les coses) es troba remei, només per a la mort no’]

La orice este leac, fără numai la moarte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 351)

[‘Per a tot hi ha remei, excepte només per a la mort’]

(II, Cap. 64, p. 1264)

Pentru toate se găsește leac, numai pentru moarte nu (PAPU, 1965: II, p. 576)

[‘Per a tot(es les coses) es troba remei, només per a la mort no’]

La orice se găsește leac, în afară de moarte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 527)

[‘Per a tot es troba remei, fora de la mort’]

***Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte* (II, Cap. 10, p. 766)**

(PAPU, 1965: II, p. 92)¹⁷⁷⁶

Toate lucrurile au leac, afară de moarte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 90)

[‘Totes les coses tenen remei, fora de la mort’]

“El refranero, con fresco optimismo, asegura que «¡no hay daño que no tenga su apañío!»^[1777], pero ante el cese de la vida no hay recurso que valga. El sufrimiento de la última adversidad se puede soportar con una leve sonrisa: «¿Qué le hemos de hacer, si la escobita no quiere barrer?», dicho que toma la conformidad como amable compañía”.

Vet aquí el que LEYVA (2004: p. 291), en una glossa¹⁷⁷⁸ especialment inspirada, ens participa sobre aquesta inevitable “lleï de vida”. Pel que fa al refrany quixotesc, l’espigolem a ETXABE (2001: p. 313) i, en d’altres variants, a diversos reculls: *Para todo hay remedio, sino para la muerte* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 623, núm. 217); *Todo tiene remedio, menos la muerte* (ETXABE, 2001: p. 391); *A todo hay remedio, sino a la muerte* (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 305, núm. 3004; ETXABE, 2001: p. 59); o amb *maña* en lloc de *remedio*: *A todo hay maña, sino a la muerte*¹⁷⁷⁹ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 37, núm. 794).

Bo i passant al romanès, *Împotriva morții nici o putere nu poate sta* [‘Contra la mort cap força no (hi) pot fer front’] (MILLIO, 1999: p. 98, núm. 830¹⁷⁸⁰); per més floralment que ho formulem: *Câte flóri sunt pe pământ, [i] Tóte se duc în mormînt* [‘Tantes flors (com) hi ha a la terra, [i]

¹⁷⁷⁶ De la traducció de Papu, n’ha desaparegut misteriosament el següent fragment: “Ahora bien, todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte, debajo de cuyo yugo hemos de pasar todos, mal que nos pese, al acabar de la vida” (II, Cap. 10, p. 766). A la reedició en quatre volums que se’n va fer dins la mítica col·lecció *Biblioteca pentru toți*, s’hi manté l’esmentada llacuna (1987: *Iscusitul hidalgo Don Quijote de la Mancha*. București: Editura Minerva, III, p. 96).

¹⁷⁷⁷ En aquest sentit, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 305, núm. 3004) aclareixen: “Se dice como consuelo al que ha sufrido algún contratiempo o desgracia”.

¹⁷⁷⁸ La d’OLMOS (1998² [1940]: p. 128), en canvi: “Este refrán es intensamente alentador y consolador. Tiene sabor profundamente cristiano, e infunde conformidad para afrontar los más adversos percances”.

¹⁷⁷⁹ Amb la glossa: “Ansí lo dicen a su modo en Aragón”.

¹⁷⁸⁰ *EVERY door may be shut but DEATH’s door*.

Totes se'n van a la tomba'] (ZANNE, 1895: I, p. 167, núm. 644); *Câte flori sunt pe pământ, toate se duc în mormânt* (MILLIO, 1999: p. 175, núm. 1483c¹⁷⁸¹); *Câte flori sunt pe pământ, [/] Toate se duc în mormânt* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 24). Certament, *Moartea nu spune când vine*¹⁷⁸² ['La mort no diu quan ve'] (MUNTEAN, 1967: p. 256, núm. 5031); o també *Moartea nu vine când o chemi, [/] ci te ia când nu te temi* ['La mort no ve quan la crides, [/] Sinó que et pren quan no hi penses'] (MUNTEAN, 1967: p. 257, núm. 5033). I quan ens acaba arribant, mala peça al teler, ja que *Numai moartea-i fără leac*¹⁷⁸³ ['Només la mort és sense remei'] (MUNTEAN, 1967: p. 276, núm. 5425); (*Numai*) *Moartea-i fără leac* (GHEORGHE, 1986: p. 266, núm. 256); *Moartea-i fără leac* (MILLIO, 1999: p. 321, núm. 2726a¹⁷⁸⁴; p. 348, núm. 2944a¹⁷⁸⁵); *Moartea nu are leac* ['La mort no té remei'] (MILLIO, 1999: p. 263, núm. 2209¹⁷⁸⁶). Tal com entonava Maria Lătărețu (1911-1972) en una tradicional cançó romanesa:

“Trei în lume nu se poate:
 să scape omul de moarte,
 să-ntinerească nu poate,
 să le iubească pe toate”¹⁷⁸⁷.

I, nogensmenys, l'únic consol de què disposem és repetir-nos resignats: *O dată moare omul* ['Un cop mor l'home'] (MILLIO, 1999: p. 256, núm. 2146a¹⁷⁸⁸), o: *O moarte are omul* ['Una mort té l'home'] (MILLIO, 1999: p. 256, núm. 2146b¹⁷⁸⁹).

¹⁷⁸¹ HE THAT is once BORN, once must die.

¹⁷⁸² A CASADO *et alii* (1998: p. 82) apareix el refrany: *La muerte entra sin llamar*; del qual dóna versions en francès: *La mort vient, mais on ne sait pas l'heure*; i en italià: *La morte viene quando meno s'aspetta*; versió que espigolem a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 315, núm. 3453).

¹⁷⁸³ A CASADO *et alii* (1998: p. 107), amb versions en francès i italià de *Todo tiene remedio, menos la muerte: Contre la mort, il n'y a nul ressort*, i *Solo alla morte non c'è rimedio*. Segons la variant de SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 488, núm. 5335): *Solo alla morte non c'è riparo*.

¹⁷⁸⁴ There is a REMEDY for all things but death.

¹⁷⁸⁵ Nay as SURE as death.

¹⁷⁸⁶ There is no MEDECINE against death.

¹⁷⁸⁷ És a dir: 'Tres (coses) al món no es poden tenir: [/] que escapi l'home de la mort, [/] que rejuveneixi no pot, [/] que les estimi a totes'.

¹⁷⁸⁸ A MAN can only die once.

¹⁷⁸⁹ Ídem.

*Por la uña se saca el león*¹⁷⁹⁰ (II, Cap. 17, p. 833-834¹⁷⁹¹)

O gheară de leu adevărat, și după ea socotesc că un leu ca ăsta, care are o astfel de gheară, trebuie să fie mai mare decât un munte (PAPU, 1965: II, p. 154-155)

[‘Una urpa de lleó veritable, i d’ella dedueixo que un lleó com aquest, que té semblant urpa, ha de ser més gran que una muntanya’]

Gheară de leu adevărat și trag încheierea după ea că leul căruia îi aparține gheara cu pricina e mai mare ca un munte (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 147)

[‘(Una) urpa de lleó veritable i trec la conclusió d’ella que el lleó al qual (li) pertany l’urpa en qüestió és més gran que una muntanya’]

Segons ens explica ZANNE (1895: I, p. 505, núm. 1964), a propòsit del refrany *De pre ungue leul se póte cunósce* [‘Per l’ungla el lleó es pot conèixer’], la visió d’una urpa de lleó fou suficient perquè Fídiés, que no havia vist mai cap animal d’aquesta mena, se’l pogués imaginar a la perfecció en tota la seva complexitat, bo i reeixint de reproduir-lo en una escultura exacta¹⁷⁹². Vet aquí l’origen del grec ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα¹⁷⁹³, i, posteriorment, del llatí *Ex ungue leonem*, d’on puen les nostres llengües romàniques. Permeteu-nos una ràpida urpada, d’oest a est (en portuguès, castellà, català, francès i italià), bo i partint dels reculls multilingües d’Arthaber i Gheorghe: *Pelas unhas se conhece o leão* (GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217); *Por las uñas se descubre al león* (ARTHABER, 1929: p. 156, núm. 303; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217); *Per l’ungla es coneix el lleó* (GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217); *A l’ongle on connaît le lion*¹⁷⁹⁴ (ARTHABER, 1929: p. 156, núm. 303; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217), i *Dall’unglia si conosce il leone* (ARTHABER, 1929: p. 156, núm. 303; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217; SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 195, núm. 2113; BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 623, núm. X.7.6.7.1.h.I.). Pel que fa al romanès, el nostre refrany de referència, *Por la uña se saca el león* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 649, núm. 775¹⁷⁹⁵; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 377, núm. 33.278), s’hi espigola en diverses variants: *Despre ungue leul se póte cunósce*¹⁷⁹⁶ [‘Per l’ungla el lleó es pot conèixer’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 912, núm. 19356); *După unghie leul se cunoaște* [‘Per l’ungla el lleó es coneix’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 128, núm. 1126); o bé en plural: *După unghii se cunoaște leul* [‘Per les ungles es coneix el lleó’] (MUNTEAN, 1967: p. 157, núm. 3367; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217;

¹⁷⁹⁰ Si bé el refrany, en la forma referida, no apareix pas al *Quijote*, ens devem al criteri de CANTERA *et alii* (2005: p. 102), els quals, malgrat el següent apunt, l’inclouen al llistat de parèmies quixotesques: “En el texto no aparece realmente esta paremia, pero sí una clara alusión al decir Sancho: «Una uña de león verdadero, y saco por ella que el tal león cuya debe de ser la tal uña es mayor que una montaña»”. Per a les traduccions romaneses, agafem precisament aquest passatge quixotesc com a referència.

¹⁷⁹¹ Amb la nota (II, Cap. 17, p. 834, n. 28): “Sancho se apoya en el proverbio latino «Ex ungue leonem»”.

¹⁷⁹² En una altra anècdota històrica, el matemàtic Johann Bernoulli (1667-1748), organitzador d’un concurs públic en què proposava la resolució de dos problemes matemàtics, va reconèixer, en una publicació anònima que n’oferia sengles solucions, l’empremta d’Isaac Newton, o, tal i com ell en justificà l’autoria: “Tanquam ex ungue leonem”.

¹⁷⁹³ Vegeu el següent enllaç al *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes*: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=59307&Lng=3>.

¹⁷⁹⁴ A MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 14, núm. 118): *À l’ongle on connaît le lion*.

¹⁷⁹⁵ Amb l’apunt: “Como en latín: «Ex ungue leonem»”.

¹⁷⁹⁶ Màxima que Zanne extreu de Dimitrie Cantemir (1673-1723).

FLONTA, 1992a: p. 138, núm. 938¹⁷⁹⁷; 1992b: p. 163, núm. 940¹⁷⁹⁸); *După gheare se cunoaște leul* [‘Per les urpes es coneix el lleó’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 34); o, finalment, pel rastre inconfusible: *Leul după urmă se cunoaște* [‘El lleó pel rastre es coneix’] (MUNTEAN, 1967: p. 236, núm. 4672; CALCIU *et alii*, 1979: p. 572¹⁷⁹⁹, s.v. *leu*¹; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 128, núm. 1126). Deixant de banda el lleó, però no pas la zoologia, en rastregem dos exemples més: *Vițelul după baligă se cunoaște ce bou o să se facă* [‘El vedell pel fem es coneix quin bou es farà’] (PANN, 1982 [1847]: p. 75; MUNTEAN, 1967: p. 417, núm. 7973; HINȚESCU, 1985: p. 163, núm. 2988; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217), i *Puica pe creastă se cunoaște ce neam o să iasă* [‘La polla per la cresta es coneix de quin llinatge sortirà’] (PANN, 1982 [1847]: p. 75; HINȚESCU, 1985: p. 138, núm. 2394; GHEORGHE, 1986: p. 236, núm. 217); *Puica se cunoaște după creastă* [‘La polla es coneix per la cresta’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 40); així doncs, igual com no ens passa gens desapercibuda l’herbeta que es diu marduix¹⁸⁰⁰, també: *Se cunoaște ca puica pe creastă* [‘Es coneix com la polla per la cresta’] (MUNTEAN, 1967: p. 346, núm. 6739).

¹⁷⁹⁷ *The LION is known by his claws.* Amb l’equivalent francès: *À l’ongle on connaît le lion.*

¹⁷⁹⁸ *The LION is known by his claws (paw).* Flonta hi afegeix dues parèmies castellanes: *Por las uñas se descubre al león*, i *Por la uña se conoce al león*; i una de portuguesa: *Pelas unhas se conhece o leão.*

¹⁷⁹⁹ Amb la traducció: *Por las uñas se descubre el león.*

¹⁸⁰⁰ Vegeu PARÉS (1999: p. 563, núm. 1217).

Por su mal le nacieron alas a la hormiga (II, Cap. 33, p. 989-990¹⁸⁰¹)

Spre paguba lor le-au crescut furnicilor aripi (PAPU, 1965: II, p. 306)

[‘Per al seu mal els van créixer(,) a les formigues(,) ales’]

Furnicii spre pierzania ei i-au crescut aripi (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283¹⁸⁰²)

[‘A la formiga(,) per a la seva desgràcia li van créixer ales’]

Las alas de la hormiga (II, Cap. 53, p. 1164¹⁸⁰³)

Aripile de furnică (PAPU, 1965: II, p. 476)

[‘Les ales de formiga’]

Aripile furnicii (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438¹⁸⁰⁴)

[‘Les ales de la formiga’]

“Jo deixí en mala hora
lo teu pagesiu,
oh poble que enyora
mon coret soliu:
de ma terra amiga
jo fóra formiga:
mal hagen les ales
que m’han tret del niu!”¹⁸⁰⁵.

Vet aquí l’última estrofa de la poesia verdagueriana *La formiga*, que, d’alguna manera, recapitula la vida de Mossèn Cinto, periple vital a què també s’adiurien els següents mots de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 61, s.v. *ala*): “Nacióronle alas a la hormiga para perderse, quando un hombre baxo subió a alto lugar, y no sabiéndose govarnar, cayó dél afrentosamente”¹⁸⁰⁶. Per dir-ho més *in extenso*, ens remetem a la següent glossa¹⁸⁰⁷ d’ETXABE (2001: p. 313):

¹⁸⁰¹ S’apunta a peu de pàgina (II, Cap. 33, p. 990, n. 17): “Refrán que vale «lo que parece beneficioso, puede conducir a la perdición»”.

¹⁸⁰² Amb la nota (2007: II, p. 283, n. 500): “Proverb: «Por su mal le nacieron alas a la hormiga» sau [‘o’] «Nacen alas a la hormiga para que se pierda más aína»”.

¹⁸⁰³ Es recorda (II, Cap. 53, p. 1164, n. 36) que: “Se hace referencia al refrán «Por su mal (o por su mal y daño) le nacieron alas a la hormiga»”, i s’al·ludeix a la nota 17 de la pàgina 990 (II, Cap. 33), anteriorment esmentada. També FANLO (2010 [2008]: p. 519, n. 2) aclareix: “Allusion au proverbe « C’est pour son malheur que la fourmi s’est vu pousser des ailes », déjà cité en II, xxxiii, p. 328”.

¹⁸⁰⁴ A peu de pàgina, MĂRCULESCU (2007: II, p. 438, n. 758) assenyala: “Aluzie la proverbul [‘Al·lusió al refrany’] «Por su mal (*sau* [‘o’] por su mal y daño) le nacieron alas a la hormiga) («Spre răul [*sau* spre răul și spre paguba ei] i-au crescut aripi furnicii). Sau [‘O’]: «Da Dios alas a la hormiga para morir más aína», vezi și [‘vegeu també’] II, 33”.

¹⁸⁰⁵ Estrofa extreta del recull *Els bordons de l’arpa. Antologia de Jacint Verdaguer* (2002²), a cura d’Isidor Cònsul (Barcelona: Proa, p. 276). Al mateix llibre, encara hi encertem una altra referència biograficosimbòlica a l’alada formiga, que no ens estem de transcriure. Es tracta del relat *Records de ma Missa Nova* (p. 81): “Que n’he vists, de pal·lis brodat d’or, de dalmàtiques de brocat, de casulles rajant perles! Mes los senzills ornaments, los altars modestos de Sant Francesc s’hi moria i los de Sant Jordi són dels que més me recordo, com si el meu cor s’hi hagués quedat, allà on celebrí el primer sacrifici. Tant de bo d’aquell cim no hagués baixat a la plana! Tant de bo no haguessen nascut ales a la pobra formiga! No hauria hagut de trepitjar tantes espines ni hauria hagut de plorar tantes llàgrimes”.

¹⁸⁰⁶ La glossa de Covarrubias ens duu al magí el refrany italià: *Chi troppo in alto sal, cade sovente precipitevolissimevolmente* (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 157, núm. 1710; BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004:

“Refrán que puede usarse con varios significados. Por un lado, advierte del riesgo que supone adquirir cualidades ajenas a la naturaleza de cada cual, aunque estas parezcan beneficiosas a primera vista. También advierte del peligro de algunos acontecimientos que se presentan halagüeños en un primer momento. Y por último, se emplea para avisar de los peligros que pueden ocasionar las rápidas y notorias mejoras dentro de la escala social”.

La parèmia compta amb variants, com ara: *Cuando la hormiga se quiere perder, alas nuevas la quieren crecer*¹⁸⁰⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 202, núm. 1360); *Por su mal supo la hormiga volar* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 656, núm. 941), i *Por su mal y ruina nacen alas a la hormiga* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 656, núm. 942); o bé d’altres que, en el funest¹⁸⁰⁹ brostar de les ales, hi contemplen la intervenció divina: *Por su mal crió Dios alas a la hormiga*¹⁸¹⁰ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 216, núm. 2130); *Da Dios alas a la hormiga para que se pierda más aína*¹⁸¹¹ (MAL LARA, 2013 [1568]: I, p. 480, núm. 33), i *Da Dios alas a la hormiga para morir más aína*¹⁸¹² (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 137, núm. 1360). En resum, doncs, i aprofitant la rima entre *alas* i *malas*: *Las alas traen hadas malas*¹⁸¹³ (JUNCEDA, 1991: p. 69).

Pel que fa al romanès, notem la semblança i literalitat d’ambdues versions. En destacaríem la traducció de *mal*, que, en el cas de Papu, esdevé *pagubă*, mot que, d’un primer sentit de “Pierdere materială” [‘Pèrdua material’] (DEX: s.v. *págubă*¹), passa a un altre de figurat “Știrbire, pierdere a calității, a valorii unui lucru; prejudiciu moral” [‘Perjudici, pèrdua de la qualitat, del valor d’una cosa; dany moral’] (DEX: s.v. *págubă*²). La tria de Mărculescu, *piezanie*, segueix estirant aquest segon fil fins a descabdellar-lo del tot: “Moarte (năprasnică, violentă), ucidere în masă; primejdie de moarte, nenorocire, suferință mare, dezastru, prăpăd” [‘Mort (inesperada, violenta), assassinat en massa; perill de mort, infortuni, gran patiment,

p. 374, núm. VIII.3.2.6.f.I); amb aquest perllongadíssim adverbi que el TRECCANI (s.v. *precipitevolissimevolmente*) defineix talment: “In contesti scherz., in modo estremamente precipitevole”.

¹⁸⁰⁷ Aquest comentari es refereix al refrany: *Para su mal supo la hormiga volar*.

¹⁸⁰⁸ Aprofitem aquest refrany (el primer d’una triada de sentit prou unitari) per recordar dos comentaris, tal volta pleonàstics, a la parèmia quixotesca. D’una banda, LEYVA (2004: p. 268) afirma: “De tal modo perjudican las alas a las hormigas –como a otros seres minúsculos– que, para su desgracia, por culpa del vuelo son presa fácil de los pájaros. El refrán se aplica a quienes se elevan por encima de sus posibilidades y fracasan cuando demuestran escasa o ninguna aptitud para establecer criterios”. I, d’altra banda, amb el seu estil habitual, OLMOS (1998² [1940]: p. 117) ens adreça la següent lliçó moral: “Sin alas la hormiga no volara y no fuera comida de vencejos y pájaros. Tanto como a la hormiga las alas, perjudican los altos cargos y eminencias a cuantos carecen de cualidades para ejercerlos libremente. Sus fracasos son irremediables, las caídas de tales alturas, vergonzosas y, a las veces, catastróficas”.

¹⁸⁰⁹ No endebades, la traducció de BULBENA (2005: p. 601) sentència: *La formiga qui volgué tenir bones: [sic] ales, i acabat se’n penedí*.

¹⁸¹⁰ Amb la glossa: “Enseña que algunos acontecimientos que en sí son buenos y ventajosos, pueden dar motivo a hechos desgraciados”.

¹⁸¹¹ L’autor ens apunta: “Esto se puede aplicar al que fue hombre pobre y le da Dios muchas riquezas, no porque Dios se las da para que se pierda, sino que lo dexa en su libre alvedrío para que se salve o se condene con ellas”.

¹⁸¹² Refrany acompanyat del següent apunt: “Enseña, con el ejemplo de este insecto, que la mucha elevación de algunos suele ser causa de su ruina”. Amb accent a *Diós*, també l’espigolem a *Autoridades* (s.v. *Dios*), juntament amb aquesta glossa: “enseña con el ejemplo deste insecto, que la extraordinaria elevación de algunos es causa las más veces de su ruina”.

¹⁸¹³ Parèmia que l’autor explica talment: “Repréndese aquí la ambición de quien, por querer remontarse en exceso, precipita su caída”.

desastre, calamitat'] (DEX: s.v. *pierzânie*¹). A l'hora de resseguir el refranyer romanès, descobrim que, per regla general, la formiga es pren com a exemple de bestiola que, malgrat la seva petitesa, és capaç d'acomplir obres que, de bell antuvi, se'ns antullarien faraòniques. Per citar-ne un exemple: *Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare moșoroiu* ['Moltes formigues plegades, per petites que siguin, fan gran el formiguer'] (ZANNE, 1895: I, p. 463, núm. 1814); *Furnică cu furnică, [/] fie cât de mică, [/] face mare mușuroi* ['formiguer'] (MUNTEAN, 1967: p. 180, núm. 3774); *Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare mușuroi* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 35). La luctuosa relació entre aquest insecte i les ales, només l'hem espigolada a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 35): *Furnica, când îi vine moartea, scoate aripi și zboară* ['La formiga, quan li arriba la mort, treu ales i vola']; i, més acostat al nostre original, a ZANNE (2004 [1901]: VII, p. 925, núm. 19505), enmig d'un gavadal de màximes que l'autor extreu de Dimitrie Cantemir (1673-1723)¹⁸¹⁴: *Furnica atuncea își găsesce peirea când îndobândește aripile* ['La formiga llavors es troba la mort(,) quan aconsegueix les ales'].

¹⁸¹⁴ Príncep de Moldàvia en dues ocasions i prolífic home de lletres que conreà camps tan dispersos com ara la filosofia, la història, la música, la lingüística, l'etnografia o la geografia. És autor de la primera novel·la en romanès, la *Historia Hieroglyphica* (1705).

Quien busca el peligro perece en él (I, Cap. 20, p. 229¹⁸¹⁵)

Cine caută primejdie în primejdie piere (FRUNZETTI, 1965: I, p. 247)

[‘Qui busca perill en (el) perill pereix’]

Cine caută primejdia piere în ea (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 185¹⁸¹⁶)

[‘Qui busca el perill pereix en ell’]

“Sancho asustado por «unos golpes a compás, con un cierto crujir de hierros y cadenas» y esto en una noche oscura, mientras «todo causaba horror y espanto», prefiere morir de sed a pasar por tanto miedo. Entonces se acuerda de un proverbio bíblico oído al cura de su pueblo, cuya intención pretende censurar a los imprudentes”.

Vet aquí com, amb quatre pinzellades ben dretureres, LEYVA (2004: p. 273) ens contextualitza la parèmia i, d'altra banda, el seu esment a la Bíblia ens condueix¹⁸¹⁷ a IRIBARREN (1974⁴: p. 559), el qual, a propòsit del refrany *El que ama el peligro, perecerá en él*, ens en forneix més detalls: “Es máxima tan vieja que aparece en la Biblia y en el libro del *Eclesiastés* (capítulo 3.º, vers. 27): *Qui amat periculum in illo peribit*¹⁸¹⁸”. Aquest perill mortal, en castellà, pot aparèixer formulat com a: *Quien el peligro ama, en él acaba* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 564, núm. 49.308), o, de manera més habitual: *Quien ama el peligro, en él perece* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 564, núm. 49.309; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 281, núm. 2765¹⁸¹⁹; ETXABE, 2001: p. 334¹⁸²⁰; ROMERO, 2001²: p. 270, núm. 771¹⁸²¹); refrany que Miguel de Unamuno també esmenta (per bé que sense coma entre hemistiquis) al seu *Diario íntimo*¹⁸²², que l'any 2007 l'editorial Polirom de Iași va publicar en romanès. A la pàgina 49 d'aquest *Jurnal intim* ensopeguem l'anterior parèmia castellana en la versió *Cine iubeste primejdia piere în ea* [‘Qui estima el perill mor en ell’]. El curiós del cas rau en la coincidència que el traductor unamunià no és altre que Sorin Mărculescu, el qual, pel que fa a la parèmia quixotesca, observem que també es decanta per una traducció literal. De fet, ambdós traductors romanesos malden de mantenir les dues paraules clau que basteixen la parèmia quixotesca:

¹⁸¹⁵ Amb aquesta nota (I, Cap. 20, p. 229, n. 17): “La frase proviene de la Biblia; pero ya en tiempo de C. se había vuelto proverbial”.

¹⁸¹⁶ Acompanyat de l'apunt bíblic (2007: I, p. 185, n. 362): “*Eclesiasticul*, 3, 27: «Et qui amat periculum in illo peribit»”.

¹⁸¹⁷ A cop segur que, pel mateix viarany, hauríem acabat desembocant, i no pas miraculosament, a OLMOS (1998² [1940]: p. 119): “Son palabras de la Sagrada Escritura con que fustiga a los temerarios. Dios no está obligado a hacer milagros, y buscar el peligro y querer evitar la caída es exigir un milagro”.

¹⁸¹⁸ Passatge bíblic que troba ressò, per exemple, en la parèmia italiana: *Chi ama il pericolo, perirà in esso* (GHEORGHE, 1986: p. 150, núm. 104; SCHWAMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 81, núm. 876).

¹⁸¹⁹ Les autores ens adverteixen que, amb aquesta parèmia, “Se amonesta a los temerarios”.

¹⁸²⁰ Parèmia matisada per la nota: “Advierte de que el mucho riesgo acaba trayendo graves consecuencias. Se suele emplear para amonestar a los muy osados”. Vegeu la fitxa de la parèmia quixotesca: *Tantas veces va el cantarillo a la fuente...* (I, Cap. 30, p. 387).

¹⁸²¹ Amb la glossa: “Sentencia proveniente del libro del *Eclesiastés*. Esta afirmación profética se suele verificar a menudo, así que lo mejor es no meterse sin ton ni son en situaciones arriesgadas de las que no quepa obtener ningún beneficio. Manifiesta la filosofía contraria al moderno «vivir peligrosamente», de nietzschiana memoria”.

¹⁸²² Prenem com a exemple la pàgina 20 de l'edició d'Alianza publicada a Madrid el 1970.

perigo i *perece* (en romanès, *primejdie* i *piere*, respectivament). Ara bé, la citada literalitat de Mărculescu contrasta amb l'opció de Frunzetti, el qual opta per repetir el mot *primejdie* ['perill'], estratègia que li permet ampliar el refrany a dos hemistiquis, que, al seu torn, es relacionen per quiasme (verb + *primejdie*, *primejdie* + verb); es tracta d'una solució idèntica a l'adoptada, en el cas del portuguès, per VISCONDES (2002: p. 119): *Quem busca o perigo no perigo more*¹⁸²³.

El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 704, s.v. *perigo*) recull l'opció de Frunzetti, *Cine caută primejdie în primejdie piere* ['Qui busca perill al perill pereix'], acompanyada d'una altra de collita pròpia: *Cine se joacă cu focul pe sine se arde*¹⁸²⁴ ['Qui juga amb el foc a si mateix es crema']. Amb el darrer refrany obrim una ígnia via amb diverses possibilitats: *Cine se joacă cu focul se arde*¹⁸²⁵ (KARAGJOZI-KORE, 2009: p. 63); *Nu te juca cu focul, [/] că îndată te pîrlește* ['No juguis amb el foc, [/] que de seguida et socarrima'] (MUNTEAN, 1967: p. 281, núm. 5535); *Nu te juca cu focul, că îndată te frige/pârlește* ['que de seguida t'abrusa/socarrima'] (MILLIO, 1999: p. 120, núm. 1013b¹⁸²⁶); *Nu te juca cu focul, că îndată te pîrleşti* ['et socarrimes'] (GHEORGHE, 1986: p. 150, núm. 104; FLONTA, 1992a: p. 78, núm. 529¹⁸²⁷); *Cine se joacă cu focul se frige (îndată se pîrlește)* ['Qui juga amb el foc s'abrusa (de seguida se socarrima)'] (FLONTA, 1992a: p. 78, núm. 529¹⁸²⁸); refrany extret de font trilingüe, avinentesa que aprofitem per conèixer-ne, ultra les versions anglesa i romanesa, també la francesa: *Si l'on n'est pas brûlé par le feu, on est noirci par la fumée*¹⁸²⁹. Si els humans han de tenir cura de no socarrimar-se, encara amb més raó una fràgil bestioleta com la papallona: *Fluturele când se 'ntorce pe lângă vîlvóre, aripile și le arde*¹⁸³⁰ ['La papallona quan giravolta vora la flamarada, les ales(,) se les crema'] (ZANNE, 1895: I, p. 461, núm. 1802). En resum, i com a regla general sempre que ens les haguem amb el foc: *Departa cu mâna de para focului* ['Lluny amb la mà de la flama del foc'] (MILLIO, 1999: p. 120, núm. 1013a¹⁸³¹). Per cloure la fitxa, afegim dues parèmies d'idèntic significat, que, això no obstant, prenen com a referents els esbarzers i la pregunta: *Cine s-atinge de mărăcini [/] nevătămat nu scapă* ['Qui s'acosta als esbarzers [/] incòlume no (n')escapa'] (MUNTEAN, 1967: p. 93, núm. 2098); *Cine s-atinge de*

¹⁸²³ O, com urpem de GHEORGHE (1986: p. 150, núm. 104), *Quem ao perigo corre, nele morre*.

¹⁸²⁴ Amb coma després de *focul* a GHEORGHE (1986: p. 150, núm. 104).

¹⁸²⁵ Tenint en compte que l'article d'on extraiem la parèmia es basa en la comparació paremiològica entre el romanès i l'albanès, creiem que és de justícia, malgrat la palesa llunyania lingüística, esmentar el refrany albanès equivalent, tal com el cita l'autora. Heus-lo aquí: *Kush luan me zjarrin, digjet*.

¹⁸²⁶ *Don't play with the FIRE*.

¹⁸²⁷ *If you play with FIRE you get burnt*.

¹⁸²⁸ Ídem.

¹⁸²⁹ Passant del foc, no pas a les brases, sinó a l'aigua, vet aquí un destí igualment funest, en francès, italià i castellà, de la mà de GHEORGHE (1986: p. 150, núm. 104): *Bons nageurs sont à la fin noyés; I buoni nuotatori alfin si affogano*, i *Quien mejor nada, muere en el agua*. Pel que fa a l'equivalent francès, el retrobem a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 9, núm. 35).

¹⁸³⁰ Amb l'explicació: "Adică cel ce se vîră în cele primejdiose, îndată se prăpădesc" ['És a dir el que fica el nas en aquelles (coses) perilloses, de seguida fa mala fi'].

¹⁸³¹ *Don't play with the FIRE*.

mărăcini, nevătămat nu scapă (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 237), i *Cine s-atinge de smoală și nu se mînjește?* ['Qui s'acosta a la pegunta i no s'empastifa?'] (MUNTEAN, 1967: p. 93, núm. 2099).

Quien canta sus males espanta (I, Cap. 22, p. 260¹⁸³²)

Cine cântă chinu-și înspăimîntă! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 279)

[‘Qui canta el seu turment espanta!’]

Cine cântă relele-și spăimîntă (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 213¹⁸³³)

[‘Qui canta els seus mals espanta’]

A propòsit del refrany transmès per AMADES (1983: p. 17): *Qui canta el seu mal espanta*¹⁸³⁴; l'autor ens aclareix (1983: p. 18): “Aquest concepte ja es troba en llatí, del qual ha passat a les llengües romàniques de cultura mediterrània. Respon al sentit que la cançó anima i supera l'esperit i que no hi pot haver tristor ni pena on hi ha cançó”¹⁸³⁵. Pel que fa a les fonts castellanes¹⁸³⁶, CALLES (2006: p. 48, núm. 135) singularitza el mal espantadís: *Quien canta su mal espanta*¹⁸³⁷; així com també, en aquest cas amb coma, ROMERO (2001²: p. 272, núm. 779¹⁸³⁸) i JUNCEDA (1991: p. 12¹⁸³⁹): *Quien canta, su mal espanta*. A més, CASADO *et alii* (1998: p. 26¹⁸⁴⁰) comparen el nostre refrany amb el francès *C'est demi-vie que de rire*, i amb l'italià *L'allegria è d'ogni male il rimedio universale*¹⁸⁴¹. D'altra banda, si bé comentaristes com OLMOS (1998² [1940]: p. 119) centren el seu apunt en l'esfera musical: “Distrae cantar y aparta de la imaginación los males. Y es, sin duda, que la música nos acerca un poco al cielo”; també n'hi ha un bon grapat¹⁸⁴² que sobrepassen l'esmentat àmbit d'Euterpe, com ara CALLES (2006: p. 48, núm. 135¹⁸⁴³):

¹⁸³² Amb la nota (I, Cap. 22, p. 260, n. 23): “Refrán, a veces en la forma «Quien ríe y canta, sus males espanta»”.

¹⁸³³ Acompanyat d'un apunt que correspon a la informació oferta per l'anterior nota de l'original quixotesca (2007: I, p. 213, n. 415): “Proverb, uneori și sub forma [‘Refrany, a vegades també sota la forma’] «Quien ríe y canta, sus males espanta»”.

¹⁸³⁴ Amades rebla el conegut refrany informant-nos-en d'un possible repicó: “A voltes el qui escolta afegeix: *i fa mal de cap als altres*”.

¹⁸³⁵ A la pàgina següent, AMADES (1983: p. 19) hi amplia la parèmia original: *Qui canta, els seus mals espanta, qui plora, els seus mals augmenta, i el qui està enamorat sols de mirar s'acontenta*, bo i explicant-ne: “Aquesta parèmia és una de tantes que participen del doble aspecte de refrany i de corrandà”.

¹⁸³⁶ La parèmia (amb coma després de *canta*) apareix a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 289, s.v. *cantar*), sense cap altra explicació addicional.

¹⁸³⁷ Amb la glossa: “Porque se tiene por seguro que la diversión es el mejor antídoto contra la pena y la tristeza. Y porque el entretenimiento aleja las pesadumbres y nos distrae de las preocupaciones”.

¹⁸³⁸ L'autor ens apunta: “Muestra la verdad psicológica de que quien padece algún temor, de forma inexplicable, se calma si canta y más si lo hace junto con otros. Es un consejo para situaciones tensas”.

¹⁸³⁹ Amb una anècdota (1991: p. 13) encantadora: “Tampoco al astuto Mazarino, privado de Luis XIII de Francia, debía serle ajena esta estupenda terapia del canto, pues oyendo un día, detrás de los cristales de palacio, las agresivas coplas que le dirigían los parisienses, irritados por tanto tributo abusivo, dijo cazurramente:

— ¡Que canten, que canten! Ya pagarán.

Con razón habría de afirmar Chamfort, el agudo moralista auvernés, que la Francia de entonces era una tiranía dulcificada por el canto”.

¹⁸⁴⁰ I hi afegeixen la glossa: “Si tenemos problemas y penas, es aconsejable desahogarse cantando”.

¹⁸⁴¹ A SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 31, núm. 352) amb una petita variant gràfica: *L'allegria è di ogni male il rimedio universale*.

¹⁸⁴² N'esmentem, a peu de pàgina, la de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 216, núm. 2132): “Enseña que para alivio de los males o aflicciones conviene buscar alguna diversión”; la d'ETXABE (2001: p. 338): “Recomienda distraerse y realizar actividades placenteras como antídoto para sobrellevar las desgracias y los padecimientos”; i la de LEYVA (2004: p. 274): “Cualquier distracción, por sencilla que sea, distrae la mente y ayuda a olvidar momentáneamente las penas”.

¹⁸⁴³ La glossa correspon a la parèmia: *Quien canta su mal espanta*.

“Porque se tiene por seguro que la diversión es el mejor antídoto contra la pena y la tristeza. Y porque el entretenimiento aleja las pesadumbres y nos distrae de las preocupaciones. Pero este refrán hace referencia también al hecho de «hablar o comunicar» los pesares que nos ocupan. Es conocido este método para ahuyentar los pensamientos sombríos. Al contar las desgracias se alivia el dolor porque se entiende que los amigos lo comparten y ayudarán en la resolución del problema”.

Quant a les traduccions romaneses, a banda de l’alternança entre el verb *a înspăimânta*¹⁸⁴⁴ i la variant *a spăimânta*, d’idèntic significat, cal destacar l’opció de Mărculescu, *relele* [‘els mals’], que contrasta amb la de Frunzetti, *chinu* [‘el turment’], la qual dóna una altra volta de femella a l’infortuni de la parèmia original. Al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 174, s.v. *cantar*²), hi podem, a part de la turmentosa versió de Frunzetti, la poliparèmia: *Cine cântă gonește urâtul/își alungă durerile/își alungă necazurile* [‘Qui canta foragita el tedi/allunya els seus dolors/allunya les seves desgràcies’]. Permeteu-nos aprofitar els anteriors exemples per espigolar dos versos anònims ben presents al folklore romanès:

“Eu nu cânt că știu cânta,
cânt să-mi stâmpăr inima”¹⁸⁴⁵.

Bo i passant a un altre diccionari de referència, el de CALCIU *et alii* (1979: p. 198, s.v. *cînta*), descobrim, entre els exemples proposats, la parèmia quixotesca acompanyada de l’equivalent romanès: “Cine cîntă gonește urîtu (*sau* își alungă durerile)” [‘Qui canta foragita el tedi (*o* allunya els seus dolors)’]; o, altrament dit, l’opció anterior de Calciu / Samharadze, aquest cop, emperò, sense la darrera opció: *își alungă necazurile* [‘allunya les seves desgràcies’]. Per altra part, l’aparició del mot *urât* [‘tedi’] ens obliga a deturar-nos-hi un instant, ja que es tracta d’un concepte específicament romanès (fins a cert punt, germà del *cafard* i de l’*ennui* francesos), que el DEX (s.v. *urât*^{III.1}) defineix talment: “Stare sufletească apăsătoare provocată de teamă, de singurătate, de lipsă de ocupație, de viață banală etc.; plictiseală; indispoziție” [‘Estat anímic aclaparador provocat per la temença, per la solitud, per la falta d’ocupació, per la vida banal(,) etc.; avorriment; indisposició’]. Per fer-nos el càrrec del perill que enclou aquest estat anímic, n’hi haurà ben bé prou amb la següent comparació: *De cât cu urîtu ’n casă, [/] Mai bine cu bóla ’n ósē* [‘Més que amb el tedi a casa, [/] Millor amb la malaltia als ossos’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 470, núm. 16909). A tall de conclusió, apuntarem que l’*urât* esdevé un concepte bàsic en l’imaginari filosòfic d’Emil Cioran (1911-1995), el qual, per exemple, en el penúltim llibre que escrigué en romanès l’any 1940, *Amurgul gândurilor* [‘El crepuscle dels pensaments’], el defineix amb uns mots que se’ns antullen d’allò més poètics: “[urâtul,] fiere a timpului turnată în vine”¹⁸⁴⁶ [‘fel del temps abocat a les venes’].

¹⁸⁴⁴ Segons el DEX (s.v. *însăimânta*): “A fi cuprins de spaimă” [‘Estar mort de por’].

¹⁸⁴⁵ És a dir: ‘Jo no canto perquè sé cantar, [/] canto per apaivagar-me el cor’.

¹⁸⁴⁶ Citació extreta de l’edició publicada a l’editorial Humanitas de la capital romanesa (1991 [1940]: p. 205). A títol informatiu, esmentem la traducció castellana de Joaquín Garrigós (2000³) i la francesa de Mirella Patureau-Nedelco

Quien las sabe las tañe (II, Cap. 59, p. 1215¹⁸⁴⁷)

Să nu se-apuce de tras clopotul cel ce nu se pricepe (PAPU, 1965: II, p. 527)

[‘Que no es posi a tocar la campana el que no hi entén’]

Doar cine le știe le cântă bine (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 483¹⁸⁴⁸)

[‘Només qui les sap les toca bé’]

“Al observar don Jerónimo á Sancho que el autor del falso Quijote le pinta comedor y simple, y no nada gracioso y muy otro del Sancho que en la primera parte de la historia de su amo se describe, Sancho le contesta: «Dios se lo perdone; dejárame en mi rincon sin acordarse de mí, porque quien las sabe las tañe, y bien se está San Pedro en Roma (n.º 94)^[1849],» dando á entender con esto que nadie debe meterse en lo que no entiende^[1850],» (COLL, 1874: p. 17, núm. 23).

Segons CABALLERO (1970: p. 287, núm. 4049), el nostre refrany “tiene su origen en tañer las castañuelas”, tal com sembla recollir la versió francesa de FANLO (2010 [2008]: II, p. 574): *Il faut connaître les castagnettes pour en jouer*. Tanmateix, la parèmia, que ja es troba a COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 953, s.v. *tañer*) en la forma *El que las sabe las tañe*¹⁸⁵¹, també la recull Correas, amb un repicó –mai més ben dit–, que canvia l’al·lusió a les castanyoles pel de les campanes: «*El que las sabe, las tañe*». *Y eran campanas*¹⁸⁵² (CORREAS, 2000 [1627]: p. 293, núm. 1142). En aquest últim referent es basa la traducció de Papu, que esmenta ben clarament *clopotul* [‘la campana’], així com, per exemple, la gallega d’ARIAS *et alii* (2005 [1992]: II, p. 569): *Repenique*^[1853] *quen saiba*. Per altra part, gràcies al comentari d’OLMOS (1998² [1940]: p. 120-121): “Encarece que cada uno a su oficio, que en él nadie se desenvuelve mejor ni conoce tanto «donde le aprieta el zapato»”, i a la traducció portuguesa *Quem te manda a ti, sapateiro, tocar rabecão*¹⁸⁵⁴ (VISCONDES, 2002: p. 615), se’ns obre una nova via d’actuació a través del conegudíssim *Zapatero, a tus zapatos*¹⁸⁵⁵ (ETXABE, 2001: p. 407), el qual s’assembla qui-sap-lo a la nostra parèmia quixotesca, atenint-nos, per exemple, a la glossa

(1991): “el Tedio, hiel del tiempo vertida en las venas” (Barcelona: Tusquets, p. 300), i “Le Spleen [...], poison du temps versé dans les veines” (Malesherbes: Éditions de l’Herme, p. 219).

¹⁸⁴⁷ Amb l’apunt (II, Cap. 59, p. 1215, n. 39): “«cada uno sabe sus cosas»; refrán”.

¹⁸⁴⁸ L’autor anota (II, p. 483, n. 836): “Expresie proverbială [‘Expressió proverbial’]: «Quien las sabe las tañe»”.

¹⁸⁴⁹ Al·lusió al número de fitxa del refrany.

¹⁸⁵⁰ En el mateix sentit, LEYVA (2004: p. 277) apunta: “El refrán recomienda que nadie opine de lo que no entiende”.

¹⁸⁵¹ Variant que, amb coma després de *sabe*, recull i comenta ETXABE (2001: p. 162): “Aconseja que cada uno se ocupe de aquello que realmente sabe hacer”; juntament amb la parèmia quixotesca (ETXABE, 2001: p. 348), bo i introduint-hi una coma entre ambdós hemistiquis: *Quien las sabe, las tañe*. D’altra banda, CALLES (2006: p. 283, núm. 970) encara n’esmenta una altra variant: *Qui la sabe, la tanya*; i la comenta talment: “Sólo debería hablar sobre un tema quien lo domine”.

¹⁸⁵² Amb la variant: «*Quien las sabe, las tañe*». *Y era una bocina*.

¹⁸⁵³ Segons el DRAG (s.v. *repenicar*): “Tanxer [unha campá], en especial rápida e repetidamente e en sinal de alegría”.

¹⁸⁵⁴ Instrument de corda semblant al contrabaix.

¹⁸⁵⁵ No endebades, el *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58662&Lng=10>), per al refrany *El que las sabe, las tañe*, ens ofereix l’equivalent català: *Mestre, si sou sabater, aneu-vos-en a fer sabates* (PARÉS, 1999: p. 363, núm. 1012); prou coincident amb la variant de CORREAS (2000 [1627]: p. 830, núm. 13): *Zapatero solíades ser; volveos a nuestro menester*.

d'IRIBARREN (1974⁴: p. 569): “Refrán que aconseja no juzgar sino de aquello que uno entiende y no salirse de su esfera”¹⁸⁵⁶.

A l'esmentat sabater manefla, en romanès, se li han d'acabar parant els peus, interpel·lant-lo abruptament: *Cizmar, nu mai sus pe*¹⁸⁵⁷ *sanda!* ['Sabater, no més amunt de la sandàlia!'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapatero*); o bé: *Cizmarule pentru cizme numai răspunde, iar nu și pentru nădragi!* ['Sabater, respon només de les sabates, però no pas de les calces¹⁸⁵⁸!'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapatero*). L'última variant, l'espigolem manta vegada en forma afirmativa, i, per tant, sense el deliciós vocatiu *cizmarule* ['sabater!']: *Cizmarul pentru cizme numai răspunde, iar nu și pentru nădragi* ['El sabater respon només de les sabates, però no pas de les calces'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 189, núm. 11593); *Cizmarul pentru cizme numai răspunde, iar nu și pentru nădragi* (MUNTEAN, 1967: p. 100, núm. 2239; CALCIU *et alii*, 1979: p. 196, s.v. *cizmar*; p. 657, s.v. *nădragi*; FLONTA, 1992a: p. 35, núm. 239¹⁸⁵⁹; 1992b: p. 42, núm. 237¹⁸⁶⁰; MILLIO, 1999: p. 193, núm. 1631¹⁸⁶¹); *Cizmarul pentru cizme răspunde, iar nu și pentru nădragi* (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 102); *Cizmarul numai pentru cizme răspunde, nu și pentru nădragi*¹⁸⁶² (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 92, núm. 777). Deixant de banda el sabater i d'altres oficis concrets, podem afirmar, suara amb l'hiperònim parèmic portuguès, català, francès i, finalment, romanès: *Cada um sabe de seu ofício* (SERRAS, 2005: p. 558); *Ningú no parli d'allò que no entén* (CIVERA, 1969: p. 646); *Chacun son métier et les vaches seront bien gardées*¹⁸⁶³ (CASADO *et alii*, 1998: p. 127), i *Fiecare să-și vadă de treaba lui* ['Cascú que es cuidi de la seva feina(!)'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1085, s.v. *vedea*; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapatero*).

Salíos de mi casa y qué queréis con mi mujer (II, Cap. 43, p. 1068)

Vegeu *A idos de mi casa y qué queréis con mi mujer, no hay responder (II, Cap. 43, p. 1068)*

¹⁸⁵⁶ No ens estem de citar, arrecerada a peu de pàgina, i amb mots d'IRIBARREN (1974⁴: p. 569), la famosa anècdota de les *Historiae Naturales* (XXXV, 84) de Plini el Vell: “Apeles, el más ilustre de los pintores griegos (siglo IV antes de Cristo), era muy exigente con sus obras, y lejos de desdeñar la crítica, la provocaba, para lo cual solía colocar sus cuadros en la plaza pública, y él se ocultaba detrás del lienzo para oír lo que decían los curiosos.

Cierto día acertó a pasar un zapatero que censuró acremente la hechura de una sandalia en un retrato de cuerpo entero.

Apeles comprendió su error y lo corrigió; pero al día siguiente volvió a pasar el mismo zapatero, que, al ver corregido el defecto por él señalado, se envalentonó y se metió a criticar otras partes del cuadro.

Apeles salió entonces de su escondite, exclamando:

–*Ne sutor ultra crepidam.*

Equivalent a la frase que comentamos”.

¹⁸⁵⁷ *Lapsus calami*: la preposició correcta és *de*.

¹⁸⁵⁸ No oblidem que el mot *calces*, a part d'al·ludir a una peça de roba interior, per regla general, femenina, també pot significar ‘pantalons’; vegeu el DIEC (s.v. *calça*).

¹⁸⁵⁹ *Let not the COBBLER go beyond his last.*

¹⁸⁶⁰ *Let the COBBLER stick to his last.*

¹⁸⁶¹ *HE THAT makes the SHOE can't tan the leather.*

¹⁸⁶² Amb l'apunt: “Fiecare meșter este specializat în domeniul său și este responsabil de marfa produsă în atelierul său” ['Cada mestre està especialitzat en el seu àmbit i és responsable del material produït en el seu taller'].

¹⁸⁶³ Parèmia citada a propòsit del castellà: *Zapatero, a tus zapatos*. En la mateixa forma, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 70, núm. 1443).

***Sé dónde me aprieta el zapato* (II, Cap. 33, p. 992)**

Știu eu mai bine unde mă strînge ciubota (PAPU, 1965: II, p. 308)

[‘Jo (ho) sé millor on m’estreny la bota’]

Știu unde mă bate gheata (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285¹⁸⁶⁴)

[‘Sé on em fa mal la xiruca’]

***¡Como si yo no supiese [...] adónde me aprieta el zapato!* (I, Cap. 32, p. 408-409¹⁸⁶⁵)**

Parcă eu n-aș ști [...] unde mă roade sandaia! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 428)

[‘Ni que semblés que jo no sé [...] on em rasca la sandàlia’]

Ca și cum n-aș ști [...] unde mă bate pantoful! (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 343¹⁸⁶⁶)

[‘Com si no sabés [...] on em fa mal la sabata!’]

“Es un dicho antiquísimo que proviene, según parece, de una anécdota que cuenta Plutarco en sus *Vidas paralelas*.

El insigne biógrafo griego, en la vida de Paulo Emilio, refiere el siguiente caso, defendiendo a su héroe de haberse divorciado, sin razón aparente, de Pipiria, hija de Papirio Masso:

«Un patricio romano tenía una esposa joven, bella, rica y honrada, y, sin embargo, la repudió. Como este divorcio no parecía fundado en ningún motivo razonable, sus amigos se lo reprobaron, pero él les contestó con el siguiente apólogo:

— ¿Veis mi calzado? —les dijo, mostrándoles el pie revestido con una rica solea—. ¿Habéis visto otro mejor trabajado, ni más elegante? Sin embargo, yo sé en dónde me lastima el pie»¹⁸⁶⁷ (IRIBARREN, 1974⁴: p. 157).

Queda, doncs, demostrat que cadascú *Sabe dónde le muerde el zapato* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 716, núm. 9), per tal com, precisament, *Ninguno siente de qué parte aprieta el zapato, sino el que le trae calzado*¹⁸⁶⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 558, núm. 391).

En les quatre traduccions romaneses sorprèn, d’una banda, la varietat de calçat: *ciubota* [‘la bota’], *gheata* [‘la xiruca’], *sandaia* [‘la sandàlia’] o *pantoful* [‘la sabata’]; i, d’una altra part, la

¹⁸⁶⁴ Amb la nota (2007: II, p. 285, n. 506), motivada per la tirallonga de parèmies: “Nouă succesiune de proverbe [‘Nova successió de refranys’]: «A perro viejo no hay tus, tus»; «sé despabilarme a sus tiempos»; «sé donde [sic] me aprieta el zapato»”.

¹⁸⁶⁵ Juntament amb [*Como si yo no supiese*] *cuántas son cinco*, són “Expresiones que indican la simpleza o ignorancia de alguien” (I, Cap. 32, p. 409, n. 42). Curiosament, al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 990, s.v. *ști*) aquestes dues expressions apareixen costat per costat, si bé en ordre invers: “*a ști care-i punctul slab* (*a ști ce-l doare*) [‘saber quin és el punt feble (saber què li fa mal)’] *saber dónde le aprieta el zapato*; *a ști cât fac doi și cu doi* [‘saber quant fan dos més dos’] *saber cuántos son cinco*”.

¹⁸⁶⁶ Amb l’apunt traductològic (2007: I, p. 343, n. 604): “Două locuțiuni proverbiale în succesiune, pe care le traduc textual, sensul fiind foarte clar” [‘Dues locucions proverbials en successió, que tradueixo textualment, ja que el sentit (n’)és ben clar’].

¹⁸⁶⁷ La mateixa anècdota es troba a MARÍN (2003: p. 65) i a DOVAL (1995: p. 169). CANDÓN / BONNET (1993: p. 75), en canvi, remunten l’origen de l’expressió “a un cuento castellano protagonizado por un cura y un zapatero”.

¹⁸⁶⁸ GHEORGHE (1986: p. 209, núm. 180), a l’hora de comparar les parèmies castellanques amb la resta del món romànic, escull les següents variants: *Cada uno sabe donde le aprieta el zapato*; *Cada uno sabe de qué pie cojea*, i *Ninguno siente de qué parte aprieta el zapato, sino el que le trae calzado*.

molèstia que el calçat origina¹⁸⁶⁹: *strînge* ['estreny'], *bate*¹⁸⁷⁰ ['fa mal'] o *roade* ['rasca']. Respecte a l'anècdota de Pau Emili amb què encetàvem la fitxa, ZANNE (2004 [1899]: III, p. 107, núm. 6893) l'esmenta a propòsit de la parèmia: *Numai tu scii unde te strînge ciubota* ['Només tu saps on t'estreny la bota']; *Numai tu ştii unde te strânge ciubota* (MILLIO, 1999: p. 354, núm. 3000a¹⁸⁷¹); o, de guisa més universal, *Fie-care scie unde 'l strînge ciubota (ciubota, cibota)* ['Cadascú sap on l'estreny la bota (bota, bota)'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 106, núm. 6892); *Fiecare ştie unde-l strînge ciubota* (FLONTA, 1992a: p. 193, núm. 1326¹⁸⁷²; 1992b: p. 229, núm. 1323¹⁸⁷³). A més, CARTALEANU *et alii* (2007: p. 138, núm. 1212) hi afegeixen un calçat típicament rural, amb el mot *opinca* ['l'avarca'] en lloc de *ciubota* ['la bota']: *Fiecare ştie unde-l strânge ciubota/opinca*; hàbit pedestre que, certament, es demostra d'allò més productiu en tot el refranyer: *Fiecare ştie unde îl strînge opinca* (MUNTEAN, 1967: p. 175, núm. 3660; CALCIU *et alii*, 1979: p. 729, s.v. *opincă*¹⁸⁷⁴; p. 963, s.v. *strînge*; p. 990, s.v. *şti*; GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 180); *Fiecare ştie unde îl strânge opinca* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*); a voltes, amb un emfàtic *singur* ['sol']: *Fiecare singur ştie unde îl strînge opinca* ['Cadascú se sap on l'estreny l'avarca'] (PANN, 1982 [1847]: p. 345; HINŢESCU, 1985: p. 87, núm. 1188); *Fie-care singur scie unde îl strînge opinca*¹⁸⁷⁵ (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 261, núm. 7450). A l'anterior tirallonga, encara caldria afegir-hi una variant amb *gheata* ['la xiruca'] com a calçat de referència: *Fiecare ştie unde îl strînge gheata* (CALCIU *et alii*, 1979: p. 412, s.v. *gheată*).

Amb una estructura similar a la versió mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 198): *Ningú coneix es mal de s'òlla mes que sa cuyéra*; però, ben entès, sense abandonar el lacerant calçat, vet aquí una parèmia que posa en joc *cizma*¹⁸⁷⁶ ['la bota']: *Nime nu scie maî bine unde 'l strînge*

¹⁸⁶⁹ En aquest sentit, vegeu la proteica parèmia: *Fiecare ştie unde-l bate/doare/strânge gheata/pantoful/ciubota* ['Cadascú sap on li fa mal/doloreja/apreta la xiruca/la sabata/la bota'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*). Ben al contrari, CIVERA (1969: p. 518) ho resol amb màniga més ampla, i a peu nu: *Sé de quin peu em dolc.*

¹⁸⁷⁰ Tot i el significat principal de 'pegar, colpejar', parem esment a l'exemple inclòs al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 956, s.v. *zapato*): "mă bate pantoful", que ells tradueixen com a: "el zapato me hace daño".

¹⁸⁷¹ *THOSE WHO wear the SHOE know best where it pinches.*

¹⁸⁷² *Everyone knows best where his own SHOE pinches.* L'autor esmenta el francès: *Chacun sait le mieux où le soulier le blesse*, coincident amb ARTHABER (1929: p. 618, núm. 1236), i ben semblant a GHEORGHE (1986: p. 209, núm. 180): *Chacun sait (le mieux) où le soulier le blesse.* A MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 57, núm. 1143): *Chacun sait où son soulier le blesse.*

¹⁸⁷³ *Everyone knows best where his own SHOE pinches.* Flonta, a més del refrany castellà: *Cada uno sabe donde le aprieta el zapato*; també cita el portuguès: *Cada um sabe onde o sapato lhe aperta*; recollit per GHEORGHE (1986: p. 209, núm. 180), el qual encara hi afegeix un parell més de parèmies: *Não sabe o couro onde aperta o sapato*, i *O coxo bem sabe de que pé coxeia.*

¹⁸⁷⁴ Amb una segona traducció, si bé arcaica, que s'adiu a la perfecció a l'original: "Cada uno sabe en donde le aprieta el zapato (*sau inv.* ['o arcaic'] a do mata el abarca)".

¹⁸⁷⁵ Zanne aprofita l'avinentesa per treure a col·lació el fraseologisme toscà: *Saper dove la scarpa stringe.* Pel que fa a l'italià, la parèmia més recurrent és: *Dove stringe la scarpa, non lo sa altro che chi l'ha in piede* (ARTHABER, 1929: p. 618, núm. 1236; GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 180; CASADO *et alii*, 1998: p. 127); si bé un traductor com BODINI (2005 [1957]: II, p. 864) hagi optat per la solució: *So bene dov'è che casca l'asino.*

¹⁸⁷⁶ En donem el mateix significat que per a *ciubota*, ja que es tracta d'"Încălţăminte de piele, de cauciuc, de material plastic etc. cu carâmbul înalt până spre (sau peste) genunchi'" ['Calçat de pell, de cautxú, de material plàstic(.) etc. amb la canya alta fins al (o més amunt del) genoll'] (DEX: s.v. *cizmă*).

*cizma de cât cel ce o pòrtă*¹⁸⁷⁷ [‘Ningú no sap millor on l’estreny la bota que el que la porta’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 115, núm. 6919); *Nimenea nu știe mai bine unde-l strînge cizma, decît cel ce-o poartă* (HINȚESCU, 1985: p. 117, núm. 1905); *Nimeni nu știe mai bine unde-l strînge cizma decît cel ce o poartă* (FLONTA, 1992a: p. 193, núm. 1327¹⁸⁷⁸; 1992b: p. 229, núm. 1324¹⁸⁷⁹); *Nimeni nu știe mai bine unde-l strînge cizma decât cel ce-o poartă* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*). Per últim, MILLIO (1999: p. 354, núm. 3000b¹⁸⁸⁰) afegeix una doble possibilitat verbal, *bate* [‘fa mal’] i *strînge* [‘estreny’]: *Nimeni nu știe mai bine unde-l bate/strînge cizma decât cel ce o poartă*; mentre que d’altres autors aprofiten la similitud semàntica entre *ciubota* i *cizma* (que no endebades hem traduït en ambdós casos per ‘la bota’): *Nimeni nu știe mai bine unde-l strînge ciubota (cizma) decît cel ce o poartă* (GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 180); *Nimeni nu știe mai bine unde îl strînge ciubota/cizma decât cel care o poartă* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 138, núm. 1212).

De manera més general, podem afirmar: *Fie-care scie unde ’l dóre*¹⁸⁸¹ [‘Cadascú sap on li doloreja’] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 550, núm. 5196); *Fiecare știe unde-l doare*¹⁸⁸² (MILLIO, 1999: p. 354, núm. 3000c¹⁸⁸³), o bé: *Fiecare știe ce-l doare* [‘Cadascú sap què li doloreja’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*); i, en conseqüència, *Fiecare pune mîna unde-l doare* [‘Cadascú posa la mà on li doloreja’] (MUNTEAN, 1967: p. 175, núm. 3657); o, encara millor, *Fiecare se leagă unde-l doare* [‘Cadascú s’embena on li doloreja’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 568, s.v. *lega*¹⁸⁸⁴; HINȚESCU, 1985: p. 87, núm. 1187; GHEORGHE, 1986: p. 209, núm. 180); *Fiecare se leagă acolo unde-l doare* [‘allí on li doloreja’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 138, núm. 1210); amb una última variant d’efecte-causa: *Fiecare se leagă/știe unde-l doare* [‘Cadascú s’embena/sap on li doloreja’] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*). L’esmentat dolor pot provenir d’una butllofa, d’un encetament... En aquest cas, també *Fiecare-și știe bubă*¹⁸⁸⁵ [‘Cadascú sap la seva ferida’] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 126, s.v. *bubă*; MILLIO, 1999: p. 354, núm. 3000d¹⁸⁸⁶; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*). I, si

¹⁸⁷⁷ Amb referència a parèmies romàniques en francès, italià i, suposadament, castellà: *Chacun sait où son soulier le blesse; Ognuno sa dove la scarpa lo stringe, i Cada qual sento o seu mal* [sic]. Quant a l’italià, vegeu GHEORGHE (1986: p. 209, núm. 180): *Ognuno sa* [sic] *dove la scarpa lo stringe*.

¹⁸⁷⁸ *No one but the wearer knows where the SHOE pinches*. Flonta el compara amb el francès: *Nul ne sait mieux que l’âne où le bât le blesse*; parèmia present, així mateix, a ARTHABER (1929: p. 618, núm. 1236). Sense presència asinina, i de manera més general, a GHEORGHE (1986: p. 209, núm. 180) i CASADO *et alii* (1998: p. 127): *Chacun sait où le bât le blesse*.

¹⁸⁷⁹ *No one but the wearer knows where the SHOE pinches*.

¹⁸⁸⁰ *THOSE WHO wear the SHOE know best where it pinches*.

¹⁸⁸¹ Zanne al·ludeix al francès: *Chacun sent son mal*.

¹⁸⁸² Tanmateix, CALCIU *et alii* (1979: p. 340, s.v. *durea*) no s’estan d’esmentar al final del refrany, entre parèntesis, *gheata* [‘la xiruca’].

¹⁸⁸³ *THOSE WHO wear the SHOE know best where it pinches*.

¹⁸⁸⁴ Amb tres equivalents castellans: “cada uno sabe donde le aprieta el zapato (*sau* de que [sic] *pie cojea*); cada uno se toca donde le duele”.

¹⁸⁸⁵ BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 142) recullen el fraseologisme: *A cunoaște unde te doare bubă* [‘Conèixer on et doloreja la ferida’].

¹⁸⁸⁶ *THOSE WHO wear the SHOE know best where it pinches*.

l'esmentat dolor es trasllada a la zona bucal, aleshores: *Fie-care scie unde 'l dóre masaua* ['Cadascú sap on li doloreja el queixal'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 266, núm. 3868); *Fiecare ştie unde-l doare măseaua* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 50; CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 956, s.v. *zapato*; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 138, núm. 1211).

Acabem amb un petit calaix de sastre amb parèmies que, pel sentit, equivaldrien al refrany quixotesc, com, per exemple, *Fiecare cu metehnele lui* ['Cadascú amb els seus defectes'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 619, s.v. *meteahnă*), que els autors no dubten a traduir talment: *Cada uno sabe donde le aprieta el zapato*. D'altra banda, i amb una nova estreta dolorosa, *Tot natu scie unde'l strîng curelele* ['Tot individu sap on l'estrenyen els cinturons'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 139, núm. 7010); *Tot natul ştie unde-l strîng curelele* (MUNTEAN, 1967: p. 377, núm. 7293). En definitiva, tant a l'hora de menjar com de caminar ningú és tan sabedor de les seves necessitats i facultats com un (o un jo) mateix: *Cunosc de care pómă mă îngraş eũ* ['Conec (bé) de quin fruit jo m'engreixo'] (ZANNE, 1895: I, p. 263, núm. 1059), i *Fiecare îşi ştie păsul său* ['Cadascú se sap el seu pas'] (HINȚESCU, 1985: p. 87, núm. 1184).

Si al palomar no le falta cebo, no le faltarán palomas (II, Cap. 7, p. 743)

Grăunțe să fie-n hulubar, că hulubii vin ei! (PAPU, 1965: II, p. 70)

[‘Grans hi hagi al colomar, que els coloms vénen ells (sols)!’]

Dacă-s grăunțe în hulubărie, și hulubi au să fie (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 70)

[‘Si hi ha grans al colomar, també coloms hi haurà’]

Vet aquí un refrany que, a semblança del català *¿Ahont va ’n Miquel*¹⁸⁸⁷? *Allá hon donan mel* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 42), “hace referencia al poder irresistible del dinero. El interés no puede estar ausente en las relaciones humanas” (LEYVA, 2004: p. 281). Ultra la parèmia quixotesca, el refranyer castellà ens n’ofereix d’altres variants, com ara: *Cebo haya en el palomar, que palomas no faltarán* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 162, núm. 463; ETXABE, 2001: p. 83¹⁸⁸⁸); *Haya cebo en el palomar, que palomas no faltarán* (CALLES, 2006: p. 198, núm. 671¹⁸⁸⁹); *Cebo haya en el palomar, que las palomas ellas se vendrán* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 162, núm. 462), o bé: *Haya cebo en el palomar, que las palomas ellas se vendrán* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 384, núm. 285).

Pel que fa a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 684, s.v. *palomar*¹) esmenten i tradueixen el nostre refrany, en primer lloc, amb la versió de Papu, bo i afegint-hi una segona opció: *Lac să fie că broaște-s destule*¹⁸⁹⁰ [‘Llac hi hagi que granotes n’hi ha prou’]; parèmia (i variants) que espigolem profusament als reculls romanesos: *Lac să fie, broaște multe* [‘Llac hi hagi, moltes granotes’] (HINȚESCU, 1985: p. 201, núm. 3967). En plural, *Lacuri* [‘Llacs’] *să fie, brósce multe* (ZANNE, 1895: I, p. 200, núm. 797); *Lacuri să fie, broaște sînt* [‘(n’)hi ha’] *multe* (HINȚESCU, 1985: p. 201, núm. 3968); *Lac de ar fi, broaște sînt destule* [‘Tant de bo hi hagués llac, (que) granotes n’hi ha prou’] (MUNTEAN, 1967: p. 224, núm. 4408); *Unde e lac acolo sînt și broaște* [‘On hi ha llac també hi ha granotes’] (MUNTEAN, 1967: p. 396, núm. 7564). Aquest darrer refrany, en versió negativa, quedaria: *Unde nu-i lac, nu-s broaște* [‘On no hi ha llac, no hi ha granotes’] (MUNTEAN, 1967: p. 399, núm. 7629). Afegim-hi un darrer manat d’amfibis, aplegats sota el verb *a se aduna* [‘aplegar-se, reunir-se’]: *Unde e lac s’adună brósce*¹⁸⁹¹ [‘On hi ha llac s’apleguen granotes’] (ZANNE, 1895: I, p. 201, núm. 798); *Unde e lac, s-adună broaște* (HINȚESCU, 1985: p. 221, núm. 4453); *Lac să fie că broaște s-adună* [‘Llac hi hagi(.) que

¹⁸⁸⁷ Personatge que, evidentment, podria anar de tronc amb l’encara més famós *Andrés* espanyol: —¿Por qué me quieres, Andrés? —Por interés. —Y ¿por qué más? —Por nada más (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 388, núm. 34.232).

¹⁸⁸⁸ Amb la glossa: “Enseña que si algo es de interés o de provecho, la multitud se acercará para hacerse con ello”.

¹⁸⁸⁹ Amb un comentari més aviat limitat: “Propone que para seducir o atraer a las damas es necesario ofrecer bienes materiales. Alude al egoísmo de las señoritas que no entablan relaciones si no se les recompensa con dinero o con otros favores”.

¹⁸⁹⁰ Deixeu-nos-hi afegir la variant oral que el professor Virgil Ani recorda del seu pare (originari de Nepos, al nord de Romania): *Lac să fie, că broaște, Slavă Domnului* [‘Llac hi hagi, que granotes, rai’]; parèmia que espigolem a CUCEU (2008: p. 177, núm. 3578).

¹⁸⁹¹ Zanne aprofita per citar una parèmia francesa equivalent: *Quand il y a du crotin il y a du lapin*.

granotes s'(hi) apleguen'] (HINȚESCU, 1985: p. 201, núm. 3966). En conclusió, *Unde sunt broaște e/trebuie să fie și lac*¹⁸⁹² ['On hi ha granotes hi ha/hi ha d'haver també (un) llac'] (MILLIO, 1999: p. 385, núm. 3248¹⁸⁹³); *Unde sînt broaște, trebuie să fie și lac* (MUNTEAN, 1967: p. 400, núm. 7654).

Com que hi ha vida, per bé que potser no amfíbia, fora del llac, ens permetem d'esmentar dues noves parèmies que, tot i quedar-se en carn, i ossos, remetent a un sentit ben similar: *Hoït să fie, de corbî nu e lipsă* ['Carronya hi hagi, (que) de corbs no en falten'] (ZANNE, 1895: I, p. 487, núm. 1898), i *Oase să fie multe, că cîni se află destui* ['Ossos(,) n'hi hagi molts, que(,) gossos(,) se'n troben prou'] (MUNTEAN, 1967: p. 287, núm. 5608).

Quant a les traduccions romaneses, ens crida l'atenció l'ús del regionalisme *hulub*, que, segons el DEX (s.v. *hulúb*), significa "(Ornit.; reg.¹⁸⁹⁴) Porumbel ['colom']". A partir d'aquest mot, Papu fins i tot es regala la creació del hàpax *hulubar*, que Mărculescu, quatre dècades i escaig més tard, deixa de banda i canvia per un ben registrat, encara que també regional, *hulubărie*¹⁸⁹⁵ ['colomar'].

¹⁸⁹² En una altra banda, MILLIO (1999: p. 371, núm. 3137a) ofereix com a equivalent de *Good WARE makes quick market: Marfa să fie bună, mușterii nu lipsesc* ['La mercaderia que sigui bona, (que) els parroquians no falten']. Vegeu la fitxa del refrany: *La alabanza propia envilece* (I, Cap. 16, p. 185).

¹⁸⁹³ *WHERE there are REEDS, there is water.*

¹⁸⁹⁴ Regionalisme emprat al nord de Moldàvia.

¹⁸⁹⁵ Mot que, en efecte, el DEX (s.v. *hulubărie*) recull i defineix com a: "(Reg.) Adăpost pentru hulubi; porumbar" ['Refugi per a coloms; colomar'].

Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro (II, Cap. 43, p. 1068)

Dacă ulciorul izbește piatra sau dacă piatra izbește ulciorul, tot vai și-amar de ulcior (PAPU, 1965: II, p. 382)

[‘Si la gerra colpeja la pedra o si la pedra colpeja la gerra, sempre feina rai per a la gerra’]

Dacă dă ulciору-n piatră sau piatra-n ulcior, vai de ulcior (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352)

[‘Si pica la gerra en la pedra o la pedra en la gerra, pobra gerra’]

***Ha de ser mal para el cántaro* (I, Cap. 20, p. 242¹⁸⁹⁶)**

Tot tu plătești oalele sparte (FRUNZETTI, 1965: I, p. 261)

[‘Sempre pagues tu les olles¹⁸⁹⁷ trencades’]

Tot de ulcior va fi vai și-amar (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 197¹⁸⁹⁸)

[‘Sempre per a la gerra (hi haurà) feina rai’]

“no es bueno tener contienda con los poderosos, que son piedras duras, y los pobres barro delgado y mal cozido¹⁸⁹⁹; pues ¿qué será si el hombre que es de tierra se opusiese a la piedra angular que es Christo? San Mateo, cap. 22, núm. 44¹⁹⁰⁰: *Et qui ceciderit super lapidem istum confringetur, super quem vero ceciderit conteret eum*” (COVARRUBIAS, 1977 [1611]: p. 289, s.v. *cántaro*).

Aquesta glossa, reblada amb un repicó bíblic, Covarrubias l’empra a propòsit de la variant: *Si la piedra da en el cántaro, mal para el cántaro, y si el cántaro da en la piedra, también se quiebra en ella*. Al seu torn, LEYVA (2004: p. 282) hi afegeix:

“Para remate de esta sentencia, Sancho añade: «Pues lo de la piedra en el cántaro un ciego lo verá», dando a entender que no hay que gastar muchas luces en entenderlo. El dicho advierte sobre la conveniencia de evitar enfrentamientos y disputas con el poderoso¹⁹⁰¹”.

Pel que fa a la parèmia quixotesca, si bé amb coma després de *en la piedra*, la recollim a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 75, núm. 719¹⁹⁰²) i a ETXABE (2001: p. 374¹⁹⁰³). Tanmateix,

¹⁸⁹⁶ Amb la nota (I, Cap. 20, p. 242, n. 99): “Se alude al refrán «Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro» (II, 43, 1068)”.

¹⁸⁹⁷ Entengueu-hi *Pagar els plats trencats* (DIEC: s.v. *pagar*).

¹⁸⁹⁸ Amb la nota (2007: I, p. 197, n. 384): “Aluzie la proverbul [‘Al·lusió al refrany’]: «Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro» («Dacă se lovește ulciorul de piatră sau piatra de ulcior, rău e de ulcior» [‘Si es colpeja la gerra amb la pedra o la pedra amb la gerra, malament (li) va a la gerra’]). Vezi și II, 43, unde Sancho citează proverbul sub forma lui completă [‘Vegeu també II, 43, on Sancho cita el refrany en la seva forma completa’]”.

¹⁸⁹⁹ Tal com afirma un dels traductors italians del *Quijote*: *Chi si rompe è sempre il vaso di coccio* (BODINI, 2005 [1957]: I, p. 197).

¹⁹⁰⁰ Fragment que, en la traducció de la *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), publicada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla, es troba al capítol 21, no pas al 22, i sona talment: “Tothom qui caigui sobre aquella pedra quedarà trossejat, i aquell sobre qui la pedra caigui quedarà fet miques” (p. 444).

¹⁹⁰¹ No endebades, RULLAN (2005 [1905]: I, p. 113) tradueix talment la parèmia: *Si mos enfadam, tu sempre quedarás devall*.

¹⁹⁰² Amb la glossa: “Advierte que conviene excusar disputas y contiendas con el que tiene más poder”.

¹⁹⁰³ L’autor anota: “Aconseja no entrar en conflicto con los poderosos, pues siempre se tiene, como el cantero [*sic*], las de perder”.

CORREAS (2000 [1627]: p. 732, núm. 353) i MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 169, núm. 15.233) n'amplien el contingut: *Si el cántaro da en la piedra, mal para el cántaro; si la piedra da en el cántaro, mal para el cántaro, no para ella*. Ambdós autors ens proposen una nova variant en què el *cántaro* primigeni, potser ja trencat, se substitueix per una *redoma*¹⁹⁰⁴: *Si la redoma da en la piedra, o la piedra en la redoma, mal para la redoma* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 737, núm. 451; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 169, núm. 15.234).

Per la seva banda, el refranyer romanès no dubta de les nefastes conseqüències que comportaria el xoc frontal contra una pedra, per bé que, en aquest cas, l'objecte que hi té les de perdre no és pas el *cántaro*, la *redoma*, o l'*ulcior*¹⁹⁰⁵ ['gera'], sinó *capul* ['el cap']: *Tot una-i, o cu capul de peatră, [/] o cu peatra de cap* ['És el mateix, o amb el cap a la pedra, [/] o amb la pedra al cap'] (MUNTEAN, 1984: p. 328, núm. CCCLXVIII); *Totuna-i, ori cu capul de piatră, ori cu piatra de cap* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 224); *Ori cu capul de piatră, ori cu piatra de cap* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 222, núm. 2003); refrany, aquest darrer, que, per si romania algun dubte, ens completen CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 174, s.v. *cántaro*): *Ori cu capul de piatră, ori cu piatra de cap, tot atâta-i*¹⁹⁰⁶ ['O amb el cap a la pedra, o amb la pedra al cap, sempre és el mateix']; *Ori cu capu-n piatră, ori cu piatra de cap, totuna e* ['és el mateix'] (FLONTA, 1992b: p. 207, núm. 1204¹⁹⁰⁷).

Finalment, en la traducció gallega d'ARIAS *et alii* (2005 [1992]: II, p. 418) deduïm que l'objecte que pica (i, per tant, s'esberla) contra la pedra és *a ola*: *Se bate a ola na pedra, o mal non é para a pedra*; semblantment, en romanès, l'olla farà la mateixa mala fi si topa, ja no amb una pedra, sinó amb un cubell: *Óla și cu căldarea nu póte să se lóvescă; căci de s'ar lovì, iară óla se va strică* ['L'olla i el cubell no poden picar; car si piquessin, una vegada més l'olla es trencarà'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 7, núm. 8900); així doncs, no resulta gota estrany que se'ns aconselli de mantenir-ne la trencadissa olla a certa distància: *Départe óla dě căldare ca nu cumva, lovindu-se, să se spargă*¹⁹⁰⁸ ['Lluny l'olla del cubell, que no sigui que, colpejant-se, es trenqui'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 8, núm. 8901); *Departe oala de căldare, ca nu cumva, lovindu-se, să se spargă* (MILLIO, 1999: p. 90, núm. 749¹⁹⁰⁹); per tant, no cal dir que obeeix a una fatxenderia d'allò més allunyada de la realitat la següent bravata: *Se laudă oala că va sparge căldarea* ['Es vana l'olla que trencarà el cubell'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111).

¹⁹⁰⁴ "Vasija de vidrio ancha en su fondo que va estrechándose hacia la boca" (DRAE: s.v. *redoma*).

¹⁹⁰⁵ Vegeu el refrany quixotes: *Tantas veces va el cantarillo a la fuente...* (I, Cap. 30, p. 387); en què, efectivament, el *cantarillo* (o *cántaro*, o *cantarico*) castellà troba clars ressons paremiològics en l'*ulcior* (o *urcior*) romanès.

¹⁹⁰⁶ Parèmia que s'esmenta a propòsit del castellà: *Si la piedra da en el cántaro, mal para el cántaro y si el cántaro da en la piedra, mal para el cántaro*.

¹⁹⁰⁷ *Whether the PITCHER strikes the stone, or the stone the pitcher, it is bad for the pitcher*. Amb esment de la parèmia castellana: *Si la piedra da en el cántaro, mal para el cántaro, y si el cántaro da en la piedra, mal para el cántaro*; i de la portuguesa: *Tanto faz dar-lhe na cabeça como na cabeça lhe dar*.

¹⁹⁰⁸ Amb la glossa: "Adică cel mal slab dě cel măi tare, că să nu se vateme" ['És a dir el més dèbil del més fort, per no prendre(-hi) mal'].

¹⁹⁰⁹ *The EARTHEN pot must keep clear of the brass kettle*.

Si el ciego guía al ciego, ambos van a peligro de caer en el hoyo (II, Cap. 13, p. 797¹⁹¹⁰)

Dacă orbul îl călăuzește pe orb, apăi sînt primejduiți să cadă amîndoi în groapă (PAPU, 1965: II, p. 119-120)

[‘Si el cec (el) guía el cec, llavors hi ha el perill que caiguin ambdós al sot’]

Dacă orbul îl va călăuzi pe orb, sunt amenințați să cadă amîndoi în groapă (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 116¹⁹¹¹)

[‘Si el cec (el) guiarà el cec, s’arrisquen a caure ambdós al sot’]

El famós quadre de Pieter Brueghel el Vell (1525-1569), intitulat *De parabel der blinden*¹⁹¹² [‘La paràbola dels cecs’] (1568), es basa en el mateix passatge bíblic que el refrany quixotesc, és a dir, com ens recorda CABALLERO (1970: p. 189, núm. 2603), en “San Mateo (XV, 14)”; es tracta d’uns versicles que resen: “Sinite illos: caeci sunt, duces caecorum. Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadent”¹⁹¹³. La nostra parèmia “aconseja no poner confianza en el ignorante ni dejarse llevar del malvado, so pena de perdición. Debemos aconsejarnos de ecuánimes y prudentes; éstos no son ciegos, según el sentido del refrán” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 122). Pel que fa a l’escena cervantina, els mots es veuen motivats per la fe cega que Sancho demostra pel seu amo; com bé diu LEYVA (2004: p. 283):

“Conmueve la sana opinión que Sancho tiene de su amo y señor. Pero Tomé Cecial, que aquí pasa por escudero, es más pragmático y no ajeno al dicho: «Cuando guían los ciegos, ay de los que van tras ellos», pues los riesgos de una mala dirección están asegurados”.

COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 399, s.v. *cegar*) esmenta la parèmia en la forma: *Si un ciego guía a otro, ambos caerán en el barranco*; i, tant CAMPOS / BARELLA (1998: p. 96, núm. 950¹⁹¹⁴), com ETXABE (2001: p. 99¹⁹¹⁵), en la variant: *Cuando guían los ciegos, guay de los que van tras ellos*. D’altra banda, resulta ben colpidora l’opció d’ARTHABER (1929: p. 141, núm. 273), el qual relaciona amb l’italià *Se un cieco guida l’altro, tutti e due cascano nella fossa*¹⁹¹⁶, o amb el francès *Un aveugle mène l’autre dans la fosse*, el castellà *En buenas manos anda el pandero*¹⁹¹⁷.

¹⁹¹⁰ Amb la nota (II, Cap. 13, p. 797, n. 47): “la frase, ya proverbial, remite a una parábola del Evangelio”.

¹⁹¹¹ MĂRCULESCU (2007: II, p. 116, n. 250) remet a l’Evangeli: “Cf. *Matei*, 15, 14”.

¹⁹¹² Per a més informació, vegeu l’article d’Ingrid CÁCERES WÜRSIG i Rafael MARTÍN-GAITERO (1994), intitulat «Los refranes flamencos de Pieter Brueghel» (p. 98-106), i publicat al tercer número de la revista *Paremia*. Del nostre refrany, dit sigui de passada, se’n dóna la versió en neerlandès i alemany a la pàgina 104.

¹⁹¹³ Amb el següent equivalent en italià, segons la *Sacra Bibbia*, publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Lasciateli, son ciechi, e guide di ciechi: ma se un cieco guida un cieco, tutt’e due vanno a finire in una fossa” (p. 1060). Per altra part, a qui vulgui recórrer la història de la parèmia, li aconsellem de consultar Horaci (*Epistulae*, I, XVII, v. 3-4) o Ciceró (*Tusculanae disputationes*, V, Cap. 112).

¹⁹¹⁴ Segons les autores, la parèmia “Muestra los perjuicios que una mala dirección suele causar en la vida”.

¹⁹¹⁵ Amb la glossa: “Advierte el refrán de que no conviene ser dirigido por quien no está preparado para ello”; i l’observació: “La expresión ¡guay! se usa con el mismo sentido que ¡ay!”.

¹⁹¹⁶ Així mateix, a SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 474, núm. 5191).

¹⁹¹⁷ Refrany que ens recorda el quixotesc: *En manos está el pandero que le sabrá bien tañer* (II, Cap. 22, p. 889).

Sense cap mena de dubte, *Orbul* ['El cec'] més renommat del refranyer romanès és el que *cu întrebarea a nimerit Brăila* ['amb la pregunta ha fet cap a Brăila'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 658, núm. 5639): s'explica que un cec volia anar a veure (*mirabile visu!*) un parent que vivia a Brăila i, curt o llarg que el camí fos (detall que no es precisa), gràcies a l'ajuda dels que sí que hi veien, va aconseguir arribar a bon port¹⁹¹⁸ (2003 [1897]: II, p. 659, núm. 5639). Per tant, queda palès que el cec, si no fos pels vidents, no arribaria pas a Brăila, car, si es refiés del consell d'un altre cec, s'esdevindria que: *Orb pe orb povătuind, cad amîndoi în groapă* ['Cec a cec aconsellant, cauen ambdós al sot'] (PANN, 1982 [1847]: p. 146); *Orb pe orb povătuind cad amîndoi în grópă*¹⁹¹⁹ (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 655, núm. 5635); *Orb pe orb povătuind, cad amîndoi în gropă* (HINȚESCU, 1985: p. 128, núm. 2175); *Orb pe orb povătuind, cad amîndoi în groapă* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 220, núm. 1985). La paraula *groapă* ['sot'] a voltes es pot substituir per *mormânt* ['fossa']: *Orbul pe orb povătuind cad amîndoi în mormânt* (MUNTEAN, 1967: p. 300, núm. 5880); *Orbul pe orb povătuind, amîndoi cad în mormânt* (MILLIO, 1999: p. 216, núm. 1815a¹⁹²⁰); *Orbul pe orb povătuind cad amîndoi în mormânt* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 218); diversos autors consideren igualment vàlides ambdues variants: *Orb pe orb povătuind cad amîndoi în groapă (mormânt)* (GHEORGHE, 1986: p. 297, núm. 295; FLONTA, 1992b: p. 27, núm. 150¹⁹²¹; 1992a: p. 20, núm. 138¹⁹²²); *Orb pe orb povătuind cad amîndoi în groapă/mormânt* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 217, s.v. *ciego*). Dit altrament: *Orb pe orb când se conduc cad amîndoi în groapă* ['Cec a cec quan s'acompanyen cauen ambdós al sot'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 217, s.v. *ciego*); o bé: *Orb pe orb când trage amîndoi se poticnesc* ['Quan (un) cec estira (un altre) cec ambdós ensopeguen'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 217, s.v. *ciego*); *Orb pe orb când trage, amîndoi se poticnesc* (MILLIO, 1999: p. 216, núm. 1815b¹⁹²³). Arribats a aquest punt, esdevé d'allò més retòrica la pregunta: *Orb pre orb când pórtă, óre ce va fi?* ['Quan (un) cec porta (un altre) cec, què pot ser que passi?'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 657, núm. 5636). Amb conseqüències tan fàcilment previsibles, la parèmia es pot reduir a un únic hemistiqui: *Orbul*

¹⁹¹⁸ La parèmia, també present, per exemple, al refranyer de HINȚESCU (1985: p. 128, núm. 2177), *Orbul cu întrebarea a nimerit Brăila*, presenta dues variants geogràfiques: *Orbul cu întrebarea a nimerit Vașcăul* ['El cec amb pregunta/preguntant ha fet cap a Vașcău'] (MUNTEAN, 1967: p. 300, núm. 5875), i *Nimeresc orbii Suceava* ['Fan cap els cecs a Suceava'] (MUNTEAN, 1967: p. 270, núm. 5264).

¹⁹¹⁹ Zanne esmenta el proverbi toscà: *Se un cieco guida l'altro, tutti due cascano nella fossa*; recollit per ARTHABER (1929: p. 141, núm. 273): *Se un cieco guida l'altro, tutti e due cascano nella fossa*. També a GHEORGHE (1986: p. 297, núm. 295) n'espigolem dues variants més: *Se un cieco guida l'altro, tutti e due (ambdue) cascano nella fossa (vanno a cadere in una fossa)*, i *Se un cieco accompagna un altro cieco, vanno amendue nel fosso*.

¹⁹²⁰ *IF the BLIND lead the blind, both shall fall into the ditch*.

¹⁹²¹ *If (When) the BLIND lead the blind, both shall fall into the ditch*. L'autor, a més, compara el refrany esmentat amb el portuguès: *A guia de um cego não pode ser outro*; que complementem amb un altre recollit per GHEORGHE (1986: p. 297, núm. 295): *Se o cego guia o cego correm ambos o risco de cair*.

¹⁹²² *If (When) the BLIND lead the blind, both shall fall into the ditch*. Flonta relaciona aquesta parèmia amb dues de franceses: *Un aveugle mène l'autre dans la fosse*, i *Si un aveugle conduit (guide) un autre aveugle, ils tombent tous deux dans le fossé*. La primera, la retrobem a ARTHABER (1929: p. 141, núm. 273), mentre que la segona, amb una lleugeríssima variació, a GHEORGHE (1986: p. 297, núm. 295): *Si un aveugle guide (conduit) un autre aveugle ils tombent tous deux dans le fossé*. Per cercar-hi un referent de font francesa, heus-ne aquí com ens la presenten MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 39, núm. 709): *Si un aveugle en conduit un autre, ils tomberont tous les deux*.

¹⁹²³ *IF the BLIND lead the blind, both shall fall into the ditch*.

duce pe orb ['El cec duu el cec'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 125, núm. 9415); *Orbul (un orb) duce pe orb (altul)* ['El cec (un cec) duu el cec (un altre)'] (GHEORGHE, 1986: p. 297, núm. 295); ara bé, si volguéssiu afegir-hi un desenllaç, aquest cop podríem passar per aigua els nostres malaurats protagonistes: *Orbu duce pe orb și amîndoi cad în pârîu* ['El cec duu el cec i ambdós cauen al rierol'] (MUNTEAN, 1984: p. 324, núm. CCCVII).

Si tal vez me sucede que me den la vaquilla, corro con la soguilla (II, Cap. 62, p. 1238)

Vegeu ***Cuando te dieren la vaquilla acudas con la soguilla (II, Cap. 41, p. 1045)***

Sólo se vence la pasión amorosa con huilla (I, Cap. 34, p. 434¹⁹²⁴)

Patima dragostei n-o poți învinge decît fugind de ea (FRUNZETTI, 1965: I, p. 458)

[‘La passió de l’amor no la pots vèncer sinó fugint d’ella’]

Patima iubirii poate fi învinsă doar fugind de ea (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 368)

[‘La passió de l’amor pot ser vençuda només fugint d’ella’]

Quan Francesca da Rimini justifica la consumació de l’amor vers Paolo Malatesta (el qual, recordem-ho, n’és el cunyat) per mitjà de l’immortal “Galeotto fu ’l libro e chi lo scrisse”¹⁹²⁵ (*Inferno*, V, v. 137), ens enganya, per més humanament que ho intenti. El detonant del tremolós petó, en efecte, fou el *Galeotto*, però, bé és cert que, a falta de llibre, *la pasión amorosa* s’hauria afanyat a encercar algun altre imperatiu carnal, com palesen els següents versos: “mi prese del costui piacer sì forte, [/] che, come vedi, ancor non m’abbandona”¹⁹²⁶ (*Inferno*, V, v. 104-105). En un referent més proper, cronològicament i territorial, vet aquí els versos de Calderón: “¡Oh infames lides de amor, [/] donde el cobarde es valiente, [/] pues el vencido se queda [/] mirando huir al que vence!” (*No hay cosa como callar*, Jornada II, v.145-148). Pel que fa al refrany cervantí, apareix “en la novela del Curioso impertinente incluida en la Primera parte del *Quijote* al referirse a las relaciones de Camila y Lotario en relación con Anselmo” (CANTERA *et alii*, 2005: p. 108). El consell de CORREAS (2000 [1627]: p. 320, núm. 1741) no és pas gaire diferent: *En la guerra de amor, el que huye es vencedor*¹⁹²⁷; així com el de MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 40, núm. 3.698): *Quien huye del amor, le vence; y el que le busca, en él perece*¹⁹²⁸. Malgrat els petits detalls, en tots tres refranys roman igual de vàlida la glossa d’OLMOS (1998² [1940]: p. 124-125): “Si se interesan los corazones y no se huye, cualesquiera otros remedios son ineficaces. Sólo la ausencia puede extinguir el amor”.

La literalitat de les traduccions de Frunzetti i Mărculescu no ens sorprèn gota quan, bo i consultant FLONTA (1992a: p. 143, núm. 981¹⁹²⁹), ens adonem que, per a la parèmia anglesa *In LOVE’s war he who files is conqueror*¹⁹³⁰, es veu constret a improvisar-ne una versió pròpia a

¹⁹²⁴ Amb la nota (I, Cap. 34, p. 434, n. 9): “Lugar común de la moral y de la literatura erótica”.

¹⁹²⁵ En la nostra traducció catalana de referència, la de Josep Maria de Sagarra (publicada a Barcelona el 1955 per l’editorial Alpha), el vers sona talment: “Galeot fou el llibre i qui el va escriure!” (p. 67).

¹⁹²⁶ Segons la versió sagarriana dessus esmentada: “a ell em va lligar amb plaer tan fort, [/] que encara, com tu veus, no m’abandona” (p. 65).

¹⁹²⁷ Amb un rerefons ovidià: “Cedendo victor abibis” (*Ars Amandi*, II, v. 197); fragment que Jordi Pérez i Durà, a la biblioteca de la Fundació Bernat Metge (volum editat a Barcelona el 1977, sota el nom *Art Amatòria*), tradueix talment: “és cedint que sortiràs vencedor” (p. 80).

¹⁹²⁸ No endebades, CANTERA *et alii* (2005: p. 108) relacionen la nostra parèmia amb una altra de quixotesca, que us aconsellem de consultar: *Quien busca el peligro en él perece* (I, Cap. 20, p. 229).

¹⁹²⁹ L’autor també esmenta el francès: *En affaire d’amour, celui qui a le courage de fuir est le vainqueur*; parèmia que ARTHABER (1929: p. 40, núm. 75) recull amb coma després de *fuir*, i acompanya de l’italià: *Nella guerra d’amor vince chi fugge*; refrany que urpem, amb coma abans de *vince*, a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 325, núm. 3536).

¹⁹³⁰ FLONTA (1992b: p. 170, núm. 983), a partir de la mateixa parèmia anglesa, esmenta dos refranys castellans: *En la batalla de amor, el que huye es el vencedor*, i *En las lides de amor, huir es vencer*; i un de portuguès: *No amor quem*

partir d'altres llengües (com denota l'asterisc que l'acompanya): *În dragoste câștigă cel ce are curajul să fugă* ['En l'amor guanya el que té el valor de fugir'].

Tal com miràvem de demostrar amb l'exemple dantesc de Paolo i Francesca, el perill rau en la presència, i freqüència, per tal com *Ochiș vĕd, inima cere* ['Els ulls veuen, el cor demana'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 337, núm. 4184); *Ochii văd, inima cere* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 63). En efecte, són precisament els ulls on l'amor agafa empenta i s'envalenteix: *Dragostea de un sĕ 'ncepe?* [/] *De la ochi de la sprîncene* [/] *De la sîn cu drăgănele* ['L'amor per on comença? [/] Pels ulls(.) per les celles(.) [/] Per la sina amb encís'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 362, núm. 16486); *Dragostea de un' se-ncepe?* [/] *De la ochi, de la sprîncene,* [/] *de la sîn cu drăgănele* (MUNTEAN, 1967: p. 153, núm. 3274); *Dragostea de un' se-ncepe? De la ochi, de la sprîncene, de la sîn cu drăgănele* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 62); i, per tant, suara sense l'evidència del tercer element encisador: *Ochiș și sprîncenele* [/] *Fac tôte pĕcatele,* [/] *Și lĕgă dragostele* ['Els ulls i les celles [/] Fan tots els pecats, [/] I combinen els amors'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 341, núm. 4194); *Ochii și sprîncenele fac toate pĕcatele și leagă dragostele* (FLONTA, 1992b: p. 84, núm. 488¹⁹³¹). Per tal de triomfar en aquest embull, no queden altres tornes que retirar-se a temps: *Depărtarea dragostei nu amestecă* ['L'allunyament de l'amor no embulla'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 62); puix que *Prin depărtare dragostea se uită* ['A través de la distància l'amor s'oblida'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 361, núm. 16482); *Prin depărtare dragostea se uită* (MILLIO, 1999: p. 113, núm. 962b¹⁹³²). Així doncs, els xamosos ulls que ens encaterinaven, un cop allunyats, tenen el mateix poder que el cap de la Gorgona dins un sac i ben lligat: *Ochii care nu se văd se uită* ['Ulls que no es veuen s'obliden'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1085¹⁹³³, s.v. *vedea*; HINȚESCU, 1985: p. 125, núm. 2083; MILLIO, 1999: p. 1, núm. 3a¹⁹³⁴ i 6a¹⁹³⁵; p. 113, núm. 962a¹⁹³⁶; p. 331, núm. 2799¹⁹³⁷; p. 376, núm. 3181¹⁹³⁸; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 51; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 217, núm. 1944); i amb summa facilitat: *Ochiș ce nu sĕ vĕd, lesne sĕ uită* ['Ulls que no es veuen, fàcilment s'obliden'] (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 338, núm. 4186¹⁹³⁹); *Ochiș ce nu sĕ vĕd, lesne sĕ uită* (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 338, núm. 4186); *Ochii ce nu se văd lesne se uită* (MILLIO, 1999: p. 1, núm. 6b¹⁹⁴⁰).

foge é vencedor. Ara bé, quan arriba el torn de la parèmia romanesa, n'improvisa la següent traducció, que, conseqüentment, marca amb un asterisc: *În bătălia dragostei învinge cel ce fuge* ['En la batalla de l'amor venç el que fuig'].

¹⁹³¹ *The EYE lets in love*. Amb al·lusions a una parèmia castellana i a una altra de portuguesa: *El amor entra por los ojos*, i *Olhos que vêem – coração que deseja*.

¹⁹³² *FAR from eye, far from heart*.

¹⁹³³ Els autors en recullen tres equivalents castellans: *Ausencias causan olvido*; *A muertos y a idos no hay amigos*, i *Ausencia enemiga del amor*.

¹⁹³⁴ *Salt water and ABSENCE wash away love*.

¹⁹³⁵ *Long ABSENT, soon forgotten*.

¹⁹³⁶ *FAR from eye, far from heart*.

¹⁹³⁷ *SELDOM seen, soon forgotten*.

¹⁹³⁸ *WHAT the eye does not see, the HEART does not grieve*.

¹⁹³⁹ ZANNE (2003 [1897]: II, p. 339, núm. 4186) compara el refrany romanès amb el francès: *Loin des yeux, loin du Cœur*; que espigolem, amb *Cœur* en minúscula, i l'opció *de l'œil*, en lloc de *des yeux*, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 36, núm. 623).

¹⁹⁴⁰ *Long ABSENT, soon forgotten*.

*Su San Martín se le llegará como a cada puerco*¹⁹⁴¹ (II, Cap. 62, p. 1251¹⁹⁴²)

O ajunge-o și pe ea Ignatul, ca pe orice rîmător (PAPU, 1965: II, p. 563)

[‘També a ell¹⁹⁴³ (li) arribarà l’*Ignat*¹⁹⁴⁴, com a tot bacó¹⁹⁴⁵,’]

O să-i vină și ei Sfânt Martinul, ca fiecărui porc (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 516¹⁹⁴⁶)

[‘També a ell (li) vindrà el Sant Martí, com a cada porc’]

CALLES (2006: p. 59, núm. 176¹⁹⁴⁷) ens informa que la nostra parèmia “avisa que a todos nos llega el momento de purgar nuestras culpas”. D’altra banda, IRIBARREN (1974⁴: p. 571¹⁹⁴⁸) aclareix que “El San Martín a que alude el refrán es San Martín de Tours, cuya fiesta es el 11 de noviembre, época en que suele empezar la matanza del cerdo”¹⁹⁴⁹; no endebades, “en algunas zonas rurales se llama «sanmartinada» la fiesta del sacrificio del gorrino, o gocho, o marrano, o puerco, o guarro, o cochino, o porcachón, o tocino, o tunco, o chanco, que de todas estas maneras se denomina a este benéfico animal” (CALLES, 2006: p. 59, núm. 176). Així doncs, el refrany cervantí “Es frase alusiva a los cerdos, que después de haber estado viviendo todo el año encenagados y en la holganza, cuidando sus dueños solo de cebarlos, llega la época de la matanza, y se acaba con ellos” (IRIBARREN, 1974⁴: p. 571). En el cas que ens ocupa, s’hi troba “en alusión al falso Quijote, el de Avellaneda” (ROMERO, 2001²: p. 16, núm. 15¹⁹⁵⁰), per tal com la parèmia “Castiga los que piensan que no les ha de venir su día¹⁹⁵¹, y llegar al pagadero. Por San Martín se matan los puercos, y desto se toma la semejanza, y conforma con el otro que dice: «No hay plazo que no llegue»” (CORREAS, 2000 [1627]: p. 7, núm. 71¹⁹⁵²). En d’altres reculls, n’espigolem les variants: *A cada puerco le llega su San Martín*¹⁹⁵³ (CAMPOS / BARELLA, 1998:

¹⁹⁴¹ Si voleu comparar la parèmia quixotesca amb tres traduccions italianes, vegeu SARDELLI (2008: p. 247).

¹⁹⁴² Amb la glossa (II, Cap. 62, p. 1251, n. 76): “«ya le llegará su castigo». Alusión al refrán «A cada puerco le llega su San Martín»”.

¹⁹⁴³ *Ea* es refereix a *cartea* [‘el llibre’], femení en romanès.

¹⁹⁴⁴ Malgrat que el diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 454, s.v. *ignat*) ens n’ofereixi l’equivalent “San Martín”, considerem que la distància cronològica i la versió de Mărculescu (en què sí que apareix Sant Martí) ens aconsellen de respectar l’original romanès.

¹⁹⁴⁵ Lamentablement, en la nostra traducció es perd l’etimologia del substantiu *râmător*, creat a partir del verb *a râma* [‘per al porc, furgar la terra amb el morro’].

¹⁹⁴⁶ MĂRCULESCU (2007: II, p. 516, n. 885) apunta: “Proverb: «A cada puerco le viene (le llega) su San Martín» Sfântul Martin (sărbătorit la 11 noiembrie) este aici echivalentul Sfântului Ignat al nostru [‘Sant Martí (celebrat l’11 de novembre) és aquí l’equivalent del nostre Sant Ignat’]”.

¹⁹⁴⁷ L’autor es basa en la variant: *A cada gorrín le llega su san Martín*.

¹⁹⁴⁸ Iribarren opta per citar l’híbrida parèmia: “A cada cerdo [o puerco] le llega su San Martín”.

¹⁹⁴⁹ “y esto porque en las fechas próximas al santoral de ese día –11 de noviembre– solían tener lugar las matanzas del cerdo caseras, forma tradicional de llenar la despensa para el inminente invierno” (LEYVA, 2004: p. 13).

¹⁹⁵⁰ La parèmia que Romero transcriu és la següent: *A todo cerdo/puerco le llega su san Martín* (p. 15).

¹⁹⁵¹ Com palesen les traduccions quixotesques de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 344): *Cualque die li arribará sa seua*; i CIVERA (1969: p. 666): *Ja li arribarà el seu dia com a tothom*.

¹⁹⁵² Correas en recull la variant: *A cada puerco le viene su San Martín*.

¹⁹⁵³ Variant que MARÍN (2003: p. 7-8) ens ofereix amb *sanmartín* en comptes de *San Martín*; ahora que acompaña el refrany d’aquest apunt: “El cerdo ha sido cuidado con esmero y cebado consecuentemente por todos los vecinos del pueblo, pero al llegar esta fecha se sacrifica. Por eso, la frase se aplica a quienes viven sin preocuparse de nada, como aviso de que algún día tendrán que dar cuenta de su modo de ser”. El mateix substantiu apareix en el fraseologisme *Llegarle a uno su sanmartín*, que DOVAL (1995: p. 136) esmenta i completa amb la següent glossa: “Frase figurada y familiar con que se da a entender que al que vive en placeres le llegará un día en que tenga que sufrir y padecer”.

p. 296, núm. 2920¹⁹⁵⁴; ETXABE, 2001: p. 5); *A cada cerdo le llega su San Martín*¹⁹⁵⁵ (ETXABE, 2001: p. 4), o *Para cada puerco hay su San Martín* (ETXABE, 2001: p. 311).

“Zilele Crăciunului se petrec în casă, de regulă în jurul mesei cu bucate, printre care, la loc de cinste, se află cele gătite din carnea porcului tăiat în ziua de Ignat” [‘Els dies de Nadal es passen a casa, normalment al voltant de la taula (plena) de plats, entre els quals, en (un) lloc d’honor, es troben els (que han estat) cuinats amb la carn del porc mort el dia d’*Ignat*’] (DUMISTRĂCEL, 1997: p. 84).

En efecte, *Ignat* és el “Nume dat zilei de 20 decembrie, în care țărani obișnuiesc să-și taie porcii îngrășați în vederea sărbătorilor de iarnă”¹⁹⁵⁶ [‘Nom que es dona al (dia) 20 de desembre, en què els pagesos acostumen a matar els (seus) porcs engreixats amb vista a les festes d’hivern’] (DEX: s.v. *Ignát*); apunt que s’acompanya del refrany *Nu se îngrașă porcul la ignat* [‘No s’engreixa el porc a *ignat*’]; i de la corresponent explicació: “nu se poate face un lucru serios în ultimul moment” [‘no es pot fer una cosa seriosa a l’últim moment’]. CALCIU *et alii* (1979: p. 454, s.v. *ignat*) recullen l’anterior parèmia¹⁹⁵⁷, bo i afegint-n’hi una altra de ben pertinent: *Pentru fiecare porc vine ignatul* [‘Per a cada porc arriba l’*ignat*’]; amb una bona tirallonga de possibles traduccions: “a cada cerdo (puerco, cochino *sau* Am. chanco) le llega su San Martín, (Am.) a todo puerco llega su San Martín”. Pel que fa al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 199, s.v. *cerdo*), el refrany que acabem d’esmentar s’hi tradueix amb el conegut *A cada cerdo le llega su San Martín*¹⁹⁵⁸. Així doncs, quan diguem que, a algú, *I-a venit Ignatul* [‘Li ha vingut el (dia d’) *Ignat*’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 158, núm. 13545), significarà que li ha arribat l’hora, “Adică mórtea” [‘És a dir la mort’]. De guisa no tan contundent, NEAGU *et alii* (2008: p. 363, s.v. *Martín*) interpreten el fraseologisme *Llegarle / venir a* algúien *su San Martín*¹⁹⁵⁹: “a sosi și ziua suferinței, a veni ziua când va plânge, a se întoarce roata” [‘acabar arribant el dia del patiment, arribar el dia que tocarà plorar, girar-se les tornes’]. D’altra banda, el *Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes*, a part de proposar-nos el dessús esmentat *Pentru fiecare porc vine ignatul*¹⁹⁶⁰ [‘Per a cada porc arriba

¹⁹⁵⁴ Amb la glossa: “Denota que no hay persona para quien no llegue la hora de la tribulación”.

¹⁹⁵⁵ Etxabe apunta que el refrany: “Advierte al ser humano de que tarde o temprano ha de morir. Se usa en muchos casos con ánimo de ofender”.

¹⁹⁵⁶ La matança del porc, característica d’aquest dia, ha generat supersticions com ara la que afirma: “un strop de sânge de vezi, vei fi ferit de boli tot anul” [‘una gota de sang(.) si (la) veus, estaràs protegit de malalties tot l’any’] (RUSU-PĂSĂRIN, 2006: p. 321).

¹⁹⁵⁷ Amb la traducció: “el puerco no se engorda (*sau* no se ceba) el último día”.

¹⁹⁵⁸ Estranyament, per a l’anglès *Every HOG has its Martinmas* i el francès *À chaque porc vient la Saint-Martin*, FLONTA (1992a: p. 115, núm. 771) marca amb un asterisc, és a dir com si es tractés d’un refrany impropri o d’una traducció més o menys literal d’una altra llengua, l’opció: *Fiecare porc își are Ignatul*. I, així mateix, a l’altre recull de FLONTA (1992b: p. 136, núm. 773), a partir de l’esmentada parèmia anglesa, s’hi citen els castellans: *A cada puerco le llega su San Martín*, i *Para cada puerco hay su San Martín*; i el portuguès: *A cada bacorinho vem o seu São Martinho*; bo i acompanyant-los d’una traducció romanesa igualment marcada amb un asterisc: *Fiecare porc își are Ignatul său*.

¹⁹⁵⁹ *San Martín*, en romanès, i segons els mateixos autors: “ignat, timpul tăierii porcilor” [‘*ignat*, l’època de la matança dels porcs’].

¹⁹⁶⁰ Vegeu l’enllaç: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Ficha.aspx?Par=58048&Lng=13>.

l'ignat'], ens obre una nova via a través de la parèmia: *Orice naș își are nașul* ['Cada padrí té el seu padrí']; que espigolem a MILLIO (1999: p. 79, núm. 658b¹⁹⁶¹; p. 155, núm. 1310a¹⁹⁶²) i CARTALEANU *et alii* (2007: p. 263, núm. 2431). Amb lleus variants, la parèmia es troba ben present al refranyer romanès: *Tot nașu ('și) are naș* ['Tot padrí té (el seu) padrí'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 481, núm. 10375); *Tot nașu-și are naș* (MUNTEAN, 1967: p. 377, núm. 7292; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 135); *Tot nașul își are nașul*¹⁹⁶³ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 654, s.v. *naș*); *Tot nașu' are naș* (MILLIO, 1999: p. 79, núm. 658a¹⁹⁶⁴; p. 155, núm. 1310b¹⁹⁶⁵); *Tot nașul are naș* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 263, núm. 2431); *Fiecare naș își are nașul* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 133), o *Are naș și nașul*¹⁹⁶⁶ ['Té padrí també el padrí'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 654, s.v. *naș*).

¹⁹⁶¹ *DIAMOND cut diamond.*

¹⁹⁶² *GREEK meets greek.*

¹⁹⁶³ Amb les traduccions: "mucho sabe la zorra, pero más quien la toma; cada loco tiene su loquero; a cada santo llega su día; a pícaro pícaro y medio".

¹⁹⁶⁴ *DIAMOND cut diamond.*

¹⁹⁶⁵ *GREEK meets greek.*

¹⁹⁶⁶ Els autors la comparen a diferents refranys castellans: "mucho sabe la zorra, pero más quien la toma; cada loco tiene su loquero; a cada santo llega su día; a pícaro pícaro y medio".

Tantas veces va el cantarillo a la fuente... (I, Cap. 30, p. 387¹⁹⁶⁷)

Ulciorul nu merge de multe ori la apă¹⁹⁶⁸ (FRUNZETTI, 1965: I, p. 408)

[‘La gerra no va gaire vegades a l’aigua’]

Atâta merge ulciorul la apă până... (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 325¹⁹⁶⁹)

[‘Tant va la gerra a l’aigua fins...’]

En primer lloc, tinguem en compte que es deixa “en suspenso el final del refrán por considerarlo el autor innecesario”¹⁹⁷⁰ (LEYVA, 2004: p. 282); es tractaria, doncs, d’una parèmia prou coneguda que, com apunta CABALLERO (1970: p. 110, núm. 1439), “termina: «que al fin se quiebra»”¹⁹⁷¹; final que espigolem a MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 62, núm. 5.714): *Tanto va el cántaro a la fuente que al fin se quiebra*; a ETXABE (2001: p. 387): *Tantas veces va el cántaro a la fuente que al fin se quiebra*; o, *mutatis mutandis*, i de bell nou, a ETXABE (2001: p. 79): *Cantarico que muchas veces va a la fuente, alguna vez se ha de quebrar*¹⁹⁷². Així doncs, pel que fa al sentit, el refrany “nos advierte las fatales consecuencias que se siguen de no evitar los riesgos y ocasiones peligrosas” (COLL, 1874: p. 40, núm. 54); per tal com, “si uno se expone repetidamente a un riesgo¹⁹⁷³, de la naturaleza que sea, al final acabará por tropezar y caer en ese peligro y obtener un gran perjuicio” (ROMERO, 2001²: p. 315, núm. 923¹⁹⁷⁴). Quant a l’origen de la parèmia, vet aquí l’explicació urpada al recull de CALLES (2006: p. 32, núm. 81):

“Efectivamente el mucho trajín que llevaban los cántaros cuando había que utilizarlos para ir a buscar agua, hacía que muchos se perdieran. Pero estas expresiones tienen otro significado, tal vez más sugerente: las fuentes han sido tradicionalmente un lugar de reunión de las mozas y mozos en áreas rurales¹⁹⁷⁵. Para evitar contratiempos se aconsejaba a las mozas no pasar mucho tiempo en la fuente y volver con el cántaro cuanto antes”.

¹⁹⁶⁷ Amb la nota (I, Cap. 30, p. 387, n. 62): “Refrán que termina «que quiebra el asa o la frente» o, en forma más frecuente, «que al fin se rompe»; aquí lo usa DQ para avisar que no se abuse de su paciencia”.

¹⁹⁶⁸ Si volem més informació sobre l’origen, les variants i diverses traduccions de la parèmia quixotesca, us recomanem l’article de SEVILLA (2012), en el qual, a l’hora de proposar un equivalent romanès, l’autora no dubta a oferir-nos la versió de Frunzetti.

¹⁹⁶⁹ MĂRCULESCU (2007: I, p. 325, n. 564) apunta: “Proverb: «Tantas veces va el cantarillo a la fuente, que quiebra el asa o la frente», în traducere: «Ulciorul merge de-atâtea ori la apă, până când toarta sau burta îi crapă» [‘en traducció: «La gerra va tantes vegades a l’aigua, fins que l’ansa o la panxa se li esberla»’]”.

¹⁹⁷⁰ En aquest sentit, també COLL (1874: p. 40, núm. 54) apunta: “Cervántes no cita íntegro el refran, sino que lo adapta al giro de la frase”.

¹⁹⁷¹ També s’hi mostra d’acord IRIBARREN (1974⁴: p. 98): “La versión más usual de esta frase es: *Tanto va el cántaro a la fuente, que al fin se quiebra*”.

¹⁹⁷² Segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 289, s.v. *cántaro*): “«Cantarico que muchas veces va a la fuente, alguna vez se ha de quebrar», otros dicen: «O dexa el asa, o la frente». Si frecuentamos las ocasiones peligrosas, ventura será no perecer en ellas”. L’autor també ens ofereix un apunt pragmàtic: “En casa de los señores los tienen de cobre para el servicio de la cocina y para traer agua del río, y se ahorra en esto mucho, porque no se quiebran tantos”. Aquest comentari ens duu al magí la frase que l’avi Francesc, terrisser de la vila regalada, etzibava sempre als clients que es planyien d’haver trencat un càntir, torreta, cassola o qualsevol altre atuell: “Si no es trenquessin, naltros no en vendríem”.

¹⁹⁷³ LEYVA (2004: p. 282) també apunta: “quien se expone con frecuencia al peligro, tarde o temprano acaba dañado”.

¹⁹⁷⁴ Romero esmenta la glossa a propòsit de la variant: *Tanto va el cántaro a la fuente que al fin se rompe*.

¹⁹⁷⁵ Sense anar gaire lluny (concretament, als jardins de Laribal de Montjuïc), pensem en la famosa cançó, segons la qual una noia (la Marieta “de l’ull viu”) i un soldat baixaven de la Font del Gat, indret barceloní renomtat per les fontades.

El mateix autor ens recorda que el més “habitual es encontrar el verbo «romper» y no el «quebrar», que es una forma culta en la actualidad”; comentari que sembla demostrar la variant *Tanto va el cántaro a la fuente, que al final se rompe*¹⁹⁷⁶ (ETXABE, 2001: p. 388). Tanmateix, la majoria de vegades el repicó final inclou l’expressió *el/la asa o la frente*¹⁹⁷⁷, tal i com observem en la següent tirallonga de refranys: *Tantas veces va el cántaro a la fuente, que deja el asa o la frente; o que quiebra el asa o la frente*¹⁹⁷⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 764, núm. 94); *Tantas veces va el cántaro a la fuente, que deja el asa o la frente* (ETXABE, 2001: p. 387); *Tanto va el cántaro a la fuente, hasta que deja allá el asa o la frente* (ETXABE, 2001: p. 388); o *Cántaro que muchas veces va a la fuente, deja el asa o la frente* (ETXABE, 2001: p. 79). Sense deixar de banda l’esmentat repicó, suara el trobem en combinació amb el diminutiu inicial *cantarillo*: *Cantarillo que muchas veces va a la fuente, o se le quiebra la asa o la frente* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 154, núm. 272); *Cantarillo que muchas veces va a la fuente, u deja el asa u la frente* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 154, núm. 273); *Cantarillo que muchas veces va a la fuente, o deja el asa o la frente* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 62, núm. 5.713; GHEORGHE, 1986: p. 335, núm. 346; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 75, núm. 718¹⁹⁷⁹); o bé: *Cantarillo que mucho va a la fuente, o deja el asa o la frente* (CALLES, 2006: p. 32, núm. 81).

Si ens deturem un instant en les dues traduccions quixotesques italianes que hem pres en consideració, n’observarem l’absoluta coincidència, malgrat un sobtat canvi de referent: *Tanto va la gatta al lardo...* (BODINI, 2005 [1957]: I, p. 329; VIAN / COZZI, 1960: I, p. 349). En efecte, com ens demostren, per exemple, CASADO *et alii* (1998: p. 27), l’equivalent per al castellà *Tanto va el cántaro a la fuente, que al final pierde el asa o la frente*¹⁹⁸⁰, o per al francès *Tant va la cruche à l’eau qu’à la fin elle se casse*¹⁹⁸¹, no és altre que l’esmentat, i ara completat: *Tanto va la gatta al laedo* [sic], *che ci lascia lo zampino*¹⁹⁸². Ara bé, resulta curiós observar com, també en italià, els traductors haurien pogut optar per una versió d’allò més acostada a la darrera tirallonga de parèmies castellanques que registràvem a l’anterior paràgraf: *Tante volte al pozzo va*

¹⁹⁷⁶ Amb la glossa: “Señala que las personas que se empeñan en frecuentar riesgos tienen muchas posibilidades de salir malparadas”.

¹⁹⁷⁷ En un únic cas, *la frente* se substitueix per *la boca*: *Cantarillo que mucho va al agua, o la boca o el asa* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 62, núm. 5.715).

¹⁹⁷⁸ De manera similar el recull GHEORGHE (1986: p. 335, núm. 346): *Tantas veces va el cántaro a la fuente, (que al fin se rompe) que deja o que quiebra el asa o la frente*.

¹⁹⁷⁹ Les autores anoten: “Advierte que el que frecuentemente se expone a las ocasiones, peligra en ellas”.

¹⁹⁸⁰ Amb l’apunt: “El que se expone frecuentemente a las ocasiones de peligro, terminará mal”.

¹⁹⁸¹ GHEORGHE (1986: p. 335, núm. 346) la completa talment: *Tant va la cruche à l’eau, qu’enfin (qu’à la fin) elle se casse (elle se brise)*; i, a l’ensem, ens n’ofereix un exemple del segle XVI que coincideix amb el repicó castellà *deja el asa o la frente*: *Tant va la cruche à la fontainette/Qu’elle y laisse le manche ou l’oreillette*.

¹⁹⁸² A SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 499, núm. 5463): *Tanto va la gatta al lardo che ci lascia lo zampino*; a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 311, núm. VI.7.3.2.69; p. 440, núm. IX.6.2.13), amb coma després de *lardo*. Per la seva banda, SEVILLA (1999: p. 102) aprofita el referent italià per vincular-hi un reguitzell de parèmies espanyoles de carés animal: *Tanto se acerca la mariposa a la luz de la vela, que al fin se quema; Tanto va la cabra a la huerta, que dejó los cuernos entre ellas / que allí suelta la pelleja; Tanto escarba la cabra que tiene mala cama / que sangre saca / que descubre el cuchillo con que la matan; Tanto va el perro al molino, que deja el rabo en el camino, i Tanto va la mosca al papel que se queda pegada en él*.

la *secchia*, [/] *Ch'ella vi lascia il manico o l'orecchia*¹⁹⁸³ (ARTHABER, 1929: p. 628, núm. 1253¹⁹⁸⁴); o, en l'unívoca versió¹⁹⁸⁵ de SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 499, núm. 5464): *Tanto va la secchia al pozzo che ci lascia il manico*; els quals encara esmenten una altra parèmia del mateix carés que, a nosaltres, ens va com anell al dit per traslladar-nos al refranyer romanès: *Tanto va l'orcio per l'acqua che si rompe*¹⁹⁸⁶ (SCHWAMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 499, núm. 5465). En efecte, l'*orcio* italià deriva del llatí *urceus*, el diminutiu del qual, *urcēdulus*, origina el romanès *urcior*¹⁹⁸⁷ ['gerra'] (en italià, *orci(u)olo*), que, en la variant *ulcior*, apareix en les versions de Mărculescu (bo i respectant l'anacolut de l'original quixotesc) i de Frunzetti, l'opció del qual espigolem en diverses fonts romaneses: *Ulciorul nu merge de multe ori la apă*¹⁹⁸⁸ ['La gerra no va gaire vegades a l'aigua'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 158, núm. 9361); *Ulciorul nu merge de multe ori la apă*¹⁹⁸⁹ (MUNTEAN, 1967: p. 393, núm. 7484; MILLIO, 1999: p. 308, núm. 2609a¹⁹⁹⁰; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111); i amb la variant *urciorul* en comptes de *ulciorul*: *Urciorul nu merge de multe ori la apă* (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 165, núm. 9378), i *Urciorul nu merge de multe ori la apă*¹⁹⁹¹ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1068, s.v. *urcior*).

En d'altres reculls, independentment de la forma *urciorul* o *ulciorul*, el refrany es completa amb una segona part que explicita el motiu pel qual la gerra no sovinteja gaire vegades l'aigua: *Ulciorul nu merge de multe ori la apă (ori crapă, ori se sparge)*¹⁹⁹² ['La gerra no va gaire vegades a l'aigua (o peta, o es trenca)'] (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 174, s.v. *cántaro*); *Ulciorul nu merge de multe ori la apă, căci ori se sparge, ori se crapă* ['car o es trenca, o s'esberla'] (FLONTA, 1992b: p. 207, núm. 1203¹⁹⁹³); *Urciorul nu merge de multe ori la apă, căci*

¹⁹⁸³ Idèntica formulació a GHEORGHE (1986: p. 335, núm. 346). A BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 440, núm. IX.6.2.13.h.): *Tante volte al pozzo va la secchia, ch'ella vi lascia il manico o l'orecchia*.

¹⁹⁸⁴ Arthaber compara la parèmia italiana amb el castellà: *Tantas veces va el cántaro a la fuente que alguna se quiebra*; i amb el francès: *Tant va la cruche à l'eau, qu'à la fin elle se casse*.

¹⁹⁸⁵ De fet, els autors també citen l'anterior parèmia, si bé en circumscriuen l'ús únicament a la Toscana.

¹⁹⁸⁶ Al recull de GHEORGHE (1986: p. 335, núm. 346): *Tanto va l'orcio per l'acqua che egli (e') se [sic] rompe*. A BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 440, núm. IX.6.2.13.n.): *Tanto va l'orcio per acqua, che e' si rompe*.

¹⁹⁸⁷ Vegeu el DER (s.v. *urciór*).

¹⁹⁸⁸ ZANNE (2004 [1900]: IV, p. 159, núm. 9361) ho aprofita per esmentar el francès: *Tant va la cruche à la fontainette* [/] *Qu'elle y laisse la manche ou l'oreillette*.

¹⁹⁸⁹ La pervivència i difusió del refrany es demostra en el títol de la següent notícia del 8 de novembre de 2011: "Ulciorul nu merge de multe ori la apă: Hoți prinși după 4 furturi" ['La gerra no va gaire vegades a l'aigua: Lladres capturats després de 4 robatoris'], la qual es pot trobar en línia al web www.ziare.com.

¹⁹⁹⁰ *The PITCHER goes often to the well, but is broken at last*.

¹⁹⁹¹ Parèmia romanesa que els autors tradueixen talment en castellà: "tanto va el cántaro a la fuente que alguna vez se quiebra; tanto va el cántaro a la fuente, hasta que se rompe".

¹⁹⁹² Els autors el comparen amb dos de castellans: *Tanto va el cántaro a la fuente... (que deja el asa o la frente/que, al fin, se rompe/se quiebra)*, i *El cántaro que mucho va a la fuente acaba por romperse*.

¹⁹⁹³ *The PITCHER goes so often to the well (water) that it is broken at last*. L'autor hi inclou dues parèmies castellanques: *Cantarillo que muchas veces va a la fuente, o deja el asa o la frente*, i *Tantas veces va el cántaro a la fuente, que deja el asa o la frente*; i dues de lusitanes: *Cântaro que muitas vezes vai à fonte, ou deixa lá a asa ou a frente*, i *Tantas vezes vai o cántaro à fonte, que lá deixa a asa*. Per la seva banda, GHEORGHE (1986: p. 335, núm. 346) recull ambdues parèmies portugueses, si bé amb certes variacions formals i algun afegitó: *Cântaro que muitas vezes [vai] à fonte ou deixa là [sic] a asa, ou a frente*, i *Tantas vezes vai o cántaro à fonte que lá deixa a asa (quebra)*.

*ori se sparge, ori se crapă*¹⁹⁹⁴ (FLONTA, 1992a: p. 174, núm. 1189); o bé, amb un inici aparentment positiu, per acabar, això sí, amb l'habitual trencadissa: *Urciorul merge de multe ori la apă, dar în cele din urmă se sparge* ['La gerra va moltes vegades a l'aigua, però al final es trenca'] (HINȚESCU, 1985: p. 161, núm. 2935); altrament dit: *Ulciorul atîta se duce la apă, pînă se sparge* ['La gerra tant va a l'aigua, fins que es trenca'] (HINȚESCU, 1985: p. 221, núm. 4437). Igualment, si, en comptes de l'anterior gerra, es tractés d'un *ol* ['tupí'], les conseqüències serien les mateixes: *Atât merge olul la apă, pînă se sparge*¹⁹⁹⁵ ['Tant va el tupí a l'aigua, fins que es trenca'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 5, núm. 8893). El relleu del dessús esmentat *urcior* ['gerra'], el pot prendre *tigva* ['el carabassot'], és a dir la "vasija hecha de una calabaza hueca" (CALCIU *et alii*, 1979: p. 1013, s.v. *tigvă*), com ens demostren CARTALEANU *et alii* (2007: p. 273, núm. 2523): *Urciorul / Tigva merge de multe ori la apă, dar în cele din urmă se sparge* ['La gerra / El carabassot va moltes vegades a l'aigua, però al final es trenca']; o també GHEORGHE (1986: p. 334, núm. 346), per partida doble: *Urciorul (ulciorul, tigva) nu merge de multe ori (des) la apă (căci ori se sparge, ori se crapă)* ['La gerra (la gerra, el carabassot) no va gaire vegades (sovint) a l'aigua (car o es trenca, o s'esberla)']; i *Urciorul (ulciorul, tigva) merge (la apă pînă se sparge) de multe ori la apă, dar în cele din urmă se sparge* ['La gerra (la gerra, el carabassot) va (a l'aigua fins que es trenca) moltes vegades a l'aigua, però al final es trenca']. L'esmentat carabassot esdevé protagonista únic als següents reculls, amb les mateixes característiques que la igualment fràgil gerra: *Tigva nu merge de (de) multe ori la apă* ['El carabassot no va gaire vegades a l'aigua'] (ZANNE, 2004 [1900]: IV, p. 148, núm. 9336); *Tigva nu merge de multe ori la apă, că or să [sic] sparge, or crapă* ['que o es trenca, o s'esberla'] (PANN, 1982 [1847]: p. 48); *Tigva nu merge de multe ori la apă, că ori se sparge ori crapă* (HINȚESCU, 1985: p. 219, núm. 4387), i *Tigva merge la apă pînă cînd se sparge* ['El carabassot va a l'aigua fins que es trenca'] (HINȚESCU, 1985: p. 219, núm. 4386). En el cas de *cană* ['barral'], els reculls només ens ofereixen el repicó *pînă se sparge* ['fins que es trenca']: *Câna [sic] pînă atuncî merge la fântână, pînă se sparge*¹⁹⁹⁶ ['El barral fins aleshores va a la font, fins que es trenca'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 500, núm. 8282); *Cana pînă atunci merge la fîntînă, pînă se sparge* (HINȚESCU, 1985: p. 47, núm. 290); *Cana pînă atunci merge la fântână pînă se sparge* (MILLIO, 1999: p. 308, núm. 2609b¹⁹⁹⁷), i *Cana numai atunci/atât* ['només llavors/tant'] *merge la fântână, pînă se sparge* (MILLIO, 1999: p. 64, núm. 537c¹⁹⁹⁸). Acabem la fitxa amb l'atuell inicial, la gerra, si bé a través del regionalisme *cârceag*: *Cârceagu merge de multe ori la fântână pînă se sparge* ['La gerra va moltes vegades a la font fins que es trenca'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 502, núm. 8290); regionalisme que es combina amb una nova

¹⁹⁹⁴ Amb al·lusió al francès: *Tant va la cruche à l'eau, qu'à la fin elle se casse (brise)*.

¹⁹⁹⁵ Zanne recorda l'italià: *Tante volte al pozzo va la secchia, ch'ella vi lascia il manico o le [sic] orecchia*.

¹⁹⁹⁶ Zanne ho aprofita per esmentar el francès: *Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise*.

¹⁹⁹⁷ *The PITCHER goes often to the well, but is broken at last*.

¹⁹⁹⁸ *To COME the proverbial*.

variant, la qual ens recorda aquella plaseria, segons la qual seria sempre el darrer got el que ens embriagaria: *Urciorul / Circeagul [sic] / Tigva de atâtea ori se duce la apă și numai o dată se sparge* [‘La gerra / La gerra / El carabassot moltes vegades va a l’aigua i només un cop es trenca’] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 273, núm. 2523), i *Cîrceagu (ulciorul, urciorul, oala) merge la fîntînă (apă) pînă (cînd i se rupe toarta) se sparge (de atîtea ori se duce la apă și numai o dată se sparge)* [‘La gerra (la gerra, la gerra, l’olla) va a la font (l’aigua) fins (que se li romp l’ansa) es trenca (moltes vegades va a l’aigua i només un cop es trenca)’] (GHEORGHE, 1986: p. 334, núm. 346).

Tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera (I, Cap. 47, p. 600)

O minciună e cu atât mai izbutită cu cât seamănă mai mult a adevăr (FRUNZETTI, 1965: I, p. 633)

[‘Una mentida és molt més reeixida com més s’assembla a la veritat’]

Minciuna este cu atât mai bună cu cât pare mai adevărată (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 517)

[‘La mentida és molt millor com més veritable sembla’]

En una llarga poesia de *Povestea vorbii* [‘El conte de la paraula’], dedicada a il·lustrar el vici de la mentida, Anton PANN (1982 [1847]: p. 31-47) ens explica la història d’un emperador que, desesperat per la pèrdua del seu magnífic anell, promet una suculent recompensa a qui l’hi torni, avinentesa que no deixa escapar un pobre ataconador carregat de fills, el qual decideix fer-se passar per endeví i gaudir de la vida cortesana tant de temps com pugui allargar la farsa. Tanmateix, com que la falsia de la pretesa art endevinatòria resulta una mentida ben plausible, el visir, responsable de la desaparició de l’anell, tement que l’endeví no el descobreixi davant l’emperador, intenta comprar-lo amb tota mena de regals. Deixem aquí la història, havent ja demostrat –esperem– que *Más vale decir mentiras que parezcan verdades, que verdades que parezcan mentiras* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 466, núm. 40.769), o bé: *Mentiras bien doradas pasan por verdades acreditadas* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 466, núm. 40.773); i és precisament així, aprofitant-se de la versemblança, com *Țiganul cu minciuna mănâncă purceaua* [‘El gitano amb la mentida menja la truja’] (ZANNE, 2004 [1901]: VI, p. 359, núm. 14200). O també, en el cas del nostre pobre ataconador: *C-o minciună aleasă [/] stai în frunte la masă* [‘Amb una mentida escollida [/] et poses a cap de taula’] (MUNTEAN, 1984: p. 313, núm. CIV). En efecte, per acabar¹⁹⁹⁹ amb el referent romanès més proper a l’original quixotesc: *O minciună bine tichuită plătește mai mult decât un adevăr* [‘Una mentida ben ginyada val més que una veritat’] (PANN, 1982 [1847]: p. 48; MUNTEAN, 1967: p. 290, núm. 5674; HINȚESCU, 1985: p. 125, núm. 2106); *O minciună bine ticluită plătesce mai mult de cât un adevăr* (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 669, núm. 17692).

¹⁹⁹⁹ Per a més parèmies romaneses en l’àmbit de la veritat-mentida, consulteu la següent fitxa, la qual complementa la present: *Tanto más agrada [la mentira] cuanto tiene más de lo dudoso y posible* (I, Cap. 47, p. 600).

Tanto más agrada [la mentira] cuanto tiene más de lo dudoso y posible (I, Cap. 47, p. 600²⁰⁰⁰)

Ne place cu atât mai mult [minciuna] cu cât se apropie de ceea ce e cu puțină, fie chiar și îndoielnic (FRUNZETTI, 1965: I, p. 633)

[‘Ens agrada molt més [la mentida] com més s’acosta a allò que és possible, encara que sigui dubtós’]

Place cu atât mai mult [minciuna] cu cât ține de verosimil și posibil (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 517)

[‘Agrada molt més [la mentida] com més s’ateny al versemblant i possible’]

“Al comentar el canónigo al cura las muchas falsedades de los libros de caballería y los perjuicios que su lectura puede acarrear, después de recordar que «tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera» afirma que «tanto más agrada cuanto tiene más de lo dudoso y posible»”.

Vet aquí com CANTERA *et alii* (2005: p. 110) contextualitzen la nostra parèmia, bo i relacionant-la amb l’anterior. Vagi per endavant que les següents afirmacions només seran vàlides quan es mantinguin dins els marges de la versemblança: *La trucha y la mentira, cuanto mayor, tanto mejor* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 447, núm. 906; ETXABE, 2001: p. 231), o *Las truchas y las mentiras, cuanto mayores, tanto mejores*²⁰⁰¹ (ETXABE, 2001: p. 230). Certament, cal evitar fer-ne un gra massa, com aquell personatge d’Anton PANN (1982 [1847]: p. 30-31) que volia mostrar a un amic un ratolinet que es passejava a dalt d’una llunyana torre. L’interlocutor li engalta que es deixi de bajanades, perquè, evidentment, és impossible distingir-hi res, i menys un ratolinet, dalt la torre; ara bé, reconeix que el que sí que se sent amb total nitidesa, com si d’una trompeta o campana es tractés, és el soroll que fa la bestioleta quan es mou amunt i avall de la torre. En romanès, “cu o minciună mare, dar bine ticluită” [‘amb una gran mentida, però ben ginyada’], es poden obtenir òptims resultats: *Cu-o minciună boeréscă* [/] *Treci în țera unguréscă* [‘Amb una mentida digna d’un boiar²⁰⁰² [/] Passes al país hongarès’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 666, núm. 17682); o bé, quan es tracta no pas d’arribar-hi, sinó de fer marrada: *Cu o minciună boierească* [/] *înconjuri țara unguerească* [‘Amb una mentida digna d’un boiar [/] rodeges el país hongarès’] (MUNTEAN, 1967: p. 122, núm. 2688). Entre les persones que sovintejaven el boiar, hi havia els *ciocoi*, cacics que no tenien altra fal·lera sinó esdevenir també boiars; així doncs, amb el mateix sentit que abans: *O minciună ciocoiescă* [/] *Trece în țera unguréscă* [‘Una mentida digna d’un cacic [/] Passa al país hongarès’] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 668, núm. 17683). Ara bé, no us les prometeu gaire felices, per tal com la curta gambada

²⁰⁰⁰ Amb la nota (I, Cap. 47, p. 600, n. 57): “«verosímil»; *mentira dudosa* es la que parece verdad. Poco más adelante, *facilitando los imposibles*: «volviendo creíble lo imposible»”.

²⁰⁰¹ Etxabe apunta: “Se emplea para reprender irónicamente a quien se ha pillado mintiendo”.

²⁰⁰² Recordem-ne la definició que el DEX (s.v. *boiér*¹) ens n’ofereix: “Mare stăpân de pământ (care deținea, uneori, și o funcție înaltă în stat); persoană din aristocrația feudală; nobil; *p. ext.* stăpân” [‘Gran terratinent (que, a vegades, també complia una alta funció d’estat); persona de l’aristocràcia feudal; noble; *p. ext.* senyor’].

de la mentida²⁰⁰³, tard o d'hora, acaba essent atrapada per la veritat, la qual *siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua*²⁰⁰⁴. En conseqüència, els beneficis de la nobiliària falsedat són ben limitats: *C'o minciună boeréscă trăesci o ȕi*²⁰⁰⁵ ['Amb una mentida digna d'un boiar vius un dia'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 668, núm. 17684); *C-o minciună boierească trăiești o zi* (MUNTEAN, 1967: p. 114, núm. 2520).

²⁰⁰³ Vegeu refranys com ara: *Minciuna are picioare scurte* ['La mentida té cames curtes']; o bé altres de similars, a la fitxa: *La verdad adelgaza y no quiebra* (II, Cap. 10, p. 763).

²⁰⁰⁴ Vet aquí una altra fitxa quixotesca, a la qual us remetem: *La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua* (II, Cap. 10, p. 763).

²⁰⁰⁵ Amb la glossa: "Mult nu o duci cu ea" ['No arribes gaire lluny amb ella'].

Tanto monta cortar como desatar (II, Cap. 60, p. 1219²⁰⁰⁶)

Totuna-i să-l retez și să-l dezleg (PAPU, 1965: II, p. 531)

[‘Tant és que el talli d’arrel com que el deslligui’]

Totuna este a tăia și a dezlega (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 487²⁰⁰⁷)

[‘Tant és tallar com deslligar’]

“Al comentar don Quijote, decepcionado por la flojedad de Sancho y por su poca caridad para con él al resistirse a recibir los azotes que habrían de servir para desencantar a Dulcinea, recuerda el famoso nudo gordiano atribuyendo esta frase a Alejandro cuando lo cortó”²⁰⁰⁸.

D’aquesta guisa, CANTERA *et alii* (2005: p. 110) ens ajuden a contextualitzar la parèmia. També COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 812, s.v. *montar*), bo i citant la forma quixotesca amb coma després de *monta*, es fa ressò “de aquel ñudo Gordio, que no pudiéndole desatar Alexandro, le cortó, diciendo las sobredichas palabras”. Per la seva banda, CORREAS (2000 [1627]: p. 765, núm. 128) es limita a apuntar: “Es lo del «nodus gordianus»”²⁰⁰⁹; *nod gordian*, en romanès, que el (DEX: s.v. *gordián*) glossa talment: “dificultate extrem de mare, greu sau imposibil de rezolvat”²⁰¹⁰ [‘dificultat extremadament gran, difícil o impossible de resoldre’]. En efecte, seguint amb el romanès: *Nodul ușor se face, [/] dar greu se desface* [‘El nus fàcilment es fa, [/] però difícilment es desfà’] (MUNTEAN, 1984: p. 323, núm. CCLXXVI); *Nodul ușor se face, dar greu se desface* (BOTEZATU / HANCU, 2003³: p. 110; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 201, núm. 1778). El nostre refrany, doncs, s’empra “Cuando alguien, puesto en grave dificultad, acierta a salir airoso de ella por modo expeditivo y poco ortodoxo” (JUNCEDA, 1991: p. 115). La parèmia ha fet fortuna i ha romàs en la memòria popular gràcies al seu inici, tal i com ens recorda IRIBARREN (1974⁴: p. 282):

²⁰⁰⁶ Amb la nota (II, Cap. 60, p. 1219, n. 5): “Alejandro Magno, al no poder desatar el nudo que sujetaba el yugo de la carroza bélica real que estaba en Gordio, capital de Frigia, lo cortó con su espada. La frase que pronuncia Don Quijote es de Quinto Curcio (*Historia de Alejandro Magno*, III, I, 14-18) y se hizo proverbial, al igual que la anécdota, por habérsela presentado Nebrija como lema a Fernando el Católico para su empresa, adoptada luego por los Reyes de España (véase también II, 19, 856, n. 25)”.

²⁰⁰⁷ MĂRCULESCU (II, p. 487, n. 843) apunta: “Formularea lui Alexandru, relatată de Quintus Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare*, III, I, 14-18 (ed. românească, Minerva, BPT, București, 1970, trad. de C. Gerota, 2 vol., vol. I, p. 468). *Tanto monta* i-a fost propusă de Antonio Nebrija ca deviză lui Fernando Catolicul, fiind la scurt timp după aceea adoptată și de Regii Spaniei (vezi II, 4)” [‘La formulació d’Alexandre, relatada per Quint Curci Rufus, *La vida i els fets d’Alexandre el Gran*, III, I, 14-18 (ed. romanesea, Minerva, BPT, Bucarest, 1970, trad. de C. Gerota, 2 vol., vol. I, p. 468). *Tanto monta* li va ser proposada per Antonio Nebrija com a divisa a Ferran el Catòlic, i fou adoptada poc temps després també pels Reis d’Espanya (vegeu II, 4)’].

²⁰⁰⁸ “De este modo nos cuenta la Historia que procedió Alejandro Magno cuando, después de someter a Frigia, se propuso desatar el legendario nudo gordiano. Decíase que el Oráculo había prometido el dominio del mundo a quien lo consiguiese, y Alejandro, cuya ambición no tenía límites, se puso en camino de Gordio. Aquel nudo, que había dado nombre a la ciudad, ataba el yugo a la lanza de un carro consagrado a Júpiter, pero estaba tan hábilmente trenzado que los extremos no se le veían. De modo que Alejandro, vista la imposibilidad de desatarlo, echó mano a la espada y lo cortó de un tajo” (JUNCEDA, 1991: p. 115).

²⁰⁰⁹ Cal esmentar que don Quijote se serveix de l’expressió “El nudo gordiano” en un dels seus parlaments (II, Cap. 19, p. 856).

²⁰¹⁰ Oposem a la pretesa impossibilitat la crematística parèmia anglesa: *MONEY is a sword that can cut even the Gordian knot* (MILLIO, 1999: p. 266, núm. 2242); que l’autora interpreta talment en romanès: *Cu bani faci toate* [‘Amb diners (ho) fas tot’].

“*Tanto monta*²⁰¹¹, empresa o mote de los Reyes Católicos, parece haber sido obra de Antonio de Nebrija. Refiriéndose a este insigne humanista, dice Sigüenza en su *Historia de la Orden de San Jerónimo* (1605): «También sacó a la luz la historia de los Reyes Católicos, Fernando e Isabel, y les hizo aquella tan acertada, aguda y grave empresa de las saetas, coyunda y yugo, con el mote *tanto monta*, que fue ingeniosa alusión al alma y cuerpo de ellos»”.

Respecte a les traduccions romaneses, ultra la pèrdua d'intensitat verbal entre *a reteza* [‘tallar d’arrel’] (Papu) i *a tăia*²⁰¹² [‘tallar’] (Mărculescu), la diferència que ens sembla més interessant rau en l’ús que fa Papu de la primera persona singular, en lloc de l’infinitiu impersonal, en el cas de Mărculescu. Certament, en romanès, la impersonalitat s’acostuma a formular per mitjà de la segona persona del singular, de la tercera persona singular, o bé, com fa Mărculescu, a través de l’infinitiu; és per aquest motiu que la versió de Papu no es pot prendre tant a guisa de consell, sinó com a una conclusió exclamativa, la qual sembla traslladar-nos al moment en què Alexandre Magne, mentre tallava (d’arrel) el nus gordià, amollava la famosa frase²⁰¹³. El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 633, s.v. *montar*), que tantes voltes poua de la traducció de Papu i Frunzetti, també, en aquesta parèmia, segueix al peu de la lletra la tria de Papu, bo i mantenint-hi la primera persona singular. D’altra banda, el lema *Tanto monta* apareix al diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 88, s.v. *ăla, ala, ăia, alea*; p. 329, s.v. *drac*; p. 1023, s.v. *tot, toată, toți, toate*) com a *Tot aia*²⁰¹⁴ [‘Sempre allò’]; *E tot un drac*²⁰¹⁵ [‘És sempre un (mateix) dimoni’]; “*Tot aia e (tot una sau tot un drac)*”²⁰¹⁶ [‘Sempre és allò (tant és o sempre un (mateix) dimoni)’]; la darrera de les quals inclou, precisament, l’opció escollida tant per Papu com per Mărculescu a l’hora de traduir l’inicial *Tanto monta: Totuna-i o Totuna este* [‘Tant és’]. Si seguim estirant el fil, en comptes de tallar-lo d’arrel a la manera alexandrina, arribarem a una interessant troballa, en observar que la tirallonga “*olivo y aceituno es todo uno; lo mismo es a cuestras que al hombro; tanto monta, monta tanto; lo mismo me da jabón que hilo negro (chicha que limonada sau pan que flauta)*” és la solució proposada per a la parèmia romanesa: *Ce mi-e baba Rada, ce mi-e Rada baba* [‘Com m’és la jaia Rada, igual m’és Rada la jaia’]

²⁰¹¹ Aquesta expressió, l’espigolem a la primera part del *Quijote* (I, Cap. 45, p. 574, n. 31), amb el sentit de “da lo mismo, es igual”. I així mateix la defineix el DRAE (s.v. *montar*): “para expresar que algo es equivalente a otra cosa”.

²⁰¹² De fet, quant al nus alexandri, l’expressió exacta en romanès és *A tăia nodul gordian* [‘Tallar el nus gordià’] (DEX: s.v. *nod*); per bé que ZANNE (2004 [1901]: VI, p. 181, núm. 13477), pel que sembla, més partidari de la segona opció verbal de la parèmia quixotesca, recull: *A desface nodul gordian* [‘Desfer el nus gordià’]. D’altra banda, el verb *a dezlega* [‘deslligar’], en què coincideixen ambdós traductors per al castellà *desatar*, es retroba en una parèmia com ara: *Dacă legi bine, bine dezlegi* [‘Si lligues bé, bé deslligues’] (HINTEȘCU, 1985: p. 190, núm. 3714).

²⁰¹³ La qual, en el mallorquí de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 329), sonaria: *Tant se val, tot es desferlò*.

²⁰¹⁴ Els autors, en realitat, hi aboquen un bon manat d’equivalents castellans: “lo mismo da; da lo mismo; igual da; qué más da; tanto monta; llámese hache, lo mismo da; (*Aragón*) pal caso..., de Tauste”.

²⁰¹⁵ Amb les versions: “el mismo perro con distinto collar; tanto monta, como monta tanto; tan bueno es Juan como Pedro; idem de lienzo; pal caso..., de Tauste”.

²⁰¹⁶ Amb l’habitual grapatet de traduccions al castellà: “lo mismo da; igual da; tanto monta; llámela usted hache; así o así; así o asá; así que asá; así que asado”.

(CALCIU *et alii*, 1979: p. 89, s.v. *babă*); present en la mateixa forma a d'altres refranysers, com ara: FLONTA (1992a: p. 103, núm. 691²⁰¹⁷; 1992b: p. 122, núm. 695²⁰¹⁸), MILLIO (1999: p. 28, núm. 222b²⁰¹⁹). O també en d'altres variants: *Ori că zici baba Rada*, [/] *ori că zici Rada baba*, [/] *tot una e* ['Tant si dius la jaia Rada, [/] com si dius Rada la jaia, [/] tant és'] (MUNTEAN, 1967: p. 300, núm. 5884); *Tir* [/] *Ce mi-e baba Rada*, *tir* [/] *ce mi-e Rada baba* ['Igual com [/] m'és la jaia Rada, així mateix [/] m'és Rada la jaia'] (HINȚESCU, 1985: p. 152, núm. 2725); *Ce* [/] *tir mi-e baba Rada*, *ce* [/] *tir mi-e Rada baba* (HINȚESCU, 1985: p. 52, núm. 400); o bé, en clau eclesiàstica: *Ce mi-e popa Stan*, *ce mi-e Stan popa*²⁰²⁰ ['Com m'és el mossèn Stan, igual m'és Stan el mossèn'] (FLONTA, 1992b: p. 122, núm. 695); o, fins i tot, amb un duet a la guisa dels nostrats Peret i Mandinga²⁰²¹: *Ce mi-e Tanda*, *ce mi-e Manda*²⁰²² ['Com m'és Tanda, igual m'és Manda'] (FLONTA, 1992a: p. 103, núm. 691²⁰²³; 1992b: p. 122, núm. 695²⁰²⁴; MILLIO, 1999: p. 28, núm. 222c²⁰²⁵). Comptat i debutat, feina rai sigui quina sigui la nostra tria: *Ce mi-e prostul*, *ce mi-e nebunul* ['Com m'és el babau, igual m'és el boig'] (MILLIO, 1999: p. 28, núm. 222a²⁰²⁶).

***Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos* (II, Cap. 37, p. 1024)**

Vegeu ***Antes se ha de perder por carta de más que de menos* (II, Cap. 17, p. 840)**

***Tanto vales cuanto tienes* (II, Cap. 43, p. 1067)**

Vegeu ***Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872)**

²⁰¹⁷ *GOOSE and gander and gosling are three sounds but one thing*. Flonta aprofita l'avinentesa per esmentar dues parèmies franceses: *C'est bonnet blanc et blanc Bonnet*, i *C'est chou vert et vert chou*.

²⁰¹⁸ *GOOSE and gander and gosling are three sounds but one thing*. En correlació amb tres refranys castellans: *Pato, ganso y ansarón, tres cosas suena y una son*; *Olivo y aceituno, todo es uno*, i *Tanto vale Pedro como Juan*; i dos de portuguesos: *Tanto faz José como Gazuza*, i *Estominhos e pardais - todos somos iguais*.

²⁰¹⁹ *Never a BARREL the better herring*.

²⁰²⁰ Vet aquí un refrany que recorda l'emprat per FRUNZETTI (1965: I, p. 630) a l'hora de traduir el quixotes *Algo va de Pedro a Pedro* (I, Cap. 47, p. 598). Per a més detalls, us remetem, doncs, a la fitxa corresponent.

²⁰²¹ AMADES (1990² [1935]: p. 161) opta per *Pericot*, en comptes de *Peret*. D'altra banda, el mateix joc de parelles es demostra en els refranys: *De la Tanda* [/] *pîn' la Manda* ['De Tanda, [/] Fins a Manda'] (MUNTEAN, 1967: p. 144, núm. 3089); és a dir *del foc a les brases*; o bé, *S-a întilnit Tanda* [/] *cu Manda (Sanda)* ['S'ha trobat Tanda [/] amb Manda (Sanda)'] (MUNTEAN, 1967: p. 337, núm. 6532); per tant, bo i passant del foc a l'aigua, allò tan sabut de *ploure sobre mullat*.

²⁰²² A voltes amb el repicó: *Ce mi-e Tanda*, [/] *ce mi-e Manda*, [/] *ce mi-e buze moi și palme goale?* ['M'és igual Tanda, [/] com m'és Manda, [/] com em són llavis tous i palmells buits?'] (MUNTEAN, 1967: p. 81, núm. 1835).

²⁰²³ *GOOSE and gander and gosling are three sounds but one thing*. Flonta aprofita l'avinentesa per esmentar dues parèmies franceses: *C'est bonnet blanc et blanc Bonnet*, i *C'est chou vert et vert chou*.

²⁰²⁴ *GOOSE and gander and gosling are three sounds but one thing*. En correlació amb tres refranys castellans: *Pato, ganso y ansarón, tres cosas suena y una son*; *Olivo y aceituno, todo es uno*, i *Tanto vale Pedro como Juan*; i dos de portuguesos: *Tanto faz José como Gazuza*, i *Estominhos e pardais - todos somos iguais*.

²⁰²⁵ *Never a BARREL the better herring*.

²⁰²⁶ Ídem.

***Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872)**

Atîtea parale faci cîte parale ai (PAPU, 1965: II, p. 190)

[‘Tants pistrincs vals com pistrincs tens’]

Faci cât ai și ai cât faci (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179)

[‘Vals el que tens i tens el que vals’]

***Tanto vales cuanto tienes* (II, Cap. 43, p. 1067)**

Atîtea parale faci cîte parale ai (PAPU, 1965: II, p. 382)

[‘Tants pistrincs vals com pistrincs tens’]

Atâta prețuiești cât stăpânești (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352)

[‘Tant vals com poder tens’]

“Famosísimo proverbio que lamenta la injusticia en la valoración de los hombres. El mundo, en su frenética carrera en pos del dinero y los bienes, juzga a las personas en virtud de sus posesiones y sus riquezas, e ignora los valores morales o los valores intelectuales. Este refrán es una queja contra el mundo de las apariencias y en contra del despiadado poder del dinero” (CALLES, 2006: p. 151, núm. 502).

El fragment amb què hem encetat la fitxa correspon a la parèmia *Tanto tienes, tanto vales*; la qual MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 640, núm. 56.001) rebla amb una segona part ben nihilista: *Tanto tienes, tanto vales; no tienes nada, no vales nada*. Pel que fa a l’original quixotesc, notem que s’articula en dos hemistiquis, i, aquests, a llur torn, en el quiasme dels verbs *tienes* i *vales*; és a dir: “*Tanto* + verb *cuanto* + verb”. Si bé hem començat amb exemples que apuntaven, *mutatis mutandis*, al segon hemistiqui cervantí, el refranyer espanyol es fa més ressò del primer: *Tanto vales cuanto tienes* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 640, núm. 55.999; CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 342, núm. 3330²⁰²⁷; ETXABE, 2001: p. 388²⁰²⁸; ROMERO, 2001²: p. 316, núm. 924²⁰²⁹); vet aquí una parèmia que ARTHABER (1929: p. 73, núm. 140) relaciona amb el francès: *Qui rien n’a, rien est prisé*; així com també amb una formulació italiana d’inusitades pregoneses filosòfiques: *L’essere sta nell’avere*²⁰³⁰ (1929: p. 72, núm. 140). D’altres variants, amb lleus canvis respecte a l’estructura quixotesca dessús esmentada, les espigolem a MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 640, núm. 55.998) o ROMERO (2001²: p. 106, núm. 274²⁰³¹): *Cuanto tienes, tanto vales*; i CORREAS (2000 [1627]: p. 766, núm. 153²⁰³²): *Tanto vales como tienes: si no tienes más de cien reales, no más de ciento vales*.

²⁰²⁷ Amb la glossa: “Significa que el poder y la estimación entre los hombres suelen ser a proporción de la riqueza que tienen”.

²⁰²⁸ L’autor apunta: “Afirma el refrán que, en relación a la estima y valor que se le conceda a alguien o al poder que una persona merece disfrutar, cuenta más lo que uno tiene o posee que lo que uno es o sabe”.

²⁰²⁹ Romero afirma: “Este dicho no invita a valorar a las personas según su poderío económico. Más bien se lamenta al constatar que en este mundo traidor usemos como medida de la calidad de las personas las unidades monetarias de curso legal”.

²⁰³⁰ Refrany present a SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 236, núm. 2564).

²⁰³¹ Amb la glossa: “El dicho es crudo en su afirmación, y así suele suceder. No es justo que sea de ese modo, pero tal es la condición humana, que se pliega ante el rico y el poderoso y no presta atención, salvo excepciones, a quien no abunda en plata”.

²⁰³² Correas hi afegeix una variant per a l’últim hemistiqui: *o no vales más de cien reales*.

Un refrany català ben conegut²⁰³³ afirma: *Barcelona és bona si la bossa sona*; a voltes amb el bonifaci repicó: *però tant si sona com si no sona, Barcelona és bona* (AMADES, 1985 [1951]: p. 42). Si ens traslладem de l'àmbit geogràfic al personal, haurem de partir del crematístic lema portuguès *Tanto tens, tanto vales* (VISCONDES, 2002: p. 441), i és que de res ens serviran els bons propòsits o la immaculada honradesa, per tal com *Cinstea fără bani e sărăcie gólă* ['L'honor sense diners és pobresa absoluta'] (ZANNE, 2004 [1901]: VII, p. 513, núm. 17096); és a dir, el que realment fa bullir l'olla, i la vida en general, són els diners, perquè *Dacă ai avere, toți te omenesc* ['Si tens riquesa, tots et respecten'] (HINȚESCU, 1985: p. 190, núm. 3710). A l'hora de trobar, i conservar, amics, el sistema no canvia gota: *Ai bani, ai prieteni* ['Tens diners, tens amics'] (MILLIO, 1999: p. 4, núm. 29a²⁰³⁴); que, amb l'afegitó de la versió negativa, fàcilment previsible, queda: *Ai bani, [/] ai prieteni; [/] n-ai bani, [/] n-ai prieteni* ['Tens diners, [/] tens amics; [/] no tens diners, [/] no tens amics'] (MUNTEAN, 1967: p. 22, núm. 595); *Ai bani, ai prieteni; n-ai bani, n-ai prieteni* (MILLIO, 1999: p. 93, núm. 786a²⁰³⁵).

En la traducció de Papu, idèntica en ambdós casos, hi destacariem l'ús del mot arcaic *parale* ['pistrincs'] (en singular, *para*), d'origen turc²⁰³⁶, que apareix en expressions, com ara *A nu avea (nici o) para (chioară)* ['No tenir (ni un) ral'], o *A fi fără o para chioară*²⁰³⁷ ['Estar sense ni un ral']; traduïbles, segons CALCIU *et alii* (1979: p. 747, s.v. *para*^l), per "no tener una blanca; estar sin blanca (*sau* una perra chica), no tener donde caerse muerto, ser más pobre que las ratas; no tener más que el día y la noche". Per la seva banda, Mărculescu, que en el primer cas s'havia decantat pel joc, en repetició i quiasme, dels verbs *a face*²⁰³⁸ ['valer'] i *a avea* ['tenir'], en el segon cas, substitueix la formulació bimembre per una de simple en què *a face* esdevé *a prețui* ['valdre'] i *a avea* es transforma en *a stăpâni* ['tenir poder, dominar']. A la doble aparició de la parèmia al *Quijote*, encara ens caldria embastar-hi els famosos versos (concretament el cinquè i el sisè de la novena poesia del primer llibre de les *Tristia* d'Ovidi), que Cervantes cita al pròleg, bo i atribuint-los, qui sap si intencionadament, a Cató el Vell: "Donec eris felix, multos numerabis amicos. [/] Tempora si fuerint nubila, solus eris" ['Mentre siguis afortunat, comptaràs molts amics. [/] Si els temps s'ennuolen, estaràs sol'] (II, Prólogo, p. 15).

²⁰³³ A tall anecdòtic, esmentarem que PÀMIES / PALOU (2012²: p. 111-113), en el seu rànquing dels cent refranys més populars del català, el situen al lloc quaranta-cinc.

²⁰³⁴ *Prosperity makes friends, ADVERSITY tries them.*

²⁰³⁵ *An EMPTY purse frights away friends.*

²⁰³⁶ Vegeu, per exemple, SALA (2010: p. 213).

²⁰³⁷ D'antuvi, l'expressió *para chioară* [literalment, 'ral borni'] al·ludia a una moneda que tenia un forat al mig, ben bé com la desapareguda moneda espanyola de vint-i-cinc pessetes que, amb dubtós profit, col·locàvem a l'erecte dit índex de Sant Pancraç.

²⁰³⁸ Evidentment, el sentit propi d'aquest verb és el de 'fer', si bé, en el cas que suara ens ocupa, podem remetre a les frases fetes: *Nu face nici o para (chioară)* ['No val ni un ral (borni)'], o *Nu face nici două parale* ['No val ni dos rals']; de què CALCIU *et alii* (1979: p. 747, s.v. *para*^l) donen les següents traduccions: "No vale ni una higa (*sau* un abalorio), no monta (*sau* importa) una paja".

Preguem que se'ns perdoni la bertranada d'afirmar que *Pasărea fără aripi nicicum poate zbura* ['L'ocell sense ales de cap manera pot volar'] (MUNTEAN, 1967: p. 309, núm. 6013), ja que aquesta imatge ens va com anell al dit per visualitzar la situació de l'home pobre: *Omul fără bani e ca pasărea fără aripi; când [dă] să zboare, cade jos și moare* ['L'home sense diners és com l'ocell sense ales; quan emprèn el vol, cau avall i mor'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 12, núm. 39); *Omul fără bani e ca pasărea fără aripi; [/] când dă să zboare [/] cade jos și moare* (MUNTEAN, 1967: p. 294, núm. 5759); *Omul fără bani e ca pasărea fără aripi, când dă să zboare, cade jos și moare* (MILLIO, 1999: p. 265, núm. 2235²⁰³⁹). Sense deixar el món animal, pensem que si *Lipsește mierea, se duc muștele!*²⁰⁴⁰ ['Falta la mel, se'n van les mosques!'] (MILLIO, 1999: p. 94, núm. 786b²⁰⁴¹); refrany que Millio recull com a sinònim de l'anteriorment esmentat *Ai bani, ai prieteni; n-ai bani, n-ai prieteni* ['Tens diners, tens amics; no tens diners, no tens amics'].

Encetàvem la fitxa amb una bossa (la de la Ciutat Comtal), i l'acabarem amb una altra, en aquest cas, la que conté el refrany més curt de la paremiologia romanesa (*ex aequo* amb d'altres, ben entès), el qual pontifica (santa paraula...!) que *Punga vorbesce* ['La bossa parla'] (ZANNE, 2004 [1900]: V, p. 519, núm. 12597).

²⁰³⁹ *A man without MONEY is no man at all.*

²⁰⁴⁰ Vegeu la fitxa del refrany: *El pan comido, y la compañía deshecha* (II, Cap. 7, pàg. 745).

²⁰⁴¹ *An EMPTY purse frights away friends.*

Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar (II, Cap. 4, p. 719²⁰⁴²)

Se mai ivește, de bună seamă, și împrejurarea când e bine să te năpustești, dar și aceea când e bine să dai înapoi (PAPU, 1965: II, p. 49)

[‘És evident que en algun moment es dóna la situació en què és millor que escometis, però també aquella en què és millor que et retiris’]

Vreme e să ataci și vreme să te retragi (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 50²⁰⁴³)

[‘Tems hi ha d’atacar i tems de retirar-te’]

El refrany quixotes²⁰⁴⁴ –que, en la versió mallorquina, es transforma en un palmarí *Cada cosa a son temps* (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 28)– “Afirma que en la vida cada cosa tiene su momento y que es ella la que nos va indicando o sugiriendo cuándo y cómo conviene comportarse” (ETXABE, 2001: p. 389); és a dir, “Recomienda hacer lo más oportuno en cada momento” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 331, núm. 3244). Així doncs, tingueu en compte que *El valiente que hoy huye, otra vez peleará* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 359, núm. 31.751); o, per formular-ho amb un aparent oxímoron: *No huye el que se retira* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 359, núm. 31.747). L’origen de la parèmia és bíblic, concretament es tracta d’una “Reminiscencia del Eclesiastes (III), que indica que las cosas hay que hacerlas oportunamente” (CABALLERO, 1970: p. 166, núm. 2307). Heus-ne aquí el fragment de referència, urpat del *Liber Eclesiastes* (III, 1-8):

“Omnia tempus habent, [/] et momentum suum cuique negotio sub caelo: [/] tempus nascendi et tempus moriendi, [/] tempus plantandi et tempus evellendi quod plantatum est, [/] tempus occidendi et tempus sanandi, [/] tempus destruendi et tempus aedificandi, [/] tempus flendi et tempus ridendi, [/] tempus plangendi et tempus saltandi, [/] tempus spargendi lapides et tempus eos colligendi, [/] tempus amplexandi et tempus longe fieri ab amplexibus, [/] tempus quaerendi et tempus perdendi, [/] tempus custodiendi et tempus abiiciendi, [/] tempus scindendi et tempus consuendi, [/] tempus tacendi et tempus loquendi, [/] tempus dilectionis et tempus odii, [/] tempus belli et tempus pacis”²⁰⁴⁵.

Davant la varietat d’al·lusions temporals referides, el refrany castellà evoca un “tempus

²⁰⁴² A peu de pàgina s’informa (II, Cap. 4, p. 719, n. 34): “Se recuerdan palabras del Eclesiastés, III, 1-8 (véase también II, 9, 761)”.

²⁰⁴³ MĂRCULESCU (2007: II, p. 50, n. 102) també ens remet a: “Cf. *Eclesiastul*, 3, 1-8”.

²⁰⁴⁴ El qual recull ROMERO (2001²: p. 317-318, núm. 930) i el glossa talment: “es preciso esperar a que las oportunidades sean convenientes para acometer una empresa”.

²⁰⁴⁵ “Tot té el seu moment, sota el cel hi ha un temps per a cada cosa. [/] Hi ha un temps d’infantar i un temps de morir, [/] un temps de plantar i un temps de collir. [/] Un temps de matar i un temps de guarir, [/] un temps d’enrunar i un temps de construir. [/] Un temps de plorar i un temps de riure, [/] un temps de plànyer-se i un temps de dansar. [/] Un temps de tirar pedres i un temps d’aplegar-ne, [/] un temps d’abraçar i un temps d’estar-se’n. [/] Un temps de cercar i un temps de perdre, [/] un temps de guardar i un temps de llençar. [/] Un temps d’esquinçar i un temps de cosir, [/] un temps de callar i un temps de parlar. [/] Hi ha un temps d’estimar i un temps d’odiar, [/] hi ha un temps de guerra i un temps de pau’, traducció que ens ofereix *La Bíblia didàctica* (2006¹⁰), editada a Barcelona per l’Editorial Cruïlla, p. 393.

occidendi et tempus sanandi ” i un “tempus spargendi lapides et tempus eos colligendi”, mentre que el refranyer romanès es deixa encaterinar per la imatge “tempus flendi et tempus ridendi”: *Vreme e a rîde, [/] vreme e a plînge*²⁰⁴⁶ [‘Hi ha temps per riure, [/] hi ha temps per plorar’] (MUNTEAN, 1967: p. 423, núm. 8099); *Vreme e a rîde, vreme e a plînge* (HINȚESCU, 1985: p. 165, núm. 3031); *Vreme e a rîde, [/] Vreme e a plînge* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 20). Flonta aprofita la parèmia *Vreme e a rîde, vreme e a plînge*, per relacionar-hi el francès *Il y a un temps pour pleurer, et un temps pour rire* (FLONTA, 1992a: p. 211, núm. 1452²⁰⁴⁷), així com també el castellà *Hay tiempos de llorar, y tempos [sic] de reír* (FLONTA, 1992a: p. 251, núm. 1450²⁰⁴⁸). Fetes les anteriors observacions, resulta ben fàcil constatar com Mărculescu prefereix traduir literalment la parèmia original, mentre que Papu n’elabora una llarga glossa que ens sobta per la manca absoluta de caient paremiològic.

***Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte* (II, Cap. 10, p. 766)**

Vegeu *Para todo hay remedio, si no es para la muerte* (II, Cap. 43 i 64, p. 1066 i 1264)

²⁰⁴⁶ Vegeu la fitxa del refrany: *No son todos los tiempos unos* (II, Cap. 35, p. 1011).

²⁰⁴⁷ *There is a TIME to weep, and a time to laugh.*

²⁰⁴⁸ Ídem.

Todo lo cubre y tapa la gran capa (II, Cap. 8, p. 751²⁰⁴⁹)

Pe toate astea le învâluie și le astupă mantia largă (PAPU, 1965: II, p. 77)

[‘Totes aquestes coses(.) les embolcalla i les tapa la capa ampla’]

Totul e acoperit și astupat de ditamai²⁰⁵⁰ mantia (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 77)

[‘Tot està cobert i tapat per l’enorme capa’]

Per desgràcia, el cobriment tèxtil no només serveix, com en el cas de Sant Martí de Tours, per confortar un captaire d’Amiens que tremolava de fred, sinó per dissimular alguna falta; heus-ne aquí la diabòlica demostració de mà, i ploma, de CORREAS (2000 [1627]: p. 266, núm. 469): *El diablo lo hace y lo traza, y el diablo lo tapa con una manta²⁰⁵¹*. Segons CAMPOS / BARELLA (1998: p. 77, núm. 741²⁰⁵²), el refrany quixotesc “Da a entender que una buena apariencia puede encubrir muchas faltas”²⁰⁵³. Per altra part, MARTÍNEZ KLEISER (1995 [1953]: p. 532, núm. 46.478) n’esmenta la variant *La capa todo lo tapa*, que coincideix amb l’exemple proposat per CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 176, s.v. *capa*), i traduït de la següent manera: “Sub palton/pardesiu *etc.* nu se vede o haină proastă” [‘Sota l’abric/gavany *etc.* no es veu un vestit de mala qualitat’]. El *pardesiu* [‘gavany’] ens duu al magí la parèmia *Botas y gabán, encubren mucho mal* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 130, núm. 315), que s’acompanya de la glossa: “No se ve si abajo hay faltas o achaques”. Dit d’una o altra manera, no oblidem pas que, manta vegada, *Las apariencias engañan²⁰⁵⁴*, de manera que “no es el traje que hace al hombre; hábito no hace al monje”; traduccions que CALCIU *et alii* (1979: p. 436, s.v. *haină*; p. 726, s.v. *om²⁰⁵⁵*) ofereixen per al refrany romanès *Nu haina face pe om²⁰⁵⁶* [‘No el vestit fa l’home’]; és a dir, en una versió lleugerament ampliada, *Hañele nu fac pe om (omul) măi de trébă* [‘Els vestits no fan a l’home (l’home) més com cal’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 180, núm. 7160); *Nu haina îl face pe om măi de treabă* [‘No el vestit (el) fa a l’home més com cal’] (MILLIO, 1999: p. 226, núm. 1895b²⁰⁵⁷). No endebades, ZANNE (2004 [1899]: III, p. 181, núm. 7160) relaciona l’anterior parèmia amb el francès *L’habit ne fait pas le moine²⁰⁵⁸*. Conseqüentment, *Nu te uità la haïne, ci la ce este în haïne* [‘No miris els vestits, sinó el que hi ha en els vestits’] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 179, núm. 7159); *Nu te uita la haïne, [/] ci la ce este în haïne* (MUNTEAN, 1967: p. 282,

²⁰⁴⁹ Amb la nota (II, Cap. 8, p. 751, n. 22): “Se adecua el refrán: «Una buena capa todo lo tapa»”.

²⁰⁵⁰ Es tracta d’un adjectiu invariable de to familiar que, segons el DEX (s.v. *dítamai*), significa: “Care este (foarte) mare” [‘Que és (molt) gran’].

²⁰⁵¹ Correas remata el refrany talment: *y el diablo lo saca con un tamborino a la plaza*.

²⁰⁵² Tanmateix, cal dir que les autores prenen com a referència la variant: *Una buena capa todo lo tapa*.

²⁰⁵³ Igualment, ETXABE (2001: p. 395), per a la mateixa variant, glossa: “Señala que una buena apariencia sirve, entre otras cosas, para encubrir faltas y delitos”.

²⁰⁵⁴ Emparats en aquest hiperònim parèmic, us aconsellem de consultar les següents fitxes: *Debajo de mala capa suele haber buen bebedor* (II, Cap. 33, p. 994); *Un palo compuesto no parece palo* (II, Cap. 51, p. 1144-1145), i, fins i tot, *No es oro todo lo que reluce* (II, Cap. 33 i 48, p. 990 i 1115).

²⁰⁵⁵ En aquest cas, l’única traducció castellana recollida correspon al refrany: *El hábito no hace al monje*.

²⁰⁵⁶ Parèmia que també espigolem a MILLIO (1999: p. 19, núm. 154c; p. 50, núm. 424c). A la mateixa obra (p. 116, núm. 989a), amb una lleugera variant: *Nu haina îl face pe om* [‘No el vestit (el) fa a l’home’].

²⁰⁵⁷ *IT is not the COAT that makes the man*.

²⁰⁵⁸ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 95, núm. 2001).

núm. 5548); *Nu te uita la haine, ci la ce este în haine* (FLONTA, 1992b: p. 42, núm. 236²⁰⁵⁹). Ara bé, quan el vestit en qüestió és un *cojoc* ['pellissa'], no cal perdre de vista que *No todo el que lleva zamarra es pastor* (ETXABE, 2001: p. 300): *Nu te uita la cojoc, ci te uită ce e supt cojoc* ['No miris la pellissa, sinó que mira què hi ha sota la pellissa'] (PANN, 1982 [1847]: p. 325); *Nu te uită la cojoc, ci te uită ce e sub joc* [sic]²⁰⁶⁰ (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 123, núm. 6946); *Nu te uita la cojoc, ci la ce e sub cojoc* ['sinó el que hi ha sota la pellissa'] (MILLIO, 1999: p. 19, núm. 154d²⁰⁶¹; p. 50, núm. 424a²⁰⁶²; p. 116, núm. 989b²⁰⁶³; p. 159, núm. 1341b²⁰⁶⁴; p. 210, núm. 1772a²⁰⁶⁵; p. 228, núm. 1912a²⁰⁶⁶). Si traslladem la nostra atenció del tronc al cap, el raonament romandrà ben igual: *Nu te uita ce-i pe cap, da' ce-i în cap* ['No miris què hi ha sobre el cap, sinó què hi ha dins del cap'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 114); *Nu te uita ce-i pe cap, da ce-i în cap* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 213, núm. 1907). Així doncs, per més esplendorosament abillada que vagi la testa, *Nu te uita la căciulă, [/] ci te uită la făptură* ['No miris el barret, [/] sinó que mira la factura²⁰⁶⁷'] (MUNTEAN, 1967: p. 281, núm. 5547); per tal com, ben mirat: *Nu se cumpără omul pe căciulă*²⁰⁶⁸ ['No es compra l'home pel barret'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 39, núm. 6647); *Nu se cumpără omul pe căciulă* (MILLIO, 1999: p. 50, núm. 424b²⁰⁶⁹; p. 116, núm. 989c²⁰⁷⁰; p. 228, núm. 1912b²⁰⁷¹); *Omul nu se cumpără pe căciulă* (MILLIO, 1999: p. 210, núm. 1772c²⁰⁷²); *Omul nu se cumpără după căciulă* ['L'home no es compra segons el barret'] (MILLIO, 1999: p. 19, núm. 154b²⁰⁷³).

Tras la cruz está el diablo (I, Cap. 6, p. 86)

Vegeu *Detrás de la cruz está el diablo (II, Cap. 33 i 47, p. 990 i 1101)*

²⁰⁵⁹ *Under a ragged (threadbare) COAT lies wisdom.* Flonta acompanya el refrany del castellà: *A menudo bajo hábito vil, se esconde hombre gentil*; del portuguès: *Muitas vezes a má folha esconde o melhor fruto*; i d'una altra variant romanesa, que citem a peu de pàgina per considerar que s'allunya un xic massa de la línia marcada: *Sub frunza cea mai proastă se găsește poama coaptă* ['Sota (aque)l)la fulla més comuna es troba el fruit madur'].

²⁰⁶⁰ Zanne relaciona el refrany amb una parèmia francesa i una altra d'italiana: *On ne cognoist [sic] pas les gens aux robes, i Mal si giudica il cavallo dalla sella.*

²⁰⁶¹ *Never judge from APPEARANCES.*

²⁰⁶² *A BRIGHT hat does not always cover a venerable head.*

²⁰⁶³ *The FEATHER makes not the bird.*

²⁰⁶⁴ *HANDSOME is as/that handsome does.*

²⁰⁶⁵ *You can't judge of the HORSE by the harness.*

²⁰⁶⁶ *Don't JUDGE the sword from the sheath.*

²⁰⁶⁷ Entès com a 'manera d'ésser feta una cosa'; en aquest cas, persona.

²⁰⁶⁸ És a dir, amb glossa de l'autor: "Omul nu se judecă după exterior" ['L'home no es jutja per l'(aparença) exterior'].

²⁰⁶⁹ *A BRIGHT hat does not always cover a venerable head.*

²⁰⁷⁰ *The FEATHER makes not the bird.*

²⁰⁷¹ *Don't JUDGE the sword from the sheath.*

²⁰⁷² *You can't judge of the HORSE by the harness.*

²⁰⁷³ *Never judge from APPEARANCES.*

***Tripas llevan corazón, que no corazón tripas* (II, Cap. 47, p. 1102²⁰⁷⁴)**

Burduhanul ține inima, iar nu inima burduhanul (PAPU, 1965: II, p. 414)

[‘El buc manté el cor, i no el cor el buc’]

Mațele au inimă, nu inima mațe (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 382)

[‘Els budells tenen cor, no el cor budells’]

***Tripas llevan pies, que no pies a tripas* (II, Cap. 34, p. 1000)**

Stomahul duce picioarele, iar nu picioarele stomahul (PAPU, 1965: II, p. 317)

[‘L’estómac duu els peus, i no els peus l’estómac’]

Burta duce picioarele, nu picioarele burta (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292²⁰⁷⁵)

[‘La panxa duu els peus, no els peus la panxa’]

Pel que fa al refrany *Tripas llevan pies, que no pies a tripas*²⁰⁷⁶, “lo inserta Correas, poniendo «piernas» en vez de «pies», encareciendo la importancia de estar bien alimentado” (CABALLERO, 1970: p. 234, núm. 3288). Quant a *Tripas llevan corazón, que no corazón tripas*, “Enseña cuánto conviene, para tener valor, esfuerzo o alegría, estar bien alimentado” (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 336, núm. 3295), i “Da a entender que el bienestar y la fuerza personales empiezan por una buena alimentación” (ETXABE, 2001: p. 394), “Por que [sic] quien no se alimenta es incapaz de discurrir bien” (CABALLERO, 1970: p. 261, núm. 3679). A tall de resum, serveixin els següents mots de LEYVA (2004: p. 293):

“Tripas llevan pies y tripas llevan corazón, aun siendo componentes distintos del organismo los acarreados, aclaran una misma cosa: con apetito insatisfecho^[2077] no hay forma de desmentir el dicho según el cual «en estómago villano, no cabe el pavo»”.

La quixotesca “oficina del estómago”, *tripas*, en el refrany que suara ens ocupa, presenta, en romanès, una interessant multiplicitat, en què, bo i partint del mot *stomah* [‘estómac’] (PAPU, 1965: II, p. 317) –variant de *stomac*–, passem per *mațele* [‘els budells’] (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 382), i desemboquem en el col·loquial *burta*²⁰⁷⁸ [‘la panxa’] (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292), i en l’encara més popular *burduhanul*²⁰⁷⁹ [‘el buc’], que és, precisament, la variant de PAPU (1965: II, p. 414), recollida al diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 911, s.v. *tripa*).

²⁰⁷⁴ A peu de pàgina s’apunta (II, Cap. 47, p. 1102, n. 32): “Posiblemente, creación cómica de Sancho con forma de paremia, por cruce de otros refranes conocidos”.

²⁰⁷⁵ Amb la nota (2007: II, p. 292, n. 521): “Proverb: «Tripas llevan piernas, que no piernas tripas» adică merge bine doar cine-i bine hrănit” [‘és a dir (li) va bé només a qui està ben alimentat’].

²⁰⁷⁶ Localitzat, per exemple, a ETXABE (2001: p. 394), sota les variants: *Tripas llevan pies, que no pies tripas*, i *Tripas llevan pies*.

²⁰⁷⁷ També segons OLMOS (1998²[1940]: p. 129): “Con estómago vacío no se puede andar, porque la fuerza que nos mantiene no en los pies, sino en las tripas se produce”.

²⁰⁷⁸ Segons CALCIU *et alii* (1979: p. 132, s.v. *burță*¹), significa: “barriga, panza, vientre *m.*; (*fam.*) tripa”.

²⁰⁷⁹ El diccionari de CALCIU *et alii* (1979: p. 131, s.v. *burduhan*²) ens el tradueix com a: “(*pop.*) panza; baúl *m.*; andorga; jergón *m.*; (*Am. C., Mex.*) timba, (*Cuba*) paila”.

A la traducció mallorquina de RULLAN (2005 [1905]: II, Cap. 34, p. 267) encertem al primer hemistiqui un referent del tot divers: *Un sac buit no's serva dret; y sa panxa, aguanta es peus; y ventre ple, enteniment gròs*. Dit sigui en romanès: *Sacul gol nu stă în picioare* ['El sac buit no es té dempeus'] (MUNTEAN, 1967: p. 336, núm. 6496; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 111 i 221). Nogensmenys, la doble variant trobada a CARTALEANU *et alii* (2007: p. 245, núm. 2245), *Sacul gol/deșert nu stă în picioare* ['El sac buit/sense res no es té dempeus'], s'acompanya d'una glossa, ben allunyada del nostre visceral propòsit: "Nu poți fi mândru, nu poți umbla cu capul sus dacă nu ai nimic" ['No pots ser orgullós, no pots tenir fums si no tens res']. Per sort, i gràcies, un cop més, a ZANNE (2004 [1899]: III, p. 342, núm. 7700), ensopeguem amb el refrany *Sacul sec nu pòte stà 'n picere* ['El sac pelat no pot tenir-se dempeus'], seguit per l'equivalent italià *Sacco vuoto non può star in piedi*²⁰⁸⁰ (2004 [1899]: III, p. 343, núm. 7700), i, *last but not least*, la glossa: "Adică cel fără putere și cel flămând; precum și cel lipsit de avere, de sprijin, etc." ['És a dir aquell sense força i aquell famolenc; com també aquell mancat de riquesa, de suport, etc.']. (2004 [1899]: III, p. 343, núm. 7700).

Tripas llevan pies, que no pies a tripas (II, Cap. 34, p. 1000)

Vegeu Tripas llevan corazón, que no corazón tripas (II, Cap. 47, p. 1102)

²⁰⁸⁰ A SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 452, núm. 4954): *Sacco vuoto non sta in piedi*.

Un abismo llama a otro y un pecado a otro pecado (II, Cap. 60, p. 1229²⁰⁸¹)

O prăpastie o cheamă pe alta și un păcat cheamă alt păcat (PAPU, 1965: II, p. 541)

[‘Un precipici en crida un altre i un pecat crida un altre pecat’]

Un adânc cheamă pe altul (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 497²⁰⁸²)

[‘Un abisme (en) crida un altre’]

Aquesta parèmia, “Roque Guinart es quien nos la recuerda al describir á don Quijote los percances de la vida cantonal, y las causas que le habian movido á declararse independiente” (COLL, 1874: p. 204, núm. 250). En l’opinió d’OLMOS (1998² [1940]: p. 129): “Expresa la facilidad de zambullirse en el vicio si se da el primer traspié en el camino de la virtud: por tanto, se debe evitar la primera caída”. La parèmia es divideix en dos hemistiquis, el primer dels quals, present tant a ETXABE (2001: p. 395²⁰⁸³) com a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 2, núm. 12²⁰⁸⁴), en la variant *Un abismo llama otro*, poua al *Liber Psalmorum*, XLII, 8: “Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum; omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt”²⁰⁸⁵. Quant al segon hemistiqui, es tracta d’un afegitó cervantí, sense tradició paremiològica; fins al punt que Mărculescu no el pren en consideració i es limita a traduir el ressò bíblic, bo i considerant que la pecaminosa continuació, lluny de completar-ne el sentit, resultava del tot emfàtica.

El diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 4, s.v. *abismo*) estableix una diferència entre el castellà *El abismo llama al abismo*, que tradueix per *Prăpastia cheamă prăpastie* [‘El precipici crida precipici’], i s’aproxima a la traducció de Papu; i, d’altra banda, *Un abismo llama a otro* (bo i fent-hi constar la pertinença a l’àmbit eclesiàstic), amb la traducció *Adânc pe adânc cheamă* [‘Abisme a abisme crida’]. Si bé l’opció d’*adânc* [‘abisme’] es troba clarament connotada en el marc clerical, com acabem de veure, i com també demostra la traducció del passatge bíblic que MĂRCULESCU (II, p. 497, n. 853) ofereix en nota a peu de pàgina; això no obstant, també el terme *prăpastie* [‘precipici’] posseeix clares connotacions religioses; a fi d’esmentar-ne només un exemple, prou similar al refrany quixotesca: *Necredința și órba credință, dintr’o prăpastie într’alta te aruncă, fără nici o nădejde* [‘La falta de fe i la fe cega, d’un precipici a un altre et llencen, sense cap esperança’] (ZANNE, 2004 [1900]: VIII, p. 281, núm. 5708).

²⁰⁸¹ Amb la nota (II, Cap. 60, p. 1229, n. 53), referida al primer hemistiqui de la parèmia proposada: “Traducción del Salmo XLII, 8, convertida en proverbio”.

²⁰⁸² Amb l’apunt bíblic (II, p. 497, n. 853): “Psalmi, 41, 8: «Abyssus abyssum invocat» («Adânc pe adânc cheamă» [‘Abisme a abisme crida’])”.

²⁰⁸³ L’autor apunta: “Advierte de que la comisión de un delito o una falta lleva a cometer otros nuevos. También se aplica al peligro de rendirse a la tentación de un vicio”.

²⁰⁸⁴ Amb una breu glossa: “Da a entender que una falta suele conducir a otra”.

²⁰⁸⁵ Segons la *Sacra Bibbia*, publicada el 1962 a Roma per les Edizioni Paoline: “Un gorgo trae l’altro, [/] scrosciando le tue cascate: [/] tutte l’onde e i tuoi flutti [/] son passati su me” (p. 623). D’altra banda, també COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 29, s.v. *abismo*) aprofita el lema *abismo* per encabir-hi l’esmentat passatge.

Un asno cargado de oro sube ligero por una montaña (II, Cap. 35, p. 1011²⁰⁸⁶)

Un asin încărcat cu aur urcă lesne și un munte (PAPU, 1965: II, p. 327)

[‘Un ase carregat d’or puja fàcilment fins i tot una muntanya’]

Măgarul împovărat cu aur urcă lesne muntele (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302²⁰⁸⁷)

[‘El ruc embalumat d’or puja fàcilment la muntanya’]

Encetem la fitxa amb una imatge extreta de COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 157, s.v. *asno*): “El asno cargado de piezas de oro que sube a un castillo roquero por la cuesta áspera y dificultosa significa el capitán que con dádivas^[2088] y por trato gana alguna fuerza y lugar de suyo inespugnable”. A continuació, recorrem a LEYVA (2004: p. 294), que ens n’ofereix una altra variant més genèrica:

“El burro y el dinero se asocian en el refrán «asno con oro, alcánzalo todo»^[2089], o sea que quien tiene posibles consigue lo que quiere, por necio que sea. La sentencia que Sancho Panza apoya con otros dichos fue frase afortunada de Filipo II, rey de Macedonio y padre de Alejandro Magno, para quien no había «fortaleza inexpugnable donde pueda subir un asno cargado de oro»”.

Aquesta nova parèmia, al seu torn, ens condueix al *Refranero Multilingüe*²⁰⁹⁰ del *Centro Virtual Cervantes*, en el qual, en descobrim l’hiperònim parèmic *El dinero todo lo alcanza*, juntament amb una solució per al romanès: *Aurul deschide raiul* [‘L’or obre el paradís’]; parèmia que, si seguim estirant el fil, recull el diccionari de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 92, s.v. *asno*) com a traducció del castellà *Subirá un asno al monte más elevado, si de oro es cargado*. Gràcies a l’or, fins i tot les més que dubtoses aptituds musicals de l’ase es veuran exalçades, per tal com, segons CALLES (2006: p. 156, núm. 525): *Un asno cargado de oro tiene el rebuzno más sonoro*²⁰⁹¹. Tanmateix, com a contrapunt, esmentarem la parèmia clàssica *El asno de Arcadia, lleno de oro y come paja*²⁰⁹²; que ens palesa: “El dinero lo puede todo, pero ya Heráclito nos dejó prueba de que el asno de Arcadia prefería la paja al oro” (LEYVA, 2004: p. 294).

²⁰⁸⁶ Segons una nota a peu de pàgina (II, Cap. 35, p. 1011, n. 39): “Es sentencia de tradición latina”.

²⁰⁸⁷ Amb l’apunt (II, p. 302, n. 538): “Maximă de tradiție latină” [‘Màxima de tradició llatina’].

²⁰⁸⁸ Vegeu la fitxa del refrany: *Dádivas quebrantan peñas* (II, Cap. 35, p. 1011).

²⁰⁸⁹ Refrany present a CAMPOS / BARELLA (1998: p. 33, núm. 315), matisat per la següent glossa, gairebé idèntica a la de Leyva: “Da a entender que quien tiene dinero consigue lo que quiere, por necio que sea”.

²⁰⁹⁰ Recordem que el *Refranero Multilingüe* es pot consultar en línia a través de la pàgina web: <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Busqueda.aspx>.

²⁰⁹¹ Aquesta parèmia ens “explica que las cosas feas y desagradables pueden verse de otro modo si van ataviadas con lujo o traen dinero. En términos generales, también significa que lo horroroso puede considerarse menos penoso si se cuenta con abundantes bienes materiales”.

²⁰⁹² Recollida, per exemple, al *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes*, i acompanyada de la següent glossa: “Esta paremia alude a la sentencia de Heráclito, según la cual el asno prefiere la paja al oro”.

Deixant a banda l'ase, però no pas el metall preciós, pensem que *I chiavistelli si ungono con l'oro* (BODINI, 2005 [1957]: II, p. 881), i que *Una clau d'or òbri cualsevòl pany*²⁰⁹³ (RULLAN, 2005 [1905]: II, p. 210); dues variants terrenals de la celestial parèmia, dessús esmentada: *Aurul deschide raiul*²⁰⁹⁴ ['L'or obre el paradís'] (ZANNE, 1895: I, p. 116, núm. 437); *Aurul deschide raiul*²⁰⁹⁵ (MUNTEAN, 1967: p. 47, núm. 1236). Per acabar, tornem, encara que potser no siguin d'or, a aquelles càrregues que fan de molt bon portar: *Sacul greũ, nu e greũ în spinare* ['El sac pesat, no és pesat a l'esquena'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 201, núm. 9859); per tal com: "Averea nu ni se pare prea grea nici odată" ['La riquesa no ens sembla massa pesada mai']; o, ben entès, preu per preu, sabates grosses, i –hi afegiríem– alforja plena: *O traistă plină e mai ușor a o purta, de cât una gólă* ['Una alforja plena és més fàcil de portar que una buida'] (ZANNE, 2004 [1903]: X, p. 207, núm. 9903); *O traistă plină e mai ușor a o purta decît una goală* (MUNTEAN, 1967: p. 302, núm. 5932).

***Un buen corazón quebranta mala ventura* (II, Cap. 35, p. 1012)**

Vegeu ***Buen corazón quebranta mala ventura* (II, Cap. 10, p. 764)**

²⁰⁹³ Refrany que, si se'ns permet la plaseria, "contradiu" la frase de Lion Feuchtwanger (1884-1958): "Cine nu are bani, acelaia îi stau deschise trei locuri: închisoarea, spitalul și cimitirul" ['Qui no té diners, a aquell (li) són oberts tres llocs: la presó, l'hospital i el cementiri'] (DUȚĂ, 1997: p. 40, núm. 346).

²⁰⁹⁴ Per a més solucions àuries, us tornem a aconsellar que consulteu la fitxa de refrany: *Dádivas quebrantan peñas* (II, Cap. 35, p. 1011).

²⁰⁹⁵ De guisa més terrenal, una coneguda *strigătură*, és a dir, una breu poesia popular de contingut clarament humorístic que es canta als pobles durant les celebracions públiques, exclama: "Sărăcii boii cornuți [/] Cum însoară niște muți, [/] Sărăcele sutele, [/] Cum mărită slutele!" ['Pobres(.) els bous banyuts [/] Com casen (ajuden a casar) alguns muts, [/] Pobres(.) els bitllets de cent, [/] Com casen (ajuden a casar) les estrafetes!'].

Un palo compuesto no parece palo (II, Cap. 51, p. 1144-1145²⁰⁹⁶)

Un băț gătit nu mai seamănă a băț (PAPU, 1965: II, p. 457)

[‘Un pal empolainat ja no s’assembla a (un) pal’]

Un băț dichisit nu mai pare băț (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 421²⁰⁹⁷)

[‘Un pal endiumenjat ja no sembla (un) pal’]

Segons MĂRCULESCU (2007: II, p. 421, n. 736): “Don Quijote adaptează un proverb răspândit [‘Don Quijote adapta un refrany estès’]: «Compone un palo y parecerá algo»”; refrany que, si hem de dir la veritat, quan l’espigolem, és sota la forma: *Vistan un palo y parecerá algo*²⁰⁹⁸ (CORREAS, 2000 [1627]: p. 816, núm. 322; MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 726, núm. 63.265); o bé, en la variant: *Viste un palito, y verás qué bonito* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 726, núm. 63.266). Es tracta d’un afaitament que es pot produir amb d’altres elements del refranyer, com ara: *Compón un sapillo, parecerá bonillo*²⁰⁹⁹ (MAL LARA, 2013 [1568]: X, p. 1298, núm. 2); *Compón el sapillo, parecerá bonillo*²¹⁰⁰ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 316, núm. 3109); o amb la mona, la qual, per bé que romangui sempre mona, ben hàbilment ho emmascara: *Viste bien a una mona, y parecerá una gran señora*²¹⁰¹ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 726, núm. 63.262); o, fins i tot: *Afeitá [sic] un cepo*^[2102] *y parecerá mancebo* (CORREAS, 2000 [1627]: p. 46, núm. 979); *Afeitá un cepo y parecerá un mancebo*²¹⁰³ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 316, núm. 3109); *Afeitá un cepo y aparecerá un mancebo*²¹⁰⁴ (ETXABE, 2001: p. 13). Per desgràcia, com semblen entestar-se a demostrar els anteriors refranys: *Más honran buenos vestidos que buenos apellidos*²¹⁰⁵ (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 726, núm. 63.251); o, de faisó encara més sintètica: *Paños dan honores*²¹⁰⁶ (MARTÍNEZ KLEISER,

²⁰⁹⁶ Amb la nota (II, Cap. 51, p. 1145, n. 17): “*compuesto*: «bien arreglado», «bien vestido»; DQ modifica un refrán conocido”.

²⁰⁹⁷ En aquest cas, l’apunt a peu de pàgina de Mărculescu, l’emprem per encetar la fitxa.

²⁰⁹⁸ Precisament aquesta és la parèmia recollida al *Refranero Multilingüe* del *Centro Virtual Cervantes* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=59622&Lng=0>).

²⁰⁹⁹ Vet aquí els primers mots de la llarga glossa que acompanya la parèmia: “Quánto engañen las ropas ya está dicho. Dize que compongan (a manera de dezir) un sapillo y parecerá de buena manera”.

²¹⁰⁰ Amb l’apunt: “La ropa y el arreglo personal disimulan la fealdad”.

²¹⁰¹ Aquesta parèmia ens recorda la proposta de RULLAN (2005 [1905]: II, p. 289) al referent quixotesco: *Compón un penó y pareixerá un señó*; o, àdhuc, bo i picant un xic més alt, la de BODINI (2005 [1957]: II, p. 1002): *Vesti una fascina, e pare una Regina*; parèmia de què també es fan ressò SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 536, núm. 5854), en la variant: *Vesti una fascina, pare una regina*; o BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 628, núm. X.7.7.5.2.k.): *Vesti una fascina, sembrerà una regina*.

²¹⁰² Mot que, segons Correas, significa: “tronco y palo basto”.

²¹⁰³ És a dir: “Confía en el poder de la imagen”.

²¹⁰⁴ Segons l’autor: “Informa del poder de las apariencias para ocultar defectos, convirtiendo lo feo en bello”.

²¹⁰⁵ Aprofitem aquest refrany per aconsellar-vos de consultar dues fitxes més: *Todo lo cubre y tapa la gran capa* (II, Cap. 8, p. 751), i *Debajo de mala capa suele haber buen bebedor* (II, Cap. 33, p. 994). Malgrat que els esmentats refranys (per dir-ho ras i curt, defensors que l’hàbit no faci el monjo) s’oposin a la present parèmia (convençuda, en canvi, que l’hàbit fa el monjo); tanmateix, en les tres fitxes es presenten parèmies romaneses i diverses informacions que bé podrien servir per a tots els casos. A dreta llei, la gènesi d’aquesta nota rau precisament en una anècdota de Nastratin Hogeia (personatge creat per Anton Pann) que ja resumirem a propòsit de la fitxa *Debajo de mala capa suele haber buen bebedor* (II, Cap. 33, p. 994).

²¹⁰⁶ Parèmia que JUNCEDA (1991: p. 154-155) aprofita per explicar una curiosa anècdota que no ens estem de transcriure: “aquel maestro nacional de Casar de Cáceres, don Ángel García, del que hace algunos años se ocuparon con especial atención todos los periódicos peninsulares. Aconteció que aquel probo educador, seducido por la vida y

1995 [1953]: p. 726, núm. 63.248). Tornant a la parèmia inicial, el problema ja no rau només en la falsedat de la disfressa, sinó que ens arrisquem a canviar completament la natura de l'objecte primigeni, com bé demostren dues traduccions quixotesques, una de catalana, i una altra d'italiana: *Un pal ben vestit deixa d'ésser pal* (CIVERA, 1969: p. 605), i *Un palo ben vestito non è piú [sic] un palo*²¹⁰⁷ (VIAN / COZZI, 1960: II, p. 392).

Per comprendre la literalitat d'ambdues traduccions romaneses, resulta d'allò més clarificadora la solució de Flonta pel que fa a la parèmia anglesa *Dress up a STICK, and it does not appear to be a stick*; en un recull (FLONTA, 1992a: p. 201, núm. 1381), llegim *Îmbracă un baston și va părea om*²¹⁰⁸ ['Vesteix un bastó i semblarà (un) home']; mentre que, en l'altre (FLONTA, 1992b: p. 239, núm. 1378), *Îmbracă un baston și va părea domn*²¹⁰⁹ ['(un) senyor']; parèmies acompanyades d'un asterisc, el qual indica que l'autor, davant la impossibilitat de trobar cap equivalència romana, es veu constret a traduir literalment alguna parèmia procedent d'una altra llengua. Nogensmenys, a través del castellà *El vestido hace al hombre* (MARTÍNEZ KLEISER, 1995 [1953]: p. 726, núm. 63.259), o del francès *Le robe fait l'homme*²¹¹⁰ (ARTHABER, 1929: p. 717, núm. 1427), arribem fàcilment a la parèmia romana *Haïna (haïnele) face pe om*²¹¹¹ ['El vestit (els vestits) fa l'home'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 182, núm. 7163); *Haina face pe om* (FLONTA, 1992a: p. 34, núm. 237²¹¹²; 1992b: p. 41, núm. 235²¹¹³; MILLIO, 1999: p. 109, núm. 934²¹¹⁴; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 114; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 31, núm. 203); per tal com *După cójă se vede pomul, [/] După haînă omul* ['Per l'escorça es veu l'arbre, [/] Pel vestit(,) l'home'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 182, núm. 7164). Altrament dit, suara de guisa ben epidèrmica: *Straele împodobesc pe om* ['Les peces de vestir guarneixen l'home'] (ZANNE, 2004 [1899]: III, p. 387, núm. 7865); *Straele împodobesc pe om* (MUNTEAN, 1967: p. 352, núm. 6875; CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 31, núm. 203); o, en una dimensió crematística: *Banul te învață a grăi și hainele a merge* ['El(s) diner(s) t'ensenya a

milagros de la Grecia antigua, no sólo dio en consagrarse al estudio del griego clásico, sino que adoptó en todo y para todo, especialmente en el vestir, el aticismo más depurado, sin excluir, claro está, el blanqueo del rostro con pasta de albayalde. Por si todo esto fuera poco, se hizo rebautizar como Helénidas de Salamina y con este sobrenombre era mentado por todo bicho viviente en el tono más respetuoso.

No cabe duda, pues, que aquel hombre hacía bueno lo que, a mayor abundamiento, afirma otro refrán: *Paños dan honores*".

²¹⁰⁷ Altrament dit: *Vesti un bastone e ti parrà un signore* (SCHWAMMENTHAL / STRANIERO, 1991: p. 536, núm. 5850); o bé: *Vestite bene un palo, sembra un cardinale* (BOGGIONE / MASSOBRIO, 2004: p. 628, núm. X.7.7.5.2.h.).

²¹⁰⁸ Ensembl amb el francès: *Habillez un bâton, il aura l'air d'un baron*.

²¹⁰⁹ Amb dues equivalències més, en castellà i portuguès: *Afeitado un cepo, parecerá mancebo*, i *Afeitado um cepo, parecerá mancebo*.

²¹¹⁰ Que l'autor relaciona amb el castellà: *Afeitado un cepo, parecerá mancebo*; i amb l'italià: *Vesti un legno / Pare un regno*.

²¹¹¹ Vegeu la versió antagònica a la fitxa: *Todo lo cubre y tapa la gran capa* (II, Cap. 8, p. 751).

²¹¹² *The COAT (garment) makes the man*. Flonta recorda dues parèmies franceses: *L'habit (La robe) fait l'homme*, i *C'est l'habit qui fait le moine*; parèmies que s'oposen al més conegut *L'habit ne fait pas le moine* (MONTREYNAUD *et alii*, 1993: p. 95, núm. 2001).

²¹¹³ *The COAT (garment) makes the man*. L'autor estableix vincles amb dos refranys castellans i un de portuguès: *El traje hace al hombre*; *El hábito hace al monje (fraile)*, i *O hábito faz o monge*.

²¹¹⁴ *FAIR feathers make fair birds*.

expressar-te i els vestits a caminar'] (MUNTEAN, 1967: p. 55, núm. 1344); *Banii/Banul/Paralele* ['Els diners/El diner/Els pistrincs'] *te învață a grăi și hainele a merge* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 31, núm. 203).

Una golondrina sola no hace verano (I, Cap. 13, p. 154)

Cu o rîndunică, señor, nu se face primăvară (FRUNZETTI, 1965: I, p. 175)

[‘Amb una oreneta, señor, no es fa primavera’]

Cu o rîndunică nu se face primăvară (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 122)

[‘Amb una oreneta no es fa primavera’]

“Esta paremia se encuentra documentada en griego antiguo, desde la comedia ática de la segunda mitad del siglo V a.C.; pero, dado que no se atestigua en latín clásico, debemos pensar que su pervivencia en las lenguas modernas se debe a que fue reintroducida en latín medieval, a través sobre todo de las traducciones latinas de Aristóteles (cuya cita de la paremia en la *Ética a Nicómaco*^[2115] es el texto clave que explica en buena parte el extraordinario éxito que ha tenido en nuestra tradición cultural) [...]. En el siglo XIII, Santo Tomás de Aquino lo cita en diversas ocasiones en su forma latina «Una hirundo ver non facit»^[2116] [...]. Por supuesto, su presencia en las obras de los eruditos del Renacimiento, particularmente en los *Adagia* de Erasmo, fue de gran importancia para su consolidación definitiva^[2117] en las lenguas modernas, pero la paremia parece que ya por entonces se hallaba bien asentada en nuestra tradición cultural, como testimonian sus frecuentes citas en el medievo, tanto en latín como en lenguas vernáculas”²¹¹⁸ (GARCÍA ROMERO, 2008: p. 131).

Aprofitem l’explicació d’IRIBARREN (1974⁴: p. 593) per deixar clar, de bell antuvi, que ens trobem davant d’un “Proverbio que significa que la aparición de una sola de estas avecillas en nuestro país, al que vienen de Africa [*sic*] por la primavera, no constituye costumbre ni forma regla para poder deducir la llegada del buen tiempo”. En el mateix sentit²¹¹⁹, LEYVA (2004: p. 295) anota:

“La aparición de las golondrinas en España, procedentes de las costas africanas, es anuncio tradicional de la llegada del estío. Naturalmente, un solo miembro de estas aves migratorias –llegan para reproducirse– solo significa que un ejemplo no hace la regla, que esto quiere decir el refrán”.

²¹¹⁵ En efecte, al sisè capítol del primer llibre de l’*Ètica nicomaquea*, l’Estagirita manifesta: “Μία γάρ χελιδόν έαρ ου ποτεϊ”; afirmació que, en mots de Josep Batalla, i segons el primer volum de l’*Ètica nicomaquea* en l’edició publicada a la Fundació Bernat Metge l’any 1995, sona així: “Car una oreneta no fa estiu” (p. 160).

²¹¹⁶ Parèmia que, entre d’altres reculls, espigolem a PERIS (2001: p. 170, núm. 2962); així com també a CANTERA *et alii* (2005: p. 113), en la variant: *Una hirundo non facit ver*.

²¹¹⁷ Igualment, a GARGALLO (2008: p. 357): “Se trata de un paremiotipo bien conocido, que hunde sus raíces en el griego antiguo y cuya tradición se extiende, con numerosas variantes, por toda Europa”.

²¹¹⁸ Ens hem permès de citar bona part del resum que precedeix l’article *Una golondrina no hace verano*; font bibliogràfica que resulta imprescindible per a qui vulgui aprofundir en tota mena de detalls, d’ampla volada, sobre la història i la transmissió de la nostra parèmia.

²¹¹⁹ Encara que sigui a peu de pàgina, no ens estem de citar la sempre interessant glossa d’OLMOS (1998² [1940]: p. 129-130): “Sabido es que las golondrinas vienen a nuestra península desde las costas de África en primavera y emigran en otoño, permaneciendo con nosotros todo el verano. Porque alguna se rezague aquí, en modo alguno señala verano. Es excepción que confirma la regla... Una acción no es suficiente para juzgar a los individuos. Éste es el sentido del refrán, que nunca deben olvidar dirigentes y superiores”.

Abocats, doncs, a la tríada oreneta, estiu i, implícitament, bon temps, evoquem –i ens hi aboquem– la jamai prou lloada base de dades²¹²⁰ *ParemioRom (Paremiologia romànica: refranys meteorològics i territori)*, en què, a través d’una cerca que combini el nostre ocellet, l’estació primaverenca, o bé estival, i el bon temps, ens apareixen exemples d’arreu de la Romània, els quals ens permetem de citar, d’oest a est: *Uma andorinha não faz verão*²¹²¹; *Uma andorinha só, não faz a Primavera*²¹²²; *Nem um dedo faz a mão, nem uma andorinha faz o Verão*²¹²³ (portuguès); *Una golondrina no hace verano; Una golondrina no hace verano, ni una sola virtud bienaventurado; Ni un dedo hace mano, ni una golondrina verano; Ni una flor hace ramo, ni una golondrina hace verano* (castellà); *Una oreneta no fa estiu* (català); *Una rundine non faghet beranu* (sard); *Una rondine non fa primavera* (italià); i, en romanès, *Cu o rândunică nu se face primăvară*²¹²⁴ [‘Amb una oreneta no es fa primavera’]; *O rândunică nu aduce primăvara, [/] Nici un copac nu face pădurea*²¹²⁵ [‘Una oreneta no duu la primavera, [/] Ni un arbre no fa el bosc’]. Davant la doble opció primavera – estiu, GARGALLO (2008: p. 357-358), pouant del DCECH²¹²⁶, apunta:

“algunos oponen ya *verano* a *invierno* [...] oposición bipartita, sinónima de *buen* o *mal tiempo*, y en este sentido podemos concebir *verano* como equivalente de *primavera*^[2127].

Realmente hay que conceder que esta distinción elemental y vaga es la más popular [...], como nos lo muestra el proverbio catalán «una flor no fa *estiu*»^[2128], equivalente del portugués «*uma andorinha não faz verão*»: las golondrinas vuelan y las flores salen en primavera, pero el pueblo catalán y portugués sólo piensa vagamente en el «buen tiempo» al decir *estiu* o *verão*^[2129]”.

Segons COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 646, s.v. *golondrina*), com ja apuntàvem en la citació inicial de la fitxa: “Proverbio es vulgar nuestro, latino y griego: «Una golondrina no haze

²¹²⁰ Consultable en línia a: <http://stel.ub.edu/paremio-rom/>.

²¹²¹ Així mateix a GHEORGHE (1986: p. 177, núm. 138).

²¹²² Que es contraposa a: *Por morrer uma andorinha, não acaba a Primavera*.

²¹²³ GHEORGHE (1986: p. 177, núm. 138) ens en proposa la variant: *Uma andorinha só não faz verão nem un dedo só faz mão*.

²¹²⁴ Refranys espigolat a BOTEZATU / HÂNCU (2003³: p. 33).

²¹²⁵ Parèmia extreta de RUSU-PĂSĂRIN (2006: p. 73).

²¹²⁶ Ens referim, ben entès, a l’obra en sis volums de Joan COROMINAS (amb la col·laboració de José Antonio PASCUAL), el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, publicat a Madrid entre els anys 1980-1991. En aquest cas, la citació correspon a les pàgines 777-778 del cinquè volum.

²¹²⁷ No endebades, GHEORGHE (1986: p. 177, núm. 138) contempla ambdues estacions als refranys romanesos: *Cu o rândunică nu se face primăvară (vară)* [‘Amb una oreneta no es fa primavera (estiu)’], i *Cu o floare nu se face primăvară (vară)* [‘Amb una flor no es fa primavera (estiu)’]; i, semblantment, en l’italià, per mitjà de la doble opció: *Una rondine non fa primavera*, i *Una rondine non fa l’estate*. Per la seva banda, SEVILLA (1999: p. 99) relaciona la parèmia quixotesca amb l’italià: *Una rondine non fa primavera*; i el francès: *Une hirondelle ne fait pas le printemps*.

²¹²⁸ Vegeu més endavant aquesta parèmia amb les corresponents equivalències romaneses.

²¹²⁹ No oblidem que l’any quixotesc consta, no pas de quatre, sinó de cinc estacions que no coincidexen amb les astronòmiques, tal com ens explica el famós fragment amb què s’inicia el capítol 53 de la segona part: “Pensar que en esta vida las cosas della han de durar siempre en un estado es pensar en lo escusado; antes parece que ella anda todo en redondo, digo, a la redonda: la primavera sigue al verano, el verano al estío, el estío al otoño, y el otoño al invierno, y el invierno a la primavera, y así torna a andarse el tiempo con esta rueda continua” (p. 1158).

verano»²¹³⁰. Actualment, en castellà, el refrany més usual ha eliminat el predicatiu *sola* de l'original quixotesc: *Una golondrina no hace verano*²¹³¹ (CAMPOS / BARELLA, 1998: p. 167, núm. 1662); versió que presenta la pèrdua del possible repicó final *ni una sola virtud bienaventurado*²¹³²; o bé de l'afegitó inicial: *Ni un dedo hace mano, ni una golondrina verano* (ETXABE, 2001: p. 281). Gens atzarosament, CASADO *et alii* (1998: p. 53²¹³³) el comparen als següents equivalents en italià i francès: *Una rondine non fa primavera*²¹³⁴, i *Une hirondelle ne fait pas le printemps*²¹³⁵; parèmia francesa que FLONTA (1992a: p. 204, núm. 1399²¹³⁶) agermana amb el romanès: *Cu o rîndunică nu se face primăvara* ['Amb una oreneta no es fa la primavera']; opció escollida, no endebades, tant per Frunzetti com per Mărculescu, i que espigolem arreu del refranyer romanès: *Cu o rîndunică nu se face primăvara*²¹³⁷ (FLONTA, 1992b: p. 242, núm. 1399²¹³⁸); *Cu o rîndunică nu se face primăvara* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 16); *Cu o rîndunică nu se face primăvară* (MILLIO, 1999: p. 31, núm. 251a²¹³⁹; p. 293, núm. 2477b²¹⁴⁰); BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 33); *Cu o rîndunică nu s [sic] face primăvară*²¹⁴¹ ['primavera'] (CALCIU *et alii*, 1979: p. 875, s.v. *rîndunică*); *Numai o rîndunea nu ne aduce primăvară* ['Només una oreneta no ens duu primavera'] (ZANNE, 1895: I, p. 636, núm. 2454); *Numai o rîndunea nu ne aduce primăvară* (MILLIO, 1999: p. 124, núm. 1052d²¹⁴²); (*Numai*) *cu* ['(Només) amb'] *o rîndunică nu se face primăvară* (MILLIO, 1999: p. 298, núm. 2530²¹⁴³).

Curiosament, la primavera es muda en estiu (tal com en l'original castellà) quan l'arbre no ens deixa veure l'inexistent bosc: *O rîndunică nu aduce vara, [/] nici un copac nu face pădurea* ['Una oreneta no duu l'estiu, [/] ni un arbre no fa el bosc'] (MUNTEAN, 1967: p. 302, núm.

²¹³⁰ I, ben entès, també aprofita per explicar-ne el sentit: "presupuesto que es la anunciadora de la primavera; entiéndese quando todas ellas vienen de golpe, y no porque una se aya adelantado se le ha de dar crédito; así ni más ni menos del testimonio singular de uno no hemos de formar notoriedad, ni de la cosa que es rara, porque acontezca una vez, sacar regla general".

²¹³¹ Amb la glossa: "Enseña que un ejemplar o caso no hace regla".

²¹³² Tal com consta a CORREAS (2000 [1627]: p. 800, núm. 103): *Una golondrina no hace verano, ni una sola virtud bienaventurado*.

²¹³³ Amb la glossa: "No se deben deducir normas ni conclusiones basándose en casos aislados".

²¹³⁴ Com ja vèiem a través de l'exemple italià espigolat a la base de dades *ParemioRom*, i que també recullen SCHWAMMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 450, núm. 4938).

²¹³⁵ Així mateix, a MONTREYNAUD *et alii* (1993: p. 17, núm. 205).

²¹³⁶ *One SWALLOW does not make a summer*.

²¹³⁷ Flonta relaciona la parèmia amb els castellans: *Una golondrina no hace verano*, i *Ni un dedo hace mano, ni una golondrina verano*; i amb els portuguesos: *Uma andorinha não faz verão*, i *Uma andorinha só não faz Verão, nem um dedo só faz mão*.

²¹³⁸ *One SWALLOW does not make a summer*.

²¹³⁹ *A FLOWER makes no garland*.

²¹⁴⁰ *ONE fair DAY assures not a good summer*.

²¹⁴¹ Citat en comparació al castellà: *Una golondrina no hace verano*.

²¹⁴² *A FLOWER makes no garland*.

²¹⁴³ *ONE SWALLOW does not make a summer*.

5915); *O rîndunică nu aduce vara, nici un copac nu face pădurea*²¹⁴⁴ (GHEORGHE, 1986: p. 177, núm. 138; FLONTA, 1992b: p. 242, núm. 1399²¹⁴⁵); *O rîndunică nu aduce vara, nici un copac nu face pădurea* (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 102, núm. 872); parèmia que CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 468, s.v. *golondrina*) recullen sense el verb *face* [‘fa’] del segon hemistiqui: *O rîndunică nu aduce vara nici un copac pădurea*. Aquest afegitó forestal existeix com a refrany propi, si bé amb *pădure* [‘bosc’] sense article, tal com ens demostren ZANNE (1895: I, p. 145, núm. 551) i CALCIU *et alii* (1979: p. 235, s.v. *copac*²¹⁴⁶): *Un copac nu face pădure* [‘Un arbre no fa bosc’]; refrany que, a voltes, es troba amb el mot *arbore* [‘arbre’]: *Un arbore nu face pădure* [‘Un arbre no fa bosc’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 438, núm. 6906; MUNTEAN, 1967: p. 394, núm. 7528). Dit sigui amb una interpel·lació directa en segona persona: *Cu un copac*^[2147] *nu faci pădure* [‘Amb un arbre no fas bosc’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 24).

Bo i reprenent al vol la nostra oreneta, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 468, s.v. *golondrina*) la combinen en clau floral: *Cu o floare/o rîndunică nu se face (primă)vară* [‘Amb una flor/una oreneta no es fa (primavera)estiu’]; proteica opció que CARTALEANU *et alii* (2007: p. 102, núm. 872) també recullen: *Cu o rîndunică/Cu o floare nu se face primăvară/vară*. Vet aquí, si ens limitem a tocar de peus a terra, la nombrosa combinació paremiològica flor - primavera: *Cu o floare, nu se face primăvară* [‘Amb una flor, no es fa primavera’] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 31, núm. 218); *Cu o floare nu se face primăvară*²¹⁴⁸ (CALCIU *et alii*, 1979: p. 386²¹⁴⁹, s.v. *floare*; HINȚESCU, 1985: p. 69, núm. 773; MILLIO, 1999: p. 293, núm. 2477a²¹⁵⁰); *Cu o floare nu se face primăvara* [‘la primavera’] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 16); *Cu o floare nu e primăvară* [‘no és primavera’] (HINȚESCU, 1985: p. 190, núm. 3696); *Numai* [‘Només’] *cu o floare nu se face primăvară* (MUNTEAN, 1967: p. 276, núm. 5413; HINȚESCU, 1985: p. 208, núm. 4123; MILLIO, 1999: p. 124, núm. 1052b²¹⁵¹). En la mateixa tònica floral, però ja en àmbit estiuenc: *Cu o flóre numai vară nu se face* [‘Amb una flor només estiu no es fa’] (ZANNE, 1895: I, p. 167, núm. 646); *Cu o floare, numai, vară nu se face* (CALCIU / SAMHARADZE, 2005²: p. 468, s.v. *golondrina*); *Cu o flóre nu se face vara* [‘Amb una flor no es fa l’estiu’] (ZANNE, 2004 [1901]: IX, p. 465, núm. 7067); *Cu o floare nu se face vară* [‘estiu’] (HINȚESCU, 1985: p. 190,

²¹⁴⁴ L’ autor vincula el refrany amb els castellans: *Una golondrina no hace verano, i Ni un dedo hace mano, ni una golondrina verano*; i amb els portuguesos: *Uma andorinha não faz verão, i Uma andorinha só não faz Verão, nem um dedo só faz mão*.

²¹⁴⁵ *One SWALLOW does not make a summer.*

²¹⁴⁶ Esmentat a propòsit del refrany castellà: *Un árbol no hace un bosque*.

²¹⁴⁷ I també, ben mirat: *Numai c-o lovitură copacul nu cade* [‘Només amb un cop l’arbre no cau’] (MUNTEAN, 1967: p. 276, núm. 5412).

²¹⁴⁸ En aquest mateix sentit, GHEORGHE (1986: p. 177, núm. 138) n’esmenta equivalents en portuguès i italià: *Uma flor não faz primavera, i Un fior non fa primavera*.

²¹⁴⁹ Els autors comparen la parèmia amb les dues següents en castellà: *Una golondrina no hace verano, i Ni un dedo hace mano, ni una golondrina verano*.

²¹⁵⁰ *ONE fair DAY assures not a good summer.*

²¹⁵¹ *A FLOWER makes no garland.*

núm. 3697); parèmies coincidents amb el català: *Una flor no fa estiu*²¹⁵² (CIVERA, 1969: p. 71; BULBENA, 2005: p. 109); que PÀMIES / PALOU (2012²: p. 82-83) col·loquen en el número 31 del seu rànquing sobre *Els 100 refranys més populars*, bo i reblant-lo amb el repicó: *Una flor no fa estiu, ni dues primavera*. FLONTA (1992a: p. 81, núm. 548²¹⁵³; 1992b: p. 95, núm. 552²¹⁵⁴) afegeix al ja esmentat *Cu o floare nu se face primăvara* ['Amb una flor no es fa la primavera'] una nova variant: *Numai c-o floare, ghirlanda nu se face*²¹⁵⁵ ['Només amb una flor, la garlanda no es fa'], coincident amb la proposta de MILLIO (1999: p. 124, núm. 1052a²¹⁵⁶): *Numai cu o floare, ghirlanda nu se face*. Tanmateix, no ens estarem de dir que ZANNE (1895: I, p. 167, núm. 645) marca la variant *Numai c'o flóre ghirlandă nu se face* amb un punt negre, senyal ineludible que l'autor la considera dubtosa o bé urpada d'altres llengües.

Clourem aquesta fitxa amb un bon grapat de parèmies que incideixen en les limitacions d'un únic element. Per exemple, i, per sort, a l'hora d'ensutzar la limpidesa de la mar o del riu romanès per antonomàsia: *Cu un gunoiaș nu se spurcă marea* ['Amb una porquerieta no s'embruta la mar'] (MUNTEAN, 1967: p. 124, núm. 2726), i *C-un găinaț de cioară nu se spurcă Dunărea* ['Amb una gallinassa de cornella no s'embruta el Danubi'] (MUNTEAN, 1967: p. 121, núm. 2680). En clau agrícola, no perdem de vista tres evidències: *C'o ceapă și c'o rădiche, nu se face grădină* ['Amb una ceba i un rave no es fa hort'] (TEODORESCU-KIRILEANU, 1923: p. 35, núm. 248); *C-o ceapă și c-o ridiche nu se face grădină* (HINȚESCU, 1985: p. 65, núm. 680); en segon lloc, *Cu un bou nu se ară* ['Amb un bou no es llaura'] (MUNTEAN, 1967: p. 124, núm. 2725); *Nu se ară cu un singur bou* ['No es llaura amb un únic bou'] (MUNTEAN, 1967: p. 279, núm. 5486); i, per últim, *Cu o stropitură de ploaie [i] pământul nu se moaie* ['Amb una gota de pluja [i] la terra no es mulla'] (MUNTEAN, 1967: p. 122, núm. 2692). D'altra banda, a l'hora d'aplegar un ufanós ramat boví, tinguem en compte: *Cu o vacă singură nu faci cireadă* ['Amb una vaca sola no fas vacada'] (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 33).

Igualment, abans de fer llenya de l'arbre caigut, no oblidem que *Copacul mare numai cu o lovitură de topor jos nu cade*²¹⁵⁷ ['L'arbre gran només amb un cop de destal a baix no cau'] (GHEORGHE, 1986: p. 169, núm. 129). O, si el que pretenem és que totes les gallines ens ponguin, molt de compte, per tal com: *Cu un pai, găina nu se-ngrașă* ['Amb una palla, la

²¹⁵² A tall anecdòtic, Josep Pla l'insereix a la novel·la *El carrer estret* (p. 166), editada a Barcelona per Destino el 1984 (5a edició).

²¹⁵³ *One FLOWER makes no garland*.

²¹⁵⁴ Ídem.

²¹⁵⁵ Així apareix a 1992b (p. 95, núm. 552); a 1992a (p. 81, núm. 548), amb *ghirlandă* ['garlanda'], en lloc de *ghirlanda* ['la garlanda']. D'altra banda, vegeu el francès: *Une fleur ne fait pas guirlande* (GHEORGHE, 1986: p. 177, núm. 138).

²¹⁵⁶ *A FLOWER makes no garland*.

²¹⁵⁷ Gheorghe aprofita per esmentar el portuguès: *Um só golpe não derruba o castanheiro*; el francès: *Veil arbre d'un coup ne s'arrache*; l'italià: *Al primo colpo non cade un albero*; i el castellà: *Un solo golpe no derriba un roble*; refrany, aquest darrer, que apareix a CALLES (2006: p. 91, núm. 302) amb la següent glossa: "los logros requieren mucho esfuerzo y trabajo, y es insensatez pretender que, al primer intento y sin sudor, consigamos dar fin a nuestras obras".

gallina no s'engreixa'] (MUNTEAN, 1967: p. 124, núm. 2734). A més, en una bossa o en un sac no es produirà cap mena de so si només hi entaforem un objecte, ja es tracti d'una moneda o bé d'una nou: *Nu sună banul când e unul singur în pungă* ['No sona la moneda quan és l'única a la bossa'] (MUNTEAN, 1967: p. 280, núm. 5501); *Nu sună banul când e unul singur în pungă* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 110), i *O singură nucă nu sună într-un sac* ['Una sola nou no sona en un sac'] (MUNTEAN, 1967: p. 302, núm. 5924); *O nucă singură* ['Una nou sola'] *nu sună în sac* (BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 110). Per acabar, i com a conseqüència dels anteriors exemples, tindrem prou mala peça al teler si encerquem d'encendre foc amb un únic fumall, o bé d'il·luminar tota la llar amb una espurna: *Cu un tăciune foc nu se face* ['Amb un fumall no es fa foc'] (MUNTEAN, 1967: p. 124, núm. 2731), i *Cu o scânteie casa nu vei lumina* ['Amb una espurna la casa no il·luminaràs'] (CARTALEANU *et alii*, 2007: p. 102, núm. 872).

Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza (I, Cap. 19, p. 225²¹⁵⁸)

Mortul sub zăbranic și viii la praznic! (FRUNZETTI, 1965: I, p. 244)

[‘El mort sota el vel i els vius al banquet funerari!’]

Mortul ducă-se la groapă și viul la pitoi (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 182²¹⁵⁹)

[‘El mort que se’n vagi a la fossa i el viu a la fogassa’]

Els traductors italians VIAN / COZZI (1960: I, p. 214) anoten a peu de pàgina que aquest “È il primo proverbio citato da Sancio, futuro «uomo dei proverbi»”²¹⁶⁰. Vet aquí un detall que no resultaria pas intranscendent si no fos que, tot just al capítol anterior, ja ens havia aparegut, per boca de Sancho, la parèmia *Daré al diablo el hato y el garabato*²¹⁶¹ (I, Cap. 18, p. 215), la primigeneïtat proverbial, no pas fraseològica, de la qual testimonien, per citar-ne dos exemples de reconegut prestigi, CANTERA *et alii* (2005: p. 17) i CHACOTO (2008: p. 110). Tomant, emperò, al refrany quixotesc: “Equivale a éste: «el muerto al hoyo y el vivo al bollo». Entiérrese al muerto, comamos y rueda la vida. Esto es: lo irremediable no debe obsesionarnos de tal manera que nos domine por completo, ya que la vida continúa y hay que afrontarla” (OLMOS, 1998² [1940]: p. 131). En efecte, la majoria de les fonts hispàniques consultades es basen en la variant *El muerto, al hoyo, y el vivo, al bollo*; variant “con un paralelismo efectista y una rima final muy llamativa” (VIZCARRONDO, 2008: p. 333²¹⁶²). Així doncs, CAMPOS / BARELLA (1998: p. 238, núm. 2368) n’apunten un doble significat: “Indica que, a pesar del sentimiento de la muerte de las personas más amadas, es preciso alimentarse y volver a los afanes de la vida. Úsase también para censurar a los que olvidan demasiado pronto al muerto”; dualitat que ETXABE (2001: p. 156) reprén: “Por un lado, recuerda la necesidad de superar el fallecimiento de los seres queridos. Por otro, censura a los que olvidan con excesiva prontitud a sus muertos”. L’esmentat refrany, ben habitual encara avui en dia, disposava, a l’època de Cervantes, d’una versió que ens transmet COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 693, s.v. *hogaza*): *El muerto a la cava y el vivo a la hogaza*²¹⁶³; variant, amb *cava* en lloc de *sepultura*, que a IRIBARREN (1974⁴: p. 582²¹⁶⁴) desperta més confiança que no pas la quixotesca, per tal com: “Recuérdese a este propósito lo que ya advertí en otro lugar: que Cervantes hace que Sancho trabuque los refranes”.

²¹⁵⁸ Acompanyat de la nota (I, Cap. 19, p. 225, n. 52): “«El muerto al hoyo y el vivo al bollo» es la forma actual de este refrán”.

²¹⁵⁹ Amb el següent comentari a peu de pàgina (2007: I, p. 182, n. 357): “Aici începe seria proverbelor emise de Sancho într-un mod atât de specific pentru personalitatea lui. În text: «Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza». Mai curentă e versiunea: «El muerto a la fosada, y el vivo a la hogaza»” [‘Aquí comença la sèrie dels refranys emesos per Sancho d’una manera tan específica per a la seva personalitat. Al text: «Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza». Més habitual és la versió: «El muerto a la fosada, y el vivo a la hogaza»’].

²¹⁶⁰ Vegeu la nota anterior, en què Mărculescu també es manifesta en el mateix sentit. D’altra banda, aprofitem per afegir que Vian / Cozzi tradueixen el refrany que ens ocupa de la següent faísó: *Il morto alla sepultura, e il vivo alla pagnotta!*

²¹⁶¹ Parèmia que, en aquest cas, VIAN / COZZI (1960: I, p. 205) tradueixen per: *Mando al diavolo baracche e burattini e me ne vo.*

²¹⁶² En realitat, Vizcarrondo es basa en la variant: *Muerto al hoyo y el vivo al bollo.*

²¹⁶³ Amb la glossa: “por más sentimiento que los vivos tengan de los muertos, en dexándolos en la sepultura se vienen a comer a casa”.

²¹⁶⁴ Iribarren, a pròpòsit del refrany *El muerto, al hoyo, y el vivo, al bollo*, comenta: “Refrán que denota el pronto consuelo que por lo regular tienen los hombres en la pérdida de sus parientes y amigos”.

També Correas ens ofereix tres parèmies de sentit afí (CORREAS, 2000 [1627]: p. 283, núm. 881): *El muerto a la fosada, y el vivo a la hogaza; El muerto a la huesa, y el vivo a la mesa, i El muerto a la mortaja, y el vivo a la hogaza*²¹⁶⁵.

Pel que fa a d'altres equivalents romànics, CASADO *et alii* (1998: p. 82²¹⁶⁶) acompanyen la parèmia *El muerto al hoyo y el vivo al bollo* de la versió francesa *Les morts sont bientôt oubliés*, i de la italiana *I morti e gli andati presto sono dimenticati*²¹⁶⁷. Aprofitem l'avinentesa per consultar les traduccions quixotesques d'LOUDIN / CASSOU (2002 [1949]: p. 214), de FANLO (2010 [2008]: I, p. 251) i de BODINI (2005 [1957]: I, p. 182), els quals, respectivament, ens brinden les següents versions: *Le mort s'en aille à la sépulture, et le vif à la pâture; Le défunt aux funérailles, le vif aux victuailles*, i *I morti alla terra, i vivi alla scodella*²¹⁶⁸. Si en voleu una versió encara més diàfana, us hi afegim el portuguès: *Tenha o morto onde jazer e o vivo onde comer*²¹⁶⁹ (SERRAS, 2005: p. 102).

A l'hora de cercar equivalents en romanès, no és pas el refrany del *Quijote*, sinó la variant *El muerto al hoyo y el vivo al bollo*, la que ens duu a bon port. Tant a CALCIU *et alii* (1979: p. 640, s.v. *mort*) com a CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 640, s.v. *muerto*), l'esmentada parèmia castellana se'ns tradueix per: *Morții cu morții și viii cu viii* ['Els morts amb els morts i els vius amb els vius']; amb àmplia presència al refranyer romanès: *Morții cu morții, și viii cu viii*²¹⁷⁰ (ZANNE, 2003 [1897]: II, p. 614, núm. 5463); *Morții cu morții, [/] viii cu viii* (MUNTEAN, 1967: p. 257, núm. 5043), o bé: *Morții cu morții, viii cu viii* (GHEORGHE, 1986: p. 268, núm. 258; BOTEZATU / HÂNCU, 2003³: p. 129). Bo i passant a ambdós traductors romanesos, observem que Mărculescu opta per una versió del tot literal, mentre que Frunzetti es decanta per una interpretació del refrany quixotesc que li permet la rima asonant entre *zăbranic* ['vel'] i *praznic*²¹⁷¹ ['banquet funerari']. Cloem aquesta fitxa amb la lapidària, i, per desgràcia, ben encertada parèmia: *Morții călătoresc repede*²¹⁷² ['Els morts viatgen ràpid'] (DUȚĂ, 1997: p. 228, núm. 2504).

²¹⁶⁵ Les dues últimes parèmies es recullen com a variants de la primera.

²¹⁶⁶ I no oblidem pas la glossa inicial: "La experiencia demuestra que por mucho que se haya querido a un familiar, una vez enterrado el difunto, los vivos seguirán haciendo vida normal".

²¹⁶⁷ Així mateix a BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 152, núm. III.10.6.4.x.). A SCHWAMENTHAL / STRANIERO (1991: p. 316, núm. 3457): *I morti e gli andati, presto son dimenticati*.

²¹⁶⁸ A BOGGIONE / MASSOBRIO (2004: p. 152, núm. III.10.6.4.w.), en la variant: *I morti alla terra, e i vivi alla scodella*.

²¹⁶⁹ Altrament dit, segons GHEORGHE (1986: p. 268, núm. 258): *O morto à cova e o vivo à fogaça*.

²¹⁷⁰ Zanne esmenta un manuscrit francès del segle XV, en què consta el refrany: *Les morts avec les morts, les vifz à a toustée*; i l'acompanya de la parèmia valona: *Il faut vive avè les vivants* (2003 [1897]: II, p. 615, núm. 5463). D'altra banda, també GHEORGHE (1986: p. 268, núm. 258) esmenta l'anterior refrany francès del segle XV.

²¹⁷¹ Per a més detalls sobre el mot *praznic*, vegeu el refrany quixotesc: *El pan comido y la compañía deshecha* (II, Cap. 7, p. 745).

²¹⁷² Amb l'apunt: "proverb german cu semnificația că morții sunt uitați repede" ['refrany alemany amb la significació que els morts són oblidats ràpidament']. De fet, es tracta d'un vers de la vampírica obra *Lenore* (1773) de Gottfried August Bürger (1747-1794), "Denn die Toten reiten schnell", que Bram Stoker (1847-1912) aprofità per al seu no menys vampíric *Dracula* (1897).

Viva la gallina, aunque con su pepita (II, Cap. 65, p. 1272)

Vegeu *Viva la gallina, aunque sea con su pepita* (II, Cap. 5, p. 725)

Viva la gallina, aunque sea con su pepita (II, Cap. 5, p. 725²¹⁷³)

Să-mi trăiască ea găina, fie și de cobe plină! (PAPU, 1965: II, p. 53)

[‘Que em visqui ella(,) la gallina, (encara que) estigui de pepida plena!’]

Găină să trăiască vrea, fie și cu tignafesu-n ea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55)

[‘La gallina viure vol, encara que sigui amb el panteix en ella’]

Viva la gallina, aunque con su pepita (II, Cap. 65, p. 1272)

Găina să trăiască, fie ea și cu țîfnă (PAPU, 1965: II, p. 583)

[‘La gallina que visqui, encara que ella estigui amb la pepida’]

Găina să trăiască vrea chiar cu tignafesu-n ea (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 534)

[‘La gallina viure vol encara que (sigui) amb el panteix en ella’]

“La pepita²¹⁷⁴ es una enfermedad que las gallinas suelen tener en la lengua, y resulta en un tumorcillo que no las deja cacarear, por lo cual se entristecen y arrinconan en el gallinero. Viven, pero algo mermadas; de aquí que el refrán abogue por superar el sufrimiento y continuar la existencia con buen ánimo”²¹⁷⁵ (LEYVA, 2004: p. 299).

Aquest optimisme final es veu frenat per la interpretació, prou més atenuada, de CAMPOS / BARELLA (1998: p. 162, núm. 1616): “Aconseja que no se debe intentar el curar radicalmente ciertos achaques habituales, por el riesgo que se puede haber de perder la vida”; consell que topa amb el mètode expeditiu escollit per Félicité, la protagonista del conte *Un Cœur simple* de Gustave Flaubert (1821-1880), la qual resol talment la pepida del lloro Loulou: “Il devint malade, ne pouvait plus parler ni manger. C’était sous sa langue une épaisseur, comme en ont les poules quelquefois. Elle le guérit, en arrachant cette pellicule avec ses ongles”²¹⁷⁶.

D’ambdues versions romanescs, que traslladen al peu de la lletra la parèmia quixotesca, ens interessa el mot *pepita*. El diccionari castellà-romanès de CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 708, s.v. *pepita*) el tradueix com a: “(zool.) cobe, țâfnă, (pop.) moartea-găinilor [‘la mort de les gallines’]”; i són, precisament, els dos primers mots, *cobe* i *țâfnă*²¹⁷⁷, els que emprà Papu. Més

²¹⁷³ Acompanyat amb la nota (II, Cap. 5, p. 725, n. 15): “«lo primero es vivir, aunque sea con incomodidades», pues *pepita* es el «tumorcillo bajo la lengua de la gallina que le dificulta comer, cacarear y poner huevos» (véase también II, 65, 1272)”.

²¹⁷⁴ Segons el DRAE (s.v. *pepita*): “Tumor que las gallinas suelen tener en la lengua, y no las deja cacarear”. COVARRUBIAS (1977 [1611]: p. 862, s.v. *pepita*), per la seva part, i per al nostre benefici, s’hi esplaia força més: “Una enfermedad que le da a la gallina en la cabeza a modo de reuma, y así se dixo pepita; *quasi* pituita; y porque la pepita le impide el cacarear, enronqueciéndose, dezimos no tener uno pepita quando habla con mucha libertad, y despepitarse, hablar sin pepita, y despepitado, el libre y suelto de lengua”.

²¹⁷⁵ OLMOS (1998² [1940]: p. 132), de manera molt més emfàtica, alhora que moral, afirma: “La vida debe anteponerse a todo. Esto encarece el presente refrán. Es preferible vivir lisiado a morir; en todo lo temporal, se entiende, porque es preferible perder la vida a cometer pecados”.

²¹⁷⁶ Agafem de referència l’edició de *Trois contes*, publicada a París per les Éditions Garnier Frères l’any 1961 (p. 54).

²¹⁷⁷ Mots que podríem considerar sinònims. El DEX (s.v. *cóbe*¹) ens participa que es tracta d’una “Boală a găinilor care se manifestă prin apariția unei excrescențe cartilagineose sub limbă [‘Malaltia de les gallines que es manifesta amb l’aparició d’una excrescència cartilaginosa sota la llengua’]”, i ens en dóna com a sinònim *țâfnă*, mentre que la definició d’aquest darrer mot (DEX: s.v. *țâfnă*²) es limita a remetre’ns a l’anterior *cobe*.

sorprenent resulta la tria de Mărculescu, el turquisme *tignafes*, que el DEX (s.v. *tignafés*) defineix com a “(Pop.) Emfizem pulmonar (la animale [‘en animals’])”; mal que no ens sembla coincident amb la inicial *pepita* i que, de fet, segons CALCIU *et alii* (1979: p. 1013, s.v. *tignafes*), equivaldria a: “(pop., vet.) huélfago^[2178], (el) asma de las caballerías”.

D’altres traductors han mantingut la gallinàcia com a pal de paller de la traducció, si bé n’han mudat la patologia: en portuguès, la gallina s’ennuega: *Viva a galinha, ainda que engasgada* (SERRAS, 2005: Cap. 5, p. 345); o bé ranqueja: *Viva a galinha ainda que coxinha* (SERRAS, 2005: Cap. 65, p. 584); mentre que, en català, l’origen mòrbid roman inconegut: *Visca la gallina, encara que malalteggi* (CIVERA, 1969: p. 678-679). Defugint el gallinam, Bodini ens ofereix dues traduccions *ad sensum*, que no ens podem estar de reproduir: *Tutto s’acquista, fuorché l’osso del collo* (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 5, p. 627), i la impagable *È meglio aver le corna che la croce* (BODINI, 2005 [1957]: II, Cap. 65, p. 1124). Per últim, CALCIU / SAMHARADZE (2005²: p. 454, s.v. *gallina*) recullen, encara que no per via quixotesca, el refrany *Viva la gallina aunque viva con la pepita*, i el tradueixen amb una parèmia que no ens resulta del tot desconeguda²¹⁷⁹: *Rău cu rău, dar mai rău fără rău* [‘Malament amb (un) mal, però pitjor sense (cap) mal’].

¿Y dónde hallastes vos ser bueno el nombrar la sogá en casa del ahorcado? (II, Cap. 28, p. 942)

Vegeu No se ha de mentar la sogá en casa del ahorcado (I, Cap. 25, p. 312)

²¹⁷⁸ Al DRAE (s.v. *huélfago*): “Enfermedad de los animales, que los hace respirar con dificultad y prisa”.

²¹⁷⁹ Vegeu la fitxa del refrany quixotesc: *Bien vengas mal, si vienes solo* (II, Cap. 55, p. 1178).

8. PER A UNA TRADUCCIÓ PAREMIOLÒGICA

8.1. *BON VENT I PARÈMIA NOVA*

“me parece que el traducir de una lengua en otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega^[1] y latina, es como quien mira los tapices flamencos por el revés, que aunque se veen las figuras, son llenas de hilos que las escurecen y no se veen con la lisura y tez de la haz” (II, Cap. 62, p. 1249).

D'aquesta magnífica imatge quixotesca, sembla fer-se'n ressò ZULUAGA (1999: p. 547), a l'hora d'establir, al seu parer, el principal objectiu de tota traducció literària:

“la traducción literaria debe tratar de ofrecer a sus lectores, sin falsearlo, el mundo representado en el texto original. Este debe seguir siendo considerado no sólo como punto de partida sino también como medida y modelo de sus traducciones”.

L'expressió *tratar de ofrecer* se'ns presenta d'allò més significativa, per tal com la traducció, i, encara diríem més, la traducció perfecta, no poques vegades esdevé, si ens permeteu l'oxímoron, una veritable quimera, com afirma, per citar-ne un exemple, GARCÍA YEBRA (2006: p. 19): “Digo [traducción] satisfactoria; no perfecta, porque no hay ninguna traducción perfecta”. Això no obstant, el mateix autor ens ofereix una sèrie de pautes, a l'hora d'encarar-nos amb el procés de traducció, les quals es fonamenten en dues fases primordials: “la fase de la *comprensión* del texto original, y la fase de la *expresión* de su mensaje, de su contenido, en la lengua receptora o terminal” (GARCÍA YEBRA, 1997³: I, p. 32). En el nostre cas, dins d'aquest àmbit literari, ens interessa centrar-nos encara més en un aspecte ben concret, la traducció paremiològica, és a dir, com abocar a una llengua d'arribada unes unitats paremiològiques que, per anar bé, haurien d'evocar les parèmies de la llengua d'origen. Abocar i evocar, vet aquí el dilema i el perquè de tot plegat:

“Las unidades paremiológicas son elementos que están fijados y forjados en la lengua

¹ Nogensmenys, parem esment al reguard amb què Carles Riba afrontava la segona versió de l'*Odissea* (la qual, no endebades, duia el següent subtítol: *novament traslladada en versos catalans per Carles Riba*): “És sabut amb quina alternativa es troba el traductor d'un gran poema clàssic: o limitar-se a mostrar-lo de lluny o esforçar-se a fer-lo present. En tots dos casos, és inevitable que perilli algun preciós element de l'original. En el primer, la immediatesa (entengui's bé que no diem la facilitat): sense ella la poesia serà suggerida, explicada, no precisament viva en el seu miracle. En el segon, el traductor imitarà. Més que en el públic del seu poeta, distant segles amunt, pensarà en el seu propi; atent a ell, que li és davant, emprà les seves fórmules expressives, s'adaptarà a les seves habituds d'imaginació, cercarà els efectes a què és més sensible, li farà fer, en suma, la il·lusió que és per a ell que fou originàriament creat el poema [...] No hi ha traducció, empresa amb un mínim de responsabilitat, en la qual no s'hagi intentat un compromís entre les dues tendències”. Per a l'anterior passatge, prenem com a referència la pàgina 7 de l'edició publicada a Barcelona per La Magrana (2002² [1948]).

hablada y por ello el traductor debe buscar una equivalencia de significado^[2]. Un traductor debe ser capaz de reconocer en un texto una unidad de este tipo y actuar buscando lo que sería una correspondencia, equivalencia, adaptación, compensación, o una traducción literal, etc., que consiga aportar la misma carga expresiva y las mismas connotaciones que un lector de la lengua original puede reconocer fácilmente” (JARILLA, 2008: p. 119-120).

Per a aquesta tasca, disposem, al nostre favor, de la tantes voltes argüida universalitat³ de les parèmies. Certament, l’observació tenaç, l’aplicació del seny i el pòsit de saviesa popular que posseeix tot grup humà s’ha d’acabar sublimant, *velis nolis*, en una sèrie de formulacions sentencioses amb un indiscutible rerefons atàvic comú:

“La gran majoria de proverbis, sobretot els de caient més sentenciós i elevat, pertanyen al fons comú de la cultura de tots els països i són com una sublimació de l’esperit humà perpetuada a través de múltiples generacions i civilitzacions variades i viuen profundament en el més amagat replec de l’ànima humana. Cada poble, però, els dóna una fesomia i un gir especial acordat amb la seva psicologia i adaptat a la seva parla, per la qual cosa en cada cultura els proverbis prenen un aspecte i un caràcter propis i especials sense deixar de contenir el sentit universal” (AMADES, 1985 [1951]: p. 5).

En resum, la finalitat de la traducció paremiològica, al nostre juí, no és altra que aconseguir, sempre que sigui possible, una unívoca, i unívoca, bordadissa de *los mismos refranes con distintos collares*.

² En aquest sentit, segons RĂDULESCU (2013: p. 62): “Lorsqu’il transfère le sens d’une parémie d’une langue à l’autre, le traducteur remplit une double fonction: de convertisseur et d’adaptateur du sens”.

³ N’agafem al vol un exemple en romanès: “Sfaturile transmise [...] din generație în generație au, de cele mai multe ori, un caracter universal, fiind tot atât de binevenite pentru toți oamenii, indiferent de colțul de lume în care se află sau de vremurile în care viețuiesc. Această universalitate le conferă o și mai mare autoritate în calitatea lor de „îndreptar“ într-ale vieții” [‘Els consells transmesos [...] de generació en generació tenen, la majoria de vegades, un caràcter universal, essent igual de benvinguts per tothom, indiferentment del racó de món en què es trobin o del temps en què visquin. Aquesta universalitat els confereix una autoritat encara més gran en llur qualitat de «guia» en tot allò que representa la vida’] (MILLIO, 1999: p. V).

8.2. QUI TÉ L'EINA, FA FEINA (CRITERIS PER A UNA TRADUCCIÓ PAREMIOLÒGICA)⁴

“le problème que le traducteur doit surmonter dans le cadre de la traduction parémiologique est d’abord de réussir à trouver un équivalent dans la langue-cible et ensuite à obtenir une réaction similaire de la part de l’étranger qui lit ou entend la parémie. Sa tâche est facile lorsque les parémies existent sous des formes plus ou moins rapprochées dans les deux langues-cultures, mais lorsqu’il y a des écarts culturels évidents, il se voit devant un dilemme: préserver l’étrangéité des éléments concernés pour donner un plus d’authenticité et de couleur locale ou privilégier par goût ou par nécessité l’expression du sens ?” (RĂDULESCU, 2013: p. 62).

La traducció paremiològica, a fi de catalogar i teoritzar les diferents versions en què una parèmia pervé a una nova llengua, ha elaborat una sèrie de criteris, la terminologia dels quals acostuma a mostrar-se d’allò més voluble d’autor a autor⁵. En aquest apartat, doncs, intentarem, bo i aprofitant les ensenyances d’alguns experts en traducció paremiològica, afaiçonar una metodologia pròpia que s’adapti al nostre corpus de referència i que, alhora, pugui resultar de certa utilitat de cara a posteriors treballs.

D’antuvi, considerem que cal foragitar d’arrel el mot *traducció* de la terminologia aplicada als procediments emprats, per tal com aquest concepte genèric, al capdavant, no és sinó l’hiperònim dels diferents criteris, els quals, ben entès, no persegueixen altra cosa que una traducció escaient. Aquí, emperò, la finalitat no justificarà pas els mitjans, ja que aquesta no ens interessa tant com el *modus operandi*, el qual ens permetrà dividir els diversos procediments en dos grans grups: en primer lloc, aquells en què el traductor aconseguix trobar una versió parèmica preexistent en la llengua d’arribada; i, segonament, aquells en què la versió escollida per a la llengua de la traducció (o d’arribada) no hi coincideix amb cap forma parèmica genuïna. A l’hora de batejar els dos procediments esmentats, ens hem decantat, respectivament, per *equivalència* i *anostrament*, amb els quals, independentment de les subdivisions que desenvoluparem a continuació, volem palesar-ne la següent distinció fonamental: tota *equivalència* suposa que el traductor ha arribat a una solució parèmica legítima, ja sigui a través d’una versió *ad litteram* o bé *ad sensum* de l’original. En el cas de l’*anostrament*⁶, en canvi, el traductor no reïx a traslladar l’original a la llengua d’arribada per mitjà d’una parèmia genuïna,

⁴ Totes les versions romaneses analitzades al llarg de les fitxes es troben agrupades en un annex final, bo i seguint els criteris que s’esmenten a continuació.

⁵ Compareu, a tall d’exemple, la terminologia emprada per UGARTE (2001: p. 137-138) amb la de GUIL (2008: p. 169-177), JERŠIN (2009: p. 189-193) o MOGORRÓN (2013: p. 352-353).

⁶ Bellíssim mot que pouàrem per primera vegada a UGARTE (2001: p. 137), i que, en efecte, figura al DIEC com a derivat nominal d’*anostrar*, verb que, segons el mateix diccionari (s.v. *anostrar*³), significa: “Traduir a la nostra llengua”. Noteu que, en el nostre idiolecte, el concepte es tenyeix d’un cert derrotisme, puix que engloba totes les versions paremiològiques en què el traductor no ha estat capaç de trobar un equivalent parèmic al refrany de referència.

i, per tant, es veu constret a fer-se seva (és a dir, si ho voleu en primera persona del plural, a fer-nos nostra; en conseqüència, a anostrar-nos) la parèmia de referència per mitjà d'una paràfrasi, d'un calc o, fins i tot, d'una versió que presenti cert caient parèmic, per mor, sobretot, de la rima, del ritme o de l'alteració de l'ordre lògic de la frase.

8.2.1. EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM

Segons el criteri metodològic proposat per MOGORRÓN (2013: p. 352), “La première solution passe par la recherche d'un équivalent parémiologique”. Es tracta d'un procediment que UGARTE (2001: p. 137) bateja com a *traducció per equivalent preexistent (TEP)*, i defineix talment: “Segons aquest procediment, el traductor utilitza una parèmia repertoriada en la llengua de traducció (LT) que té el mateix sentit que la parèmia de la llengua original (LO)”. Això no obstant, si bé ambdós autors creïn un apartat per a les parèmies de la llengua original que es resolen en parèmies genuïnes en la llengua d'arribada, no esmenten un aspecte, al nostre entendre, prou important, i de què JERŠIN (2009: p. 189) es fa ressò quan postula una categoria específica per a la *traducción con equivalencia formal*, la qual cosa “significa traducir la expresión original palabra por palabra, añadiendo otros elementos sólo cuando esto se revela necesario para la corrección gramatical”. En aquest mateix sentit, GUIL (2008: p. 169) anomena aquest tipus de procediment *equivalencia plena*, solució que es produeix quan “un contingente importante de las paremias del texto original es simplemente sustituido por otra paremia equivalente existente en italiano^[7]”. A la mateixa pàgina, l'autora ens indica: “Se trata de aquellos numerosos casos en los que las paremias tienen un origen cultural común”, com, per exemple, “la Biblia [...], la cultura latina [...], o la doctrina cristiana”⁸ (2008: p. 170). Serveixin les citacions anteriors per palesar el nostre complet acord a l'hora de distingir, dins el grup de les *equivalències*, aquelles que coincideixen formalment o literal amb la parèmia original (és a dir, les equivalències elaborades *ad litteram*), d'aquelles altres que recullen el sentit de la parèmia original, si bé formalment se n'allunyin (val a dir, doncs, les equivalències afaïçonades *ad sensum*).

Pel que fa al corpus estudiat, hem preferit dividir aquesta categoria en dos grups: les equivalències *ad litteram* pures⁹, és a dir, quan la traducció coincideix paraula per paraula amb

⁷ Us recordem que l'autora se centra en la traducció de les parèmies del *Quijote* a diferents versions italianes.

⁸ En un segon apartat, GUIL (2008: p. 172) hi col·loca “aquellas paremias que proceden de una fuente común, sin que dicha fuente sea claramente identificable o esté identificada”.

⁹ Per exemple, a propòsit del refrany quixotesca *No se ha de mentar la sogà en casa del ahorcado* (I, Cap. 25, p. 312), la següent traducció de FRUNZETTI (1965: I, p. 333): *Nu trebuie să vorbești de funie în casa spîzuratului* [‘No has de parlar de la sogà a la casa del penjat’]. Aquesta parèmia, amb l'alternança verbal *No se ha de mentar – Nu trebuie să vorbești* [‘No has de parlar’], ens va com anell al dit per apuntar el següent: quan la diferència entre la parèmia original i la versió romanesa rau només en un matís de conjugació o tractament verbal, no pas de sentit lèxic, encabim aquest tipus de solucions dins el grup d'equivalències *ad litteram* pures; és el cas, per exemple, de la versió de PAPU

l'original quixotesc; i les equivalències *ad litteram* impures¹⁰, grup en què inclouríem aquelles versions que presenten canvis en la formulació tot i tractar-se d'idèntics referents.

8.2.2. EQUIVALÈNCIA *AD SENSUM*

“En México -tierra de grandes dichos- hay uno estupendo para referirnos a algo que nos deja indiferentes: «Eso me hace lo que el viento a Juárez». El origen, de acuerdo con un informador bien ilustrado, fue un huracán, en Oaxaca, que arrasó con toda la población pero dejó intacta, en la plaza Mayor, la estatua de don Benito Juárez” (GARCÍA MÁRQUEZ, 1982).

Aquest exemple del malaurat García Márquez¹¹ resulta incompreensible més enllà de la immediata realitat¹² mexicana i ens palesa que “La meta final de la traducción paremiológica es traducir siempre el sentido, la estructura lógico-semiótica del dicho, lo que a menudo comporta prescindir de las referencias extralingüísticas” (NIKOLÁEVA, 1997: p. 448). Per la seva banda, BOQUERA (1994: p. 90), a partir de la parèmia anglesa *None is worse shod than the shoemaker's wife*, postula que l'adequat equivalent en castellà, idèntic en sentit¹³, però ben divers pel que fa als esmentats referents extralingüístics, seria: *En casa de herrero, cuchillo de palo*; bo i considerant que “Con esta traducción se intenta mantener el sentido del original reproduciendo una realidad extralingüística diferente con un contenido lingüístico o significado también distinto”.

L'esmentat procediment, caracteritzat pel fet de traduir “concepto por concepto, sentido por sentido, y no palabra por palabra”, JERŠIN (2009: p. 189) l'anomena *traducción con equivalencia dinámica*, mentre que GUIL (2008: p. 173¹⁴) opta per *equivalencia parcial*, la qual,

(1965: II, p. 383): *Acela ce vede gunoiul din ochiul altuia fără să vadă bîrna din ochiul lui* [‘Aquell que veu la brossa de l'ull d'altri sense veure la biga del seu ull’]; en què *fără să vadă* [‘sense veure’] no coincideix amb el *vea* de la parèmia quixotesca: *El que vee la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo* (II, Cap. 43, p. 1068).

¹⁰ A tall d'exemple, esmentem la solució de PAPU (1965: II, p. 477): *Toți să se-ntindă cît li-i plapuma* [‘Tots s'estirin en funció del que els és la manta’]. Si bé resulta evident la diferència formal amb l'original quixotesc *Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana* (II, Cap. 53, p. 1164); això no obstant, considerem que els referents humà i tèxtil són idèntics, motiu pel qual no faria sentit considerar-la una “equivalència *ad sensum*”, classificació que reservem, com anteriorment comentàvem, per als casos d'igual sentit amb referent divers.

¹¹ Escrivim aquestes línies l'endemà de la mort del premi Nobel (18 d'abril de 2014).

¹² L'exemple mexicà ens fa pensar en una altra maltempsada que patí la nostra vila regalada del Vendrell el 29 de setembre de 1913: l'anomenat “aiguat de Sant Miquel”, que provocà una sèrie de catastròfiques inundacions. A partir d'aquest fet, a la vila ha quedat el fraseologisme *Ploure com / Semblar l'aiguat de Sant Miquel*; que, si haguéssim de traslladar a d'altres llengües, necessitaria una realitat extralingüística adequada; és a dir: “A la captación del sentido actualizado por la paremia original en el texto, ha de seguir el trabajo de búsqueda, por parte del traductor, de aquella paremia de la lengua de llegada que esté refrendada por el uso y que ofrezca una correspondencia más cercana con la de partida” (GUIL, 2008: p. 173).

¹³ En aquest sentit, segons PRIVAT (1997: p. 512): “Le point de départ de la réflexion sur la traduction de proverbes relève d'une évidence: les proverbes appartiennent à la sagesse populaire et la sagesse populaire étant universelle, il est loisible de penser que les mêmes vérités apparaissent sous des formes diverses d'une langue à l'autre”.

¹⁴ L'autora ens apunta: “se da una coincidencia fundamental de sentido, pero la base metafórica seleccionada en cada lengua es diversa”.

respecte a l'*equivalencia plena* ("equivalència *ad litteram*", en el nostre cas), presenta un major grau de dificultat:

"Mientras que la existencia de un equivalente pleno permite la traducción, en cierto modo, «automática», el recurso a la equivalencia parcial –aunque respetuosa estilísticamente de la carga paremiológica del texto– constituye un procedimiento arriesgado en cuanto que depende esencialmente de que el traductor haya comprendido cabalmente no ya sólo la «letra» de la paremia de partida, sino también su valor traslaticio dentro del co(n)texto de uso y de que sea capaz de encontrar otra en la lengua de llegada –si existe– que tenga y/o produzca ese mismo valor, sin empobrecer o cercenar el texto" (GUIL, 2008: p. 173-174).

Un exemple d'aquesta "equivalència *ad sensum*", espigolat de PAPU (1965: II, p. 481), podria ser el refrany romanès *Cu şchiopul de te însoţeşti, să şchiopătezi te-obişnuieşti* ['Del coix si t'acompanyes, a coixejar t'acostumes']; versió del quixotesc *Cuando a Roma fueres, haz como vieres* (II, Cap. 54, p. 1169). Això no obstant, també incloem en aquesta categoria les parèmies amb dos o més referents, un dels quals s'allunya completament de la formulació original; és el cas de la solució de FRUNZETTI (1965: I, p. 205) per al quixotesc *La alabanza propia envilece* (I, Cap. 16, p. 185): *Lauda de sine nu miroase a bine* ['La lloança pròpia no fa bona olor']. Com podem observar, el referent actor, és a dir, *La alabanza propia*, coincideix en ambdós casos, però no pas el referent verbal, *envilece*; el qual, en romanès, put d'allò més.

8.2.3. ANOSTRAMENT *PARAPHRASTICI GENERIS*

"Cuando no existe o el traductor no encuentra en la lengua de llegada una paremia equivalente a la original, puede recurrir a su 'interpretación' y exposición amplificativa^[15], explicitando su carga semántico-pragmática implícita. En consecuencia, aunque se mantiene el sentido, se pierde la correspondiente aportación de la componente paremiológica, como si se tratase de un recurso compositivo prescindible" (GUIL, 2008: p. 175).

Vet aquí, doncs, la primera variant d'anostrament, la qual, davant la impossibilitat de trobar una solució parèmica genuïna al refrany original, decideix "utiliser une paraphrase pour reproduire le sens de ce proverbe" (MOGORRÓN, 2013: p. 353). Això no obstant, tal com exposava Guil, "la traduction explicative d'un proverbe lui fait perdre ses propriétés essentielles: le figement, le caractère métaphorique et la prosodie" (RĂDULESCU, 2013: p. 62).

¹⁵ En aquest sentit, JERŠIN (2009: p. 189) estableix un criteri anomenat *traducción con paráfrasis*, en què "los traductores [...] optan por explicar el refrán original, es decir, interpretarlo ampliando el texto".

Per la seva banda, UGARTE (2001: p. 137) formula l'anomenada *TNI (NL)*: *Traducció no idiomàtica (no literal)*, la qual es dóna sempre que “El traductor fa una versió no idiomàtica i no literal, generalment una paràfrasi o una reformulació de la parèmia de la LO^[16], quan no troba —o no existeix— un equivalent repertoriat en la LT^[17]”. En el nostre cas, aquest grup de paràfrasis o reformulacions de la parèmia original, l'anomenarem “anostrament *paraphrastici generis*”, bo i remarcant-hi les dues principals característiques d'aquest procediment: una solució, de carés no parèmic, que esdevé una versió glossada i/o amplificada del referent d'origen. A tall d'exemple, heus aquí la proposta de PAPU (1965: II, p. 49) per al quixotes *Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar* (II, Cap. 4, p. 719): *Se mai ivește, de bună seamă, și împrejurarea când e bine să te năpustești, dar și aceea când e bine să dai înapoi* [‘És evident que en algun moment es dóna la situació en què és millor que escometis, però també aquella en què és millor que et retiris’].

8.2.4. ANOSTRAMENT AD LITTERAM

“Otra posibilidad, en el caso de que el traductor no disponga, por la[s] razones que sean, de paremia equivalente en la lengua meta, es que proceda a su traducción literal: conserva las imágenes o metáforas utilizadas pero se pierden, naturalmente, los valores asociados al uso de la paremia, puesto que no es reconocida como tal por la comunidad de llegada” (GUIL, 2008: p. 176).

L'esmentat procediment, que Guil anomena *calco*, coincideix amb l'*anostrament literal (AL)* d'UGARTE (2001: p. 137), el qual es caracteritza perquè “El traductor fa una versió literal de la parèmia de la LO^[18] quan no troba —o no existeix— un equivalent repertoriat en la LT^[19]”; és a dir, suara clar i francès, amb mots de MOGORRÓN (2013: p. 352): “consiste à réaliser la traduction littérale d'un proverbe”.

En la nostra classificació, hem optar per repetir-hi la caracterització *ad litteram*, de tal manera que, entre la ja comentada “equivalència *ad litteram*” i l'actual “anostrament *ad litteram*”, quedi clar que, d'una banda, ambdós procediments elaboren una versió literal de la parèmia original, però que, d'altra banda, mentre la denominació *equivalència* ens palesa una solució parèmica genuïna en la llengua d'arribada, la d'*anostrament* ens indica que aquesta solució resulta un calc sense cap mena de tradició paremiològica.

¹⁶ És a dir, la llengua d'origen.

¹⁷ És a dir, la llengua de la traducció.

¹⁸ És a dir, la llengua d'origen.

¹⁹ És a dir, la llengua de la traducció.

Dins d'aquest apartat, pot sobtar la presència d'alguns referents bíblics, els quals, per lògica, caldria encabir al sac de les “equivalències *ad litteram*”, puix que sorgeixen d'una deu cultural comuna; és el cas, per exemple, del quixotesc (i, d'antuvi, bíblic) *El que vee la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo* (II, Cap. 43, p. 1068), el qual, en la versió de PAPU (1965: II, p. 383), esdevé: *Acela ce vede gunoiul din ochiul altuia fără să vadă bîrna din ochiul lui* [‘Aquell que veu la brossa de l’ull d’altri sense veure la biga del seu ull’]; una parèmia profusament representada als reculls romanesos. Tanmateix, quan aquests passatges bíblics no apareixen als nostres reculls de referència, i, per tant, no gaudeixen de tradició paremiològica, som partidaris de considerar-los *anostraments*, no pas *equivalències*²⁰, com seria el cas del refrany *A quien se humilla, Dios le ensalza* (I, Cap. 11, p. 132), que FRUNZETTI (1965: I, p. 154), fent-se ressò del corresponent passatge bíblic, tradueix talment: *Pe cel care se umilește Dumnezeu îl înalță* [‘Al que es rebaixa Déu l’exalça’].

8.2.5. ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE

“La struttura statisticamente più comune dei proverbi è quella dell’isocolon, cioè di una specie di suddivisione binaria^[21] del proverbio in cui si fronteggiano due segmenti che si specchiano, dialogano e si rimandano l’un l’altro; è il dicolon, cioè la ripartizione del proverbio in due membri che sintatticamente si contrappongono” (BALDUCCI, 2011: p. 153).

“Aquesta nova versió [...] pot ser literal, però sempre ha de conservar una forma parèmica, a través del ritme, la rima, el caràcter sentenciós o l’alteració de l’ordre dels termes de la sentència”. Vet aquí com UGARTE (2001: p. 137) caracteritza l’*anostrament en forma de parèmia (AFP)*, procediment que el traductor utilitza quan no troba, o no existeix, cap parèmia testimoniada per escrit en la llengua d’arribada. Com explicava Balducci en el fragment que encapçala aquest apartat, pot obtenir-se un cert caient parèmic gràcies a una subdivisió binària²² del refrany; no endebades, RIQUER (1950: p. 20) vincula els refranys amb el popular *rodolí*:

“Un pareado puede encerrar una máxima o agudeza epigramática, y de hecho innumerables refranes castellanos no son otra cosa que dos versos que, generalmente desiguales y en rima asonante, forman un pareado”.

²⁰ Recordem que la diferència bàsica entre *equivalència* i *anostrament* rau en el fet que l’*equivalència* pressuposa l’existència d’una parèmia, *ad litteram* o bé *ad sensum*, en la llengua de la traducció.

²¹ Igualment, també MELIS (1999: p. 375) ens parla de la “estructura binaria del proverbio, la quale non è certamente l’unica, ma è comunque la più caratteristica e la più indagata dai paremiologi”. I, així mateix, suara de la ploma d’AMADES (2008 [1933]: p. 20): “En totes les llengües, la gran majoria de proverbis estan formats per dos o més versets que rimen i ritmen amb una gran justesa i gràcia. N’hi ha molts d’altres que, sense rimar ni consonar, estan posseïts d’una musicalitat excelsa que els dóna un ritme graciosíssim posseït d’una gran delicadesa i escaiença”.

²² Pel que fa a les parts d’aquesta subdivisió binària: “La primera rep el nom de *premissa*, i és la que planteja, proposa o inicia el tema; la segona, el de *complement*, i resol, defineix, clou o, de vegades, contradiu la proposició plantejada per la premissa” (AMADES, 2008 [1933]: p. 14).

A més de l'estructura binària, Riquer esmenta la rima, la qual, en efecte, esdevé un tret bàsic a l'hora d'improvisar una falsa parèmia, puix que “La presencia de rasgos como el bimembrismo y la rima^[23] (total o parcial) parece ser un fenómeno universal” (ANSCOMBRE, 1999: p. 26). Així doncs, i dit en altres mots: “Una gran part de la potent força del refrany radica en la seva forma rimada i ritmada^[24]” (AMADES, 2008 [1935]: p. 13); una forma ritmada, vehiculada a través del bimembrisme, que ens permetria establir una connexió directa entre els conceptes de mètrica i refrany:

“Más bien que un sistema de rima parece ser esta métrica paremiológica una rítmica: las asonancias y homofonías actúan como marcas rítmicas^[25], y no como marcas fonológicas o acústicas. En breves términos, de lo que se trata en los refranes, si no estoy equivocado, es de llevar un compás, y a este fin, no hay mal principio: reiteraciones, aliteraciones, antonimias, etc.” (ANSCOMBRE, 1999: p. 34).

En la nostra terminologia, ens hem decantat per batejar aquest procediment²⁶ com a “anostrament *sub specie paroemiae*”, per tal com, d'una banda, es tracta d'un recurs mancat de tradició paremiològica en la llengua d'arribada (*anostrament*), i, d'altra banda, el tractament a què se sotmet es caracteritza per dotar-lo d'un cert caient parèmic del qual en resulti “un faux proverbe, qui ne sera pas une traduction littérale dans la langue cible, qui respectera les caractéristiques linguistiques, phonétiques ainsi que rythmiques du proverbe du texte et de la langue source” (MOGORRÓN, 2013: p. 352); comptat i debatut, un procediment *sub specie paroemiae*, que, en el nostre cas, i pel que fa a ambdues traduccions romanescs, d'entre els múltiples mecanismes que poden dotar una traducció d'aquest caient parèmic, hem cregut distingir-n'hi tres tipus: una forma rimada²⁷ (és a dir, basada en la rima), una forma ritmada²⁸ (per tant, fonamentada en el ritme) i una tercera, en base a l'alteració de l'ordre lògic de la frase²⁹.

²³ En aquest sentit, JERŠIN (2009: p. 193) no s'està d'esmentar “otra característica de las traducciones de las paremias: la traducción rimada de paremias (las traducciones rimadas dan la impresión de paremias que en r[e]alidad no existen bajo esa forma en la lengua meta)”.

²⁴ Segons GARCÍA-PAGE (1993: p. 53): “es frecuente la consecución a la vez de un ritmo tonal, apoyado en la pausa y la estructuración binaria, y la rima, aunque tales fenómenos no concurren siempre”.

²⁵ El mateix autor postula: “Los refranes presentan estructuras rítmicas como todo lo que afecta a la vida del hombre vista desde un punto de vista material, eso es, cuando se define como ser ‘natural’ [...]” (ANSCOMBRE, 1999: p. 35).

²⁶ Curiosament, Guil no es fa ressò d'aquest recurs entre els seus criteris, tot i que, tenint en compte que sí que hi contemplava el *calco* (en la nostra terminologia: “anostrament *ad litteram*”), podria haver-ne derivat un possible *calco parémico*.

²⁷ Per exemple, la traducció de FRUNZETTI (1965: I, p. 244) corresponent al quixotesc *Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza* (I, Cap. 19, p. 225): *Mortul sub zăbranic și viii la praznic!* [‘El mort sota el vel i els vius al banquet funerari!’].

²⁸ Vegeu la traducció de PAPU (1965: II, p. 190) que correspon al quixotesc *Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales* (II, Cap. 20, p. 872): *Afîtea parale faci cîte parale ai* [‘Tants pistrincs vals com pistrincs tens’].

²⁹ A tall d'exemple, esmentem la versió de PAPU (1965: II, p. 517) corresponent al quixotesc *De los desagradecidos está lleno el infierno* (II, Cap. 58, p. 1205): *De nerecunoscătóri geme iadul* [‘De desagraitcs es plany l’infern’].

8.2.6. QUANDOQUE HOMERUS

Per al títol d'aquest darrer apartat, ens hem permès d'extrafer el famós vers horacià: “quandoque bonus dormitat Homerus”³⁰ (*Epistula ad Pisones*: v. 359), bo i portant-ne el predicatiu *bonus* i el verb *dormitat*. Amb aquesta reserva, no pretenem sinó remarcar el fet que els *lapsus calami*, involuntàries badades en el cas homèric, a voltes sorgeixen d'una intencionalitat ben marcada. Dins d'aquest apartat, hi inclourem dos grups: l'*error* i l'*omissió*.

8.2.6.1. Error

Vet aquí aquell cas en què “El traductor fa una versió errònia de la parèmia de la LO^[31], generalment a causa de la incomprensió de l'original” (UGARTE, 2001: p. 138). Segons aquesta autora, “l'*error* no és pròpiament un criteri, perquè no és sistematitzable, però cal tenir-lo en consideració, perquè, òbviament, altera el sentit de l'original”. Per la seva banda, JERŠIN (2009: p. 189) anomena aquest supòsit *traducciones incorrectas*, i hi inclou les “paremias equivocadamente entendidas, y, por consiguiente, equivocadamente traducidas o parafraseadas”. Quant al corpus estudiat, només hi hem espigolat un error: mentre en l'original quixotesc *Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos* (II, Cap. 37, p. 1024) es palesa la igualtat entre les dues possibilitats (és a dir, entre perdre *por carta de más* o *por carta de menos*), en romanès, PAPU (1965: II, p. 340) interpreta que és molt millor perdre *por carta de más*, i, per tant, *Mai bine-i să sări peste șa decât să te poticnești* [‘És millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’].

8.2.6.2. Omissió

Finalment, en el cas de l'*omissió*, “El traductor omet la parèmia, de forma involuntària (oblit) o intencionada^[32] (reformulació d'un fragment, incomprensió de l'original)” (UGARTE, 2001: p. 138). No s'ha de confondre amb l'*error* dessús esmentat, puix que es pot tractar d'una decisió deliberada, a partir de diverses causes: “incomprensió de la llengua original, compensació de la parèmia en una altra part del text, o casos de traducció lliure” (UGARTE, 2001: p. 138). Pel que al nostre corpus respecta, n'hi hem espigolat un parell: primerament, PAPU (1965: II, p. 92) s'oblida de traduir el cervantí *Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte* (II, Cap. 10, p. 766); i, en segon lloc, MĂRCULESCU (2007: II, p. 497), per al quixotesc *Un abismo llama a otro y un pecado a otro pecado* (II, Cap. 60, p. 1229), omet la segona part de la formulació original: *Un adânc cheamă pe altul* [‘Un abisme (en) crida un altre’].

³⁰ Segons la traducció proposada per PERIS (2001: p. 141, núm. 2417): “fins el bon Homer fa, de tant en tant, una becaïna”; amb la glossa: “fins i tot el gran Homer és negligent i descarat en la seva obra”.

³¹ És a dir, la llengua d'origen.

³² En aquest sentit, MOGORRÓN (2013: p. 353) ens apunta una solució paremiològica que “consistia a eliminar du texte cible un proverbe embarrassant”.

9. CONCLUSIONS

CRITERIS		TRADUCTORS		
		FRUNZETTI	PAPU	MĂRCULESCU
EQUIVALÈNCIA <i>AD LITTERAM</i>	PURA	2	12	14
	IMPURA	4	9	3
EQUIVALÈNCIA <i>AD SENSUM</i>		6	14	0
ANOSTRAMENT <i>PARAPHRASTICI GENERIS</i>		5	20	2
ANOSTRAMENT <i>SUB SPECIE PAROEMIAE</i>	FORMA RIMADA	5	25	47
	FORMA RITMADA	3	6	9
	ALTERACIÓ DE L'ORDRE DE LA FRASE	0	5	5
ANOSTRAMENT <i>AD LITTERAM</i>	PUR	5	19	72
	IMPUR	8	52	49
<i>QUANDOQUE HOMERUS</i>	ERROR	0	1	0
	OMISSIÓ	0	1	1
TOTAL		38	164	202

En l'anterior quadre presentem un detallat resum estadístic de les traduccions quixotesques romaneses analitzades en la part central d'aquest treball¹. En primer lloc, segons la divisió que hem establert entre *equivalències* i *anostraments*, observem que la traducció de FRUNZETTI / PAPU (1965) ha resolt el 23'27% de parèmies cervantines amb algun tipus d'*equivalent*, és a dir, de parèmia preexistent en romanès²; la traducció de MĂRCULESCU (2007), en canvi, només hi ha reeixit en un 8'4%. Així doncs, quant a l'*anostrament* (una solució no genuïna en romanès) el percentatge de Mărculescu s'eleva a un 91'1%, prou superior al 75'7% de Frunzetti / Papu, en què, com dèiem abans, gairebé una de cada quatre solucions resulta genuïnament romanesa.

D'altra banda, també ens interessa fixar-nos en un tipus concret d'*anostrament*, aquell afaïçonat

¹ Tingueu en compte que totes aquestes versions romaneses s'esmenten a l'annex, bo i seguint la mateixa pauta del nostre quadre.

² Per obtenir aquest resultat, sumem les xifres corresponents a les "equivalència *ad litteram*" i "equivalència *ad sensum*".

sub specie paroemiae, puix que els autors intenten arribar a una versió que transmeti un cert caient parèmic. Amb aquest procediment, Frunzetti / Papu han resolt un 21'8% de parèmies quixotesques, mentre que Mărculescu, un 30'2%.

Gràcies a aquestes dades, podem arribar a un resultat que reculli totes aquelles solucions que a un neòfit de la llengua romanesa podrien semblar possibles o/i plausibles refranys; en aquest cas, doncs, sumem els resultats dels dos tipus d'*equivalències* (*ad litteram* i *ad sensum*) i els de l'esmentat "anostrament *sub specie paroemiae*", i n'obtenim un percentatge d'un 45% en el cas de Frunzetti / Papu, i d'un 38'6% per part de Mărculescu. Vet aquí com aquest resultat, en comparació al global de les *equivalències* (*ad litteram* i *ad sensum*), s'igualava molt més entre ambdues traduccions, pel fet que Mărculescu opta repetidament per "calcar" el refrany quixotesc, bo i dotant-lo, *se possibile*, de cert caient parèmic.

D'altra banda, quant a l'elevat nombre d'"anostraments *ad litteram*" per part de Mărculescu, no menys d'un 60% (en el cas de Frunzetti / Papu, un 41'5%), resulten d'allò més reveladores les notes 658, 1022 i 1969 del setè capítol, en les quals Mărculescu, si bé ens proposa a peu de pàgina una equivalència romanesa (per tant, una solució genuïna en la llengua d'arribada), acaba optant per aquest tipus de calc. Per citar-ne un exemple, arran del dialogisme *Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra*, MĂRCULESCU (2007: II, p. 548, n. 939) afirma: "Proverb: «Dijo la sartén a la caldera: Quítate allá, ojinegra» sau ['o'] «tirte [*sic*] allá, culnegra», echivalabil cu zicala noastră «Râde hârb de oală spartă» ['equivalent a la nostra dita «Riu bocí d'olla trencada»']"; això no obstant, l'anterior nota a peu de pàgina no impedeix que, a l'hora de traduir la parèmia del *Quijote*, prefereixi optar per (2007: II, p. 548): *Zice tigaia către ceaun: piei din ochii mei, cur negru* ['Diu la paella a (la) caldera: fuig de la meva vista, cul negre'].

Pel que fa a l'apartat *quandoque Homerus*, ens presenta unes dades, tenint en compte la categoria dels traductors, ben testimonials, que no fan sinó demostrar, ultra les homèriques capcinades, que tot bon cavall ensopega i tot bon cavaller cau. De fet, Frunzetti no cau cap vegada, si bé és cert que la seva participació és considerablement menor que la de Papu; mentre que aquest darrer comet un error i una omissió (dues atzagaiades que conformen només l'1% del total). Quant a Mărculescu, li detectem una única omissió (per tant, un 0'5% del total).

Respecte a la traducció de 1965, cal parar esment a les dimensions del corpus paremiològic,

molt més ampli a la segona part del *Quijote* que no pas a la primera³; en conseqüència, no ens ha de sobtar que Frunzetti aporti un 18'8% de les traduccions, mentre que Papu, un 81'2%. Així doncs, considerem aquests resultats massa desproporcionats per poder establir diferències de criteri clares entre ambdós traductors.

A tall de conclusió, tant el cal·lós romiatge per les diferents fitxes quixotesques com els resultats estadístics suara comentats semblen demostrar que la traducció de 1965 malda per trobar, en la mesura del possible, equivalents genuïnament romanesos; així doncs, en aquest cas, podríem afirmar que, en efecte, “Algo va de Pedro a Stan”. La traducció de Mărculescu, en canvi, roman marcada per un criteri unitari que el propi autor titllà de “literalitate expresivă”, que consisteix a bastir una traducció que respecti “cu scrupulozitate formele originale, mânat de [...] dorință de fidelitate”⁴ [‘amb escrupolositat les formes originals, menat pel [...] desig de fidelitat’]; així doncs, en aquest segon cas, i a diferència de la primera traducció, podríem concloure que “Algo va de Pedro a... Pedro”.

³ Recordem que Papu fou l'encarregat de traduir la segona part, i, Frunzetti, la primera, així com tots els versos continguts a l'obra.

⁴ Fragment d'una entrevista concedida a Andra Rotaru, publicada el 21 d'octubre de 2011 a *Ziarul de Duminică* (consultable en línia a: <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/sorin-marculescu-murim-intr-un-sens-mai-larg-numai-in-ce-scriem-sau-cream-ci-si-prin-fiecare-lucru-pe-care-l-facem-de-andra-rotaru-8883650>).

BIBLIOGRAFIA

EDICIONS DEL *QUIJOTE*

CERVANTES, Miguel de (2004): *Don Quijote de la Mancha* (edició de l'Institut Cervantes, dirigida per RICO, Francisco). Barcelona: Galaxia Gutenberg – Círculo de Lectores.

- ROMANÈS

CERVANTES (1965): *Don Quijote de la Mancha* (trad. de FRUNZETTI, Ion / Edgar PAPU) [Vol. I-II]. București: Editura pentru Literatură Universală.

CERVANTES, Miguel de (2007): *Don Quijote de la Mancha*^[1] (trad. de MĂRCULESCU, Sorin) [Vol. I-II]. Pitești: Paralela 45.

- GALLEC

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (2005 [1992]): *O enxeñoso Fidalgo Don Quixote da Mancha* (trad. de ARIAS LÓPEZ, Valentín / Xela ARIAS CASTAÑO / M.ª Xesús SENÍN FERNÁNDEZ / M.ª Xosefa S. FERNÁNDEZ / X. Antón PALACIO SÁNCHEZ / Xavier SENÍN) [Vol. I-II]. A Coruña: La Voz de Galicia.

- PORTUGUÈS

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (2002): *Dom Quixote de la Mancha* (trad. de VISCONDES DE CASTILHO e AZEVEDO). São Paulo: Nova Cultural.

CERVANTES SAAVEDRA, M. de (2005): *Dom Quixote de la Mancha* (trad. de SERRAS PEREIRA, Miguel). Lisboa: Publicações Dom Quixote.

- CATALÀ

CERVANTES SAAVEDRA, Miquel de (2005 [1905]): *L'enginyós hidalgo Don Quixote de la Mancha* (trad. en mallorquí de RULLAN, Ildefonso). Barcelona: La Foradada.

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (1969): *Don Quixot de la Mancha* (trad. de CIVERA i SORMANI, Joaquim). Barcelona: Editorial Tarraco.

CERVANTES, M. De (2005^[2]): *L'enginyós cavaller Don Quixot de la Mancha* (trad. de BULBENA i TUSELL, Antoni). Barcelona: Edicions 62.

- FRANCÈS

CERVANTÈS (2002 [1949]): *L'Ingénieux Hidalgo Don Quichotte de la Manche. Première partie* (trad. de OUDIN, César, revisada per CASSOU^[3], Jean) [Vol. I]. Saint-Amand (Cher): Gallimard.

¹ A dreta llei, la traducció de Mărculescu va veure significativament la llum l'any 2005; això no obstant, com que l'edició de què nosaltres disposem és formalment idèntica a l'esmentada, preferim no afeixugar cadascuna de les nombroses aparicions d'aquest referent bibliogràfic amb la precisació "2007 [2005]".

² Si bé la primera edició de Bulbena aparegué el 1891, després patí múltiples revisions i reedicions (tant en vida de l'autor com pòstumament), essent-ne la darrera l'edició de 2005 de què disposem.

CERVANTÈS (2006 [1949]): *L'Ingénieux Hidalgo Don Quichotte de la Manche. Deuxième partie* (trad. de DE ROSSET, François, revisada per CASSOU^[4], Jean) [Vol. II]. Saint-Amand (Cher): Gallimard.

CERVANTÈS (2010 [2008]): *Don Quichotte* (trad. de FANLO, Jean-Raymond) [Vol. I-II]. Paris: Le Livre de Poche.

- **ITALIÀ**

CERVANTES, Miguel de (2005 [1957]): *Don Chisciotte della Mancia* (trad. de BODINI, Vittorio) [Vol. I-II]. Torino: Einaudi.

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (1960): *Il fantasioso gentiluomo Don Chisciotte della Mancia* (trad. de VIAN, Cesco / Paola COZZI) [Vol. I-II]. Milano: Club del Libro.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

ÁLVAREZ DÍAZ, Juan José (2008): «El elemento épico y militar en los refranes del *Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 11-28 [Edició en CD].

ÁLVAREZ DÍAZ, Juan José (2009): «Las armas y las letras en el refranero. El pleito que inspiró a Cervantes», *Paremia* 18, p. 77-85.

AMADES, Joan (2008 [1933]): *Origen i sentit d'alguns proverbis*. Tarragona: Edicions l'Agulla de Cultura Popular.

AMADES, Joan (1990² [1935]): *Refranyes personals*. Barcelona: Editorial Selecta – Catalònia.

AMADES, Joan (2008 [1935]): *Màgia de la paraula*. Tarragona: Edicions l'Agulla de Cultura Popular.

AMADES, Joan (1985 [1951]): *Refranyer català comentat*. Barcelona: Editorial Selecta.

AMADES, Joan (1983): *Refranyer musical – Comparances*. Barcelona: Editorial Selecta.

ANSCOMBRE, Jean-Claude (1999): «Estructura métrica y función semántica de los refranes», *Paremia* 8, p. 25-36.

ARTHABER, Augusto (1929): *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali*. Milano: Ulrico Hoepli.

Autoridades = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1984 [1726-1739]): *Diccionario de autoridades*. Madrid: Gredos. També consultable en línia: <<http://web.frl.es/DA.html>>.

³ Tingueu en compte que “celle [traduction] de César Oudin et François de Rosset, du XVIIe siècle, [a été] revue par Jean Cassou et publiée dans la bibliothèque de La Pléiade, en 1949” (PRIVAT, 1999: p. 424-425).

⁴ Ídem.

- BALDUCCI, Sanzio (2011): «Aspetti retorici nell'analisi dei proverbi», *Ragionamenti intorno al proverbio (Atti del II Congresso internazionale dell'Atlante Paremiologico Italiano. Andria, 21-24 aprile 2010)*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 151-157.
- BARRADO BELMAR, Mari Carmen (2008): «Misoginia o cordura en algunas paremias del *Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 39-48 [Edició en CD].
- BARRADO BELMAR, Mari Carmen (2011): «Dios en los proverbios italianos y españoles. Estudio comparativo», *Ragionamenti intorno al proverbio (Atti del II Congresso internazionale dell'Atlante Paremiologico Italiano. Andria, 21-24 aprile 2010)*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 207-218.
- BARSANTI VIGO, Mª Jesús (2006): «Cinco refranes retóricos de Sancho en *El Quijote* de Ludwig Tieck», *Paremia* 15, p. 179-186.
- BARSANTI VIGO, María Jesús (2008): «Los refranes en el *Quijote*: estudio lingüístico y literario», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 49-72 [Edició en CD].
- BOGGIONE, Valter / Lorenzo MASSOBRIO (2004): *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi. 30.000 detti raccolti nelle regioni italiane e tramandati dalle fonti letterarie*. Torino: UTET.
- BOQUERA MATARREDONA, María (1994): «La traducción al español de paremias en *The pickwick papers*: refranes y proverbios», *Paremia* 3, p. 89-96.
- BOQUERA MATARREDONA, María (1996): «La traducción al español de paremias en *The Pickwick papers*: los wellerismos», *Paremia* 5, p. 79-86.
- BOTEZATU, Grigore / Andrei HÂNCU (2003³): *Dicționar de proverbe și zicători românești*. București / Chișinău: Litera Internațional.
- BRILL, Tony (1981): *Legende populare românești*. București: Editura Minerva.
- BRONZINI, Giovanni Battista (1999): «La logica del proverbio. Problemi e prospettive di classificazione e analisi», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 45-55.
- BURREL, Mercedes (1993): «Paremiología contrastiva en la clase de idiomas (inglés, castellano, catalán)», *Paremia* 2, p. 211-217.
- CABALLERO, Justo (1970): *Guía – Diccionario del Quijote*. México D.F.: Editorial España Errante.
- CALCIU, Alexandru / Constantin DUHĂNEANU / Dan MUNTEANU (1979): *Dicționar roman-spaniol*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

CALCIU, Alexandru / Zaira SAMHARADZE (2005²): *Dicționar spaniol – român*. București: Univers Enciclopedic.

CALLES VALES, José (2006): *Refranes[,] proverbios y sentencias*. Alcobendas (Madrid): Editorial LIBSA.

CAMPOS, Juana G. / Ana BARELLA (1998): *Diccionario de Refranes*^[5]. Madrid: Espasa Calpe.

CANDÓN, Margarita / Elena BONNET (1993): *A buen entendedor... Diccionario de frases hechas de la lengua castellana*. Fuenlabrada (Madrid): Anaya & Mario Muchnick.

CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús / Julia SEVILLA MUÑOZ / Manuel SEVILLA MUÑOZ (2005): *Refranes, otras paremias y fraseologismos en Don Quijote de la Mancha*. Burlington, Vermont: "Proverbium" in cooperation with the Department of German and Russian. The University of Vermont.

CARTALEANU, Tatiana / Olga COSOVAN / Elena CARTALEANU (2007): *Dicționar de proverbe comentate*. Chișinău: Știința.

CASADO CONDE, María-Leonisa / Santiago ÁGUEDA ÁGUEDA / Begoña ÁGUEDA CARRILLO DE ALBORNOZ / Justo PÉREZ CORRAL (1998): *Proverbios españoles. Traducidos al inglés, francés, alemán e italiano*. Madrid: Sociedad General Española de Librería.

CASTILLO DE LUCAS, Antonio (1996): «Refranes de aplicación médica en *El Quijote*», *Paremia* 5, p. 43-48.

CASTRO, Américo (1987² [1925]): *El pensamiento de Cervantes*. Barcelona: Crítica.

CENTRO VIRTUAL CERVANTES (2005-): *Refranero Multilingüe* [consultable en línea]. <<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Busqueda.aspx>>.

CERVINI, Claudia / Manuela GUARINI AMATO / Luisa MELIS (1999): «Le varianti paremiologiche del detto proverbiale *ogni figlio pare bello alla mamma* nei materiali dell' API», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 177-191.

CHACOTO, Lucília (2008): «Los refranes de *Don Quijote de la Mancha* en la traducción portuguesa», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 97-144 [Edició en CD].

COLL y VEHÍ, José (1874): *Los refranes del Quijote. Ordenados por materias y glosados*. Barcelona: Imprenta del Diario de Barcelona.

COLOMBI, María Cecilia (1989): *Los refranes en el Quijote: texto y contexto*. Potomac: Scripta Humanistica, núm. 61.

⁵ Si us voleu centrar en les parèmies quixotesques contingudes en aquesta obra, resulta imprescindible l'article de MORVAY (2005).

COLÓN^[6], Germán (2005): *Las primeras traducciones europeas del Quijote*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona [Cuadernos de Filología (Seminari de Filologia i Informàtica), núm. 6].

COLÓN DOMÈNECH, Germà (2010): «Los refranes en la Romania», *Paremiologia romance. Los refranes meteorológicos* (eds. GARGALLO, José Enrique / Maria-Reina BASTARDAS / Joan FONTANA / Antonio TORRES). Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 11-23.

COMBET, Louis (1996): «Los refranes: origen, función y futuro», *Paremia* 5, p. 11-22.

COMBET, Louis (1997): «La fonction occulte des proverbes dans le *Don Quichotte*», *Paremia* 6, p. 173-178.

CONCA, Maria (1987): *Paremiologia*. València: Universitat de València.

CONDE TARRÍO, Germán (2001): *Diccionario de refráns. Correspondencias en castelán e francés*. Vigo: Galaxia.

CORREAS, Gonzalo (2000 [1627]): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales* (edició de COMBET, Louis, revisada per JAMES, Robert / Maïte MIR-ANDREU). Madrid: Nueva Biblioteca de Erudición y Crítica / Editorial Castalia.

COVARRUBIAS^[7], Sebastián de (1977 [1611]): *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*. Madrid: Ediciones Turner.

CUCEU, Ion (2008): *Dicționarul proverbelor românești*. București-Chișinău: Litera Internațional.

DCVB = ALCOVER, Antoni M. / Francesc de B. MOLL (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll [10 vols]. També consultable en línia: <<http://dcvb.iecat.net/>>.

DE = POPA, Marcel D. / Alexandru STĂNCIULESCU / Gabriel FLORIN-MATEI / Anicuța TUDOR / Carmen ZGĂVĂRDICI / Rodica CHIRIACESCU (1993-2003): *Dicționar enciclopedic*. Consultable en línia: <<http://dexonline.ro>>.

DER = CIORĂNESCU, Alexandru (1958-1966): *Dicționarul etimologic român*. Consultable en línia: <<http://dexonline.ro>>.

DEX = ACADEMIA ROMÂNĂ / INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN” (1998): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a)*. Consultable en línia: <<http://dexonline.ro/>>.

DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007²): *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana. També consultable en línia: <<http://dlc.iec.cat/>>.

DOBRESCU, Alexandru (coord.) (1997): *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*. Chișinău: Litera.

⁶ En aquesta referència bibliogràfica i en la següent, respectem el nom tal com figura a cada edició.

⁷ Ens permetem intervenir en el nom de l'autor que, en aquesta curiosa versió, apareix com a *Cobarrubias*.

- DOVAL, Gregorio (1995): *Del hecho al dicho*. Madrid: Ediciones del Prado.
- DPLP = *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* (2008-2013). Consultable en línea: <<http://www.priberam.pt/dlpo/>>.
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001²²): *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: Espasa Calpe. También consultable en línea: <<http://lema.rae.es/drae/>>.
- DRAG = REAL ACADEMIA GALEGA (2012): *Diccionario da Real Academia Galega*. Consultable en línea: <<http://www.realacademiagalega.org/diccionario#inicio.do>>.
- DRÖSCHER, Vitus B. (1984): *Hay que aullar con los lobos (La singular veracidad de los dichos sobre animales)*. Barcelona: Planeta.
- DUDA, Gabriela (2007): *Dicționar de locuțiuni ale limbii române*. București: All Educational.
- DUMISTRĂCEL, Stelian (1997): *Expresii românești. Biografii – motivații*. Iași: Institutul European.
- DUȚĂ, Victor (1997): *Dicționar de aforisme, expresii, maxime, proverbe și zicători*. București: Editura Victor.
- EISENBERG, Daniel (1993): *Cervantes y Don Quijote*. Barcelona: Montesinos Editor.
- ESTÉVEZ MOLINERO, Ángel (1999): «Paremias de Sancho, parénesis de Don Quijote y algunos entretenidos razonamientos», *Paremia* 8, p. 155-160.
- ETXABE DÍAZ, Regino (2001): *Gran diccionario de refranes*. Barcelona: Larousse.
- FARNÉS, Sebastià (1992-1998): *Paremiologia catalana comparada* (edició a cura de VIDAL ALCOVER, Jaume / Magí SUNYER / Josep Lluís SAVALL, amb la col·laboració de PUJOL, Josep M.) [8 vols.]. Barcelona: Columna.
- FLONTA, Teodor (1992a): *Dicționar Englez-Francez-Român de proverbe echivalente*. București: Teora.
- FLONTA, Teodor (1992b): *Dicționar Englez-Spaniol-Portughez-Român de proverbe echivalente*. București: Teora.
- FONTANA i TOUS, Joan (2009): «*Pisica blândă... Trazas felinas en el refranero rumano*», *Interlingüística* 18, p. 402-412.
- FRANCESCHI, Temistocle (1994): «Il proverbio e la Scuola Geoparemiologica Italiana», *Paremia* 3, p. 27-36.
- FRANCESCHI, Temistocle (1999): «L'Atlante Paremiologico Italiano e la Geoparemiologia», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 1-22.

FRANCESCHI, Temistocle (2004): «La formula proverbiale», BOGGIONE, Valter / Lorenzo MASSOBRIO: *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi. 30.000 detti raccolti nelle regioni italiane e tramandati dalle fonti letterarie*. Torino: UTET, p. IX-XVIII.

FRANCESCHI, Temistocle (coord.) (2011): *Ragionamenti intorno al proverbio (Atti del II Congresso internazionale dell'Atlante Paremiologico Italiano. Andria, 21-24 aprile 2010)*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

FRUNZETTI, Ion (1956): «Cervantès en Roumanie», *Europe* 34 (núm. 121-122), p. 50-54.

GARCÍA BORRÓN, Juan Pablo (1998-1999): «Wellerismos», *Anuari de Filologia*, Volum XXI, Secció F, Número 9, p. 39-54.

GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel (1982): «Frasas de la vida», *El País* [18 d'agost de 1982].

GARCÍA-PAGE, Mario (1993): «La función lúdica en la lengua de los refranes», *Paremia* 2, p. 51-58.

GARCÍA ROMERO, Fernando (2008): «Una golondrina no hace primavera», *Paremia* 17, p. 131-147.

GARCÍA YEBRA, Valentín (1997³): *Teoría y práctica de la traducción* [2 vols.]. Madrid: Gredos.

GARCÍA YEBRA, Valentín (2006): *Experiencias de un traductor*. Madrid: Gredos.

GARCÍA YELO, Marina (2007): «El Lazarillo de Tormes, apuntes paremiológicos para el análisis de la unidad de la obra», *Culturas Populares. Revista Electrónica* 5. Consultable en línea: <<http://www.culturaspopulares.org/textos5/articulos/garciayelo.htm>>.

GARCÍA YELO, Marina / Mª Ángeles GARCÍA JOVE (2008): «El léxico en las paremias clásicas o populares del *Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 145-166 [Edició en CD].

GARGALLO, José Enrique (2008): «“San Raimundo trae la golondrina del otro mundo”. Golondrinas y ciclo estacional en el calendario romance de refranes», *Critica del testo* XI / 1-2, 2008 - *L'Europa dei proverbi* (coords. PUNZI, Arianna / Isabella TOMASSETTI). Roma: Viella / Sapienza Università di Roma, p. 345-358.

GHEORGHE, Gabriel (1986): *Proverbele românești și proverbele lumii romanice*. București: Editura Albatros.

GUIL POVEDANO, Pura (2008): «Estrategias de traducción: las paremias del *Quijote* en italiano», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 167-182 [Edició en CD].

HERNANDO CUADRADO, Luis Alberto (1997): «Estilística del refrán», *Paremia* 6, p. 327-332.

HERNANDO CUADRADO, Luis Alberto (2010): *El refrán como unidad lingüística del discurso repetido*. Madrid: Escolar y Mayo Editores.

- HINȚESCU, Josef Carl (1985): *Proverbele românilor*. Timișoara: Editura Facla.
- IRIBARREN, José María (1974⁴): *El porqué de los dichos (sentido, origen y anécdota de los dichos, modismos y frases proverbiales de España con otras muchas curiosidades)*. Madrid: Aguilar.
- JARILLA BRAVO, Salud María (2008): «Traducción de elementos paremiológicos: *I Malavoglia* de Giovanni Verga», *Critica del testo* XI / 1-2, 2008 - *L'Europa dei proverbi* (coords. PUNZI, Arianna / Isabella TOMASSETTI). Roma: Viella / Sapienza Università di Roma, p. 119-132.
- JERŠIN, Alenka (2009): «El refranero de Sancho por el revés: las traducciones de los refranes de Sancho Panza al italiano y al esloveno (algunas observaciones)», *Verba hispanica: anuario del Departamento de Lengua y Literatura Españolas de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Ljubljana*, 17. Ljubljana: Universidad de Ljubljana, p. 183-196.
- JUNCEDA, Luis (1991): *Del dicho al hecho*. Barcelona: Ediciones Obelisco.
- KARAGJOZI-KORE, Mimoza (2009): «Parallèle entre les proverbes albanais et roumains», *Diversité et identité culturelle en europe* (coord. BÂRLEA, Petre Gheorghe) [Tome VI]. București: Editura Muzeul Literaturii Române, p. 61-66.
- LAPUCCI, Carlo (1983): *Animali e caccia nei proverbi*. Firenze: Editoriale Olimpia.
- LEYVA, José (2004): *Refranes, dichos y sentencias del Quijote*. Madrid: Libro-Hobby.
- LUJÁN, Néstor (1993²): *Cuento de cuentos (origen y aventura de ciertas palabras y frases proverbiales)*. Barcelona: Folio.
- MAL LARA, Juan de (2013 [1568]): *La Philosophía vulgar*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- MARÍN, Alfredo (2003): *El origen de los refranes*. Barcelona: Editorial Claret.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis (1995 [1953]): *Refranero general ideológico español*. Madrid: Real Academia Española.
- MELIS, Luisa (1999): «Particolarità strutturali del proverbio sardo», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 375-386.
- MILLIO, Mariana (1999): *Dicționar de proverbe, maxime și zicători englez-român*. București: Editura Elis.
- MOGORRÓN HUERTA, Pedro (2013): «Traitement et traduction des proverbes espagnols du Quichote», *Parémiologie. Proverbes et formes voisines* (eds. BENAYOUN, Jean-Michel / Natalie KÜBLER / Jean-Philippe ZOUOGBO) [Tome II]. Sainte Gemme: Presses Universitaires de Sainte Gemme, p. 345-362.
- MOLHO, Mauricio (1976): *Cervantes: raíces folklóricas*. Madrid: Gredos.

MONTREYNAUD^[8], Florence / Agnès PIERRON / François SUZZONI (1993): *Dictionnaire de proverbes et dictons*. Paris: Le Robert.

MORVAY, Károly (1997): «Aspectos lexicográficos y didácticos de la Paremiología y Fraseología», *Paremia* 6, p. 423-432.

MORVAY, Károly (2001): «Apuntes sobre la vitalidad de la fraseología cervantina», *Cervantes y la narrativa moderna. Coloquio Internacional. Debrecen, 19-20 de octubre de 2000* (redactors SCHOLZ, L. / L. VASAS). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, p. 70-86.

MORVAY, Károly (2005): «Al buen refranear llaman Sancho (Sobre las paremias del Quijote)», *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica (Budapest)*. Tomus XXVI (2003-2005), p. 149-184.

MUNTEAN, George (1967): *Proverbe românești*. București: Editura pentru literatură.

MUNTEAN, George (1984): *Proverbe românești*. București: Editura Minerva [versió lleugerament ampliada de l'obra anterior].

MUNTEANU COLÁN, Dan (2007): «El papel de los refranes en la comprensión y producción del texto», *Revista de Filología* 25, p. 467-475.

NAVARRO SALAZAR, María Teresa (1999): «Problemi di traduzione paremiologica: il caso di *I Malavoglia*», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API)*. Modica, 26-28 ottobre 1995 (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 157-175.

NEAGU, Valeria / Maria Gabriela NECHEȘ / Tudora ȘANDRU MEHEDIŢI / Maria Melania ALBU (2008): *Dicționar frazeologic spaniol-român*. București: Univers Enciclopedic - Academia Română / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”.

NEGREANU, Constantin (1983): *Structura proverbelor românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

NIKOLÁEVA, Julia (1997): «Lo traducible e intraducible en las paremias (análisis de refraneros españoles, italianos y rusos)», *Paremia* 6, p. 445-450.

NODEX = LITERA INTERNAȚIONAL (2002): *Noul dicționar explicativ al limbii române*. Consultable en línia: <<http://dexonline.ro/>>.

NUESSEL, Frank (2005): «Anthroponyms in a Corpus of the Proverbs of Spain», *Proverbium* 22, p. 245-262.

OLINESCU, Marcel (2004 [1944]): *Mitologie românească*. București: Editura 100+1 Gramar.

OLMOS CANALDA, Elías (1998² [1940]): *Los refranes del Quijote*. Madrid: CIE.

⁸ El volum es divideix en tres parts ben diferenciades: *Proverbes de langue française* (p. 1-102), a cura de François SUZZONI; *Dictons de langue française* (p. 103-182), obra d'Agnès PIERRON, i *Proverbes du monde* (p. 183-433), part realitzada per Florence MONTREYNAUD. A l'hora d'esmentar la font, emprem la fórmula "MONTREYNAUD *et alii*, 1993", si bé creiem de justícia apuntar que la secció de Florence Montreynaud no ens ha interessat per al nostre treball actual, mentre que, en canvi, hem pouat escadusserament de la segona part (a cura d'AGNÈS PIERRON) i, sobretot, de la primera (a cura de François SUZZONI).

- OPRICA, Daniela (2013): «Estudio intercultural de las unidades fraseológicas rumanas relativas a los alimentos», *Paremia* 22, p. 135-148.
- ORERO CLAVERO, Pilar (1997): «El wellerismo en la tradición paremiológica española», *Paremia* 6, p. 459-464.
- ORERO CLAVERO, Pilar (2005): «The Translation of Wellerisms: The Spanish Case», *Proverbium* 22, p. 263-271.
- PALACÍN IGLESIAS, Gregorio B. (1965): *El Quijote en la Literatura Universal*. Madrid: Ediciones Leira.
- PÀMIES, Víctor / Jordi PALOU (2012²): *Els 100 refranys més populars*. Valls: Cossetània Edicions.
- PANN, Anton (1982 [1847]): *Povestea vorbii*. București: Editura Minerva.
- PARÉS i PUNTAS, Anna (1999): *Tots els refranys catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Herón (1996): *El hablar lapidario. Ensayo de paremiología mexicana*. Zamora: El Colegio de Michoacán.
- PERIS, Antoni (2001): *Diccionari de locucions i frases llatines*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- PICCILLO, Giuseppe (1999): «Proverbi siciliani e proverbi romeni in un'opera di Alexiu Viciu», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 305-312.
- PISOT, Rafael / Loreta MAHALU / Constantin TEODOROVICI (2002): *Dicționar spaniol-român de expresii și locuțiuni*. Iași: Polirom.
- PRIVAT, Maryse (1997): «Proverbes, métaphores et traduction», *Paremia* 6, p. 511-514.
- PRIVAT, Maryse (1999): «Quelques proverbes du *Don Quijote* vus dans trois traductions françaises», *Paremia* 8, p. 423-428.
- PUNZI, Arianna / Isabella TOMASSETTI (coord.) (2008): *L'Europa dei proverbi*^[9]. Roma: Viella / Sapienza Università di Roma.
- RĂDULESCU, Anda (2013): «Pourquoi est-il difficile de traduire les proverbes ? (application sur les parémies roumaines formées avec le mot *drac* [diable])», *Paremia* 22, p. 53-68.
- REQUENA, Miguel (2004): «Los refranes del “Quijote”», *Volumen Complementario a Don Quijote de la Mancha* (edició de l'*Instituto Cervantes*, dirigida per RICO, Francisco). Barcelona: Galaxia Gutenberg – Círculo de Lectores, p. 882-895.
- RICO, Francisco (2012): *Tiempos del «Quijote»*. Barcelona: Acantilado.

⁹ Es tracta d'un número especial de la revista quadrimestral *Crítica del texto*, corresponent a l'any XI, núm. 1-2, 2008.

- RIQUER, Martín de (1950): *Resumen de versificación española*. Barcelona: Seix Barral.
- RIQUER, Martín de (2003): *Para leer a Cervantes*. Barcelona: Acantilado.
- RODRÍGUEZ VALLE, Nieves (2005): «Parecias en *El Quijote* de 1605 como estrategias literarias», *Paremia* 14, p. 105-115.
- RODRÍGUEZ VALLE, Nieves (2008a): «La “creación” de refranes en el *Quijote*», *Paremia* 17, p. 143-151.
- RODRÍGUEZ VALLE, Nieves (2008b): «Poética, filosofía y teoría en los refranes del *Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 193-224 [Edició en CD].
- ROMERO, Constantino (2001²): *Mil refranes, mil verdades*. Barcelona: Ediciones Martínez Roca.
- ROSENBLAT, Ángel (1971): *La lengua del “Quijote”*. Madrid: Gredos.
- RUIZ VILLAMOR, Jesús M^a / Juan Manuel SÁNCHEZ MIGUEL (1999²): *Refranero popular manchego (Y los refranes del Quijote)*. Ciudad Real: Biblioteca de Autores Manchegos (Diputación de Ciudad Real).
- RUSU-PĂSĂRIN, Gabriela (2006): *Calendar popular românesc*. Craiova: Scrisul românesc.
- SALA, Marius (2010): *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*. București: Humanitas.
- SARDELLI, Mª Antonella (2008): «La Iglesia, Dios y los santos en la fraseología de *Don Quijote*. Estudio contrastivo de algunas traducciones italianas», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 225-247 [Edició en CD].
- SCHWAMENTHAL, Riccardo / Michele L. STRANIERO (1991): *Dizionario dei proverbi italiani*. Milano: Rizzoli.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia (1988): *Hacia una aproximación conceptual de las parecias francesas y españolas*. Madrid: Editorial Complutense.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia (1993): «Las parecias españolas: clasificación, definición y correspondencia francesa», *Paremia* 2, p. 15-20.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia / Álvaro ARROYO ORTEGA (1993): «La noción de ‘expresión idiomática’ en francés y en español», *Revista de Filología Francesa* 4, p. 247-260.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia (1999): «Los refranes del API comparados con los de la tradición española y francesa», *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell’Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995* (coord. TROVATO, Salvatore C.). Roma: Il Calamo, p. 97-105.

SEVILLA MUÑOZ, Julia / Jesús CANTERA ORTIZ DE URBINA (2002): *Pocas palabras bastan: vida e interculturalidad del refrán*. Salamanca: Diputación de Salamanca / Centro de Cultura Tradicional.

SEVILLA MUÑOZ, Julia (2005): «Presupuestos paremiológicos de una propuesta metodológica para la enseñanza de los refranes a través de *El Quijote*», *Paremia* 14, p. 117-128.

SEVILLA MUÑOZ, Julia (2008a): «Las categorías paremiológicas en *El Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 249-264 [Edició en CD].

SEVILLA MUÑOZ, Julia (2008b): «Formas paremiológicas y criterios de clasificación (francés-español)», *Crítica del texto* XI / 1-2, 2008 - *L'Europa dei proverbi* (coord. PUNZI, Arianna / Isabella TOMASSETTI). Roma: Viella / Sapienza Università di Roma, p. 235-248.

SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos Alberto CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR (2008): «Los refranes y *El Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 5-10 [Edició en CD].

SEVILLA MUÑOZ, Julia (2010): «La investigación sobre refranes meteorológicos en la revista *Paremia*», *Paremiología romance. Los refranes meteorológicos* (eds. GARGALLO, José Enrique / Maria-Reina BASTARDAS / Joan FONTANA / Antonio TORRES). Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 51-64.

SEVILLA MUÑOZ, Julia (2012): «¿Tanto va el cántaro a la fuente que... encuentra un universal paremiológico?», *Les Cahiers de Framespa* 10 [Univ. Toulouse]. Consultable en línia: <<http://framespa.revues.org/1641>>.

SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos Alberto CRIDA ÁLVAREZ (2013): «Las paremias y su clasificación», *Paremia* 22, p. 105-114.

SOLIU, Xesc (1986): *El seny d'un poble (100 dites i refranys catalans comentats)*. Barcelona: Edicions Terra Nostra "Catalunya Cristiana".

STANCIU, Dumitru (2005): «Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* [The Proverbs of the Romanians from Romania, Bessarabia, Bukovina, Hungary, Istria and Macedonia] (București 2003)», *Proverbium* 22, p. 473-475 [ressenyà sobre l'aparició de l'edició facsímil de l'obra de Zanne (1895-1903)].

ȘĂINEANU, Lăzar (1929⁶): *Dicționar universal al limbei române*. Craiova: Editura „Scrisul Românesc”. Consultable en línia: <<http://dexonline.ro/>>.

ȘANDRU-MEHEDINȚI¹⁰, Tudora (2004): «Traducciones rumanas de la obra de Cervantes», *PLURAL Cultura & Civilización* 2 (22)/2004. *La confesión forma de diálogo* (Instituto Cultural Rumano), p. 259-266.

¹⁰ Coautora del diccionari de NEAGU *et alii* (2008), obra en què apareix sense guió entre cognoms. En cada cas respectem l'ortografia de l'original.

TARNOVSKA, Olga (2005): «Sobre los refranes de *El Quijote*», *Didáctica (Lengua y Literatura)* 17, p. 285-300.

TARNOVSKA, Olga (2008): «La traducción ucraniana del *Quijote* y el mínimo paremiológico español», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 265-282 [Edició en CD].

TEODORESCU-KIRILEANU, Simion (1923): *Proverbe agricole (Invățături pentru plugari alese de S. Teodorescu-Kirileanu)*. București: Editura Cultura Națională.

TOMASSETTI, Isabella (2008): «Note per una semantica diacronica del castigliano *refrán*», *Critica del testo XI / 1-2, 2008 - L'Europa dei proverbi* (coord. PUNZI, Arianna / Isabella TOMASSETTI). Roma: Viella / Sapienza Università di Roma, p. 269-301.

TORRES TORRES, Antonio (2013): «Paremiología española e hispanoamericana. Los americanismos parémicos», *Dialectología* 10, p. 87-105. Consultable en línea: <<http://www.publicacions.ub.edu/revistes/dialectologia10/>>.

TRECCANI = ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA: *Vocabolario*. Consultable en línea: <<http://www.treccani.it/vocabolario/>>.

TROVATO, Salvatore C. (1999): *Proverbi locuzioni modi di dire nel dominio linguistico italiano (Atti del I Convegno di Studi dell'Atlante Paremiologico Italiano (API). Modica, 26-28 ottobre 1995)*. Roma: Il Calamo.

UGARTE, Xus (2001): «A *perro viejo no cuz cuz*: criteris de traducció paremiològica en quatre versions de *La Celestina*», *Quaderns. Revista de traducció* 6, p. 133-145.

URBINA, Eduardo (1991): *El sin par Sancho Panza: parodia y creación*. Barcelona: Anthropos.

VIZCARRONDO SABATER, Ana (2008): «Vigencia de los refranes del *Quijote*», *Estudios paremiológicos (II. Los refranes y El Quijote)* (eds. SEVILLA MUÑOZ, Julia / Carlos A. CRIDA ÁLVAREZ / Mª I. Teresa ZURDO RUIZ-AYÚCAR). Atenas: Τα καλώς κείμενα, p. 327-336 [Edició en CD].

ZANNE, Iuliu A. (1895-1912 [2003-2004])^[11]: *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* [10 vols.]. București: Editura Librăriei Socecu & Comp.

ZULUAGA, Alberto (1997): «Sobre las funciones de los fraseologismos en textos literarios», *Paremia* 6, p. 631-640.

ZULUAGA, Alberto (1999): «Traductología y fraseología», *Paremia* 8, p. 537-549.

¹¹ Per a gran sort nostra, disposem del primer volum original (publicat, recordem-ho, el 1895); per a la resta, n'emprem l'edició facsímil apareguda entre els anys 2003 i 2004.

ANNEXOS

ANNEX 1: EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM

EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM (FRUNZETTI)

1. Pura

1	<i>Sîrguința e mama norocului</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 614) ['La diligència és la mare de la bona sort']	<i>La diligencia es madre de la buena ventura</i> (I, Cap. 46, p. 582)
2	<i>Nu trebuie să vorbești de funie în casa spînzuratului</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 333) ['No has de parlar de la soga a la casa del penjat']	<i>No se ha de mentar la soga en casa del ahorcado</i> (I, Cap. 25, p. 312)

2. Impura

1	<i>Iubesc trădarea, dar urăsc pe trădători</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 528) ['Estimo la traició, però odio els traïdors']	<i>Aunque la traición aplace, el traidor se aborrece</i> (I, Cap. 39, p. 502)
2	<i>Nu-i bine să dai vrabia din mină pe cioara din par</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 417) ['No està bé donar el pardal de la mà per la cornella del pal']	<i>Más vale pájaro en mano que buitre volando</i> (I, Cap. 31, p. 397)
3	<i>Ulciorul nu merge de multe ori la apă</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 408) ['La gerra no va gaire vegades a l'aigua']	<i>Tantas veces va el cantarillo a la fuente...</i> (I, Cap. 30, p. 387)
4	<i>Cu o rîndunică, seňor, nu se face primăvară</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 175) ['Amb una oreneta, seňor, no es fa primavera']	<i>Una golondrina sola no hace verano</i> (I, Cap. 13, p. 154)

EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM (PAPU)

1. Pura

1	<i>De la vorbă pîn' la faptă-i lungă calea</i> (PAPU, 1965: II, p. 317) ['De la paraula fins al fet és llarg el camí']	<i>Del dicho al hecho hay gran trecho</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
2	<i>De la vorbă și pîn' la faptă îi cale lungă</i> (PAPU, 1965: II, p. 576) ['De la paraula i fins al fet hi ha (un) llarg camí']	<i>Del dicho al hecho hay gran trecho</i> (II, Cap. 64, p. 1264)
3	<i>Spune-mi cu cine te însoțești ca să-ți spun cine ești</i> (PAPU, 1965: II, p. 92) ['Dignes-me de qui t'acompanyes perquè et digui qui ets']	<i>Dime con quién andas, decirte he quién eres</i> (II, Cap. 10, p. 766-767)
4	<i>Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești!</i> (PAPU, 1965: II, p. 217) ['Dignes-me de qui t'acompanyes perquè et digui qui ets!']	<i>Dime con quién andas, decirte he quién eres</i> (II, Cap. 23, p. 900)
5	<i>Acela ce vede gunoiul din ochiul altuia fără să vadă birna din ochiul lui</i> (PAPU, 1965: II, p. 383) ['Aquell que veu la brossa de l'ull d'altri sense veure la biga del seu ull']	<i>El que vea la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
6	<i>Adevărul [...] mereu plutește deasupra minciunii, ca și untdelemnul deasupra apei</i> (PAPU, 1965: II, p. 89) ['La veritat [...] sempre sura per sobre de la mentida, així com l'oli per sobre de l'aigua']	<i>La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua</i> (II, Cap. 10, p. 763)

7	<i>Pereții au urechi</i> (PAPU, 1965: II, p. 427) [‘Les parets tenen orelles’]	<i>Las paredes tienen oídos</i> (II, Cap. 48, p. 1115)
8	<i>Nimeni nu se năște învățat</i> (PAPU, 1965: II, p. 308) [‘Ningú no neix ensenyat’]	<i>Nadie nace enseñado</i> (II, Cap. 33, p. 992)
9	<i>Nu mai da povește cui nu ți le cere</i> (PAPU, 1965: II, p. 553) [‘No segueixis donant consells a qui no te’ls demana’]	<i>No deis consejos a quien no os los pide</i> (II, Cap. 62, p. 1241)
10	<i>Nu-i aur tot ce strălucește</i> (PAPU, 1965: II, p. 427) [‘No és or tot el que lluu’]	<i>No es oro todo lo que reluce</i> (II, Cap. 48, p. 1115)
11	<i>Nu se află regulă fără excepție</i> (PAPU, 1965: II, p. 164) [‘No es troba regla sense excepció’]	<i>No hay regla sin excepción</i> (II, Cap. 18, p. 844)
12	<i>Cum de ți-a trăsniț prin cap c-ar fi nimerit să vorbești de funie în casa spânzuratului?</i> ¹ (PAPU, 1965: II, p. 259) [‘Com és que t’ha passat pel cap que seria adequat parlar de la sogà a la casa del penjat?’]	<i>¿Y dónde hallastes vos ser bueno el nombrar la sogà en casa del ahorcado?</i> (II, Cap. 28, p. 942)

2. Impura

1	<i>Nu știi de unde sare iepurele</i> (PAPU, 1965: II, p. 277) [‘No saps d’on salta la llebre’]	<i>Donde menos se piensa se levanta la liebre</i> (II, Cap. 30, p. 959)
2	<i>Nu știi de unde sare iepurele</i> (PAPU, 1965: II, p. 90) [‘No saps d’on salta la llebre’]	<i>Donde no piensa, salta la liebre</i> (II, Cap. 10, p. 764-765)
3	<i>Lucrul început e pe jumătate sfîrșit</i> ² (PAPU, 1965: II, p. 362) [‘La cosa començada està mig acabada’]	<i>El començar las cosas es tenerlas medio acabadas</i> (II, Cap. 41, p. 1047)
4	<i>Cîte bordeie, atîtea obiceie</i> (PAPU, 1965: II, p. 85) [‘Tants casots, tants costums’]	<i>En cada tierra su uso</i> (II, Cap. 9, p. 760)
5	<i>Mai bun bucătar decît foamea nici că se află pe lume</i> (PAPU, 1965: II, p. 53-54) [‘Millor cuiner que la fam no es troba pas al món’]	<i>La mejor salsa del mundo es la hambre</i> (II, Cap. 5, p. 725)
6	<i>Să nu dai vrabia din mină pentru cioara de pe gard</i> (PAPU, 1965: II, p. 107) [‘No donis el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca’]	<i>Más vale pájaro en mano que buitres volando</i> (II, Cap. 12, p. 783)
7	<i>Să nu lași vrabia din mină pentru cioara de pe gard</i> (PAPU, 1965: II, p. 626) [‘No deixis el pardal de la mà per la cornella de sobre la tanca’]	<i>Más valía [...] el pájaro en la mano que el buitres volando</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
8	<i>Toți să se-ntindă cît li-i plapuma</i> (PAPU, 1965: II, p. 477) [‘Tots s’estirin en funció del que els és la manta’]	<i>Nadie tiende más la pierna de cuanto fuere larga la sábana</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
9	<i>Știu eu mai bine unde mă strînge ciubota</i> (PAPU, 1965: II, p. 308) [‘Jo (ho) sé millor on m’estreny la bota’]	<i>Sé dónde me aprieta el zapato</i> (II, Cap. 33, p. 992)

¹ Prenem com a referència pròpiament el refrany quixotes, no pas *¿Y dónde hallastes vos ser bueno [...]?*, que, com és fàcilment observable, en romanès pateix una llampant amplificació.

² La parèmia tradicional inclou la variant *făcut* [‘feta’] en lloc de *sfîrșit* [‘acabada’].

EQUIVALÈNCIA AD LITTERAM (MĂRCULESCU)

1. Pura

1	<i>Spune-mi cu cine te-nsoțești, ca să-ți spun cine ești</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 90-91) ['Dígues-me de qui t'acompanyes, perquè et digui qui ets']	<i>Dime con quién andas, decirte he quién eres</i> (II, Cap. 10, p. 766-767)
2	<i>Spune-mi cu cine te-nsoțești ca să-ți spun cine ești</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 204) ['Dígues-me de qui t'acompanyes perquè et digui qui ets']	<i>Dime con quién andas, decirte he quién eres</i> (II, Cap. 23, p. 900)
3	<i>De unde te aștepți mai puțin sare iepurele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 257) ['D'on menys t'esperes salta la llebre']	<i>Donde menos se piensa se levanta la liebre</i> (II, Cap. 30, p. 959)
4	<i>De unde nu te-aștepți, sare iepurele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 89) ['D'on no t'esperes, salta la llebre']	<i>Donde no piensa, salta la liebre</i> (II, Cap. 10, p. 764-765)
5	<i>Cine vede paiul-n ochiul altuia vază-și și bârna din ochiul lui</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353) ['Qui veu la palla en l'ull d'altri que es vegi també la biga del seu ull']	<i>El que vee la mota en el ojo ajeno vea la viga en el suyo</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
6	<i>Adevărul [...] iese totdeauna deasupra minciunii ca untdelemnul deasupra apei</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 88) ['La veritat triomfa sempre per sobre de la mentida com l'oli per sobre de l'aigua']	<i>La verdad [...] siempre anda sobre la mentira, como el aceite sobre el agua</i> (II, Cap. 10, p. 763)
7	<i>Pereții au urechi</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 394) ['Les parets tenen orelles']	<i>Las paredes tienen oídos</i> (II, Cap. 48, p. 1115)
8	<i>Mai mult face un „na“ decât doi „ți-oi da“</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 68) ['Més val un «té» que dos «et donaré»']	<i>Más vale un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 7, p. 741)
9	<i>Mai mult face un na decât doi de ți-oi da</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302) ['Més val un té que dos de et donaré']	<i>Más vale un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
10	<i>Mai de folos³ e un na decât doi ți-oi da</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573) ['Més útil és un té que dos et donaré']	<i>Más valía un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
11	<i>Nimeni nu se naște învățat</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285) ['Ningú no neix ensenyat']	<i>Nadie nace enseñado</i> (II, Cap. 33, p. 992)
12	<i>Nu-i aur tot ce strălucește</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 284) ['No és or tot el que lluu']	<i>No es oro todo lo que reluce</i> (II, Cap. 33, p. 990)
13	<i>Nu tot ce strălucește e aur</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 394) ['No tot el que lluu és or']	<i>No es oro todo lo que reluce</i> (II, Cap. 48, p. 1115)
14	<i>Nu există regulă fără excepție</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 156) ['No existeix regla sense excepció']	<i>No hay regla sin excepción</i> (II, Cap. 18, p. 844)

2. Impura

1	<i>Lucrurile începute sunt pe jumătate făcute</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 333) ['Les coses començades estan mig fetes']	<i>El comenzar las cosas es tenerlas medio acabadas</i> (II, Cap. 41, p. 1047)
---	---	--

³ Considerem que aquesta entradeta verbal no afecta el cos del refrany, que, en essència, presenta la mateixa formulació que l'original quixotes.

2	<i>Știi unde mă bate gheata</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285) [‘Sé on em fa mal la xiruca’]	<i>Sé dónde me aprieta el zapato</i> (II, Cap. 33, p. 992)
3	<i>Cu o rândunică nu se face primăvară</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 122) [‘Amb una oreneta no es fa primavera’]	<i>Una golondrina sola no hace verano</i> (I, Cap. 13, p. 154)

ANNEX 2: EQUIVALÈNCIA AD SENSUM

EQUIVALÈNCIA AD SENSUM (FRUNZETTI)

1	<i>Asta să i-o spuî lui mutu!</i> [sic] (FRUNZETTI, 1965: I, p. 428) ['Això(,) digues-li-ho al mut!']	<i>A otro perro con ese hueso</i> (I, Cap. 32, p. 408)
2	<i>Să le fie de bine, și într-un ceas bun!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 319) ['Ja s'ho fàran, i en bona hora!']	<i>Allá se lo hayan, con su pan se lo coman</i> (I, Cap. 25, p. 298)
3	<i>Tot tu plătești oalele sparte</i> (FRUNZETTI 1965: I, p. 261) ['Sempre pagues tu les olles trencades']	<i>Ha de ser mal para el cántaro</i> (I, Cap. 20, p. 242)
4	<i>Lauda de sine nu miroase a bine</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 205) ['La lloanța pròpia no fa bona olor']	<i>La alabanza propia envilece</i> (I, Cap. 16, p. 185)
5	<i>Lăcomia pierde omenia</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 248) ['La cobdícia perd la humanitat/honradesa']	<i>La codicia rompe el saco</i> (I, Cap. 20, p. 229)
6	<i>Ce știe țiganul ce-i șofranul, și măgarul ce-i nectarul</i> ¹ (FRUNZETTI, 1965: I, p. 677) ['Què sap el gitano què és el safrà, i l'ase què és el nèctar']	<i>No es la miel para la boca del asno</i> (I, Cap. 52, p. 645)

EQUIVALÈNCIA AD SENSUM (PAPU)

1	<i>La plăcinte înainte, la război înapoi</i> (PAPU, 1965: II, p. 623) ['Als pastisssets davant, a la guerra darrere']	<i>A dineros pagados, brazos quebrados</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
2	<i>Doar n-o să vind castraveți la grădinar!</i> (PAPU, 1965: II, p. 340) ['Ni que vengués cogombres al jardiner!']	<i>Al buen entendedor, pocas palabras</i> (II, Cap. 37, p. 1024)
3	<i>Abia acum vine grosul</i> (PAPU, 1965: II, p. 34) ['Tot just ara ve el gruixut']	<i>Aún la cola falta por desollar</i> (II, Cap. 2, p. 702)
4	<i>De-acum abia începe greul</i> (PAPU, 1965: II, p. 329) ['A partir d'ara tot just comença el difícil']	<i>Aún le falta la cola por desollar</i> (II, Cap. 35, p. 1013)
5	<i>Cu șchiopul de te însoțești, să șchiopătezi te-obișnuiești</i> (PAPU, 1965: II, p. 481) ['Del coix si t'acompanyes, a coixejar t'acostumes']	<i>Quando a Roma fueres, haz como vieres</i> (II, Cap. 54, p. 1169)
6	<i>Ride dracu de porumbe negre și pe sine nu se vede</i> (PAPU, 1965: II, p. 598) ['Riu el diable d'aranyons negres i ell no es veu']	<i>Dijo la sartén a la caldera: Quitate allá, ojinegra</i> (II, Cap. 67, p. 1287)
7	<i>Ride dracu de porumbe negre și pe sine nu se vede</i> (PAPU, 1965: II, p. 383) ['Riu el dimoni d'aranyons negres i ell no es veu']	<i>Espantose la muerta de la degollada</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
8	<i>Calul bătrân într-adevăr că nu se mai învață în buestru...</i> (PAPU, 1965: II, p. 637) ['El cavall vell ben cert que ja no aprèn a amblar...']	<i>Está ya duro el alcaçel para zamponas</i> (II, Cap. 73, p. 1327)
9	<i>Lăcomia pierde omenia</i> (PAPU, 1965: II, p. 119) ['La cobdícia perd la humanitat/honradesa']	<i>La codicia rompe el saco</i> (II, Cap. 13, p. 796)

¹ Consti que, respecte al segon hemistiqui, es tracta d'una creació de l'autor a semblança, *mutatis mutandis*, de l'original quixotesc.

10	<i>Lăcomia strică omenia</i> (Papu, 1965: II, p. 334) [‘La cobdícia espatlla la humanitat/honradesa’]	<i>La codicia rompe el saco</i> (II, Cap. 36, p. 1019)
11	<i>Nu trebuie să dăm orzul pe...</i> (PAPU, 1965: II, p. 264) [‘No hem de donar l’ordi a...’]	<i>No es la miel, etcétera</i> (II, Cap. 28, p. 946)
12	<i>Nu-ți mai vîrî nasul unde nu-ți fierbe oala</i> (PAPU, 1965: II, p. 553) [‘No segueixis posant el teu nas on no et bull l’olla’]	<i>No os metáis donde no os llaman</i> (II, Cap. 62, p. 1241)
13	<i>Doarã nici Domnul^[2] n-a zidit lumea într-o singură zi</i> (PAPU, 1965: II, p. 623) [‘Ni tan sols el Senyor no va edificar el món en un sol dia’]	<i>No se ganó Zamora en un hora</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
14	<i>Pe crucea mea că pe mine n-au să mă îmbete cu apă chioară</i> (PAPU, 1965: II, p. 308) [‘A fe de Déu que(,) a mi(,) no m’embriagaran amb aigüerol’]	<i>Para mi santiguada que no me han de echar dado falso</i> (II, Cap. 33, p. 991)

² Als reculls romanesos, en efecte, *Zamora* passa a *lumea* [‘el món’], i, *en un hora*, a *într-o zi*, per bé que no se n’especifica cap faedor.

ANNEX 3: ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS

ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS (FRUNZETTI)

1	<i>Aşa-i când se-ntoarce roata legii...</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 605) [‘Així és quan gira la roda de la llei...’]	<i>Allá van leyes, etcétera</i> (I, Cap. 45, p. 573)
2	<i>Na, să te-nveți să-ți ții gura! Na, să te-nveți să caști ochii!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 97) [‘Vinga, aprèn a tenir la boca tancada! Vinga, aprèn a esbatanar els ulls!’]	<i>La lengua queda y los ojos listos</i> (I, Cap. 4, p. 68)
3	<i>Nu umbla cu bogdaprostea după ce poți lua cu hapca</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 274) [‘No vagis amb «que Déu us beneeixi!» quan (ho) pots prendre per la força’]	<i>Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos</i> (I, Cap. 21, p. 255)
4	<i>Ceea ce-i bun nu-ți pare niciodată prea mult</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 121) [‘Allò que és bo no et sembla mai gaire’]	<i>Nunca lo bueno fue mucho</i> (I, Cap. 6, p. 94)
5	<i>Ne place cu atât mai mult [minciuna] cu cât se apropie de ceea ce e cu puțință, fie chiar și îndoielnic</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 633) [‘Ens agrada molt més [la mentida] com més s’acosta a allò que és possible, encara que sigui dubtós’]	<i>Tanto más agrada [la mentira] cuanto tiene más de lo dudoso y posible</i> (I, Cap. 47, p. 600)

ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS (PAPU)

1	<i>Mă aflu la adăpost, așa cum se află totdeauna cel ce trage clopotele de primejdie</i> (PAPU, 1965: II, p. 284) [‘Em trobo a recer, així com es troba sempre el que toca les campanes a sometent’]	<i>A buen salvo está el que repica</i> (II, Cap. 31, p. 967)
2	<i>Cine trage clopotul a primejdie, acela la bun adăpost se găsește</i> (PAPU, 1965: II, p. 379) [‘Qui toca la campana a sometent, aquell en bon recer es troba’]	<i>A buen salvo está el que repica</i> (II, Cap. 43, p. 1064)
3	<i>Pe lângă rugăciuni, mai trebuie să dai și din mîini</i> (PAPU, 1965: II, p. 626) [‘A part d’oracions, també cal que t’hi posis’]	<i>A Dios rogando y con el mazo dando</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
4	<i>Afurisit vînt mai bate în cuprinsul ăsta!</i> (PAPU, 1965: II, p. 604) [‘(Un) vent endimoniât segueix bufant fort en aquesta contrada!’]	<i>A mal viento va esta parva</i> (II, Cap. 68, p. 1293)
5	<i>Dumnezeu știe el casa celuia pe care-l îndrăgește</i> (PAPU, 1965: II, p. 381) [‘Déu sap ell la casa del que agafa afecte’]	<i>A quien Dios quiere bien, la casa le sabe</i> (II, Cap. 43, p. 1066-1067)
6	<i>Leită Sancho, care știe atât de bine să tacă</i> (PAPU, 1965: II, p. 382) [‘Pastat a Sancho, que tan bé sap callar’]	<i>Al buen callar llaman Sancho</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
7	<i>Să se-nîmple asta azi</i> (PAPU, 1965: II, p. 450) [‘Que passi això avui’]	<i>Antes hoy que mañana</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
8	<i>Te-ntreabă toți mai mult ce ai decît ce știi</i> (PAPU, 1965: II, p. 190) [‘Et pregunten tots més el que tens que el que saps’]	<i>Antes se toma el pulso al haber que al saber</i> (II, Cap. 20, p. 872)
9	<i>Să-i fie de bine și de-asta să aibă parte</i> (PAPU, 1965: II, p. 11) [‘Ja s’ho farà i d’això (en) gaudeixi’]	<i>Con su pan se lo coma y allá se lo haya</i> (II, Prólogo, p. 673)
10	<i>Cînd îți iese norocul în cale, prinde-l și ferecă-l</i> (PAPU, 1965: II, p. 50) [‘Quan et surt la bona sort a l’encontre, pren-la i encadena-la’]	<i>Cuando viene el bien, mételo en tu casa</i> (II, Cap. 4, p. 720)
11	<i>Ori cu paie, ori cu fîn, de umplut tot o umpli</i> (PAPU, 1965: II, p. 307) [‘O amb palla, o amb fenc, d’omplir ho acabes omplint’]	<i>De paja y de heno</i> (II, Cap. 33, p. 990)

12	<i>Nu dai niciodată fără să iei ceva în schimb</i> (PAPU, 1965: II, p. 582) ['No dónes mai sense prendre alguna cosa a canvi']	<i>Donde las dan las toman</i> (II, Cap. 65, p. 1270)
13	<i>Sfatul femeii nu face nici cât o ceapă degerată dar și că acela care-l nesocotește e un mare neghiob</i> (PAPU, 1965: II, p. 68-69) ['El consell de la dona no val ni un rave però també aquell que no el considera és un gran babau']	<i>El consejo de la mujer es poco, y el que no le toma es loco</i> (II, Cap. 7, p. 741)
14	<i>Cine trage clopotul a primejdie acela se află la adăpost</i> (PAPU, 1965: II, p. 333) ['Qui toca la campana a sometent aquell es troba a recer']	<i>En salvo está el que repica</i> (II, Cap. 36, p. 1018)
15	<i>Gol-goluț am intrat și gol-goluț mă aflu și acuma, vorba aceea, nici păgubit, nici pricopsit</i> (PAPU, 1965: II, p. 494) ['En pèl vaig entrar i en pèl em trobo encara ara, aquella dita, ni perjudicat, ni enriquit']	<i>Entré desnudo, y desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 55, p. 1182)
16	<i>Cine se mînjește cu miere, pe acela-l mîncă muștele</i> (PAPU, 1965: II, p. 431) ['Qui es taca amb mel, a aquell(.) el mengen les mosques']	<i>Haceos miel, y comeros han moscas</i> (II, Cap. 49, p. 1119)
17	<i>Unge-te numai cu miere, și s-or strînge muștele ciotcă</i> (PAPU, 1965: II, p. 381-382) ['Unta't només amb mel, i s'aplegaran les mosques a dolls']	<i>Haceos miel, y paparos han moscas</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
18	<i>Bucea poruncii trebuie scrisă cu sînge</i> (PAPU, 1965: II, p. 331) ['La paraula de l'ordre s'ha d'escriure amb sang']	<i>La letra con sangre entra</i> (II, Cap. 36, p. 1015)
19	<i>Să nu se-apuce de tras clopotul cel ce nu se pricepe</i> (PAPU, 1965: II, p. 527) ['Que no es posi a tocar la campana el que no hi entén']	<i>Quien las sabe las tañe</i> (II, Cap. 59, p. 1215)
20	<i>Se mai ivește, de bună seamă, și împrejurarea cînd e bine să te năpustești, dar și aceea cînd e bine să dai înapoi</i> (PAPU, 1965: II, p. 49) ['És evident que en algun moment es dóna la situació en què és millor que escometis, però també aquella en què és millor que et retiris']	<i>Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar</i> (II, Cap. 4, p. 719)

ANOSTRAMENT PARAPHRASTICI GENERIS (MĂRCULESCU)

1	<i>Asta le e strachina, cu pâinea lor să și-o-ningă</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 246) ['Aquest és el seu bol, amb el seu pa se'l suquin']	<i>Allá se lo hayan, con su pan se lo coman</i> (I, Cap. 25, p. 298)
2	<i>Praf în ochi între prieteni etc.</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 107) ['Pols a l'ull entre amics etc.']	<i>De amigo a amigo, la chinche, etc.</i> (II, Cap. 12, p. 786)

ANNEX 4: ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE

ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE (FRUNZETTI)

1. Forma rimada¹

1	<i>Altă greșeală, altă canoneală</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 409) [‘Un altre error, un altre patiment’]	<i>A pecado nuevo, penitencia nueva</i> (I, Cap. 30, p. 388)
2	<i>Una-i Stan când era golan și alta-i Stan ajuns căpitan</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 630) [‘Una cosa és Stan quan era vagabund i una altra és Stan arribat a capità’]	<i>Algo va de Pedro a Pedro</i> (I, Cap. 47, p. 598)
3	<i>Gol m-a făcut mama și gol oi pleca să dau seama: n-am nici de pierdut, nici de câștigat</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 319) [‘Nu em va fer la mare i nu marxaré a retre comptes: no tinc res a perdre(-hi), ni a guanyar(-hi)’]	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (I, Cap. 25, p. 298)
4	<i>Cine cântă chinu-și înspăimântă!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 279) [‘Qui canta el seu turment espanta!’]	<i>Quien canta sus males espanta</i> (I, Cap. 22, p. 260)
5	<i>Mortul sub zăbranic și viii la praznic!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 244) [‘El mort sota el vel i els vius al banquet funerari!’]	<i>Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza</i> (I, Cap. 19, p. 225)

2. Forma ritmada

1	<i>Ortac, ortac, dar fără ghimpe-n ochi!</i> (FRUNZETTI, 1965: II, p. 110) [‘Col-lega, col-lega, però sense punxa a l’ull!’]	<i>De amigo a amigo, la chinche, etc.</i> (II, Cap. 12, p. 786)
2	<i>Unde se încuie o poartă, se descuie alta</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 263) [‘On es tanca amb clau una porta, s(e n)’obre amb clau una altra’]	<i>Donde una puerta se cierra, otra se abre</i> (I, Cap. 21, p. 243)
3	<i>Cine caută primejdie în primejdie piere</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 247) [‘Qui busca perill en (el) perill pereix’]	<i>Quien busca el peligro perece en él</i> (I, Cap. 20, p. 229)

ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE (PAPU)

1. Forma rimada²

1	<i>La ceruri rugii rostești, iar cu ciocanul tot lovești</i> (PAPU, 1965: II, p. 327) [‘Als cels precés adreces, mentre que amb el martell no pares de picar’]	<i>A Dios rogando y con el mazo dando</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
2	<i>Așa-i soarta regilor, după placul legilor</i> (PAPU, 1965: II, p. 56) [‘Així és el destí dels reis, segons el voler de les lleis’]	<i>Allá van reyes do quieren leyes</i> (II, Cap. 5, p. 728)
3	<i>Las’ să ridă fitecine, mie doar să-mi fie de bine</i> (PAPU, 1965: II, p. 450) [‘Deixa que rigui qui sigui, a mi(,) només que em vagi bé’]	<i>Ándeme yo caliente, y ríase la gente!</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
4	<i>Inima, de-i oțelită, sfarmă nenorocu-n pripă</i> (PAPU, 1965: II, p. 90) [‘El cor, si és fort com l’acer, destrossa l’infortuni de seguida’]	<i>Buen corazón quebranta mala ventura</i> (II, Cap. 10, p. 764)

¹ Al llarg d’aquest apartat, ens permetem la llicència de marcar en negreta els mots en què es fonamenta la rima.

² Ídem.

5	<i>Fitece mioară cu-a ei perechioară</i> (PAPU, 1965: II, p. 175) [‘Cada anyella amb la seva pareleta’]	<i>Cada oveja con su pareja</i> (II, Cap. 19, p. 855)
6	<i>Fiecare mioară cu-a ei perechioară</i> (PAPU, 1965: II, p. 477) [‘Cada anyella amb la seva pareleta’]	<i>Cada oveja con su pareja</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
7	<i>De capeși mioara, strînge-i frînghioara</i> (PAPU, 1965: II, p. 360) [‘Si aconseguixes l’anyella, estreny-li la sogueta’]	<i>Cuando te dieren la vaquilla acudas con la soguilla</i> (II, Cap. 41, p. 1045)
8	<i>Cînd îți pică vreo vițea, fugi cu funia după ea</i> (PAPU, 1965: II, p. 50) [‘Quan et cau del cel alguna vedella, corre-li al darrere amb la corda’]	<i>Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla</i> (II, Cap. 4, p. 720)
9	<i>Cînd ești dâruiet cu-o vacă, fugi cu funia de-o înșfacă</i> (PAPU, 1965: II, p. 451) [‘Quan se’t regala una vaca, corre(-hi) amb la corda per tal d’aferrar-la’]	<i>Cuando te dieren la vaquilla, corre con la soguilla</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
10	<i>Ca să-ți scapi vecinul, îți ucizi asinul</i> (PAPU, 1965: II, p. 119) [‘Per escapar del teu veí, mates el teu ase’]	<i>Cuidados ajenos matan al asno</i> (II, Cap. 13, p. 796)
11	<i>Ori cu paie, ori cu fin, burdihanul tot e plin</i> (PAPU, 1965: II, p. 42) [‘O amb palla, o amb fenc, la tripa sempre és plena’]	<i>De paja y de heno</i> (II, Cap. 3, p. 712)
12	<i>Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și-acuma³, nici nu pierd, nici nu câștig!</i> (PAPU, 1965: II, p. 78) [‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo!’]	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 8, p. 751)
13	<i>Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și-acuma⁴, nici nu câștig și nici nu pierd nimica</i> (PAPU, 1965: II, p. 476) [‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni (hi) guanyo ni (hi) perdo res’]	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 53, p. 1163)
14	<i>Gol-goluț am venit pe lume, gol-goluț mă aflu și-acuma⁵, nici păgubit, nici procopsit</i> (PAPU, 1965: II, p. 503) [‘En pèl vaig venir al món, en pèl em trobo encara ara, ni perjudicat, ni enriquit’]	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 57, p. 1190)
15	<i>Domnul dă dalacul și tot el dă leacul</i> (PAPU, 1965: II, p. 177) [‘El Senyor dóna l’àntrax i també ell dóna la metgia’]	<i>Dios, que da la llaga, da la medicina</i> (II, Cap. 19, p. 857)
16	<i>Popa trăiește din ce slujește</i> (PAPU, 1965: II, p. 620) [‘El mossèn viu del que oficia’]	<i>El abad de donde canta yanta</i> (II, Cap. 71, p. 1310)
17	<i>Popa trăiește din ce slujește</i> (PAPU, 1965: II, p. 543) [‘El mossèn viu del que oficia’]	<i>El abad, de lo que canta yanta</i> (II, Cap. 60, p. 1231)
18	<i>Boul cel neînjugat rumegă mai desfătat</i> (PAPU, 1965: II, p. 202) [‘El bou sense jou remuga més satisfet’]	<i>El buey suelto bien se lame</i> (II, Cap. 22, p. 885)
19	<i>Praznicu-i gătat, oaspeții-au plecat</i> (PAPU, 1965: II, pàg. 72) [‘El banquet funerari està acabat, els hostes han marxat’]	<i>El pan comido y la compañía deshecha</i> (II, Cap. 7, pàg. 745)
20	<i>Omul prevenit pe jumătate-i mîntuit</i> (PAPU, 1965: II, p. 150) [‘L’home previngut és mig salvat del perill’]	<i>Hombre apercebido, medio combatido</i> (II, Cap. 17, p. 829)
21	<i>Lăudarea de sine aduce înjosire</i> (PAPU, 1965: II, p. 142) [‘El fet de lloar-se un mateix comporta enviliment’]	<i>Las propias alabanzas envilecen</i> (II, Cap. 16, p. 821)
22	<i>Nu muri încă, firtate, pîn’ nu mînci pe săturate</i> (PAPU, 1965: II, p. 521) [‘No moris encara, amic de l’ànima, fins que no mengis fins a afartarte’]	<i>Muera Marta, y muera harta</i> (II, Cap. 59, p. 1210)

³ Vet aquí un reble que, gràcies a la intuïda rima amb *lume*, dota aquesta versió de cert caient parèmic.

⁴ Ídem.

⁵ Ídem.

23	<i>Dacă-mi pică o vițea, fug cu funia după ea</i> (PAPU, 1965: II, p. 549) [‘Si em cau del cel una vedella, li corro al darrere amb la corda’]	<i>Si tal vez sucede que me den la vaquilla, corro con la soguilla</i> (II, Cap. 62, p. 1238)
24	<i>Totuna-i să-l retez și să-l dezleg</i> (PAPU, 1965: II, p. 531) [‘Tant és que el talli d’arrel com que el deslligui’]	<i>Tanto monta cortar como desatar</i> (II, Cap. 60, p. 1219)
25	<i>Să-mi trăiască ea găina, fie și de cobe plină!</i> (PAPU, 1965: II, p. 53) [‘Que em visqui ella(.) la gallina, encara que estigui de pepida plena!’]	<i>Viva la gallina, aunque sea con su pepita</i> (II, Cap. 5, p. 725)

2. Forma ritmada

1	<i>Bună slujbă, rea răsplată</i> (PAPU, 1965: II, p. 588) [‘Bona feina, mala recompensa’]	<i>A buen servicio, mal galardón</i> (II, Cap. 66, p. 1277)
2	<i>Dreptatea celui tare este lege peste țară</i> (PAPU, 1965: II, p. 339) [‘La justícia del fort és llei al país’]	<i>Allá van leyes do quieren reyes</i> (II, Cap. 37, p. 1023)
3	<i>Cînd îi vorba de curtenie mai bine-i să sări peste șa decît să te poticnești⁶, totuși, în purtările frumoase</i> (PAPU, 1965: II, p. 312) [‘Quan es tracta de cortesies és millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’]	<i>En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos</i> (II, Cap. 33, p. 996)
4	<i>Grăunțe să fie-n hulubar, că hulubii vin ei!</i> (PAPU, 1965: II, p. 70) [‘Grans hi hagi al colomar, que els coloms vénen ells (sols)!’]	<i>Si al palomar no le falta cebo, no le faltarán palomas</i> (II, Cap. 7, p. 743)
5	<i>Afîtea parale faci cîte parale ai</i> (PAPU, 1965: II, p. 382) [‘Tants pistrincs vals com pistrincs tens’]	<i>Tanto vales cuanto tienes</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
6	<i>Afîtea parale faci cîte parale ai</i> (PAPU, 1965: II, p. 190) [‘Tants pistrincs vals com pistrincs tens’]	<i>Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales</i> (II, Cap. 20, p. 872)

3. Alteració de l’ordre lògic de la frase

1	<i>Pe bunul platnic chezășia nu-l doare</i> (PAPU, 1965: II, p. 274) [‘Al bon pagador(.) la fiança no li dol’]	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 30, p. 956)
2	<i>Pe bunul platnic zălogul nu-l doare</i> (PAPU, 1965: II, p. 317) [‘Al bon pagador(.) la penyora no li dol’]	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
3	<i>De nerecunoscători geme iadul</i> (PAPU, 1965: II, p. 517) [‘De desagraïts es plany l’infern’]	<i>De los desagradecidos está lleno el infierno</i> (II, Cap. 58, p. 1205)
4	<i>Mai din plin îi iese treaba tîlharului decît milogului</i> (PAPU, 1965: II, p. 598) [‘Més rodona li surt la feina al lladre que al pidolaire’]	<i>Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos</i> (II, Cap. 67, p. 1287)
5	<i>Pînă ce nu l-am pierdut, n-am știut ce-i binele</i> (PAPU, 1965: II, p. 483) [‘Fins que no l’hem perdut, no hem sabut què és el bé’]	<i>No hemos conocido el bien hasta que le hemos perdido</i> (II, Cap. 54, p. 1171)

⁶ En aquest cas, ens centrem en el caient parèmic de la forma *mai bine-i să sări peste șa decît să te poticnești*.

ANOSTRAMENT SUB SPECIE PAROEMIAE (MĂRCULESCU)

1. Forma rimada⁷

1	<i>Cine trage clopotul a foc e sub oboroc</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 264) ['Qui toca la campana a foc està sota cobert']	<i>A buen salvo está el que repica</i> (II, Cap. 31, p. 967)
2	<i>Cine trage clopotul a foc e sub oboroc</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350) ['Qui toca la campana a foc està sota cobert']	<i>A buen salvo está el que repica</i> (II, Cap. 43, p. 1064)
3	<i>La arvuna plătută, mâna scrântită</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571) ['A (la) bestreta pagada, la mà torçada']	<i>A dineros pagados, brazos quebrados</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
4	<i>Roagă-te la Dumnezeu și dă-i maiul greu</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302) ['Prega a Déu i fum-li fort al mall']	<i>A Dios rogando y con el mazo dando</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
5	<i>La Dumnezeu roagă-te și cu maiul bate-te</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573) ['A Déu prega i amb el mall baralla't']	<i>A Dios rogando y con el mazo dando</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
6	<i>Cine-i de Dumnezeu iubit casa i-a sporit</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 351-352) ['Qui és per Déu estimat la casa li ha augmentat']	<i>A quien Dios quiere bien, la casa le sabe</i> (II, Cap. 43, p. 1066-1067)
7	<i>Cui înțelege bine, vorbe puține</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 313) ['A qui entén bé, poques paraules']	<i>Al buen entendedor, pocas palabras</i> (II, Cap. 37, p. 1024)
8	<i>Dușmanului fugind fă-i pod de argint</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 477) ['A l'enemic fugint(.) fes-li pont d'argent']	<i>Al enemigo que huye, hacerle la puente de plata</i> (II, Cap. 58, p. 1208)
9	<i>Mersul legilor e după voia regilor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 311) ['La marxa de les lleis és segons la voluntat dels reis']	<i>Allá van leyes do quieren reyes</i> (II, Cap. 37, p. 1023)
10	<i>Mersul regilor e după voia legilor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 57) ['La marxa dels reis és segons la voluntat de les lleis']	<i>Allá van reyes do quieren leyes</i> (II, Cap. 5, p. 728)
11	<i>Meargă-mi mie bine și rădă toți de mine!</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414) ['Em vagi(.) a mi(.) bé i riguín tots de mi!']	<i>Ándeme yo caliente, y ríase la gente!</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
12	<i>Aici va muri Samson și câți cu el, sodom!</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571) ['Aquí morirà Samsó i tots els que estan amb ell, munió!']	<i>Aquí morirá Sansón, y cuantos con él son!</i> (II, Cap. 71, p. 1314)
13	<i>Chiar dacă are urechi de auzit, nu are limbă de vorbit</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 505) ['Tot i que té orelles per sentir(-hi), no té llengua per parlar']	<i>Aunque tiene oídos para oír, no tiene lengua para hablar</i> (II, Cap. 62, p. 1239)
14	<i>Inima bună nenorocu-l îmbună</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 89) ['El bon cor(.) l'infortuni(.) l'esmena']	<i>Buen corazón quebranta mala ventura</i> (II, Cap. 10, p. 764)
15	<i>Fiecare oaie cu perechea sa e</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 166) ['Cada ovella amb la seva parella és']	<i>Cada oveja con su pareja</i> (II, Cap. 19, p. 855)
16	<i>Fiecare oaie cu perechea sa e</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438) ['Cada ovella amb la seva parella és']	<i>Cada oveja con su pareja</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
17	<i>La Roma de ești, fă ce zărești</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 442) ['A Roma si ets, fes el que lluques']	<i>Cuando a Roma fueres, haz como vieres</i> (II, Cap. 54, p. 1169)
18	<i>Dacă ți se dă de dar văcuța, dă fuga cu frânghiuța</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 332) ['Si se't dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall']	<i>Cuando te dieran la vaquilla acudas con la soguilla</i> (II, Cap. 41, p. 1045)

⁷ Al llarg d'aquest apartat, ens permetem la llicència de marcar en negreta els mots en què es fonamenta la rima.

19	<i>Dacă-ți dă de dar vâcuța, dă fuga cu frânghița</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 51) ['Si se't dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall']	<i>Cuando te dieran la vaquilla, corre con la soguilla</i> (II, Cap. 4, p. 720)
20	<i>Dacă-ți dau de dar vâcuța, dă fuga cu frânghița</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414) ['Si se't dóna de regal la vaqueta, fes(-hi) una correguda amb el sogall']	<i>Cuando te dieran la vaquilla, corre con la soguilla</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
21	<i>Dacă dai de bine, bagă-l în casă la tine</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 51) ['Si topes amb el bé, fica'l a casa teva']	<i>Cuando viene el bien, mételo en tu casa</i> (II, Cap. 4, p. 720)
22	<i>Sub cojoc răpănos dai de băutor vartos</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 287) ['Sota pellissa ronyosa topes amb (un) bevedor robust']	<i>Debajo de mala capa suele haber buen bebedor</i> (II, Cap. 33, p. 994)
23	<i>De la spuse la faptă, cale lungă te-așteaptă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292) ['Del que es diu al fet, (un) llarg camí t'espera']	<i>Del dicho al hecho hay gran trecho</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
24	<i>De la vorbă la faptă multe te-așteaptă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 527) ['De la paraula al fet moltes coses t'esperen']	<i>Del dicho al hecho hay gran trecho</i> (II, Cap. 64, p. 1264)
25	<i>Gol m-am născut, gol m-am văzut: ce-am avut și ce-am pierdut</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 247) ['Nu vaig néixer, nu m'he vist: si res no vaig tenir, res no he pogut perdre']	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (I, Cap. 25, p. 298)
26	<i>Gol m-am născut, gol m-am văzut: ce-am avut și ce-am pierdut</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 461) ['Nu vaig néixer, nu m'he vist: si res no vaig tenir, res no he pogut perdre']	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 57, p. 1190)
27	<i>Dumnezeu când rănește, și lecuiește</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 167) ['Déu quan fereix, també cura']	<i>Dios, que da la llaga, da la medicina</i> (II, Cap. 19, p. 857)
28	<i>Unde o poartă se-nchide, alta se deschide</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 198) ['On una porta es tanca, una altra s(e)n'obre']	<i>Donde una puerta se cierra, otra se abre</i> (I, Cap. 21, p. 243)
29	<i>Abatele din ce cântă mîncă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 568) ['L'abat del que canta menja']	<i>El abad de donde canta yanta</i> (II, Cap. 71, p. 1310)
30	<i>Abatele din ce cântă mîncă^[8] [sic]</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 498-499) ['L'abat del que canta menja']	<i>El abad, de lo que canta yanta</i> (II, Cap. 60, p. 1231)
31	<i>Vorbind mai necioplit, măgarul rabdă o povară, dar două-l doboară</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571) ['Parlant més grollerament, l'ase suporta una càrrega, però dues el fan caure']	<i>El asno, hablando a lo grosero, sufre la carga, mas no la sobrecarga</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
32	<i>Pâinea mâncată și tovărășia stricată</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, pàg. 72) ['El pa menjat i la companyia feta malbé']	<i>El pan comido y la compañía deshecha</i> (II, Cap. 7, pàg. 745)
33	<i>Fiecare baștină, altă datină</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 84) ['Cada pàtria, una altra tradició']	<i>En cada tierra su uso</i> (II, Cap. 9, p. 760)
34	<i>Omul prevăzător, pe jumătate-nvingător</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 143) ['L'home previsor, mig vencedor']	<i>Hombre apercebido, medio combatido</i> (II, Cap. 17, p. 829)
35	<i>Adună-te cu cei buni și printre ei ai să te pui</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 268) ['Ajunta't amb els bons i entre ells et posaràs']	<i>Júntate a los buenos, y serás uno de ellos</i> (II, Cap. 32, p. 973)
36	<i>Știința de carte cu sânge se-mparte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 305) ['Llegir i escriure amb sang es transmet']	<i>La letra con sangre entra</i> (II, Cap. 36, p. 1015)
37	<i>Sângele se moștenește, dar virtutea se cucerește</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 346) ['La sang s'hereta, però la virtut es conquereix']	<i>La sangre se hereda y la virtud se aquista</i> (II, Cap. 42, p. 1060)

⁸ La forma correcta seria *mîncă*, que, això no obstant, seguiria permetent la rima asonant amb *cântă*.

38	<i>Moară Marta, dar mâncând ca sparta</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 478) ['Mori Marta, però menjant com (si fos) a les acaballes']	<i>Muera Marta, y muera harta</i> (II, Cap. 59, p. 1210)
39	<i>Nici Zamora n-a fost cucerită într-o clipită</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 571) ['Ni Zamora no va ser conquerida en un batre d'ulls']	<i>No se ganó Zamora en un hora</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
40	<i>Cine cântă relele-și spăimântă</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 213) ['Qui canta els seus mals espanta']	<i>Quien canta sus males espanta</i> (I, Cap. 22, p. 260)
41	<i>Dacă-s grăunțe în hulubărie, și hulubi au să fie</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 70) ['Si hi ha grans al colomar, també coloms hi haurà']	<i>Si al palomar no le falta cebo, no le faltarán palomas</i> (II, Cap. 7, p. 743)
42	<i>Dacă mi se-ntâmplă uneori să-mi aducă cineva văcuța, dau fuga cu frânghița</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 504) ['Si alguna vegada em passa que algú em dugui la vaqueta, (hi) faig una correguda amb el sogall']	<i>Si tal vez sucede que me den la vaquilla, corro con la soguilla</i> (II, Cap. 62, p. 1238)
43	<i>Totuna este a tăia și a dezlega</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 487) ['Tant és tallar com deslligar']	<i>Tanto monta cortar como desatar</i> (II, Cap. 60, p. 1219)
44	<i>Atâta prețuiești cât stăpânești</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352) ['Tant vals com poder tens']	<i>Tanto vales cuanto tienes</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
45	<i>Inima bună nenorocu-l îmbună</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 303) ['El bon cor(,) l'infortuni(,) l'esmena']	<i>Un buen corazón quebranta mala ventura</i> (II, Cap. 35, p. 1012)
46	<i>Găina să trăiască vrea chiar cu tignafesu-n ea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 534) ['La gallina viure vol encara que (sigui) amb el panteix en ella']	<i>Viva la gallina, aunque con su pepita</i> (II, Cap. 65, p. 1272)
47	<i>Găina să trăiască vrea, fie și cu tignafesu-n ea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55) ['La gallina viure vol, encara que sigui amb el panteix en ella']	<i>Viva la gallina, aunque sea con su pepita</i> (II, Cap. 5, p. 725)

2. Forma ritmada

1	<i>La slujire bună, răsplată rea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 539) ['A servei bo, recompensa dolenta']	<i>A buen servicio, mal galardón</i> (II, Cap. 66, p. 1277)
2	<i>Ce ți se dă cu o mână ți se ia cu alta</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 533) ['El que se't dóna amb una mà se't pren amb una altra']	<i>Donde las dan las toman</i> (II, Cap. 65, p. 1270)
3	<i>Limba mâlc și ochii din cap</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 51) ['La llengua mutis i (igualmente) els ulls del cap']	<i>La lengua queda y los ojos listos</i> (I, Cap. 4, p. 68)
4	<i>Mai bine lumea-n cap decât milog pe la judecători</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 208) ['Millor (anar-se'n) a la fi del món que (ser un) pidolaire per entre els jutges']	<i>Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos</i> (I, Cap. 21, p. 255)
5	<i>Mai bine lumea-n cap decât milog pe la judecători</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 547) ['Millor (anar-se'n) a la fi del món que (ser un) pidolaire per entre els jutges']	<i>Más vale salto de mata que ruego de hombres buenos</i> (II, Cap. 67, p. 1287)
6	<i>Faci cât ai și ai cât faci</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179) ['Vals el que tens i tens el que vals']	<i>Tanto vales cuanto tienes, y tanto tienes cuanto vales</i> (II, Cap. 20, p. 872)
7	<i>Vreme e să ataci și vreme să te retragi</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 50) ['Tems hi ha d'atacar i temps de retirar-te']	<i>Tiempos hay de acometer y tiempos de retirar</i> (II, Cap. 4, p. 719)
8	<i>Maștele au inimă, nu inima maște</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 382) ['Els budells tenen cor, no el cor budells']	<i>Tripas llevan corazón, que no corazón tripas</i> (II, Cap. 47, p. 1102)

9	<i>Burta duce picioarele, nu picioarele burta</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292) ['La panxa duu els peus, no els peus la panxa']	<i>Tripas llevan pies, que no pies a tripas</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
---	--	--

3. Alteració de l'ordre lògic de la frase

1	<i>Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 122) ['Al bon pagador(.) les penyores no li dolen']	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 14, p. 804)
2	<i>Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 254) ['Al bon pagador(.) les penyores no li dolen']	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 30, p. 956)
3	<i>Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 292) ['Al bon pagador(.) les penyores no li dolen']	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
4	<i>Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 482) ['Al bon pagador(.) les penyores no li dolen']	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 59, p. 1214)
5	<i>Pe bunul platnic zăloagele nu-l dor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 570) ['Al bon pagador(.) les penyores no li dolen']	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 71, p. 1312)

ANNEX 5: ANOSTRAMENT AD LITTERAM

ANOSTRAMENT AD LITTERAM (FRUNZETTI)

1. Pur

1	<i>Pe cel care se umilește Dumnezeu îl înalță</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 154) ['Al que es rebaixa Déu l'exalta']	<i>A quien se humilla, Dios le ensalza</i> (I, Cap. 11, p. 132)
2	<i>Cel ce dă repede dă îndoit</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 462) ['El que dona ràpidament dona doblat']	<i>El que luego da, da dos veces</i> (I, Cap. 34, p. 439)
3	<i>Nu e cu puțință să stea arcul încordat tot timpul</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 642) ['No és possible que estigui l'arc armat tot el temps']	<i>No es posible que esté continuo el arco armado</i> (I, Cap. 48, p. 609)
4	<i>N-aștepta de bunăvoie ceea ce poți lua cu sila</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 274) ['No esperis de bon grat allò que pots prendre per la força']	<i>No pidas de grado lo que puedes tomar por fuerza</i> (I, Cap. 21, p. 255)
5	<i>Lancea n-a bontit niciodată peana, și nici peana, lancea</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 234) ['La llança no ha esmussat mai la ploma, ni tampoc la ploma, la llança']	<i>Nunca la lanza embotó la pluma, ni la pluma la lanza</i> (I, Cap. 18, p. 215)

2. Impur

1	<i>Adio, să ne vedem sănătoși, cum cic-a zis un orb altuia!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 659) ['Adéu, que ens veiem amb salut, com diuen que va dir un cec a un altre!']	<i>A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro</i> (I, Cap. 50, p. 627)
2	<i>Să-și vadă fiecare de păcatele lui!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 287) ['Que es miri cadascú els seus pecats!']	<i>Allá se lo haya cada uno con su pecado</i> (I, Cap. 22, p. 267)
3	<i>Parcă eu n-aș ști [...] unde mă roade sandaia!</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 428) ['Ni que semblés que jo no sé [...] on em rasca la sandàlia']	<i>¿Como si yo no supiese [...] adónde me aprieta el zapato!</i> (I, Cap. 32, p. 408-409)
4	<i>Unde domnește pizma, virtutea n-are cum trăi</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 629) ['On senyoreja l'enveja, la virtut no (hi) té com viure']	<i>Donde reina la envidia no puede vivir la virtud</i> (I, Cap. 47, p. 597)
5	<i>Plătesc câteodată și dreptii de-a valma cu păcătoșii</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 124) ['Paguen alguna vegada també els justos a l'engròs amb els pecadors']	<i>Pagan a las veces justos por pecadores</i> (I, Cap. 7, p. 97)
6	<i>Patima dragostei n-o poți învinge decât fugind de ea</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 458) ['La passió de l'amor no la pots vèncer sinó fugint d'ella']	<i>Sólo se vence la pasión amorosa con huilla</i> (I, Cap. 34, p. 434)
7	<i>O minciună e cu atât mai izbutită cu cât seamănă mai mult a adevăr</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 633) ['Una mentida és molt més reeixida com més s'assembla a la veritat']	<i>Tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera</i> (I, Cap. 47, p. 600)
8	<i>De dindărătul crucii se ițește Diavolul</i> (FRUNZETTI, 1965: I, p. 113) ['Del darrere de la creu treu el cap el Diable']	<i>Tras la cruz está el diablo</i> (I, Cap. 6, p. 86)

ANOSTRAMENT AD LITTERAM (PAPU)

1. Pur

1	<i>Cerului, care știe să-i ridice din gunoaie pe săraci și din nerozi să facă firoșoși</i> (PAPU, 1965: II, p. 457) ['Al cel, que sap aixecar dels fems els pobres i dels babaus fer(-ne) saberuts']	<i>Al cielo, el cual del estiércol sabe levantar los pobres, y de los tontos hacer discretos</i> (II, Cap. 51, p. 1144)
2	<i>Măcar că are urechi să audă, nu are limbă să grăiască</i> (PAPU, 1965: II, p. 551) ['Encara que té orelles per sentir(-hi), no té llengua per expressar-se']	<i>Aunque tiene oídos para oír, no tiene lengua para hablar</i> (II, Cap. 62, p. 1239)
3	<i>De biserică am dat</i> (PAPU, 1965: II, p. 85) ['Amb l'església hem topat']	<i>Con la iglesia hemos dado</i> (II, Cap. 9, p. 759)
4	<i>Noaptea toate mișele sînt sure</i> (PAPU, 1965: II, p. 306-307) ['De nit tots els gats són bruns']	<i>De noche todos los gatos son pardos</i> (II, Cap. 33, p. 990)
5	<i>La durerea capului trebuie să ia parte toate mădularele</i> (PAPU, 1965: II, p. 39) ['Al mal de(l) cap han de prendre part tots els membres']	<i>Del dolor de la cabeza han de participar los miembros</i> (II, Cap. 3, p. 708)
6	<i>Începutul înțelepciunii teama de Dumnezeu</i> (PAPU, 1965: II, p. 192) ['El principi de la saviesa el temor de Déu']	<i>El principio de la sabiduría el temor de Dios</i> (II, Cap. 20, p. 873)
7	<i>Vinul peste măsură nici nu păstrează tainele și nici nu se ține de cuvînt</i> (PAPU, 1965: II, p. 379) ['El vi en excés ni guarda els secrets ni respecta la paraula']	<i>El vino demasiado ni guarda secreto ni cumple palabra</i> (II, Cap. 43, p. 1063)
8	<i>Vina măgarului nu se cade s-o arunci pe șa</i> (PAPU, 1965: II, p. 588) ['La culpa de l'ase no escau llençar-la a la sella']	<i>La culpa del asno no se ha de echar a la albarda</i> (II, Cap. 66, p. 1277)
9	<i>Hărnicia e mama bunăstării</i> (PAPU, 1965: II, p. 380) ['La laboriositat és la mare del benestar']	<i>La diligencia es madre de la buena ventura</i> (II, Cap. 43, p. 1065)
10	<i>Săracul poate avea cinste, ticălosul, însă, nu</i> (PAPU, 1965: II, p. 15) ['El pobre pot tenir honor, el depravat, en canvi, no']	<i>La honra puédela tener el pobre, pero no el vicioso</i> (II, Prólogo, p. 677)
11	<i>Nerecunoștința e fiică a trufiei</i> (PAPU, 1965: II, p. 458) ['La desconexença és filla de la supèrbia']	<i>La ingratitud es hija de la soberbia</i> (II, Cap. 51, p. 1146)
12	<i>Adevărul se îndoiește, dar nu se frînge</i> (PAPU, 1965: II, p. 89) ['La veritat es doblega, però no es trenca']	<i>La verdad adelgaza y no quiebra</i> (II, Cap. 10, p. 763)
13	<i>Aripile de furnică</i> (PAPU, 1965: II, p. 476) ['Les ales de formiga']	<i>Las alas de la hormiga</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
14	<i>Nimeni să nu spună: „N-oi bea din apa asta”</i> (PAPU, 1965: II, p. 493) ['Que ningú no digui: «No beuré d'aquesta aigua»']	<i>Nadie diga «esta agua no beberé»</i> (II, Cap. 55, p. 1181)
15	<i>Nu se află nici un drum atît de neted [...] ca să n-aibă niscăi poticneli sau piedici</i> (PAPU, 1965: II, p. 119) ['No es troba cap camí tan llis [...] que no tingui alguns entrebancs o obstacles']	<i>No hay camino tan llano [...] que no tenga algún tropezón o barranco</i> (II, Cap. 13, p. 796)
16	<i>Nu-s toate vremile pe-o potrivă</i> (PAPU, 1965: II, p. 328) ['No són tots els temps semblants']	<i>No son todos los tiempos unos</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
17	<i>Nu toate vremile sînt pe o potrivă</i> (PAPU, 1965: II, p. 511) ['No tots els temps són semblants']	<i>No todos los tiempos son unos</i> (II, Cap. 58, p. 1199)
18	<i>Spre paguba lor le-au crescut furnicilor aripi</i> (PAPU, 1965: II, p. 306) ['Per al seu mal els van créixer(,) a les formigues(,) ales']	<i>Por su mal le nacieron alas a la hormiga</i> (II, Cap. 33, p. 989-990)

19	<i>Găina să trăiască, fie ea și cu țifnă</i> (PAPU, 1965: II, p. 583) [<i>‘La gallina que visquí, encara que ella estigui amb la pepida’</i>]	<i>Viva la gallina, aunque con su pepita</i> (II, Cap. 65, p. 1272)
----	---	---

2. Impur

1	<i>La „ieși afară“ sau la „ce-ai de împărțit cu nevastă-mea?“</i> , n-ai ce să mai răspunzi (PAPU, 1965: II, p. 382) [<i>‘A «surt a fora» o a «què et duus entre mans amb la meva dona?»</i> , no hi ha resposta que et valgui’]	<i>A idos de mi casa y qué queréis con mi mujer, no hay responder</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
2	<i>Pe doi pe care Dumnezeu îi unește nu poate omul să-i despartă</i> (PAPU, 1965: II, p. 198) [<i>‘Els dos que Déu (els) uneix no pot l’home separar-los’</i>]	<i>A los dos que Dios junta no podrá separar el hombre</i> (II, Cap. 21, p. 881)
3	<i>Bunul platnic nu se sperie de nici un zălog</i> (PAPU, 1965: II, p. 126) [<i>‘El bon pagador no s’espanta de cap penyora’</i>]	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 14, p. 804)
4	<i>Pe bunul platnic zălogul nu-l sperie</i> (PAPU, 1965: II, p. 525) [<i>‘Al bon pagador(.) la penyora no l’espanta’</i>]	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 59, p. 1214)
5	<i>Bunul platnic, de nici un zălog nu se sperie</i> (PAPU, 1965: II, p. 622) [<i>‘El bon pagador(.) de cap penyora no s’espanta’</i>]	<i>Al buen pagador no le duelen prendas</i> (II, Cap. 71, p. 1312)
6	<i>Vrăjmașului ce-o ia la sănătoasa să-i faci o punte de argint!</i> (PAPU, 1965: II, p. 520) [<i>‘A l’enemic que escampa la boira(.) fes-li un pont d’argent!’</i>]	<i>Al enemigo que huye, hacerle la puente de plata</i> (II, Cap. 58, p. 1208)
7	<i>[Că]-i mai bine să joci pe-o carte prea mare decât pe una prea mică</i> (PAPU, 1965: II, p. 161) [<i>‘[Que] és millor jugar una carta massa gran que una massa petita’</i>]	<i>Antes se ha de perder por carta de más que de menos</i> (II, Cap. 17, p. 840)
8	<i>Aci o să piară Samsón [sic] și toți cîți sînt de partea lui!</i> (PAPU, 1965: II, p. 623) [<i>‘Aquí perirà Samsó i tots els que estan de la seva part!’</i>]	<i>Aquí morirá Sansón, y cuantos con él son!</i> (II, Cap. 71, p. 1314)
9	<i>Bun venit, năpastă, dacă vii singură</i> (PAPU, 1965: II, p. 491) [<i>‘Benvinguda, calamitat, si véns sola’</i>]	<i>Bien vengas mal, si vienes solo</i> (II, Cap. 55, p. 1178)
10	<i>Să se căsătorească fiecare doar cu unul pe potrivă lui</i> (PAPU, 1965: II, p. 175) [<i>‘Que es casi cadascú només amb un d’igual a ell’</i>]	<i>Cada uno case con su igual</i> (II, Cap. 19, p. 855)
11	<i>Fiștecare e meșterul bunei lui ursite</i> (PAPU, 1965: II, p. 587) [<i>‘Cadascú és l’artífex del seu bon fat’</i>]	<i>Cada uno es artífice de su ventura</i> (II, Cap. 66, p. 1276)
12	<i>Mărit-o mai bine cu unul pe potrivă ei</i> (PAPU, 1965: II, p. 54) [<i>‘Millor que la maridis amb un d’igual a ella’</i>]	<i>Casadla con su igual</i> (II, Cap. 5, p. 726)
13	<i>Cînd Dumnezeu luminează de ziuă, pentru toți luminează</i> (PAPU, 1965: II, p. 431) [<i>‘Quan Déu clareja, per a tots clareja’</i>]	<i>Cuando Dios amanece, para todos amanece</i> (II, Cap. 49, p. 1118-1119)
14	<i>Cînd te doare capul, te dor și toate celelalte mădulare</i> (PAPU, 1965: II, p. 32) [<i>‘Quan et fa mal el cap, també et fan mal tots els altres membres’</i>]	<i>Cuando la cabeza duele, todos los miembros duelen</i> (II, Cap. 2, p. 699)
15	<i>Darurile sparg și stîncile</i> (PAPU, 1965: II, p. 327) [<i>‘Els regals trenquen fins i tot les roques’</i>]	<i>Dádivas quebrantan peñas</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
16	<i>Din preaplinul inimii grăiește și limba</i> (PAPU, 1965: II, p. 112) [<i>‘De l’abundancia del cor s’expressa també la llengua’</i>]	<i>De la abundancia del corazón habla la lengua</i> (II, Cap. 12, p. 788)
17	<i>Adesea sub o mantie roasă se ascunde un strașnic băutor</i> (PAPU, 1965: II, p. 311) [<i>‘Sovint sota una capa ratada s’amaga un formidable bevedor’</i>]	<i>Debajo de mala capa suele haber buen bebedor</i> (II, Cap. 33, p. 994)

18	<i>După cruce stă ascuns Necuratul</i> (PAPU, 1965: II, p. 307) ['Darrere la creu hi ha amagat en Banyeta']	<i>Detrás de la cruz está el diablo</i> (II, Cap. 33, p. 990)
19	<i>Necuratul după cruce se ascunde</i> (PAPU, 1965: II, p. 414) ['En Banyeta darrere la creu s'amaga']	<i>Detrás de la cruz está el diablo</i> (II, Cap. 47, p. 1101)
20	<i>Măgarul, ca să vorbim mai din topor, rabdă să fie încărcat, dar nu și să fie strivit</i> (PAPU, 1965: II, p. 623) ['L'ase, per dir-ho més tal com raja, suporta ser carregat, però no pas ser esclafat']	<i>El asno, hablando a lo grosero, sufre la carga, mas no la sobrecarga</i> (II, Cap. 71, p. 1313)
21	<i>Poet te naști</i> (PAPU, 1965: II, p. 148) ['Poeta neixes']	<i>El poeta nace</i> (II, Cap. 16, p. 827)
22	<i>Acela care făurește un ulcior frumos, apăi tot atît de bine poate să făurească și două, și trei, și o sută</i> (PAPU, 1965: II, p. 277) ['Aquell que afaïçona una gerra bonica, després igual de bé pot afaïçonar(-ne) tant dues, com tres, com cent']	<i>El que hace un vaso hermoso también puede hacer dos y tres y ciento</i> (II, Cap. 30, p. 959-960)
23	<i>Cel ce nu se scoală o dată cu soarele nu se bucură de zi</i> (PAPU, 1965: II, p. 380) ['El que no es lleva juntament amb el sol no gaudeix del dia']	<i>El que no madruga con el sol, no goza del día</i> (II, Cap. 43, p. 1065)
24	<i>Trebuie să te temi de Dumnezeu, fiule, pentru că-n teama de el stă înțelepciunea</i> (PAPU, 1965: II, p. 374) ['Has de témer Déu, fill, perquè en el temor d'ell hi ha la saviesa']	<i>Has de temer a Dios, porque en el temerle está la sabiduría</i> (II, Cap. 42, p. 1059)
25	<i>Azi e rîndul tău, mîine-i rîndul meu</i> (PAPU, 1965: II, p. 583) ['Avui és el teu torn, demà és el meu torn']	<i>Hoy por ti y mañana por mí</i> (II, Cap. 65, p. 1272)
26	<i>Adună-te cu ai de treabă și ai să fii unul dintr-înșii</i> (PAPU, 1965: II, p. 289) ['Ajunta't amb aquells de profit i seràs un d'ells']	<i>Júntate a los buenos, y serás uno de ellos</i> (II, Cap. 32, p. 973)
27	<i>Puterea cade biruită de către meșteșug</i> (PAPU, 1965: II, p. 180) ['La potència (física) cau derrotada per la mestria']	<i>La fuerza es vencida del arte</i> (II, Cap. 19, p. 860)
28	<i>Morții [...] ea calcă cu același picior și foșoarele împăraților și cocioabele sărăcicioase ale celor nevoiași</i> (PAPU, 1965: II, p. 191) ['A la mort [...] ella trepitja amb el mateix peu tant les torres dels emperadors com els casinyots miserables dels (que estan) necessitats']	<i>La muerte [...] con igual pie pisaba las altas torres de los reyes como las humildes chozas de los pobres</i> (II, Cap. 20, p. 872-873)
29	<i>Obîrșia înaltă se moștenește, pe cînd virtutea se capătă</i> (PAPU, 1965: II, p. 375) ['L'origen elevat s'hereta, mentre que la virtut s'obté']	<i>La sangre se hereda y la virtud se aquista</i> (II, Cap. 42, p. 1060)
30	<i>Mai mult face bunul nume decît avuțiile fără de număr</i> (PAPU, 1965: II, p. 310) ['Més val el bon nom que els béns incomptables']	<i>Más vale el buen nombre que las muchas riquezas</i> (II, Cap. 33, p. 994)
31	<i>Mai mult face un singur „na-ți acuma” decît doi „o să-ți dau”</i> (PAPU, 1965: II, p. 68) ['Més val un sol «agafa-t'ho ara» que dos «t'ho donaré»']	<i>Más vale un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 7, p. 741)
32	<i>Mai mult face un „ia acuma” decît doi „o să-ți dau”</i> (PAPU, 1965: II, p. 327) ['Més val un «agafa-ho ara» que dos «t'ho donaré»']	<i>Más vale un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
33	<i>Mai mult face un „ia acuma” decît doi „las”, c-o să-ți dau”</i> (PAPU, 1965: II, p. 626) ['Més val un «agafa-ho ara» que dos «deixa-ho, que (ja) t'ho donaré»']	<i>Más valía un toma que dos te daré</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
34	<i>Eu regi nu scot și nici nu pun, ci m-ajut numai pe mine, pe care sînt singur stăpîn</i> (PAPU, 1965: II, p. 532) ['Jo reis no trec i tampoc no poso, sinó que m'ajudo només a mi, que sóc (l')únic senyor']	<i>Ni quito rey ni pongo rey [...], sino ayúdome a mí, que soy mi señor</i> (II, Cap. 60, p. 1220)

35	<i>Nu-i aur tot ce-ți ia ochii</i> (PAPU, 1965: II, p. 307) [‘No és or tot el que et crida l’atenció’]	<i>No es oro todo lo que reluce</i> (II, Cap. 33, p. 990)
36	<i>Nu se află pe lume tată sau mamă cărora odraslele lor să le pară slute</i> (PAPU, 1965: II, p. 172) [‘No es troba al món pare o mare als quals els seus fills (els) semblin estrafets’]	<i>No hay padre ni madre a quien sus hijos le parezcan feos</i> (II, Cap. 18, p. 852)
37	<i>Ca să nu pierzi nici pe-o carte prea mare, nici pe una prea mică</i> (PAPU, 1965: II, p. 622) [‘Perquè no perdís ni per una carta massa gran, ni per una massa petita’]	<i>No pierdas por carta de más ni de menos</i> (II, Cap. 71, p. 1312)
38	<i>Cine vrea să prindă pește...</i> (PAPU, 1965: II, p. 621) [‘Qui vol agafar peix...’]	<i>No se toman truchas...</i> (II, Cap. 71, p. 1311)
39	<i>La toate se găsește leac, numai la moarte nu</i> (PAPU, 1965: II, p. 381) [‘Per a tot(es) les coses) es troba remei, només per a la mort no’]	<i>Para todo hay remedio, si no es para la muerte</i> (II, Cap. 43, p. 1066)
40	<i>Pentru toate se găsește leac, numai pentru moarte nu</i> (PAPU, 1965: II, p. 576) [‘Per a tot(es) les coses) es troba remei, només per a la mort no’]	<i>Para todo hay remedio, si no es para la muerte</i> (II, Cap. 64, p. 1264)
41	<i>O gheară de leu adevărat, și după ea socotesc că un leu ca ăsta, care are o așfel de gheară, trebuie să fie mai mare decât un munte</i> (PAPU, 1965: II, p. 154-155) [‘Una urpa de lleó veritable, i d’ella dedueixo que un lleó com aquest, que té semblant urpa, ha de ser més gran que una muntanya’]	<i>Por la uña se saca el león</i> (II, Cap. 17, p. 833-834)
42	<i>La „ieși afară“ sau la „ce-ai de împărțit cu nevastă-mea?“</i> (PAPU, 1965: II, p. 382-383) [‘A «surt a fora» o a «què et duus entre mans amb la meva dona?»’]	<i>Salíos de mi casa y qué queréis con mi mujer</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
43	<i>Dacă ulciorul izbește piatra sau dacă piatra izbește ulciorul, tot vai și-amar de ulcior</i> (PAPU, 1965: II, p. 382) [‘Si la gerra colpeja la pedra o si la pedra colpeja la gerra, sempre feina rai per a la gerra’]	<i>Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
44	<i>Dacă orbul îl călăuzește pe orb, apăi sînt primejduiți să cadă amîndoi în groapă</i> (PAPU, 1965: II, p. 119-120) [‘Si el cec (el) guia el cec, llavors hi ha el perill que caiguin ambdós al sot’]	<i>Si el ciego guía al ciego, ambos van a peligro de caer en el hoyo</i> (II, Cap. 13, p. 797)
45	<i>O ajunge-o și pe ea Ignatul, ca pe orice rîmător</i> (PAPU, 1965: II, p. 563) [‘També a ell (li) arribarà l’Ignat, com a tot bacó’]	<i>Su San Martín se le llegará como a cada puerco</i> (II, Cap. 62, p. 1251)
46	<i>Pe toate astea le învăluie și le astupă mantia largă</i> (PAPU, 1965: II, p. 77) [‘Totes aquestes coses(.) les embolcalla i les tapa la capa ampla’]	<i>Todo lo cubre y tapa la gran capa</i> (II, Cap. 8, p. 751)
47	<i>Burduhanul ține inima, iar nu inima burduhanul</i> (PAPU, 1965: II, p. 414) [‘El buc manté el cor, i no el cor el buc’]	<i>Tripas llevan corazón, que no corazón tripas</i> (II, Cap. 47, p. 1102)
48	<i>Stomahul duce picioarele, iar nu picioarele stomahul</i> (PAPU, 1965: II, p. 317) [‘L’estómac duu els peus, i no els peus l’estómac’]	<i>Tripas llevan pies, que no pies a tripas</i> (II, Cap. 34, p. 1000)
49	<i>O prăpastie o cheamă pe alta și un păcat cheamă alt păcat</i> (PAPU, 1965: II, p. 541) [‘Un precipici en crida un altre i un pecat crida un altre pecat’]	<i>Un abismo llama a otro y un pecado a otro pecado</i> (II, Cap. 60, p. 1229)
50	<i>Un asin încărcat cu aur urcă lesne și un munte</i> (PAPU, 1965: II, p. 327) [‘Un ase carregat d’or puja fàcilment fins i tot una muntanya’]	<i>Un asno cargado de oro sube ligero por una montaña</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
51	<i>O inimă bună biruie năpasta</i> (PAPU, 1965: II, p. 328) [‘Un bon cor venç la calamitat’]	<i>Un buen corazón quebranta mala ventura</i> (II, Cap. 35, p. 1012)

52	<i>Un băț gătit nu mai seamănă a băț</i> (PAPU, 1965: II, p. 457) [‘Un pal empolainat ja no s’assembla a (un) pal’]	<i>Un palo compuesto no parece palo</i> (II, Cap. 51, p. 1144-1145)
----	--	---

ANOSTRAMENT AD LITTERAM (MĂRCULESCU)

1. Pur

1	<i>La alt câine cu osul ăsta</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 343) ['A un altre gos amb aquest os']	<i>A otro perro con ese hueso</i> (I, Cap. 32, p. 408)
2	<i>La păcat nou, penitență nouă</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 326) ['A pecat nou, penitència nova']	<i>A pecado nuevo, penitencia nueva</i> (I, Cap. 30, p. 388)
3	<i>Pe cine se smerește, Dumnezeu îl înalță</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 103) ['A qui s'humilia, Déu l'exalça']	<i>A quien se humilla, Dios le ensalza</i> (I, Cap. 11, p. 132)
4	<i>Cerului, care știe să-i ridice pe săraci din gunoi și să facă din tonji discernători</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 420) ['Al cel, que sap aixecar els pobres del(s) fem(s) i fer dels tanoques discernidors']	<i>Al cielo, el cual del estiércol sabe levantar los pobres, y de los tontos hacer discretos</i> (II, Cap. 51, p. 1144)
5	<i>Mai degrabă azi decât mâine</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 414) ['Abans avui que demà']	<i>Antes hoy que mañana</i> (II, Cap. 50, p. 1138)
6	<i>Mai e de jupuit și coada</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 36) ['Encara hi ha per escorxar (també) la cua']	<i>Aún la cola falta por desollar</i> (II, Cap. 2, p. 702)
7	<i>I-a mai rămas coada de jupuit</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 303) ['Encara li ha quedat la cua per escorxar']	<i>Aún le falta la cola por desollar</i> (II, Cap. 35, p. 1013)
8	<i>Deși trădarea place, trădătorul e detestat</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 429) ['Encara que la traïció agrada, el traïdor és detestat']	<i>Aunque la traición aplace, el traidor se aborrece</i> (I, Cap. 39, p. 502)
9	<i>Fiecare să se căsătorească cu cel de-o potrivă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 166) ['Que cadascú es casi amb l'igual']	<i>Cada uno case con su igual</i> (II, Cap. 19, p. 855)
10	<i>Fiecare își e artizanul propriei sale sorți</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 538) ['Cadascú s'és l'artesà del seu propi destí']	<i>Cada uno es artífice de su ventura</i> (II, Cap. 66, p. 1276)
11	<i>Mărit-o cu unul de-o seamă cu ea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55) ['Marida-la amb un de semblant amb ella']	<i>Casarla con su igual</i> (II, Cap. 5, p. 726)
12	<i>Ca și cum n-aș ști [...] unde mă bate pantoful!</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 343) ['Com si no sabés [...] on em fa mal la sabata!']	<i>¡Como si yo no supiese [...] adónde me aprieta el zapato!</i> (I, Cap. 32, p. 408-409)
13	<i>De biserică am dat</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 84) ['Amb l'església hem topat']	<i>Con la iglesia hemos dado</i> (II, Cap. 9, p. 759)
14	<i>Când te doare capul, te dor toate măduarele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 34) ['Quan et fa mal el cap, et fan mal tots els membres']	<i>Cuando la cabeza duele, todos los miembros duelen</i> (II, Cap. 2, p. 699)
15	<i>Grijile altora îl omoară pe măgar</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115) ['Les cures dels altres (el) maten l'ase']	<i>Cuidados ajenos matan al asno</i> (II, Cap. 13, p. 796)
16	<i>Plocoanele sfarmă stâncile</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302) ['Els obsequis rompen les roques']	<i>Dádivas quebrantan peñas</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
17	<i>Din prisosul inimii vorbește limba</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 109) ['De l'abundor del cor parla la llengua']	<i>De la abundancia del corazón habla la lengua</i> (II, Cap. 12, p. 788)
18	<i>Cu paie și fân</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283) ['Amb palla i fenc']	<i>De paja y de heno</i> (II, Cap. 33, p. 990)

19	<i>Din durerile capului trebuie să se împărtaşească și mădularele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 41) ['Dels mals de(l) cap han de participar també els membres']	<i>Del dolor de la cabeza han de participar los miembros</i> (II, Cap. 3, p. 708)
20	<i>Golaș m-am născut, golaș mă aflu: nici nu pierd, nici nu câștig</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 77) ['Despullat vaig néixer, despullat em trobo: ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo']	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 8, p. 751)
21	<i>Gol m-am născut, gol mă aflu: nici nu pierd, nici nu câștig</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 437) ['Nu vaig néixer, nu em trobo: ni (hi) perdo, ni (hi) guanyo']	<i>Desnudo nací, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 53, p. 1163)
22	<i>[Că]-n spatele crucii stă dracul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 284) ['[Que] Al darrere de la creu hi ha el dimoni']	<i>Detrás de la cruz está el diablo</i> (II, Cap. 33, p. 990)
23	<i>În spatele crucii stă dracul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 382) ['Al darrere de la creu hi ha el dimoni']	<i>Detrás de la cruz está el diablo</i> (II, Cap. 47, p. 1101)
24	<i>Acolo unde domnește pizma nu poate să trăiască virtutea</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 515) ['Allí on senyoreja l'enveja no pot viure la virtud']	<i>Donde reina la envidia no puede vivir la virtud</i> (I, Cap. 47, p. 597)
25	<i>Boul slobod se linge-n voie</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 189) ['El bou deixat anar es llepa a lloure']	<i>El buey suelto bien se lame</i> (II, Cap. 22, p. 885)
26	<i>Poetul se naște</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 141) ['El poeta neix']	<i>El poeta nace</i> (II, Cap. 16, p. 827)
27	<i>Cine face un vas frumos poate face la fel de bine și două și trei și o sută</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 257) ['Qui fa un atuell bonic pot fer(-ne) igual de bé tant dos com tres com cent']	<i>El que hace un vaso hermoso también puede hacer dos y tres y ciento</i> (II, Cap. 30, p. 959-960)
28	<i>Cine dă repede dă de două ori</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 372) ['Qui dóna ràpidament dóna dues vegades']	<i>El que luego da, da dos veces</i> (I, Cap. 34, p. 439)
29	<i>Gol am intrat și gol mă aflu: nu pierd și nici nu câștig</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 454) ['Nu vaig entrar i nu em trobo: no (hi) perdo ni (hi) guanyo']	<i>Entré desnudo, y desnudo me hallo: ni pierdo ni gano</i> (II, Cap. 55, p. 1182)
30	<i>S-a speriat aia moartă de aia descăpățanată</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353) ['Es va espantar aquella morta d'aquella decapitada']	<i>Espantose la muerta de la degollada</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
31	<i>Fă-te miere și-au să te pape muștele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352) ['Fes-te mel i se't crupiran les mosques']	<i>Haceos miel, y paparos han moscas</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
32	<i>Azi la tine și mâine la mine</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 534) ['Avui per a tu i demà per a mi']	<i>Hoy por ti y mañana por mí</i> (II, Cap. 65, p. 1272)
33	<i>Lauda de sine înjosește</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 148) ['La lloança pròpia envileix']	<i>La alabanza propia envilece</i> (I, Cap. 16, p. 185)
34	<i>Lăcomia rupe sacul</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 185) ['La cobdícia trenca el sac']	<i>La codicia rompe el saco</i> (I, Cap. 20, p. 229)
35	<i>Lăcomia rupe sacul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115) ['La cobdícia trenca el sac']	<i>La codicia rompe el saco</i> (II, Cap. 13, p. 796)
36	<i>Lăcomia rupe sacul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 308) ['La cobdícia trenca el sac']	<i>La codicia rompe el saco</i> (II, Cap. 36, p. 1019)
37	<i>Vina măgarului nu trebuie pusă-n cărca samarului</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 539) ['La culpa de l'ase no s'ha d'atribuir a l'albarda']	<i>La culpa del asno no se ha de echar a la albarda</i> (II, Cap. 66, p. 1277)

38	<i>Hărnicia e mama norocului</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 501) ['La laboriositat és la mare de la bona sort']	<i>La diligencia es madre de la buena ventura</i> (I, Cap. 46, p. 582)
39	<i>Hărnicia este mama norocului</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350) ['La laboriositat és la mare de la bona sort']	<i>La diligencia es madre de la buena ventura</i> (II, Cap. 43, p. 1065)
40	<i>Forța este învinsă de artă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 169) ['La forța és vençuda per l'art']	<i>La fuerza es vencida del arte</i> (II, Cap. 19, p. 860)
41	<i>Onoarea o poate avea săracul, nu însă viciosul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 15) ['L'honra(.) la pot tenir el pobre, no en canvi el viciós']	<i>La honra puédela tener el pobre, pero no el vicioso</i> (II, Prólogo, p. 677)
42	<i>Ingratitudinea este fiica trufiei</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 422) ['La ingratitud és la filla de la supèrbia']	<i>La ingratitud es hija de la soberbia</i> (II, Cap. 51, p. 1146)
43	<i>Cel mai bun sos de pe lume e foamea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 55) ['La millor salsa del món és la fam']	<i>La mejor salsa del mundo es la hambre</i> (II, Cap. 5, p. 725)
44	<i>Adevărul se subțiază, dar nu se rupe</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 88) ['La veritat s'aprime, però no es romp']	<i>La verdad adelgaza y no quiebra</i> (II, Cap. 10, p. 763)
45	<i>Aripile furnicii</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438) ['Les ales de la formiga']	<i>Las alas de la hormiga</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
46	<i>Laudele de sine înjosec</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 136) ['Les lloances pròpies envileixen']	<i>Las propias alabanzas envilecen</i> (II, Cap. 16, p. 821)
47	<i>Mai de preț e numele bun decât multele bogății</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 287) ['Més de preu és el bon nom que les moltes riqueses']	<i>Más vale el buen nombre que las muchas riquezas</i> (II, Cap. 33, p. 994)
48	<i>Mai mult face o pasăre în pumn decât un vultur în zbor</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 333) ['Més val un ocell al puny que un voltor en vol']	<i>Más vale pájaro en mano que buitre volando</i> (I, Cap. 31, p. 397)
49	<i>Mai mult face o pasăre-n pumn decât un vultur în zbor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 104) ['Més val un ocell al puny que un voltor en vol']	<i>Más vale pájaro en mano que buitre volando</i> (II, Cap. 12, p. 783)
50	<i>Mai de folos^[1] e [...] pasărea-n mână decât vulturul în zbor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 573) ['Més útil [...] és l'ocell a la mà que el voltor en vol']	<i>Más valía [...] el pájaro en la mano que el buitre volando</i> (II, Cap. 71, p. 1316)
51	<i>Nimeni să nu spună „din apa asta n-am să beau”</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 453) ['Que ningú no digui «d'aquesta aigua no (en) beuré»']	<i>Nadie diga «desta agua no beberé»</i> (II, Cap. 55, p. 1181)
52	<i>Nimeni să nu-și întindă picioarele mai mult decât îi e de lung cearșaful</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 438) ['Ningú no estiri els seus peus més del llarg que li és el llençol']	<i>Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana</i> (II, Cap. 53, p. 1164)
53	<i>Nu da sfaturi^[2] cui nu ți le cere</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 507) ['No donis consells a qui no te'ls demana']	<i>No deis consejos a quien no os los pide</i> (II, Cap. 62, p. 1241)
54	<i>Nu-i mierea pentru botul de măgar</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 556) ['No és la mel per al morro d'ase']	<i>No es la miel para la boca del asno</i> (I, Cap. 52, p. 645)
55	<i>Nu-i mierea etc.</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 245) ['No és la mel(.) etc.']	<i>No es la miel, etcétera</i> (II, Cap. 28, p. 946)

¹ Considerem que aquesta entradeta verbal no afecta el cos del refrany, que, en essència, presenta la mateixa formulació que l'original quixotesc.

² Reputem aquesta versió *anostrament* i no pas *equivalència*, ja que a les fonts consultades apareix tothora *povețe*, no pas *sfaturi*.

56	<i>Nu e cu putință ca arcul să stea permanent încordat</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 525) ['No és possible que l'arc estigui permanentment armat']	<i>No es posible que esté continuo el arco armado</i> (I, Cap. 48, p. 609)
57	<i>Nu-i drum atât de oblu, încât să nu aibă vreo piedică sau vreo hârtoapă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 115) ['No hi ha camí tan planer, que no tingui algun obstacle o algun barranc']	<i>No hay camino tan llano [...] que no tenga algún tropezón o barranco</i> (II, Cap. 13, p. 796)
58	<i>Nu există tată sau mamă cărora odraslele lor să li se pară urâte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 163) ['No existeix pare o mare als quals els seus fills (els) semblin lletjos']	<i>No hay padre ni madre a quien sus hijos le parezcan feos</i> (II, Cap. 18, p. 852)
59	<i>Nu ne-am cunoscut binele până când nu l-am pierdut</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 444) ['No hem conegut el nostre bé fins que no l'hem perdut']	<i>No hemos conocido el bien hasta que le hemos perdido</i> (II, Cap. 54, p. 1171)
60	<i>Nu te băga unde nu ești poftit</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 507) ['No et fiquis on no ets convidat/cridat']	<i>No os metáis donde no os llaman</i> (II, Cap. 62, p. 1241)
61	<i>Nu cere de hatâr ce poți lua cu sila</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 208) ['No demanis de grat el que pots prendre per la força']	<i>No pidas de grado lo que puedes tomar por fuerza</i> (I, Cap. 21, p. 255)
62	<i>Nu trebuie să pomenești de funie în casa spânzuratului</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 259) ['No has d'esmentar la soga a la casa del penjat']	<i>No se ha de mentar la soga en casa del ahorcado</i> (I, Cap. 25, p. 312)
63	<i>Păstrăvi nu-nhați...</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 569) ['Truitess no agafes...']	<i>No se toman truchas...</i> (II, Cap. 71, p. 1311)
64	<i>Nu toate vremurile sunt la fel</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 469) ['No tots els temps són iguals']	<i>No todos los tiempos son unos</i> (II, Cap. 58, p. 1199)
65	<i>Niciodată lancea n-a bontit pana, nici pana lancea</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 173) ['Mai la llança no ha esmussat la ploma, ni la ploma la llança']	<i>Nunca la lanza embotó la pluma, ni la pluma la lanza</i> (I, Cap. 18, p. 215)
66	<i>La orice este leac, fără numai la moarte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 351) ['Per a tot hi ha remei, excepte només per a la mort']	<i>Para todo hay remedio, si no es para la muerte</i> (II, Cap. 43, p. 1066)
67	<i>Cine caută primejdia piere în ea</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 185) ['Qui busca el perill pereix en ell']	<i>Quien busca el peligro perece en él</i> (I, Cap. 20, p. 229)
68	<i>Minciuna este cu atât mai bună cu cât pare mai adevărată</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 517) ['La mentida és molt millor com més veritable sembla']	<i>Tanto la mentira es mejor cuanto más parece verdadera</i> (I, Cap. 47, p. 600)
69	<i>Toate lucrurile au leac, afară de moarte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 90) ['Totes les coses tenen remei, fora de la mort']	<i>Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte</i> (II, Cap. 10, p. 766)
70	<i>Îndărățul crucii stă dracul</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 66) ['Darrere de la creu hi ha el dimoni']	<i>Tras la cruz está el diablo</i> (I, Cap. 6, p. 86)
71	<i>Mortul ducă-se la groapă și viu la pitoi</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 182) ['El mort que se'n vagi a la fossa i el viu a la fogassa']	<i>Váyase el muerto a la sepultura y el vivo a la hogaza</i> (I, Cap. 19, p. 225)
72	<i>Și unde-ai pomenit tu că e bine să pomenești de funie în casa spânzuratului?</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 241-242) ['I d'on has tret tu que està bé esmentar la soga a la casa del penjat?']	<i>¿Y dónde hallastes vos ser bueno el nombrar la soga en casa del ahorcado?</i> (II, Cap. 28, p. 942)

2. Impur

1	<i>Adio și la bună vedere, cum i-a zis un orb altuia</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 541) ['Adéu i a bon reveure, com li va dir un cec a un altre']	<i>A Dios y veámonos, como dijo un ciego a otro</i> (I, Cap. 50, p. 627)
2	<i>Cui zice cară-te din casa mea și ce-ai cu nevastă-mea nuncape răspuns</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352) ['A qui diu fot el camp de casa meva i què tens amb la meva dona[,] no hi val resposta']	<i>A idos de mi casa y qué queréis con mi mujer, no hay responder</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
3	<i>Pe cei pe care Domnul îi unește omul nu va putea să-i despartă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 186) ['Els que Déu (els) uneix l'home no podrà separar-los']	<i>A los dos que Dios junta no podrá separar el hombre</i> (II, Cap. 21, p. 881)
4	<i>Rea viețiște suflă-n vrafuț ăsta</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 554) ['Mala ventada bufa en aquesta pila']	<i>A mal viento va esta parva</i> (II, Cap. 68, p. 1293)
5	<i>Tăcerii de aur i se zice Sancho</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352) ['Al silenci d'or(,) se li diu Sancho']	<i>Al buen callar llaman Sancho</i> (II, Cap. 43, p. 1067)
6	<i>Nu-i la fel Pedro cu Pedro</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 515-516) ['No és el mateix Pedro que Pedro']	<i>Algo va de Pedro a Pedro</i> (I, Cap. 47, p. 598)
7	<i>Vază-și fiecare de păcatele lui</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 220) ['Miri's cadascú els seus pecats']	<i>Allá se lo haya cada uno con su pecado</i> (I, Cap. 22, p. 267)
8	<i>Mersul legilor...</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 494) ['La marxa de les lleis...']	<i>Allá van leyes, etcétera</i> (I, Cap. 45, p. 573)
9	<i>E preferabil să pierzi pe o carte în plus decât pe una în minus</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 153) ['És preferible perdre per una carta de més que per una de menys']	<i>Antes se ha de perder por carta de más que de menos</i> (II, Cap. 17, p. 840)
10	<i>Lumea întâi ia pulsul averii și-apoi pe cel al științei</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179) ['La gent primer pren el pols al tenir i després al del saber']	<i>Antes se toma el pulso al haber que al saber</i> (II, Cap. 20, p. 872)
11	<i>Vino sănătos, necazule, dacă vii singur</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 451) ['Vine amb salut, infortuni, si véns sol']	<i>Bien vengas mal, si vienes solo</i> (II, Cap. 55, p. 1178)
12	<i>Mănânce-și-l pe pâine și să-i fie de bine</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 11) ['Mengi-s'ho amb pa i ja s'ho farà']	<i>Con su pan se lo coma y allá se lo haya</i> (II, Prólogo, p. 673)
13	<i>Când Dumnezeu luminează de ziuă, luminează pentru toți</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 397) ['Quan Déu clareja, clareja per a tots']	<i>Cuando Dios amanece, para todos amanece</i> (II, Cap. 49, p. 1118-1119)
14	<i>Infernul este plin de nerecunoscători</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 474) ['L'infern és ple de desagraïts']	<i>De los desagradecidos está lleno el infierno</i> (II, Cap. 58, p. 1205)
15	<i>Noaptea toate mâțele par sure</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283) ['De nit tots els gats semblen bruns']	<i>De noche todos los gatos son pardos</i> (II, Cap. 33, p. 990)
16	<i>Cu fân și paie cu hurta</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 44) ['Amb fenc i palla a betze']	<i>De paja y de heno</i> (II, Cap. 3, p. 712)
17	<i>Zice tigaia către ceaun: piei din ochii mei, cur negru</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 548) ['Diu la paella a (la) caldera: fuig de la meva vista, cul negre']	<i>Dijo la sartén a la caldera: Quitate allá, ojinegra</i> (II, Cap. 67, p. 1287)
18	<i>Sfatul muierii e strâmb, dar cine nu-l ascultă, nătâng</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 68) ['El consell de la dona és errat, però qui no l'escolta, ximple']	<i>El consejo de la mujer es poco, y el que no le toma es loco</i> (II, Cap. 7, p. 741)

19	<i>Începutul înțelepciunii este frica de Dumnezeu</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 180) ['El principi de la saviesa és la por de Déu']	<i>El principio de la sabiduría el temor de Dios</i> (II, Cap. 20, p. 873)
20	<i>Cine nu se scoală o dată cu soarele nu se bucură de ziuă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 350) ['Qui no es lleva juntament amb el sol no gaudeix del dia']	<i>El que no madruga con el sol, no goza del día</i> (II, Cap. 43, p. 1065)
21	<i>Vinul prea mult nu păzește secretele și nici nu se ține de cuvântul dat</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 349) ['Massa vi no protegeix els secrets ni respecta la paraula donada']	<i>El vino demasiado ni guarda secreto ni cumple palabra</i> (II, Cap. 43, p. 1063)
22	<i>În curtenii e mai bine să pierzi cu o carte mai mare decât cu una mai mică</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 288) ['En les cortesies és millor perdre amb una carta més gran que amb una més petita']	<i>En las cortesías antes se ha de perder por carta de más que de menos</i> (II, Cap. 33, p. 996)
23	<i>E sub oboroc cine trage clopotul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 307) ['Està sota cobert qui toca la campana']	<i>En salvo está el que repica</i> (II, Cap. 36, p. 1018)
24	<i>E prea uscat firul de orz pentru fluier</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 584) ['Es massa seca la tija d'ordi per a flautes']	<i>Está ya duro el alcazel para zampoñas</i> (II, Cap. 73, p. 1327)
25	<i>Tot de ulcior va fi vai și-amar</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 197) ['Sempre per a la gerra (hi haurà) feina rai']	<i>Ha de ser mal para el cántaro</i> (I, Cap. 20, p. 242)
26	<i>Fii numai miere și-au să vă mănânce muștele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 397) ['Sigueu només mel i us menjaran les mosques']	<i>Haceos miel, y comeros han moscas</i> (II, Cap. 49, p. 1119)
27	<i>Trebuie să știi de frica lui Dumnezeu, pentru că în frica de El stă înțelepciunea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 345) ['Has de tenir en compte la por de Déu, perquè en la por d'Ell hi ha la saviesa']	<i>Has de temer a Dios, porque en el temerle está la sabiduría</i> (II, Cap. 42, p. 1059)
28	<i>Moarte [...] ea la fel calcă-n picioare și turnurile falnice-ale regilor, și colibele sârmanilor</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 179-180) ['La mort [...] ella igualment trepitja amb els peus tant les torres sumptuoses dels reis, com les barraques dels pobres']	<i>La muerte [...] con igual pie pisaba las altas torres de los reyes como las humildes chozas de los pobres</i> (II, Cap. 20, p. 872-873)
29	<i>Nu dau jos, nu-nșcaun rege [...], ci mă ajut pe mine, căci eu mie-mi sunt stăpân</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 488) ['Ni destrono, ni entronitzo rei [...], sinó que m'ajudo a mi, car jo em sóc el meu senyor']	<i>Ni quito rey ni pongo rey [...], sino ayúdome a mí, que soy mi señor</i> (II, Cap. 60, p. 1220)
30	<i>Ca să nu pierzi cu o carte mai mult sau mai puțin</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 570) ['Perquè no perdís amb una carta (de) més o (de) menys']	<i>No pierdas por carta de más ni de menos</i> (II, Cap. 71, p. 1312)
31	<i>Vremurile nu-s mereu la fel</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302) ['Els temps no són sempre iguals']	<i>No son todos los tiempos unos</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
32	<i>Ce e bun n-a fost niciodată mult</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 72) ['El que és bo no ha estat mai gaire']	<i>Nunca lo bueno fue mucho</i> (I, Cap. 6, p. 94)
33	<i>Drepții plătesc uneori pentru păcătoși</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 75) ['Els justos paguen a vegades pels pecadors']	<i>Pagan a las veces justos por pecadores</i> (I, Cap. 7, p. 97)
34	<i>Pe crucea mea, la mine nu merg zaruri măsluite</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 285) ['A fe de Déu, a mi que no em vinguin amb daus de milloria']	<i>Para mi santiguada que no me han de echar dado falso</i> (II, Cap. 33, p. 991)

35	<i>La orice se găsește leac, în afară de moarte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 527) ['Per a tot es troba remei, fora de la mort']	<i>Para todo hay remedio, si no es para la muerte</i> (II, Cap. 64, p. 1264)
36	<i>Gheară de leu adevărat și trag încheierea după ea că leul căruia îi aparține gheara cu pricina e mai mare ca un munte</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 147) ['(Una) urpa de lleó veritable i trec la conclusió d'ella que el lleó al qual (li) pertany l'urpa en qüestió és més gran que una muntanya']	<i>Por la uña se saca el león</i> (II, Cap. 17, p. 833-834)
37	<i>Furnicii spre pierzania ei i-au crescut aripi</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 283) ['A la formiga(,) per a la seva desgràcia li van créixer ales']	<i>Por su mal le nacieron alas a la hormiga</i> (II, Cap. 33, p. 989-990)
38	<i>Doar cine le știe le cântă bine</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 483) ['Només qui les sap les toca bé']	<i>Quién las sabe las tañe</i> (II, Cap. 59, p. 1215)
39	<i>Cară-te din casa mea și ce-ai cu nevastă-mea</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 353) ['Fot el camp de casa meva i què tens amb la meva dona']	<i>Salíos de mi casa y qué queréis con mi mujer</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
40	<i>Dacă dă ulciuru-n piatră sau piatra-n ulciur, vai de ulciur</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 352) ['Si pica la gerra en la pedra o la pedra en la gerra, pobra gerra']	<i>Si da el cántaro en la piedra o la piedra en el cántaro, mal para el cántaro</i> (II, Cap. 43, p. 1068)
41	<i>Dacă orbul îl va călăuzi pe orb, sunt amenințați să cadă amândoi în groapă</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 116) ['Si el cec (el) guiarà el cec, s'arrisquen a caure ambdós al sot']	<i>Si el ciego guía al ciego, ambos van a peligro de caer en el hoyo</i> (II, Cap. 13, p. 797)
42	<i>Patima iubirii poate fi învinsă doar fugind de ea</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 368) ['La passió de l'amor pot ser vençuda només fugint d'ella']	<i>Sólo se vence la pasión amorosa con huilla</i> (I, Cap. 34, p. 434)
43	<i>O să-i vină și ei Sfânt Martinul, ca fiecărui porc</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 516) ['També a ell (li) vindrà el Sant Martí, com a cada porc']	<i>Su San Martín se le llegará como a cada puerco</i> (II, Cap. 62, p. 1251)
44	<i>Atâta merge ulciurul la apă până...</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 325) ['Tant va la gerra a l'aigua fins...']	<i>Tantas veces va el cantarillo a la fuente...</i> (I, Cap. 30, p. 387)
45	<i>Place cu atât mai mult [minciuna] cu cât ține de verosimil și posibil</i> (MĂRCULESCU, 2007: I, p. 517) ['Agrada molt més [la mentida] com més s'ateny al versemblant i possible']	<i>Tanto más agrada [la mentira] cuanto tiene más de lo dudoso y posible</i> (I, Cap. 47, p. 600)
46	<i>Pierzi la fel de bine cu o carte mai mult ca și cu o carte mai puțin</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 313) ['Perds igual de bé amb una carta (de) més com també amb una carta (de) menys']	<i>Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos</i> (II, Cap. 37, p. 1024)
47	<i>Totul e acoperit și astupat de ditamai mantia</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 77) ['Tot està cobert i tapat per l'enorme capa']	<i>Todo lo cubre y tapa la gran capa</i> (II, Cap. 8, p. 751)
48	<i>Măgarul împovărat cu aur urcă lesne muntele</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 302) ['El ruc embalumat d'or puja fàcilment la muntanya']	<i>Un asno cargado de oro sube ligero por una montaña</i> (II, Cap. 35, p. 1011)
49	<i>Un băț dichisit nu mai pare băț</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 421) ['Un pal endiumenjat ja no sembla (un) pal']	<i>Un palo compuesto no parece palo</i> (II, Cap. 51, p. 1144-1145)

ANNEX 6: *QUANDOQUE HOMERUS*

1. Error

1	<i>Mai bine-i să sări peste șa decît să te poticnești</i> (PAPU, 1965: II, p. 340) [‘Ès millor saltar per sobre la sella que entrebancar-se’]	<i>Tanto se pierde por carta de más como por carta de menos</i> (II, Cap. 37, p. 1024)
---	--	--

2. Omissió

1	(PAPU, 1965: II, p. 92)	<i>Todas las cosas tienen remedio, si no es la muerte</i> (II, Cap. 10, p. 766)
2	<i>Un adânc cheamă pe altul</i> (MĂRCULESCU, 2007: II, p. 497) [‘Un abisme (en) crida un altre’]	<i>Un abismo llama a otro y un pecado a otro pecado</i> (II, Cap. 60, p. 1229)

*Forse altro canterà con miglior plectro*¹.

¹ Vers doblement present a l'*Orlando furioso* (XXX, v. 16; II, I, v. 696), amb el qual Cervantes clou la primera part del *Quijote* (I, Cap. 52, p. 653), i que, un cop passat pel nostre sedàs, quedaria talment: *Qui fa el que pot, no està obligat a més*.